

МУРОД МАНСУР

ЖУДОЛИК ДИЁРИ

Роман

Иккинчи китоб

НАЖОТ ФАРИШТАСИ

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2003

Мусаввир *Хушид Зиёхонов*

Мухаррир *Тоҳир Малик*

«Жудолик диёри романининг мазкур иккинчи китобида сиз, азизлар, биринчи китобда ўқиб, меҳр қўйганингиз қаҳрамонлар — Султонмурод, Марғубаларнинг тақдирлари, Маҳфуза, Ёдгормурод, Ҳозик тўра, Эшон почча ва диёридан адашган турналардек ҳали-ҳануз тўзиб юрган қавм ҳаёти-кечинмалари билан танишасиз. Адиб бу асарда саргузашт унсурларидан маҳорат билан фойдаланганки, бу сизни бефарқ қолдирмайди, деб ўйлаймиз.

АРМОНЛАР ДИЁРИ

Жудолик диёри...

Армонлар диёри...

Соғинчлар диёри...

Ватандаги ватансизларнинг унсиз фарёдлари.

Ардоқли адибимиз Мурод Мансурнинг янги асарларини шундай сифатласак ҳам бўлар. Мазкур асарнинг биринчи китоби билан адабиёт муҳиблари танишлар. Адибнинг кўп йиллик меҳнатлари самара бериб, иккинчи китоб ҳам ёзилди. Халқимизнинг яқин ўтмишдаги армонлари, унсиз фарёдлари ёзувчининг қалбини ларзага солиб, сўнг қоғозга кўчди. Умид шулки, бу унсиз фарёдлар сиз — мухтарам китобхонни ҳам бефарқ қолдирмас. Ёзувчининг юрагини титратган воқеалар катта авлод хотираларини уйғотиши табиий. Ёш авлодга эса тарихимизнинг бу саҳифалари эртак каби туюлса ажаб эмас. Халқ бошига шунчалар ташвишлар тушиши мумкинлигини улар ҳали ҳис этолмасалар керак.

... Олий ўқув юрти талабалари билан бўлган учрашувдан сўнг бир қиз яқинлашиб, савол берди: «Сиз истиқлолнинг буюк неъматлигини айтдингиз, лекин айрим катталар «аввалги замон яхши эди», дейишади. Кимнинг гапи тўғри? Қайси гапларга ишонишимиз керак?» Толиба ва унинг тенгдошлари биз — катта авлодга шундай савол беришга ҳақли. Чунки ўтмишни кўмсаб қоладиган қорин бандаларининг бундай гапларини баъзи-баъзида биз ҳам эшитиб қоламиз. Ажабланамиз: «Кечаги куннинг нимаси яхши бўлган экан? Тўғри, ўша ўтмиш — бизники. Уни қоралаш, лой чапиш онгсизлик белгиси. Лекин аввалги жамиятнинг қора кунларидан кўз юммоқлик ҳам адолатдан эмас. Бегуноҳ отилганларнинг, совуқ сибириянинг ўрмонларида жасадлари қолиб кетган аждодларнинг, Ватан соғинчида кўз ёшлари эмас, қон ёшлари тўкиб, армон-ла вафот топганларнинг руҳлари олдида нима деб жавоб берамиз? Кечаги ўтмишни «тўқлик замони» деб ҳисобловчилар очарчилик йилларида бир бурда нонга зор равишда кўчаларда ўлиб қолганларнинг руҳи олдида нима деб жавоб берар эканлар?..»

Учрашувларда кўп қатори бизга ана шундай турли саволлар беришади. Дам жиддий, дам ҳазил оҳангида жавоб қайтарамиз ва бу саволларнинг аксари ёддан кўтарилади. Лекин бу қизнинг саволи эса унутиладиган хилидан эмасди. Бироқ, Муроджон аканинг асарларини ўқиш жараёнида ҳам бу савол бот-бот қулоғим остида жаранглади ва ўша талабчан синглимизга шу китоб орқали хаёлан жавоб бергандай бўлавердим.

Фасллардан бирига «олтин куз» деб таъриф берамиз. 1991 йилнинг кузи ватанимиз тарихидаги олтин даврни бошлаб берди, десак янглишмаймиз. Мен ўша ойлари ота юрт тупроғини ўпишни энг улуғ саодат деб билиб, Худога шукрлар қилган ватандошларимиз кўзларидаги ёшни унута олмайман. Шулардан бири айтган эди: «Дадам жон берар вақтларида дедиларки: «Болам, мен сенга бойлик мерос қолдирмаяпман, мен сенга Ватан соғинчини, ҳижронни мерос қолдирияпман. Юрт озод бўлган дақиқадаёқ қанот чиқариб уч, агар узоқда эсанг-да, икки уммонни сузиб ўтсанг-да, бор-да, мен учун ҳам Ватан тупроғини ўп, мен учун ҳам бу муқаддас тупроқни кўзларингга сурт...»

«Арининг захрини чекмаган болнинг қадрини на билсин», деганларича бор...

Истиқлол берган неъматлардан яна бири — ана ўша армонлар китобларга кўчди. «Жудолик диёри» ўша армонларнинг бир қисми, лаҳзаси халос. Ёзувчи 1966 йилги Тошкент зилзиласи баҳонасида бузилган уйларни, хароб қилинган боғларни, лойқаланган анҳорни бежиз тасвирламайди. Одамларни серфайз боғлардан кўчирилиши баёнида рамзий маъно бор. Совет мафкураси бу ҳолатни «Ленинча халқлар дўстлиги тантанаси», деб таърифлагани билан аслида бу ҳам йигирманчи-ўттизинчи йиллардаги зулмнинг бошқа либосда кўриниши, мантикий давоми эди. Ёзувчининг кечинмалари фақат ўзига хос эмас, бу — халқнинг тилга кўчмаган изтиробларидир. Султонмурод ва Маҳфузанинг тақдири — айриликларнинг сиёҳ билан эмас,

кўз ёшлари билан битилган баёни. Ёдгор — уларнинг фарзандлари — келажакка бўлган умид. Илҳом сутчи — бу дунё ҳою ҳавасларидан юз ўгирган одам. У курашчи эмас, у умид ҳам эмас, лекин ундаги покликка ҳавас қилмоқ мумкин. Ҳозик тўра — ёруғ келажак умидига ишонч. Парпи бебахт — гуноҳлар учун ажрнинг нақдлиги. Унинг тузалиши зулмнинг абадий эмаслигига ишора.

Асардаги бу каби рамзий маънолар ўқувчини фикрлашга даъват этади. Китобхонлар ёзувчилар билан учрашганларида «асарингиздаги фалон қаҳрамон ҳаётда бўлганми?» деб сўрашади. «Жудолик диёри»ни ўқиганларда ҳам, шубҳасиз, шу савол уйғонар. Мактабдаги адабиёт дарсларида «прототип» деган тушунча ҳақида кўп гапирилгани учун ҳам бундай саволлар туғилади. Аслида ёзувчи ҳеч бир қаҳрамонини ҳаётдан тўлалигача кўчириб олмайди. Адабиётда «прототип» билан бирга «умумлаштириш» деган тушунча ҳам бор. Айтайлик, мазкур асардаги Парпи бебахтнинг қароқчилиги бир одамдан олинса, унинг тўғри йўлга ўтиши бошқа бир одамнинг фазилатидан олинган бўлади. Ҳозик тўра ҳам кечаги тарихимизда ўтган улуғлардан бирини эслатар, лекин у ҳам ҳаётда ўтган биргина одамнинг тўла тасвири эмас. Бир неча яхшиларнинг фазилатлари ёзувчи таҳлилидан ўтиб, ҳаёлот чашмасидан баҳраманд бўлгач, юзага келган қаҳрамонлардан бири. Айрим олимларимиз буларни «тўқима образ» ҳам дейишади. Бу атамани «Жудолик диёри»га тўла тадбиқ эта олмаймиз. Шундай десак, асарнинг ишонтириш қувватига путур етказган бўламиз. Ро-ман — ҳаётини воқеаларнинг умумлаштирилган баёнидир, дейилса ҳақиқатга мувофиқдир.

Мазкур асар гарчи, кечаги кунимиз ҳақида бўлса-да, у бугунги кунимиз учун хизмат қилади. Ўтмиш замонни қўмсаганлар бу китобни ўқисалар, фикрларини ўзгартирарлар. Менга савол берган синглимиз эса жавобни шу китобдан олсалар ажаб эмас.

Тоҳир МАЛИК

ИЗН ИСТАБ...

Аввало: Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Сўнгра: Жудолик диёрида кечган бу тарихнинг давоми ва уни Аллоҳ қодир этганича ёзганимиз хусусида. Умидим бор, шояд Аллоҳ чиройли этса.

«Қиссаларнинг гўзали Қуръон қиссаларидир», то абад тилдан тушмагай. Қолганлари нутилиб, алал-оқибат йўқолишга, ўчишга маҳкум. Улар қусурли банданинг қусурли сўзи, битиги, холос. Фақат... фақат шулар орасида Аллоҳ таборак ва таоло Ўзи изн бериб, жиндек юқтирганлари, Ўзи хуш кўриб, ихлос тўнини ёпган ва қабул безаклари ила безаб, кам-кўстини тўлдирганлари ҳам борки, ана ўшалар яшаб қолуви, ўқиганларга ҳар гал чиройли кўринуви ва то қиёматга қадар мўминларнинг кўлидан тушмаслиги мумкин.

Демак, Аллоҳ азза ва жаллага хуш келадурган бир нималар битмак мумкин?..

Ахир, меҳр-мурувват, силаи раҳм, етимларнинг бошини силамоқ сингари чиройли амаллар, шаҳидлик шаробини тотмоғу ҳидоят топмоққа ўхшаш гўзал ажрлар ҳали тугаб битмаган. Бу ҳақида қанча гўзал ривоят қиссаю тарихлар мавжуд. Нафас ютмай эшитганмиз уларни. Қолаверса, энг мушкул дамларда динию иймонини қафтида лахча чўғдай тутиб, тоғ-тошларга чиқиб кетган, ўз диёрларидан ҳижрат этганларнинг Аллоҳ субҳонаҳу ва таолога ҳам хуш келгучи жудолик тарихлари-чи?!

Билмам, нотавон кўнглимга қачон, қайдан илашди бу ҳавас, жудолик диёри тарихининг илк китобини ёзиб тугатиб ҳам таскин топмадим. Битганларим айрилиқ кўшигининг дебчаси, холос эди гўё. Ҳали олдинда зўр имтиҳонлар, сарагу пучакка ажралишлар тургандек эди. Кимга жаҳон аҳли аёллари ҳавас этса арзигулик сабри жамиил, кимга шаҳидлик мартабаси ато этилуви мумкиндек, кеча жаҳолат ва разолат дунё-сида зўр саналиб юрганлар эса ниҳояти бир қоқилув ила адолат тарафга юз беруви, ҳидоят топмоғи мумкиндек эди, валлоҳи аълам.

Шундан бери ўзимни бу юмушга чоғлар эдим. Тунги дуолариму тонгги илтижоларимда сўрардим. Ҳафталаб, ойлаб «тирноқ»лаб бир нималар топган-жамлагандек бўлардим... ўшал қайғули қисса тасаввуримда мунглиғ эртакдек жонланиб келиб, уни бировдан қизғонгандек, худди уч-кетини йўқотиб кўядигандек шошиб-энтикиб ёза кетардим. Аммо надоматлар бўлсинким, бу ҳол бир ой ва ё ундан ортиққа чўзилмай яна аро йўлга кириб, қаён борарини билмаган мусофирдек туриб қолардим. Ич-ичимдан сезиб турибман, нимадир монелик қияпти. Нима қилсам, тизгинни кўлга оламан? Яна ўша самимият, ўша ёниқ ҳислар, ширин бир титроқ қайта меҳмон бўлиб келади — билмасдим, билолмасдим.

Ахийри топдим! Ёлғиз Ўзидан сўрамоқ лозим экан. Мурод дорам — умидим бор, деб илтижо этсанг, албатта, барояд, ё раб — илоё, етгин, жавоби берилгуси экан!

Биласиз, «Жудолик диёри»нинг биринчи китобида чин кўкламни соғинган боғлар мисоли алдамчи насимларга учиб қолган қавмим жудоликларидан ҳикоя этган эдим, энди эса, унинг нажоти учун бош тикиб чиққан бир ҳовуч кишилар — ботир акаларимизнинг аламли қиссаларини давом эттирмоққа йўл излаб, изн истардим.

Акаларимизни жиндек бўлса-да, танийсиз. Эшитгансиз улар ҳақда. Улар ўз юртларига сиғмаб эдилар. Улар иймонларини қутқармоқ-чун энг аямли нарсалари — моли, ҳоли, жигарларидан айрилиб, ватанларидан жудо бўлиб, бўлак диёрларга бош олиб кетмиш эдилар.

Ана ўшал ҳижрат юрти — Тангри тоғ томонларда Дориламон бир диёр қуриб, уни маскан тутмоқ-чун курашган ўша ботурлар қиссаси мана, неча йилдирки, оғиздан-оғизга, наслдан наслга эртакдай кўчиб келмоқда. Забт этилмаган иймон қалъасию ҳаловат диёри мисол, ҳижрон кўшиғи каби!..

Ё, қодир Аллоҳ! Ўзинг изн бер, шул кўшиқнинг давомини ёзмоғимга, Ижозат эт, Ватанию динини деб тоғларга чиқиб кетган, иймонини асраб қололган биродарларим қиссасини бу ёқда қолганларга етказмагимга. Самимиятлар ато этиб, илҳому қушойишлар бер, аввало Ўзингга,

қолаверса, жумла мўминга манзур бўларли бир нима битмагимга. Уни Ўзинг мумтоз эт. Суюкли қил. То қиёмат қадар яшаб қолгувчи асарлар жумласига қўш.

Ҳасбияллоҳу ва неъмал вакил — Ўзингга таваккул айлаб, раҳмат оийи — Моҳи рамазон ичи бошладим ва бу тарихни ўқиган наслларга сенинг ҳидоятингни соғиниб, китобнинг бу қисмини «Нажот фариштаси» деб атаб, ёзилажак учинчи китобини «Рушди ҳидоят» деб белгиладим. Илоҳо, ниҳоясига адашмай осон етмагимга Ўзинг мушаррафлар айлагайсан. Омин йа Роббил оламийн.

МУАЛЛИФ

Рамазони шарифнинг бешинчи кунлари.
Тошкент, фазилатли «Қозигузар» маҳалласи

ЖИНДЕК ИЗОҲ:

Асарнинг аввалини ўқиб, давомини кутмоқда бўлган азиз ўқувчиларимга маълум бўлсинким, Султонмурод ва Маҳфуза тарихининг жудолик юртига тегишли қисмини аввалгидек Мақсуд ҳикоя қилиб, ўртадаги воқеаларни Аллоҳ изн берганича ўзим тўлдириб бормоқни ихтиёр этдим.

Аллоҳ ўзи бу муробитларни ҳаммамизга суюкли этиб, ўқиганлар қалбига рушди ҳидоятини солсин. Уни битмагимга илҳом берган ва шоштирган нарсани ҳам айтиб қўя қолай.

Бу Алихонтўрам Соғуний жанобларининг бир оғиз каломлари — «Эй бор Худоё, агар менга жаннатингдан насиб этган бўлсанг, ботурларимсиз киргизмагил», деган дуолари бўлди.

Фаришталар омин деган бўлсин. Омин йа Роббил оламийн.

Мурод МАНСУР,
1 март, 1999 йил

Б и р и н ч и б ў л и м

ЎША БИРАВНИНГ МАҲФУЗАСИ

1. КИМНИНГ ЭРКАСИСИЗ, ЁДГОРМУРОД?

Мезбонқоғоз жимитдеккина-ю, жуда бежирим эди.

Ёзувлари ҳам бир бошқача, ишқилиб менинг тишим ўтмайдурган бир имлода эди. Мен бунақасини умрим бино бўлиб, энди кўриб турардим.

Тавба, Чаман ака шунақа зўр одам бўлиб кетган эканми — хорижларга чиқадурган, чет элликлар билан борди-келдилар қиладурган?! Узоқ-узоқ йўқ бўлиб кетиши... шунданмикан?

Аммо ташриф қоғозини ўнгариб, қувониб кетдим. Бу ёғи — ўзбекона эди: Жаноб Чаман Убайдуллоҳ ўғли. Манзил-мавоземиз: Тошканди азим, Қумлоқ мавзе, 17-Зарқайнар кўча (Калковуз ёқалаб ўтгайсиз), 58. Телефунумиз... ва ҳоказо.

Ол-а! Кўзимни боғлаб қўйсалар, топиб борарман! Талабалик йилларим қаерда турибман?! Кечалари дарс қилиб ўтириб, уйқу босиб келганида Калковузга шўнғиб-шўнғиб олишларимиз ёдимга тушиб кетган эди. Ўша ерда туриб, Чаман акани учратмаган эканманми?

Эртасига ишга ўтибоқ сим қоқишга тушдим. Аммо мен кўзга тўтиё этиб, тераётган рақамларим ҳеч уланмасди. Ахийри ишга уннаб, чалғиб кетибман. Индинига бир қисталанг топшириқ билан Андижонга жўнатиб юборишдию шу билан ёддан кўтарилибди. Чаман ака шу ҳафтанинг ичи қидириб топсин, деб тайинлагани ҳам бир бўпти, менинг алахсиганим ҳам...

Шанба куни ҳамма юмушларни йиғиштириб, излашга тушдим. Бу сафар қўнғироғим улана қолиб, телефонни ширинтойгина болакай кўтарди;

— Алуё, Сиз ким бўлутсиз? — дерди у ширин бир тилда жовурлаб.

— Сен танимайсан, — дедим.

У болаларча ижикилади:

— Нега танумасканман?

— Чунки кўрмагансан-да, — дедим. У гаплашган саринг гаплашгинг келадиган — ёқимтой эди.

— Ҳич келмаганмусиз? — деди у эркаланиб.

— Йўқ, оковси, бормаганман.

— Унда қаердан билутсиз телуфунимизну?

— Биламан-да...

— Ҳа-а, алдоқчи, биларкансиз-ку...

— Унда нима дейиш керак?

— Ундаму?.. Хассалому алайкум, — деди у қарз саломини эслаб.

— Валлайкум ассалом! Кат-то йигит бўлинг, — дедим мен эриб. — Отингиз нима эди, той бола?

— Маниму? — деди у тенг кўриб гаплашаётганимдан тантиқланиб. — Ману отум...

— Хўш?

— Отум о-от, — деди кутилмаганда тегажоғланиб.

— Йилингиз тойчоқ! — дедим мен ҳам.

У қикирлаб кулди ва гаплашгични тушириб юбориб, бир нималар тарақлаб кетди. Бола уни ола, «фуф-фуф»лади:

— Алуё, кечирас, тушуб кетту. Эшитопсизму?

— Синмадими, ишқилиб?

— Йўқ, синмапту.

— Хайрият. Эҳтиёт бўлинг-да, той бола.

— Хўп бўладу, — деди у одоб билан. Нимагадир у баъзан-баъзан «бўладу-келладу»лаб қолар эди¹.

Мен сўрашимни қўймасдим:

— Отингизни айтмадингиз-ку, той бола?

— Манму?

— Ҳа-да.

— Ману отум, — деди у дона-дона қилиб, — Ёд-гор-муро-од. (У эркаланиб, бошини бир чиройли буриб қўйганини... яққол тасаввур этдим.)

— Ў-хў, зўр-ку, Чиройлийкан! — дедим беш кетиб.

— Сизнуки-чи? — деди у қизиқиб.

— Меники Мақсуд.

— Сизнукиям чиройлуйкан, — деди ҳаваси келиб. — Сиз бизнукига ҳичам келмаганмусиз?

Борганман, дея қолсаму... ана, келганакансиз-келганакансиз, деб сакраб-қувнай кетса! Бўлади-ку, шунақа болалар: бирпасда элакишиб, сирачдек ёпишиб оладиган...

— Йўқ, оғайни. Худо хоҳласа, энди бораман, — дедим уни севинтиргим келиб. — Боравурайми?

— Келунг-келунг-келунг! — деб ўйноқлади у.

— Ким бор? Ёлғиз ўзинг зерики-иб ўтирибсанми?

— Бувижон борлар, опоқум борлар. Чақирайму опоқумларни? — у шошиб қолганидан гаплашгични ташлаб, ташқарига чопди. — Опоқу! Асал опоқу! Амақум чақироптула.

Ана, холос! Ҳалитдан амаки ҳам бўлиб қолдим! Мен мийиғимда кулиб, уни ўйлардим: ким экан, бу ширинтой? Чаман аканинг ўғли десам, «опоқу»лаб турипти? Ё нумерда адашдиммикан?

Бу орада кимдир келиб, гаплашгични кўтарди:

— Лаб-бай?! — деди аёл киши чарс овозда, гўё бошимдан қайноқ сув қуйгандек қилиб. Унинг бир оғиз сўзи шундай заҳар-заққум аралаш эдики, ҳушим учиб, калаванинг учини йўқотиб ҳам қўйдим.

— Гапиринг! — деди у боягидан ҳам терсроқ қилиб.

Адашиб тушибман шекилли, деб ўйлаб:

— Чаман аканинг уйлари...масми? — деёлдим зўрға.

— Уйлари!.. — деди аёл «Нимаиди?!» деган каби. Тавба, аёл киши ҳам шунақа чарс бўларканми! Иложи борича юмшоқ сўрашга унналдим:

— Кечирасиз, опой. — Мен уни бошқа миллатдан деб ўйлаб, қовун туширибман.

— «Опой»изга бало борми?! Гапиравуринг гапиззи?! — деб жеркиб берди у.

— Кечирас, — Дамим ичимга тушиб кетган, тезроқ кимлигимни айтмасам, гаплашмай қўяқолиши ҳам мумкин эди. — Чаман ака тунов куни сўраб борганаканлар. Мен Мақсудман, оғайниларининг укаси, — дедим.

Аммо аёл юмшаш тугул, вой, шунақами, деб қўймасди. Бунга сари юрагим пўкиллаб, дедим:

— Эшитяпсизми, мен...

— Эшитяпман, — деди у «кар эмасман!», деган каби. — Топиб келаласизми?

— Бороламан. Аммо ўзлари, катталар?

Аёл гапни калта қилди:

— Келсангиз — биласиз.

Во-оҳ, ана сизга опоқу!.. У гаплашгични илди-қўйди. Фақат болакайнинг «Ким, опоқу? Адамлани ўртоқлариму?», дегани чала-ярим эшитилиб қолди.

Бечора, ҳар битта қўнғирокқа чопиб бораётгани, «алуё, кимсуз»лаб ижикилаётгани...

¹ Бу кимдан юққанини, ниманинг касри-аломати эканини қаҳрамоним қайдан ҳам билсин. (Муаллиф)

шунданми экан? Адажонисини ичикиб кутаётган у тойчоқ — кимнинг эркаси экан?..

Калковуз ёқасидаги қатор толлар қийғос сочпопук чиқариб юборган эдилар. Шамол бу ерда ҳам улар устида қувлашмачоқ ўйнаб чарчамас, ҳали новдаларига осилиб ҳалинчак учар, ҳали аллақаяқларга изғиб кетар эди. Жаладан кейингидек бўтана сув қирғоқларгаю толларнинг йўғон қора илдизларига бош уриб ҳалопларди. Шаҳарнинг ичида, яна жинкўчалару томи-томига туташиб кетган маҳаллалар оралаб шундай катта сув оқиб ётганига ақлим бовар қилмай анҳор ёқалаб, айтилган жойни излаб борардим. Ёнгинамдан тандирдан янги узилган нон ҳидини анқитиб, велосипедли болакай ўтиб кетди. Олдида нон савати — бозорлигию кўзи томда, варрак соғаётган болакайларда. Ўзи эса шувиллаб боряпти. Қойил! Осмони-хафтимдан дардараклари дариллаб варрак овози келади, аммо ўзини илғаб бўпсиз!

Болакайлар оламни унутиб, қийқиришарди:

Шамол-ол, бағринг камо-ол,

Варрагимни осмонингга о-ол.

Яшавор! Булар ипни бўшатгани сари осмон варракни ютиб боряпти...

Кўча охирлаб, Калковуз аллақандай ташландиқ боғ-майдонга кириб борадиган жойда эса... астаъфируллоҳ, уни қаранг! Чакмоқ урибми, ёнибми, батамом ку-йиб тушган, баҳайбат ёлғиз дарахт кўринар, у ёнғоқ десам ёнғоққа, қайрағоч десам, қайрағочга ўхшамасди. Шунақа абгорки, куйиб кўмир бўпқопти.

Мен қаерга келганимни билолмай гарангсиб турарканман, якка тавақали эшик ортидан аёл кишининг ўқдай овози янграб қолди:

— Акбар-ув, балогинага йўликқур-ув?!

— Кетвотман. — Тол тагида кўринган бола челагини кўтаролмай инқиллаб, икки эгилиб келарди.

— Ху, қирилибгина кеткур! Ман нимага юборувдим, отгинанг ўчгур? — Аёлнинг ўзи кўринмаса ҳам қарғиши қия очик эшикдан ўқдай чиқар эди.

— Мана, опкевотман.

— Ху, опкемай кет. Самовар эриб битди-ку.

Бола сув тўла пақирни у қўлидан бу қўлига олган сари ўша томонга обкашдек эгилар, ҳар қадамида пақир тўпиғига урилиб, сув чайқалар, чайқалгани майли, иштонининг ёни шалаббо бўлиб борарди. Қадамимни тезлатдим:

— Қани, менга беринг-чи, саритой.

Юзларига сепкил тошиб, шу сепкили ўзига ярашиб тушган болакай қаддини ростлаб, афтимга тикилди. Кемшик тиши уни яна ҳам беғубор қилиб кўрсатарди.

— Бизаникига кевотсизми? — деди қизиқсиниб.

— Шунақага ўхшайдими? — дедим жилмайиб.

— Ростиззи айтинг. — Кемшиктой энди бу томонимдан айланиб ўтди.

Мен челақни олиб, унга эргашавардим:

— Яхшиси, ўзингдан сўраб қўяқолай: сен Чаман амакини танийсанми?

— Нега амаки бўларканлар?! Тоғамла-ку!.. Ҳе-ҳей, Сизни қаранг-у! — У олдимга тушиб ўйноқлади.

— Тоғанг? — Мен ҳайратланиб қарадим унга. Боланинг сап-сарик юзида қилча ҳам ўхшашлик... кўринмасди. — Ростингни айт?

У боягидек ирғишлади:

— Бизаникига кевотганакансиз-ку... — Сўнг ҳалиги якка тавақали эшикка қараб чопди. — Ойи, бизаникига келишвотти, бизаникига...

Бу орада мен остонасига катта харсангтош ётқизилган эшикка етиб қолган эдим. Қия очик эшик ортида эса, бир қўли тиззасида, бир қўли билан ҳовли супураётган қора нимчали, рангпар жувон кўринарди. У ҳам кўзи менга тушиб, чимирилиб қаддини ростладию супургини йўлга

ташлаб, бурилиб кета бошлади. Юпқа лаблари хунук қимтилиб кетдими-ей. «Кўзим учиб турувди ўзимам» дегандек. Мен тўхтаб қолган жойимда... ноилож болага эргашдим.

Эшик алмисоқдан қолган, офтобда ўнгиб-оқариб кетгани билан ҳовли жуда катта, юқоридаги болохонали узун уйга боргунча ишком тагилаб аллақанча юриш керак эди. Ҳали токи очилмаган ишкомлар неча қатор бўлиб, бир ёни ҳалиги ташландиқ майдонга туташиб кетган. Тепада гир атрофини қари қора толлар ўраган овлоқ ҳовуз ҳам кўриняпти. Тагида қорашакшаклар учиб-қўниб, ора-чира бир чиройли шақиллаб-сайраб қўядилар.

— Энди бера қолинг, — деди болакай остонадан ўтишимиз ила пақирнинг бандидан тутиб.

— Сен шошма, — дедим мен уни аяб.

Биз поядан кўтарилган сўри таги билан пастак ошхона томон юрдик. У ерда иккита ғишт устида кўнқайган самовар бурқсиб, ўтхонаси жизиллар эди. Кемшиктой чопиб бориб, самовар қарнайини олиб ташлади-ю, қопқоғини оча туриб, қўли куйиб «отиб» юборди.

— Ҳазир бўл. — Мен сувни солиб, қопқоғини ёпиб бердим.

Шунгача ҳам бояги чимирилган аёл кўрина қолмасди. У тепадаги уйга кириб кетганча... кетиб борарди. Элакишиб бўлган бола кўлимдан тортқилаб, қистай бошлади:

— Сиз юравуринг, у ёқда опокбувимла борла. Кирмасайиз хафа бўладила.

— Ким дединг?

— Ойтўра бувимла...

— Шунақами? — дедим ичим ёришиб келиб. — Шошма, сенинг отинг... Акбармиди?

У ажабланиб тикилди:

— Қаёқдан биласиз?

— Ёдгормурод-чи, у қаерда? — дедим баттар хайратга солиб.

— Ҳе, сизни — алдоқчи, бизаникига кевотганакансиз-ку, ҳаммовзани биларкансиз-ку, — деб у беғубор илжайди, сўнг яна қисташга тушди. — У ўшатта, опокбувимлага қараб ўтирибди.

— Оббо, той болалар-ей, катта йигит бўлиб, қараб ўтирибди дегин? — Мен уларни алқаб қўйиб, ўсмоқчиладим: — У сени укачангми ё?... — Ўзим эса бу аёлга қолган болаларнинг шўри курсин, деб ўйлардим. Танимаган одамга шунча димоғ-фироқ, буларни нима қилмаскан? Чаённинг ўзи-ку?

Ҳовлининг ўртасига бориб қолганимизда катта уйнинг эшиги очилиб, ҳалиги жувон кўринди. У ковшандозда калишини кияркан, елкасидан қора илондек сирғалаб тушаверган сочини зарда ила орқасига отиб, менга қараб юрди. Қўлида бир парча қоғоз.

Мен беизн кириб келаётганимдан хижолатга тушиб, тўхтаб қолдим: тўхтамасам, чақиб олиши ҳам тайиндек эди. Аммо у чимирилиб келиб, қаршимда тўхтади-ю, томдан тараша тушгандек қилиб:

— Мана, шунга келганмисиз? — деди қўлидагини узатиб.

Мен тахта бўлиб қолгандим. Қоғозни қандай олганимни ҳам билмайман.

— У ёғини ўзингиз биларкансиз! — Жувон менсимагандай бурнини бир жийириб қўйиб, боя супургисини ташлаб келган жойга қараб юраверди.

Ол-а, хўп одамига учрабман-ку! На салом бор, на алик, на мулозамат... Мен хатчани ўқишимни ҳам, кетишимни ҳам билмай анг-шанг қолган эдим. Кўз олдимдан эса, бояги қоп-қора дарахт кетмасди, тавба.

Бир маҳал қарасам, Кемшиктой тирсагимдан тортқилаб, қулоғимга шивирляпти:

— Сиз юравуринг, опокбувимланинг олдиларига киравуринг. — У кўз қисиб, нимадир демокчи бў-ларди.

Ноилож эргашдим. Шундаям ҳалиги аёлдан хавфсираб турибман. Назаримда, ҳозир ундан эшитадиганимни эшитиб оладигандекман. Ниҳоят, болохонага чиқиладиган ёғоч зинанинг ёнгинасидаги каталакдай бир уйга бурилдик. Унинг ковшандози ҳам ичкарасида эди.

Мен холамгиларникида туриб, ўқиб юрган кезларим шу атрофдаги кўп уйларга кирганман.

Бош суқ-ганингизданоқ гуп этиб, минг йиллик зах тупроқ хиди димоғингизга урилаверади. Неча қайта тезлаб ҳам ундан қутулиша олмайди. Ковшандоз четига қирраси билан териб чиқилган мусулмон ғиштлар ҳам бу уй қадимдан қолганидан дарак бериб турар, аммо ундан таниш зах хидига кўшилиб, яна аллақандай мушк-анбар хидлари ҳам уфурарди.

Мен мўъжаз хонага кирибоқ унинг тўридаги хонлар замонидан қолган қуббали рух каравотда оппоқ чойшаблар ўртасида ўтирган ҳалимдеккина кампиршога ҳайратланиб тикилиб қолибман. У қиблага қараб тасбеҳ ўгириб ўтирар эди. Қўлим ўз-ўзидан кўксимга қараб кетиб:

— Ассалому алайкум, холамои, — дедим.

Мен ўзимни яқин олганимча бор эди: ажинлариям бир ажабтовур нур билан тўлган кампиршо чиндан ҳам холаларимгами, кимгадир ўхшаб кетар эди. У киши тасбеҳ ўгиришдан тўхтаб, бош силкидилар:

— Ваалайкум, келинг, болам. Ўта қолинг.

Деразага яқин ердаги сандалнинг кўрпаю говра-пўшлари ҳали йиғилмаган, ўртадаги бўйрадеккина наMAT устида бир болакай даханини муштчасига тираб ётволганча, расми китоб варақлаб, оёқчаларини ўйнатиб кўяр эди.

У бизни кўра сакраб турдию менга осмондан тушган одамга тикилгандай тикилди-қолди. У юз-кўзлари жудаям таниш, ҳатто шу индамай туришидаям аллақандай ёқимтой эди.

— Вой, келдизму? — деди у чапак чалиб.

Танидим, у мен билан симда гаплашган болакайнинг ўзгинаси эди. Овозиям, ўзиям — ширин болалар бўлади-ку, ўшанақа эди.

У жилмайиб, қўлчасини узатди.

— Ман Ёдгорман. Сиз... Сиз телефонда чақируб эдиза? Топдимму? — деди у сакраб-кувнаб.

— Топдинг, — дедим унинг қўлчасини кафтларим орасига олиб, кейин ўзини бағримга тортдим-да, пешонасидан ўпиб кўйдим. — Чиндан асалтой экансан.

— Йўқ, мен Ёдгортойман. Аям кўйганлар, — деди у мактаниб.

— Аянг чиройли от топган эканлар, — дедим мен.

— Нега той бўларкансан? Ёдгормуродсан, — деди мени бошлаб кирган кемшиктой.

— Ҳа-ҳа, у Саритой. Мен эсам, Ёдгормуродман! — тан олиб кучоғимда ўйноқлади бола.

— Яна ҳам яхши, — деб бошию елкаларини силадим.

— Чиқиб ўтиринг. Чақирмайсанми, бўтам, — деди кампир тасбеҳини йиғиштириб, ёнига кўяркан. Лекин ўзи оқ чойшаб ичидаги оёқларини (йиғолмасми) ўша-ўша узатиб ўтирар, аллақандай ўнгарилолмас эди. Каравотнинг бош томонида улуғ китоб солинган жилд билан йўл-йўл матодан тикилган найсимон бир нарса осифлик. Униси тушунарли, лекин ёнидагиси нима экан, билолмай, танча ёнига чўккаладим. Буви ўша ўтирган кўйи момикдай оппоқ қўлларини дуога очдилар:

— Илоҳо омин, сийлаб кепсиз, сизни Оллоҳимнинг ўзи сийласин. Ғанимат дунёда оқибатлилар қаторида қилсин, Оллоҳу акбар.

Кампир оппоғойимларни эсга солиб, кўнглим ийиб келди. Беихтиёр буларнинг дуоларини олиб қолиш катта давлат эканини ўйлаб, у кишининг юзларига тикилдим. Тикилардим уйлардим.

Юзларидан таралаётган бу тароватли нур каердан чиқиб, ҳеч адо бўлмапти? Бу жойларнинг қадим зах хидларини ҳам унуттириб, уни мушк-анбар бўйларига тўлатиб ўтирган ҳам балки шу оқ-оппоқ кампиршонинг ўзидир?

— Яхши келдизми, ўғлим? Уй ичилариз билан яхшимисизлар? Ойиз, келиним омонмилар?

— Кампир худди қариндошлардек яқин олиб, тавозе ила ҳол-аҳвол сўрар эди. Мен эсам ҳамон ийиб бораётирман бу мулозамат, бу сўрашишлардан. Бир лаззат олаётирманки, кўяверасиз.

— Раҳмат, ўзиз бардам-бақувватгинамисиз?

— Ўзига минг қатла шукр. Кўрсатганига шукр. Туролмасам ҳам, мана, ўтирибман-ку:

эплаганча ибодатларимни адо этиб... намозларимни ўқиб... Ҳар одамлар бор-бошини бир кўтаришга зор, кўлини кимирлатишга, ўнгарилишга интиқ. Ўшандан асрасин. Ҳеч бандани ибодатдан қўямасин. Сўнгги нафасигача чиройли амалларга ҳамроҳ этсин, илоҳим.

— Нима, оёғизми?.. — дея олдим мен.

— Буми, бир ёғи қаричилик, қолаверса, кўргилик экан: кўп бўлди ўтириб қолганимга. Савил, иккаласи ҳам кетган, жонсиз, — деди буви чойшаб устидан ўша жонсиз нарсани сийпаб қўйиб. — Шунисигаям шукр. Қўл-оёғимни бирдан олганида нима қилардим? Буям бўлса, Худойимнинг марҳамати. Манави жужукларнинг бахтигами, бошқагами — мени тирик ушлаб турибди. Бўлмаса, булар кимнинг қўлида қолардию ким буларнинг бошини силарди! Билмадим, мендан кейин буларнинг ҳоли нима кечади? Чаманнинг юриши ундай, Асалнинг феъли бундай... Онаси бояқишнинг-ку, пешонаси шўрдан-шўр экан. Менга суяниб қолишди булар. Ўзим эса ёлғиз Оллоҳга суянгулиман. — Буви овози ўзгариб, кўзларида ёш айланди. Сўнг шишин-қираган бармоқларини ўпиб, учаётган кўзларига суртаркан, Ойтўра буви ҳамд айтиб шивирлади: — Ал-ҳамдулиллоҳ, алҳамдулиллоҳ: ишқилиб, яхшиликка бўл-син.

Мен эсам дардим бошқа ёқда: Чаман акамни сўрай олмай доғдаман. Қачон қайтадилар дегим бор-у, кампирнинг дардини янгилаб қўйишдан истиҳола этиб турибман. Ниҳоят, у киши қайрилиб сўрадилар:

— Асал опчиқиб бердими Чаманимнинг омонатини? Ё гаплашгиси ҳам келмай...

— Бердилар, — дедим бояги қоғоз ёдимга тушиб.

— Нима дебди, кўрдингизми?

— Йўқ, ҳали, — мен чўнтагимни кавлаштирдим.

— Ўқунг-ўқунг, — деб қистаб, ўтирган еримда елкаларимга суйкалди Ёдгормурод, — Опоқбувидам эшитсунла.

— Сен тинч ўтир, Ёдгор. Уят бўлади: меҳмонга шундай ёпишадиларми? — деди танбех бериб у киши.

— Ҳечқиси йўқ, укачамдай гап, — дедим мен.

Лекин Ёдгормурод бир оғиз сўздан:

— Хўп, опоқбувижон, хўп, — деб ёнимга кўндокдек бўлиб ўтириб олган эди.

Мен хатчани топиб, қатини ёздим. У икки энликкина эди-ю, ичи тўла жумбоқ эди. Худди Чаман аканинг ўзидек:

«Мақсуд, кутдим-кутдим, келмадинг, — деб ёзган эди у. — Бир рижойим: ойимларга учрамай кетма! Худонинг хоҳлаши шундай экан, кўришолмадик. Ноумид бўлма, гафлатдаям қолма. Кеннойимни сенга, сени Худога топширдим. Қолган гапларни айтишади. Чаман аканг».

«Қанақа кеннойим? Кимни айтяпти?...» Нима гаплигига ақлим етмай бошимни кўтарсам, буви ярим қайрилганча юзимга тикилиб турибдилар:

— Сиз Султонмурод ошнасининг кими бўласиз?— Афтидан, акамга ўхшатомай турар эдилар.

— Холаваччамиз... — дедим тўғрисига кўчиб.

— Ҳа-а... — деб бош силкидилар-да, Ёдгормуродга юзландилар: — Айтмоқчи, анув кунги хатни нима қилдинг? Эҳтиётлаб қўйганмисан?

— Қайсу? Анув берганизму? Турибду мимит чойнукда, — деди бола пилдираб ковшандозга тушаркан.

— Оптушақол, болам. Шошма, — деб тўхтатдилар-да, менга қарадилар. — Ўзингиз бирга чиқа қолинг. Болага иш буюр, кетидан ўзинг югур бўлмасин.

— Яхши, — мен туриб Ёдгорга эргашдим-у, аммо ўзимнинг ичим қуриб боряпти. Чаман ака ҳам қизик: айтадиганини мана шу хатда айтиб қўя қолмайдими! Кимдан яширади? Анув чирсиллаган заққумойданми?

Бу орада биз ташқари чиқиб, алмисоқдан қолган ёғоч зина билан кўтарила бошладик.

Опоқбувининг ширин невараси — Ёдгормурод зинани тўпиллатиб чиқиб бораётиб, дам-бадам орқасига қайрилиб, мени қистайди:

— Юравуринг, факат эҳтиёт бўлунг, бошиззи урволас...

Мен унинг ширинлигидан ҳам бурун ақлига беш кетиб бораётибман: мана, кимни пакана пари деса бўлади! Қолаверса, юзи бунча иссиқ, бунча таниш? Ўғил бола ҳам шунчалик кўхлик бўларканми? Ҳар гапига бир тегишгим келарди.

— Урволсам-чи? — дедим атай.

— Гурра бўладу, — деди у қайрилиб, сўнг ўша гуррани тасаввур этиб, қикирлаб кулди.

— Гурра ҳам кўрк, — дедим ҳазиллашиб.

— Бўлмаса, урвола қолунг, — яна қикир-қикир кулганча зинани тўпиллатиб чиқиб кета бошлади. Ростдан бошимни уриб оладигандек энгашарканман, сўрадим:

— Сизлар шу болохонада турасизларми?

Ёдгор қайрилиб тўхтади:

— Сиз билмайсиз-де. Зўр бу ер!

— Йўғ-е...

— Кўрмагансиз-де, Калковузнинг оқишину... боғларимизну... Бу ёқдан кўрсангизму!..

— Томга чиқволиб, дегин?

— Ҳа-де. Сиз чикунг аввал, — у эшикни очиб, калишчасини чечиб қолдирди, — келунг-келавуринг.

Мен пастак эшикдан энгашиб ўтиб, мўъжазгина хонага оёқ қўйдиму ҳовлига қараган дераза пастида у айтганидан ҳам фарахли бир манзарага кўзим тушиб, «воҳ», деб юбордим: чиндан зўр-ку!..

Ростдан болохонамисан, болохона эди. Бу ердан ҳовли бир ажойиб кўринарди! Зеболаниб десамми, кафтда тургандек десамми, ишқилиб, таърифласа, таърифлагудек эди. Ҳали токлари кўтарилмаган яланғоч ишқомлару бояги кўчадаги сочпопук чиқариб юбориб энди барг ёзиб келаётган қатор толлару унинг тагида сариғ илондек тўлғониб оққан Калковузгача — бари-бари ажойиб, бир жонли сувратга ўхшар эди. Уларнинг барига соатлаб тикилиб ўтирмақ мумкин эди. Бу ердан ҳатто анув куйган дарахт ҳам бор бўйи-ла кўриниб турса-да, лекин ажабки, боягидек ёмон таассурот қолдирмас эди. Нега, тушуна олмадим.

— Жойни хўб топган экансизлар-ку!

— Ёқдиму сизга?

— Ёққанда-чи! — Шундай деб ўгирилдиму ногаҳон кўзим уйнинг тўридаги деворга тушиб, қотиб қолдим. У ерда ҳозир кўрганларимдан юз чандон чиройлироқ нарса осифлиқ турар эди.

— Ия, Марғу кеннойим-ку!.. — деб юборибман.

Мен йўқотиб қўйган кишисини учратган одамдек гангиб қолган эдим.

— Ким дейсуз?

— У киши-ку! Кеннойимлар-ку! Бу сувратни... қаердан олгансизлар? — дедим ҳеч нарсага тушунолмамай. Ўша ой деса, ой дегудек, сулув деса сулувлардан ўтгудек, ким малак деб атаган, ким парилар мамлакатидан деб таърифлаб эси кетган... хусну жамол эгаси... Каттабоғ гўзали, менинг азиз кеннойимнинг суврати бу ерда нима қилиб турибди? Қандай келиб қолибди буларникига? Ҳеч ақлим бовар қилмасди.

— Ману аямлар-ку бу... — деди Ёдгор илжайиб.

— Сенинг аянг? — Менинг эсим жойига кела бошлагандек эди.

— Бўлмаса, ким эканлар, менинг аям бўлмай?

— Чинингни айт? — дедим дарвоқе дейиш ўрнига.

— Сиз яхшилаб қаранг... — деди у. Сўнг болаларча қикирлаб кула бошлади. Унинг кулгуси шундай беғубор эдики, тавба, мен тан берсамоқ у сакраб-қувнаб кетадигандек эди. Ё Оллоҳ, яна адашганимни қаранг. Мен сувратга қайта қараб, ичим жизиллаб кетди. Чинданам унинг қулоқ

юмшоғи остида тирноқ юзидек, нозикдан-нозик нори бор эди:

— Дарвоқе, бу кеннойимиз-ку! — деб юбордим. Қаранг-а, у бизникида бирозгина туриб, кейин изсиз йўқолган Маҳфуз кеннойимнинг катта қилиб олдирилган суврати эди! Ойим хали-хали куйинадилар: қаерларга сиғди экан, ё ватанига қайтиб кетдимикан, деб. У бўлса... Мен худди шундай жажжи юзни яна қаердадир кўрганамни эслаб, ялт этиб болага қарадим у ҳамма нарса оп-ойдин бўла қолди! Мен оми нега бу боланинг хусни бунчалар ўткир, деб ўтирибман! Гап бу ёқда экан-ку!

— Сен... сен хали? — дедим дилимдагини тилимга чиқара олмай ва аста бориб чўккалаганимча икки тирсагидан тутиб, бағримга тортдим.

— Сиз ростданам... танийсизму аяжонимларну? — деди у шодланиб.

— Хў-хў, таниганда қандоқ! — дедим унинг елкасига қоқиб ҳам эркалаб. Ва девордаги ўша аяжонисига қараб, баттар тонг қолдим. Ё тавба! Тушимми-ўнгимми? Бояги суврат ўрнида энди... тамомила бўлак сиймо юз очган эди. Сувратдан...

Ажаб ҳол! Ҳатто кўзларимни ишқаб кўйдим. Йўқ, ўша-ўша: девордаги ойнаванд гардиш ичидан («ё субҳоноллоҳ, қандай мўъжиза бу?») мен соғиниб, ичкиш даражасига борган одам — Султонмурод акам (!) қараб турарди. Нима бу, саробми, жоду? Эсим оғиб, болага қарадим.

У иссиқ жилмайди:

— Сиз ҳайрон қолманг, бу ўзу шунақа! Шунақа ишлунган!..

— Қанақа... иш-ланган? — Мен ҳеч нарса тушунмаётган эдим, хатто бошимни тўлғаб-тўлғаб кўяр эдим.

— Шунақа-шунақа, — деди у сакраб-кувнаб, мен тушунолмаётганимдан қикирлаб кулиб, — бир қарасангиз аям, бир қарасангиз у кишу, яна бир қарасангиз амакум кўринадулар.

— Қайси амакинг?

— Вой, Сизну қаранг-ув. Туринг-туринг. Бу ёқдан қаранг,— деб у кисташга, тирсагимдан тортқилаб, уйнинг бу чеккасига бошлашга тушди. — Сиз ўзиз кўрунг.

Мен у айтган томонга ўтиб (ё қудратингдан!) сувратда тамомила бошқа одам — Чаман акани кўриб, баттар ҳайратда қолдим: бир сувратгардиш ичидан уч киши уч ҳолатда кўринар эдилар! Тагин ҳеч беками-кўст! Бир-бирига қуралашиб ҳам кетмаган! Халақит ҳам этмайди! Дафъатан, ажиналарнинг иши эмасми, деган хаёлларга бориб қоласан киши. Аммо бу «ўзи шунақа ишланган»миш! Тавба, ким ишлатади? Чаман аками ё Маҳфуз кеннойимнинг ўзи? Унда... унда бунинг оти нега Ёдгормурод? Кимдан ёдгор? Наҳот ўша... ивир-сивир гаплар ҳаммаси рост?

— Аянг?... — дедим-у, у ёғини сўрашга ҳолим ҳам, мажолим ҳам келмай, аммо ич-ичимдан бир титроқми, нимадир туриб, боланинг кўзларига тикилдим. Аянг қаердалар дейишга қани тилим айлана қолса! Айланмасди. Аммо у тушунди. Тушуниб, кўзларини олдию, мунғайиб билагини силай бошлади.

— Ётуб қолдула, — деди овози ўзгариб, — Ману... Ману юборишмаяпту.

— Қаерда, шу Тошкентдадилар, ахир?

У кўнгли тўлиб, четга қаради:

— Ҳм...

— Вой сению, боядан бери айтмайсанми?!— Секин қаршисига чўккалаб боягидек елкаю тирсақларини силадим. — Қаерда эканликларини биласанми ўзинг?

Ёдгормурод бош тўлғаб тисарилди ва кўлимдан бир алпозда сирғалиб чиқди-да, тўғри тоқча томон бориб боя ўзи айтган олма гулли жимит чойнак ичини тимирскилашга тушди. Ундан икки буклоғлиқ бир қоғоз олди.

— Мана, кўрунг.

— Ҳаммаси шунда айтилганми?

— Билмасам...

— Ҳа, дарвоқе, бу бувинг айтган омонатлари-я?..— дедим ўзимга келиб. Сўнг шошиб қоғоз катини ёздим.

«Мақсуд, менинг сендан бўлак ишонганим йўқ, — деб битилган эди хатда. — Акангинг дарагини эшитиб, жўнаб кетяпман. Ўзинг тушунасан-ку, унинг менга кимлигини! Сен бизнинг бошимизга тушган кўргуликларни билмай эшикдан қайтиб кетмагин, деб (Асал опамга қолса, шундай қилишдан ҳам тоймайди!), ойимларга учрагин, деб тайинлаб эдим.

Маҳфуздан кўнглим тинч эмас. У оғир дардга чалиниб қолди. Зўрға стационарга жойладим. Лекин у ёққа бормасам ҳам бўлмайди. Тўғриси, ҳозир бормасам, бир умр армонда қолишим мумкин. Акангинг дараги чиқиб қолди. Аммо сен унга зинҳор билдира кўрма! Юраги чиқиб, кўтара олмай қолмасин. Асал опамга-ку, исини ҳам сездирма. Сезса, ишни бузади у жодугар.

Сендан ўтиниб-ўтиниб-ўтиниб сўрайман! Маҳфуз кеннойингни ёлғиз қўйма. Ёнидан жилма. Ва бунди, (кеннойинг бизникида эканини ҳам) ҳеч кимга айта кўрма! Мен қайтгунимча поччадан ҳам, ойинглардан ҳам яшириб тур.

Шундай қилиш керак! Қайтгач ҳаммасини ўзим тушунтириб бераман. Акангинг унга (Маҳфузга) аталган мактублари бор, кўрсатаман. Ўшанда сенга ҳамма нарса аён бўлгай.

Ёлғиз ўзингга ишондим. Мендан бемаслаҳат ёхуд берухсат бирон ишга қўл ура кўрма. Ёдгор онасини соғиниб, жуда-жуда ичккан. Хархаша қилса, яна кўрсатгани олиб бориб юрма. Ундан кўра, ўзингларникига — далага олиб кет. Шу яхшироқ: ҳам овунади, ҳам бежавотир. (Ойимларга тайинлаганман, биладилар.) Ишқилиб, уларни сенга, сени Худога топширдим. Менинг йўқлигимни билинтирма. Иложидан борича тез қайтишига ҳаракат этаман. Чаманг аканг».

Ана, холос! Ёлғиз ўзимга шунча омонат! Фақат бир нарсага ҳеч ақлим етмасди. Бу суксурдай болакайни нимага аясининг олдига олиб бормаслик керак? Ахволи оғирлиги учунми ё бошқа сабабданми? Агар кеннойимнинг ўзи сўраб қўймаса-чи? Ўшандаямми? Ҳаммасидан «ўтиниб-ўтиниб-ўтиниб сўраши» қизиқ эди. Нега бунчалик қаттиқ тайинлаяпти? Ниманинг ошкор бўлиб қолишидан чўчийди? Боланими ё Маҳфуз кеннойимни? Ҳеч тушунуксиз. Худди сир ошкор бўлиб қолса, фалокат устига фалокат ёғиладигандек, улардан ажраб қоладигандек... ёзибди хатни.

Секин кўз қиримни ташласам, болакай интиқиб тикилиб турибди. Бир оғиз сўзимдан сакраб-ўйноқ-лабам кетиши, йиғлабам юбориши мумкиндек. Чин-данам аяжонисини ичиқар даражада соғинибди. Бир оғиз сўзимга муштоқ. Юр десам, чопиб кетгудек! Аммо Чаман акадан берухсат нима ҳам қила олардим?!

— Нима дептулар, амақум?

— Сени далага, бизникига олиб кетарканман.

— Ур-ре, талага кетарканмуз! Ўйнагани борарканмуз!— Ёдгормурод бир ажиб кувнаб, кўзичокдай сакраб ўйноқлай кетди. Шодлиги шунчалик: гир айланиб чопадими-ей, икки ёнига шатта уриб, шаталоқлар отадими-ей. — Ҳе-ҳей, талаларга чиқарканмуз, чучмўмалар терарканмуз...

Кейин тиззамни кучиб, қўлларимдан тортқилаб, бир нималарни ижикилашга тушиб кетди-ку...

— Сиз талада турасизму? Сизларда ҳам варраклар борму?

— Бизда учиринсин-да! Ка-атта-кон қуроқлар кечасиминан дариллаб чиқсин-да!

— Ву-уй, кечасуман денг? — Унинг киприклари узун-узун, кўзлари жавдираб ёнарди.

— Кечасиминан.

— Ипиниям узмайдиму?

— Узмайди.

— Биров тегмайдиямму?

— Тегмайдиям.

— Қандай яхшу, — деди у чапак уриб.

- Бир учиринганча уч кунлаб учиб ётади, — дедим мен.
У ақлига сиғдира олмай афтимга термулди:
— Уч кунлаб?.. Ву-уй...
— Ҳа-да, у шунчаки варрак эмас-да, — мен қулочимни ёйдим. — Мана бундай келар-ов. Уни тушириб олиш ўзимас. — У афтимга термулганча қолган эди. — Ипини узган қуроқларни ҳўв қаёқлардан топиб келишади.
— Қаердан топиб келишади? — қайтариб сўради у.
— Қайсинисини сойнинг нариги ёғидан, қайсинисини ёнғоқзордан. Нималарга илиниб-урилиб, дабдаласи чиқиб кетган бўлади. Қайтадан яшади.
— Зўр экан, — деди у беш кетиб, ҳам чиройли бош силкиб. Кейин яна боягидай тирсагимга тармашиб, шоширди. — Отлар-чи, отларам борму?
— Бор, — деди мен унинг кўнглига қараб.
— Минишадиму болалар?
— Минишади. Истасанг сени ҳам миндиришади. Бедапояларга опчиқишади. Соиларга оптушишади.
— Яна нималар бор, айтинг, айта қолинг, — деб қистарди у.
— Ариқ бўйларида ялпизлар, бинафшалар терадилар. Тепалардан эса кўзиқоринлар.
— Кўзиқорун? Нима у?
— Ҳў, уни ўтга тоблаб емабсан, бу дунёга келмабсан. Борсанг, кўрасан.
— Борганум бўлсун, борганум бўлсун, — деб ўйноқлади у. Сўнг пастга ошиқа туриб, қайрилди: — Ҳозур-ла кетамузму?
— Кетамуз, — дедим мен унинг ширин тилига менг-заб, — фақат опоқбувинглардан сўрайлук.
— Сўраймуз, сўраймуз, — деди у ошиқиб.
Мен эсам, бу сирли гўша — болохонадан тушиш лозимлигини, бу хонадоннинг дуоғўйи бўлиб ўтирган анаву оқ-оппоқ кампиршодан ижозату дуолар олиб кетишимиз лозимлигини билиб турсам-да, кўзғола олмас, тўғрироғи, девордаги бояги антиқа сувратдан кўз узолмас эдим.
Сувратдан эса ўн тўрт кунлик ойдай балқиб, Худо хуснидан қисмай бахтдан қисган кичик кеннойим қараб турар, негадир кўзлари ёшланиб-ёшланиб келаётгандек туюлаверар эди менга.
— Журинг, сўраймуз, — Ёдгормурод қайтиб, қўлларимдан тортқиламоққа тушди-ю, мен унга эргашарканман, кеннойимнинг рухсори лип этиб кўз ўнгимдан ғойиб бўлиб, шу заҳоти унинг ўрнида бошқа азиз қиёфа — мен қачонлардан бери йўқотиб қўйган Султонмурод акам сувратда юз очиб, жилолмайин ҳам қолдим: яна бир қадам боссам, у ҳам йўқолиб, Чаман акам чиқиши тайин эди.
Мен эсам, бу ажиб сувратда фақат акаму Маҳфуз кеннойим кўринишларини истардим.
Аммо шу тоб бояги кирган жойимиздан аёл кишининг қаттиқ-қаттиқ овозлари келиб, тўхтаб қола қолдик. Асал опа уйни бошига кўтариб, шанғиллар эди:
— Итниям, битниям қўяверинг. Нима, бу карвонсаройми сизга?! Ана, биттаси шунча туриб, нима каромат кўрсатди? Етимини ташлаб кетади ҳали! Итдан бўлган қурвонлиққа ярамас...
— Ҳай, секинроқ, уялгин, ахир, — ўтинарди кампир.
— Нимадан уяламан? Нега уяламан? Ўз уйимда ҳам уялайми?!
— Ҳой, Худодан кўркмаган, ҳой, одам иси ёқмаган! Чаман эшитса, нима дейди?! Жилла курса, мендан уял. Ўз онангдан уял.
— Нима, Чаманиз? Бировнинг хотинини ўз уйига обкеб ўтирган у киши покдомон-у, мен қора бўлдимми? Мен ёмон бўлдимми?
— Ўчир, — деди она, — ҳаммани ўлдириб, сил қилиб, бездириб, ўзинг сўппайиб қолмоқчимисан бу уйларда? Худодан кўрк! Шу феълинг билан-ку, ҳеч ерга сиғмадинг.

Тирноққа зор ўтиб боряпсан. Яна одам исини ёқтирмай қаерга сиғмоқчисан? Қачон одам бўласан?

— Бўлмайман! — деди Асал, остона хатлаб улгурмаган асрандисининг кетига тарсаки тушириб.

— Бўлмасанг, бўлмай ўт!

Титраб кетдим. Ва беихтиёр болакайни бағримга тортдим. Шунчалик бўлиб кетган эканми у жодугар? Ўшандай хокисор онанинг юзига тик қараган инсон... буларнинг бошига нима кунларни солмаяпти экан? Қандай сиғдилар экан бояқишлар бу уйга? Опкетганим бўлсин бу дўзахдан! Қутқарганим бўлсин бу азоб «фариштаси»дан! Ва ўзим ёқа ушладим: Бу қандай гўшаки, манзил-мавозеки, бир ёнда оқ-оппоқ бўлиб, юзларидан нур, сўзларидан дуо ёғилиб, раҳмат фариштасидай оқ кампир ўтирса-ю, бир ёқда ҳар сўздан чак-чак заҳар томиб, чирсиллаб анави «фаришта» ҳукмини ўтказиб юрса! Яхшиям, кампир бор, ширин сўзи, дуолари бор! Ундан кейин нима бўлади бу хонадон? Булар топган манави бошпана? Тўзиб битадимми? Бекорга касалхонага тушмаган экан Маҳфуз кенно-йим! Бечора, қандай чидади экан бу эговга, Худонинг бу бошли-кўзли балосига? Унинг заҳар-заққум сўзларига? Чаёндек чақишларига? Ўзининг ёзуқлари, бошига тушган мусибатлар кам эканми?

Кўзим ёшланиб келиб, ҳамма нарса чаплашиб кетди. Бола ҳам, пастга кетган зина ҳам, оёқларим ости ҳам... Фақат кўз олдимда бўйи барабар куйиб кетган анув қора дарахт турар эди!..

Биз не алпозда, ҳатто миқ этмайин зинадан бир-бир тушиб бордик. Минг истиҳолаю андишага ботиб ўтирган кампир бизни кўра жонланиб, шошиб қолдилар:

— Вой, тушдингизларми, болам. Тополдингизми омонатини? Сизниям ташвишга қўйдик, — дердилар иккала кафтларини ўша жонсиз тиззаларидан узмай.

— Ташвиши борми, мана, оптушдик. Энди жавоб берсангиз... — деб ямландим мен.

— Кириг, ўтириг, бир пиёлагина чой олиб келсин. Шундайин кетасизми, болам, — деб Ёдгорга юзландилар у киши. — Сен нима қилиб жим турибсан, опкир акангни...

Бола ҳам бирдан жонланди:

— Опоқбуви-чи, опоқбуви! Биласизму, биз қаерга кетяпмуз! — деб ўзини бувининг тиззаларига отиб бижирлай кетди. — Талага кетмоқчимуз. Ростакам варрақлар учиршадуган ерларга. Биласизму, ким айтуб кетибду?

— Биламан, болагинам, биламан, — деди буви унинг куракларини силаб-эркалаб. — Амакинг тайинлаган. Сен зерикиб қолмагин деган-да.

— Нега айтмадуз? Яшуруб экансуз, — аразлашга, сакраб каравотни лопиллатишга тушди болакай. — Алдаб экансуз!..

Буви унинг курагига қоқиб, пешонасидан ўпди.

— Ҳар нарсанинг мавруди бор, болам. Вақти билан чиқасизлар ҳам. — Болакай мунғайиб қолган, нажот кутиб, афтимга термуларди. — Аввал аянгдан хабар олсинлар. Кейин опкетгани келадилар. Тузукми, тойчоғим?

Бу гапдан мен ҳам, Ёдгормурод ҳам индай олмай қолгандик. Ҳатто мен жиндек мулзам тортиб:

— Тўғри айтадилар. Сен отланиб тур. Эртага ўтиб, индинга опкетгани келаман, — дедим юпатиб. — Бўп-timi?

Ёдгормурод мўмин экан, аразини ташлаб, очила қолди:

— Индинига му?

— Индинга, — деб мен ҳам қайтиш тараддудига туша бошладим.

Буни кўриб, буви ўтирган жойларида жонсарак алангладилар:

— Борадурган бўлсангиз... бирон нима бериб юборсам бўларди? Шошманг, — у киши ўгирилиб, ёнларидаги тоқчадан эски чийдухоба жилдни олдилар-да, унинг ёнчиғини

кавлаштириб, бир нима излай бошладилар. — Мана, жилла курса, шуни ола кетинг, вақти-вақти билан ҳидлаб турса ҳам руҳи энгил тортади.

Нима экан, десам, у кишининг оппоқ кафтларида бир ажойиб бўй таратиб қалампирмунчок шодаси турабди. Уни оларканман, бўйидан ўзим ҳам ғалати бўлиб кетдим. Мен гўё болалик даврларимга қайтиб, қалампирмунчок бўйининг сирли оламига тушиб қолгандек эдим. Шундай энгил эдимки, курагимдан қанот ўсиб чиқаётгандек эди...

Кейин Ойтўра кампир билан қандай хайрлашдим, яланғоч ишкому сўрилар тагидан ўтиб, хайҳотдек ҳовлидан қандай чиқиб бордим, якка тавақали эшикдан қандай ўтиб, Калковуз бўйидаги кўчага тушдим — билмайман. Хаёлим жойида эмасди гўё. Фақат оқ кампирнинг истиҳола билан «Келиб тулинг, болам, йўқ бўлиб кетманг, Ёдгормуродимни ўкситиб», дегани айланиб-айланиб келишини айтмасам, бошқа ҳеч нимани эслай олмасдим.

Анча нари бориб, ўгирилиб қарасам, мени болохонага бошлаб чиққан ўша ширин, ўксик болакай якка тавақали эшик остонасида оёғини саланглатиб ўтирар, тўхтаб қайрилишимни кутар, жиндак имо қилсамоқ, учиб келадигандек, мен билан кетворадигандек эди. Шамол ҳам энди толлар устидан тушиб, уни олиб кет, олиб кет, деган каби нукул хувиллаб юзларимга уриларди, юргани кўймасди. Менинг эса ич-ичимдан бир йиғи босиб келяпти. Нима бало, эр етиб, бўй тортиб ҳам бундан қутулолмасам?! Етимларнинг кўнгли ўзи шунақа ўксик бўладими, ўша булоқнинг кўзлари сал нарсага очилаверадими, ўзимни тутолмасдим. Қаерданам Чаман акани бу хонадонга излаб келдим? Ёдгормуродни, Ойтўра бувини кўрдим? Болохонага чиқдим? Маҳфуза кеннойим — (ўша Каттабоғдаги ҳовлимизда ярим йилгина туриб, кейин дом-дараксиз кетган, биз изини ҳам тополмаган ўша тангридоғлик келин) сўнги пайтда паноҳ топган жойга кира қолдим? Машъум тақдирдан хабар топдим? Девордаги у ажиб сувратга кўзим тушди? У нима эди? Нега уч ёндан уч киши кўриниб турарди?.. У рўёмиди ё Маҳфуз кеннойимнинг ўзи ишлатганмиди атай? Ҳеч ақлим етмасди. Чин десам чинга, рўё десам рўёга ўхшамасди бу тарих, бу тақдир. Яқинроқ келинг, мен бу фироқ қиссасини, тақдир аталмиш буюк имтиҳон тоғидан тоймай, тий-ғончиқ йўлларига кирмай ўтиб бораётурган акаларим, кеннойиларим тарихини Сизга илиндим. Оллоҳ уларни не мушкул-мушкулотларга солди ва олтиндай тоблантириб чиқарди — ўзингиз бир кўринг. Шояд ибрат олсак, ўшалардек яшай билсак...

2. АЙРИЛИҚ КУНЛАРИДАН ЁДГОР БИТИКЛАР

ёхуд

«ВОЙ, СИЗМУ, ҚАЙНУЖОНУМ?»

Майиндан-майин — укпар шамоллар уфуриб келиб, юзларимни ўпиб қочар эдилар...

«Мошааллоҳ! Кўклам ҳам кепқопти-я!», деб эдилар кеча ойим...

Далаларнинг эрка еллари бугун шаҳаргача етиб келиб, жин кўчаларни-да, тавоф этиб, ифор сочиб юрар эдилар...

Ё менинг кайфим чоғ, ё бугунги муждалардан бошим осмонда! (Ҳазилми, ахир! Мен кимнинг дарагини топдим! Азиз кеннойижонимнинг қаердаликларини билиб турибман-ку!) Атроф-жавонибдаги зиғирдек ўзгариш, йилт этган нур ҳам манави эпкинлардек хуш ёқиб турибди менга. Ифордек ҳидлагим, булоқ сувларидек симиргим келади барча-барчасини! Омонлиқ-сомонлиққа ўхшайди бу кўклам насимлари ҳам!...

Ўзи ҳам ажиб бодроқ исларини таратиб ўтаётир. Ич-ичимдан бир баҳорий ҳислар тошиб келмоқдаки... Ва мен сизга айтсам, миямнинг энг олис, энг овлоқ қопқаларигача «жинг-жинг» очилгандан очилиб, ичим ёришгандан ёришиб, Хаста Имомдан Эски Жўвага тушиб келмоқдаман.

Оламда мендан хушнуд кимса йўқ. Ҳамма нарса, ҳатто йўлка бўйлаб (олдимга тушволиб), пилдираб бораётурган анув ликилдоқ қушча-читтак ҳам бирам зебо, бирам ёқимтойки, яқин

орада бундай хушҳол бўлмаганман.

Ҳаммаси ўша болохонага чиқишимиздан, олмагулли жажжи чойнакдаги омонатни олишимиздан, девордаги анув сувратни кўришимдан бошланмадимми?! Ўшандан бери уларни ёдга туширувчи ҳар битта нарса мени ларзага соляпти, ютоқиб ёпишяпман. Худди неча йил бурун йўқотган азизларимни топиб олгандекман. Ҳа-ҳа, эртақ китобини ёхуд жажжи қаламтарошини топиб олган болакай ҳам менчалик ҳолга тушмас.

Чиндан ҳам акамни сўнгги марта кўрган, у ҳақда бир олам ғаройиб нарсаларни айтиб бера олгувчи кишини қайта топиб олганимдан, уни кўргани кетаётганимдан ўзимда йўқман.

Ҳазилми, ахир! Султон акам қиблагоҳим ўрнида қиблагоҳ эди. Ёлғиз унгагина суянардим! Унингдек бўлишни, эр етишни ўйлаб, кечалари тўлғониб чиқардим. Кейин ҳам унингдек мард, танти инсонни учратмадим! Учратсам ҳам унга ўхшата олмасдим! Энди қавмимизни ҳимоя эта оладиган киши қолмагандек эди. Ҳатто Қўлдош тоғамнинг ҳам энди илгаригидек шахдлари йўқ. Почча-ку, қариб, хассага суяниб қолдилар. Уларнинг ўрнини босадиган ким бор? Шунинг учун ҳам зилзила баҳона жаннатдек жойларимизни тортиб олишди! (Миқ этолмадик!)... Боғларимизни пайҳон этиб, биз кўз очиб кўрган у маъводан ҳеч вақо қолдирмай бузиб ётишибди! (Дамимиз ичимизда!)... Ўзимизни эса кўчириб юборишди (Ҳеч ким ғинг дея олмади. Кўрсатган жойларига қараб кетавердик). Акам, акажоним бўл-ганида қараб турармиди! Бузгани кўярмиди! Ана шундай. (Эл учун бошини тикадиган, қайғурадиган одамлар тугаб битган экан, ҳижрат этиб бўлган экан ундайлар!) Қайғурадиган бир жон, бир мард қолмаса-я!

Ана шу Тангри тоғ томонларга бош олиб кетганлар ичидан акажонимни сўнгги бор кўрган (бир бўлса Чаман ака), бир бўлса, Махфуз кеннойим эди. Уни ҳам йўқотиб қўйиб, қалбим бир ғалати хувиллаб қолган эди. Мана энди устма-уст муждалар чиқиб, шошиб қолгандекман. Зораки, уни топиб, бор ҳақиқатни билолсам: нега хеш-ақраболари ёлғиздан-ёлғиз ёш бир келинчакни кимгадир қўшиб, ота юртга жўнатиб юбордилар-у, ўзлари хабар олмадилар? Қайлиғи — акам-чи?! Нега ўтиб келолмади?! Бошига қандай мушкул ишлар тушиб, ўша ёқларда қолиб кетди? Ўзи омонмикан ишқилиб?..

Мен бу тарихнинг бир чеккасинигина чала-ярим эшитганим бор. Оғир яраланиб, жанг майдонида йиқилиб қолган акамни биродарларидан кимдир шу яқин орадаги бир кўрғонга ортмоқлаб олиб борганмиш. Кўрғон эгалари эса ола-ғовур йиллари ўша ёққа қочиб, Тангри тоғ томонлардан паноҳ топган кишилар экан. Улар ертўлаларига яшириб, қарай бошлашибди. Аммо... ўша акамни ортмоқлаб борган биродарининг ўзи жуда кўп қон йўқотган экан, хушига келиб-келмай қазо қилибди. Унга аза очиб, дафн этибдилару элда Султон Ботур шаҳид бўпти, деган хабар тарқаб кетибди. Кўрғон эгалари балки бу яхшилиқкадир, деб дамлари ичида, дим-дим қолаверишибди. Лекин кўзимизнинг оку қораси — кенжа қизимиз бетоб, деб кунора табиб чақирисар, ўша табиб ҳар борганида бостирмага тушиб, бир йўла мусофирни ҳам кўриб кўяр экан-у, бировга миқ этишмас экан.

Кунлар ўтиб қиз «соғайиб»ди. Табибникига ўзи қатнайдиغان бўлибди. Шу боришида у табибдан мусофирга ҳам малҳам олиб келар, унинг яраларига боғлашар экан. Шундай қилиб, «ўлди»га чиқарилган Ботур қирқ кун деганда бостирма остонасидан оёқ босиб чиқибди. Уларнинг ўрталарида нима ўтган, қандай яқинлик пайдо бўлган — мен билмайман. Лекин кўрғон эгалари Ботур кимнинг зурёди эканини эшитиб, унинг устида айланиб-ўргилиб қолишибди. Тоза соғаймагунча кўрғондан жилдирмай, ўртоқларига ҳам дарагини билдирмай олиб ўлтиришибди. Кейин нима бўлган, ичкуёв қилишганми, жой қилиб беришганми, билмайман. Тангри тоғда инқилоб енгилиб, суриштир-суриштир, қоч-қоч бошлангач эса, кеннойимни ишончли одамга қўшиб, бу ёққа жўнатишибди. Акам чегарадан ўзим ўтиб бораман, деган экан. Нимага келолмади ё бир оғизгина хабар бердирмади, ҳеч тушунуксиз. Ишқилиб, тинчлик бўлсин.

Махфуз кеннойимдан чала-чулпа эшитганимиз шулар. Ойим ҳам кеннойимга таскин

берганлари-берган эди: «Қараб турунг, бир кун эмас, бир кун ўзи кириб келади. У бўлади-ю, сизни бу ёққа ташлаб қўядими?! Ҳар қандоқ бўлганда ҳам бир бош суқиб кетади», дердилар. Худди айтганларидек, қишнинг охирилари, кўкламнинг бошларида, айна ой кечикиб чиқиб, тонгга яқин бўзариб-қизариб ботадиган кезлари Каттабоғда гап тарқади: нима дейсан, Султонмуродлар қайтиб кептимиш, налогчилару ўғри-каззобларнинг адабчасини бераётган эмиш. Бағримизга шамол тегадиган бўпти, уруш тугабам тинчимовдик, Худойимнинг ўзи ғамхўр, уни етказибди, дейишарди одамлар. Бир гал ўзимам шунақа воқеанинг устидан чиқиб қолдим! Шарифа кеннойининг эшигида тумонат одам. Эшак аравада эса, сўйиб қўйилган, лекин калла-почага ажратиб улгурилмаган тарғил сигир ётар, чаккаси мўматалоқ ўғрибашара бир одам Худонинг зорини қилиб, мол эгаларидан узр сўрарди. Кейин билсак: «Эгасини рози қилсанг-қилдинг, бўлмаса, ўн бош тўлайсан! Бўйин товлаб кўр — молинг талонда, ўзинг бадарға!..» деб шарт қўйишибди.

Шартнинг қаттиқлигидан акамнинг иси келарди. Ўпкамни қўлтиқлаб уйга чопдим. Қаёқда!.. Келмабдиям, кирмабдиям. Ойим эшитиб:

— Йўқ, умас, болам. Султонмурод келади-ю, кирмайдими? Шундан шу ёққа келган одам ўз уйига бош суқмайдими! Яна билмадим, кеннойингдан сўраб кўр,— дедилар.

Кеннойим ичкарида экан. Супадан ўтиб, қия очик деразадан кўрсам, даҳлиздаги танча четида қатим тортиб, дўппи тепчиб ўтирибди. Аммо хаёли аллақаяқларга қочган, кўзлари ҳам бир ғалати ғилтиллайтиди, шу ҳолига нимани кўриб, қандай тепчиёпти — тушунолмайсиз. Акам келса, шундай ўтирадимми?! Ачинганимдан оғиз ҳам оча олмадим. Бекор айтмаган эканман. Айтсам, умидини узмай ўтира турармиди..

Бу орада далада ишлар қизиби, уни чопикқа чақириб кетишди. Тегирмон тепасидаги ерда лавлаги чопикда юрган одам кутилмаганда бир ҳафта-ўн кун уйда ўтириб қолди-ю, кейин кунлардан бирида:

— Мен шаҳарга, опоғойумларникуга тушиб чиқай, бир йўла дўппуларни ташлаб, янги иш опкеламан, — деб кетганча... бизни доғда қолдириб кетди.

Ойпошша холамларникига суриштириб бориб ҳам на изини, на дарагини топдик. Борганида холам йўқ эканлар, дўппию тепчиқ²ларни Муҳаббат кеннойида қолдириб:

— Дўппу бозорга тушуб чиқай,— дебдию шу кетганча қайтиб кирмабди.

Ойим икки кеча холамларникида туриб қолдилар.

— Одам игна эмаски, юриб туриб йўқолиб қолса! Суриштириб кўринг, почча. Султонмуроддан уятга қолмайлуқ, — дердилар ойим.

Почча — таникли, айтувли одам, ёнларига мени олиб, бормаган-кирмаган жойлари қолмади. Бозорга тушиб, шанғиллаган бозор қоровулларию супуруқчилар олдиғача бориб келдилар. Ҳар эҳтимолга қарши уйғур маҳаллага ҳам ўтдилар. Каллахонадан суриштирдилар. На дўппидўз, на ипакфурушлар биларди. Ахийри, милисахонага кирмоқчи бўлдилар-у, ўша Зокир бадбахтга учрагилари келмадим:

— Сен анг-шанглаб сўра-чи, Тангридоғдан ўтгансан деб ушлаб, қамаб қўймадимикан, бадбахтлар? — деб бир танишларини киритдилар. — Балки уларни ушлаш ҳақда кўрсатма-пўрсатма бордир...

Ҳалиги одам ярим соатларда чиқди. Биз эса бўларимиз бўлиб, турибмиз: кетиб кетолмаймиз, умидимизни узиб узолмаймиз. Йўқ, унақа кўрсатмаям йўқмиш, бу кеча ҳеч кимни ушлабам қолишмабди.

Почча «хайтовур-хайтовур»лаб орқага қайтдилар.

— Милисага тушмабди, жин урмайди. Ҳали-замон эшикдан ўзи кириб келиб қолади. Бозор шунақа жой. Тоғ-тоғ билан учрашмайди, одам одам билан топишади. Биронта қариндоши

² Хом дўппи, кизак демоқчи.

учраган. Иншааллох, дараги ҳам чиқиб қолгай, — деб бизларни тинчитмоқчи бўлдилар.

Лекин на ўша куни, на эртасига эшикдан биров кириб келди. Ноилож, ойимлар билан Каттабоққа қайтиб кетдик. Биз биров ташлаб кетган омонатни олдириб қўйиб, эгасига нима деб жавоб қиларини билмаган одамларга ўхшаб қолгандик. Эгаси эса, кошки бегона бўлса! Жондан азиз акажоним эди...

Мана, шунча йил ўтиб қаерда экан! Акамнинг жонажон ошнасиникидан дараги чиқиб турибди! Бу орада шириндан-ширин фарзандли бўпти, оғир дардга чалиниб, касалхонага тушибди. Лекин миқ этмагани, бурнимизнинг теккинасида, холамларникидан қўл узатса етгудек жойда яшаб туриб, бир оғиз билдириб қўймагани ғалати эди. Нимадан уялди, истиҳола этди экан? Турмуш қуриб (қурганмикан ўзи?), фарзанд кўрганиданми? Кўрган бўлса, нега унга Ёдгормурод деб от қўйди-ю, у жужуғи Чаман акамни «амақу» деяпти? (Бу ерда бир сир бор-у, мен ҳеч тагига етолмасдим. Ўзидан сўрамагунча етолмасам ҳам керак!)

Ўзига ўзи шунча ташвиш сотиб олган эканми? Қолаверса, ўзини шунчалар гуноҳкор санайдими?

Мен унинг олдига куруқдан-куруқ, ўпкамни қўлтиқлаб бора олмасдим. Эски Жўванинг иликузилдида ҳам сархил мевалар аримайдиган (Оллоҳ барака ёғдирган) бозорига тушиб, кеннойим хуш кўрадиган тансиқ нарсалардан: озгина қовунқоқи, бир қисмгина шўрданак, жиндек Мадина хурмоси харид қилдим. Бир ширинзабон кампиршо турган сари сарғайиб, асал бойлаб кетган Тошканни тошнокидан ярим халтача опчиққан экан. Шундан тўрт донагина олдим. Алқаб-алқаб халтамга солиб берди:

— Ўлук еса, тирилтиради, жон болам. Жаннатни меваси-я, бу, — дея бошимни кўкка етказди.

Жону жаҳоним ёришиб кетди. Чиндан жаннатнинг иси келадирган бундай нарсалар кимни хушҳол этмабди! Зора шу нарсалар, менинг йўқлаб боришим сабаб бўлиб, оёққа туриб кетса, мусофиргина. Худодан бўлиб — Худойим мени сабабчи этиб, шифои комиллар берсаю яхши бир кунда уни ўша шифохонадан етаклаб олиб чиқсаму, «Ойи, мана, қочқоқ келинийиз», деб уйимизга бошлаб борсам...

Ўлай агар, ниятим холис эди. Акамдан ажраганимиз ажраган, кеннойимнинг бедарак йўқолиши бизга бир армон бўлиб қолиб эди. Бир кунмас бир кун акам эшигимиздан кириб келсаю, қани у Тангригоғлик келинийиз, деб қолса, нима деймиз? (Султонмурод акам бўладию кириб келмайдими! Тегирмонга тушса бутун чиқадиган одам-а! Қайтиб келишига ишонамиз биз!) Нима деган одам бўламиз ўшанда?!

Кун қайтиб қолганига ҳам қарамай, жаҳд қилиб қидириб келаётганим шундан эди. Яхшиям жаҳд қилганим, шом тушмасидан (кун ҳали уфқда янги тушган тандирдек қизариб турарди) шифохонага етиб бордим. У Қибрай томонда — баҳаво жойларга яқин ерда экан. Илгари қайси бир каттанинг боғи бўлган шекилли, ҳозир ҳам шинам, ёғ тушса ялагудек эди. Балки ҳукуматга қарашлидир ҳали ҳам.

Ўйлаганимча бор экан, киравериш — қоровулхонадаги муомаладанок билинди:

— Келинг, оповси. Кимни сўраб келувдиз? — деб кўк халатли хуршрўйгина аёл пешвоз чиқди олдимга. Мен номларини айтдим:

— Шу ерга тушиб қолган эканлар, келинойимиз...

У ойна тагидаги рўйхатни икки сидра қараб чиқибам мен айтган исмни тополмай бошини кўтарди.

— Балки фамилияларини биларсиз? — деди умидвор этиб.

— Фамилиялари... — Акамнинг фамилиясини эслаб айтдим, — Абдурахимова бўлса керак.

Лекин рўйхатда бундай фамилияли одам ҳам йўқ эди.

Бирдан Чаман аканинг омонат хати ёдимга тушиб, киссамдан уни излаб қолдим.

— Шошманг-чи, мана бу ерда ёзган бўлишлари керак.

Хат-қоғозни олиб, ўзим хайратда қолдим. Чаман ака унинг бир чеккасига, тўғрироғи, хатнинг ортига (Ёдгормурод олиб берган кезде нимага кўрмадим экан?) ёзган эди: «Дарвоқе, уни Марғуба Убайдуллоҳ қизи деб сўраб боргил. Бўлмаса, топиб беролмагайлар!»

«Марғуба? Нима бу? Шунчаки тасодифми ё ўша биринчи кеннойимга менгзаб, ўшандай бахтини топсин деб... қўйганми, Чаман акам? Унда нега Убайдуллоҳ қизи? Ўзининг фамилиясига олибдими?! Қандай олади бировнинг хасмини?! Яна жонажон ошнасининг қайлиғини?! Эси жойидами?! Махфуз кеннойим-чи?! Акам учун ҳамма абру балоларга, жабру жафоларга рози бўлиб, бу ёқларда тентираб юрган кеннойим-чи? Қандай рози бўла қолибди бу ишга, бировнинг номига ўтказишларига?! (Балки никоҳига ўтказиб ҳам олгандир?!) Хаёлимга урилган ана шу ўйдан ўзимга келолмай турарканман, дарбон аёл (ҳолимга ачинибми?) атрофимда гиргиттон бўлиб қолган эди:

— Ўтиринг, вой, оповси. Бирпас нафасиззи ростланг. Ҳеч қиси йўқ, шундан шу ёққа келганингизда — хижолат бўлманг, топилади, топилмайдиган нарса борми? Манави чойдан бир хўпланг, зора эслаб қолсангиз...

— Йўқ, топдим, — дедим ўзимни тутиб олиб. — Мана, Марғуба Убайдуллоҳ қизи экан. Қарамаган эканман.

— Ие, анув тили бир ширин, кўхлик аёл бўлмасин тагин. Сўзлари сал кетиб-кетиб қолаётувди. Оғача келинми? — Ҳалиям юзининг жоноқи олмадек қизиллиги қолмаган аёл рўйхат устига энгашаркан, юрагим орзиқиб тушди.

— Шундай бўлиши керак, Тангритоғ томонлардан тушишган, — дедим.

— Келин бўлиб-а? — деди аёл бир қиё қараб қўйиб.

Мен (юрагим увушиб!) нима деяримнию қандай тушунтираримни билмай... (Кошки бу тарихни очиб бўлса ҳаммага!) ноилож, бош ирғадим.

— Бизам шундайми, деб ўйловдик бояқишгинани,— деб туриб, қувониб кетди. — Ҳа, мана — айтган одамиз, Убайдуллоҳ қизи. Ҳаммага қанчалаб одамлар келганда бу аёлни ҳеч ким йўқламасди. Савоб ҳам керак деб йўқлаб чиқардук. Яхши кепсиз, оповси. — Аёл бир нозик гапи бор одамдек ичкаридан айланиб, чиқиб келди. — Кечирасиз, сўраганнинг айби йўқ, кимлари бўласиз?

— Қайнилари, — дедим у ўзини яқин олиб бир нарса демокчилигини англагандек бўлиб. — Нима эди?

— Ундай бўлса, сизга холис бир гап-да, — дея аzza-баzza қўлтиғимдан олиб, бир четга бошлади, — бояқиш мусофиргина экан, қолаверса, қиз боладек нарса: жарроҳлар қўлига ташлаб қўйманглар бундай. Рухсат берманглар.

— Нимага рухсат, қандай рухсат? — дедим нима гаплигини англаб-англамай.

Аёл кўзларимга илтижоли боқди:

— Тушунинг сиз, жарроҳларга нима! Кесадилар — қутуладилар-да. Лекин жабр-жабр кимга бўлади — унга бўлади. Аёл нарсага. Розилик берманг. «Жойиданам» бўлади баъзан бунақа нарсалар... Иримини қилса, сан кўр-ман кўр бўлиб, оёққа туриб кетар-миди...

Мен юрагим хаприкди:

— Оёқларига нима бўлган?..

— Айтмоқчи, ҳали Сиз билмайсиз-а. Бояқиш таҳорат янгилайман деб ваннахонага кирган экан: тийғониб тиззасини уриб олибди. Ўша — дўнгалакдек шишиб кетиб, юролмай ҳам, туролмай ҳам қолса денг. Бўлмаса, намозини ўкиб, бир чиройли юрувди. Ранглари ҳам яхши бўп қолувди.

Мен қайтариб сўрадим:

— «Бир чиройли юрувди?» — Назаримда, бошқа биров билан чалғитаётгандек эди.

— Ҳа, оповси, ташқарига ҳам секин-аста чиқаётган эди. Фақат манави фалокат — оёғи остидан чиқиб, ёмон бўлди. Шунинг учунам касали «жойи»данмикан, дейман. Эскичадан

хабари бор Ҳозик табибга кўрсатиш керакмиди. У киши хориждан келганлар, шу шах-римиздалар. Биров бировга сабабчи бўлади-да, оповси.

Бошда хушрўйгинаю ийманчоққина кўринган қишлоқ аёлининг бирпасда шунча гапни гапириб ташлаганигами ё кеннойим ҳақида ҳеч нарса билмай юриб, бирдан шунча нарсдан хабар топганимгами, бошим айланиблар кетган эди:

— Маслаҳатингиз-чун раҳмат. Кўриб чиқай-чи, аввал, — деб мен кўзғолиб, ичкари ўтишга чоғландим. — Қайси хонадан... сўрайман?

— Илой, Худойим Сизни ўзи етказган бўлсин, — эшикбон опа олдимга тушиб, гиргиттон бўлиб йўл кўрсата бошлади. — Мана, шу тераклар таги билан бориб, хув, анави олди пешайвонли бинога ўтасиз. Деразаси шу ёққа қараган кунжакдаги хона. Ҳамширалардан сўраб, кириб боравурасиз.

— Раҳмат.

— Фақат бояги гапни унутманг-а?

— Яхши, опажон, — мен ташаккур айтиб, ёғ тушса ялагудек йўлкадан азамат тераклар таги билан юра кетдим. Улар ҳали қув яланғоч бўлсалар-да, бир гўзал саф тортган эдилар. Кечки офтобда учлари ёниб кетгудек зарҳалланиб турар, аммо менинг бутун фикри-зикрим шу йўлка адоғидаги пешайвонли бинода эди. Кўзларимни унинг шу ёққа қараган энг чекка деразасидан узолмасдим. Нимага ичим куриб, ҳаприкаётир, десам, кеннойим бу аҳволда ётган эканлар-да. Бизни бир кўришга илҳақ бўлиб? Шу кунларга тушиб? Чаман акам бежиз тайинламаган экан. Оёғини қачон уриб олибди, у кетгунчами ё ундан кейин? Бечора кенно-йим, шу кўргиликлари ҳам бор эканми мусофирлиги устига?

Хузурига кириб боряпману ичим ёниб, бўғзимга золдирдек қайноқ бир нарса тикилиб келяпти. Юрагимни бир нима тимдалайди. Ундан нимталаб ташлагани маъқул эди. Енгил тортармидим... Қайни бўлиб, биздан нима кўрди? Шу ҳолга тушгунчаям қидириб топмабмиз! Ҳолидан хабар олмабмиз! Акамнинг, акажонимнинг ҳурмати шуми эди?!

Қалбимнинг энг чуқур, энг ингичка ерларида тушунуксиз, (ўз-ўзимдан шекилли!) бир норозилик ул-ғайиб, бир ҳайқириқ қайнаб келаётир. Уят! Қандай уятли ҳол!... Кўксим худди мижмарга, ҳа-ҳа, ўт туташган кўксга ўхшаб куймоқда гўё, дуди ичимга сиғмай кетаётир.

Димоғимга бир ғалати ҳид ва дудлар урилади. Гўё биров шу яқин атрофда мижмар аталмиш идишда мушк-анбар тутатаётган каби. У шу атрофдан гупуриб келяптими, ич-ичимданми — ўзим билмайман: Мана, сизга оқибат! Тағин биз жигармишмиз! Жигаримизнинг жигарига жигар бўлолмабмиз-ку! Акам келганда олдига қайси юз билан «Вой жигарим»лаб борамиз? Бағрига ўзимизни ташлаймиз?

Уят, хижолатпазлик, шунча вақтдан бери ҳолидан хабар ололмаганимиз — барча-барчаси кўшилиб, бир тарафдан ичимни тирнаб бораётган бўлса, бошқа тарафдан ниҳоят дарагини топиб, энг мушкул кунда олдига етиб келаётганимдан, мана ҳозир мени кўриб қай алпозга тушуvidан яна бир ҳаяжондаман. Хуши учиб, эси оғиб қолмаса кошки эди! Балки аввал хабар бериб, кейин кириб боришим лозиммиди?

Қибрайнинг оқ юз, тим қора кўзли қишлоқ қизлари ҳамшира бўлиб ишлашар экан.

— Келинг, кимга келиб эдийиз? — деб хаёлигина ийманиб, ўрниларидан кўзғолишди.

Мен айтдим-у, шу ондаёқ юзларида ғалати жиддийлик кўриб, кўрқиб кетдим:

— Ўзлари... яхшимилар ишқилиб?

Ҳамширалардан бири худди «Сиз сўрагандан бери!» демоқчидек юз буриб, ишга чалғиди. Ва шу асно шеригига буюрди:

— Ўзинг бошлаб кира қол, Дил!

Унинг бу муомаласи менга айил ботди: «Садқаи қариндош кетинг», деб юзимга солгандек эди. Кўксимда бир нима симиллаб, тилиб ўтди. Шу асно иккинчи шериги ўсма кўйгандек қора қоши бир чимирилиб, олдимга тушди:

— Юринг.

Жавоби ҳам зардаликкина эди унинг. Юрагим шув этди: чиндан оғирлашиб қоптиларми, кеннойим?

Қадамимни тезлатиб, ҳамширага етиб олишга шошилдим. (Унинг икки ўрим сочи узунлигидан тақимини ўпай-ўпай дер, ўзи оқ халат устида қўш илондек тўлғонар эди, тавба.)

— Ҳой, синглим, — дедим юрак ютиб, ҳам шивирлаб, — нима бўлган у кишига? Биз энди хабар топиб келяпбиз, — мен ўзимни оклашга уринармидим ё аҳволини билишга ошиқармидим, ажрата олмасдим. Ҳарқа-лай иккиси ҳам бўлса керак.

У ўгирилиб, танбехнамо боқди:

— Шовқинласангиз, киритмайин кўяқолишади, — деди секин, — билмайсизми, бизда қандай нозув касаллар ётишини?

— Биламан, биламан, — дедим шивирлаб, ҳам нафасим ичимга тушиб. Ахир шундан шу ёққа топиб келганимда киритмай кўйсалар, кимга зарар! — Ўша чеккадаги хонадаларми? — дедим ялинганнамо.

— Ўша, фақат кўп қолиб, толиқтириб қўймайсиз. Куни билан мижду қоқмадалар, — деди у кеннойимга ачиниб. — Кўлингиздан келса, яхши сўзлар билан кўнгилларини кўтаринг. Балки Сизнинг қадамингиз шарофати билан... оператсиага розилик бериб қоларлар.

Хайрият! Ҳали розилик бермаган эканлар-ку! Юрагим гурс-гурс уриб, бўғзимга бир нималар тикилади. Гўё кўксим тўла каптарлар потир-потур учиб ётибдилар. Ўзим эса нуқул титраб-қақшайман. Ҳатто эшикни қоқишга... ҳолим йўк. Ниҳоят... зўрға, секин қоқдим. Ўзимга овоз битганига ўзим хайронман:

— Мумкинми?

Каравотнинг таг сими инграниб-ғижирлади, аммо ичкаридан ҳеч овоз чиқмасди. Ҳамон юрагим потирлаб, халқумимга тикилиб келяпти. Наҳот топдим деганда, кечикдим? Балки кўзи илиниб, эшитмаган чиқар? Эшикни қия очсам, тўрдаги каравотда бир бурдадек бўлиб, юзи бўздек оқарган биров кўзлари жавдираб ётибди. Ҳайҳот, бу кўзлар жуда таниш, фақат уни мунг аралаш ёлқинидангина таниб олмоқ мумкин эди!

— Ие, кеннойижон! Нима бўлди? — Мен отилиб кириб бориб, ёнларига чўкмоққа чоғландим.

— Ким? — у жавдираб туриб, овозимданми, нимадан таниб қолди. — Вой, Мақсудхон, сизмусиз? — дея тирсакларига тиралиб бош кўтарган жойида... қай бир еридаги оғриқнинг зўридан лабларини қимтиб жим қолдию... — кечирасиз, — дея бенажот бошини қайта ёстикқа ташлади.

— Уринманг, қимирламанг сиз, кеннойижон. Менман, Мақсудман. Мана, топиб келдим. Энди ҳаммаси яхши бўлиб кетади, кўрмагандай бўлиб кетасиз.

Ўзим унга таскин беряпман-у, киприклари остидан сизиб чиқаётган, нозик-адо ажинларини ювиб туша бошлаган кўзёшларини нима қиларимни билмай... (артиб кўярга эса журъатим етмай) пиқирлаб қоляпман. Бўғзимга нимадир тикилиб келиб, шўртанг бир нималар лабларим четидан сизиб кираётгандай. Кўз олдим туманланиб, ҳеч нарса илғай олмаётирман. Кўролмаёпман-у, кеннойимнинг пинқиллаган овозидан хўнграб юборгудекман. Лекин ўзимни босмасам бўладими, босдим:

— Мен Сизга зўр хабарлар олиб келганман, кеннойижон. Зўр табиблар, хориждан келган табибларни топиб кўйганман, — деб тасаллилар бера кетдим. — Ҳали отдай бўлиб кетасиз... кўрмагандай бўлиб кетасиз. Мен Сизни бу ерларда ётқизиб қўймайман, ўз оёғиз билан юргизиб олиб чиқиб кетаман, — дердим, ваъдалар берардим. Остонада биров тургандек туюлиб, ўгирилиб қарасам, бояги ҳамшира: лаблари учиб-учиб турган экан, эшикни секин ёпди. Мен уялганимдан ўзимни тутиб, туриб ўтирдим-да, гўё ҳеч гап ўтмагандек, яна янгиликларга тушдим:

— Сизга Ойтўра буви салом айтдилар. Ёдгормуродиз сўраб-сўраб қолди: «Аяжонумни соғундум, ҳар иккала кўзларим ила соғундум», дейди.

Во ажаб! Оғриқнинг зўридан инграб ётган одам кўзлари ярақлаб очилиб кетса бўладими! Юзларига ичдан бир ажойиб оқ-қирмизи (бошқача ўхшата олмадим!) ранг югурди.

— Ёдгортойум-а? Мену муродум-а? — деди тўлиққан бир товушда. — Ўзу қандай? Ичикиб қолмабдиму? Қийун бўлду болам бояқишга. Қийун бўлгандан ўшанга бўлду.

— Йўқ, ундай деманг. Бир ақлли, бир мўминтой бола бўлибди Ёдгормуродингиз. У мени Сизлар турган болохоналарга опчиқди. Олмагулли жимит чойнақлариз ичидан амакусининг омонатларини олиб берди, — дедим кеннойижонимнинг чиройини очай, ўзини хурсанд этай, деб.

— Шунақама? Катта йигит бўлиб-а?

— Бўлганда-чи! Ҳали қараб турасиз! Анвар мир-зодай бир йигит бўлсинки, келинликка Раъно қизларни излаб юринг! — деб юборибман. Ўзимнинг гапимдан ўзимни оловим чиқиб кетди. Аммо бу гап кенно-йимга ёққан, махзун жилмайганча қўлини дуога очган эди.

— Ўша кунларга етказсун, илоҳум, — деди юзига қўл учларини суртиб. Сўнг менинг олдимда чўзилиб ётишга ўнғайсизланибми, бошини кўтариб, жилла курса, туриб ўтиришга унналди. Аммо ўша оёғими, нимадир қаддини кўтаришга қўймас, у лабини тишлаганча қолган эди. Мен шошиб:

— Қимирламанг, уринманг Сиз, — деб елкасидан босиб, ёстикларини тўғрилаган бўлдим.

Кеннойим шу йиллар ичида ўзини анча олдирган, юз-кўзларидаги ўша маъсумликни демаса, оғир дардга чалинган бошқа бировга ўхшатиб, танимаслик ҳам мумкин эди дафъатан. Лекин товши, сўзлари, уни кўксидан чиқариб, Тангри тоғ томонлиларга ўхшаб, бир чиройли талаффуз этиши ўша-ўша эди, боқишлари ўша-ўша мулойим, ўзгармаган эди. Фақат кўз қарашларида махзунликми, мунис синиқликми кўпайгандек. Балки манави дард ҳам, ёлғизлик ҳам енгиб қўйгандир, қийнаб, бенажот қолдиргандир. Ахир мусофирлик осонми, ёлғиз аёл бошига?

— Бахай, кеннойижон, бу ерларга тушиб қолибсиз? Нима бўлди? Нима лозим? Айтинг, табиб десангиз табибларга олиб борай. Дўхтир десангиз дўхтирларга. Фақат бундай йиғламанг. Эсингиздами, сиз мени нақд ўлимдан олиб қолган эдингиз. Шундай кунда энди мен ярамасам, қачон ярайман! — деб ер тиззалаб олган, гўё пойларига бош уриб турар эдим.

У эса кўзларида ёш, бир оғиз бир нарса дея олмай, йиғисини култ-култ ютганча ётибди. Фақат кўзларини узмайди, ора-сира кафтлари ила мижжаларини артиб, ўша қўллари-ла бошимни силайди, сочларимни тўғрилаган бўлади. Кўзларидан олам-жаҳон миннатдорчилик, раҳматлар ўқийман. Шугина менга таскин бериб турибди. Бўлмаса, ўзимни тутолмаслигим аниқ. Ахир мен кеннойижонимни шу алпозда топаман, деб ўйлабми эдим?! Қани у гўзал хилқат? Оллоҳ акам учун яратиб, пардаи исматида асраган фариштаси? Марғубанинг ўрнига берган маҳбубаси? Шундай имтиҳонларига рўбарў этибдими бу суйган бандасини?..

— Раҳмат, қайнужонум. Мана, кепсиз, шунинг ўзи етади менга, — деди у тўлиқиб. — Бошим осмонга етди. Шу кеча тушларимга Ҳизрдек оппоқ бир қария, нурлудан нурлу бир мўйсафид кириб юрибду. Китоб-ларда кўрганумиз, шеърларини ёд олганумиз ўша ҳазрат Навоийгами, кимга ўхшаб кетаду, тавба. «Қизим, кўпам қайғурманг, дардингизнинг давоси бор, иншааллоҳ, Сизни йўқлаб келишгай. Мени кидириб топсинлар», дейду. Эрталабдан бери ҳайрон эдум нима экан деб. Мана, нажот фариштасудек ўзиз кириб келдунгиз. Энди кўркмайман. Сизни Худойимнинг ўзи етказду, — деб қўлларимни тавоф этиб, бармоқларимнинг учини ўпиб қўяр, хов бир вақтдагидек маъсум-маъсум жилмаяр эди.

Унинг бу ишидан жону жаҳоним ёришиб, ўрнимдан туриб олгим, бозорлиқларимни очиб, ўша илинган нарсаларимдан жилла курса, икки донагина нокнию Ойтўра буви бериб юборган қалампирмунчокни қўлларига тутказгим келарди. Ахийри олиб:

— Мана, мен Сизга нималар олиб келдим, қаранг, — дедим.

— Вой, ҳалим нокму? — кеннойим аzza-баzza бошини кўтариб, тирсагига тиралди. — Ҳидину қаранг, асал тортуб кетипти-ку!..

Дарҳақиқат, ундан асал ҳиди гуркираб, ўзи сариқ ипакдек жилваланар эди.

— Бир кампиршодан олдим бу жаннатнинг мевасини. Дуо қилиб еяр экансиз.

— Раҳмат, — деди у чиройли киприк қоқиб. (Афтидан мутаассирланиб, оғриқларию қайғуларини бир зумгина унутган эди.) — Бунису қалампирмунчоқ-ку. Раҳмат. Шундан шу ёққа илинуб... кўтаруб юрубсиз,— деди у.

— Уни буви бериб юбордилар. Ҳидлаб тураркансиз, губорингизни оларкан.

— Вой, шундайму? Барака топсунлар. Менга яхшилик соғинганларну Аллоҳ қўлласун, ўзи азиз қилсун, — деди у яна ҳам таъсирланиб. Кўзлари чакнаб, ёшми — нима йилтиллади. — Қани эду, тушларум ўнгудан кела қолса.

— Иншааллоҳ, ўшал кўринган одамни-да, топгаймиз. Бекорга белги бермаган,— дедим эшиқбон аёлнинг гаплари рост келаётганидан ўзим ҳам ҳайратланиб.

— Валлоҳ, фаришталар омин деб турган бўлсун. — У мижжаларига қалқиб чиққан ёшларни артиб, боягидек миннатдор тикилди. — Ўша-ўшасуз-а, қайнужонум, кичикойумларнинг, каттабоғликларнинг ҳидину туйдум, раҳмат.

— Шошмай тулинг, яна ўшоқларга опчиқиб кетаман. Ахир Сиз қанглиликсиз, — дедим мен.

— Қанийду, Каттабоғну қайтуб бир кўрсам, Сизларнукуга чиқсам. Анув Олмазоримизну бир айлан-сам — армоним йўқ эду. Падарибузрукворимизну, волидаи мукаррама онамизну кўргандек бўлар эдум. Улар етишолмаган жойга мен етар эдум, — деди тўлиқиб ва яна кўзлари қайта намланиб кела бошлади.

— Улгурамиз-улгурамиз. Ҳали ҳаммасини бузиб, кўпориб битиришганича йўқ. Олмазор шундай турибди, эгасиз боғдай, — дедим.

— Қандай? Ҳали у томонларну ҳам бузишяптиму? Шаҳарга кўшиб юборишяптиму? — деди у ташвишланиб.

— Кўшиб бўлишди ҳисоб. Ҳеч вақо қолмади Каттабоғимиздан.

— Сизларнукуни ҳамму? Ўшал кўрғон, ўшал уйларну-я? Бир нишон қолдурмайин-а? — деди у саросимага тушиб. Ўзи аzza-баzza туришга унналди-ю, аммо туролмади. Мен унинг устида гиргиттон бўлиб, тасалли беришга уринардим:

— Йўқ-йўқ, боғимиз турибди. Фақат томни очиб, кўчиб кетдик, холос. Суриб юборишганича йўқ ҳали.

У кўзларини юмиб, бир муддат жим қолди, сўнг «Ўзингга шукр, Аллоҳум, шармисор этмабсан», дея шивирлади...

Ниҳоят, хасрат тўла кўзларини очиб:

— Ишқилуб... ўшал биз турган пахсалу уй... омонму? — деди аллақандай термулиб.

Шу топда бир оғиз бемаврид сўз билан унинг кўнглини чил-чил қилиб қўйишим мумкин эди: тилим зўрға айланди:

— Омонлиги шуки, томи очуқ, ёлғиз деворлари қолган...

Кеннойим енгил тин олди:

— Шунисигаям шукр. Суриб ташлашса нима қилардум?! — деди у. Кейин менга термулиб, ўтина кетди: — Яхшиям келубсиз. Энди сиздан илтимос, қайнужонум. Тез боргайсиз, суриб юбормасларидан боргайсиз. Ўшал уйда — биласиз-ку, мен турган уйни — ўша катта уйда бир нарса қолдуриб эдум. Акангизга аталган нарсалар... Тушуняпсизму, омонат эду. Қачондан бери ич-этимну еяр эдум. Ўшану олмоқ лозум.

У нима ўзи, қандай омонат? Турибдими, йўқми ҳали? Қаерида эди? Сўрагим келиб кетяпти-ю, қани тилим айланса! Айланмаяпти, танглайимга ёпишиб қолган. Ўзидан кўз узолмай ютоқаман нукул: нима у, айта қолса-чи?!

— Ўртадаги токчану биласиз-а?.. Ўша ерда эду.

— Токчадами? — дедим ҳеч нимага ақлим етмай: токчада нарса қоптими? Шип-шийдонини чиқариб кўчганмиз-ку?..

— Йўқ, тушунмадуз: тагину уриб кўринг, пўкиллайду. Ўша еруда. Очсангуз оласиз у битикларну.

— Битиклар? — дедим ҳайратга тушиб. Аммо дафтарми, нима, деб сўролмасдим. Ичим тошиб бормокдайди.

— Ҳа, қайнужонум, — деди у. — Одамлар нима деб ўйласалар-ўйласунлар, лекин мен Аллоҳ шохид, акангиз олдуларида покман. Уятлу эмасман ҳеч. Жилла курса, мана шу битиклар — бизнинг қиссамиз гувоҳ бўлсун! Жон қайнум, мумкин бўлса, олиб қўйинг. Шу қоғоз, шу дафтарларну! У кишини қайтуб кўриш... насиб этмаса... — У ичи тўлиб келиб, азза-базза юзини буриб олди,— берарсиз бир кун.— Аммо кўриб турибман: кўзларидан дувиллаб оққан ёшлар... юзларини ювишдан уялган каби пастга чопқиллаб ёстикқа ошиқар ва унга сингиб йўқолар эдилар.

У қанча, неча дафтар — сўрагим-билгим бор-у, сўрай олмасдим. Дарвоқе, уларнинг айрилиқ қиссалари қанчалар узун — нимадан бошланиб, нима билан тугайди, мен қаердан ҳам билардим...

3. КИМЛАР КИРАР МУШФИҚАНИНГ ТУШИГА?..

Ниҳоят, мен турар бўлдим. Оқшом чўкиб, қайтар маҳалим яқинлашгани сайин ичим ғурмишлаб бормокда эди: Нима қилсам экан? Аввал қаёққа ўтсам? Эски ҳовлимизгами ё анави «Оповси» опа айтган жойга? Қай бирига улгураман? Опа айтган, Маҳфуз кеннойимнинг тушларига кириб, белги бераётган табибни десам, эски уйимиз қоляпти, уни десам буниси. Бири-биридан зарур — муҳим. Айниқса, анави битикларга ичим тушиб боряпти. (Ҳозир ўтсам, ҳозир топиб оладигандекман, у «махфуз» хатларни! Аммо кейинга қолдирсам... бир умрга йўқотиб, ажраб қолсам-чи? Ахир хароба жойни ким тутиб турарди?! Бугун бор, эртага суриб ташламасликларига ким кафолат бера олади?! Кейин қайси тупроқ остидан излайсан?!)

Мен эски уйимизга ўтиб, мактубни излаб юрсам-у, бу ёқда жарроҳлар кеннойимнинг оёғини кесишга қарор қилиб қўйсалар-чи? Йўқ, шунча ётган қоғозлар ёта туради, табиб заруррок! «Тушларимга Ҳизрдек оппоқ бир қария, нурлудан нурлу бир мўйсафид кириб юрибду» дейди. Бежизмас шекилли. Нимадан белги бераётибди экан у?..

Кун кетиб борар, аммо ўзим қай бирига улгураримни билмасдим. Ахийри кўзғолдим.

— Хўп кеннойижон, мен энди борақолай, — дедим рухсат сўраб. Аммо ўзим ҳеч кетгим йўқ. Ҳатто туришга кўнглим бўлмай... имиллагандан имилляяпман. — Ўша белги бераётган табибни... суриштириб кўрайин-чи?

Бечора кеннойигинам!.. Мен унинг кўнглига қараб тепасидан жилолмаётганимдан бир мутаассирланса (кўриб турибман: қора олудек кўзлари ёшланиб-ёшланиб келмокда, лекин миждаларидан оқиб тушишига ҳаёсимми — нимасидир қўймаяпти), тушларига киргучи табибдан оғиз очиб мени ташвишга қўйганидан минг хижолатда...

— Ўзингизга қаранг, тушга нималар кирмайду, ахир...

— Анави Опа ҳам айтаяптилар: «жой»дан бўлса, армон бўлиб қолмасин деб. У киши қаерда туришини биладиканлар. Бораверай, зора нафи тегса.

Кеннойим ич-ичидан рози-ю, ўзи ўша табибга умид тутиб ётибди-ку... сездиргиси, мени ташвишга қўйгиси келмасди. Чалғитибми, ҳадеб бўлак нарсалардан оғиз очарди:

— Дарвоқе, у ёқда кичигойум қалайлар? Келинпошша-чи? Дуоларини олуб ўтирибдуларму? Салом айтуб, сўраб қўясиз. Биз уятлуларни... кечиролсалар кечирсунлар, кичигойим. Худойумнинг хоҳлашу экан, шунақа ишлар бўлуб кетту.

Мен ўзим туриб олганман-у, яна таскин-тасалли бераман:

— Ҳечқиси йўқ. Мана, дараклариз чиқиб, ўзизни топдик-ку. Ҳали эшитиб, бир ерга етадилар. Балки қистаб қўймасалар, олиб ҳам келарман.

Кеннойим ётган ерида бир ғалати — илтижоли тикилди.

— Унда... унда айтмай тура қолунг, жон Максудхўжам... Мену бу ахволда кўруб, куймасунлар. Сал ўзумга келуб олай, хўп?

— Майли-майли, — дедим ич-ичимдан босиб келаётган хўрликларни ютиб. Унга бирон нарса деяй дейман-у, бўғзимдан ҳеч сўз чиқмаётир. Аммо ўзим тепасига келиб, ёнгинасига тиз чўкиб олганман. Мижжаларининг четидан дувиллаб оқиб бораётган, нори устидан чопқиллаб ўтиб, қулоқ юмшоғи тагига, ундан ёстикқа сингиб кетаётган ёшларни кафтим ила сидириб тўхтатиб қолмоқчи, артмоқчи бўламан-у, қани эплай олсам, журъат этолсам. Йиғламанг, кеннойижон, у кишига айтиш қочмайди, аввал тузалиб олинг демоқчиман-у, айтолмаяпман. Бўғзимдаги ўша нарса, ўша хўрликлар бир бўлиб, қўймапти. Бояқиш, кеннойигинам. Акамни деб келиб, шунча ташвишларга қолган эканми?

Аламми — нима, шунча хўрликларни култ этиб ютиб юборишга қўймас, имкон бермас эди, ниҳоят бир ютуниб — енгил тортдим:

— Хўп, кеннойижон, хўп, — дедим. — Сиз айтганча бўлсин. Аммо ишонинг, сизни бу ахволда ташлаб қўймаймиз. Албатта, тузатиб олиб чиқиб кетамиз. Қараб туринг, ўз оёқлариз билан юриб чиқиб кетасиз. Опчиқиб, янги жойларимизга олиб бораман. Яна ўзимиз билан турасиз. Худди илгариги вақтлардагидек. Бу ёқдан Ёдгортойни опчиқамиз. Одамлар кўриб қўйишсин, буларнинг қандай жужуғи боракан деб...

Воҳ!.. Шу ерга келганда тилимни тишлаб қолдим: мен овсар, мен ҳафтафаҳм, нималар деб валдираяпман, ўзим билмай қаёқларга ўтлаб кетяпман?! Кошки бир нимани билақолсам!..

Ҳайтовур, кеннойим англамай қолди. Фаҳмлаб қолсам, билмадим, қай алпозга тушар эдим.

У бўлса, мижжаларию кўз ёшларини артиб, жилмайишга уринар, мутаассир бир ҳолатда:

— Иншааллоҳ денг, Максудхўжа, фаришталар ҳам омин десунлар... — деб шивирлару ўзига келолмасди.

— Иншааллоҳ, иншааллоҳ, — дердим мен қайта ва қайта, — йўқ ердан дарагингизни чиқарган Оллоҳим бу ёғини ҳам ўнглайди. Қўллайди. Сиз маҳкам бўлаверинг фақат, — деб далдалар берардим.

Сўнг хайрлаша бошладик. Қайтиш тараддудига тушганимни кўриб, у бирдан ўзгариб қолди. Кўзлари жавдираб, бир нималар демоқчи бўлади-ю, айтолмайди. Истиҳолага тушиб, дардини ичига ютапти. Қайтдим. Келиб, журъат этиб-этмайгина ёстикларини тўғрилашга тутиндим. Аммо ўзимнинг ич-ичимдан ҳам бир турлик хўрликми — нима босиб келяптики, қўлларим, бармоқларим титраб боряптилар.

— Яна бирон гапингиз бўлса, тортинманг, — дедим зўрға, — эртага келишимда...

Унинг мижжаларига икки томчи ёш қалқиб чиқди.

— Эртага мену... мену тополмай қоласизму деб... кўрқамен.

Мен шошиб қолдим. Ичимдан ўт чиқиб кетди!

— Нега унақа деяпсиз, кеннойижон? Ахир, келишдик-ку, мен табиб топиб келадиган бўлдим-ку. — Мен яна унинг ёнига чўкиб олган эдим: — Унақа хаёлларни... бошингиздан чиқариб ташланг...

Кеннойим сочларимни силаб, маҳзун ютинди:

— Сарсон бўлиб қолманг деб... айтаётирман.

— Сарсониз нимаси?

— Гап шундаки... Эртага кўчиришмоқчу... бошқа бир ёққа.

— Нега, бу ер-чи?

У боягидек тўлиқиб ютинди:

— Кесмасалар бўлмас эмуш... Бирон бошқа касалхонада.

— Сиз... Сиз розилик бердингизми? — дедим титраб. — Ахир тушингизга кирган, кириб юрган одам-чи? Бекорга белги бераётирми?

Кеннойим мунглигина мунғайди:

— Розилик бермаганумда... у кишини топишну айтинг. Ким сўроқлайди-ю, ким топиб келаду?

— Мана, мен-чи? — дедим сидқидилдан, — сизни топиб келганда, уни тополмайманми?

Унинг кўзлари ёниб, юзлари ёришиб келди:

— Сиз... Сиз нимага ишонуб, бундай деяпсиз?

Мен дарвозадаги хушрўй аёл — «Оповси» опани эслатдим.

— Ўша аёл ҳам касалингизни «жой»идан деяпти. Сиз бир-икки кун розилик бермай туринг.

— Вой, у киши айтдуларми? Танийман-танийман, — деди кеннойим жонланиб. — Кун ора кириб, сўраб-суриштируб, тансуқ-тансуқ нарсалар кўтариб келуб, одамни бир хижолатларга кўядулар.

— Хўп десангиз, ўша опа айтаётган табибни излаб кўрамиз. Ё оймларга айтайми?

— Қайдам... яна Сизни ташвишга кўйиб-а? Тушга нималар кирмайду, ахир.

Энди мен унамадим:

— Бу ёғини менга кўйиб беринг. Топиб келаман дедимми, топаман!

Назаримда мен изласамоқ, бас эди, Худойим ўзи кўллайдигандек, ўша табибни йўлиқтирадигандек эди. Нимадан бу — ўзим билмайман. Балки келинойимга азбаройи бир яхшилиқ қилгим келиб кетаётганидандир, у ёғини ўзим билмасдим.

— Хўп, мен қайтдим, — дедим ахийри эшик томон юриб, — Сиз дуо қилиб ётинг.

— Майлу, яхшу боринг. Яхшу дараклар ила қайтунг, илохум, — деди у.

Кеннойим мен кетаётганимни кўриб, жилла қур-са, тирсагига тиралиб турмоққа, туриб хайрлашмоқ-қа чоғланди-ю... шу чоғ нимадир бўлиб, дафъатан инграб юборди. Ва «их» деганча лабларини тишлаб қолди.

Югуриб бордим:

— Сизга нима бўлди, нима қилди, кеннойижон? Айтақолинг, — деб ўтинардим. Қўрқиб кетганим шунчалик!

У сал узаниб ингранди, ўшал алпозда тиззасини силашгами, укалашга тутинди. Мен нима қиларимни, устини очиб ташлаб, оёқларига қарашни ҳам, ёрдамлашиб юборишни ҳам билмасдим. Ўзлариданми, кимдан изн кутиб жавдирардим. Кеннойим эса, ранги кум ўчиб, мижжаларининг тагидан тирқираб ёш чиққанча қолган эди. Ниҳоят, қимтилган лабларига жон битиб:

— Айтинг, қараб юборишсин... — деди.

Шундагина ҳамшира чақириш хаёлимга кепти. Ўпкамни кўлтиқлаб, йўлакка чопдим:

— Ҳой, қизлар, қаердасиз?..

Менинг шовқинимга ўртадаги хонадан оқ халатли қизлар югуриб чиқишди:

— Нима гап, нима бўлди?

— Қарай қолинглар, илтимос. — Улар киришдиям, мен ўзимга келолмасдим, ҳатто кириб боролмасдим: Бечора, шундай дард чекиб ётган эканми ҳали? Бошига тушган шунча кўргиликлар кам эканми?

Қизлардан бири қайтиб чиқиб, жонсараклик ила жому бинт кўтариб ҳатто кириб кетди. Нимага экан, ҳеч ақлим етмасди. Ўзим остонадан ўтолмай турибман. Кириб боришга юзим чидамаяпти. Устиларини очиб кўйишган бўлса, нима деб ҳам кирдим? Қолаверса, вужудим кулоққа айланган. Ичкарида тик ётган товушга илҳақ турибман. Фақат кеннойижоним сал енгил тортсалар, бас, ўзларига келганларини билсам, бас.

Ҳамшира қизлар қанақа эпақасиз эканлар, ҳамон каловланиб бир-бирларини шоширишар, «бўл, опке, кўтар»дан нари ўтишолмасди. Ахийри бир нима жўмракдан оққандек жомга

шовуллаб туша бошладию кеннойим инграб юборди.

Ҳамширалар эса устида айланиб-ўргилиб, таскин берардилар:

— Ҳозир, опажон, оқиб битадию ором оласиз, қутиласиз. Ҳаммаси шу патосники, шунинг оғриғи...

Мен эсам ҳеч вакога ақлим етмай, бир ярадан шунча патос чиқарканми деб, тасаввур эта олмай ичим сидирилиб боряпти: жўмракдан оққандек патос — қандай зардоб эканки, бир яра тагига шунчаси йиғилақолса? Дўхтирлар уни кесамиз деб ваҳима қилишганча бор шекилли?.. Бу орада сочини иккита қилиб ўриб, орқасига ташлаб олган бояги ҳамшира югургилаб чиқиб, менга урилиб кетай деди. Норозиланиб қарадию яна аяди:

— Илтимос, четроқ тулинг.

Мен узр айтиб, ортидан эргашдим.

— Ўзлари яхшимилар, яхши бўп қоладиларми?..

У ойнаванд жавонни очиб бинту малҳам изларкан, тавба, қанақа ҳафтафаҳм одамсиз, дегандек қарадию, ўз ишидан қолмасди. Мени баттар ваҳм босиб:

— Ҳар куни шу аҳволми? Қайтмаяптими? У кишига нима бўлган? Айта қолинг, жон синглим, — деб ялинишга тушган эдим.

У энди афтимга қарамайин ҳам ошиғич қайта бошлади. Мен унга боғланиб қолгандай эргашиб борардим. Палатага етмасдан яна ўтиндим:

— Жон синглим...

У ичкарига кириб бораётган жойида — остонада тўхтадию инсоф қилиб қайтди. Келиб қулоғимга шивирлади:

— Жарроҳлар кесишмоқчи, ўша оёқларини, билдиз?! — У менгами, кеннойимгами ачинган каби афтимга тикилиб туриб, бурилиб палатага кириб кетди.

Оёқларини кесишади? Ғалати-ку! Мен аҳмоқ, мен пандавақи яраларини кесишади, очиб тозалашади, деб ўтирибман! Булар ана нима қарорга келиб қўйишибди! Йўқ-йўқ! Ҳечам розилик бериб бўлмайди! Бошқа иложини топсинлар! Зўр бўлсалар кесмай тузатсинлар! Нега кесарканлар? Ахир шунча сарсон-саргардонликлари етмай, оёғидан ҳам ажрайдими? Бирор яқинидан ризолик олмай туриб, қандай кесишади? Бунга ким розилик бераркан? Ҳатто Чаман аканинг ҳам ҳаққи йўқдир. Ёки у акамнинг ризолигини олгани... қидириб кетганми? Ё алҳазар, ёнгинамизда шунча воқеалар кечиб, биз беҳабар қолсак. Кеннойим бу аҳволда ётиб, акам у аҳволда — бу диёрларга қадам босолмай юрсаю, биз ёрдам қўлимизни чўзолмасак. Қай кунларга қолганмиз? Ё дунё ўзи шундай қурилганми? Сарсонлик-саргардонликларнинг ниҳояси, чеки йўқ этиб тузилганми?..

— Сизга рухсат экан, эрта билан вақтлироқ келаркансиз.

Ўзимга келиб қарасам — бояги ҳамшира. Гўё у нажот фариштасидек:

— Илтимос, айтиб қўйсангиз: кесишга розилик бермай турсинлар! — дедим титраб-қақшаб.

— Яхши, — деди у ҳам менга хайрихоҳлик билан. Сўнг бурилиб кета туриб яна тўхтади. — Айтмоқчи, табибни ахтариб қўраркансиз. Тушундизми?..

Ичимдан бир қуёш чиққандек бўлиб кетдим: хайрият, умид тутаётган жойлари бор экан-ку! Ошиғич ташқарига қараб юрдим. Бу хабардан ичим ёришиб, қушдек енгил тортган, ҳовли сутдек ойдин бўлса-да, кўз олдимдан кеннойимнинг бўздек оқарган юзи, ҳамшираларнинг чопиб юришлари кетмас, қароқларим остида қайноқ ёш айланар эди.

Ажаб дунё: одамлар йўқотган азиз кишиларини топганда қандоқ қувонадилар! Мен эсам, ёш боладек бўзлаб қайтар эдим.

4. «ҲАСБИЙАЛЛОҲУ ВА НЕЪМАЛ ВАКИЛ»

Эски Жўвада шунча туриб, Тахтапул томонларга ўтиб қўймаган эканман, эсиз.

Опа жон куйдириб тушунтирар эдилар:

— Тахтапулнинг сувидан шундоқ ўтасизу тушасиз! Тушасиз-да, пастга қараб боравурасиз-боравурасиз. Ярим чақирим юрмасиздан кичкина жин кўча келади. Бурилибоқ Тангритоғлик табибни сўрайсиз, вассалом.

Мен эсам, қани тасаввур қила олсам, ўша жойларни. Биттасиниям кўз олдимга келтиролмапман. Буни кўриб, Опа (ўша «оповси» опа-да, қоровулхона бе-каси):

— Унда Севзордан чиқиб келақолинг. Севзорни биласизми? — деб қолдилар.

— Билганда қандоқ! — Мен ичим ёришиб сакраб кетаёзим. — Боядан бери шундоқ демайсизми!

Дарвоқе, ҳоламгиларникида туриб ўқиган кезларим ораси икки қадам Севзордан (биз тошкентликлар суйиб шундай атаймиз, асли Себзор) бери келмасдим. Жангобда танишган дўстларим билан қўшилиб ҳали Лабзакка, ҳали Бешоғоч кўлидаги шахматхонага тентираганимиз-тентираган эди. Ютиб қайтган кунларимиз ўша танти-чапани дўстларим қўярда-қўймай (борасан-да ўша холангларникига деб!) уйларига олиб кетишгани-кетишган эди...

Айтган жойлари — Севзорнинг шундоқ биқинида экан. Тангритоғдан келган табиб ўша ерга қўнганмиш. Тўғрироғи, ҳукумат унга ўша ердаги Боқчада туришга рухсат этибди. Азбаройи сийлаганидан. Мен шундай деб тушундим. Аммо бу гап ғалати ҳам сирлироқ эди. Шу ҳукумат бўлади-ю, бир табибга шунчалик иззат-икром кўрсатадими? Яна келгинди-муҳожир бўлса? Тушуниш қийин. Аммо «Оповси» опа у тоғлик мусофирни бир ерга етиб таърифлар эдилар:

— Вой, у кишини кўрмабсиз, суҳбатларига етмабсиз — сўзларидан бол томиб, юзларидан нур ёғилади! Бунақа ҳалим одамни учратмагансиз. Нафаслари бир ўткир, шунақа ўқиб, дам соладиларки... кеннойингизни кўрсатсангиз биласиз. Албатта, боринг, шу боғни айтсангиз — йўқ демайдилар. Туз-насиба экан, қанча вақт турганлар бу ерда.

«Оповси» опа азбаройи кеннойим учун қайишиб мени қистабини қўймасди:

— Борасиз-а, албатта, ўтасиз-а?..

... Мана, кетяпман, ўша (оналаримиз кўпам ихлос қўйиб, бир ерга етишадиган) азайимхон табибни излаб...

Сўраб-сўраб Маккани топганларидек, мен ҳам учраган қорадан ўша табибни сўроқлаб борар эдим.

Ахийри қайрилишдаги дўкон қоровули — юзи кепчикдай, бужур одам (у қоровулхонасидан дарча очиб, қурут, писта сотиб ўтирар эди) қозоқнинг тўққиз пулидек қилиб, тушунтириб берди:

— Ҳўв анов жин кўчага буриласиз. Кириб боравурасиз-боравурасиз, бир оқ бинога етасиз. Ўша — Боқча. Ўшатган сўрайсиз, табиб тўрамни. Ҳа, айтмоқчи, бугун эҳсон ҳам бор, чамамда. Одамлар чиқишаётиб эди, тўп-тўп бўлиб... тортинмай боравуринг.

Қадамим енгил тортиб, жадалладим: ишқилиб, унасин-да кўриб қўйишга.

Айтилган кўчага бурилиб ҳам эдимки, олдинда пўрим кийинган бир одам кўринди. У қўлтиғидаги бозорчиқни авайлагандан авайлаб, у қўлидан бунисига олиб-эринмас эди. Негадир унга етиб олгим келиб, (назаримда у ҳам ўша табибни йўқлаб бораётгандек), яна жадалладим.

Борсам, Султонмурод акамлар тенги бир йигит, лекин дўкондорлардек охорли кийинган. Бошида Тошканни кўк дўпписи. (Кўрибоқ сездим: ё пулдор, ё савдогар, иккисидан бири, ахир, ҳамма ҳам чин-мочинда тикилган бунақанги қора костюм-шимга етишавурибдими!) Аммо ўзи очикқина экан, саломимга такаллуф-ла алик олди:

— Ваалайкум ассалом, оковси, келинг.

Манзирати ҳам бир самимий эди. Ийиб кетиб, юкини кўтаришиб олгим келди:

— Менга бера қолинг.

— Йўғ-е, оғирмас, оковси, одамни ҳижолатга қўйманг.

— Бераверинг, — дедим якин олиб.

— Ундай бўлса, майлин. — У яп-янги, шиқирлаб турган қоғоз қопчиқни авайлаб узатди. — Фақат эҳтиёт бўласиз, нозувроқ нарса эди.

— Нозувроқ жойгами? — дедим тусмоллаб.

— Топдиз, айтувли бир одамнинг зиёратига. Кўпдан отланардим-у, мавридини топиб келолмасдим. Бугун бозор тушсам денг, отликқа ҳам топилмайдиган бир нок турибди! Шу... бу дунёникимас-да! Жонивор олтиндай сарғайиб, бол тортиб кетибди. Ҳидини айтмайсизми! Гуркирайди! Шунини илина қолувдим тўрамга.

Битта-битта юриб гаплашиб бораётиб эдик, кечаги бозоримни эслаб, ялт этиб юзига қарадим:

— Шу ўзимизнинг Эски Жўвадан-а?

— Ҳа-да. Бор-йўғи тўрт килогина экан. Насиб-да, насиб, — деди у оғзининг таноби қочиб.

Мен бош силкидим: тахминим тўғри чиқмоқда эди.

— Демак, ҳар куни бир халта-бир халта оптушади. Рўзғорга ярагулик қилиб...

— Ким? — деб ҳайратланди ҳамроҳим.

— Ким бўларди, ўша кампиршо-да, — дедим жилмайиб.

— Ҳа-а, — у тушуниб қолиб, хандон ташлаб кул-ди, — демак, сиз ҳам нокига харидор бўлгансиз-да, шундайми?

— Мен беш кетиб, касал кўргани олиб эдим, — дедим ростига кўчиб.

— Чакки эмас, дидингиз, — деди у бошдан-оёғимга разм солиб.

— Сизникиям... — дедим мен ҳам бунақа нокнинг кадрига ҳамма ҳам етавурибдими деган каби.

— Ўзиям жаннатнинг иси кеп турибди-да, — деди у тушуниб. — Ҳидлаб боқинг-а. Менинг қафтларимдан гуркираб келяпгандай ҳалигача, — деб қўлини искаб қўйди.

Мен унинг кўнгли учунгина эмас, аллақандай соғиниб, бозорчиқни димоғимга яқинлаштирдим. Ё қудратингдан! Қопчиқ ичидан бол ҳидидан ҳам ўткирроқ бир ҳид гуркираб келар эди. Фақат эртаги хандалаклар шундай бўй таратиши мумкин. Лекин бу қиши билан димлаб қўйилган Тошкентнинг тош ноки эди! Кимга опкелаётган экан? Мен эсам, куруқдан куруқ келаверибман-да?..

Ҳижолат чекиб қолганимни сезиб, у жилмайди:

— Айбга буюрмайсиз, дидимиз бир десам, йўлимиз ҳам битта шекилли? Кимникига бораётибсиз?

Бу гапдан ичим ёришиб, менам лутф қилгим келди:

— Ким табиб тақсирникига, ким — тўрам тақсирникига шекилли?

У ўзига ярашадиган тарзда хандон ташлаб кулди:

— Ким илм истаб, ким шифо истаб деяқолинг!

— Ким назри билан, ким беназир, — дедим мен. — Қабул ҳам шунга яраша бўлмасайди!

У ҳазилим ёқиб, елкамга қоқди:

— Ғам еманг, назир энди ўртада бўла қолди. Кўтаришиб кетяпсиз-ку, ахир.

— Шунини айтинг.

— Қолаверса, тўрам қўлга қарамасканлар. Бўлади-ку: назари тўқ одамлар — ўша тоифадан эмишлар, — деди у қош учириб.

Ҳар қандайи ҳам аввалига шундай бўлиб, кейин қилиқ чиқаради, демоқчи эдим, тилим бормади. Куруқ тухмат қилиб қўйишдан кўрқдим. Балки чиндан мақташганича бор, художўйдир.

Бу орада гап билан бўлиб анча жойга бориб қолибмиз. Ҳов олдинда бужур қоровул айтгандек, оқ бино — Бокча кўзга ташланар эди. Унга ёпишиб тушган дарвоза олдида эса, уч-

тўрт одам кўриняпти. Уларнинг ҳам қулоғи ичкарида.

— Бемахал кепмиз шекилли, жигар? — деди шеригим ҳам кўзи уларга тушиб. У шу бойвачалигига менга ўхшаб тортинчоқ экан, бориш-бормасликни ўйлаб, тараддудланди.

Бужур қоровулдан эшитганим ёдимга тушиб, уни қистадим. (Қолавурса, мен табибни кўрмай қайтиб кетолмайман!):

— Насибамиз улуғ экан, эҳсонга илинамиз шекилли, юраверинг.

— Тўрамники табаррук деб-а?

— Ҳа-да.

Шу тоб дарвоза олдидагилардан биттасининг кўзи тушиб, бизни кечиккан меҳмонлар фаҳмлади шекилли, пешвоз чиқиб, мулозиматла эгилди: марҳамат, келавурсинлар, қадамларига ҳасанот... Иложсиз юрдик.

Лекин яқин бориб, ичкарига кўзим тушдию аллақандай енгил тортиб, қушдай бўлиб қолдим. Бу нимадан, ўзим англаб ета олмас эдим. Ҳовлида меҳмонлар учун тузалган жойлар аллақачон бўшаб қолган, энди дастурхон йиғиштириб олинмоқда эди. Фақат каттакон тут тагидаги ёғоч қаравотда беш-тўрт қария «суҳбати чор — анда маза бор», қабилида оҳиста гурунглашиб ўтиришибди. Заб пайтида келибмиз!

Кўлимиздаги бозорчиқни айвон четига қўйиб ҳам эдикки, оёқлари калта, аммо ниҳоятда серҳаракат бир киши (у ажойиб тарзда елка ташлаб юрар эди) бизни қаравотга яқин жойга бошлади:

— Келунг, мемонлар. Насиба еталаб кепту. Эҳсонимизнинг савобига шерук бўлувсизлар.

Чой чақириб, ўзи бир чинни лаганда ош келтирди. Биз енгил таъзим ила қаравотдаги қарияларга салом бериб улгурган бўлсак-да, уларнинг ширин суҳбатларига ҳалал бермадикми, деб хижолатда эдик. Аммо улар ҳали-вери турадиганмас, гаплари гапларига қовушиб бир ширин суҳбат қуришяпти. эди. Афтидан бу дунёни ҳам унутиб, ўша тўрдаги одамнинг нуроний юзидан (ё қудратингдан, ўқиш китобларимизда расмини кўравериб, сингишиб кетган ўша одам — сал бодомқовоқ, мулойим кулча юзли хазрат тирилиб келиб, қаршимизда ўтиргандай эдилар) кўз узмасдилар. У зот ҳам ўшандай оқ саллада, сариқ йўл-йўл — зар-ғалдоқ тўнда ўтирибдилар. Оқ оралаган мош-биринч соқоллари худди ўшандай кузалган, кўзлари ҳам жиндек бодомқовоқ эди. Тавба, одам одамга шунчалар ўхшар эканми? Табиб бува шу кишимиканлар ё бош-қа бировлари?

Мен ошга қўл узата туриб, секин зингил ташлаётганимни кўриб, ҳамроҳим қулоғимга шипшиди:

— Сиз тингланг. Тўрам таксир шу одам.

Мен қайтариб сўрадим:

— Табиб тўрамми ё Тўрам таксирмилар?..

У бош силкиди:

— Ҳар иккиси ҳам.

Мен енгил тин олдим: ҳайрият, ўзлари экан!

Сўнг уларга қулоқ осдим. Тўрам таксир билан жиндек чой ичиб, суҳбатларини олишга қолган мўйсафидлар бир нарсани қистар эдилар:

— Ўша воқеани айтинг, таксир, ўша воқеани. Рост-дан рўбарў келганмисиз? Ўша томонларда ҳалиям бор эканми?

Мен қўлим ошда қулоғим динг эди. Аксига олиб тесқарироқ ўтириб қопман. Ўгирилиб қарашга бўлмаяпти.

Алоҳал таксир қимтиниб тин олдилар:

— Ҳа, энди бир йўлиққан-да, — дедилар негадир у воқеани эслагилари келмай.

Қариялар ҳар чеккадан яна қисташди:

— Ўзиздан эшитган бошқа-да, таксир.

— Аллоҳ қандай асраганини айтинг, жилла курса.

Ўгирилиб, тўрам деб аташаётган табибга қардим: қизик эди айтиси келинқирамаётгани.

У киши тиззаларини силаб, бу гапга жилмайиб қўйдилар: афтидан, унга қўшилмаган эдилар.

— Бежиз-беҳикмат рўбарў этмагандир денг, — дедилар секин.

Қариялар ҳайратланиб бир-бирларига қарашди:

— Субҳаналлоҳ! — деди рўбарўларидаги киши.

— Йўғ-е! — деди бошқаси. — Ўзи рўбарў этиб, Ўзи асрайдиму?

— Ҳамма гап шунда-да, — дедилар у киши.

— Мошааллоҳ! Шунақаси ҳам бўлади эканми?

— Бўладикан, — дедилар тўрам.

Улар бир муддат жим қолиб, яна қистамоққа бошладилар.

— Шунинг учун ҳам... ўзингиздан эшитайлук, тақсирим.

Ҳатто биз ҳам оғзимиздагини чайнашдан тўхтаган эдик, ўша нарса бизни-да соме этиб, қизиктириб қўйган эди. Ахийри у киши минг истиҳола ила бошладилар (балки менга шундай туюлгандир.)

— Тангри тоққа йўл бошловчисиз — ёлғиз боришим эди. Довонга кўтарилгунча бир-бирига ўхшаган сўқмоқлару дараларга кириб-чиқавериб, адашиб кетдимми, билмайман, валлоҳи аълам. Шарқироқ сой бўйига чиққанимда бирдан шом туша бошлаганини пайқаб қолдим. Отни ҳар қанча қистаганимда ҳам кўриниб турган довонга ета олмасдим. Бир ёқда шом қазо бўляпти, бир ёқда кўзлаган манзилимга етолмайдиганман. Алоҳал отдан тушиб, таҳорат тадоригини кўра бошладим. Сўнг от тизгинини бир бутага илиб, харсанг тошлар орасидан жойнамоз сиғгудек бир жой топиб, намозга берилдим. — Табиб ҳикоясининг шу ерига келганда тин олиб, жим қолди. У барча-барчасини айтишга ҳамон истиҳола этармиди ё эслаб кетганмиди, билиб бўлмасди. Ўгирилиб қарашга эса ботина олмасдим. Кимдир йўталиб, кимдир бетоқатлик ила кўзғолиб қўйди. Табиб энди аллақандай ўкинчли овозда:

— Яхшиям тўхтаганим, — деди. — Шомнинг фарзинию суннатини ўқиғунимча дарага қоронғулик чўкиб бўпти. Беш қадам нарини илғаб бўлмасди. Нега шундай кечди, ярим йўлда қолиб кетдим, мендан қандай хатолик ўтдики, деб жойнамоздан турмаёқ «Астаъфируллоҳ, аллази-маллази, ла илаҳа илла ҳувал ҳайюл қайюму ва атувби илайҳи», деб ўзига истиғфор айтиб, саждага бош қўйдиму тавалло эта кетдим: «Йа Роб-бим — Аллоҳ, ҳаммасидан ўзинг воқифсан, Ўзинг кўриб-билиб турибсан: зиммамга қандай юмушлар юкланмиш. Розилик бериб тўғри қилдими, адашдимми, ҳикматини билгувчи ёлғиз Ўзингсан. Агар яхшиликка йўйсанг — йўлимни оч, мушқулимни осон эт. Агар нафсимнинг сўзларига кириб адашган бўлсам, бандаман, Ўзинг кечир. Кечир-да, бало-қазолардан, ёмонликлардан Ўзинг асра. Ҳидоятингни дариғ тутма, ожиз бандангман. Не қилай қайтар йўлларим беркилган. Ўзинг нажот бер», деб йиғлаб-таваллолар қилаётсам... бирдан орқадаги от ҳуркиб кетганча кишнаб юбордию тизгинни узиб қочмоққами, нимага тушди. Этому вужудим вижирлаблар кетди.

Саждадан бош кўтарсам, қай кўз ила кўрайки, қаршимда гунгурсдек бўлиб, бир махлук турибди. Олов кўзларини узмай. Бўйнида ёлими — нима хурпайган: айиқ бўлиб айиқмас, ит бўлиб ит. Аммо аввалига танимай турган эканман, таниб қолиб, этларим тикка бўлиб кетди. Бутун жоним оёғимдан ерга ўтиб кетгандек эди. Беихтиёр пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи вассаламни, куёвлари у кишини ҳақорат этганда: «Йа Аллоҳим, бунга итларингни юбор, ўша бас келсин», деб дуо қилганларини эслабман. (Кейин уни Шомда арслон еб кетган эди.) Яхшиям, кўзғолмаганим, кўзғолганида тилка-пора қилиб ташлармиди. Яхшиям, Аллоҳга тавбалар қилиб, истиғфорлар айтиб турган пайтим экан. Яхшиям, намозда эканман.

Орқаю олдимиздан ҳимоялаб турадирган фаришталар туфайлиданми, у тўхтаб қолганди, даф эта олмай турарди.

Шу хаёлдан ўзимга келибоқ Тангри таолога ёлвора кетдим:

— Уни тўхтатган ҳам, омонсиз ҳужумидан асраб турган ҳам бир бўлса, Ўзингсан, йа Аллоҳ, уни даф этгувчи ҳам, йўлимни очиб бергувчи ҳам Ўзингсан. Ўзингга сиғинаман, Ўзингдан сўрайман. Кутқар бу итингдан. Умрим бўйи айтганингдан чиқмайин, — дердим. — Ла илаҳа иллаллоҳ, ҳасбияллоҳу ва неъмал вакил — Ўзингни вакил қилдим, — дердим.

Сизларга ёлғон, менга чин. Шу дуони ўқишим-ла махлуқ бир нарсадан хайиққан каби ириллаб тиса-рилавердию сўнг ўгирилиб, думини қисганча пастга тушиб кета бошлади. Пастда эса сой шарқирагандан шарқираб ётар, ора-чира намхуш эпкинни ўйноқлаб келиб қолар эди, холос...

Ўша воқеанинг таъсиридами, ҳаммалари бир муддат жимиб қолдилар. Ахийри бир қария шу жимликни бузишга журъат этиб:

— Ҳикмати не эди, тақсир? Энди айта оларсиз? — деди.

Табиб ҳов боягиндек, истиҳолали жилмайди: савол ноўринлигини шундан-да пайқаш мумкин эди. Аммо табиб қарияни хижолатда қолдиргиси келмади:

— Аллоҳ билгучироқ, қори ака, биз ниманиям билардик, — деди юмшоқ табассум ила.

Бу гапга ҳамма қўшилган эди. Шу тариқа гап ўзани поёнига етиб, улар дастурхонга фотиҳа ўқиб, ўрниларидан тура бошладилар.

Биз шунча шошганимиз билан қўл артиб, лагани бериб улгурдик, холос. Қариялар ҳовли саҳнига тушиб ҳам узоқ хўшлаша бошладилар. Уларнинг бу хайр-хўшлари ҳам ўзларига ярашиқли эди. Айниқса, бир-бирларига мулозамату манзиратлари, эртага кўришмай қоладиган одамдек (дунё ахир омонат, билиб бўладими, бугун бор одам эртага йўқ) омонлик тилашлари, қучоқлашиб хайрлашувлари — ҳам ғалати, ҳам таъсирли эди. Бир сўз билан улар бир-бирларидан ажрашолмай хайрлашар, шу баҳона ҳам бир-бирларига бирон ширин сўз айтиб қолишга, бағриларига тортиб, бўйларига тўйиб олишга тиришар эканлар, шу сўрашиб-исташувларини ҳам ғанимат билиб, кетишга шошилмас эдилар. Қолаверса, бу ҳеч кимга эриш туюлмас, қайтага биз бир чеккада қўл ковуштириб, ҳавасла кузатиб турар эдик. Фақат мен бир нарсадан таажжубдаман: бу хориждан келган фириштадай одам асли ким? Табибми ё авлиё? Қачон шунча ёр-биродар, мурид орттириб улгурибди? Мусофир одам шунча тез сингишиб кетуви мумкин эканми?

Бу орада мўйсафидлар дарвозахонадан хўшлашиб чиқиб улгуришди. Биз кузатишиб чиқишимизни ҳам, жойимизда тураверишимизни ҳам билмас эдик. Аммо шу пайт бояги оқсоқ танишимиз қаёқдандир пайдо бўлиб:

— Қану мемонлар, марҳамат қилусизлар, — деб ичкари қистаб қолди.

Шундагина мен хайрлашувчилар билан бўлиб, табибни кўздан қочирганимизни англадим. У таҳорат янгиллагани ўтганми, ҳеч ерда кўринмас эди. Бизни ёлғиз деразали чоғроқ бир уйга бошлаб киришди. У хужра бўлиб хужра эмас, ярмичасини ковшандоз эгаллаган, тепада эса сандал ҳам бор эди. Танчага вақт-бемаҳал олов солиб турилса керакки, устига ялангқават бир нарса ташлаб қўйилибди. Эшиқбон мулозим биз киргунча қизил йўл-йўл дастурхон ёзиб, каттакон гирдим патнис қўйди. Кўрпачалар йиғиб улгурилмаган экан, чўкиб фотиҳа қилдик. Деворнинг бир ёғини тўқ жигарранг гилам эгаллаган, бир ёғидаги сомон сувоқли токчаларда қалин муқовали, жилдли китоблару сопол кўзачалар ва ҳам оғзи танобли жажжи халтачалар, зарқоғозга ўралган бир нарсалар кўринарди. Чой кириб:

— Ичишуп ўтирувсизлар-да, мемонлар, — дея оқсоқ танишимиз чиқди.

Менинг ичим қуришиб боряпти. Яна ўзимга таскин бераман: «Мен игнани устида ўтирганимни булар қаёқдан билсин!» Ҳамроҳим буни сезибми, жилмайди:

— Сиқилманг, келдикми, кутамиз. Тўрамнинг шунақа одатлари бор: таҳорат янгиланмай бемор кўрмайдилар.

— Шунақами?

— Қолавурса, Сиз билан мен нима мақсадда келганимизни кирганимиздаёқ билганлар,

шунақа одам, — деди у камига.

— Йўғ-е?!

— Хўп деяверинг. Ҳар соққанда бир пақирдан сут берадиган сигиримиз бўларди. Бир кун адам уни етаклаб чиқиб кетиб, шуларга ташлаб кептилар. Улар мусофир, соғиб ичиб туришса, савоб бўлади, дедилар. Кейин, — у боягидек беғубор жилмайди, — кейин бир кун ажабтовур гап топиб келдилар. «Ҳой, Тўхтабой, бизга қанақа сигир бердингиз? Сутини эплаб бўлмаяпти. Ҳар соққанда икки челақдан сут беряпти», дермишлар. Ана, тақсиримнинг кароматлари, — деб туриб, тирсагимга туртиб қўйди.— Бу ёғини эшитинг. Бир кун борсалар, тўрам «Ҳой, Тўхтабой, сиз синчи одам, бизга бир сигир обертмасангиз бўлмайди, сутга ўрганиб қолган эканмиз», дермишлар. У сигир-чи, дебдилар адам. «Эй, уни Усмон девона опкетиб қолди: ёқтириб қопти. Майли, жўжабирдай жон. Бизга бошқасиям бўлавуради», дермишлар. Адам ҳай, деб бо-зорга тушиб кетиптилар. Борсалар бир шопмўйлов одам гижинглаган отда йўлларини тўсиб турганмиш. «Хов, бойвачча, шу отни қанчага оласиз?» дер эмиш нукул сағрисиға шаппалаб. «Йўқ, мен сигирга тушган одамман, отни нима қиламан», десалар, «Ҳай, унда баҳосини чиқаринг» дер эмиш. Кейин даллол чақириб баҳолатибди-да, ўша ердаёқ бировга сотиб, қўлларига отнинг пулини тутказибди. «Манг, бойвачча, бу пул сигирингизнинг сутидан ҳам ҳалол» дер эмиш. Адам ўша пулга бозорнинг олди сигирини олиб чиқибдилар. Унинг битта айби уч эмчакли экан. Кейин тўрам тақсирниқига борсалар, «Ҳой, Тўхтабой, бизга қандай ҳосиятли сигир олиб чиққансиз? Соғсак нукул қаймоқ беряпти... Олинг, татиб кўринг-а», дермишлар.

— Йўғ-е, — дедим мен ҳайратланиб.

Ва шу маҳал остонада оёқ товши эшитилиб, зарғалдоқ тўннинг бари³ кўриндию биз шоша-пиша у кишининг истиқболларига туриб, қўл қовуштирдик.

— Ўтирингиз-ўтирингиз, ўғлонларим. Сизни ҳам кутдирию қўйдик, узр. Бугун шунақа кун экан: узоқ-яқиндан биродарлар йиғилишиб, кулбамизни кўп мунаввар этишди, — деб маъзурландилар.

Биз четланиб, йўл бўшатдик. Аммо ўртадан паст бўйли, салобатлари ўзларига етарли киши тўғри тўрга ўтиб кета қолмай (ажаб, тўнлариданми, ўзлариданми, бир ажиб мушк-анбар ҳидлар таралаяптики) қаршимизда тўхтадилар-да, ҳамроҳимга очиқ юзла юзланиб, майин жилмайдилар:

— Мен Сизни қаерда кўрган эканман: юзингиз бунча иссиқ? — дедилар.

— Балким-балким, — ҳамроҳим қизаринқираб ўзини танитди, — мен Тўхтабойвачча аканинг ўртанчалари.

— Эй-й, Синчибойни-я?! — деб қўлини қўйиб, яна ҳам яқин келдилар-да, икки бетидан қафтлари ила тутиб, пешонасидан ўпиб қўйдилар. — У киши олиб берган сигирларни, бизларга қилган яхшилиқларни унутиб бўладиканми?! Ўзлари омонмилар, уй ичилари билан?.. Билмасаканман, Аллоҳ шундай келишган-келишган фарзандлар ила сийлаб-қувватлантириб қўйган экан Синчибой ошнализни... Бугун кўринмадиларми, бахай?

— Сайрамга кетишиб эди икки-уч ошналари билан, — деб жавоб қилди ҳамроҳим.

— Унда узрли, узрли. Синчибой ошнам айтилмай қолибдиларми, деб болаларни тергаб бир ерга етиб туриб эдим: яхши, насиба қўшган экан, мана, Худо сизни етказибди. Эсон қайтишсин, — деб бир қадам ташлаб, менинг қафтимдан тутдилар. Қафтлари бир юмшоқ, бир майин эди, тавба. — Сиз бўтам, хуш кепсиз даргоҳимизга, қийналмай топиб келдингизму?

Ичимдан бир олов чиқиб, пешонамга довура жимирлаб кетди: «Қаёқдан билад қолди, бу одам?» дея ҳайрат-ла боқдим.

У киши бизга ўтиришга изн бериб, ўзлари дераза тагига — тўрга чўккаладилар-да, фотиҳага қўл очдилар:

³ Беқасам тўннинг бир тури. (Муаллиф)

— Илоҳо омин, дардмандларга ўзинг даво бериб, илм толибларига ўзинг илму раббонийингдан етказгил...

Мен-ку, мен, ҳамроҳимга қарасам, ҳайратдан тахта бўлиб ўтирибди. Табибнинг тасбех тутган қўлларидан кўз узолмайди.

— Хўш, бойвачча, ёки адангиз бирон юмуш буюрибми эдилар, бизга тегишли?— дедилар ниҳоят зангори духоба ёстикқа суялибгина ва маъноли жилмайиб.

Бойвачча жавобга ошиқиб, одобли муллаваччалардек чўккалади:

— Йўк-йўк, тўра почча, буюрмаб эдилар. Мен ўзим... Сизни бир зиёрат этгим келиб... — дея ямланиб ерга қарадию беҳожат тиззаларини силашга тутинди.

Тўра почча (бойвачча каловлаб қолгани билан топиб айтган эди: бу ном у кишига ярашиб тушганди) мийиғларининг тагида жилмайиб, тутамга келиб-келмайдиган, бир чиройли кузалган мош-биринчдан окрок соқолларини (у кулоқларининг юмшоғи тагига қадар чўзилиб борганди) энгил тутамлаб-силаб қўйдилар. Бу жилмайишдан юзлари яна ҳам нурланиб кетган эди.

— Зиёрат талабиндами ва ё илм талабинда? Тортинмай айтаверинг, бойвачча?

Ҳамроҳим бу гапдан чўчиб тушиб, дув қизарган эди. Хижолатга ботиб, деди:

— Тўғриси, кўпдан ҳузурингизга келмоқни ихтиёр этардим. Бугун юрак ютиб...

— Юрак ютганингиз яхши бўпти, бойвачча. Биз ҳам Сизни кўпдан орзилаб кутардик.

Бойвачча у кишига ялт этиб қаради:

— Кутардингиз?

— Аллоҳ шохид, — дедилар тўра почча бош силкиб, — ташна қалблар ўзи аён бергай.

— Демак, хужрангиз эшиги...

— Очик. Келгувси ҳафтадан келаверишингиз мумкин.

— Раҳмат, тўра почча, — Бойвачча юкунгудек бўлиб энгашиди ва у зотнинг тўнлари этагини ошиғич юзларига суртди.

Аммо тўра поччанинг юзларига бир нима соя ташлаб, юкингувчининг елкаларига оҳиста қўл юбордилар:

— Туринг, бўтам, шусиз ҳам олгайман Сизни. Қолаверса, банда бандага эмас, Аллоҳга юкунгай. Шу ярашади бизга...

— Узр, азбаройи мен мутаассирланиб... — бойвачча қаддини қўтариб, қўлларини кўксига босди. У хижолатдан кичкина тортиб, ерга сингиб кетишга ҳам тайёр эди. Мен эсам...

Мен эса, бир чеккаси ҳайрат бармоғимни тишлаб, бир чеккаси қаерга келиб қолдим деб ҳайрон улоқ ўтирибман. Табиб дейишган эди, ким бўлиб чиқяпти?

Бу орада у киши менинг ҳолатимни сезган каби бир қур назар ташлаб, ташқарига овоз бердилар:

— Рўзиохун?..

— Лаббай, тақсирим, — остонада елкасига чорси ташлаган бояги оқсоқ одам кўринди.

— Эртаминанги... тайинлу жойдами?

— Таюнлу жойда, тақсур. Олайнму?

— Олинг.

Рўзиохун ковшандозга ечиниб, махсичан икки ёнга елка ташлаганча токчага яқинлашиб, унинг ўрта қаватига узанди-да, қийналибгина кўза ичидан бир нима ола бошлади. Унга ёрдамлашгани турган жойимда у зар қоғозга ўралган бир нимани олиб улгуриб, ўгирилди.

— Раҳмат, жиян, безовта эттум сизнуям...

Тўра почча уни гирдим патнис устига қўйиб, охунга жавоб бердилар. Мен жойимга чўкдим. Шундан кейингина у киши Рўзиохунни узоқлатиб, менга очик, юз-ла қарадилар:

— Сиз адашмасам, узоқдан келяпсиз?

— Ҳа, узоқдан, Қанғли тарафдан, — дедим мен гапнинг бу тарз кўчишига ҳайрон қолиб: ҳали, мухбирсиз, газетда ишлайсиз деб қолмасайди.

— Шу ўзимизнинг Катта Қанғлиданми? Чўлпон отадан ўтиб, Аччига кетавуришдаги? — кутилмаганда у киши хайратланаб, кўзғолиб қўйди. — Кўп қадим мавзе, тарихи узун жойлар-ку...

— Сиз у томонларни биласизми? — деб юборибман.

— Нега билмай? Ота юртларнинг исини ёдга туширдиз. Атай орзилаб борганман. Қанғли Боласоғун, Тарозилардан қадим бўлмаса ҳам ўшаларга яқинлашиб боради, бўтам. Тарихда ўтган Қанғли давлатидан бир хотира бўлиб, яшаб қопти. Шунга-да, шукр.

— Тўғриси, мен бунданам узокдан, ўша Сизнинг диёрлардан келиб қолиб, оғир дардга йўликқан бир муштипар-мусофирни деб... келиб ўтирибман. Сиздан нажот истаб келганмиз, — дедим.

— Кимингиз бўладир у киши? — дедилар яна ҳам синчковлик ила.

— Кеннойи бўладилар бизга.

— Ҳозир қаерда у мушфиқа? — У киши яна ҳам мутаассирлана бошлаган эдилар.

— Ўша ўзингиз билган боғдаги шифохонада, — дедим мен томоғимга бир нарсалар тикилиб кела бошлаб, — тезроқ бир иложини қилмасангиз, оёқларини кесишмоқчи экан.

Тўра почча (ажаб, бу гапдан енгил тин олиб) духоба ёстикқа суялдилар:

— Хайрият, — дея пичирлагандай туюлдилар менга. Нега, ҳеч ақлим ета қолмасди. Ахийри ўша суянган кўйи, кўзлари юмук ҳолда:

— Ўша, ундан бўлак эмас, — деб шивирлар эканлар, мен ёқа ушладим: қаердан танимоқдалар? Кўрмай-билмай туриб, танимоқ мумкинми экан?

Мен ўзимга келгунча у киши қаддиларини ростладилар:

— Кеча ховфимда аён бериб эди, тиззасига сув йиғилган аёл. Ўшами?

Мен тахта бўлиб қолган эдим: бу қандай синоат, бир вақтнинг ўзида ҳам кеннойимнинг ховфида, ҳам бу кишининг ховфида белги бериб турса?

Мен жавоб беришга мажолим кела қолмас, келсаёқ «топдингиз, ўша!» — деб юборишга тайёр бир ҳолга тушган эдим. У киши бўлса, бояги гирдим ус-тидаги зарқоғозга ўроғлик нарсани олиб узатганча, бир нималар деб тайинляптилар-у, қани қулоғимга кирса, ўлсин агар эшитсам! Шунақа меровланиб қопман.

Бир маҳал қулоғим шанғиллаб келиб, очилдию унинг сўзлари оқиб кира бошлади:

— ... Шуни қайнатиб, ҳар тўрт соатда бир пиёладан ичсинлар, уч кунда тақа-тақ тўхтайдир ва оёқ босиб кетадирлар. Кесишга зинҳор-базинҳор рухсат этмангиз... Бу қандай кароматгўй экан, деманг, Худо хоҳласа, биз бир сабабчимиз, холос. У ёғига «Ҳас-бияллоху ва неъмал вакил» — Аллоҳни вакил қилганмиз! Ўзи ўнглагай, иншааллоҳ.

Мен хурсандликданми, ё ҳозирги кўрган-кечирганларимданми ўзимга келолмасдим. Ваҳолангки, кенно-йимнинг олдига қанот чиқариб учсам кам эди.

5. СИРЛИ ТАШРИФ

ёхуд ҳикоячига қоронғу, бизга маълум ташриф ва тарихлар

Рўзиохун ҳали барг ёзиб улгурмаган балх тут тагидаги ёғоч каравот зинасида кўкламги офтоб хуш ёқиб мудрар, қўшни боқча ховлисидан келаётган бола-бақраларнинг овозлари ҳам гўё тушдагидек аллалаб борарди. Шу ўтиришида қай бир ёқдандир бодроқ исини олиб келаётган ғир-ғир эпкинлар ипак рўмолда-йин юзини сийпаб ўтиб, ўзи туғилиб ўсган томонларнинг тинмағур шаббодаларига ўхшаб кетар эди. Бу яқин-атрофда ҳам ўшанақа тоғ ёхуд сой бормикан деб, эсламоққа тиришар-у, ҳеч эслай олмасди. Аммо тепадаги тутда бир гала чмчуқлар учиб-қўниб, тоза бозор қилишяпти. Ҳали тут энди кўкзирак тақди, меваси оқ марвариддай оқармай туриб шунчалик, тут пишиғида Худо тўзим берсин экан бу

чирқилдоқлардан.

Шу маҳал чумчуқлар гурра кўтарилишиб эшик тақилладию ҳаммаёқ сув қуйгандек жимиди-қолди. Ҳатто болалар боқчасидан миқ этган товуш чиқмас-ди.

Сал ўтиб, дарвоза зулфини ошиғич шиқирлади:

— Ҳой, ким вар? Ҳозиқ тўрам шатта турувмилар?

— Турувлар-турувлар.

«Буларнинг келуви кўп экан, сўрови кўп экан, жилла курса, шу бугун тинчирман десам»... — У оқ чорасисини излай-излай каравот панжарасидан топди-да, елкасига ташлаб, тўнғиллай-сўнғиллай дарвоза томон жилди. Елкаси паст-баланд тушиб, гўё икки томонга салом бериб бораркан, бу хизмат унга осонмаслиги шундоқ ҳам аён бўлиб, чақирган одам ҳам хижолатда қолар эди. Аммо бу гал тамом бошқача чиқди.

Занжир шиқирлаб тушиб, дарвозанинг болача эшиги ланг очилдию шундоқ унинг қаршисида қўлларию оёқлари узун-узун, ўзи найновдан найнов, сап-сарик (ҳатто қош-киприкларига довур оқ-сарик, бурнию пешонаси, икки юзи қонталаш-қизил) айикдек одам пайдо бўлиб, лапанглаб, қучоқ очиб кириб кела бошлади:

— Иби, ахун, ҳай-ҳай, тапушган жайумиззи кўрунг. Ҳозиқ тўрамнинг астанасини кўриқдаб ятиюр экансиз-да?..

Рўзиохун бу тасқарани (чиндан ҳам дарвеш бўлиб дарвеш эмас, гадо бўлиб гадонинг бир ғаройиб кийиниб, бу тарз келиши қай ақлга сиғади? Эси бор одам шу кўкламдан пешонасини танғиб, оқ яктак устидан илган жун шинелини белига бар уриб оладими?! Яна оёғида қизил этик!) дафъатан танимади. Қаерда бир кўргандек-ку, ҳеч эслай олмаяпти. Аммо ош-қатиқ бўлмагани аниқ. Қўлидан бир пиёла чой ичганда ҳам... эслармиди.

Бир кўнгли пешвоз юравериб, йўлини тўсмоқчи бўлди-ю (ҳар битта қаланғи-қасанғини ичкари қўяверса, табибнинг табиблиги, ичкарининг ичкарилиги қоладими!), аммо улгурмади. Қайси даштдан тушган экан бу Давонгир дев дарвоза болачасини энлаб, бесўнақай оёғини ичкари ташлаб улгурган эди. Дарвоза эса лопиллаб бориб-келяпти.

— Ҳай-ҳай-ҳай, мунча қамалуп олмасангуз, ахун? Баракалда-баракалда!

Рўзиохун ноилож четланиб, қўл қовуштирди: келинг демаса, қаёққа борарди?!

Девнинг рапидадай кафтлари орасида унинг қўллари йўқ бўлиб кетди. (Яхшиям қучоғига олмагани, эзиб-нетиб қўюви ҳам мумкин эди, бу бесўнақай. Исирикчи чолларга ўхшаб, эгнидан исирик ҳиди бир гуркирайдики, тавба).

— Танимутсиз-а, ахун? Аммо ман бир кўрувдаяқ тануп-билдум. Тўрам тақсурнинг хос хизматчиларини ашундай тасвирлашуп эду.

Рўзиохун сергакланди: ғирт бегона экан-ку, яна ялтоқланишига ўласанми! Манзиратидан кўрққулик...

— Келинг, Сизга табуб керакму? — деди, ҳа десаёқ қайтаришга оғиз жуфтлаб.

— Тўрам тақсур тангрутоқликларнинг қипласудай гап. Ҳама қочган-қувган қаерга борсун, шу кишига баш уруп келур-да, — деди у ниятини айтиб қўя қолмай.

— Қипласу деп ким айтту? — деди Рўзихун қаёқдаги гапни айтасиз маъносида. — Тақсур бир табуб, халас. Адамлар шуфо излап келаду.

Сарик девнинг тилига тушов тушиб, бир дам тек қотди. Ўқ мўлжалга теккан эди. У сўз танобини йўқотиб, зўраки илжайди:

— Пирни пир, авлияни авлия деймиз-да, ўтағаси,— деди ихлоси жўш урган каби, — қолаурса, у кишим ўшакнинг имом Шомилидай адам.

Рўзиохун бу ялтоқи шанғини ичкари опкирмаса, опкириб миясини жойига тушириб қўймаса (ҳар нарсану валдирайверадиуму одам!) бўлмаслигини англаб, тут тагига қараб юраверди. Каравотга опчикмаган тақдирда ҳам ўшатдаги курсига ўтқазиб, ўшатдан нари жўнатади. Жўнатганда ҳам иккинчи келмайдиган қилиб, жўнатади.

Лекин бу дев ғалати эди: анқов десанг анқов эмас, ичдан пишган — қув десанг, қув эмас. Ўзини гўлликка солиб, нуқул бир нарсаларни анг-шанглайди.

Рўзиохун уни ўзи мўлжаллаган жойга омонатгина ўтқазиб, қалпоқ остидаги чойнақдан чой қуйди. Гапни калта қилиш мақсадида бояги мулозиматидан нари ўтмади:

— Эшитунг, мемон? Агар тақсуримга кеган бўсангиз, у кишим бу ҳафта бўлмайлар, сафар кетганлар,— деди атай, ичида эса, ёлғон сўзи учун истиғфор айтар эди.

Меҳмон ишонқирамай элт этиб қаради, сўнг илжайиб (балки ялтоқланиб деса тўғри бўлар), бунинг кўзларига тикилди:

— Балким, Сиз билан-да, ишумиз путаверар? Ахур, келди-кетду, жавап-муомалалар Сизсиз путмас? — у ҳовлига аланглаб олиб, овозини пастлатди, — қолавурса, у кишимга юкинуп келгувчиларну ким ҳам сизча билсун?!

— Хўш? — деди Рўзиохун унинг ниятини фаҳмлаб. Бунга сари ичида бир ғашлик уйғониб бўлган эди: «Айтувдим-а, нега бунинг турки хунук деп?.. Ишқилуп осон қутулай»!..

Меҳмон кўлидаги чойни бир хўплашдаёқ тугатиб, юзини кафти-ла ишқалади. Пиёла тагила тиззасини эзгилаб, унга тикилди.

— Биз бир адамнинг ажизасун излаюрмиз...

— Тушунмадум, — деди Рўзиохун, бунинг бизга қандай дахли бор, деган каби елка учириб. Чиндан ҳам қизиқ-ку бунинг гапи!

— Биласизму, ахун, ўша қач-қач, чап-чап-да...

— Қайсу қач-қач?.. — деб анқовсиради у балодай тушуниб турган бўлса-да...

— Қайси бўлурду, инқилап тўс-тўси-чу? Ҳама баш алип қаёққа қачипту! Батурнинг ажизасуни айтватурман.

— Қайсу батур? Қандай батурни айтасуз?

— Таксирум биларканлар. Янларига чақиртируп ҳам алмақчи эканлар-ку, ахур.

— Мен билмасам... — Рўзиохун бош чайқади, — Худа шаҳид, биз кичкина адам, бу хил гаплардан беҳабармиз.

Шу гапи наша қилиб, сариқ дев қўлларини ёзиб, ўзи «хув-хув»лаб кулди.

— Олинг-а! У тарихларну ким вилмаскан! У Батурларну ким танумагай! Қайси вўлурду. Шу яқлардан-ўтуп варганчи...

— Хўш? — деди Рўзиохун ноилож.

— Ўшанинг аҳлу аёлуни излаюрлар. — Кейин аzza-баzza қулоғи ортига энгашиб, шивирлади. — Тапганга чўнг мукопат вар, ҳа!

Рўзиохуннинг кўнгли ағдарилди. Сариқ дев умрида оғзини чаймаган, бетаҳорат одаммиди — нафасидан думоғи ёрилай деди.

— Батурнинг кўзи қаяқда экан? Ахир қанча йил кечту! — деди ўзини нари тортиб.

— Кечту-кечту, лекин... у яғини ким вилсун, энди излап қолишипту, — деб елка қисди.

— Ким? Батурми ё?. — Рўзиохун атай «дўстларими?» демади, шунга урғу бериб. Аммо сирли ташриф билан келган меҳмоннинг юз-кўзларида қилча довдираш ёки ваҳмни кўрмай ҳайрон қолди.

— Излашопту-да ишқилуп. Балки аёлнинг хешларидур, — деди у. — Лекин суюнчису... ўзингиз тугул икки пуштунгизга етгули, ахун, — дедию отдек пиш-кириб, аксириб берди. Орқасидан «ҳаққас раст» деб қўйди. Кўриниб турибди, мусулмончиликдан чиқиб, нафсининг орқасига тушиб кетган бир одам; на ал-ҳамдулиллоҳи бор, на шукри. Шундай ҳам бўлуви мумкин. Лекин уни-ўзини меровликка солиб, ўсмоқчилаб юрган тингчилармас, деб ким айта олади? Қариндошлари изласа, шунчаки сўроқлатиб қўя қолмасмиди, орага аллақандай мукофотлар тикмай? Бунда бир сир бор.

— Улар шу қадар сийму зарга бай эканларму?

— Вилмасам-вилмасам, — деб бош чайқади Сариқ дев узундан-узун қўлларини ёйиб. —

Лекин суюнчису тайун — ишанчлув, ахун.

— Яхши, хаварлашиб турувмиз, — деди Рўзиохун елкасига ташлаган чорсуни олиб, чир айлантирганча белига боғлашга тутиниб.

Шу билан у меҳмонга қайтишга ижозат берган каби бир ҳаракатга тушган эди.

Сариқ дев ҳам гап тугаганини англаб, ҳалигача кафтидан қўймаган пиёлани каравот панжарасидан ошириб, самовар пантисга қўйишга чоғланаркан, шу баҳона ҳовли сахнига, ундан тепа томондаги уйларга разм солди. Буни кўриб, охуннинг ичи шиғ этди: «Нима бала, шу ерда панаҳ тапган деб ўйлайду шекилли бу тасқара? Яхшиям тўрам вар пайтлари келмаду». Ва шу баробар тезроқ даб бўла қолсин деб, беодоблик бўлса-да, юзига фотиҳа тортди. Дев ҳам мажбур кўзғолди.

Улар мулозамат-ла хўшлашиб чиқишаркан, дарвозага етганда Давонгир дев мишиллаб бесўнақай қайрилди-да, Рўзиохуннинг тирсагидан тутганча киссасига бир нима тикишга уринди:

— Энди, ахун, ўзунгиздан қалур гап йўқ, хаварлашуп турувмиз. Мени Каллаханадан сўриюрсиз, гўшт вазардан. Дал саруқ десангиз алам танийду.

Дол сариқлигини билгани яхши бўлди, аммо бу тикиштираётгани нимаси экан? Рўзиохун киссасига қўл солуб эди, бармоғига зиракми-такинчоққа ўхшаш бир имиқ нарса илиниб, ғалати бўлиб кетди.

У силлиқ нарса бармоқларига бир муддат хуш ёқиб туриб, эси оғиб бораётганини ўзи ҳам сезди-ю, чўчиб сергак тортди: «нима бала, ҳалутдан авраб сатуп алуттиму?!».

Шу баробар киссасидаги ҳалиги силлиқ нарса — думи гажак бир нимарсага айлана бориб, жон ҳолатда уни чангаллаб олдию эгасининг рапидадай кафтларига тикиштиришга уринди.

— Вирадар, иттимос, шусиз гаплашайлук, — деди титраб-қақшаб.

Дол Сариқ бир оёғи ташқарида, бир оёғи ичкариди экан, унга тушуниксиз тикилди:

— Вуниси фийсабиллаҳ, ҳамур учудан патур, ахун.

Аммо Рўзиохун (қандай банда экан!) бош тўлғаганча уни елкаларидан итариб, чиқишга қистар, бирров юз-қўзига қараб қўймас эди.

6. ДУВАНАНИНГ ҚИЛГАН ИШИ

ёхуд

йўқолган сиғинди

Ҳалигина бошим осмонда, мендан хурсанд, мендан оммадли одам йўқ эди оламда. Агар ўша тобда кўк юзини тутиб, мағрибдан машриққа кўчиб юрган девдек-девдек булутлар айқашиб-уйқашиб, тоғ дараларидек гулдираб, чакинлар чақиб, олатасир жала қуйиб берсалар, парвойимга илмасдим, қочиб қўймасдим. Игнадек қуруқ жойим қолмаса-да, худди янги бўлган жиннидек, ялангоёқ-ялангбош кўча ўртасидан сув кечиб, димоғимда бир ажойиб куйлар куйлаб келаверишим мумкин эди.

Аммо кўкламнинг ҳувиллаб-изғиган шамоллари ўша девдек-девдек қора булутларни ҳам Тангри тоғ томонларгами — қайга қувиб, ташлаб келдилар. На қалдираб-гулдиради, на айқашиб-уйқашиб, кўзёш тўкди: қайтага шишадек бир тиниқ, ложувард осмон юз очди. Қуёш чарақлаб, заррин нурларини сочиб, янги ниш урган майсалардан куртакларга қадар — барчасидан ўпич ола кетди. Зарҳал ўпичлар... бу ўпичлардан ҳар биттаси яйраб-яшнар, қувват оларди. Ҳатто қушлар ҳам шаҳар мошиналарининг ғув-ғувларию одамларнинг кезинишларига парво қилмай, чаҳ-чаҳлар, ўз тилларида бижирлаб-чулдирашдан чарчамасдилар. Шаҳар кўчалари демай (балки далага яқинлигидандир...) йўлкаларда Сулаймон пайғамбар элчилари — худхуд қушлар кўринар, осмони фалакдами — жуда тепада тўрғайқуш худди қирлардагидек тиним билмай чулдираб, кўклам қуёшидан маст, унинг нурларида арғамчи учарди.

Баъзан қувалашиб думи эшкак олақанотлар, қар-қуноқлар учиб ўтиб қолишади. Уларни кўриб, Каттабоғни соғиниб кетдим. Ўтмаганимга қанча бўлди, ҳаммасини суриб битиришмагандир, топталиб кетмагандир-ку ҳаммаси? У ерга ҳам қушлар тавофга келишгандир? Турналар бўзлаб-бўзлаб, гир айланиб учишмоқдадир? Таний олмай у сойларни, овлоқларни?..

Ҳаммасидан бурун мен эски ҳовлимизга ўтишим, уйларимизни суриб ташламасларидан анув нарсани топиб қўйишим керак. «Насиб этса, бир кун қайтарарсиз, этмаса...» деб кўзлари ғилтиллаб, илтижо қилишидан... акамдан умидини узмаган. Ахир бир кун топиб келишига ё олдириб кетишига ишонади. Аммо мен бир нарсага ҳайронман: шунчалик экан, нега бизникидан бош олиб кетди? Акамни кутмади? Ахир, бир чиройли ўтирувди-ку? Нима рўй бера қолди? Нима уни мажбур этди бу сарсон-саргардонликларга? Номусми ё ор? Ёзгандир-ку, ахир. Қолаверса, томлари очиб ташланган у вайронадаги хатлар ўзи турибдимикан? Ҳалигача тасаввур эта олмаяпман: ўрта токча таккинасидаги у пахса девор ичига қачон ари ин қўйиб улгурган экан? Қиши билан қор-ёмғирларда нима бўлдикан? Ивиб-битмадимикан? Ёлғиз нажот Оллоҳдан! Кўнгли яримта бир мусофирнинг оху зори битилган хатларни у асрамаса, ким асрайди? Умид Ўзидан. Қолаверса, бугун омадим чопиб, ҳамма ишларим ўнгидан келиб турибди: Севзор томонга ўтиб, Оповси опа айтган тангридоғлик табибни (кеннойимнинг тушларига кириб юрган ўша Ҳизр назар қилган қарияни) топдим. Берган дорусини етказиб бориб, бир чойнакка дамлаб, ичириб ҳам келдим.

Кеннойимдан бурун Оповси опанинг алқаб бир ерга етганини кўрсангиз. «Барака топинг. Савобга қолдиз. Оллоҳим, яхшилик қилсанг, бир мазлумга қил, бир мусофирга қил, бир бемор-мушфикка қил, деган. Сиз бир йўла ҳаммасининг савобини олдингиз», дер эди. Мен эсам, хижолатларга ботиб кетяпман. Қилсам, кимга қилибман? Жондан азиз кеннойижоним-ку.

Оповси опа шунақа тинмагур гиргиттон аёл экан. Бўлмаса, кеннойим ким унга? Устида шундай ўлиб-кутиляптики...

— Вой, мен нима девдим, Маҳфузахон? Мана шу Худоимнинг ёрлақашини! Намозларни қўймай ўқиганингиз шарофати! Худо хоҳласа, ҳали ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасиз. Жужуғингизнинг тўйларини кўрасиз. Келинлар туширасиз. Қайнона бўли-иб ўтирасиз. Хўб денг...

Унинг нияти, тилаклари ўзига ўхшаб бир ажойиб эди: ёришмаган кўнгилни ҳам ёриштириб юборар эди.

— Айтганлариз кела қолсун, илоҳум, — деб шивирларди кеннойим, яна камига жилмайиб, киши билмас мижжаларини кафти ила артиб қўярди.

Сўнг менга жавоб беришди:

— Энди борақолунг, қайнузонум. Ману деб, шунча қолуб кетдингиз, Кичикойум хавотир қилуб ўтиргандурлар, — деди у.

— Ойим ўрганиб қолганлар, ишим шунақа-ку... — дедим.

— Шундай бўлса ҳам... — деди у кўп хурсанд бўлиб. — Мана, опа борлар, дорунгиз бор. Иншааллоҳ, ичуб турсам, оёққа туруб кетгайман. Дорумас, малҳам ичкандай бўлдум. Ёкду, ишонинг...

— Эм бўлсин, — дедим.

— Агар малол олмасангуз, бу ёққа бир кириб ўтсангуз. Икки кундурки, уйдан тинч эмасман. Ёдгорим кўз олдумдан кетмайду, — деди Оповси опа чикқанидан фойдаланиб.

— Ўтаман. Ўтмай қаёққа бораман! Қолаверса, унга ваъдам бор.

— Ваъдангиз?..

— Ҳа-да. Мен уни даламизга опкетмоқчи, варраклар ясаб бериб, ўйнатиб келмоқчи эдим.

— Вой, шунақаму? — деб у тирсагига тиралиб туриб ўтираркан, оғриқларини ҳам унутиб, бир ғалати тикилган эди. — Ҳалу... ака-ука тутинуб олдук, денг?

— Бўлмаса-чи!

— Унда майлу... Суриб ташламасларудан олиб чиқинг, кўриб кўйсун, билуб кўйсун у ёқларну! Кўриб олсун буваларину юртину. Олмазорларну... Султонмурод акангизнинг тилларидан тушмас ўша Яккабоғу Муржумонларну, қароқларига жойлаб олсун.

Ажаб, бу хабарни эшитиб, у қувониб кетади, десам... товши ҳам, ўзи ҳам бир ғалати ўзгариб бормокда эди: қалтирайди нукул. Кўзларида эса, жикқа ёш айлана бошлаган. Айлана бошлаган-у, сездиргиси йўқ. Аммо киприклари қилт этсаёқ, сўлгин шафтоли гулидай юзларидан дувиллаб чопқиллай кетадигандек эди.

— Истасангиз... ҳозироқ ўтиб ола кетаман! Бувининг розиликларини ҳам олиб қўйганман, — дедим бир қадам яқин бориб. — Шунини истайсизми?..

— Анув уламасоч тўқолдан ҳар нарсану кутгулук... — кеннойим бировнинг ғийбатига тили айланганидан хижолатларга ботиб қаради.

Асал уни сиғдирмай қандоқ куткилаганларини тасаввур этиб, ичим ачиди.

— Кўрдим-кўрдим, ўша... қоқшоқни, — дедим шошиб. — Аммо хотиржам бўлинг, Ёдгормуродни унга ташлаб қўймаймиз.

— Худо хайрингизну берсун. Ёдгорумни Сизга, Сизни Худога топшурдум, — деб алқади у.

— Хайр, яхши қолинг, — дедим ҳеч кетгим келмай.

— Яхши боринг, — деди у ширин им қоқиб...

Мен шифохонадан ана шундай енгил тортиб чиққан, энди уларнинг Калковуз бўйидаги ўша паноҳ топган жойларига ошиқиб борар эдим. Кун пешиндан оғиб қолибди. Ҳали бу ердан Ёдгорни олиб, Каттабоғга ўтиб боришим, эски ҳовлимизга киришим керак. Қолаверса, токча тагидаги анув омонатни топишимиз, сўнг Ёдгортойга Каттабоғнию Олмазорларни — буваларининг юртини кўрсатишим керак. Кеннойим шуни орзулаган эканлар — бемор одамнинг рижосини ерга ташлаб бўладими?

Остонасининг тагига харсангтош ётқизилган ўша якка тавақали эшикни мўлжаллаб бораётсам, вожаб, кўча адоғидаги анув дарахт бир ғалати сўппайиб турибди. Қандай десам экан: қайтага кўклай бошлаган бошқа дарахтлар олдида аллақандай айрилиб, мохов тортиб қолгандек эди. Худди бошқа оламдан келиб ўтқазиб кетишган-у, бир қора воқеаларнинг шоҳиди — аломатидек бўлиб турибди, тавба. Уни кўргандаёқ ичим хунук шув этди. Ўзим эса тўхтаб қолаёздим. Нега, ҳеч тушуна олмасдим. нима рўй бера қолиб-дики?..

Ичимга оралаб улгурган ғулғулани зўр билан босиб, эшикка қараб юравердим. Тош зинага кўтарилиб, итарсам... ҳамиша очик турадиган эшик берк. Юрагим баттар тошди: нега беркитиб олишибди экан?!

Энди чақирини айтинг! Қандай эшитишадию ким чиқади?! Яна ўша Заққумой — чимирилган қоқшоқ очадими?!...

Мен уни кўриш тугул, рўбарў келишни истамасдим. Юрагим аллақандай безилларди, тавба. Нима қиларимни билмай аланглаб турсам, эшикнинг тепа белдамчасига қистириғлиқ бир нарса турибди. Биров кўриб-кўрмайдиган жойда. Олсам, эски ботинка ипига боғлоғлиқ чўп. Демак, зулфин яқинида киши билмас тирқишчаси ҳам бўлиши керак.

Ақлимдан айланай! Зулфнинг миҳи қайрилган жойда чўп сиғадиган худди шундай тешик бор эди. Қувониб кетганимдан шошиб қолибман. Тикқан заҳотим занжир шалдираб тушиб, эшик очилиб берса, бир қадам тисарилиб кетибман. Мен бировнинг эшгини сўроқсиз-истоксиз очиб қўйган одамга ўхшаб қолган эдим. Энди остона хатлаш тугул чақиринга мажолим етмас эди. Бахтимга шу тоб тепа ҳовлида Ёдгорми, ким кўриндию менга кўзи тушиб, бир зум тош қотди. Сўнг тўғри менга қараб болаларча парпарон чопиб кела бошлади. Мен уни аввалига Кемшиқтойга ўхшатиб эдим. Ишқомнинг ярмига етганида кўрсам — Ёдгор экан, бир қарич бўлиб, калишчаси оёғидан учиб кетганига-да қарамай... бир ғаллати чопиб келмокда эди. Унинг келувини кўриб, кўнглим бузилиб кетди. (Шунчалар соғинибдими, а?!). Бояги хижолатда

туришларим қаёққа кетди, ўзим билмайман. Беихтиёр остона хатлаб болакайга кучоғимни очдим у ўша ернинг ўзига чўка қолдим.

— Қани, қани, той бола, — деганимни биламан, у ўша югуриб келишида ўзини кучоғимга отиб, бўйнимдан қучиб олдию шу чирмашганча қолди.

У юзчасини юзимга босганча қолган, қилт этмас, фақат юракчаси қўлга тушган кўзичок юрагидек дукурлаб тинмас эди.

Нима бўпти, ўзимдан айириб, кўзларига қарай олмасдим.

— Ҳа, тойчоқ, мана, ваъдамга кўра келдим-ку, — дедим ахийри.

У бунга жавобан бўйнимга қаттиқроқ чирмашиб, аллақандай ҳиқиллади. Мен унинг нима деганини англаб-англамай шошиб қолган эдим. Юрагимда бир кўрқув туриб улгурган, нимадир содир бўлгани тайин эди.

— Нима бўлди, ким ҳафа қилди сизларни? — дедим унинг курақларини силаб.

Аммо мен юпатганим сари у маҳкамроқ чирмашиб, қаттиқроқ ҳиқиллар, азбаройи нима деяётганию нима демокчилигини илғаб бўлмас эди.

— Ким ўзи, айтавер. Мен уни бир кўрай, — дедим ростдан ҳам жаҳлим чиқа бошлаб.

У мени кўйиб юбориб, бош тўлғади. (Аммо қани очик-ёруғ бир нима айтолса, ўксиғ босгани шунчалик!)

— Ё анув... Захар опокиму? — дедим яниб. Негадир ҳамон ўша фикрдан қайтолмасдим.

У боягидек бош тўлғади. Аммо кўзлари жикқа ёш, ўзи тўлиб турарди.

— Билмадиз, — деди ҳиқиллаб. — Акбар акамну... йўкотуб кўйдук.

— Йўқотиб?! Қандай? — Менинг ичим сидирилиб тушган, эсим эса оғиб бормоқда эди. Акбар экан-ку, нимани ижикилаб ётибман! — Қачон, қаерда? — дедим ахийри ўзимга келиб ва уни росмана кўтариб олиб.

— Йўқ, лўлулар ўғирлаб кетишду, — деди у кўзини кўзларимдан узмай.

— Лўлилар? Қанақа лўлилар? — Мен бу хабардан донг қотган эдим.

— Бир дувона алдаб опкетуб...

— Девона?

Ёдгормурод энди кўлимдан тушишга интилди, сўнг тушиб, аzza-базза кўлларини ёйиб тушунтиришга уринди:

— Кўчамузга мана мундай гадой келуб эду.

— Гадойми, девонами?

— «Ҳақ дўст, ё Оллоҳ»ни айтиб келду. Тиланчу десак, одамлар дувона дейишопту. Томдай келаду, — у энди анча ўзига келиб қолган, ўксуғлари ҳам анча ариган эди.

— Бўйими? — дедим тушунолмамай.

— Ҳа-да. Опоқбувим айтуб берадуган девларудай... узу-ун, сап-сарук... Балки болаларну тутиб ер...

— Тутиб ер?... Қаердан олдинг бу гапни? — Мен унинг гапидан кулиб-кулолмас, йиғлаб-йиғлолмас эдим.

— Опоқум топмай қайтдулар-ку... Биз кўрқуб, эшикларну занжурлаб ўтурупмиз, — деди у бўйинини ичига тортиб, жимитдек бўлиб.

— Ия, ёмон бўпти-ку, — дедим ич-ичимдан зил кетиб. — Энди буving жавоб ҳам бермаслар?

— Нега? — деди у ҳайрон қолиб.

— Аканг йўқ бўлса, сени опкетсам... ким билан қолишади?...

— Э, йўқ,— деб сакраб-ўйноқлади у.— Амакунг кела қолмаду, сену опкетақолмаду, деб ўтирибдилар-ку. Юринг — киринг,— деб қисташга, кўлларимдан торткилашга тушди. Кетгиси келгани, кутгани шунчалик!

Унга эргашиб ичкари юрдим. Ишком тагидаги йўл билан тепа ҳовлига чиқиб бордик.

Ойтўра буви ўша-ўша оқ-оппоқ бўлиб, муштдек бўлиб, каравотларида қиблага қараб тасбех ўгириб ўтирар эдилар. Шу ўтирган кўйлари намоз ўқияптиларми, деб... остонада тараддудланиб тўхтаган эдим, у киши тасбехларини шилдиратиб, юзларига фотиҳа тортдилар-да:

— Келинг, кираверинг, ўғлим, — деб изн бердилар.

Мен салом бериб, ичкари кириб бордим. Ёдгор энди ёнимдан бир қадам ҳам жилмасди.

— Ваалайкум, мирзо ўғлим. Келдингизми, ўтинг, ўта қолинг, — деб манзиратлар қилган, дуолар ўқиган бўлдилар. Сўнг кеннойимни сўрай кетдилар. — Тойчоғимнинг аяжониси қалай? Худойим шифогина бера қолибдими?

— Иншааллоҳ-иншааллоҳ, — дедим тинчлантириб.— Табиб топиб, доруларини элтиб бериб келяпман. Сизларга дуои саломлар айтдилар.

— Оллоҳ саломат қилсин. Яхшиям Худо Сизни етказди. Чаманим келгунча кўнглимиз ҳалак эди. Бир хонадонга бир эркак лозимлиги шу-да. Оллоҳим ҳам ўшанинг шарофатидан бало-қазолардан асрайди. Аёл кишининг қўли қаергача ҳам етарди. Менинг ўтиришим манавиндай бўлса...

Ёдгорнинг гапи ёдимда эди, ҳол-аҳвол сўраш нав-бати менга етиб, секин сўрадим:

— Ёдгор бир нималар деб чуғурлайди, тинчликми?— Мен устига енгил якандоз ташланган сандал четига чўка қолдим.

— Анув дуванану айтутман, опокбуви... Ақамну опкетуб қолган тиланчу-чи? — деб чуғурлаб Ёдгор каравотга ёпишиб борди. У бувининг оёқларига осилиб, бир нарсаларни тушунтиришга уринарди.

— Дувана дема, болам, гуноҳ бўлади. Тиланчи аканг-ни нима қилади. Кўй, қаёқдаги гапни гапирма. Гумон имонни кетказди, — деб Ойтўра буви унинг бошини силаб, менга ўгирилдилар. — Болаларга эргашиб кетган экан, ҳалигача дараги йўқ. Боши оғиб Эски Жўванинг бозорида адашганми, Жангобда қолганми, Асал икки қидириб келди...

— Болалар билишар, ахир? — дедим ичим ҳаприқиб.

— Биронтаси тайинли гап айтса, қани! Юрак-бағримиз эзилиб битди, — дедилар энди ҳақ-ростига кўчиб. — Зора шунинг қадами қутлуғ келиб, Оллоҳим бунга ҳам тирноқ бера қолса, турмуши тинчиб кетса, деб асраб олувдик, — деб тушунтирдилар. — Қаёқда?! Асалимни биласиз, туриш-турмуши шу, захар. Ҳозирам уйига кириб қамалиб ётибди. Қидириб оёғида оёқ қолмаганмиш. Қаёқда! Ҳасти Имомдан нари ўтмаган. Бо Худо, ўша сиғиндини деган. Қайдан ёпишди бу бало — бола иси ёқмаслик унга? Ақлим етмайди ҳеч. На ота уруғида бор, на она уруғида. Шу асрандиси билан андармон бўла қолса, бемалол оёқ-қўлимни узатиб кетармидим... — Ойтўра буви овозлари ўзгариб, мижжаларига енгларини босдилар. — Худойимдан айланай, шундай синаркан-да бандасини... Ишқилиб, кўрсатадиганини шу дунёдаёқ кўрсатсин-у, у дунёга қолдирмасин... қийноғу жазоларини...

Тавба, нима бўляпти? Ташвиш устига ташвиш. Биридан қутулмай, бошқаси оёқ остидан чиқиб келяпти. Энди йўқолган болакай топилмай туриб мен бунга қандай олиб кетарканман?! Қолаверса, қандай оғиз очиб бўлади? Тўғри далага сурвормайманми боя, бу ёққа бурилиб юрмай. Энди омонат нима бўлди-ю, бунга берган ваъдам нима бўлди?

Бир ёқда йўқолган сепкилтойга (ўша келганимда бирпасда элакишиб кета қолувди) ачиниб турибман. Балки анув захар-заққумнинг тергашлари, турткилашларидан тўйиб шундай қилдимикан? Аммо етим боши билан қаёққа ҳам борарди?

— Жангобга тушиб, суриштириб чиқайми? Миличахоналарга кир, десангиз, кириб боқай, — дедим астойдил отланиб.

Мен юзлари ёришиб, алқай кетадилар, ўзлари бир ерларга етадилар, деб ўйлаб эдим. Қайтага Ойтўра буви ўтинч ила боқдилар:

— Ундан кўра, мана бу жужуғимизни ола кетинг. Неча кундан бери ичкиб, бир ерга етди. Борса борсин: бирон ҳафта туриб келар. Унгача Чаманим ҳам қайтиб қолса, зора.

— Дарвоқе, аяси ҳам айтиб эди.

— Нимани?

— Буваларининг юртини кўриб қўйсин, деб...

Буни эшитган Ёдгормуродни кўрсангиз! У накатнинг чангини чиқариб, сакраб ўйноқлар, уй ичида гир айланиб чопарди!

— Бўлду-бўлду, борамуз. Опкетасуз энду, опкетасуз. Аям розулар, опокбувум розулар. — Гир айланиб келиб, ёпишади, устиларимга тармашади: — Борамуз, талаларга борамуз. Кўзикоринлар терамуз.

— Ана, кўрдиз, — дедилар у киши ҳам.

— Майли, олакет, десангиз — олиб кетавераман.

Шу тоб у қувончини ичига сиғдиролмай ўзини шартта устимга отдию бўйнимдан қучиб ола қолди. У ҳали-бери қўйиб юборадиган эмас эди ва мен ҳам бағримдан қўймай бувига дедим:

— Бўлмаса, дуо қилинг.

Ойтўра буви ҳалим тортиб дуо қиляптилар, у кишининг овозлари, овозларидан ҳам бурун дуолари менга мойдек ёқпти, аммо кўнглимнинг бир чеккаси хижилга ўхшаб, ҳеч ёришмайди, ғаш. Акбарга ачиняпман. У қайда қолди экан? Ростданам ўзи тиланчига эргашиб кетдимикан ё лўлилар ўғирлаб, бировларга ошириб юборишди? Олам тўла етим бўлса-ю, у кимга керак бўлиб қолибди? Ҳеч тушуна олмаяпман, ақлим бовар қилмайди: ҳали ҳам бола ўғрилари бор эканми?.. Ёдимга эса, болалигимизда катталардан эшитганларим — опқочиб кетилган болакайларнинг аянчли тақдирлари тушиб-тушиб кетяпти. Улар бизни кўрқитишгани-кўрқитишган эди:

— Авраса лаққа тушма. Шаҳарга оббораман, шаҳар ундай, шаҳар бундай, кинолар бор, катайса-конкилари бор, «чайнамайшим»лари бор деса, ишонма,— деб тергашгани-тергашган эди. — Опкетиб олдим, ертўласига қамаб қўяди-да, бир кун кечаси супра ёзиб, сани устига қўйиб юборади. Ўзлари қўлларида бигиз, гир айлана қуриб, ўтириб олишади. Ойимга кетаман, деб йиғлаб, қайси томонга юрсанг, ўша томондан этинг-га бигиз санчишади. Сен қочиб, ўзингни бошқа томонга урасан. У ёқдан улар бигиз санчадилар. Шунаққиб сени ҳам, супрадаги унни ҳам қора қонингга белаб, кейин нон ёпиб ейдилар. Улар шунақа қавм — уларга рўпара бўла кўрма, — деб кўрқитардилар.

Шу-шу хуржун кўтарган тиланчию девонани кўрдик, дегунча оёқни кўлга олиб қочаверардик. Акбарга айтиб қўйишмаган эканми, ертўласи бор — бола ўғриларини?

Ҳали у тушларимга кириб чиқиши аниқ. Яна нечанчидир марта ертўлама-ертўла қиличимни кўтариб, изғисам керак. Ҳар гал бола ўғриларининг адабларини бериб, йўқолган болакайларни қутқармоқчи бўламан-у, ертўлага бостириб кирган жойимда уйғониб кетаман. Нега шундай — ҳеч тушуна олмайман.

Бу гал-чи, Акбарни қутқара олармиканман?

7. ХАРОБАДА ТУШИБ ҚОЛГАН ОҲАНРАБО

Бизнинг томонларга Бешоғочдан ёлғиз биттагина автобус қатнар эди. Илинган илинарни, илинмаган пиёда — яёв кетарди. Омадимизни қаранг, тиқилишиб бўлса-да, ўша кичкинагина «хаптобус»га чиқиб олдик. Кетяпмиз, кетяпмиз, қани бирон жон тушиб, сал енгиллашсак. Мен-ку, чидаяпман, лекин Ёдгормуродни эзиб қўйишмаса эди, деб жоним халак. Ахийри уни дераза томонда ўтирган сутчи опоқининг тиззасига жойлаштириб тинчидим. Аммо ўзим тиқилинчдан ҳеч нарсани кўролаётганим йўқ. Қаерга етганимизни тахминлабам билиб бўлмаётир. Алоҳал, Чўлпонотанинг гузарига қайрилишда ярим одам тушиб, сал енгиллашдик. Бу ёғига автобус Боғободнинг пасти билан Бўзсув ёқалаб, айланма йўлга тушиб олдию юзга таниш Бўзсув насимлари урилиб, энтиқиб кетдим. Ҳавонинг тозалигини айтинг! Бу томонларда ҳали-ҳозиргина ёмғир шивалаб ўтган-у, ана энди бодрок ҳиди анқиб ётар эди. Кейин унга қўшилиб

денг, шу тепаю жарлар оралаб оқиб ётган Бўзсувнинг нимтатир ҳиди, ёввойи ялпизу ботқоғу булоқ сувларининг бўйлари кўшилиб омухта бўлиб кетган бир ажойиб ҳид келяптики, искаб-искаланиб тўймайсан, киши. Яна аллақерда (балки шу кўча ёқасидаги полковниклар боғидадир) шафтолилар қийғос гуллаб юборган-у, ўша насимлар шафтоли гули бўйларини «ўғирлаб» олиб келаётгандек!.. Полковникларнинг ҳам билгани-билган! Бўзсув ёқасидан йигирма сотихлаб жой олиб, боғ қилиб, остидан сувлар оқадиган жаннатдек соя-салқин жойларда яшашяпти. Оллоҳ уларга бу дунёсини берган. Ҳаммаёқ итиркини чиқиб, бузилиб бўлди, лекин уларнинг битта чивифига ҳам тегишгани йўқ. Ҳамма қочган булбуллар шу ерда чах-чахлаб ётипти!

Бу орада биз Боғободдан ўтиб, Қайнамага чиқиб бордигу ҳўв олдинда Бўзсув Кўшилишдан ўтиб, Аччи қирларига қараб оқиб кетадиган томонда (нақ Аччи қирлари устида) ялт-ялт нур сочиб, ўша ёқни нур селига кўмиб ташлаган офтоб кўриндию юрагим кинидан чикқудек ҳаприкиб кетди. Ёпирай! Ҳеч ўзгармабди-ку! Ўша-ўша-ку! Бир вақтлар шийпонда — Каттабоғнинг устида туриб кўрганимдан аъло-ку!

Мен энгашиб Ёдгорнинг қулоғига секин шипшидим:

— Тушдик, той бола. Етиб кепмиз.

Ёдгормурод гангиб, каловланиб қолган, ҳали атрофга, ҳали афтимга аланглаб боқар эди:

— Нима, шу ерму? Келдукму?

— Келдук, келдук, — дея олдинга интилдим. — Ҳўв, биродар, бизни шўтта ташлаб кетинг. Қайнамада қолдилинг.

— Қаёққа борасиз ўзи? Бу ерда бирон тирик жон қолмаган-ку, — деди кимдир орқадан. — Кўрмаяпсизми, ҳаммаёқнинг итиркинини чиқариб ётишибди.

Мен парвоимга илмай, укачамни етаклаб, олдинга ўтавердим:

— Биз шу ерда тушамиз, шунақаси пиёда кетамиз.

Шофёр кепчикдай юзида мошдек-мошдек чечак излари қолган яғриндор одам экан.

— Ўзингиз биласиз, — деб машинасини четроққа бурди.

— Чакки қилдиз-да, оповси, — дерди ҳалитдан қу-йиниб сутчи аёл, — бола билан уриниб қоласиз-ку.

— Уриниш нимаси, ўзимизнинг жойлар, ўйнаб кетамиз, — дедим тушаётган жойимда. — Кўриб қолсин-да, буям... бу ёқларни...

— Вой, шунақами? Бугун бор, эртага йўқ табаррук жойларимизни-я? — деди у орқадан. Овози ҳам аллақандай яйраб-товланиб чиққан, у ичимнинг чуқур бир ингичка ерларига тегиб, этларим жимирлашиб кетган эдилар.

Мен жавоб берарга ҳам ҳолим келмай Ёдгорни қўлтиқлаб олдим у пастга туша бошладим. Яхшиям у бор экан, унга алаҳсидим. Ҳеч қанча ўтмай машина жилиб, биз кўча ёқасида ёлғиз қолган эдик. Укачам бирпасгина бегонасираб, атрофга аланглаб турди-ю, кейин болалигига бориб, бирдан олдинга чопа кетди. Нима кўра қолибди, десам, қайнама дўнгига чиқиб бориб, кўрқа-писа ичига мўраламоққа бошлади.

— Қоч, ажинанинг инидан! — деб бақириб эдим, қайнаманинг ичидан бир нима отилиб чиқадигандек у ортига ўгирила қочди.

— Нима у, амақу? Ростан иниму? — деди кела солиб оёғимга ёпишиб.

— Йўқ, қайнама, — дедим уни кўрқитиб юборганимдан ўзим уялиб.

— Нима қайнамайду? — деди кўзларимга жавдираб у.

— Қайнамайдумас, қайнайду, — дедим қулиб.

— Хўп, нима қайнайду? — деди у ҳеч тасаввур эта олмай. Мен унинг бошини силадим:

— Оддий сув, кўрмадингми?

У бош чайқади:

— И-им... Ҳеч нима қайнамопти-ку.

Мен яна унинг бошини силаб, кўчанинг нариги бетидаги дўннга ишора қилдим:

— Хув анави ҳовузчани кўряпсанми?

— Қанақа ховучча? Дўнг-ку, — деди у.

— Ана ўша дўнгни ичида ҳовузчаси бор. Сув ўша ердан тушиб, бу ёқдан қайнаб чиқади, билдинг.

У кўзларимга кадалиб туриб, чапак чалиб юборди:

— Зўр-ку! Ўша ердан шўнғуб... бу ердан чиқадиму?

— Ҳа, баракалла, топдинг! Шуни қайнама дейдилар.

— Ҳар ёқларга тошибам ётмайду? — деди у таъсирланиб.

— Ётмайду, — дедим мен ҳам суйиб.

— Сизибам кетмайду!.. — деди у.

— Кетмайду, — дедим мен.

— Қандай яхши! — Ёдгор боягидай бир ўйноқлаб қўйиб, билагимга ёпишди. — Зўр экан сизну томонлар...

— Сен мана бу ёқни кўр, офтобнинг ётоғини кўр, — дедим Бўзсув тепалари оша Аччи қирларини кўрсатиб. У офтобнинг минг-миллиард қияма нурлари селига ботиб атласланиб ётарди. Ёдгормурод қарадио кўзлари қамашиб кетиб, пинжимга юзини яширди. Сўнг оёқларимни паналаб ҳавасланиб тикилди.

— Ву-уй, мунча чиройлу?!

— Шунақа: офтоб ботолмай-ботолмай ботади бизни томонларда, — дедим ўзим ҳам ўша ёқлардан кўз узолмай. — Сен уни бу ёқдан чиқаётганда кўрсангму, ох, — дедим камига.

— Кўрсатасизму? Опкеласизму? — деди у ўйноқлаб, қўлларимдан тортқилаб.

— Опкел, десанг опкелавураман.

— Боғларизну-чи, қачон кўрсатасуз?...

— Кўрсатинг десанг, ҳозирам кўрсатавураман, — дедим-у, ичимда эса ишқилиб суриб ташлашмаган бўлсин-да, деб турибман. У бўлса, сакраб-қувнайди, ўйноқлаб тинмайди:

— Қўрамуз-қўрамуз. Варрак учурадугон томларизнуям қўрамузму?

— Йўқ, — дедим овозим ўзгариб келиб. (Мен уни қандай алдай оламан!) — Томларимизни бузиб кетганмиз. Аллақачон.

— Уйларизну-я? — деб ҳайратланиб тикилди у.

— Ҳа-ҳа, — дедим зўрға ютиниб. Томоғимга бир нарсалар тикилиб келмоқда, у ғиппа бўғилиб, гапиролмай қоладигандек эдим.

— Унда... унда биз қаёққа боратурмуз? — деди жавдираб. Кўзлари толиқиб кетмагани унинг. Пастдан тикилавериб, жавдирайвериб! Киприклари худди қиз боланикидай узун-узун, бир чиройли эди, ҳеч қилт этмасди, тавба.

— Бизникига, — дедим култ ютиниб, — томлари очик, эшик-деразалари — валонгор, ўзи қор-ёмғирларда ивиб тушган... бўлсаям боравурасан... кўравурасанми? — дедим негадир.

— Боравурамуз-боравурамуз, — деб тортқиларди у, қистарди у.

Ишқилиб омон турган бўлсин-да: тахмонларимизу токчаларимиз. Ўша мадфун хатлар... Мен уларни бунга, манави жужуқтойга — кеннойимнинг тойчоққинасига қандай айтай? Қандай тушунтирай? Аслида нима учун, не ниятда келаётганимизни қани, айтиб бўлса! Оғиз очиб бўлса!

Мен уни қўлчасидан етаклаб олганман. У чим босиб кетган ташлама ариққа тушиб кетай-кетай деб, қуриб-қовжираб, қор-ёмғирларда қолиб ҳам адо бўлмаган ўтларга, ёввойи ялпизларга туртуниб-суртуниб келяпти-ю, атрофга аланглаб чарчамайди. Баъзан у ер-бу ерда омон қолган азим ёнғоқлару ўрикларга ҳайратланиб тўхтаб қолади. Улар ҳали кип-яланғоч: ҳалигина шивалаб ўтган ёмғирданми, ўрик шохлари ивиб-қорайиб қолган бўлса, ёнғоқ танаси тамоми шохларигача кумушдай ялтирайди. Лекин кундаков қилиб улгурилмаган боғлар, ишқомлар бир

ғалати мунғайиб кўринадилар. Даланинг ҳам далалиги қолмапти. Ҳаммаёқ кавлаб ташланган, ҳар ёқда чала иморатлар: бир ерда энди пойдевор куйила бошлаган бўлса, бошқасининг ҳавозалари кўтарилиб, ғишт теришга тушилган. Ундан наридагисида осмони-ҳафтимга бўй чўзган (худди бир оёқда турган улкан турнадай) ёлғиз кран қаққайиб туради. Қилт этган жон кўринмайди. Яхшиям бугун дам, бўлмаса, анув турган жойида қолган сургич трактору мошинларнинг (кучаниб-чиранган) овозлари, қурувчиларнинг турфа тилда сўкиниб, бақириб-чақиришларидан қулоқлар қоматга келар-миди?

Ҳаммадан бурун манави Ёдгор қаерга келиб қолдик, деб ўтакаси ёрилган бўларди. Ҳозир ҳам анави баҳайбат темир турналардан чўчиб, миқ этмай келяпти. Гоҳ-гоҳ устимизга ағанаб тушмаяптими, дегандек, кўрқа-пуса тепага қараб-қараб кўяди. Қараб кўяпти-ю, боя Аччи қирларига кўзи тушиб, вуйлаб юборган болакай энди жимиб қолган, дами ичига тушиб кетган каби эди. Кўлчаси ила икки бармоғимни (бошмалдоғимга кўшиб) маҳкам ушлаб олган-у, ўзи етиб юролмай, галдираб қоляпти.

— Чарчадингми, тойчоқ? — дедим қайрилиб-тўх-таб. — Кўтариб ола қолай?

— И-им! — У ширин бош тўлғаб, одатдагидек димоғида жавоб қилди-ю, кутилмаганда олдимга тушиб чопқиллаб кетди. — Етуб олингчу! Етолмуйсиз!

Иймаганни ҳам ийдириб олади, деганлари шу бўлса керак! Унинг овози кимсасиз даламизда кўнғирокдек жаранглар, ўзи эса ташлама ариқ ёқалаб, орқасига аланглай-аланглай қикирлаб чошиб борарди.

Беихтиёр, менинг ҳам болалигим тутиб, қувалашиб-ҳазиллашгим келиб кетди.

— Шошма-чи, сен — тойчоқ, — деб орқасидан чопдим. У эса тутқич бермай қочиб бораркан, ҳозир мен тутиб оладигандек, қикир-қикир кулар, яна камига елкаси оша хавотирланиб қараб-қараб кўярди. Кўлларимни ёйиб алпонг-талпонг қадам ташлашимдан, етай деганда «мункиб кетишимдан» бир яйрардики... Аммо ўзи қочиб-кулавериб галдираб қопти, чимгами, нимага қоқилиб умбалок ошиб кетай, йиқилиб тушай деяпти. Чошиб бориб икки кўлтиғидан даст кўтариб олдим қийқиратиб... елкамга миндириб қўйдим.

— Ҳа-а, тутқазмас экансан-а! Хўш, қалайсан энди?

Ҳозиргина ҳансираб-қикирлаб турган болакай... юракчаси кўлга тушган қушчанинг юрагидай потирлаб ётипти-ю, ўзи миқ этмайди. Қошим оша қарасам, Усмон тоғамнинг ташлаб кетилган боғларига боққанича... қотиб қопти!

— Ҳа, тойчоқ? Нима экан, нима кўра қолдинг? — дедим секин силкиб.

— Амақу, уну қаранг! Амақу!.. Қаранг Сиз уни, — елкамга олволган укачам бирдан кўшқўллаб бошимга шаппалай кетса, капалагим учиб кетибди.

— Нима-нима? Нима экан? — Мен боққа аланглаб ётибман, аммо ўлай агар, хайратга арзирли бирон нарса кўрсам! Итирқини чиқиб, ишқомлари оғиб, шох деворлари қулаб ётган боғда болакай нима кўра қолиб-ди — ҳеч ақлим етмас, ўша нарсага кўзим туша қолмасди.

У эса ҳамон бошимга шаппалайди:

— У ёққамас, бу ёққа қаранг Сиз!..

Шундагина илғаб, қотиб қопман:

— Ия, вой, уми?! Зўр-ку! — дедим тан бериб. У шунча нарса ичидан ўшани кўрган эди! Гап шундаки, тоғамнинг боғлари пастига туша бошлаган катта иморатнинг ҳов бир чеккасида... бетондан кўнқайиб чиққан улкан чакич-арматуралар ортида ёлғиз туп шафтоли... напармон гуллаб юборган, у кечки офтоб нурларида зарҳалга беланиб ярқираб, гулбаргларининг тозалиги, нозик адо пушти гулларининг кўплигидан юрак хаприкиб кетар эди!

— Қойил! Кўзинг ўткур экан-ку, сенинг, — деб юбордим.

— Чиройлу-а? — деди у ҳам.

— Чиройлик ҳам гапми! Гўзал! Сендан зўр рассом чиқади, — дедим мактаб-эркалаб. У эса парво ҳам қилмай атрофга ютақиб аланглар, юринг, юраверинг, шундай зўр экан, томоша

қилишлу экан, деб қистар эди. Мен жилдим. Аммо ҳеч қанча ўтмай у яна боягидек бошимга шаппалашга тушди:

- Қаранг, уни қаранг! — дерди нималаргадир ачиниб.
- Яна нима? Нима топа қолдинг? — дедим тўхтаб. У бўлса:
- Шундай нарсану... шундай нарсану... — дейди-ю, у ёғини айтолмайди.
- Нима бўлибди, нима қилишибди?
- Синдиришибду қаранг...
- Қани, нимани?
- Ўша зардолуни-да...

Шундагина кўзим тушибди: бояги шафтолини.. кранми, нима босиб-янчиб ўтгану... бир шохи танасидан айрилиб тушиб, лойга қоришиб ётар ва ўша ётишида ҳам чаман бўлиб гуллаб берган эди! Ажаб ҳол: шафтолининг бир шоҳи шамолларга бағрини очиб, гўё кўклам офтобига шода-шода гул тутар, ял-ял пушти нур сочар эди. Ердагиси эса унинг сувдаги аксига ўхшаб у ҳам кўзни ўйнатарди. Валлоҳ, шунақаси ҳам бўларканми?.. Кўриб кўнглим бузилиб кетган, ўзимга келолмасдим. Наҳот бир тирик жон топилмабди уни кўтариб қўйишга? Шеригига матаб, боғлаб қўйишга?.. Шундай барқ уриб гуллаган нарса... наҳот эртага яна оёқ остида қолиб кетавуради?

— Зардолумас у — шафтолу, — дедим елкамдаги тойчоққа. Билмадим, ўзимни оғир, мунгли хаёллардан чалғитармидим ё болақайними? Ишқилиб, ҳеч ўзимга келолмасдим. Аммо Ёдгор бошқа нарсага чалғиб улгурган экан, бирдан жонланиб, қаерда ўтирганини ҳам унутиб, ликонглай кетди:

- Ву-уй, амаку, анувларни ҳам кўрунг...
- Яна нималарни кўра қолдинг?
- Кўплигину... вуй!..
- Шафтолиларми яна?

— Ҳа-да, кўчуб кетишгануминан, ташлаб кетишгануминан... гуллайверибду, гуллайверибду...

— Вақти келгач, шу-да, гуллайди-да, тойчоқ. Ҳеч ким тўхтата олмайди буни,— дедим у кўрсатган томон-га қайрилиб. Ва шу баробар чалдеворлар орқасидан, харобаю вайроналар ичидан келинчакдай мўралаб турган гўзал хилқатларга кўзим тушиб, тўхтаб қопман!..

Во дариғ, бу қанақаси? Мен бунақасини ҳов, илгариям, ўсмирлик чоғларим — Султонмурод акам биз томонларга келмасдан бурун ҳам кўрганман-ку! Уларнинг ташлаб кетилган хароба кўрғонлари чеккасида ҳар баҳор бир туп шафтоли ана шундай қийғос гуллаб чиқмасмиди? Биз уни бошига заррўмол ташлаган келинчакками — нимага ўхшатмасмидик?!

Ҳа-ха, биз уни ҳожасини кутган келинчакка ўхшатганимиз-ўхшатган эди. Энди-чи, энди? Мана булар-чи, қаердан пайдо бўлиб, ташлаб кетилган кўрғонлару боғлар этагидан юз очмоқда? Қаёққа қарасам, ўша ёқдан кўриняпти? Нима бу, саробми ё ҳақиқат?. Шунақиб биз кўрғонларимизни битта-битта бой бера-ётирмизми? Шунақиб Яккабоғдан, сўнг Каттабоғдан айрилиб қолдикми? Шунақиб Иззаю Олмазорларимизни тортиб олишаётирми?

Қачон қайтарканмиз бу кўрғон, бу боғларга, анави «келинчак»лар олдига? Умуман, саломларига алик олгувчилар, қайтгувчилар топилармикан? Султонмурод акамга ўхшаб уларнинг ҳимоясига чиқа олармикан?

Шунақа, кўнглимнинг кўчасига нималар келмасди!

Ниҳоят, ташлама ариқ (ха-ха, ўша чим босган, Бўзсувга қадар тушиб боргувчи ташлама ариқ) Усмон тоғамнинг шоҳ-деворлари ёни билан чиқиб, тутзор тагидаги йўлга туташди. Бу ёғи осон: дала ўртасидан тушиб келаётган катта йўлдан ўтсагоқ етамиз. (У йўл опамнинг уйлари тагига келиб тўхтаган, уни бузишсаёқ, гал бизникига эди.) Уйимизнинг орқа деворию қатор жийдаларимизга (улар бўртиб қолганга ўхшар-у, қув яланғоч эди) кўзим тушиб қувониб кетдим.

Ичимга бир илиқлик, умид югурди.

Хайрият. Худо асрабди. Тегиб улгуришмабди. Зора, кеннойижоним айтган, тайинлаган нарсалар ҳам жо-йида бўлса! Турган бўлса! Мен ўша жойни топсамоқ, бас...

Юрагим... кинидан чиқиб кетгудек, кўксимни ёрворгудек дукирлаб, бўғзимга бир нималар тиқилиб-тиқилиб келадир. Ва, ниҳоят, биладиган бўлдим! Акам билан ўрталаридаги тарихни!.. Қандай топишиб, қандай айрилганларинию нима бўлиб, жудоликда қолганларини! Нимага шунча туриб, шунча кутиб, бизникидан чиқиб кетди, бош олиб кетди экан? Ёзгандир ахир? Узру илтижоларини? Таваллою надоматларини?

— Амақу, амақужон, нега юрмутмиз?— дерди укачам кистаб, қулоқларимдан тортқилаб.— Ё келдукми?..

— Келдук, келдук, — дея қўлтиқларига қўл юбориб, бошимдан даст кўтариб олдим. — Энди ўзинг юр. Бизнинг боғу уйларни кўр, — дедим ерга қўйиб.

— Шу жойлар... шу уйларму? — деди у кўзлари пирпираб.

— Бизлар ташлаб кетганда... бузилиб ётганда кўряпсан-да, сен, — дедим мен. — Хў-ў, аянг турганларида кўрсангми эди!.. Жаннат эди!

— Вой, аям шатну айтармудилар? — деди у сакраб-кувнаб.

— Шатну, — дедим мен ҳам унга менгзаб ва бошини силаб, — яна нималар дердилар?

— Яна йиғлардулар, — деди у бирдан маъюс тортиб.

Мен титраб кетдим. Қаршисига чўк тушиб, тирсакларидан тутиб олдим:

— Менга қара, нима деб йиғлардилар? Нега йиғлардилар? Айтармидилар ҳеч?

У бош силкиди:

— Ҳм... Тузалуб кетсам, олиб бораман, ётуб келамуз, дердулар.

— Яна-чи?..

— Яна, буванглар юртиную кўрасан. Олмазорларга ўтамуз, дердулар. Опкелолмадулар, — деди ўксиб.

— Мана, келяпмиз-ку, — деб уни кучиб, митти юзларини юзимга суйкадим, — ҳали у ёқларга ҳам ўтамиз. Иззаларни, Фозилтепаларни кўрсатаман.

— Шунақаму? Бу ердан кейин-а? — Унинг кўзлари чақнаб кетишига ҳам, ёшланиб маъюс тортиб қолишига ҳам тараф йўқ эди. Ҳозир эса, бўйнимга осилиб олган эди.

— Йўлимиз-ку, ахир, нега кўрсатмайин, — дея қистадим. — Юрақол энди. Кирамизу кетамиз.

Етаклашиб, опамларнинг ҳовлиларидан ўтиб бордик. Ҳовлики, ўралган деворини айтмаса, ҳовли сиёғи йўқ. Кузда моллар, қишда қарғаю зағчалар хўб итиркинини чиқаришган. Томи очик — валонгор уйлар одамнинг хўрлигини кўзғотади. Неча уй бузиб, кўчиб кўрган одам — мен ҳам эски жойларимизни кўрганда, ўзимни тутолмаяпман. Ҳар қарич, ҳар қадами азиз бўлиб кетган жойларни қайтиб кўриш, бу аҳволда кўриш... шунчалар оғир эканми?

Лекин Ёдгор мендан ҳам синчков экан. У олдимга тушиб чопкиллаб кетдию жийдамит тагидаги йўлкадан ўтибоқ таққа тўхтаб қолди. Мен нима бўпти экан, деб икки ҳатлашда етиб борсам... ирғишлаб — сакрай кетди:

— Вой, амақу, қаранг буну! Танудум, танудум!..

— Нимани танидинг? — Мен азбаройи хайрон қолган эдим.

— Ҳовлуну танудум...

Ё тавба!.. У нима дейдир? Қандай танийдир?... Мен гарангсиб қолаёзган эдим.

— Қанақасига... танийсан? Энди келишинг-ку?

У қайрилиб тиззаларимни кучиб олди:

— Кўзумну юмуб айтуб берайму? Худду аям айтганларудай экан. Танудум.

— Шунақами? — дедим суйиб-эркалаб. Мен энди ўзимга кела бошлаган эдим. — Қани, бир бошдан эсла-чи. Нималар бор, деб эдилар?

— Узу-ун уйлар... — У кўзларини чирт юмиб, камига кафтлари ила беркитган эди.

— Тўғри. Узу-ун кўчага қараган, кунгай уйлар, — дедим мен. — Яна-чи?

— Яна, ка-аттакон тол тағуда супасу...

— Бор-бор. Ундан кейин-чи?... — Мен уни яна ҳам суйиб, яхши кўриб кета бошлаган эдим. У эса ўша ҳовлига орқа ўгириб турганча, бунинг устига кўзини чирт юмиб, кафтлари билан беркитиб олганча... тошга ўйилгандек ёдида қолган эртак ҳовлини — бизнинг ҳовлимизни бирма-бир тасвираб берар эди.

— Ундан кеюн зина бор, дахлуз бор, — деди энтикиб.

— Дахлизда-чи? — дедим мен у кўриб тургандай айтаётганидан, топаётганидан баттар ҳаяжонланиб.

— Дахлиздаму?.. Тахмон бор, баланд токча, токча оруқасида ўшокқа очуладурган даруча...

Ич-ичимдан бир тўлқин кўзғолиб, саросимага тушиб қолдим. Ёпирай, нималар деяпти бу? Чиндан топ-япти-ку?! Беихтиёр, уни яна ҳам суйиб, кучоқлаб олдим.

— Яна нимани эслайсан? Нималарни айтиб берганлар?

— Эсладум, эсладум, — деб қўлини кўзларидан олиб ўйноқлади у. — Яна танучангуз бор, тануча! Топдимму?

— Бор, бор, — деб юбордим ўзим сезмай. — Ўтган-чи, ўтган қаёққа ўтилади?

— Ўтган, — Ёдгор бирпас жим қолиб, бир қўлчаси ила чаккасини қашлаб ҳам олди. — Эсладум, эсладум, катта уйга ўтилади, аямну уйларига.

— Баракалла! Зўр эслаб қолган экансан, — деб қистай кетдим, — Айт, жоним, битталаб айт! Ҳеч бирини қолдирмай айт! — деб ўтинмоққа тушдим. — Эшигимизда, кўчамизда-чи? Нимани эслайман, — дердим мен болакайни қийнаб қўяётганимни ҳам унутиб.

— У ердаму? — деди у эслашга тиришиб, ҳам лабларини бир чиройли қимтаб. — Кўча бор, кўчанинг у ёғида...

— Анҳор-чи? Нокзор-чи? — дедим қувончимни ичимга сиғдиrolмай.

— Бор-бор, анҳорам бор, нокзорлар, бедапояларам...

Мен уни боягидан ҳам маҳкамроқ кучиб олган ва ўзимни унутиб такрорлар эдим:

— Топдинг, тойчоқ. Барчасини биларкансан. Эслаб қолганакансан. Кечир, ишонмай ўтирибман. Умрида кўрмаган, деб ўтирибман. Сен эса...

Кейин ўзимга келиб, ич-ичимдан босиб келаётган ҳаяжонми, ўксукми — нималаримни ютиб, унинг елкасидан тутганча юзларига бир алпоз термулдим:

— Ростингни айт, шуларнинг барини аянг айтиб берганмилар? Узун кечаларда?

— Ҳм, — деди у енгил бош ирғаб.

— Кейин тушларингда?..

— Йўқ, — деди у бош чайқаб. — Ўнгимда кўргандайман худду.

Болага ишонмаслик мумкин эмас эди. Лекин қандай кўрди, эслаб қолди экан кўрмаган жойларини? Шунисига ақлим бовар қилмас эди. Бошим гир айланиб, ўрнимдан турдим-да, отхона бурчагидаги шафтолига суянганча қолдим. Болага эса:

— Яна ўзинг қараб боқ-чи, сен танийдурган нима қопти экан, — дедим секин.

У «яхшу!» дея юқорига чопиб кетдию мен эсам бу мўъжизага — умрида бу ёқларга қадам босмаган болакайнинг ҳар битта нарсани — аниқ-тиник айтиб бераётганига ҳайрону лол қолиб, қотиб турардим. Болада бир сир бор, дердим-у, нималигига ақлим етақолмасди ҳеч! Бу нима бўлса экан? Ё у ҳам шу уйнинг фарзандими? Билмасдим.

Бир вақт нимага келганимиз ёдимга тушиб, шошиб қолдим. Дарвоқе, кун ботмаган, унинг қизғиш шуъласи қолган-қутган дарахтларнинг қир учларию янги тушган иморатларнинг теппаларида ўйнар, вақт ўтаётиб эди, шошмоқ лозим эди. Кеннойим айтган омонатга хаёлим қочиб, ичкари юрдим.

Бу маҳал унинг Ёдгоргинаси, шириндан-шакар болакай ўйинга берилиб, ўзи билан ўзи

бўлиб кетган, мени-да унутиб, ҳовлимизда у ёқдан-бу ёққа чопиб, югургилаб юрарди. Ҳали ишқомларимиз ичига кириб кетар, ҳали супамиз томон, ҳали зинамиз томон чопарди. Ҳали отхонамизга мўралаб, ҳали даҳлизимизга югуриб чиқади. Остоналарни от қилиб миниб, дераза токчалари устига, таҳмонларга чиқиб, сакрагани сакраган. Баъзан шифтсиз деворларга, осмонга анқайиб қолади-да, яна ўйинга берилиб кетади.

Мен эсам, ичкари уйда ўзим билан ўзим овораман. Зўр бериб ўрта токчанинг (пахса устидан терилган) хом ғиштларини кўчириб ётибман. (Эсимда бор, тоғам товчаси паст бўпқопти, деб икки-уч қатор ғишт тердирган, кейин суваб юборилган эди.) Ари қаерига ин кўя қолган экан? Орқасидан кириб келиб, жой топгандир-да?

Кўчирган жойимданми, хом ғиштарданми, ачимсиқ сомон ҳиди аралаш тупроқ бўйи анқирди. Ниҳоят ғишт тугаб, пахса кўринди. Ғўраша тупроқларни сидириб тушириб ташладим. Лекин на ари ини, на ғовак кўринарди. Қаерда экан? Ё мен бошқа токчани кўчириб ётибманми? Юрагим ғурмишлаб, ичим қизиб кетяпти. Каллам қотиб, қовоққа айланиб қолгандек... Жўяли бир фикр кела қолмайди: қаерда бўлиши мумкин? Бу ёқда кун кетяпти. Ҳали-замон куёш ботвориши мумкин.

Ахийри унинг бир гапини эсладим: «Токчанинг ёнину уриб кўрсангиз, биласиз». Дарвоқе, пўкиллайтиди-ку. Ўрта бармоғим орқаси-ла аста-аста уриб кўр-сам — бир жойлари пўкиллаб, қолгани такирляпти. Шошиб қолиб, тиззалаб опман. Ўша ерни секин эзсам, сувоғи эзилаётир, ҳовлиқиб қаттиқроқ босиб эдим, қўлим билагимга қадар кириб кетди.

Ўтакам ёрилиб тортиб опман. Билиб бўладими, нима кириб олган. Сувоқларини кўчириб, секин қарасам... ари ини қуруқшаб муштдек бўпқопти. Балки бу бир бўлагидир. Қолганини кеннойим ўша вақтдаёқ тозалаб ташлагандир. Кейин битикларини яшириб, суваб ташлаган бўлса ҳам эҳтимол. Лекин унда битиклар нимага кўринмайди? Қаерда қолиши мумкин? Аста қўлимни тикиб, пайпаслаб кўрсам... бир нима — қуруқшаган нарса шилдирайди. Чангаллаб тортвола қолдим. Қарасам, чанг босган сариқ дафтарнинг муқоваси... Ғижимланиб чиқибди! Демак, бир нарсалар бор, қолгани ҳам бор. Ютоқиб, сувоқни кўчиришга, тешиқни катталаштиришга тушиб кетдим.

Ари инига ёруғ тушиб, катак дафтарнинг қолгани ҳам кўринди.

Олсам, тагида яна биттаси. Очиб ҳайронун лол қолдим. Хат бир ажаб имлода... жимжимадор араб ёзувида эди.

Бўшашиб, ўтириб қопман! Кошки унинг зер-забарларига тишим ўтса, ҳижжалаб-да ўқий олсам. Ўзимни шундай ночор-нотавон ҳис этдимки... Яна мен ўз даврининг зиёлиси, институтларни битирган, энг катта газеталарда ишлайдирган, ҳар куни қулоч-қулоч мақолалари чиқиб турган мухбир эмишман! Ниҳояти отин ойида (ўша ҳам ўзининг ойиси экан) ўқиган бир аёлчалик бўлмасам. Ўшалар билган нарсани мен билмасам! Роса бошқа томонга ўтлаб кетган эканмизми?..

Кеннойимнинг акамга аталган мактубларига етишганимда унга тишим ўтмай ўтиришимни кўринг! Ана сизга натижа! Ҳатто уни бировга кўрсатишга, кўрсатиш тугул айтишга ҳаққим йўқ. Бу сирдан кимни ҳам воқиф эта олардим?! Изн берилмаган: кеннойим изн бермасалар, мен уни кимга ҳам ўқита олардим?

Бир маҳал қарасам, топган бўйрачўпларидан кемами, аравачами ясаб, даҳлизда ўтирган болақай, менинг меҳмоним — Ёдгормурод шу томонга тикилиб қопти. Кўз кўзга тушиб, у ширин жилмайди ва шу жилмайишида юз-кўзларига бир тиниқ нур югуриб, кимгадир жуда-жуда ўхшаб кетди; Эсладим, у ўша болохонада кўрганим — сувратдаги кўхлик аёлга ўхшаб, ним жилмайиб турар, узун-узун киприклари қора кўзларига бир ярашган, танимаган одам уни ўғил бола демасди. Пешонасидами, ёноғидами, ўша Юсуф гўзаллигидан бир чимдимгина бор эди. Бир чимдим бўлса ҳам оламга татигули эди, тавба.

У менинг ҳаёлим ёришганини кўриб боягидек ширин жилмайди:

— Нима излаёпсуз, амаку?

— Топдим, — дедим ноилож.

— Қаний, қаний?! — у тура чопқиллаб келди-ю, елкамга осилди, — битта кўрсатунг.

— Мана, эски хатлар экан. Кўрганинг билан се-ниям, меням тишимиз ўтмайди, — дедим юзига тутиб.

— Ҳа-я, — деди у бош силкиб. — аям бўлсалар ўқий олардилар. Иннайкейин опоқбувим ҳам ўқий оладулар, — деди у мақтангиси келиб.

— Қандай яхши, — деяпман-у, ичим эзилиб бор-япти: кошки опоқбувигга айтиб, бировларга кўрсатиб бўлса бу нарсани? Уни кимга ҳам ўқита олардим?... Яна поччага олиб бораманми? Вой, ҳой, Савобар, бу ёққа қара, келинимизнинг дараги чиқибди, деб қолсалар нима бўлади?.. Бу ёқда Чаман акам, у ёқда ўзи тайинлашган: айтмай тур, деб...

Мен ўз ёғимга ўзим қоврулиб ётибман-ку, Ёдгор ҳали тиззамга, ҳали елкамга шаппалаб, бир нарсалар дейди.

— Амаку, қаранг, қарай қолунг?

— Нима дейсан?

Қарасам, кўлида носранг бир халтача. Боғичидан тутиб опти. Кўк духобаданми-ей, латтаданми-ей, чанг босиб, таниб бўлмай кетипти.

— Нима у? И-и, ташла! — дедим бирон нарса илашган бўлса, чақиб олмасин, деб.

— Вуй!..

У жонҳолатда итқитиб юбориб эди, тахмонга шиқирлаб бориб тушди ва чанги тўзиб кетди.

— Ий! — деб юбордим мен ҳам. — Қаттан топдинг?

— Мана, шўттан...

Ҳайрон қолдим. Ҳозир манави дафтарларни олганимда ҳеч нарса йўқ эди-ку. Қай бурчагида ётган экан?

— Ичиданми?

— Ҳа-да. Қаранг, яна бир нарсалар кўринадур, — деди ҳаммадан олдин ўзи ари инига мўралагудек бўлиб.

— Қаний...

Қарасам, эски ари инни бўлаклари. Азбаройи чанг босганидан кулранг нарса пахса рангига кириб кетипти. Арзирли бир нарса топмай ўрнимдан турдим. Болакайнинг хат беркитилган жойдан халтача топиши ғалати эди. Ундан ҳам бурун унинг тахмонга шиқирлаб бориб тушуви ғаройиб эди. Ичидаги нима бўлса экан?

Бориб қўлимга олсам, росмана духоба халтача. Нозик қилиб, оғзи сириб, бўғиладиган қилиб тикилган. Бир вақтдаги тилла халтачаларга менгзаб кетади.

Юрагим гурс-гурс уриб кетяпти: ичидаги нарса қуриб, ғози ҳам қолмаган кўринар эди.

Бармоғимни тикиб оча бошлаб эдим, Ёдгормурод югургилаб келди:

— Нимукан, амаку?..

Ёрукқа солиб қарасам, бир ниманинг уруғи. Гурунч бўлиб гурунч эмас, буғдой бўлиб буғдой... Кўқон жўхоридан ҳам майдароқ бир нарса. Ҳидлаб боксам, бир ажойиб муаттар хид, элас-элас келяпти. Худди халтача бир вақт мушк халта бўлгану... унга уриб қолгандек. Ҳайратга тушмай иложингиз йўқ. Бунга сари Ёдгормурод «нимукан»лаб этагимга осилапти.

— Шошма, ҳозир... — деб кафтимга ағдарсам... бир кафт (нима денг!!) оҳанрабо! Ўша гурунчни терганда ичидан чиқадиган оҳанрабо дони! Биз уни топганда ёрукқа солиб атай томоша қилар ва ҳайратга тушар эдик. Негаки, унга яхшилаб разм солсангиз, одамнинг афти — қошу кўзлари кўриниб кетаверади. Шундай аниқ-таниқки, ҳайрон қоласиз. Эсладим! Кеннойим бизникида турганларида гурунчни патнисимизга ёйиб, оҳанрабосини териб ўтирар эдилар. Топсалар:

— Мақсудхўжа, буну қаранг, — деб бир ерга етар, тополмасалар бир ҳазин ўйларга берилиб

кетар эдилар. Ўшаларни йиғиб юрган эканларми?

— Нимукан?

Мен уни суйиб, қўлтиғимга тортдим:

— Зўр нарса топибсан. Буни оҳанрабо дейдилар. Иқболи бор одам топаду буну.

— Берунг-берунг. Кўрай?

— Ма, фақат йўқотма. Аянгни кўргани борганимизда олиб борамиз. Хўп?

— Бўпту-бўпту!.. — деб ирғишлади у. Шу тоб ташқарига кўзим тушиб, бояги дарахт учларию битмаган иморатлар тепасида ёлқин кўрмай шошиб қолдим. Осмон ҳам шом олдида ферузадек бир тиниқ тортиб борар эди.

— Жур энди, қайтдик. Бўлмаса кеч қоламиз.

— Аям айтган жойларига ўтамизму энду? Олмазорга ўтамизму? — деб атрофимда гир айланарди у.

— Ўтамиз-ўтамиз. ўшанқаси кетамиз, — дедим-у, ичимдан қиринди ўтяпти, туrolмаяпман: буваларининг юрти-кўрғонидан, Олмазорларидан нима қолдикан? Бу ерда ҳалитдан шунчалик, у ёқларни таниб бўлармикан? Аяси нимага қистади? Кўриб қолсин дебми ё — армон қилиб юрмасин дебми?.. Мақсади нима? Бир нияти бордег-у, бекорга илтимос қилмагандег-у, ҳеч англай олмаётирман. Калламда эса, анув гапи — «бувасининг Олмазорларину, Султонмурод акангизнинг Яккабоғу Каттабоғларину кўриб қўйсун» — деганлари. Буvasи — тушунарли, аммо акамга нима дахли бор бу ширинтойнинг?

— Энди нима қиламуз, кетамузми? — дерди у бўйнимга осилиб эркаланиб.

— Кетамиз, — дедим эркалаб. — Аввал анҳор бўйига чиқамиз. Бинафшалар очилган бўлса, терасан. кейин Олмазорга ўтамиз, ўшанақаси...

— Ур-ре, бунафшалар терамуз, Олмазорга ўтамиз!.. — деб сакраб қувнаганча олдинга тушди ва ҳоли-жонимга қўймай қистай бошлади. — Журинг-да, энду...

— Ҳай, кетсак-кетдик, — дея турдим. аммо кўнглим бир тур — қўлимдаги манави битикларни, кеннойимнинг хатларини ўқишга шундай суст кетяптики...

Уларни қачон, кимга ўқитаман, ўзим билмайман. Роса қизик бўлди-ку, бу ёғи... Уларнинг тарихига етишдим деганда...

Хат гўё кулф-калитланиб қолгандек эди. Балки бошдаёқ атай шундай афсунлаб қўйилгандир? Унинг калитини топмоқ учун қандай дуолар ўқисам экан? Билсам эди!..

Оллоҳ изн бермаса, ҳеч нарсага эришиб бўлмаслигини эса, ҳали мен билмас эдим...

8. БУВАЖОНИСИНИ СОҒИНГАН БОЛАКАЙ

ёхуд

кўпларга қоронғу яширин бир сафар

Ўртада олов чирсиллар эди. Унинг қирмизи тиллари гоҳ бир-бири билан ачомлашиб-ўпишиб кетар, гоҳ ҳар ён шох ташлаб, рақсга тушаётган лоларанг кўйлакли уйғур қизларидек жамланиб қоларди-да, яна оловранг қилич кўтариб жиҳодга чиққан отликлардек «урҳо» соларди.

Гулхан шунақа гуриллаб ёнмоқда, арча шохлари бир ажиб бўй таратмоқда эди. Қай бир ҳўлроқ шохнинг бир чеккаси жизиллар, ҳамма нам ўша ерга тепчиб қайнамоқда эди. Баъзан аланга жунбушга келиб, олов ичига тиқиб қўйилган қора кумғонга ёпишиб, дасталаригача қучмоқчи, орасидан ўтиб, ичларига довура мўраламоқчи бўлади. Шунда кумғон сояси кичрайиб, пўстинга ўралиб ғужанак бўлиб ётган боланинг сепкил тошган юзларию дўнг пешонаси кўриниб кетади. У иккала кафтини жуфтлаб, устига юзини қўйганча пишиллаб ухлайди. Ухлайди-ю, шайтони тезроқми, тушида ҳам жим ётмай, бир ғалати жилмайиб қўяётир. Худди бировни мазах қилгансимон... Юзлари ёйилиб, лаблари қимтилгудек шу жилмайишида бехос

қиқирлаб кулиб юборадигандек...

Унинг ёнгинасида, гулханга яқин жойда улкан ёнғоқ тўнкасидек бўлиб, елкасига пўстинини ташлаган бир одам, қаршисида эса эски қора чопонли, найнов, устига-устак узун сапча бош кимса қўлидаги чўп ила олов титкилаб ўтирипти.

Унисининг қоп-қора сояси харобанинг ярим тош деворию шифтига довур эгаллаган бўлса, бунисидан теракникидай узун соя тушиб, деворга етганда бир, шифтда бир синиб, сўнг чўрт узилган.

Улар кўнган ер эски карвонсарой шекилли, тепа шифти гумбазсимон кўринади. Ўша ёқдан баъзан кўршапалакларнинг шарпасими — нимаси келгандай бўлади. Бошқа тик этган товуш йўқ. Ҳали чирилдоқлар уйғонишмаган: кириб кетган ковакларига тўнг қотиб ётишипти.

Лекин тун қароқчиси бойўғли сергак экан, гулхан ёқилгандаёқ учиб кетиб эди. Шундан бери хароба атрофида айланиб ҳалак. Ҳали у ёнидан, ҳали бу ёнидан учиб ўтиб, бир ерларга кўнадида, хунукдан-хунук, совукдан-совук сайраб қўяди.

Ҳозир ҳам ўпирилиб тушган эшикка яқин жойда сайраб юбордию кираверишдаги отлар ҳуркиб кетиб, қай бири ўзини орқага ташлаб, қай бири пишқириб, тизгинни узгудек бўлди. Иккаласи ҳам қулоқларини динг қилиб, ем халталарини бошларига илиб, қочгудек ҳолга тушган эдилар.

— Др-р, жониворлар, ўтакангиз ёрилмасин, — деб ўрнидан турди дароз одам. — Унинг сояси ўзидан узун, шифт ўртасига етгудек эди. — Бир кечалик меҳмонмиз, денглар — тинчийди, — деб уларни тинчлан-тиришга уринди. Сал ўтмай улар етгудек ҳолга андармон бўлиб, яна кусур-кусур дон чайнашга тушдилар.

— Ҳа, бу бошқа гап. Бир кечага шунча айюҳанносми? — деб қайтарди у.

Бу орада қумғон шақирлаб чиқиб, ўз ашуласини бошлади. Тўкилган сув жизиллади.

— Кийик ўтингдан борми? — деди «улкан тўнка»га овоз битиб. У қумғонни бандидан ушлаб, оловдан четга сурмоқчи эди, қўли куйиб, илкис силкиди: — Хўв, занғар, чиппа олди-я! — деб сўкинди. Пўстини елкасидан сирғалиб тушиб, орқасидаги баҳайбат соя ҳам «қулади». Боланинг ғужанак оёқларига довур кўринди. У хийла бўйчангина эди, роса чарчаган шекилли, қилт этмай пишиллаб ухлапти. Қўли куйган кимса пўстинсиз ҳам ҳайбатли, елкалари кенг-кенг, яғриндор эди.

У жон аччиғида қўлига туф-туфлаб эди:

— Ҳа, ўлманг, энди топдиз, ака почча, куйганнинг давоси туфук. Яхшилаб туфуклай беринг, — деди шериги унинг жонига ора кирмоқчи бўлиб.

— Кўп маҳмаданалик қилмай, айтгани бил! Чойни дамлаб, дастурхонни ёзсанг-чи, — деди жеркиб, ака почча деганлари. — Қорин пиёзди пўсти бўп ётибди-ю, бойўғлидек сайрашингни қара.

— Хўп, дедик-ку, ака почча, бир оғиз сўзиз. — Найнов чаққон туриб, хуржундан бир нималар ола бошлади. Сўнг белбоғи билан қумғонни ушлаб, оловдан сурди. Ҳамон шақирлаши тинмаган сувга бир чимдим кийик ўти ташлаб:

— Ана, ака почча, чой ҳам гатоп. Энди очилдастурхонди ёзиб юборсак, қазиларни кесиб ташласак, Сиз Худоёрхон — биз Пусулмонкул-да, — деб хуржунни титкиламоққа унналди.

— Пусулмонқулингга бало борми? Ким ўзи? — деди ҳайбатлув кимса куйган қўлини ҳали этигининг кўнжиги, ҳали енгига суйкаб.

— Ия, ака почча, Сизни ким ўратепали дейди, Пусулмонқулни билмасангиз. Кимни юртидан ўтиб боратурган эканмиз? У шу қипчоқ элатидан-да. Хўб туллагу бир довурак одам. Куёвининг номидан қанча вақт юрт сўраган, — деди дароз шериги ёруғ ерга дастурхон ёза бошлаб. — Қамчисидан қон томиб, қиличидан...

— Ҳар қанча қиличи қонсираган бўлсин, бир қипчоққа бериб қўядими тахтни? Гурур қани,

хон деган номи қани?! Ким экан у кўғирчоқ хон?

— Тахтни топшириб қўймагандир-у, лекин қайнота қайнота-да, ака почча.

— Хонга бошқа қиз қуриган эканми? Юрт тўла қизлар сочини тараб ўтирсаю бу кишим аллақандай қипчоққа... — Куйган қўлнинг алами тарқамасдими, ҳеч ҳовридан тушолмасди у.

— Вой, ака почча-ей, хўб ғалати гапларни айтасиз-да... Худоёрхонни ким хон кўтарибди?! Бола ёшида ўзи кўтарган-ку. Кейин қизини бериб, қайнота ҳам бўлиб олган-да, у маккор. Кейин эса ҳаддидан ошиб, адабчасини ҳам еган.

— Ана, мен нима дедим. Ебди-ку, адабчасини! — деди ҳайбатлув кимса тушиб кетган пўстинни ўтирган қўйи қайта елкасига тортиб. — Хўп, нима бўп тумшуғидан илинибди? — Бу тарихга энди у қизиқа бошлаган эди.

— Ўрис билан тил топишиб қўйган экан, хон айтганига юрмайвергач...

— Тахт ўлсин-а, ширин бўлмай. Худо урмаса, кофирга кучоқ очадими? Адаштирса шу-да. Хўш, кейин-чи?

— Кейин нима бўларди?! Хон ҳам сассиқ чолдан кутулломай турган экан, тарафдорлар топиб қипчоқ-қирғиз қирғинига фатво берворган-да, тутганни сўйишган, — деди у бўйнига қўлини тортиб кўрсатиб. — Оқибатда қанча бегуноҳ...

— Пусулмонқулинг-чи, қочиб юборолмабдими?

— Нега қочмаскан?! Сичқонни инини минг тангага олиб қочган-у, бўлмаган-да. Тутиб келиб темир қафасга солиб, ўрда олдига осиб қўйибдилар. Ўша ўтиришида ҳам, — деди у чойни шопириб-шопириб қайтариб, — томошага келган халқ «Ҳа, холинг қалай, чўлок?», деса, паст тушмай «Алҳамдулиллоҳ, ҳали ҳам сизлардан юқори бир ерда ўлтирибман», деб кулар эмиш.

— Хўб ажаб чапани экан-ку? — деди ҳайбатлув ҳайратга тушиб. — Дор тагида туриб-а? Юракданми берган экан.

— Чойга қаранг, — деди шериги чой узатиб. — Илож қанча! Омон қўймасликларини билгач, киши ботир бўлиб кетса керак-да.

От пишқирди, сўнг тезаклаб, думини силкиб-силкиб қўйди, ўша ёқдан изғирин эсиб, гулхан гуриллади ва шу баробар янги тезак ҳидини анқитиб ўтди.

— Жазоси ҳам гуноҳига яраша бўлгандир? — деди ҳайбатлув лочира нонни кусурлатиб.

— Ўша тил бириктирган оғзига кўрғошин қуйган эканлар.

— Ҳов-в, — деди ҳайбатлув кимса, — шунақа жазоляриям бор эканми?

— Ўша пайтда-да, ака почча.

Бола уйқусираб тамшанди. Совуқсираб, оёғини йиғиб, ғужанак бўлиб олди. Елкасига пўстин ташлаган ҳайбатлув кимса унга ўгирилиб қараб қўйди.

— Ҳозирам... аямасалар керак?...

Дароз шериги илқис қараб, тек котди: дамлаётганчойи чойда, пиёласи қўлида қолди:

— Нимани... айтасиз?

— Бу тарз юришларимизни-да.

— Қандай? Тушунмадим.

— Худо асрасин-у, қўлга тушсак дейман-да. Қанча беришаркин, Худойберди? — Ҳайбатлув киши дастурхондан яна бир бурда лочира ушатиб олиб, оғзига солди. Лочира кусирлар эди.

Чойпаз ўзига келиб-келолмай қўлидаги чойни кумғонга қайтарди.

— Нафасиззи ел олсин, ака почча. Бу ўша тарз ишлардан эканми?..

— Фарқи нима?

— Маҳоват қилдиз-да, тоза.

— Шошма сен. Бу ҳам тил бириктирувми?

— Бириктирув.

— Жиндек таъма аралашган жойлари ҳам бор-а?

Дароз шериги эътироз билдирмоқчи эди, ҳайбатлув уни кесди:

— Хўп, деявер!

— Ҳай, жиндек ширикомаю ваъдалар бор дейлик. Дараги топилган хешлар учун...

— Бу юришимиз-чи, хуфия йўллар излаб? Довону сарҳад ошамиз деб?

У елка учирди:

— Ҳа, шусиз у диёрга ўтиб бўлмаса, сўзни устидан чиқиб бўлмаса...

— Яна нима дейсан?

— Лекин ният-чи, ака почча? Ниятга қарамайсизми? Айтдим-ку: замонни зайли билан ўша кишимнинг бир ишлари тушиб қопти. Тирноқларини излашаётган экан... Ётардингиз-да, ўша Жангобнинг чойхонасида чилимни кулдиратиб!

— Ётардим, гаштига нима етсин эди. Мана бундай мажхул ишларга аралашиб юрмай.

— Ишши битириб, яна ётаверасиз, — деб кулди йўлдоши. Сўнг чой куйиб узатди.

— Фарқи нима? — тўнғиллади у.

— Фарқи... ҳар куни ош, кази-карта, норин... Кўнгил тусаганини буюрасиз. Ўзингиз хон — кўланкангиз майдон. Яна нима керак Сизга? Қолаверса, сўзимни ерга ташламай келяпсиз.

— Ҳа, баракалла, биларкансан-ку. Сендан бўлакка ўлсам кўнмасдим.

— Қадрдонлик шу-да, ака. У дунё-бу дунё унутмайман.

— Бахайр. Ишқилиб, шу жинқарчани эсон-омон бувасига етказиб борсак бўлганими? — Ака почча чойни бир четга қўйиб, қазидан тотинди. — Аммо-лекин манавинг бу дунёнинг қазиси бўлмапти! Им-м... чайнаган саринг элитади-ку, одамни!

— Тойники-да, ака почча. Олаверинг, ош бўлсин. Таги кўп, ғамлаганман жуда,— деди у мақтовдан эшилиб.

Бола кунишиб кимирлади. Кейин гулханга ўгирилиб ётиб олди. Ака почча унга елкаси оша қараб қўйди:

— Бирон нарсаси... тамадди қилиб олса бўларди бунинг?..

— Сал тиникиб олсин. Очқаса, ўзи уйғонади, — деди Худойберди. — Йўл қоққан-да.

Қай бир от оёғини кериб, вошиллапти бўшаниб юборди. Наригиси пишқириб, бетоқатланди. Узоқда ҳаққу сайрамоққа бошлади. Ва яна тинчлик чўкди. Ёлғиз гулхангина беҳол ёниб, унинг тиллари ҳам мудраб-мудраб кетарди. Бола яна тамшанди.

— «Очликни ёстиқ кўтаради»мас-да. Уйғотсанг бўларди, — деди кўнгли бўлмаб хайбатлув.

— Савол халтаси очилиб кетса, уришиб юрмайсизми? Кўрдингиз-ку, куни билан, — деди шериги тамаддига қўшилиб. — Ўлай агар, «Ўзи бир қарич, соқоли қирқ қарич»лардан қати кам?!

— Охирзамоннинг зумрашалари-да, — деб ишшайиб қўйди ака почча. — Руҳи қари буларнинг.

— Йўк, зуваласида бир нима бор. Буваси бекорга қидирмайди.

— Юзида нур кўргандай кўпирасан-а, Худойберди. Сал пастроқ туш, сепкилини кўр.

— Сепкил кўтарилиб кетадиган нарсаси, ака почча. Қолаверса, бунинг буваси зўр одам, унақа ҳимматли кишини сиз учратмагансиз.

— Кўрармиз ҳимматини ҳам. Чойдан куй, бу дунёники бўлмапти.

— Қумғонда пишган-да, ака почча. Ҳар куни ичиб юрибсизми?

— Қолса, шу қолади хотира бўлиб, бу юришлар-дан.

— Гулханни, мана бу ўтиришларимиз, тоғу тош ошиб юришларимизни айтасиз-да!— деди бешикчи узун эснаб. Яна ҳаққу уйғонди, шеригини чорлаб нола қилди. Сойнинг нариги бетидами, тоғдами — бошқаси садо берди. Иккаласи галма-гал «қув-қув»лай бошладилар.

Бола ётган жойида тамшаниб туриб, уйқусираганча, аниқ-таниқ гапириб юборди:

— Чаман тоғам келсинла — кўрасан!

— Ол-а! — деди бешикчи, мудраб бораётган жойи-да бир сакраб тушиб.

— Эшитдинг-а? — деб қўйди ака почча ҳам у томонга бош ирғаб.

— Алаҳсираяпти-да, амакиси, — деди у пинак бузмоқчимасдек. Лекин ўзи жумбоқ ичида қолган эди: «Чаман дегани ким экан?..»

— Танийсанми? — деди ака почча ҳузурланиб чой хўплаб.

— Биринчи эшитишим, — деди бешикчи.

От бош тўлғай-тўлғай пишқирди. Ака почча ўша ёққа хаёли қочиб, деди:

— Бошидан тўрвасини чиқариб қўйсанг бўларди. Кусар этибам даъво қилаверади.

Шериги туриб отлар томон юрди. Унинг узун соя-си хароба деворига қапишиб бориб, ўша томоннинг живир-живирига кўшилиб кетди. «Тис-тис»лаб сўкингани, сўнг отнинг сағрисига шапатилаб, эркалагани эшитилди. Аллақанча вақт отлар биланми, яна нималар билан андармон бўлиб, йўқ бўлиб кетди. Қайтиб келиб, бир чеккада кўлини чайди-да, тик турганча белбоғига артина бошлади.

— Шунақиб, эшитмаганман, дегин?

У тилини «токиллаб» эди, тунги жимжитликда жангиллаб кетди. Бола бошини ўнглаб ётиб олди-ю, уйғонмади.

— Ё биз хато эшитдикми?

Бешикчи боя ўзи ўтирган тош устига чўкиб, чой қуя бошлади:

— Бола бир уйқусиради-қўйди-да... Амакиси бўл-ганда нима, бўлмаганда нима?..

— Сен айтасан-да. Мен бир маҳал ўша Жангобда эшитгандайман. Отасиниям танимайдиган безорилар даврасида. Ҳеч нарсадан тоймасди улар. Кейин йўқ бўп кетди бир сира, камалиб кетдими, отилиб кетдими — билмадим.

Бешикчи чой хўплаб туриб, қалқиб кетди. Сўнг ўзини базўр босиб, кулди:

— Хўб, ваҳима қилдизми, ака почча?

Ака почча деганлари норозиланиб қаради. Гулханга чўп ташлаб, деди:

— Сен нимани биласан! Бу машру ўғриларнинг конуни ёмон! Ҳазиллашиб бўлмайди.

— Нима, биз уларга тегишли нарсага қўл чўзибмизмики, чўчиймиз? Биз савоб учун боряпмиз. Мирзаҳожи бувани деб. Болапақирни авраб опқочганлар жавобини беравурсин. Ҳақларини курутдай санаб олишган.

Ака почча «от тиш»ларини кўрсатиб сассиз кулди:

— У томонларга қайтиб бормайдигандек гапирасан-а.

— Қаёққа-қаёққа?

— Эски Жўвага-да.

— Қайтсак нима бўпти? — англамагандай қаради бешикчи.

— Коса косага тўғри келганда ҳам шу кўшиғингни айтармикансан?

— Нафасингизни ел олсин. Кўп совуқ нафас қилдингиз-да, бугун, — деб у кўзғолиб қўйди.

Чойнинг тагини сепиб ташлаб, бунга қаради, — қўйяйми ўзларига?

— Қуй, жуда ютимли бўпти. Нима бало, кўзни шамғалат қилиб кўкноридан зиғирча ташлаворганмисан?

— Кўкнор отлиққа йўқ-ку, ака почча, кийик ўт шунақа бўлади. Ичган сари чанқатвурари.

Ҳеч ким кутмаганида бола бошини кўтариб, туриб ўтирди. Юз-кўзларини ишқаб, эснади-да, лахча чўғ бўлиб тушган оловнинг ҳолсиз-ҳолсиз алангаланиб қўйишига эси оғиб тикилди. Сўнг бир жунжикиб, тиззаларини кучиб олди. Қўйиб берса, яна ётиб ухлайдиган.

— Қалла пишдим, — деди ака почча ўгирилиб.

— Ётақол бўлмаса, Ёдгортой, — деди бешикчи меҳрибончилиги тутиб, — биратўла тиникиб оласан.

— Қорни-чи, бунинг? Ё болани нафси йўқми? Ғалати экансан-ку, сен!.. — Уни жеркиб бериб, боланинг бошини силади ака почча деганлари. — Тура қол, тойбола. Юзингни чайиб келсанг, тамадди қилиб оласан. Очкаб кетгандирсан, ахир!

Бола жавоб ўрнига ҳам узун эснади.

— Ҳа, ана, қулдираб-чулдираётган ичакларингдан маълум. Дастурхонни кўриб, ноғора чаляпти. Тур, боланинг қўлига сув бер, — деди у чап елкасидан сирғалиб тушиб бораётган пўстинни ўнглаб.

— Сувми? Ёдгортойгами? У юзини юваман дейдию биз қараб турамызми? — деди бешикчи қошдан қовоқ қайтармай.

Бола ювиниб, узун амакининг белбоғига артиниб, жойига қайтди. Унгача ака почча унинг жойини оловга яқин суриб, гулханга ўтин ташлаган бўлди. Келгач, дастурхонни яқин сурди.

— Ол, манави қазилардан. Нонга кўшиб олавер.

Униси чой қуйиб тикиштирди:

— Ичиб боқинг-чи, той бола, совуб қолмабдими? Йўқ десангиз, қайтадан оловга қўйворамиз.

Бола ҳамон ярим уйқусираб кавшанар, ака почча унга раҳми келиб тикиларди. Нималар хаёлидан кечади, ўзига аён, лекин шеригига яниброқ қараб қўярди.

— Болапақирни йўл қоқиб қўйибди. Сенга айтувдим-а, эгарга бир нима тўшатиб ол, деб.

— Девдингиз-девингиз. Шошганда саломга алик топилмай... сурворибмиз-да.

— Қазини унутмабсан-ку? Яна «Ёдгортой»лаганинг-га ўлайми!

— Узр, биздан ўтибди, ака почча. — У қўлини кўксига қўйди.

— Менданмас, бундан сўра...

— Сўрайман ҳам... — деди у ўша-ўша таъзимда, — укам кечиради.

— Кечирасанми? — деди ака почча аzza-базза куракларини силаб.

Бола кавшанишдан тўхтаб, бешикчининг бетига ижирғаниброқ тикилди. Сўнг қўлини чойга узатди:

— Бу киши аввал ростуни айтсинла...

— Ниманинг ростини? Мен нимани яширибман? Вой, хуварининг боласи-ей, одамни тоза хижолатга қўйдинг-ку. — Бешикчи чиндан ўзини қўярга жой тополмай қолганди.

— Бўмаса, қаёққа опкетаётибсила? — чойни ичмай ҳам, аразлагандек қараб қўйди у. — Сотганими?

Томдан тараша тушгандек бу гапдан ҳамроҳлар бир-бировларига қараб олишди.

— Сен қаттан олдинг бу гапни? — деди бешикчи, ахийри тилига забон битиб.

— Дувана ҳам силаминан шерикми, ахир? — деди бола ҳамон аразидан тушмай.

— Қанақа дувана, Худойберди? Кимни айтопти бу? — деди «ака почча» деганлари анг-танг қолиб.

Бешикчи тушунтиришга ўнғайсизланиб, ўрнашиброқ ўтиришга уринди.

— Ҳали мендан яширган гапларинг ҳам бормиди? — деди «ака почча» аzza-базза хафа бўлиб. У жаҳл устида пиёла тагида қолган чойни сепиб эди, у гулхан четига юмалаган чўғга тушиб, вошиллади, ундан писта кўмир ҳиди анқиб кетди. Бешикчи хокисор термулди:

— Ўлибман-да, ака почча, намозхон одам...

— Унда бу гап қаерда чиқопти? Дуванаси ким?

Бешикчи — содда-тўпори одам, боланинг олдида минг хижолатларга ботиб, (очмаса бўлмайди, очса — бола бор) ўнғайсизлана-ўнғайсизлана сирни очишга мажбур бўлди:

— Танийсиз Сиз ҳам... Анув Каллахомага танда қўйган сариқ мошак бор-ку, Давангир девона?..

— Тиланчими?.. Унинг бу ишга нима дахли бор? Ғирт савдойи-ку, — деди энсаси қотиб у.

— Шунақа, бир қарасангиз савдойи, бир қарасангиз дуоғўй. Тингчим, тўғри одамми — биров билса ўлсин агар, — деди бешикчи, — биз таниганимиздан бери шу юриши.

— Биларкансан, нима қилиб ош-қатиқ бўлиб юрибсан?

— Қайдаги гапларни гапирасиз, ака почча? Мен уни кейин билдим-ку, — деди бешикчи ҳам ўз навбатида гинахонликка тушиб.

— Шерик деб турибди-ку, бу? — Ака почча ўз гинасидан қолмасди.

— Мен Туроб махсумни биламан. Бу ўша кишимни илтимослари. Сиз Мирзаҳожимдан кўп яхшилик кўрган одамсиз, Худойберди, шу хатминан манави омонатни у кишимга етказсангиз, дедилар. Мен Сизга ишондим, энди йўл биладиган одам топинг, дедилар. Мен Сизга учрадим. Бу ёқларга киши билмас қатнаганингизни эшитиб, ака почча.

— Давангир-чи? Ўртада у нима қилиб юрипти? — Ака почча деганлари ҳамон бўшашмасди. Бешикчи елка қисди:

— У болани қайдан топган, қайдан эргаширган, қанчага келишган — ўзи билади. Ўғирлаб-мўғирлаган бўлса, гуноҳи ўзига. Мен фийсабиллоҳ, азбаройи Мирзаҳожим учун, рози бўлганман. Мени биласиз-ку, ака почча, бир умр ҳаром лукмадан ҳазар қилиб юрган одам, наҳот шу ишга кўнсам? Учини сезсам, айтмасмидим.

Ака почча тагидаги эгарга ўрнашиброқ ўтириб, тиззаларини уқалади. Япасқи юзидан жаҳл сояси аригандай эди.

— Эшиттинг? — деди болага қийғоч ҳам эркалаганнамо қараб. — Биз девона билан офтобда қатиқ ялашган жойимиз йўқ. Биз пийсабилло бувангни юртига кетаётимиз. Ширинкома учун ҳаммас. Шунчаки, ман манави бешикчи тоғанга қайишиб, у бувангни танигани хурматидан. Қолаверса, буванг замонни зайли билан бу ёқларга кўчиб келиб қолган. Асли таги ўша ўзимиззи томондан, ҳа. Чўлпон отаданми, каердан эди, Худойберди?

— Йўқ, ака почча, Қанғли деган жойдан. Яқин-яқингача ҳам у кишидан қолган Олмазор боғ дала шийпони қилиб қўйилиб эди. Жаннатнинг бир бўла-ги эди, бамисоли. Агар манави ер қимирлашдан кейин бузилиб кетмаган бўлса... — деди бешикчи ширин хотирага берилиб. — Вой, унинг ғир-ғир шабадалари...

— Шунақа, ўғлим, сен бизни ким деб ўтирибсан. Қароқчиларга менгзамай қўяқол. Уларга рўпараям бўлма, ишинг ҳам тушмасин. Ундан кўра, қоринни миҳла. Қазидан ол. Оч қориндан пуч ўйлар чиқаверади, ол.

— Бўмаса, кимсила? — деб тўнғиллади бола чойни жойига қўйиб. У оғзидагини кавшангиси ҳам келмай қолган эди.

Икки ҳамроҳ бу гапдан бараварига хаҳолаб кулиб юбордилар. Тарашадек озгин, аммо бўйдан Худо берган бешикчи унинг гапидан таъсирланиб, тиззасига шапатиларди:

— Аввалбошда нима дедим? Буванг соғинибдилар. Сенам соғиндингми, дедимми?

— Дедиз...

— Борасанми, дедимми?

— Дедиз...

— Яна нима дейсан? Қаёққа опкетяпган эканмиз? — деди кулиб.

— Бекордан-бекоргами?.. — Бола ўқрайиб қараб қўйди.

— У нима деганинг? Сен бизни хафа қиляпсан. — У кераги бўлмаса-да, олдидаги кумфонни нари сурди. — Шунақа гапларинг боракан, жўнамасимиздан айт-майсанми? Оббориб ташлардик уйингга!

— Жа-де... — Бола ё ёмон туш кўриб турган, ё чапақай жаҳли чиққан эди, ҳеч очила қолмасди.

— Ҳа, хўп. Буванг қуруқ қўймас. Неча йил бедарак кетган қизининг дарагини эшитиб, тирноғини кўриб, эшилиб кетар, бош-оёқ сарупо-суруқлар қилар, ширинкомалар берар. Бу дегани биз ўшанинг дардида ўлиб турибмиз, деганмасдир? Ўйлама, биз таъма деб юрган одамлармасмиз. Холис яхшилик учун чиққанмиз йўлга. Бунақа қилаверсанг, хай деймизу орқага қайтвора қоламиз. — Тик турганча мудраётган от хўрсинган каби пишқириб, бош силкиди. Лахча чўғга айланиб бўлган ғўлача синиб тушиб, чаласи тутай бошлади. Ака почча чалани ичкарироқ сурди:

— Кўнглим чопмовди-я, аввалбошда. Жангобда ошхўрлигимни қили-иб ётмийманми... —

деб қўйди уларнинг бетига қарамай.

— Йўқ, рост, ҳалиям кеч эмас, — деди бешикчи болакайга. Камига хўп деса ҳозирок қайтадигандек қилиб қараб қўйди.

— Сен энди жичча сабр эт. Шу довондан ошволсак етдик ҳисоб. Бовангникида қолишни истамасанг, қайтаверасан бизминан. Шунга ҳам ота гўри қозихонами?— деди шериги юмшаб.

— Ҳа-да, ака почча билмаган-кўрмаган, ошмаган довон йўқ. Бу ёққа ҳам Худо билсин, неча қайта келиб-кетганлар.

— Неча қайтамас, ишқилиб ўтганмиз-да, — деди у.

— Шу-да. Шунинг учун Сизни қора тортиб келяппиз-да. Билиб қўйсин бу ҳам, — деди бешикчи таскин бериб. — Билдинг-а, Ёдгортой?

Ёдгор деганлари бешикчига қизаринқираб қараб қўйди:

— Ёдгормас, Ёдгормурод. Бўлмаса, танишмайди, — деди негадир кўзларини олиб қочиб.

— Ия, шунақамиди ҳали?! Чиройлудан чиройлув отинг боракан-у, биз билмай юрибмиз. Вой, санию. Айтмайсанми шуни! Оббо, той бола-ей. Опке пиё-лангни, чойингни янгилаб берай. Қайноқ-қайноқ ичсанг, уйқунг қочади. Ҳадемай, тонг ҳам ёришади, сўнг жўнаймиз. Олақол, — деди бешикчи кафтини кафтига ишқаб, уни эркалаб.

— Ҳа, амакинг таҳорат олиб, намоз ўқиб бўлиши-ла жўнаймиз. Кун кўрингунча, сарҳаддан ўтиб олишимиз керак, — дея оғир кўзғолиб, «ака почча» деганлари тура бошлади.

У шунақа давангирдай эдими ёки елкасидаги бе-сўнақай пўстин шунақа кўрсатяптими, ишқилиб соя-сига қўшилиб, у жуда хайбатлув кўринар эди.

Гулхан эса бир тоғора лахча чўғга айланиб алангаланар, аланга беролмаганлари бир четдан бошига кул тортиб, пинакка кетмоқда эдилар. Тун ўз ишини қилган, гулхан атрофидагиларни қора чодирига ўраб бўл-ган, ўша чодир тобора кичкина тортиб, энди унга уч кишининг ўзи ҳам сиғмай қола бошлаган эди.

Ҳаққу ҳам, отлар ҳам мизғир эдилар, чамаси. Тиқ этган товуш эшитилмасди, фақат гоҳ-гоҳ анув ўпирилган жойдан кирган изғирин ел шу чодирдагиларга урилиб, яна қочиб қолар эди.

9. ХУДОНИНГ СУЙГАН БАНДАСИ

ёхуд ҳикоячимизга номаълум бир калаванинг учи

— Ҳов, тасқара, ҳов сариқ мошак! Кимни гел қилмоқчисан? Кимни сариқ илондек авраёпсан?.. — У секин туриб белидаги қайиш камарини билагига ўрай бошлаб эди, эланиб турган девдай одам... туйқус ўзини ерга отиб, оёқлари остига гуноҳкор шердай эмаклаб кела бошласа, Зокир демаганларнинг жон-пони чиқиб кетди. Жон ҳолатда тисарилиб, устолига қисилиб опти.

У эса:

— Жон болам, садағанг кетай болам, урма пақат, тепма пақат, ҳаммасини ўзим айтув берум... — деб ўтинар, титрар эди.

Во дариғ, титраёган ким-у, ўтакаси ёрилган ким?!

— Тур-е, искирт! Аяганга раҳматинг шуми?! — Зокирнинг пешонасидан муздек тер чиқиб, тирноқларига довур жимирлаб кетган эди.

Хайрият, «дев» чекилди.

Ўлган арслоннинг ўлигидан ҳам қўрқ, деб шуни айтарканлар-да?..

Улар бугун шубҳаланиб тутиб келишган одам — девдай тиланчи чекилишга чекилди-ю, ҳеч кутилмаганда ўша зах ерга ўтирволиб, тиззаларини қучоқлаб, бир ғалати гувраниб, хўнг-хўнг йиғламоққа тушиб берди-ку.

Ажаб одам экан, бу Давонгир девона деганлари. Нима бало, чини билан бегуноҳми ё

ёлғондакам йиғи билан буларнинг кўзини боғлаяптими? Мумкин. Бу бозор одамларидан, тиланчилардан ҳар балони кутса бўлади.

У «дев» шу ҳолига қайси аскар ёки асирдан қолган рўдапо шинелининг енгини юз-кўзларига босганча улкан жигаранг бешиктерватдек чайқалиб:

— Шул шўришлар-да, вар эканму, эй қудай? — дея бош тўлғаб-тўлғаб, мишиғ-тупугига беланиб борар эди.

«Нима бало, адашибдиларми? Бу эмасканми?»

Зокир камарини устол устига намойишкорона итқитиб, тиланчига киши билмас зингил ташлади. Унинг назарида девонанинг қулоғи динг, кўзи тўрт, бунинг алахсишини кутаётгандек, кутиб туриб ташланиб қоладигандек (!) эди.

Ташланса ҳам унақа-бунақа одамнинг кекирдагини узиб олса эҳтимол?.. Оч девнинг ўзи-ку! Бу ваҳима қайдан илашди, Зокирнинг калласидан ҳеч нари кетмасди. Шериги ҳам қайтса қайта қолмади. Ҳарна қора эди.

— Туринг, захда нима бор, «эшак»ка ўтиб ўтиринг,— деб буюриб, муросага кўчганини билдирди-да. ўзи ҳам жойига чўка қолди.

Зора яхши гапга илон инидан чиқса. Шунақа илинж ҳам йўқ эмасди унда.

Девона унга қараб ҳам қўймай, қўлига тиралиб туришга унналди. Суяклари шиқирлаб (ўзиям бир қоп суяк экан-ей!) бир амаллаб турди-да, кетини қоқиб, индамай бориб, девор тагидаги тахтага ўтирди.

Боя икки кишилашиб уриб, ертўлага тикқанларида узилиб-учиб битганми, кўсқи шинелининг биттаям тугмаси қолмаган, сурмаранг ёлғиз белбоғи демаса, кўкси валонгор, ўзи бир алпозда эди.

— Хўш, ростига кўчамизми ё яна келган жойидан давом эттираммизми? — деди Зокир қайиш камарни нари суриб. Ўзи ургиси йўғ-у, қозоқи дўк иш берадимми, деб ўйлар эди.

— Хух-х, — деди девона ичидан дуди чиқиб: у чиқаётган дуд одам зотиники эмасди, тавба.

— Хўш, айтасизми? — деди Зокир кўксини ус-толга бериб. У Худонинг яратилганча қолган бу бандасига ачина бошлаган, ачинаётганига ўзи ҳам ҳайрон эди:

«Нимадан кўрқди? Девонанинг қарғишига учраб қолишданми? Балки».

Девона ўша-ўша, бирон ножўя сўз айтиб қўйиб, ғазабига учраб қолишдан кўрққандек, афтига безиллаб тикилар эди.

— Нену истаб, нену қистаюрсиз — вилмасам, — деди ахийри тилига сўз битиб, — ўлумдан хаварим вар, ўғирлува — вилмасам, гуноҳларимуз етарлу...

Зокир қаддини бироз кўтариб, оёқларини чалиштирди. Бу билан у девонани яна ҳам хотиржам этиш ниятида эди.

Ўзи ҳам ҳеч кутмаганда сўроқни хотиржам бошлагиси келди.

— Биз Сизни бугун кўраётганимиз йўқ. Эсимизни танибмизки, шу Каллахонадасиз, тўғримми?

Девона унинг самимийлигига ишониб-ишонмай қаради.

— Туври, — деди кўзини олиб қочиб.

— Тилингиздан Оллоҳнинг номи тушмайди ё тушганми ҳеч?

— Йув-йув, — деди баттар ҳайратланиб девона.

— Оллоҳни ўртага қўйиб, кун кўриб юрган одамсиз.

— Шу-шу, — дея олди у.

— Энди менга ростиззи айтинг. Оллоҳдан умидингиз борми? — деди Зокир бошдаги шапкасини бир четга олиб қўйиб. — Мўминга ўхшаб гаплашайлик бир...

— Вар, балам, вар, — деди девона ўнғайсиз ғимирсиб.

— Намоз ҳам ўқирсиз?

— Ўқувмиз, балам, ўқувмиз. Ўқумай бўлами, — деди у оқ-кўнғир қошлари тагидан қараб

қўйиб, — аввал сўраладуғану шу-йу.

— Демак, мусулмонсиз, мусулмонликка даъво қиласиз?

— Алҳамдулиллаҳ-чу.

— Оллоҳдан ҳам кўрқасиз, шундайми?

Девона гап нимага келиб тақалаётганини англаб қолиб, қоқсуяк тиззаларига тикилиб қолди.

— Нега индамайсиз? Кўрқмайсизми ё? — Зокир унинг жон жойидан ушлагандек, устолга кўкрагини берди. — Гапиринг.

— Кўрқмайдурган жан... варму? Ғимирлаган жан кудай дейду, — деди у тамоман руҳи тушиб.

Зокир қаддини кўтарди:

— Қимирлаган жон Оллоҳ деса, нечук сиз бу ишларга аралашиб юрибсиз? Охиратиз куйиб кетади-ку.

Девона рўбарўсидаги одамга анграйиб тикилди, шу боя ўзини бозордан тутиб, сургаб-нетиб келган, уриб-суриб ертўлага тикқанлардан битасими? У қизариб-нетиб кетган шилпик кўзларини юмиб-очди. Йўқ, ўша эди, ўшалардан биттаси эди. Қайиш камари ҳам устол устида ётарди.

Кара-я, қайиш камарни кўрган захоти ўнг елкаси, бояги тўқа излари ачиша бошлади. Шуми, бошқасими, ишқилиб урганлари аниқ. Урмасалар бунақа ачишмас эди. Тавба, ўша одам энди тамоми сипо тортиб, Оллоҳни, охиратни ёдига соляптими? Аммо жон жойидан ушлади. Ким Яратганнинг ғазабидан кўрқмас экан?! Тонгла маҳшарда фаришталари унинг амри-ла пешона сочидан чангаллаб, жаҳаннамга судраб кетишларидан кўрқмай бўларканми? Ҳали ўзи билиб-билмай гуноҳ ишларга аралашиб қолибдими? Кўзи қаёқда экан?

— Хўш, гуноҳизга иқрормисиз? — деди терговчи унинг хаёлидан кечиб боратурган нарсаларни уқиб олгандек. Нима бало, буларни шунақа ўқишларга ўқитади эканми?

— Энди-и, ниму туври, шу туври, — деди бўшашиб, — иттимас қилишуб эду.

— Ҳа-а, ана бу бошқа гап, — деди терговчи жонланиб. У кафтларини ишқаб ўрнидан туриб олгиси келди-ю, яна ўзини босди. Байрам қилишга ҳали эрта эди. — Ким экан ўша илтимосчилар? Ўшалардан келинг, — деди девонани чўчитиб юборишдан анча ти-йилиб. — Сизни хизматиз нимадан иборат эди?

Давонгир девона милиса зотидан бундай юмшоқ муомалани кутмаган эди, жавобга иккиланиб қолди: ҳали сиз-сизлаб туриб, ҳамма гапни суғуриб олгач, қилиғини кўрсатмаса эди! Ишини судга чиқариб юбориб? Ишониб бўладими буларга!

— Хўш, нимани ўйланиб қодингиз? Бизга ўша иш буюрганлар керак. Сизга ўхшаб алданганлар эмас, — деди ётиғи билан.

— Илданган? — деди девона ҳайрон қолиб.

— Ҳа-да. Сизни чоҳга юборишаётганини билмагансиз-ку, тўғрими?

— Нима, мен бикар варибманму? — деди девона.

— Тушунмадим.

Жавобдан жавобга боши тушиб, терговчининг бетига қарай олмаётган девона кўз кирини ташлаб қўй-ди:

— Несига чучунмайсуз?! Нарса ваъда қилишту, вардим. Мену ўрнумда ким вармасду!

Зокирнинг юраги ҳаприкиб, ўша нарсани билишга ўпкаси тушаёзди. Аммо энди шу девонанинг кўз ўнгида тубан кетиб бўлмасди. Ўпкасини босди:

— Маълум гап. Аввал бир нарса тикишади, кейин одам ёллашади. Шунда Сиз учрагансиз, тўғрими?

— Йув, ўзлару иттимас қилишту. Шу-шу жайдан балану иргаштируп версангуз, деп.

— Шошманг-шошманг, аниқроқ қилиб айтинг. — Зокир ўрнидан туриб, яқин бориб олганини билмай қолди-ю, девонани хуркитиб юборишдан чўчиб, яна жойига қайтди.

- Девона хитланиб бўлган, лекин очиб қўйган гапини айтмай иложи ҳам йўқ эди:
- Вузр, нафс ҳакалак атуп кўниппан-кўйиппан.
 - От билан туя эмасдир, ахир? — деди Зокир унга бўлишиб.
 - Қайда?
 - Хўш?!
 - Бир ҳавуч келар-да.
 - Нима? Тиллами? — деди Зокир қулоқларига ишонмай.
 - Ҳе, йув, марварид эду. Шадаси вилан.
 - Қизик, — деди терговчи эси оға бошлаб, калласидан эса девона ҳам анойи эмаскан-ку, деган хаёл кечмоқда эди.— Хўш, ваъданинг устидан чиқишдими?
 - Чиқишту, — деди девона энди деворга хотиржам суяниб.
 - Демак, Сиз болани авраб олиб келиб бергансиз, улар...
 - Аврап имас, иргаштируп, — деб тўғрилади у.
 - Яхши, каергача эргаштириб келдингиз?
 - Шу, Жуванинг вазаругача.
 - Келишув шундай эдими?
 - Шундай эду.
 - Кейин-чи, нима бўлди?
 - Ниму вўларду, биттаси манаву ҳамялумга бир ниму ташлап кетту. Ушлап кўрсам бир кафт вўлуп шигирлопту.
 - Бола-чи?
 - Қайтуб қараганумда сепкилтай йув эду.
 - Сепкилтойму. Ёдгортойму? — деди Зокирнинг юраги гурс-гурс ура кетиб.
- Девона елка қисиб қаради:
- Сиз ўзи кимни излаюрсиз? Мен сепкилли балану билаюрман.
 - Кўркманг, — деди ўрнидан туриб юринганча Зокир, — биз ҳам ўшани суриштирмоқдамиз. Фақат, яхши эслаб айтинг-чи, отини нима деб атаб эдилар?
 - Ниму деп? Айттингиз-ку, ўзингиз... — деди девона ғаши келиб.
- Зокир негадир илтифотсиз қўл силкиди:
- Ҳай, майли, ўшандай ҳам бўлақолсин. Лекин болани олиб кетганларни айтарсиз? Кўрибсиз-ку, ахир?
 - Қандай? — Боягидек елка қисиб, хум бошини ичига тортди девона. — Айтуп туруппан-ку, қайтуп қараганумда у йув эду.
- Зокир тўхтаб, уни таний олмай тикилди:
- Бошқаси-чи? Чўнтаккинангизга нарса ташлаб кетгани-чи? Униям танимассиз? — деди кесатиб.
 - Танумайман. Менданам найнов, тараша бир адам эду. Ўлай агар қайтуп кўрган вўлсам.
- Зокирнинг энсаси қотиб, бир нарса дув тошган каби гардани қичишди. Ўзи асабийлашиб:
- Марварид ёқибди-ю, ўзи эсиздан чиқибди-да?— деди. — Ваъдалашган одам-чи? Униям йўқолдига чиқарсиз?
 - Ўлуппан-да, — деди девона азза-базза ҳафа бўлиб.
 - Ўшандан келинг, бўлмаса, — деб Зокир кисталанг қила бошлаб эди, девона боягидек тўрсайиб олди:
 - Анойуни топубсиз жа.
 - Ҳа, нима бўлди? Тўнингизни тескари кияяпсиз?
 - Жавобу-чи? Шариат-чи?..
 - Шариатни нима дахли бор бунга? — ҳайрон қолди терговчи.
 - Бизга келганда ниму дахли варму?

- Тушунмадим.
- Нимусини чучунмайсуз? Пусулмонмусиз, ахир?— Девона иршайди.
- Алҳамдулиллоҳ, — деди терговчи ўнғайсизланиб, ҳам муддаосига тушуниб-тушунмай.
- Нима эди?
- Девона ўзиникидан қолмасди:
- Кудайданам кўрқувсиз, бизга ўхшап?..
- Албатта. Ким кўрқмаскан? — деди тилидан тутила-тутила.
- Девона иккала тиззасига шаппалаб иршайди:
- Унда биз қулудан нимуну талап этувсиз? Сотуп қияматга қолувниму?
- Зокирнинг бошидан олов чиқиб кетди. Пешонасини майда тер босди. Девона уни ёмон туширган эди.
- Айтолмасайиз... айтманг, мен кистамадум, — деди ғудраниб. Давангир девона бало экан, уни ўзининг усули билан шариат арқоғига тортаётган эди.
- Сизам биз қулуну кечуруп қўйувсиз. Сотолмаймуз ваъдасида турган биродаримузни. — Давангир девона хумдек бошини сарак-сарак қилиб, хоҳласангиз шу, дегандек елка учирди. — Ўртада сўз вар, ширинкама вар. Кудайну номину тилга олганмуз.
- Зокирнинг тилига калима келмай қолган эди, ортига қайтаётиб:
- Ҳалолидан бўлсин, нима деймиз, — деди бўшашиб, сўнг жойига ўтириб, қўшиб қўйди. — Бизга қи-йин қипсиз-да.
- Девона лаб бурди:
- Ниму қийун?
- Боланинг изини топганимизда... ўртада қасам бор деб... ишни бузиб ўтирибсиз-ку.
- Девона ногоҳ сақраб турди ва ўзидан бир нимани даф этаётгандай қўлларини силкий кетди:
- Йув-йув, овора бўлувсиз, қистамангам, сўрамангам қайтуп. Ўша гап-гап.
- Яхши, — деди терговчи хотиржам этишга уриниб, — ўша гап бўлса, ўша гап. Келишдик-ку, ахир. Фақат...
- Девона тахта-эшакка қайтиб чўкаётиб, энгашган қўйи термулди:
- Ниму пақат?
- Ўтиринг, ўтиринг, шунчаки бир гап, — деди терговчи бир шумликни ўйламаётганини билдирмоқчи бўлиб. — Билгим келди-да.
- Девона омонат чўқди, лекин хавотири тарқамаган эди, сўради:
- Нену, дейсуз?
- Шу... марваридни-да. Сиз нима қиласиз дейман-да. Уй-жойингиз, бола-чақангиз бўлмаса, — деди Зокир узоқдан айлантириб.
- Девона ер остидан қараб, ишшайди:
- Бизам шундай ўтмасмиз, балам.
- Ё кўз остига олиб қўйганиз... борми? — деди у хазилга йўйиб.
- Бўлса-чу...
- Зокир қараб туриб хайрон қолди. Давангирдай одам... уйлантирадирган ўспириндек қизариб борарди.
- Демак, биронта бевани... топиб қўйибсиз. Ўшанга атадингизми?
- Девона четга қараб иршайди. Сўнг ўгирилиб:
- Аташ несу, асраб денг, — деди.
- Тушунмадим, асраб нима қиласиз?
- Никоҳ куну-чи? Маҳруга ниму верумиз?
- Э, ха-а, — деб юборди терговчи. — Ниятиз зўр-ку.
- Ҳе-хе, — деди девона уни мазах этиб. — Ниму деб ўйловдиз бизну.
- Зокирнинг тегажўғлиги тутди:

- Тўйга айтасизми? Куёв ошидан беҳабар қолмайлик.
Девона елка учирди:
— Мелиса удайига варса вўлувму?
— Формада бормаймиз-да, ака.
— Одам қатори вўлса, айтмай ниму — айтамуз, айтамуз.
— Раҳмат-е, илтифотингиз учун. Фақат, — деб энсини қашлади у.
— Яна пақатига бала варму? — кутулдим деганда девона яна сапчиб тушди.
Зокирнинг қитмирлиги тутиб келмоқда эди, атай елка қисиб, хайрон қотди-да:
— Ҳа, марваридиз делого тушиб бўлди-ку уни қандай қиламиз? — деди.
Девона гарангсиди:
— Қандай тушаду, у менинг қўйнымда-ку, — деб аzza-баzza шинелини очиб, белини пайпаслади.
— Турибди эканми? — деди терговчи сир бермай.
— Турганда-чу. Ўғри баллар ўн кун излаганда кесолмайду.
— Кесолмагани яхши. Лекин... дело очсак, ўз қўлиз билан гаровга ташлаб кетасиз-да.
— Қандай? Мен-а? — Девона ақли бутун экан, соғ одамдек, кўксига нуқиб сўрамоқда эди.
— Авара вўлувсиз.
У ҳам бўш келмади:
— Унда... эгасини айтасиз-да. Ё марваридни денг, ё эгасини.
Девона боягидек тиззасига шаппалади:
— Ҳич-да. Марваридну уруб-уруб, тартуб олувсиз, майлу. Игасига авара вўлувсиз. Уни айтадуган жинни йув. Вассалам...
Зокир, э, балли, дейишини ҳам, ҳой, Бадир, опчиқ буни, деб бақиршини ҳам билмасди.

10. ЎША БИРАВНИНГ МАҲФУЗАСИ — ТАНГРИТОҒЛИК КЕЛИН

Аччи қирларига бош қўйган кун ҳам ахийри Каттабоғ ила видолашиб, ботиб кетди. Уфқлар ўсма тортиб, шом туша бошлади. Фақат қип-яланғоч боғлардаги ёлғиз шафтолиларгина шом ивир-живирига ҳам бўй бермай яшнаб турардилар. Худди кун бўйи эмган нурлари чамандай нафармон гулларига қўчгандек, қайта аксланиб ётгандек. Бу ҳам кам. Менинг назаримда бошига шафтоли гулли узу-ун симрўмол ташлаган келинчақлар ҳар ёқдан — гоҳ у, гоҳ бу ташландик (кимсасиз) боғлардан биз қайнижонларини соғиниб чиқиб келаётгандек, чиқиб келатуриб келинсаломга ҳозирланиб тўхтагандек, қай бирлари эгилиб ҳам улгургандек.. туюлаверади. Шунақа ажиб паллада, ажиб ҳисларга тўлиб бормоқдаман. Бугина эмас: чор тарафимни тўлдирган «темир ялмоғиз»ларни ҳам унутганимча йўқ. Улар жой-жойларида тош қотганлар. Гўё қиёмат-қоим олдидан пайдо бўлгувчи Дуббатул-арз⁴лар мисоли бир хунук қорайиб кўринадилар.

Оллоҳга шукр. Шунисига-да, шукр. Улгурмасам нима қилардим? Уйимизни остин-устун қилиб, суриб ташласалар қайга борардим? Бу битикларни қай тупроқ остидан излар эдим? Чиндан-да Оллоҳ асрабди! Бу «темир ялмоғизлар»ни тўхтатиб, диёримизнинг умрини бир кунгина суриб-узайтириб қўйибди! Гўё биз етиб келиб, омонатни топиб кетгунча бу сур-сурларни, Каттабоғ устига тушган қиёматни тўхтатиб тургандек... Эртага эрталабдан эса кун мағрибдан қайтиб чиқиб, бу Дуббатул-арзларга жон битадигандек ва бу диёрнинг боғу сойлари, тепаю қирлари остин-устин қила кетилиб... Оллоҳнинг «биз истасак, ўрнингизга тамомила бўлак қавмни келтириб қўюрмиз» ояти каримаси рўёбга чиқажакдек...

⁴ Қиёмат олдидан Ер юзидан пайдо бўлгувчи, одамларга гуноҳларини маломат қилгувчи маҳлук. (Саҳиҳ ҳадисдан).

Ҳозирча... елкамда Ёдгормурод (у қўлчаси ила пешонамдан маҳкам қучиб олган), аллақанча тепаю чимзорлари суриб, булоклари кўмиб юборилган Иззадан ўтиб, «темир ялмоғиз»лар ҳали етиб улгурмаган ўша қадим Олмазор ёқалаб, Қанғлига чиқиб бормоқдамиз. Бу ёқда думи Иззага қадар чўзилиб-тушиб борган аждартепалар — Фозилтепаю унинг катта-кичик дум-тепачалари кўринади. Улар ҳали омон, тиф тегмаган, шом қоронғусида янаям маҳобатли, афсонавий кўринмоқдалар.

Қўйнимда эса, у омонат битиклар, ари инида қанча қурукшаб ётган қоғозлар — кеннойимнинг маҳфуз хатлари майин-майин шилдираб (хазонга ўхшайди гўё) хаёлимни ўғирлайди. Беихтиёр ойимлар билан етаклашиб, Эски Жўвага — холамгиларнинг шаҳар ҳовлиларига тушиб борганимиз, у ерда биринчи дафъа шу хат эгаси — Тангритоғ томонлардан келган келинчакни кўрганим ёдимга тушаверади. Елкамда Ёдгормурод-у, мен ўша сафаримизни эслаб бормоқдаман.

Ўшанда далаю боғларни зағчалар босиб, изғиринли кунлар бошланган, кўчадиган кўчиб, қоладиган қолиб бўлган кезлар эди. Мен шундан шу ёққа — овлоқдан овлоқ Каттабоғимиздан шаҳарнинг Дархон деган мавзесига қатнаб ўқирдим. Биринчи дарсга етиб бориш учун сахарлаб, ҳали сўфи азон айтмай туриб йўлга тушар, бозорчилардан ҳам аввал Чўлпонота гузарига чиқиб, энг олдинги автобусда Бешоғочга етиб олар, ундан трамвайга осилиб, Дархонга кетар эдим.

Шунаққиб ўқиб юрган кезларим, бир дам олиш куни ойим:

— Отлан, Мақсудхўжа, шаҳарга — холамлиқларникига тушиб чиқамиз, — деб қолдилар.

Шаҳар деса, жоним киради. Кичкиналимизда ойим бир марта Қоратошга оптушганлар. Шу-шу шаҳар десалар учиб-кўниб тураман. Ойим бекорга оптушмайдилар. Ўшанда Қоратошдаги қариндошларникига олиб борган, Ҳожиакбар ака деганларникида янги йил кутиб ўтириб, ундан Ҳозирхон амакиникига чиққан, кейин пастки Қоратошдаги Ҳури амманикига тушган эдик.

Ўшанда ойим: «Биз ким эканмиз?! Ҳаммамиз бир уруғмиз: Улуғхўжабой авлодлари... Замон мана бунақа бўлиб, узоқлашиб кетдик-да. Бўлмаса, бу ҳам ўз уйимиз: Улуғ бобонгдан қолган уйлар...», деган эдилар. (Қаранг-а, ойим ота-буваларимиз ўтган ерни кўрсатиб қўймоқчи эканлар-ку! Мен анқов қаерга келиб қолдик, деб юрибман.)

Бу гал-чи, бу гал? Нимани илиндилар экан?..

Йўлга чиққанимизда роса туман эди. Гўё оламнинг етти қаватини туман қоплаб, томлару дарахтларнинг учларига қадар кўринмай кетган, уч қадам нарини илғаб бўлмасди. Бунча туман қаёқдан қаёққа кўчиб боряпти, қаерга кетиб йўқолади, англаб бўлмас, одамни ваҳм босар эди. Йўловчилар ҳам дафъатан туман ичидан чиқиб қолишса, бирдан чўчиб тушар эдик.

Йўқ, Тепамасжиддан ўтмасимиздан шунча туман бирдан кўтарилиб тарқади-кетди, қаёққа сингиб, қаёққа йўқолди, билмайин ҳам қолдик. Сўнг кун бир кулгандай бўлдию яна тунд булутлар остига кириб йўқолди. Шаҳарга борганимизча ҳам бирон марта мўралаб қўймади. Бу ҳам камдай изғирин туриб, кун ботганиям, қош қорайганиям билинмай қолди.

Эски шаҳарда нима кўп — узундан-узун жин кўчалару боши берк — тувак кўчалар кўп экан. Биз шундай кўчалардан бирига бурилиб ҳам эдик, ичкаридан хайр-хўшлашиб чиқаётган ясан-тусанли икки аёлга дуч келдик. (Улар меҳмондан ҳам бурун «совчи хо-тин»ларга кўпроқ ўхшаб кетишарди.) Ҳарқалай, улардан бири — сувсар ёқали пальто кийгани таманноланиб кела туриб, ойимнинг паранжиларига ижирғанганнамо қараб эди... жоним халқумимга тикилиб келди. Аммо шу пайт ҳалиги кузатиб чиққанлар орасидан биров:

— Вой, Саломхон, ўзингмисан? — дея бизни таниб, кучоқ очиб кела бошлади-ю мен юмшадим. — Вой, қаёқдан кун чиқди десам, бояги кўринган сизларнинг офтобингиз эдими?

Қарасам, Ойпошша холам, ўша майин-мулойим, жилмайсалароқ юзлари офтобдай ёришиб кетадиган холам...

Ойим ҳам қўлларини азот кўтариб, бошларидан паранжиларини олдилару билакларига сола,

тезлаб бориб, кучоклаша кетдилар. Улар бир-бирларининг куракларини силаб-сийпашиб, бағирларига сингиб кетгудек бўлишиб, ҳали у — ҳали бу елкаларига бош қўйиб, бўйларини искашиб «омон-эсон»лашишаркан, кўрсатганига шукроналар айтишар эди.

— Вой, Саломхон-ей, нечук? Уйларингни ташлабам келавурдингни, а? Вой, қара, келганинг қандай ярашиб турипти.

— Бу ёғи узун киш кечалари, бир гаплашиб ётиб кетай дедим, опа, соғиндим сизларни... — дедилар ойим.

Холам мени суйиб, бағриларига тортганча, ширин алқай кетдилар:

— Вой, мани кичкина Маҳмудхўжам! Бизларни йўқлаб келадиган бўп қоптию... Ило-ой, етимларни ўзинг қўллагин!

Сўрашиб-исташиб, чор тарафи тупроқ томли уйлар билан ўралган ҳовлига кириб бордик. Ҳовли узун кетган, бу бошида бир туп туту нариги бошида бир туп нок қорайиб кўринар эди. Чор тарафда бир-бирига туташиб кетган уйлар, деразасини санабам адашиб кетиш мумкин эди. Айниқса, айвоннинг қизгиш устуну тўсинлари, тоқилари вақт ўтиши билан қорамтир тусга кириб кетган эдилар. Тепадаги тоқчали уйга киришимиз-ла ковшандознинг ёниданок танча очилган, тепада дор кўринар, дорда шода-шоода беҳио ноклар осиглиқ эди. Келганимизни эшитиб, қайси бир ҳужрадан почча чиқиб келдилар.

— Эй Саломхон, қайси шамолар учирди? Заб кебсизлар-да, заб кебсизлар. Маҳмудхўжанинг чироғини хўп обкебсиз-да, хўб обкебсиз, — деб елкамга қоқиб, суйиб кўришдилар. Нусрат почча хийла қариб, ҳассага ўтиб қоптилар. Лекин ширинсуханликлари — ўша-ўша, ҳалимликлари, юзларидан нур ёғилиши ўша-ўша. У киши жигарранг тусдаги силлиқ асоларини ковшандоз четига қўйиб, ўзлари танчанинг тўрига ўтдилар.

— Қани, Саломхон, сиз бу ёққа чиқинг. Мақсудхўжам менинг ёнимга келади, — дедилар у киши.

Биз меҳмонга солиниб, ҳали йиғиштирилмаган кўрпачаларга ўтириб улгурмасимиздан эшик очилиб, қўлида оқ дастурхон кўтариб, ё астаъфируллоҳ (биз аллавақтдан бери йўқотиб қўйган!) Марғуба кеннойим кириб кела бошлади. Мен туриб кетай депман. Аммо у менга эътибор ҳам қилмай, ойимлар билан кўришгани елка тутиб бора бошлади. Ойим ҳам дабдурустдан шошиб қолдилар:

— Ия, Марғубахон?! Вой, опоғойиз ўргилсин. Эсонмисиз-омонмисиз? — Ойим ўтирган ерларидан кўтарилишга унналиб, қўлларини чўздилар. — Ҳали Сиз.. шу ёқлардамидиз?..

Кеннойим ғалати хижолат ичида... дув қизарди-ю, ерга боқиб, бош эгди.

Холам юзлари ёришиб, кўзлари қисилиб, кулиндилар:

— Ҳой, Саломхон, манам эдим санингдек, санам бўлдинг манингдек: қарибмиз-қарибмиз...

— Йўғ-е, опа, нега ундай дейсиз? — дедилар ойим аланглаб.

— Ҳа, танимадинг-ку, келинингни, — дедилар холам ўша-ўша кулиб.

— Нега танимай? Марғубахон ким экан — ўша ўзимизнинг ой деса ой, кун деса кун дегудек келинимиз-да! — дедилар ойим дастурхон ёза бошлаган кеннойимга қараб.

Ойимнинг бу гапларидан ҳаммалари кулишди. Нусрат почча соколларини тутамлаб-силаб, таъсирланиб бош тўлғадилар:

— Шунақа-де, шунақа! Шундан кейин ҳам Ху-дойимнинг қудратига таҳсин айтмаймизми?!

Холам сирни тушунтиришга чоғландилар:

— Тўғри, Саломхон, буям ўзимизнинг келин. Лекин буниси бошқа,

— Бошқа?! — Ойим ҳам, мен ҳам гангиб қолдик. — Қанақасига бошқа бўлсин?! Ўша-ку?.. —

Бир дастурхон тузаётган кеннойимга қараймиз, бир атрофдагиларга аланглаймиз. Аммо ҳеч нарса англай олмайтимиз.

Ўшал кеннойим эса ўнғайсизланиб, юзлари лоладек қизариб боряпти: қизарган сайин қизил гулдек кўҳлик тортяпти. Балки ўша никоҳ кечаси йўқолиб қолганидан уялиб... бир нарса дея

олмаётгандир?

У ана шу хижолатдан кутулиш учун чойнак кўтариб чиқа бошларкан, ковшандозга тушган жойида... юрагимни ўйнатиб, менга бир қараб қўйди-ю, бат-тар қимтиниб, бурилиб чиқа бошлади. Ё тавба, бош-қа пайтда «вой, эшон бола, бормисиз»лаб, устимда ўлиб-кутуладиган одам... энди мени танимаётгани ғалати эди.

Холам уни узоклатиб, жавобга оғиз жуфтладилар:

— Бу келинимизнинг оти — Махфуза. Таниб олгин, Саломхон. Адашма.

— Қанақасига... Махфуза бўлсин? — дедилар ойим.

— Оллоҳнинг қудрати илоҳиясига салламно, Саломхон, салламно! — дедилар Нусрат почча бош тебратиб, таҳсин айтиб. — Эй-й, биз гумроҳлар, ниманиям биламиз — ниманиям? Султонмурод қаёққа гум бўб кетди, деб юрибмиз-да.

— Ҳа-я, бировни хасмини опқочиб кетди деб юрибмиз, — дедилар Муҳаббат кеннойим, — у ёқда Мар-ғубага ўхшаган бир бошқасини пардаи исматида асраб қўйган экан-ку, Ўзи.

— Тушунмадим, Султонмурод қайтдими? Буни ўша ёқдан ола келибдими? — дедилар ойим рўмолларини тузатиб ўрашга тушиб.

— Қаёқда! У тинчимагандан ҳалигача дарак йўқ, — дедилар холам бунинг тарихи узун, кошки бир оғиз сўз билан тушунтириб бўлса, деган каби.

Мен ҳаммадан бурун ҳалиги тарихни оча қолишса-чи, дейман. Марғуба кеннойим қаёққа йўқолган экан? Султонмурод акам-чи? Нега ўзи келмабди? Шуларни билгим келадики, у ёғи йўқ...

Бу орада (айтишга ҳам ғалати) янги кеннойим (тавба, одам одамга шунчалар ўхшарканми!) қўли кўксида, чой кўтариб кирди ва:

— Хуш келупсизлар, — дея ширин такаллум ила (чиндан тили бир ёқлиларникига ўхшар эди!) ўзи паст томондаги яланқават кўрпача устига тиз букди. Ойим ўзларига келиб-келмай «Хушвақт бўлинг», деб қўйдилар-да, узатилган чойни олиб:

— Келинпошшам, Сизни қайси томонлардан сўрийвуза? Бизани йўқотиб қўйган жиянгувза-чи, омонми? У ёқда аянғиз, аданғиз яхши юришибдими? — деб сўраша кетдилар.

Янги кеннойим лов қизариб, ер сузди. Қизарганда яна ҳам кўҳлик тортиб кетаркан. Айниқса, қулоғи юмшоғининг таккинаси анордайин ёнарди.

— Юришибду-юришибду... Ўшу Тангрутоғ томонларда... — деди узун-узун, оппоқ бармоқларини эзиб-эзгилаб. У ич-ичидан турган бир қалтирокни шундай босармиди ё ўзими — билиб бўлмасди. Лекин овози ҳазиндан-ҳазин бўлиб, аллақандай тўлиқиб чиқар эди.

— Султонмуроднинг ўзи билла келавурмабди-да, — дедилар ойим.

— Келубла қолурлар... — у баттар қисиниб, қизариб кетган эди. Ўзини қўярга жой тополмас, бу тарз саволлардан қочиб, тураргами, чиқаргами маврид излар эди. Алоҳал чойларни узатиб бўлиб, ковшандоздаги оёқ кийимларни сариштала экан, холамларга маъноли қаради:

— Ошнунг гуручину... нима қилай, солавурайму, опоғойу?..

— Майли, болам. Фақат сал ивитиб солинг. Сув кўтарадиган экан бу гурунчимиз. Тирик бўп қолмасин, — дедилар поччага қараб қўйиб.

— Ҳа, баракалла, шавладан тирикрок, ошдан юмшоқрок... Унинг отини нима дейдилар — «мўйсафид палов», — деб кулдилар почча.

Ҳаммамиз у кишига қўшилиб, жовур-жувур қилишиб, бирпасда ўртадан бояги ўнғайсизликлар ҳам кўтарила қолди. «Олинг-олинг» билан дастурхонга қардик. Бир ёқдан танчанинг иссиғи, бир ёқдан чой қўшилиб, ичга иссиқ кира бошладию бир фароғат туйиб, атрофга алангладим. Самоварнинг беозор жиғиллаган ашуласими ёки танчанинг атрофида ўтирган қариндошларимизнинг бир ширин мулозиматларими, «олинг, Саломхон, дастурхонга қараб ўтиринг», деб қисташларими, «Ҳой, Санобар, қаламтарошингиз бор, нокни арчиб қўйинг», деб холамнинг поччага иш буюришларими — нимадир менга хуш ёқиб, эриб

ўтирибман. Унданам бурун Марғу кеннойимга ўхшаш бир ширин, бир кўхлик янги кеннойилик бўлиб қолганим, акам ҳақда ажиб бир муждалар эшитишим мумкинлиги мени маст қилиб бормоқда. Ичим қизиб-қизиб келяпти. Нега ойим жим қолдилар? Чойни ича қолсалару шундан сўз оча қолсалар: акам бу кеннойимни юборишга юбориб, ўзи нега келмабди? Ҳозир қаерларда экан? Қачон келар экан? Билгим келяптики, у ёғи йўқ...

Ойим ҳамон ўша ҳолатларидан, уни Иқбор отиннинг қизи ҳисоблаб, ғафлатда қолганларидан таъсирланиб ўтирган эканлар:

— Оллоҳ-Оллоҳ. Иқбор отин кўрмасин. Нақ ўшанинг қизи-я! Одам одамга шунчалик ўхшар эканми, тавба? — дердилар туриб-туриб.

— Хў-ўй, буям бўлса, Худойимнинг марҳамати, Лавҳул Маҳфузга битилган тақдири азали, — дедилар почча одатдагидек бир тебраниб-таъсирланиб олиб. — Қолавурса, яна қандай ҳикматлари бор — ниманиям билардик биз? Барчаси ўзига маълум, ўзига аён.

— Ишқилиб, етимларни ўзи ёрлақасин, — деб қўйдилар холам. — Ҳеч бандани қийнамасин жудоликка солиб...

— Унда.. унда бояқиш Марғугина келинимиз қаёқда қолибди? Султонмурод опкетмаган бўлса?— дедилар ойим ҳамон унутолмай. — Қаерларда экан, қизгина?

— Худойимнинг даргоҳи кенг, дарагиям чиқиб қолар бир кун, — дедилар холам поччага қиё қараб, худди у киши бир нарса биладигандек.

Аммо почча ўз хаёллари билан банд, қўлларида бир донагина узум, ўшанинг ҳам пўсти устида кўз ёшидай йилтираб турган томчидан нигоҳларини узмай қолгандилар. Бармоқлари орасига олиб бир силасалароқ у томчи, у «ёш» адо бўладиган, лекин унда нима кўриб турибдилар экан, силамайдиларам, артмайдиларам. Шунақа ўйга толиб кетибдилар.

— Қийин-қийин, бояқишгинанинг онасига қийин бўлди, — дедилар ойим аллақандай чуқур тин олиб.— Ҳаммани ўқиб, дам солиб юрган хотин, ўзи ётдиқолди...

— Куйиб кетган экан-де? — дедилар холам.

— Секин айтасизми?!. Бир ўғлининг номини атаб чақирармиш, бир қизининг...

— Ўғлига хабар қилишмабдими ҳалиям? — дедилар почча сесканиб, ўзларига келиб.

— Ким бош қўшади, дейсиз, бунақа пайтда, — дедилар ойим.

— Шуни айтинг, Саломхон, аскардан чақирволиш осон эканми? — дедилар холам ачиниб.

— Унда мушт-дек қизчаси билан қоб кетибди-да, мусофиргина?

— Яхшиям ўша қизи, қўшнилар бор экан, иссиқ-совуғига...

Мен бу гаплардан хабарим йўқ эди, титраб кетдим. Кўз олдидан ўша қизил тарам олмали ҳовли, ўша супа, ўша райҳонзору Марғу кеннойим билан боғлиқ воқеалар кечиб, аллақандай бетоқатландим! Кичкина Саидадан ҳам жаҳлим чиқди, ҳам ачиндим. Бир оғиз айтмабди-я..

Почча пишиллаб хўрсиндилар:

— Катталарнинг олдига чиқиб борадиган, ўғлини чақиртириб берадиган бир мард топилмабдими?! — дедилар жаҳллари чиқиб.

— Топилмабди-да, ўша... — дедилар ойим маъюс тортиб.

— Эсиз... — дедилар холам ачиниб.

Ўртага ҳеч гап сиғмайдиган жимлик чўқди. Менинг эса ичим ачишиб боряпти, қаеримдир куйиб кетяпти. Ҳаёт шунчалар бешафқат эканми?

— Ким ўйлабди, келинимиз — унинг қизгинаси бедарак кетиб, бу эшигимизни сўроқлаб келади, деб.

— Ҳаммаси Худойимнинг хоҳлаши, синови Ўзининг-ку, лекин... — ойим чой ичатуриб, бирдан қал-қиб кетдилар.

— Ҳаллоқ де, Ҳаллоқ де, Саломхон, — дея холам у кишининг куракларига қоқдилар.

Ойим ўша бир оғиз сўзни айтишлари билан тинчий қолдилар. Сўнг кўзларидан тирқираб чиққан ёшни артиб, поччага қарадилар:

— Йўқ, мени бошқа нарса қалқитди: ростдан... ўзи сўроқлаб келдимми?

— Ҳа, шундай бўлди, Оллоҳнинг қудрати билан шундай бўлди, — дедилар почча, — ўзинг айт, Санобар...

— Уч ҳафта бўлдимикан, даладан энди кўчиб тушган эдик, — дедилар холам ёрукқа орқа ўгириб, оймга қараб. Кечалари ҳадеб дўппи тепчийверганларидан холам ёрукқа қарай олмас эдилар. Шунинг учун ҳозир кўзларини ёруғдан қочириб сўзлар эдилар. — Охунгузарлими, қаерли бир одам поччангни сўраб келди. Энди аср намозига такбир тушираяпган эдилар. Эшик орқасида туриб айтсам, унда манам қазо қилмай ўқиб ола қолай, кеннойи, деди. Кира қолинг, тепадаги уйдлар, деб четга ўтиб турдим. Шошиб бориб, қаватларига кириб намоз ўтади. Сўнг салом бериб туришгач, ўзини танитибди.

— Ҳа-ҳа, барака топкур, кўп иймонли одам экан, — деб тасдиқладилар почча. — Ўша ёқдан кўшворишганча қизим, деб чегарадан ўтказиб кепти, айтилган одамларни тоза излаб, сўроқлапти. Тополмагач, дараклаб бизникига келган жойи экан. Уят бўлсаям, келдим, маъзур тутасиз, дейди.

— Ким қўшиб юборибди? Султонмуродми ё буни оталари? — дедилар ойм сабрлари етмай.

— Йўқ, муникидагилар, — дедилар холам, — тўс-тўсда шу ёкки қочира қолишибди. Ҳарна қилса, Тошкан тинч, деб.

— Қанақа тўс-тўс? Урушми? — дедилар ойм.

— Уруш ҳам гапми, қирғин, Саломхон, қирғин, — дедилар почча қўл тўлғаб. — Уларнинг бошига тушганини Худойим ҳеч кимга кўрсатмасин. — Почча учли гилам дўппиларини олиб, устарада қирдиришга кеп-қолган сочларини силашга тушдилар-да, яна бош тўлғаб қўйдилар. — Биз-ку, бир кунимизни кўриб, Худо-обло деб ўтирибмиз. Аммо у томонларда ёмон бўбди, ёмон! Аввалига рўшнолик бериб, кейинига қонга ботиришибди.

— Йўғ-е, у ёқда ҳам инқилоп бўлган эканми? — дедилар ойм ҳайратга тушиб.

— Шунга яқинроқ, шунга яқинроқ, — дедилар почча, у ёғига гапни чўзгилари келмай ёхуд бизни чалғитиб. — Ҳай, Муҳаббатхон, анув мани хужрамдан бир дамламгина қорачой опчиқинг. Бу чоймас, турган-битгани хашак экан-ку, — дедилар.

Лекин ойм ҳам, холам ҳам чалғимадилар, қайтанга бир-бирларига маъноли қараб олишди:

— Бу ёқлардан бош олиб... ўша талатўпга кетганаканми, Султонмурод? — дедилар холам ачиниб.

— Ман бошқачароқ эшитувдим шекилли, — дедилар ойм, — мўминларнинг боши қовушганмиш, давлат тузишганмиш, деб ким ҳам айтиб эди, Рустамхўжамиди, Иноғомхўжамиди?..

— Унисиям тўғри, бунисиям... — почча каттакон қафтларини курси четига босдилар. — Ким нима ниятда борган бўлса — боргандир, кўтарилган бўлса — кўтарилгандир. Аммо охири яхши чиқмабди. Ҳозир ини бузилган чумолидай тўзиб, ҳар ким ўз бошини асраш билан оворамиш. Ким бизни юртга, ким қозоқлар паноҳига ўтиб, ким Ҳиндистон тарафларга қочиб кутилаётганмиш.

— Султонмурод жигаримиз-чи? Нима қилибди экан? Қайси ўр, қайси қирга урибди экан ўзини? Бояқишни шу насиба қувиб борган эканми у ёқларга? — дедилар ойм. — Қайтиб ўтолмай саранг, десангиз-чи, ҳали?

— Ҳов-в, дариғ, — дедилар энди почча тўлиқиб. Шундай катта, басавлат одам куйинганда ҳатто ҳаво етмай «ҳов дариғ»лаб қолар эдилар. — Худойим шу боланинг кўнглига қанақа ўтлар солган экан, қанақа уруғлар сочган экан, шу ёшга кирибам ўзини ўйламаса, тинчиб — туп қўйиб, палак ёйишни хаёлига келтирмаса! Кимлар ҳақида қўйғуриб, кимлар учундир бошини тикиб юраверса?! Кошки ўша эл билса! Вақти келиб, қаватига кирса. Кирмайди! Булар дорга тортилиб кетаверарам, улар томошабин бўлиб тураве-рарам. Машойхлар айтмишлар: «Жонни

бергин — жонни жонга сукқанга, жонни тиккин — жонни жонга коққанга», деб. Бу-чи, адолатпешалик билан ҳеч ерга сиғмайди. Сиғса, ўтирмасмиди ти-инч бағримизда?

Мен поччанинг оғизларига тикилиб қопман. Тўғри, у киши азбаройи куйиниб кетганларидан, акамга ачинганларидан гапиряптилар. Ўша жанггоҳларда бирон дайди ўққа учиб, беному иншон қолиб кетмасин, деб койиняптилар. У йўллардан қайтариб қололмаганларидан юрак-бағрилари эзилиб кетяпти. Мен буни сезиб турибман. Аммо шу билан бирга ҳов бир оқшом — акам Бўзсув бўйларини қароргоҳ тутиб юрган кезлари почча билан супамизда кўришиб, тортишиб қолганлари, ахийри ўзлари бир нима дея олмаганлари ёдимга тушиб-тушиб кетяпти, айланиб-айланиб келяпти. Акам ўзини ноҳақ деб билса, ўшандаёқ қайтмасмиди? Бошини шунча ғавғоларга қўйиб юргунча? Неча ўлиб, неча тирилгунча? Бир нарсани биладики, нафрати беададки...

Фақат бир нарсага ҳеч ақлим етмаяпти! Акам, ўша жондан азиз акажоним, Оллоҳнинг марҳамати билан шундай суксурдай бир парига йўлиққан экан, унга уйланган экан, нега энди келавермай... ёлғиз ўзини жўнатиб юборибди? Ўзи қаёқларда қолди экан? Худди Марғу кеннойимдан ўша машваратларини, қароргоҳларини аъло кўргани каби! Каттабоғнинг тинчлигини деб, кимларни ундан кувиб чиқариб юргани каби! У-ку, майли, Каттабоғ эди. Ўз юрти эди. У ёқда-чи, Тангригоҳ томонлардан нима излаб, нима топмоқчи? Шон-шавкатми ё бу ердан тополмаган адолатними? Ё қайтиш йўлини тополмай... ночору ноилож қолдимми? Балки қўлга тушиб...

Бошимга ўралашиб келаётган бу каби хаёллардан ич-этим музлаб, ўзим худди чуқур жарга қулаб бораётгандек бир ҳолга тушдим у секин ўрнимдан туриб, ташқарига йўл ола қолдим. Қулоғимга ҳеч нарса кирмас, бутун ўй-хаёлим ташқарида, ўша янги кеннойимда эди. Унга кўрина қолсам у секин ижикилаб бўлса-да, бир нарсаларни сўраб-суриштираман. Акам қаерда, нимага бирга-бирга қайтмади — била қолсам...

Ниятим ошхона олдидан ўтиб, янги кеннойимга бир кўриниш бериш. Кўриниш берсам, сўрашар-ку...

Кунботардаги булутлар ҳийла сийраклашиб, офтоб ўшаларнинг ортидан мана ҳозир юз кўрсатиб қоладиганга ўхшар-у, кўрсата олмас, лекин бу оқлик оламни сал бўлса-да, очворгандай эди.

Чиқсам, кунгай йўлкада (шундай биз ўтирган уй деразасининг тагида) ёлғиз сўфитўрғай турган экан, у мени кўриб пилдираб нари борди, тождор бошини эгиб, мунчоқ кўзларини бир ажиб тикиб, ажабсиниб қараб қўйди-да, яна ўз юмушига андармон бўла кетди. У йўлка бўйлаб ушокми, нимадир излаб борар, ҳар замон алланималарни чўкилаб, яна пилдираб кета бошлар эди. Мен унинг орқасидан юрдим, у ҳам менга қарай-қарай пилдираб бораверди. Мен уни учирворгим йўқ, шу билан бирга янги кеннойимни ҳам кўр-гим кептурибди. Кеннойим эса, ўша ёқда — ошхо-нада. Назаримда, мана ҳозир чиқиб, тор йўлкада рўпара келиб қолса, кўзларим тиниб кетадигандек, кўзларига қарай олмай, ҳеч нарса сўролмай қоладигандекман.

Қадамимни тезлатиб эдим, сўфитўрғай ҳам пилдирашини жадаллатди. Лекин ҳамон йўлкадан нарса териб, чўқилашини қўймасди. Бир кўзи мендаю бир кўзи ерда. Ризқини териб боряпти. Раҳмим келиб, тўхтаб эдим, у ҳам тўхтаб, ҳатто орқасига қайтиб, қолиб кетган бир нимани чўқилади-да, яна ошхона томон пилдираб кета бошлади. Етиб, ўша ерда айланди ва ичкаридаги биравдан чўчиб-ҳадиксираб, қадамини тезлатди. Ва шу вақт очик эшиқдан икки юзи анордай қизариб, бир ҳокандоз олов кўтариб, ўша бирав — янги кеннойим чиқиб келди. Олов лахча чўғ бўлиб ёнар, унинг тафтию шуъласида бунинг юзи бўртиб, янаям гўзал бўлиб кетган эди.

Шунда кўрдим, у қуйиб қўйгандек Марғу кенно-йимга ўхшар, фақат ўнг юзининг бир чеккаси — кулоқ юмшоғининг ёнгинасида тангадай бир нарса лахча чўғдек қизариб турар, гажаги сурилиб, очилиб қолган эди. Шу қўш нори билан у кеннойимдан ажралмаса — ажратиб

бўлмас эди ҳеч.

Бу орада унинг кўзи менга тушиб, бир дақиқа саросималанди-ю, йўл бера бошлаганимни кўриб, ширин жилмайди.

— Узоқуб кетманг, ошну ёпдум, — деди аллақандай яқин олиб. Мен унинг кўлидаги оловданам бурун ана шу яқин олганидан, лов қизариб, қолаверса, нимага чиққанимни сезиб қолганидан уялиб, ерга қарадим ва шошиб қолиб:

— Йўк, узоқмийман, шўттаман, — дея олдим. Ва «қовун туширганим»дан қулоқларимнинг тагигача ёниб кетди. Назаримда, унинг кўлидаги ҳокандоздан уриб турган тафт ўн чандон ортиб кетгандай эди.

— Шундайму? — деди у бир ширин қилиб. Худди. «Вой, ману зериктируб қўймайин деган қайнужонумдан», деган каби эди. У йўлидан қолмай юра бошлаб эди, кўлидагини олишим кераклигини эслаб:

— Менга бера қолинг. Мен турганда Сиз... опкирасизми? — деб эргашдим.

— Йўғ-ий... кўлиз куяду, — деди у тараддудланиб.

— Бераверинг сиз... — дедим қистаб.

— Шунақаму? — у бир қадам чекилди-да, — шошуманг-шошуманг, — деб ҳокандозни гишт-йўлкага қўйиб, тисланди. Йўлка яхлаган экан, ҳокандоз таги вишиллаб-жизиллади.

Мен уни илкис кўтарибоқ ойимгилар ўтирган уйга юрдим. Почча оловни кўриб:

— Ҳай, баракалла-баракалла, жиян нимага чиқди десам, оловга чиққан экан-ку, танчамизни бозиллатиб, дуо олмоқчи экан-ку, Ҳай, баракалла, — деб алқай кетдилар, сўнг: — Ҳой, Санобар, танчани очвора қол, жиянни кўли куймасин, — деб холамни шоширдилар.

Холам ўзлари ўтирган томонни очиб, сандалнинг оёқ кўядиганини кўтардилар. Мен оловни танчанинг чўғхонасига тўқдим у ланғиллаб, кулхонани ҳам чўғхонага айлантирди-қўйди.

— Ҳай-ҳай, сандал ёниб кетмасин, озгина кул торт устига, кул торт, — дедилар холам.

Аммо почча унамадилар:

— Қўй-қўй, олов солганимиз нима-ю, кул тортганинг нимаси?! Қишнинг зийнати-ку, бу. Қўй, бирпас танларимиз яйрасин. Бу оловни ёқиб чўғ туширганларнинг, опкелган мана бу жиянимизнинг дуои жонини қилиб ўтирайлик бирпас. Оғача кеннойингни чақир, ўзиям исиниб олсин, — дедилар.

Кеннойим турп арчаётган экан, ҳокандозни кўйиб, айтдим:

— Ўзингизам кираркансиз, қутулиб қолган бўлсангиз.

У қараб, чиройли бош силкиди:

— Сал дам есун, хўп?

— Хўп, — дедим-у, нима деяримни, нима қиларимни билмай йўлкага чиқдим. Тавба, ўзим нега чиқдим-у, энди бир нарса дея олмаяпман? Ахир, акамни сўраб-нетишга бундан қулай, бундан зўр маврид бўлиши мумкинми?! Юрагим гуп-гуп урганча ошхона олдида боряпман-келяпман, аммо қани забон битса, журъат тополсам. Бари бир сўрай олмадим, журъатим етмади. Афтидан, мен янги кеннойижонимни аярдим, уялтиргим келмасди... Уйга кирсам: ойимгилар у ҳақда гапириб, қулоғини қиздиришаётган экан, секин жо-йимга чўка қолдим. Аммо танча бир роҳатижон бўпти-бир роҳатижон бўпти (оёқдан борган иссиқ одамни домига тортиб, элитяпти!) Катталарнинг бу ёқдаги суҳбати ундан-да ажойиб эди.

— Чегарадан ўраб-чирмаб, бир амаллаб олиб ўтибди-ю, бу ёққа келгач, боши роса қотибди-да, бечоранинг,— дердилар почча нимагадир тушунтириш бериб. Билдимки, гап кеннойим ҳақида кетаяпти. — Қора тортиб келган одамлари аллақачон кўчиб кетган, қаёқ-қа — ҳеч зоғ билмаскан. Нима қиларимизни билмай сарсон бўлиб қолдик, дейди бечора.

— Барака топсин, омонат нималигини билган одам экан, — дедилар ойим ўзларича алқаб.

— Қаёқдаги амакиваччаларига ишониб жўнатворишганини қаранг-а, — дедилар Муҳаббат кеннойи.— Бу ёғи катта шаҳар бўлса...

— Энди уларам бу ёкни тинчроқ деб ўйлаган-да. Билишмайдики, — дедилар почча танча кўрпани тиззаларидан пастроқ тушириб ҳам оёқларини махсиларининг устидан силаб. — Билишмайдики, бу ёқда балиқ бошидан ириб ётипти. Дориламон замон қайда экан!

Мен бу гапга тушунмай анграйиб қолганимни... ўзим сезиб, олдимдаги чойга алахсидим. Аммо қулоғим динг: ойим нима деркинлар, деб оғизларига қараб-қараб кўяр эдим.

— Ишқилиб, суриштир-суриштирлардан тинчмисизлар? Биров билиб, биров билмай турса — яхши-я, — дедилар ойим.

— Қаёқда? — дея холам кўл силтадилар, — қаердан ис олган, анаву ордона, айланади-келади, айланишади-келади, қурибгина кетгур.

— Ким, Зокир бадбахтми? — дедилар почча. — Нима дейди?

— Нима дерди, анг-шанглайди нукул, сизларникида пропискасиз биров боракан, деб, кўрсатасиз, деб.

— Кўрдими? — дедилар ойим оғизларидаги оғизларида, бўғизларидаги бўғизларида қолиб.

— Қаёқда?! Кўрсатиб бўладими у исковучга. Худонинг нақ бошли-кўзли балоси-ку, — дедилар Санобар опам. — Эшик тақиллаганининг ўзидаёқ ўрага яшириб кўювдим. Уч гал келган бўлса, учаласида ҳам тополмай кетди.

— Шундан бери дарвозани занжирлаб ўтирибмиз, — дедилар холам.

— Ким чақибдикин-а, кичикойи? Кўча юзини кўргани йўғу, бояқиш? — дедилар Муҳаббат кеннойи.

— Кўни-кўшнидан бўлак ким сотади? Худодан кўркмаган бандасидан ҳар нарсани кутса бўлади. Тўғрими, Саломхон? — дедилар холам.

— Эрта кунда чўғ сўраб чиқадиганлар-чи? — дедилар Санобар опа нимагадир шаъма қилиб.

Почча пишиллаб, орқаларидаги ёстикни тортиб олдилару тиззаларига босиб, унга бағирларини берганча жим қолдилар. Сўнг бош чайқаб:

— Гумон яхшимас, — дедилар кўшилмай. — Гумон бор ердан иймон қочади. Бунақа хусннинг доврўғи тинганмас. Агар етти қават сандиқда сақлаганингда ҳам ахир бир кун чиқади. Ҳамма замонлардаям бўлган шунақаси. Шайх Санъонни динидан кечтирган, Маъдалихонни калласидан жудо қилдирган нима экан? Шу хусн-да. Темур замонида Шодимулк деган бир шунақаси чиқиб, бутун салтанатнинг инқирозига сабаб бўлган. Султонмуродинг ҳам чаккимас. Мана, унга ҳам шунақа биттаси — пошшоларнинг ҳам кўзини тиндирадигани учрабди. Билмадим, бу шўрими, бахтими боланинг?..

— Нафасиззи ел олсин, ҳой, Санобар. Бу нима деганиз? — деб холам товушларини пастлатдилар. — Ҳалитдан Сиз шунақа деб турсайиз...

Почча соқолларини тутамлаб-силаб, қиқирлаб кулишга, холамини кулиб енгишга тушдилар:

— Хўп-хўп. Хўп, ана, илоҳим кўша қарисин. Ўзи келиб, бизни бу ташвишлардан қутқарсин! Энди кутулдимми?

— Демай ҳам кўринг-чи, асрамай ҳам кўринг-чи.

Ҳаммалари холамнинг пўписаларидан кулишиб туришган эди, бир талинкада қирилган туруп, бир косада суви билан кертилганини кўтариб кеннойим кириб келди. Мен шундагина ялт этиб юзига қараб, бамисоли осмондан узилиб тушган ой сузиб кириб келаётгандек кўзларим тиниб кетди. Унинг хусни почча айтганларича бор, ўзи ўша Марғу кеннойимга ўхшар-у, лекин ундан ўн чандон гўзалроқ эди. Худди ўша Марғу кеннойим бир илоҳий кавсар сувдан ичиб кўйгану жаннатнинг хур қизларига ўхшаб қолгандай эди.

У қўлидагиларни дастурхон устига қўйиб, холамларга жавдираб қаради:

— Битта чиннуга... сузиб келавераюнму, опоғойув?..

— Майли, пошша келин, қўлингиз дард кўрмасин, илоҳим, — деб алқаб изн бердилар холам.

У дастурхондаги ортиқча талинкаларни олиб, ош сузгали чикдиям, ойим холамга қарадилар ҳам:

— Ҳалиги... биз келганда чиқиб кетаётганларам шуни дарагини эшитиб келишбидими? Ё Миноварга эдими?

— Қаёқда! — дедилар холам ичаётган чойларидан қалқиб. — Минаварга бўлса жон дердим-да. Ўзини кўрибам ўсмоқчилашади нукул: бошқа қизизам борми, деб?..

— Зумрад билан Қиммат бўпти-да, опа? — деб кулдилар ойим.

— Ҳа, шуни айтгин...

Кейин ош келди, ҳов бирдагидек — холам билан почча бизникига боришгандагидек зўр палов бўлган экан, бармоқлар орасидан ёғини оқизиб, мактаб-мактаб ея бошладик. Янги кеннойим жудаям тортинчоқ экан. Ўнта қистаганларида битта қўл чўзар, шунда ҳам тўртта гуруч олиб-олмасди. Лекин кўзи ойимгиларнинг пиёласида, бўшади дегунча чой куйиб турибди. Узатгандаям ҳар гал ўрнидан туриб, тавозе-ла, чимилдикдан энди чиққан келинлардек пиёлани уч бармоғи устига кўндириб, узатиб турибди. Бунга сари почча:

— Ҳой, ойим, ҳой келинпошша, тўлдириб-тўлдириб, қуяверинг, энди ўзимизникисиз, — деб кўядилар.

— Бунақа килсангиз, бугундан чой куйдирмаймиз. Ана, Минаварнинг ўзи қуяверади. Ошгаям қаранг, — деб қистайдилар холам.

Тангритоғлик кеннойим:

— Хўп, опоғойў, олуппан-олуппан, — дейди-ю, яна бўшаган пиёлаларга алаҳсиб, буларни чалғитади.

Мен эсам, тергаш навбати ўзимга кепқолмасидан ҳайкиб, ора-чира лаганга қўл узатиб турибман. Аммо-лекин мана бундай танча атрофида жам бўлиб ўтиришимиз, айниқса, ой деса ой, кун деса кундек гўзал кеннойимнинг чой куйиб бериб, бедарак кетган акамдан бир ёруғ мужда бўлиб қаршимизда ўтириши менга шунақа ёқпти эдики... Мен ундан жуда кўп нарсаларни сўрагим, билгим, акамнинг дарагини эшитгим келар-у, журъат ҳам, маврид ҳам топа олмасдим. Қачон бир мавриди келади экан, буни ҳам билолмасдим.

Нихоят, ошга фотиҳа ўкилиб, лаган олинди. Ким қозон ювгани, ким идиш-товоқларни бир ёқли қилгани чиқди. Муҳаббат кеннойим ўз уйларида хабар олгани, Санобар опа поччага жой солгани турдилар. Танча атрофида холаму ойиму почча қолдилар. Ошдан кейинги чой хуш ёқиб, самоварнинг ора-чира «тирилиб қолиб» жиғиллашига кулоқ бериб-бермай у ёқ-бу ёқлардан гаплашиб ўтиришаркан, кутилмаганда почча жонланиб:

— Ҳой, Саломхон, айтмоқчи, қутлуғ бўлсин! Бу жиян катта йигит бўлиб, доvon ошганмиш, инистуларга кирганмиш! Кечагида Гулчеҳра айтса, «Салом опоқини ўғиллари биза билан ўқивотти», деса бир қувонибман-бир қувонибман. Зўр иш бўпти-ку, — деб қолдилар.

— Ўзи кириб келди, почча, биров орқасидан борибам юргани йўқ, — дедилар ойим ич-ичларидан фахр-ланиб, — кўзувувз тиригида ўкиб қолсин.

— Кўп яхши бўпти-да, — дедилар у киши. — Беш йил нима — кўз очиб юмгунча ўтади-кетади. Ана, Асатулланики ҳам яримлаб қолди.

— Ило-ой, ёлғизларни ўзи қўллаб, ойинг роҳатинг-ни кўри-иб юрсин, — деб холам куракларимни силаб қўйдилар. — Озгина қийинчиликни ўзингга олсанг...— битириб оласан. Балки... даладан қатнашга қийналаётгандирсан?

— Ётиб келяпман, — дедим мен ийманибгина. — Ойим бомдодга турганларида уйғотиб қўядилар.

— Олди сутчилар билан кетади, — дедилар ойим.

— Жуда эрта экан-е, эрта. Устига-устак ҳар куни қатнашни айт, — дедилар почча мен учун қайғуриб. Кейин ойимга ўгирилиб сўрадилар: — Ҳой, Саломхон, шўтта қолаурса-чи? Ана, қанча уй хангиллаб ётибди. Ётиб ўқийверсин!

Ойим танча кўрпанинг қавиғини текислаб — хаёлланиб қолдилар. Мен эсам, бир чеккаси қандай яхши бўларди, деб учиб-қўниб турибман-у, бир чеккаси ойимларга ачиняпман: унда

ёлғиз қоладиларми, Асол холамларга ўхшаб? Йўқ, қийналсамам...

Ойим бошларини кўтардилар. Юзлари ёришиб бир у кишига, бир холамга миннатдор қарадилар:

— Майли, почча, қолдирсам-қолдирай. Фақат сиз ҳам янги келинпошшани менга кўшворасиз. Мен ҳам ёлғиз қолмай-да, ахир.

Ҳаммалари ялт этиб, бир-бирларига қарашди.

— Ҳо-ов, балли. Балли, Саломхон. Хў-ўп, савобга қолардингиз-да, — дедилар почча ойимнинг топқирликларига беш кетиб, ҳам рапидадай кафтларини тиззаларига ура-ура. У киши бу гапни айтолмай ўтирган эканлар-у, ойим, ойижоним буни қайдан сеза қоптилар?! Уяммас, буяммас, мен бу ерда қолиб, ўрнимга янги кеннойим кетаётганидан ҳайратда эдим: қаранг-а, Марғу кеннойимга буюрмаган уйлар... унга буюрмоқда эди.

Нима бу — ё тақдир деганлари шумикан?..

11. НАВБАТ ЁДГОРМУРОДГА ЕТИБДИМИ?

Биз ҳикматига етолмайдиган воқеа-ҳодисалар қанча-я, тавба.

Қуроқлар ҳам узиб кетолмайдиган ип қидириб, иш орасида дўконга чиқиб қайтаётсам, кўкдан таниш садолар келяпти. Тўхтаб қолаёзиман. Қулоқ тутиб, зингил солсам, шаҳар устилаб роса ҳориб-толган, кўнарга бир макон тополмаган турналар зўрға-зўрға қанот қоқиб, бир ипга тизилишиб келишмоқда. Аҳён-аҳёнда «етиб қолдик-етиб қолдик» дегандек бир-бирларига далда бериб қўйишади, бояқишлар.

Беихтиёр кечаги воқеа ёдимга тушиб кетибди.

Томда қуроқ учираётган эдик. Ипини охиригача бўшатиб, сўри ёғочига боғлаб ташлаганмиз: ўзини осмон ютиб, кафтдек бўлиб қолган-у, дариллаши баралла эшитилиб турибди. Бу ёқда шом тушиб, ивир-живири дарахтларнинг теппасигача ўрлаб чиқиб борган, лекин қани Ёдгортойни томдан туширолсам.

— Шошуманг, бирпас турайлук. Юлдузлар ёнсун, кўрайлук, — дейди нукул.

Мен унинг кўнглига қараб:

— Майли, ёнса-ёнсин, — дедим.

Нихоят, кўкнинг қора баркут духобасида бирин-сирин инжулар пайдо бўлиб, мен яна қистадим:

— Бўлди, тушдик. Ойим уришиб берадилар: қоронғуда томда юрилмайди. Бу ёғига жинларнинг куни туғади.

Ўзини эса кўтариб ола қолдимۇ нарвондан битта-битта туша бошладим. У жинданми, нимадан чўчиб, бўйнимдан маҳкам кучиб олган, миқ этмасди. Лекин ерга қўйишим билан савол ҳалтаси очилди-кетди: атрофимда гир айланиб, ҳали у, ҳали бу билагимга осилади, енгимдан тортқилайди:

— Ўша жинлар қуроққача ета оладуларму, амақу?!

— Ета оладилар, — дедим, нима деяримни билмай.

— Ундан нару-чи, ўта оладуларму?

— Йўқ, юлдузлардан кўрқадилар.

— Қуроқимуз-чи?

— Тураверади. Биз боғлаб қўйдик-ку, ахир.

Аммо у тинчий олмасди:

— Амақу, амақу... узуб кетса-чу?

— Узса, янгисини ясаб бераман, — дедим.

— Янгуси бунақа чиқмайду-да.

— Унда... тушириб ола қолайлук, — дедим кўнглига қараб.

- Йўқ-йўқ, учавурсин-учавурсин, — деб ўйноқлади у.
- Бўлмаса, кирдик.
- Ўзи орқамдан эргашиб келяпти-ю, саволини қўй-майди:
- Амақу-амақу, кечаси анувлар келса-чу.
- Яна нималар? — деб қайрилиб тўхтадим.
- Анув «курув-курув»лар-чу.
- Турналарми?
- Ҳа-да.
- Келса, нима қипти?
- Урулуб кетса-чу?..
- Мен баралла кулиб юбориб, елкасига қоқдим.
- Хў-хў, уларни билмаскансан!
- Нега? — деб сўниқди у.
- Улар сезгир! Арғамчисининг бошию учида ҳар қўриқчилари борки...
- Қанақа қўриқчу? — У аzza-базза йўлимни тўсиб туриб олган эди.
- Сен уларни нима деб ўтирибсан! — дедим тушунтиришга уриниб. — Бирор ерга қўниб, нафас ростламоқчи бўлишса ҳам ўша қўриқчилари мижду коқмай бир оёқда туриб чиқишади, билдинг.
- Нега бир оёқда, амақу?
- Бўлмаса, ухлаб қолишади.
- Ҳа-а, зўр экан!..
- Эрталаб турсак қуроқ ипини узиб кетибди. Ҳов, бедапояннинг ўртасидан топиб келдик.
- Мен унақа-бунақа қуроқ узолмайдиган ип олиб келишга ваъда қилганман. Ҳозир ичи тушиб кутиб ўтирибди.
- Хонамга кириб борсам:
- Э, баракалла, қаёқда юрасиз? Уйиздан неча қайта сўрашди, — дея эсхонамни чиқаришди.
- Ичимдан оловим чиқиб:
- Нега экан? — дедим.
- Булар сўрашмабди, улар айтмабди. Ичим тушиб, ҳеч ерга сиғмай ўтирсам, хайтовур, яна қақириб қолишди. Чопиб борсам, аёлим...
- Адаси, ўзизми?
- Мен-мен, нима гап? — дедим юрагим бўғзимга тиқилиб.
- Ишдан келсам.. шаҳардан одам чиқиб, Ёдгоризни...
- Ким чиқиб?! — деб юборибман.
- Одам, — деди у.
- Қанақа одам? Қаёққа опкетади? Ойимлар-чи?
- Қандай бермайдилар? Катта буваси сўратиб турса, — деди у.
- Қанақа буваси? Бува нима қилади унда?! — деб бақириб бердим.
- Мен билмасам, адаси...
- Хўп: бувасининг номидан келган... қандай одам экан? Суриштирмай бериб юбораверадимми?
- Машинада опкетган одамларни айтяпсизми?
- Кимни бўларди?! Жилла курса, машинасини эслаб қоптиларми?
- Эс-ки «Победа»муш.
- Ичидагилар-чи?
- Бинойи кийинган, сипо йигит дейдилар.
- Ёлғиз ўзи эканми? — дедим тасаввур эта олмай.
- Йўқ, қўшнилариинг айтишича, машина орқасида бир милиса ҳам ўтирганаканмуш.

— Э, баракалла сизларга! — дедим захримни кимга сочаримни билмай.— Бўпти, мен ўшанақаси ўтиб бораман, — деб телефон-қулоқни жойига ташладим...

Нега ўшанақаси дедим, ўшанақаси деганда нега Ёдгормуродларникини назарда тутдим — ўзим билмасдим. Назаримда, уларни авраб, болани олиб кетган кимса, албатта, Чаман акаларникига кирган, Ёдгорни суриштириб билгандек эди. Аммо ўзи ким, Кемшиктойни ўғирлаганларга қандай даҳли бор — ҳеч тасаввур эта олмасдим. Бувиси ҳам эмас, буваси эмиш! Ол-а, шоввозлар! Роса буларнинг кўзини шамғалат қилиб кетворибдими?! Чаман акам келган тақдирда ҳам бундай қилдирмасди-ку. Бу ерда бошқа гап бор. Бошқа биров келган. Қолаверса, кеча кечаси қуроқнинг ипини узиб кетиши, мен янги, маҳкамроқ ип қидириб юришим, шу пайтда ҳориб-толган турналарнинг шаҳар устилаб ўтуви — буларнинг ҳаммасида бир сир бордек, ҳаммаси бир-бирига боғлиқдек кўринар, миямдан Ёдгорнинг анув гапи, булар қуроқимизга урилиб кетмайдими, дегани кетмасди. Мана, энди ип топганимда ўзини олиб кетишганмиш. Тавба, Қумлоққа сўроқлаб боришдан бошқа йўл кўролмасдим. Бошқа қаердан ҳам излардим уни?

Ўзи нималар бўляпти? Кемшиктойнинг йўқолиши, Сарик мошак бир девонага эргашиб кетиши — тушунарли. Тушунса бўлади. Анави сувилондан азбаройи безганидан кетса кетворгандир. Лекин Ёдгормуроднинг йўқолиши... — далага топиб бориб, олиб кетишлари-чи? Ғаройибдан ғаройиб эди. Негадир ўзимни доғда қолгандек сезиб кетяпман. Эртага Чаман акага нима дейман? Онаси — кеннойимнинг олдига қай юз би-лан бораман? Ким, қайси номард журъат этибди бу ишга?

Ўша Калковуз бўйидаги таниш хонадонга борсам, ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит. На чимирилган «сув-илон» кўринадиди, на юзини сепкил босган Кемшиктой. Якка тавақа эшикни очиб, ичкарига кириб борибман ҳам, ошхона олдига ўтиб чақириб турибман ҳам, қани биров овоз берса.

Нихоят, уйнинг орқасидаги ҳовуз томондан уч-тўртта эски бағаз кўтариб, пешонасини қийиқ билан танғиган одам чиқиб келди.

У мени эшитди, десам, курси устига чиқиб, бағаз боғлашга уннай кетди. Ноилож, чақириб боравердим. Боғ қоровулининг роса «том битгани»га учраган эканман. Унинг қулоғи ёнидаги зирак-аппарати «ўлиб қолган»ми, ёнига борганимдагина кўрибди.

У соч-соқолига оқ оралаб, қошлари тикрайиб ўса бошлаган оғиркарвон одам экан, саломимга алик олиб, пастга тушди.

— Келинг, жиянми? — деди зирагини тўғрилаб. — Биттаси ҳар вақтдагидек йўлга кетган. Токлар ҳам қаровсиз қопти, — деди ишқомларга ишора этиб.

— Бошқалар-чи? — дедим.

— Бошқаси — идорама-идора юрибди! — деди ачиниб, — лекин аёл — аёл-да. Аёл кишининг қўли қаерга етарди. Нима дедингиз?

«Сувилон»ни айтаяпти.

Ахийри қулоғига чўзиниб дедим:

— Идорама-идора болаларни суриштирибми? — Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлаганидек, мен ҳам «ўз дардим»дан келар эдим.

— Кечирасиз, тушунмадим, — деди боғбон қўлини қулоғига тутиб.

— Болаларни айтяпман, қай бирини қидириб кетдилар?

Оғиркарвон одам елка учирди:

— Билмасам, жияннинг саннашидан асрандиси шекилли, — деб туриб, қўшиб қўйди. — Ҳа, айтмоқчи, анув ширинтой ҳам кўринмайди. Ижарада турган келиннинг жужуғи. Сўрамабман ҳам.

Сал енгил тортган жойимда ичимга қайта оғир тош чўқди. «Уни булар сўратмаган экан-ку, сўратса шу ерда бўлмасмиди?!»

— Ичкарида ким бор, буви бормилар?

— Борлар-борлар, ўтирибдилар шуларнинг дуои-жонини қилиб. Кираверинг.

Оғиркарвон боғбон (буларга тоға бўлса керак) зирак-аппаратини ўчириб, курсига чиқди-да, кўтарилган ток новдаларини боғлашга тутинди. Мен ўзим билган уй томон юравердим. Ё кудратингдан, бу мўъжазгина, саранжом-саришта уйда аттор қутисими, нима бор эди, кирмасиздан аллатовур ифор хидларга қўшилиб, бир ажиб бўй — қалампирмунчок⁵ ҳиди гуркираб келар эди.

Афтидан, Ойтўра буви менинг қорамни кўрибоқ кўнгиллари бўшаб, бир ерга етганлару яна кўзёшларини апил-тапил артишга уриниб, қўллари билан қалампирмунчок шодасини ушлаб қўйгандек эдилар. Мен шунинг устига салом бериб кириб бордим.

У киши (киприклари ўша-ўша нам, ўзлари ийманган ҳолларича) мени қаршиларканлар, юзларига нур иниб бормокда эди.

— Келинг, айланай. Ваалайкум ассалом, мирзо йигит. Холангиз ўргилсин, бормисиз? — у киши тасбеҳларини тиззаларидаги оч кўнғирранг тивит адёл устига ташлаб, қўлларини чўзиб эдилар, мен энгашиб елкамни тутиб бордим. Ва шунда дўланаранг тасбеҳ учида қалампирмунчок шодачаси борлигини кўрдим. Ҳа, мана, гап қаерда эди!

Буви елкамга қоқиб, пешонамдан ўпганлари камдай, қаншаримни силаб қўйдилар. Бир роҳат сездим, бир роҳат сездим.

У киши қўл очиб, дуо қилар эканлар, хатто нима ташвишда келганимни-да, унутаёзган эдим.

— Яхшиям сиз, сиздай хабар олгувчимиз бор экан. Худойимнинг ўзи меҳрибон-да, Чаманимнинг ўрнигаям сизни етказиб турибди...

Оҳ, кошки ўзим келган бўлсам!

Мен бош эгиб, ер чизиб қолган эдим. Аммо сир бой бериб бўлмасди. Шу захоти ўзимни ўнглаб:

— Ҳалиям қайтмадим у ўйинқароқ? Биз ҳувиллатиб кетибмиз-да, уйларибизни? — дедим, аммо қани Ёдгор ҳақида айта олсам. Тилим тугиғлик, дардим ичимда эди.

— Асалим шунча жойларга югурибам ҳеч иш чиқаролмади. Осмон узоқ, ер қаттиқ. Аёл киши — аёл экан. Мана, ўзиям билди, бояқиш.

Мавриди келган эди, сўрай қолдим:

— Милица-чи, келмадимми?

Ҳамма нима ғамда, мен ўз дардим билан эдим!

— Келди-келди, бу ёққа кирмади-ю, лекин тепагача чиқди, — дедилар буви.

— Тепада — болохонада мақиб юрибди? Акбартойнинг масаласида келган бўлса?

— Билмасам, — дедилар у киши ҳам ҳайрон қолиб.— Аввал Асал билан бир нималарни гаплашди, кейин чиқди.

— У кишини эргаштирибми? — дедим ичим ғурмишлаб. Мен изқуварнинг дарди нима экан, билолмасдим. Ёки Асалнинг ўзи оғзидан гуллаб қўйдимикан, Чаман акам йўғида? Ҳаммасидан шуниси мени талвасага солиб қўйган эди. Буви бош тўлғадилар:

— Йўқ, тушавермагач, чиқди шекил. Шундан кейин, хўп, опахон, хўп, бехавотир бўлаверинг, дараги чиқиши ила хабар қиламиз, деб чиқиб кетди.

— Қизик, нима излаб келибди?

— Болаларнинг суратини сўрабдимиш.

— Иккаласиникими?

— Асални гапи-да... Мен балки хато эшитгандирман.

Менга шунинг ўзи кифоя эди. Бекорга болохонага чиқмаган, суратини сўрамаган. Кўриниб турибди, бизникига Ёдгорни излаб борганам, бу ерга сурат сўраб келганам — шулар. Аммо у

⁵ Қалампирмунчокқа жичча нам ё бир томчи кўзёш тега кўрмасин, у алладовурга кадар гуркирайверади. (Муаллиф).

ким, қандай нобакор? Милиса формасини кийиб олиб, ҳаммани лақиллатиб юрган изкувар?

Буви афт-башарасини кўрмадилармикан?

Шунча ташвишлар билан ҳам у кишининг юзларидан анави ғаройиб нур камаймаган, бу нур юзларининг рухиданми, ич-ичиданми силқиб турар эди. У кишининг дилларини оғритиб қўймасликка тиришиб, сўрадим:

— Ойнадан бўлса ҳам кўрдингизми ўзини?

— Кимни? Ўша милисаними?

— Ҳа-да.

— Ўтганда-ку, яхши илғамовдим, лекин қайтганда кўрдим.

— Юзиними?

— Ҳа, илгариям бир келган шекилли, Чаманимни сўроқлаб... Анча йил бурун.

— Демак, эски ўртоқлари... Шундайми?

Буви бош чайқадилар:

— Унисини билмадим. Лекин ғумалоқ юзли, қозоқбашара йигит эди. Ҳозир ҳам кўз олдимда турибди. Қизил шапкаси ҳам тусини ўзгартирмаганди.

— Э, уми? Худонинг ҳўл балоси! — деб юборибман. Ўзимнинг гапимдан ўзим уялиблар кетдим.

— Йўғ-е, сипо кўринди-ку, — буви кишини бунчалик ёмонлаш жоиз эмас, демоқчи бўлардилар.

Мен гапимни сипоришладим:

— Чаман акамдан ҳайиққан-да. Агар ўша Эски Жўванинг милисалигидан ҳайдалиб, бизнинг ёққа ўтказилган одам бўлса, мен уни биламан, — дедим. — Қайтаришибдимикан яна?

— Танисангиз, суриштириб кўринг. Ўзи кўнгли ўксик эди, қаерларда қолдийкин, болам бояқиш, сиғинди бўлиб?..

Мен ҳалиги гапдаёқ адо бўлган эдим. Бошим гир айланиб, кўзим тиниб-тиниб келармиди, ё туришга интилармидим, ишқилиб тезроқ кета қолсам, деб қолгандим.

Ахир: хувиллаблар қолдик, Ёдгортойни қачон опкеласиз, деб қолсалар, нима дейман? Қайси тил билан мен — ўзим уни излаб юрибман, дея оламан? Ундан кўра...

— Менга жавоб берсангиз, — дея олдим ахийри тил-забон битиб. Яна: дуо қилинг, деган каби қўлимни очдим.

— Илоҳо омин, оғир кунларда бизга бўлишибсиз, Сизга ҳам қайишадиганлар кўп учрасин. Биздан қайтмаса, Оллоҳдан қайтсин.

Қайси яхшилигимни айтадилар? Ҳали билмайдилар-да, куппа-кундузи болани олдириб қўйганимизни билсалар, нима дердилар экан?!.

Тезроқ кетиш керак! Кимнинг гапи — топшириғи билан қилди экан? Бу ёққа келгани етмагандай, бизникигача қаердан топиб бордикан? Яна шунчалик қисталанг опкетгани-чи? Нимага шошган, ошиққан?

Турдим. Мингта Қўқон манзиратлар билан хўшлашиб, чиқа бошладим. (Бу манзиратлардан ичим сидирилиб боряпти).

— Кеп турунг-а, йўқ бўлиб кетманг-а? Чаман акангиз ҳам тайинлаган-а?

— Хўп-хўп. Эсимда. Кемай қаёққа бораман?!

Анави ток тараётган «зиракли» тоға билан ҳам хайр-лашиб жилаяпман-у, ичкарида бир нимасини унутган одамдек, галдирардим. Кўзим ҳадеб анави болохонали уй деразасига кетиб-кетиб қоляпти. Назаримда, ўша дераза тавақалари бирдан ланг очилиб, ўша той бола — Ёдгормурод:

— Амакужон! — деб чақириб қоладигандек, қайрилиб қараганим-қараган. Аммо қани, чақирса! Чақирмасди! Энди у уйга киришга, уч ёғидан уч хил одам кўринадиган у сувратни кўришга йўл бўлсин! Назаримда, ўша азизларим «Нима бўлди? Бизни Ёдгормуродимизни,

ширинтойимизни нима қилиб қўйдинг? Нимага асрай олмадинг?», деб туришгандек, таъна этишаётгандек.

Мен эсам, қўлимда турмадан тортиб, энг олий идораларгача кириб боришга қодир хужжат туриб, каерга боришни, кимга учрашни билмасдим: Бизни ким чув тушириб кетди экан? Ўша бинойи, сипо йигитнинг ўзи ким? Уни ким бошлаб борибди? Ўша козоқ башарами ё бу уними? Ажратиб ол-чи? Мен Калковуз бўйида худди иссиқлаб кетган одамдек юзимни пишиб-пишиб чайганча, ўтириб қолган эдим. Наҳот ўша суллоҳ уни эргаштириб бориб, болани олиб кетган бўлса? Мен уни кошки билмасам... Холамларникида турганимда неча марталаб суриштириб борган. Мениям, кеннойимниям...

Бир куни ўқишдан қайтсам, дарвоза олдида қокқан қозикдек турибди. Мени кўриб:

— Ия, жанобларининг ўзлари-ку! — деди ирша-йиб, — ҳалиям шўттамисан? Жариманинг каттасини солмагунимча туравурасан шекилли. Уйда ким бор? — деди мишиллаб.

— Билмасам, кўриб турибсиз, энди келяпман, — дедим дарвозани очишга шошилмай. Ётганидаям ки-йимини ечмай ётадим, формасини ёғ босиб, ёқаю тирсаклари, тиззалари ялтиллаб кетган эди. Кейин ундан ачимсиқ махорка ҳиди анқиб ётарди.

— Почча қаердалар? — деди ичкарига ишора этиб.

— Таҳорат оляпгандирлар-да, — дедим сир бермай.

— Хола-чи? — деди суриштиришини қўймай.

— Билмасам, — деб елка қисдим.

— Меҳмон-чи? — деди у дабдурустан.

— Қанақа меҳмон? — дедим анграйиб. — Ўзимми?

— Сен — отни қашқасини билмасканманми? Анув келинни айтаяпман. Чегарадан ўтиб келган-чи! Кимни гел қияпсан? — деб ўдағайлади.

Дамим ичимга тушиб кетди. Лекин бу ипириқкига айтиб бўладими!

— Мен... унақа меҳмонни кўрганим йўқ, — дедим кўзимни лўқ қилиб. Худди у ишонадигандек яна қўшиб қўйдим, — бошқаси билан адаштираётгандирсиз.

У мазах қилгандай иршайди:

— Ҳе, қишлоқи!.. Кимни лақиллатмоқчисан?! Аввал мишиғингни эплаб ол, — деди-да, ипга осифлиқ чўпни тешикка тикиб эди, занжир тушиб, эшик очила қолди.

— Бошлайдиларми ё ўзим кириб бораверайми? — деди мени масхаралаб кулиб, сўнг қорни ғарч-ғурч босганча тепа уйга қараб чақириб бораверди:

— Ҳов, ким бор? Қараворасизларми бундоқ!

Почча намозни бошлаб қўйганлар шекилли, ёлғиз нокнинг рўпарасидаги ойнаванд равоннинг эшиги очилиб, зинада Муҳаббат кеннойи кўриндилар. У киши адл қоматли, хонзодаларга ўхшаб қаддиларини ғоз тутиб, бир чиройли юрар эдилар. Шу юришда виқор тўкиб кела бошладилар. Милиса уларни кўриб, қадами товсиллаб, ошхона эшигида тўхтади.

— Кеннойижон, узр, — деди ялтоқланишга тушиб, — хизматчилик. Сизларникида...

— Нима, бизларникида?.. — дедилар Муҳаббат кеннойи пинакларини бузмай.

— Бепрописка одам... турипти экан. Шунақа хабар тушиб...

— Ким экан ўша... хабаргир? Қаний?.. — деб у киши қўл чўздилар. Мен ортда — ўз дарсхонам эшиги кесакисига суяниб турардим, оқибати нима билан тугаркин деб.

Участковой ҳали у, ҳали бу чўнтагини кавлаб, талмовсиради:

— Ие, копти-ку. Кечирас, идорага ташлаб келавурибман.

Муҳаббат кеннойи пинак бузмадилар:

— Қолган бўлса, опкелинг. Мен бир кўрай, ўша тухматчини!

— Энди, кеннойижон, — деди милиса, — опкелганимдаям беролмайман сизга. Қонунда йўқ.

— Шунақами? Хатни текширишга қонун бор, кўрсатишга йўқми? Кимни лақиллатаяпсиз? Қани, бир туёғингизни шиқиллатворинг-чи?! — деб у киши қўлларининг орти билан товук

қўригандек ҳайдашга тушган эдилар, у қизариб-бўғриқиб кетди.

— Мен билан ўчакишманг, кеннойи. Охири яхши чиқмайди, — деди пўписага кўчиб. — Биладан, сизлар хориждан ўтиб келган одамни... яшириб ўтирибсизлар. Биронтанглар қамалиб кетсанглар...

— Вой-вой-вой, қўрқитиб юбординг-ку, жуда. Аввал топ-да, кейин гапир!— дедилар Муҳаббат кеннойи.

— Қўймаяпсиз-ку, ахир, — деди у.

— Бор, ана, топиб олақол. — Муҳаббат кеннойи йўл бериб, четланган ҳам эдиларки, почча тўрдаги уйдан чиқиб келдилар. Кейин новвотранг хассаларини тиззаларига олганча, деразанинг пастак тахтасига чўкдилар. (Бир вақтлар расм бўлган шекилли, ўша тўрдаги уйнинг иккала деразасига ҳам ўрнатилган арча қопқалар ўнгиб кетган эди). У киши қафтларини қошларига тутиб, унга зингил ташладилар:

— Зокир, ўзингмисан, қизифар? Нима бало, бетта биз туришимизни... унутиб қўйдингми? — дедилар нимагадир шама қилиб.

— Ассалому алайкум, почча, ўзингиз шўттайкансиз-ку, — деди у ҳайтовур саломини унутмай.

— Ваалайкум, ваалайкум... Ҳа, сени нима жин урди, Раҳматулла аканг қаерда ишлашини билардинг шекилли? — дедилар у киши. (Раҳматулла ака Муҳаббат кеннойининг эрлари, аллақайси катта идорада ишлайдилар).

— Биладан, почча, биладан, — деди у анча ховридан тушиб. Сўнг беш қадам наридан тавозеланиб бора бошлади. — Лекин хизматчилик экан, илож қанча?

Хужранинг қия очиқ эшигидан Минавар опам мўралаб, айвонда қора духоба пахталикда холам қўриндилар. Почча эса, милисанинг киприк қоқмай ёлғонлаши наша қилиб, қикирлаб кулдилар. Балки жаҳллари келиб, кулги билан енгаётгандирлар...

— Хизматчилик, дегин? Қизиталоқ, бу сенга хизмат топиб берадиганларам кўпайиб қопти-да, а, Зокир? — деб тегишдилар. Сўнг қўлини олиб, афтига ҳам қарамай бош чайқарканлар, дабдурустдан сўрадилар. — Агар тополмасанг-чи, нима бўлади? Жазолашадими?

Зокир қўлини бўшатолмагани устига нима деярини билмай гангиган эди.

— Жазо-ку... беришмас, лекин гап тегиши мумкин,— деди.

— Шунақадан икки-уч марта бўлиб қолса-чи? Бўшатвормайдими, қизиталоқлар?

Бу гапдан у баттар довдираб, елка қисди.

Почча қўлини қўйиб юбориб, хумдек бошларини сараклатдилар:

— Чаток, чаток, Вазифанг оғир экан, Зокир, — дедилар. Ва кутилмаганда: — Ана, бор, қирақол. Хоҳлаган жойингни титиб чиқа қол, — дедилар.

Зокир буни кутмаган экан, тинтувни қайси уйдан бошлашни билмай каловланиб қолди. Муҳаббат кеннойининг зинаси томон юра туриб, бирдан айниди. (Ё Муҳаббат кеннойининг бояги шахтидан чўчиди, ё Раҳматулла аканинг қаерда ишлашини хотирлаб қолди). Қайта туриб, поччага ялтоқланди:

— Сиздақа тушунган одамнинг садағаси кетсанг арзийди, почча. Анув раисингиз бор-ку — Маматохун! Шундоқ қора бўлиб туришга унамади-я. Шошмай турсин. — Айвон ёнбошидаги хужра томон юра туриб, ўз кўнглида изн сўради. — Шу бир чеккадан бошлайверай-а? Қани, опоқи, ўзиз бошлай қоласизми?

Холам пахталикларининг тугмасини ечиб-қадарканлар, поччага яқин бориб, кулоқларига бир нима дедилар. Почча бояги-бояги бош сараклатиб, қикирлаб куларканлар, соқолларини тутамлаб-силаб туриб:

— Қўявер, санга нима, тинтадиган у экан. Манга деса, кир ўрага тушиб чиқмайдими?! — дедилар.

Зокир милиса айвонга ўтган жойида тўхтади.

— Милисани мазах қияпсиз, шекилли, почча? — деди у кишининг қиқирлаб кулишларидан чинданам оғриниб. Билмайдики, почча бир нарсдан жаҳллари чиқа бошласа, ўзларини кулиб энгадилар.

— Бор деганда боравурмайсанми, тепчилмаган дўппиларинг билан кимни нима иши бор?! Унга бош-қа бирав керак. Хориждан келиб, яшириниб ётган одам керак. Қаттан биласан, балки у катта кўпорувчидир. Душманни яшириб ётгандирбиз?! — дедилар овозларини кўтариб.

Поччани ҳеч бу алпозда кўрмагандим: у киши хассаларининг учини қатқалокқа уриб-уриб сўзлар эдилар.

— Мен бир нарса дедимми, Санобар, ана кўрганча кўриб, кидирганча кидирсин, йўк нарсани, — деб холам хужрага бошладилар.

Зокир поччанинг авзойлари нимага айниганини англаб турган бўлса ҳам иккилана-иккилана холамларга эргашди. Мен бу машмашанинг нима билан тугашига ҳеч ақлим етмасди. Тавба, почча нега бундай қияптилар? Айтиб қўя қолсалар бўлади-ку! Сен қидирган одам йўк, овора бўласан, жўнаб кетиб бўлган десалар, олам гулистон-ку. Атай калака қияптиларми?..

Мен оёғимдан совуқ ўтиб бораётган бўлса ҳам, кириб кета олмасдим. Ўн кун излаганда кеннойимни тополмаслигини биламан, лекин бу машмаша нима билан тугаши қизиқ.

У хужрадан тортиб, барча уйларга, ҳатто Муҳаббат кеннойининг равонигача бош суқиб чиқди. Бостирмани айланиб кўрди. Бурчакдаги минг хил эски-тускилар сақланадиган жойга кириб, қанча йўк бўлиб кетди. Кейин билсам, бўш сандиқлару мени бўйимдек-бўйимдек хумлар ичигача бош суқиб кўрибди. Ахийри, қўлининг чангини қоқиб, ҳовлида гарданини қашлаганча туриб қолди. У қаердандир елкаларига неча йиллик исларни илаштириб чиққан, лекин ўзи сезмас эди.

— Хўш, кўнглинг жойига тушдимми? Ё том тағларигаям чиқиб боқасанми? — дедилар почча ўша-ўша дераза раҳида жилмайиб ўтирганча. Кейин ҳозир чучкириб юборадиган одамдек лабу лунжларини бир ғалати бужмайтирдилар.

Кутилмаганда бу унга тегиб (ё чинданам баҳона тополмай турган эканми), бирдан чўчонглай кетди:

— Кулинг-а, кулинг! Сизга одамни устидан кулиш бўлса! Ҳали йиғлайдиган вақтлар ҳам келади! Шошмай тулинг. — У зарда билан қўл силтаб, жўнай бошлаган эди (кўриб турибман, холамнинг юзлари оқариб кетди, Минавар опам «ада-ада»лаб қолдилар, Муҳаббат кеннойи эса, милисани инсофга чақиришга тараддулланиб, қадам босдилар), почча уни хотиржам чақирдилар:

— Менга қара, — дедилар муҳим гаплари бордек. Зокир ҳам бунга ишониб, ўгирилди. У киши аста имладилар. — Бу ёққа кел. Кел, келавер.

У ҳам ишониб қайтиб борди.

— Қулоғингни бер, — дедилар ўтирган ерларида қўлларини чўзиб.

У энгашди.

Ҳаммамиз ҳайрон бўлиб турибмиз. Нима гаплари бор экан, деб. Почча унинг бошини ўзларига яқин тортиб, қулоғига бир нима дедилар.

— Йўғ-е!.. — деди у кўзлари ола-кула бўлиб. — Эшитганим йўқ-эшитганим йўқ. Чинингиз билан-а? — деди ишонолмай.

— Чин, чин. Чиндан, — дедилар почча турқларини қилча ўзгартирмай.

— Бизда... бизда унақа маълумот йўқ-ку, — деди Зокир тамоми гангиб.

Почча кулдилар:

— Ҳе, сен бу ёғини эшит, — деб яна қўлларини чўздилар.

У энгашди. Ва яна почча бир нима дедилар.

— Бир карвон? Шаъм? — деди. Зокир боягидан ҳам гарангсиб. — Нима қиларкан шунча шаъмни?

Почча кулоғингни бер, беравер, деган каби яна қўлларини чўздилар.

У яна энгашган эди, яна бир нима деб, кулиб юбордилар.

Зокир турган ерида сачраб, боягидек чўчонглаб кетди:

— Эй боринг-е! Эй кўйинг-е! Мен сизни туппа-тузук одам десам... — У чўрт бурилиб, шатиллаб чиқиб кета бошлади.

У киши нима дея қолдиларки, Зокир милиса чаён чакқандек бу хонадондан чиқиб бораркан, йўлакай орқасига ўгирилиб:

— Ҳали шошмай тулинг. Шаъм қанақалигини кўрсатиб қўяман! Милиса билан олишишни кўрасиз ҳали!— деб жавраб-саннар эди.

Почча эса, қани парво қилсалар! Қайтага хумдек бошларини чайқаб-чайқаб, кўзёшларини арта-арта кулардилар. Ўзларини тўхтатолмай: «Вой, Зокири тушмагур, вой, Зокири тушмагур, ҳолинг шу экан-ку», деб қўярдилар.

Қараб туриб, мен у кишини суюб кетдим. Қара-я: шу суллохгаям бас келадиган одам бор экан-а!

У остонадан ўтдиам, орқасидан дарвоза шарақлаб ёпилиб, занжиру халқалари ўйнаб кетди. Унинг ваҳимасидан ҳаммамиз чўчиб тушибмиз. Аммо почча тирқираб чиққан кўзёшларини қафтларига арта-арта ҳамон «вой қизиталокнинг югурдаги-ей», деб кулар эдилар.

Ахийри холамларга забон битди:

— Ҳай, Санобар, шу одатиз қолмади-қолмади-да. Ахир кетвотувди-ку, итдек бўлиб?... Зарилмиди жиғига тегиш? — дедилар важиллаб ва юзларини буриб уйга қараб юрдилар.

— Нима дея қолувдиз, опокта? — деб кулимсирадилар Муҳаббат кеннойим.

Мунаввар опа эса ҳиринглаб хужрага кириб кетдилар.

Почча қўл силкиб, бош чайқадилар:

— Кейин-кейин. Бир кун келиб, айтиб бераман, кулиб юрасизлар.

— Ҳозир айтсангиз-чи? — дедим мен.

— Қизиғи қолмайди, жиян. Аммо-лекин бир туширдимми, қизиғарни боласини?! — деб таъсирланиб қўйдилар.

Аммо холам остонага етмай тўхтадилар, ичларига сиғдира олмай:

— Умрбодли душманам орттириб олманг-да, Санобар. Кошки ичига ютиб кетса. Худонинг ҳўл балоси-ку, — дедилар жиғиллаб.

Почча бир қўллари билан орқа — белларини ушлаганча хассага таяниб туриб, секин ўринларидан кўзғолдилар:

— Сен кўпам ғам ема, Санобар. Худойим Ўзи ғамхўр. Шу ҳўл балоси билан ҳам синамоқчи экан, синайверади. Ҳаммаси Ўзининг қўлида. Ёрлақаш ҳам, қийнаб-қийнаб иймонни чархлаш ҳам. Мен ёлғиз Ўзига таваккал қилган одамман. Бўлагидан қўркмийман. Биласан-ку, ўзинг, — деб у кишининг кетидан танчали уйга юрдилар. Ва бора туриб, менга «Юр, Мақсудхўжа, оёғингни иситвол. Омон бўлсанг, бунақа томошаларнинг кўпини кўрасан», деб қўйдилар.

Чинданам бу бир башорат экан. Мана, энди бу хонадонларгача келиб юрибди. Улар турадиган болохоналаргача чиқиб борибди. Болалар эса дом-дараксиз. Бу ишда у иблиснинг қўли йўқмикан? Ҳукуматга хизмат қиляптими ё бошқа бировларга?

Арқоннинг бир учи шу ерда экан, нега соғиб-соғиб олдиғача бормай?

Мен ичимда бир жаҳд уйғониб, ўрнимдан турдим. Ернинг тагидан бўлса ҳам топишим керак. Ёдгормурод ҳаққи, кеннойим ҳаққи нима гаплигини билишим керак!

Шу жаҳд билан Эски Жўвага қараб юра туриб, каллам бирдан тиниқ ишлай кетди: уйга бормай туриб, ойимлардан аниғини билмай туриб, мен кимни излаб юрибман? Ахир, сипо йигит бунимас, бошқасини бошлаб борган бўлиши ҳам мумкин-ку. Унда «машинанинг орқасида ўтирган формали одам» ким? Аввал ўшани аниқлаш лозиммасми?..

Мен жаҳд билан уйимизга қайта қолдим. Ахир унинг изи қаерда йўқолибдики, мен

қайтмасам?..

(Алҳамдулиллоҳ ало тавфиқиҳи. Китобнинг аввали ана шу жойда эътимомига етди).

И к к и н ч и б ў л и м

ҲИЖРОН ШЕВАСИДАГИ МАҲФУЗ ХАТЛАР

1. КЕМШИКТОЙНИНГ СИРИ — ТЎПИҒИ ЧИҚҚУНЧАМИДИ?

Ёхуд ҳикоячига қоронғу муаллифга аён бир сафар тарихи

Фалокат оёқ остида экан. Қанча ёлғизтуёқ сўқмоқлару тийғончиқ музликларда қоқиниб-суринмаган жонивор довонга чиққанда панд еб, мункиб кетса-я. Тағинам Худо асради. Белигача кириб кетган отни қор ичидан бир амаллаб тортиб олишди. Қоловуз қирғиз чол ҳам ўзига пишиқ экан, таёғи билан қорни пайпаслаб-пайпаслаб бориб, йўлни топиб олди. Жабр кўргандан бола кўрди-да. От устидан учиб кетганда қандай тушди экан, етиб боришганда бояқиш тўпиғини ушлаб чинқириб ётар эди. Чиққан бўлса шукр-а, синган бўлмасин!

Бўш-баёвгина кўринган қирғиз чол балодек табиб экан. Кемшиктойни алдаб-сулдаб, тўпиғини кўрган киши бўлиб туриб, оёғини бир бураб тортган эди, боягидан баттар чинқириб юборди. Чол:

— Бўлду-бўлду, чопқилдаб кетусан, — деб кафтини кафтига қоқиб, ўрнидан турган бўлса-да, бола (роса кўрқиб кетган эканми) оёғини ҳеч ерга қўйдирмас, қор-муз устига ўтирволганча, мишиғ-тупугига қоришиб йиғлар эди.

Бу ёқда — кун кетиб, шом тушиб боряпти. Ўнгдаям, сўлдаям тоғлар, тоғларки, бир-биридан улуғ, бир-биридан ҳайбатлув. Туман бирининг ярим белига ўрлаб чиққан бўлса, бошқаси ботиб кетаётган қуёш нур-ларидан музтоғдек ярқирайди: чўққиларида булут оқ салладек ўралиб-айланади, айланиб-ўралади. Фақат паст — улар тушиб бораётган томон кўз илғаган жойгача оқаришиб турибди, ундан у ёғи — ҳов дара четидаги қарағайзорларгача шом қоронғилигига чўкиб бўлган. Шунақа палла.

Бу аҳволда ўша нажот дарасига қандай етиб олишади, ёлғиз Оллоҳ билади. Қолаверса, бу довонда — анув қор остидан чиқиб турган қора харсанг тошлар устида жон сақлабам, тонг оттирибам бўлмайди. Олам кўкламга киргани билан бу ерда ҳали қиш болалаб ётипти. Кечаси билан не синоатларини солмайди бошга! Эс борида қоловуз чолдан орқада қолишмагани маъкул. Униям Худо етказди. Бўлмаса, нима қилишардию қайга боришарди?!

Кулоқлари изғиринда ловуллай бошлаган кўнгилчан одам (унинг кулоқлари гултожихўроздек қизариб кетганди!) боланинг тепасида чўнқайганча нима қиларини билмай, бош кашинар эди. Яхшиям Учқўрғондан чиқарда Носир махсумнинг гапи билан сафар олдидан икки ракат намоз ўқиб олгани, «Алҳамду»нинг зам сурасига «Оятал курси»ни қўшиб, хос дуо қилгани⁶. (Бўлмаса, «Саловати тунужина»ни ўқиб, тонг оттиришармиди!).

— Ҳой, юрдик! Эгарга ўтқаз, ўргансин ўтиришням! — Қоловуз чолнинг орқасидан отини етаклаган «Ака почча» илкис қайрилиб, шанғиллади. — Шуни деб кўраримизни кўряпганимиз камми?!

Юракнинг тор-кенглиги гавдага қарамаскан-да, тавба. Отнинг устидан учиб кетгани камдай, оёғи лат еб турибди-ку, болапақирнинг. Тушуниш ҳам керак-да, бунинг аҳволига...

— Мана, ҳозир — туряпмиз, — деб бешикчи боланинг кулоғига шипшиди.— Улар

⁶ Оллоҳумма инний аъзузу бика мин ваъсака сафара ва кабатил мунқалаб ва суил мунзили вал аҳли вал валади». Маъноси будир: «Эй бор Худоё, сафар хатарларидан сақла, қайтиб келишда мол, жон ёки оила ичида кўнгилсиз ишлар устидан чиқишдан асра».

жилворишди. Бўла қол, Ёдгортой, пайтдан фойдаланиб, иримини қилиб оламиз.

Кемшиктой ўксиғини ичига ютиб, унга термулди. Бунинг орасида кўзларини енги ила артиб қўйди. Бешикчи шивирлаб тушунтирарди:

— Бунинг энг зўр доруси ўзингда-ку, вой той бола-ей. Шошма, мен тўсиб тураман, сен тўпиғинга бир чоптирворасан. Бўптими?.. Дарага тушгунимизча отдек бўлиб қоласан. Бўлақол.

Бола қисиниб ер сузди.

— Вой, полвон-ей, ҳа, сен уялма, таомили шундай,— Бешикчи унинг куракларини силаб кистади. — Бўла қол, мана, пана қилиб турибман.

Бола баттар қисиниб, туришга унналди. Пуштипаноҳ бўлиб ёнида қолган юмшоққўнгил, лекин тарашадек қотма одам ҳадеб қулоғига шивирларди:

— Сен қўркма, оёғинг музлаб қолмайди. Белбоғим бор, ўшанга чирмаб ташлаймиз.

Бола барибир унамай, ҳақачоқланиб тисарилди.

— Унда шошма, — дедию бешикчи унинг тақимию курагига қўл юбориб, даст кўтариб олақолди. — Ҳамонки унамасанг ўзим оптушаман. Бу аҳволда эгарда ўтира олармидинг.

Бола аввалига ўнғайсизланиб, тушишга уринган бўлса-да, сўнг ноилож жим қола қолди.

Узун одам қорда икки қадам босдию оёғи мўлжаллаган жойга тушмай чайқалди. Аммо от изига тушиб олиб, юриб кетгач, болага буюрган бўлди:

— Бўйнимдан қуч, бўйнимдан. Ҳа, ана шундай. Фақат сен, қўркма. Пастга тушиб олайлик, ўзим тахтакачлаб қўяман. Қолаверса, Мирзаҳожи бувангникига оз қолди. Ҳали сени опқбுவанг кўриб, бир хурсанд бўлсин, бир хурсанд бўлсин. Бизни шундай неварамиз бор экан Тошканди азимда деб. Сен сабр қил фақат. Етказиб борамиз, деб йўлга чиққанмизми — етказиб борамиз. Анув ака почча бунақа довлару ўғри йўлларни энди кўрмаяпти, қўркма! — У кўзи оёғининг тагида, ўзи қадамига мослаб гапириниб бор-яптию бола бояқиш оғрикни эслаб қолмасин, деб атторнинг қутисида йўқ сўзларни топар эди, — Мирзаҳожи буванг бизга хонлар ҳам қилмайдиган яхшилиқ қилган, ҳа. Давлат уйимизни тортиб олиб, бир этак бола билан кўчада қолганимизда, неча йил ташқисини бериб қўйган. У шунақа сахий. Сахийларнинг ҳам сахийси, етти иқлимда топилмайдигани. Одамлар туғишганидан бунақа оқибат кўролмайди. Бир ёқдан муруват қилиб сочавурадиям, бир ёқдан Оллоҳ ғайб-хазинасидан етказавурадиям. У топган савобни пошшолар ҳам тополмайди, ҳа.

Олдинда от тийғониб кетиб, қорга уялаб қолди. Бу ёқдагиси эса, ҳуркиб кетганидан тисарилиб, азбаройи кишнаб юборди. Ака почча ўтириб қолган, жон аччиғида жиловни қўйиб юбормай силталар, туришга унналар-у, тура олмас эди. Бояқиш тўриқ, қордан бўйнию боши чиқиб турибди-ю, зўр бериб олдинги оёғига туриб олишга интилади.

— Ҳов, найнов, шерикмисан — ҳаммолми? Болани қўй-да, қараш, — деб чақирди у жон ҳолатда.

Бу эса, болани йўлнинг ёнбағрига шундайча ётқизишга қўнгли бўлмай (ахир, билиб бўладими, текис деб ётқизган жойи ўнгир чикса ва ё ўпирилиб кетса, боланинг холи нима кечади?) қорни оёғи билан пайпаслаб, шиббалаб кўрди-да, кейин қўйиб, отнинг тизгинини тирсагидан чиқара ёрдамга шошилди.

У думидан кўтариб, ака почча тизгиндан тортиб, «ҳа-ху»лашиб бир амаллаб турғазиб олишди. Тағинам жонивор ақлли экан, уннала-уннала, сурина-сурина оёғи остида каттиқ бир ер топиб, ўшанга таяниб туриб кетди. Бўлмаса, нақ отдан айрилишар экан. Жонивор туриб олибдиям, титроғи тинмайди. Зўр бериб пишқиради. Ўзи тушган чуқурга хавфсираб қараб-қараб қўяди.

— Бунинг жони чиқиб қопти, саманни об ўт. Ўша билан йўл очиб, тушиб оламиз.

— Туришини қаранг: ўтақаси чиқиб кетипти, юра олармикан?— деди отига ачиниб бешикчи. Қолаверса, болани ким оптушади? Ака поччанинг шу жаҳли бўлса... Муросага келиб: — Майли, унда отларни алмашамизми? — деди ётиғи билан.

Кутилмаганда ака почча уни тушунди. Қорда мўлтирабгина, ҳар замонда бир мишиғини тортиб (ҳали ҳам ўксиғи босилмаган шекилли) ўтирган саритойга назар ташлаб, фикридан қайтди:

— Бўпти, юравердик. Фақат етишиб олинглар, — дея отини етаклаб, қоловуз чолга эргашди. Бешикчи боланинг олдига қайтаркан, унинг ўтирувидан ачиниб, бир ерга етди: нима бало, бояқишнинг кўлига сўзак кириб улгурибдим, кўзида ёш, жонию кўлини қаерга қўйишни билмай қопти? Ҳали силкиб, ҳали бармоқларини эзгилаб, «кух-кух»лаб бир ерга етяпти? Шунақа, сўзакнинг кириши осон, чиқиши қийин. Чиққанда ҳам «игна»ларини санча-санча, жон-жонигача оғритиб, кейин тарқайди! Унинг давоси муз ёки қор. Қорга ишқаш лозим.

— Шошма, тойчоқ. Ўзингни бекор қийнама. Сўзакнинг давосини мана биздан сўра-да. Биз топамиз-да,— деб у саритойнинг тепасига чўнқайди ва кўкариб кетган қўлчасини кафтига олди. — Вой-вой-вой, тоза яхлабсан-ку, чақаман дейди-ку! Қаерда бундай совуққа олдирдинг? Энди шошма, озгина чидайсан, — дея оёғи остидан бир сиқим қор олиб, кафтчасини (бармоқлари билан қўшиб) обдан ишқай бошлади. Азбаройи қаттиқ ишқаганидан қор сочилганча сочилиб, охиргилари эришга келди. Яна олиб ишқади. Унисини ҳам шундай қилгач:

— Бўлдими, ташлаб қочдим ё ҳалиям?.. — деб жилмайди.

Саритой чехраси сал очилиб, енги ила кўз ёшларини артди.

— Энди кўлни чўнтакка ур, қайтиб келиб қолмасдан, — деди-да, кўлини чўнтакка тикқан ҳамоно от тизгинини билагига солиб, болани тақими тагию белидан кўтариб ола қолди. — Сал пастга тушайлик, отга минволасан. Унгача бу сўзак⁷ изгиган довондан ўтиб оламиз, Худо хоҳласа. Кўр, улардан қанча қолиб кетибмиз...

Олдинда пакана қирғиз чол ҳеч кимга қарамай йўл очиб борар, у анча пастлаб кетганигами ёки шом қоронғилиги ўша пастдан тошиб-кўтарилиб келаётирми, унинг қорасини бир қарашда ажратиб олиш маҳол эди. Шошилмаса бўлмасди. Бунақа паллада изниям йўқотиб қўйиш ҳеч гап эмас.

— Хе-хей, жура қолинглар, имилдамай.

Ким экан деса, қоловуз чол экан. Овоз пастдан келар, ўзиям муштдек бўлиб кўринар эди.

Тушунди: вақт кутиб турмайди! Тағинам Худо ол кулим, деди! Кеч тушаётганда шу қирғиз чолни етказди. Учта ўн сўмга довондан оптушиб қўйишга рози бўлди. Ўриснинг ўн сўмлиги Николайни беш сўмлигидан қолишмайди-да, ўзиям! Алмашиш мумкин бу йўлларда. Худди айнимайдиган тилла пулдай. Унамай бирпас тихирлик қилса, шунақадан яна уч-тўрттасини қўшишмоқчи эди.

— Ҳозир! Етиб боряпмиз! — Улар овоз бериб қўйиб, қадам олишларини тезлатдилар.

Тангритоғга етиб олишса, бас! Бунга ўн ҳисса суюнчи кутяпти. Ҳаммани қўйиб, Мирзахожи куруқ кўядими! Қолаверса, гап суюнчида ҳам эмас. Э, баракалла, ҳамшаҳарлар, шундан-шу ёққа ола келдингизларми, бизни тойчоқни? Томиримнинг томири, данагимнинг мағизини? Ҳай-ҳай, зўр иш қилибсизлар-да. Бир умр эсдан чикмайдиган иш бўпти-да, деб бир ерга етиши аниқ.

Шунда ҳам бешикчи қарздан узилдим, яхшилигини қайтардим, дея олмайди. Ундан кўргани олдида бу нима бўпти?! У ўнта жонни неча йил қаватига олиб, бошини силаганда... бу бор-йўғи битта томирини асраб-авайлаб етказиб келса, нима бўпти?

Оёқ остидаги қор баъзан ундай тўзиб, баъзан муз каби ғарчиллайди. Тўғрироғи, аввал муз қавати синиб, кейин оёқни «ютиб» кетади. Баъзан тиззага довур, баъзан тўпиққача. Яхшиям олдингилардан қолган из бор, бўлмаса, белдан ботиб кетиши тайин. Кейин биров келиб тортиб олмаса, чиқиб кўр. Қолаверса, шу бемаҳалда ким ҳам келиб тортиб оларди?! Эрталабгача қолиб

⁷ Оллоҳга минг қатла шукр! Неча ойдан бери кўлимга қалам ололмасдим. Боланинг кўлига кирган сўзакдек бир нарса менинг кўлимга қалам олдирмай қўйган, асар шу жойда узилганча ётиб эди! Шукрки, йўқотиб қўйган сўзимни топиб олдим. У сўзак экан! Оллоҳ, бу ёғини ўзинг осон қил. Қаламим учидан тўкилатурган сўзларни ёзиб олишга шошдириб, уни жумла мўминга манзур қил, самимиятлар ато эт! (Муаллиф.).

кетган киши муз қотиб қолса ҳам эҳтимол... Баъзилар шундай...

Шом ивир-живирлари устига кўнгилга оғир бир ғашлик оралаб борар, бундай совук фикрлардан (аввало, Худо ўзи асрасин!) сесканиб-сесканиб кетарди. Яхшиям анави қирғиз чолни учратдилар. Балки у чол ҳам эмасдир, чинакам Ҳизр буванинг ўзидир? Манави болага Худонинг раҳми келиб, Ҳизр алайҳиссаломни йўллагандир. Мусога киш қаттиқ келади, деб огоҳлантирганда ўртада бир кийик болалаб кўйиб, қишни сурворгани каби... Қолаверса, ниятларини кўриб-билиб турибди Худонинг ўзи. Бу ерда бекорга тентираб юришгани йўқ. Ишқилиб ўзи қўлласин. Манави бировнинг омонатини эсон-омон етказиб боришсин.

Бешикчининг кучоғидаги болакай қунишиб ғингшиди. Йўқ, ғингшиди, деса, инграяпган экан. Унинг бир бурда юзи оппоқ оқариб кетган, устига-устак беҳол тортиб, кўзини юмиб олган эди. Ичидан қириндими, нима ўтди: тўпиғи жойига тушмаган эканми! Ҳалигача тинчиб қолиши керак эди-ку?..

Шу кўркувда... кучоғидаги болакайни баландроқ кўтариб, қулоғига шивирлади:

— Сен кўркма, тойчоқ, оз қолди. Довондан тушиб олсак, табиб топтирамиз. Қирғизлар синди-чикдига зўр бўлишади. Кўриб турасан, отдек бўлиб, чопқиллаб кетасан.

Ё тўнининг тафти ёқди ё ширин сўзлари элитди, болакай тинчиб қолган, фақат ора-чира ўксиғи тутиб, хўрсиниб-хўрсиниб кўяр эди. Кўзлари юмуқ, беҳолгина бағрига сингиб, ғужанак бўлиб олипти. Ишқилиб, иситмалаб қолмасин. Ўз оёғи билан чопқиллаб келаётган болакай... бу ёғига юк бўлмаса кошки эди...

Юрак нималарни сезмайди. Ярим соатларга қолмай дарага тушиб олишдию қоловуз чол учта ўн сўмликни кафтида тутганча дуо қилиб, орқасига қайтаверди. Қўлидаги таёғини демаса, ишонган ҳеч вақоси йўқ пакана чолнинг шу бемаҳалда доvon ошиб юриши, эртаминан қайтарман демай ёлғиз кетвориши чиндан ғалати эди. Кўркмагани унинг!.. Ростмана одам... юраги дов бермаса керак эди. Шунга қараганда... чинданам Ҳизр шекилли. Фақат пул олгани қизиқ эди. Ё киши кўзига шундай қилдимикан?

Аслида ўша учта ўн сўмлик киссасида бўлса-чи?

Бешикчи шу тобда киссасига қўл юборгиси ҳам келди-ю, лекин саритой кучоғида эди, аниқлай олмади.

Шу кетишда хуфтонга қадар ўрага тушиб қолгандек юриб (чинданам уч томон қоп-қора баҳайбат тоғлару фақат тепада бир тутам юлдузлар кўринарди, шунақа дарага тушиб қолишибди), алламаҳалда липиллаган бир ёруғга етиб боришди. Уни чироқ деб ўйлашган эди, тош ўчоқдаги олов бўлиб чикди. Йўлга орқа ўгирган пастак кулба қорайгандан қорайиб кўринар, жимжитлик ютаман, дерди. Аммо чақиришлари билан бузоқдек ит хуриб чиқиб, орқасидан оқсоқ одамнинг қораси кўринди.

— Аристан, жат! — Шу бир оғиз сўздан ит жилиб, ўзи елкаси тушиб-чиқиб кела бошлади. У қоронғуда ҳийла ҳайбатли кўриниб эди, асли калтабақай, ҳам туғма оқсоқ экан. Бир оёқи калта шекилли...

— Келинг, қардаш, — деб номигагина тутилган шохдевор ёнида тўхтади у.

— Кўриб турибсиз. бемаҳалга қолдик. Бир кеча кўноқ этасизми, деб... — деди ака почча, — чақириб турганимиз.

Унинг гапидан бешикчи хижолатларга тушиб кетди: тавба, бу кишини ким айтади шаҳарлик деб, кўча кўрган деб? Аввал салом, баъдаз калом, эмасми? Ўзи кучоғидаги болакайни баландроқ кўтариб тавозуланди:

— Ассалому алайкум, амаки. Биз-ку, ҳар ерда тунаб кетаверамиз, лекин манави жужук бор, бунинг устига оёғи лат еб, азобга қолди. Бир кеча минг кеча бўлмас?..

Юзини илғаб бўлмаётган кўрғон эгаси боланинг аҳволини эшитиб, четан эшикнинг тамбасиними, нимасини олишга шошилди:

— Ваэлайкум, ваэлайкум, қудай етказибду — кирингтар-кирингтар, — деб ўзи йўл

бошлайверди, кулбага яқинлашганда яна сўраб қўйди, — уқтаб қоптуму, тайшақ?

— Озгина мизғиди. Фалокат-да, отдан учиб, тўпиғини чиқариб олди. Шу қайтмаяпти, — деб тушунтирди бешикчи.

— Ай, сундайму? Қудай асрасун. Тайлар қоқулуб от бўлур-да, Қудайим ўзимга жўллабди-да, — мезбон кутилмаганда сўзамол, ҳам болажон чиқиб қолган эди. У ака поччага отларни қаерга қантаришу қаердан ем олишни тайинлаб, бешикчини яна ичкари бошлайверди. — Қану, қану, опкелинг-чу, самантайшақну бу ярукқа.

Ўзи пастак эшикдан дахлизга кириб, токчадан қора чироқни олди-да, кулба ичкарисига юраверди. Бу орада бола уйғониб кетган, қаерга келиб қолишганини англай олмай ҳар ёққа бир жавдирар эди. Бешикчи уни кулба эгаси кўрсатган ер — пўстак кўрпача устига ётқизмоқчи эди, бола нимадандир қўрқиб, унинг бўйнига ёпишди:

— Йўқ, йўқ, бу ерда қомиймиз, кетамиз. Бувимга кетаман, — у уйғониб бўлиб ҳам ўша йўлдаги гапидан қолмаётган эди, — уйимга обориб қўйила.

— Ий-й, жигит деганам жиғлайму? Қану аёқту беринг-чу, узатинг-чу. — Чўнқайиб улгурган чол қўлидаги чироқни наMAT устига қўйиб, тўпикқа боғланган белбоғни ечиб эди, у қайтиш ўрнига дўмбира бўлиб шишганини кўрдилар.

— Ай, жигит-а! Ай, тайшағим-а! Сунга сунчаликму? Ҳеч нима қилмапти-ку. Давоси шўттаку, — деб у чироқни кўтариб, яна дахлизга чиқа бошлади. У ҳар қадам ташлаганида ўзидан катта, баҳайбат сояси дам шифтдан қочиб, дам улғаяр эди.

Кўзларини мушти ила ишқаб, мишиғ-тупугига беланиб ўтирган болакай чироқ жилиши билан бирдан яна бешикчининг қўлию тиззасига ёпишиб қолди-ку:

— Бўлди, кетайлук? Қомайлук, жон амаки?— Ичкари кириб бўлишганда унинг ҳархашаси ғалати эди.

— Оёгинг бу аҳволда... қаерга борамиз? Қўрқма, бу одам шундай силаб-силаб даволайди, — Бешикчи унинг куракларини силаб, юпатишга уринди.

Аммо Ёдгор деганлари тиззасига баттар ёпишиб, аzza-баzza хўнграб берди:

— Керакмас: силамасин ҳам, қарамасин ҳам! Опоқбувимга кетаман, уйимизга кетаман.

Бешикчи энди бўғзига бир нарса тикилиб, юпатар сўзини ҳам йўқотган эди:

— Уйинг қаёқда қолди, биласанми? — деди жаҳли чиқа бошлаб. — Ахир, етиб қолдик-ку, етадиган жо-йимизга. Жиндак сабр қилсанг — бувангникига...

Бола энди унинг тиззаларига шаппалаб, бош чай-қаб-чайқаб йиғлар:

— Керагамас менга бува! Қайтариб опкетинглар: мени ҳеч қанақа бувам йўқ, мен Ёдгор ҳам эмасман, Акбарман! — деб уввос солар эди.

Бешикчи энди унинг бошини, куракларини силаб ҳам, «ҳой, той бола, тойчоқ бола, эшит», деб ҳам юпата олмасди. Бу ёқда, дахлизга чиққан уй эгасидан уялиб, хижолатларга тушиб кетяпти. Булар ким экан, бола ўғрилари эканми, деб ўйламайдими, ахир?!

Чаккасини бир нима сиқиб келиб, болани даст кўтариб оладигандек, икки тирсагидан маҳкам тутдию ўзини секин силкилади:

— Ҳов, бола! Ёдгормурод ўзимман, опоқбувамни соғиндим, деган ким эди?! — деди шивирлаб.

— Алдовдим... ёлғон эди ҳаммаси... — Бола қайта мишиғ-тупугига беланиб борар, ўзи ҳиқиллаб қолган, бошини тиззасидан узиб бўлмасди: шунақа ёпишиб олибди.

— Бизними, девонаними? — дея олди бешикчи.

— Униям... силаниям...

Бешикчи жим қолиб, ичи сидирилди. Ўзи сезмаган ҳолда болани бағрига торта бошлаган, бошини силай бошлаган эди.

— Нега, ўғлим? Нега бундай қилдинг? — деди секин.

Бола ҳам унинг бағрига сингиб борар экан:

— Кетгим, қочиб кетгим... келувди, — деди ўша кўйи ҳиқиллаб.

— Кимдан? Одам ҳам ўз уйидан қочадими, ўғлим?— деди бешикчи овози ўзгара бошлаб.

Бола жавоб бера оладиган ҳолда эмасди, бошини тобора унинг бағрига тикар, жавоб ўрнига ҳам:

— Кетайлук, кетайлук, — деб ўтинар эди.

Бу орада уй эгаси излаган нарсасини топди шекилли, чироқ, чироққа кўшилиб ёруғ қайта бошладию бешикчи шошилди:

— Яхши, аввал оёғингни кўрсатайлук, кейин. Жиндек чидайсан, хўп?

Бола кўниб, бош кўтаргунча уй эгаси — пакана оқсоқ чол хитой қоғозга ўроғлиқ бир нарса кўтариб остона ошган, йўлакай жилмайиб келар эди.

Бешикчи боланинг елкасига қоқди:

— Кўй энди, бўлар иш бўпти. Аввал ўзинг тузалиб ол-чи.

Шу пайт ковшандозга қоқиниб, пишиллаганча эшикда ака почча кўринди.

— Қалай, тўпиқ жойида эканми? Эгардан учганига шунчалик, от тагида қолса нима бўларкан? — деб кайфи чоғ ҳолда кириб кела бошлади.

Бешикчи унга ўқрайиб кўйди-ю, лекин сир бой бермай чолдан сўради:

— Нима буниз, от ёғими?

— Ҳа-да. Қани, жигит, мен бир кўрай-чу. Тай балдар жиғлайдиму. Кўрқоқ балдар жиғлайду. — Чол пуфакдай шиша бошлаган тўпиқни ёруққа солиб, авайлаб ушлаб кўра бошлади. Сўнг: — Шашма-шашма, кўрқувдирган жери жўқ, қани, мундай узат-чу, янада узат-чу, — деб туриб, кутилмаганда оёғини бир бураб тортган эди, бола чинқириб юбораёзди.

— Ана бўлду, тушду. Жанунг кируб ухлайсан энду. Йа ҳалуям оғруттуму? — деди у боланинг бошини бағрига тортиб кўйиб.

Саритой зириллаб, нари сурилишга уринди-ю, лекин шу баробар оёғини қимирлатишдан ҳайиқиб, уни икки қўллаб чангаллаб олган эди.

— Энди кўрқму. Жиғлоқ балдар уйимга кетаманлайду. Сен қараб тур, эртаман чапқилдаб кетусен, — деб кафтидаги мойни ийлашга тушди.

— Уйга? Ол-а! — Узун-узун қўлларини ёнига шаппалаб, шарақлаб кулиб берди Ака почча. — Ҳа, опокбувангникига кепқолганда-я!.. Э, сени қара-ю.

Бешикчи қаддини ростлади.

— Бир эркалиги тутиб айтди-да, амакиси. Эртага чопқиллаб кетсин, кўрасиз. — У сирни андаваламоққа уринарди-ю, лекин ўзининг ҳам ичидан қиринди ўтиб борар эди; «Ҳали биз Мирзаҳожи бувага шундай «совға» олиб кетаётирмизми?..»

2. ХОС ДУО

Кечаси алламаҳалга довур гаплашиб ўтириб эдик. Сўнг ичкари уйга кириб, диванга ёнбошлабману қотибман. Назаримда, ярим соат ҳам ухламовдимов. Ўнг ёним билан ётиб, шу ёним билан турдим шекилли. Лекин роса ширин туш кўраётган эканман: кеннойимни кўргани борган эмишмиз. Дераза олдида саломлашиб туриб эдик. Мен унинг оёққа турганини кўриб, бир ерларга етиб кетяпман:

— Вой, тузалиб қопсиз-ку, эм бўлса, шу-да. Ҳали ўзингиз юриб чиқиб кетасиз бу ерлардан, — дейман. Лекин кеннойим очила қолмайди, маҳзун тортиб, ийманиб боряпти. Ниманидир айтолмаяпти ҳам. Бир маҳал қарасам, қўлтиғида қўлтиқ таёқ!

— Вой, кесишдими?! — деб юборибман...

Кўрқиб кетганимдан ўзимга келолмасдим. Туриб ташқариларга чиқиб келдим. Ётиб яна туш кўра бошлабман. Овозини жуда аниқ-таниқ эшитардим:

— Яхшиям Сиз боракансиз, қайнужонум, — дерди бу гал кеннойим, — мингдан минг

рахмат, Ёдгормуродумни олуп кетупсиз! Уни ўпуб қўйинг! Хўп?..

Ё кудратингдан! Шунақа ҳам аниқ-таниқ туш бўладими? Бор-йўғи, илтимосини адо этиб, Ёдгормуродни кўздан нарироқ олиб кетганимми? Кейин-чи, бу ерданам илиб кетишди-ку, барибир. Нимадан белги бер-япти бу туш? Нимага табиб тўрамнинг берганлари эмига тушмабди? Тушуна олмасдим...

Бугун ишдан чиқибок кўриб келишни ўйлаб ишхонага борсам, ойна устида омонат хатча турибди. Юрагим шиф этди: ҳамхоналарим ёзиб қолдиришадиган бунақа хатчаларнинг кўпини кўрганман. Наридан борса, муҳаррирнинг йўқлови ё топшириғи бўларди. Аммо буни кўриб... этларим жимирлаб кетди.

Худо ҳаққи, кўрқибгина очсам, мудиримизнинг ёзуви. (У киши менга ҳеч хат-пат қолдирмасди. Ҳар қандай ошиғич топшириқ бўлса бетма-бет айтарди.) Бу гал йирик-йирик ҳарфлар билан ёзарди:

«Мақсуджон, қаерларда юрасиз! Шифохонадан чақиришди. Учиб бораркансиз. Бугун оператсиа куни экан. Сизга жувоб! Ёрдам керак бўлса, айтарсиз. Абдулла акангиз».

Тушим ёдимга тушиб... ичим шувиллаб кетди. Нахот кеннойим?.. Табибнинг доруси-чи? Кор қилмабдими? «Ёдгормуродимни ўпиб қўйинг» дегани шундан эканми?

Чиқдим. Хат қаерда қолди, эшикни қайта ёпдимми-йўқми, билмайман. Катта кўчага тушиб, дуч келган машинани тўсдим.

Эгаси чаккасига оқ оралаган, хийла босиқ одам экан, илтижомни эшитибок бош ирғади:

— Ўтиринг.

Балки менинг куйиб кетганимни кўриб, рози бўла қолгандир. Чиндан мен ҳозир кеннойимдан бўлак нарсани ўйламасдим: «Тавба, Ҳизрдай оқ-оппоқ қарияни тушларида кўриб, дуосини тилдан қўймай ўтирган одам... нечук оператсиага розилик бера қолибди? Ё бирон кор-ҳол рўй бердимикан?» Ичимни ит таталаб, шайтон хаёлимни ҳар ёққа олиб қочарди. Шофёр ҳам «игнанинг устида ўтирганимни» кўриб, машинасини чорраҳалардан эпчиллик билан ўтқазиб борар, ўзим эса, қайси кўчадан кетаётганимизни фарқламай қўйгандим.

— Катта дарвозасига боравурамизми? — деди у бир маҳал.

Мен дафъатан англамаган эканман, кейин тушуниб қолдим:

— Ҳа, ҳа, ўша ёқдан, — дедим, шу баробар хаёлимда анув «жонимни қоқай» хушрўй аёл — эшикбон ая жонланди. Ахир кеннойимни қаерга олиб кетишганини билар-ку, у.

Шифохона дарвозасининг биқинидаги мўъжазгина йўлагу дорбонхона кўзимга оловдек кўриниб кетди. Югургилаб чиқиб борсам, ойнаванд йўлакнинг орқасида хушрўй опанинг ўзи сарвдек бўлиб турибди. У кишининг ўзи ҳам мени кўриб, ичкаридан чиқиб келди:

— Вой, бормисиз, оповси? Қаерга опкетишганини биласизми?

— Қаерга?.. — дедим ютоқиб.

У узрхоҳлик билан боқарди:

— Кеча биратўла айта қолмаганимни қаранг. Овора бўлиб келиб ўтирмасдиз. Кечаси билан ич-этимни еб чиқсам-а... Машинангиз борми?

Мен бош ирғаб, ташқари қараб юравердим:

— Ўзлари қандайлар, ўзлари? Бугун кўрдизми ўзи?

— Кўрдим-кўрдим,— деди овози ўзгариб.— Бағрим-га босиб, шу тасалли бераман, дейман, қани бера олсам. Қайтага ўзи бардошли экан: «Худо бор, опа, Ўзу қўллайдуду. Унинг хоҳлагани бўладу, бизникумас. Раҳмат, яхшиям Сиз боракансиз», дейди, алқайди. Йиғлаб хайрлашдик. Ойдек жувон... яримта бўлиб қайт-са-я?..

— Нимага бирдан айниб қолдилар? Туззук эдилар-ку?

— Туззук эди, оповси, ранги-рўйи ҳам очилиб бораётувди. Нима бўлди-ю... дўхтирлар чоп-чоп қилиб қолишди...

— Ё анув опкелган дорумни... ичмай қўйдиларми?

Опа бош тўлғади:

— Йўқ, ичган сарим енгил тортяпман, деб ўтирувди. Қолаверса, Сиз билганиз йўқ, тўрамнинг ўзлари келиб, кўриб кетдилар.

Мен сапчиб тушдим!

— Қандай! Ўзлари-я? Биров билан адаштираётирсизми?

Миям ўқдай ишларди: «Ёки биров у кишининг сувратида келиб... бирон нарса бериб кетдимикан?» Хаёл курсин, минг ёққа опқочарди.

— Вой, оповси, у кишини танийман-ку. Қолавурса, юзларидан нур ёғилиб турибди.

— Унда... қистаган ким, кўймаган ким? — дедим ичимга сиғдиролмаб.

Опа атрофга безовта аланглаб, қулоғимга шивирладилар:

— Бош врачимиз икки оёғини бир этикка тиқиб, каллам кетишини истамайман, консилиум қарорини бузманглар, деб турволганмиш.

Ҳайрон қолдим:

— Ё Тўра бува келганларидан... чўчиб кетдими?

— Билмасам, кетидан келадиган ғавғосига тобим йўқ, дебдимиш.

Кимдан кўрқяпти? Чаман акамданми ё идорасининг номидан? Бошқа гап йўқмикан?

— Чатоқ бўпти. Қайтага энди эшитади эшитадиганини! — дедим зинадан туша бошлаб.

Опа хушёр тортди:

— Ўзига кира қолинг, ҳалиям бўлса.

— Йўқ, энди фойдаси йўқ: гишт қолипдан кўчиб бўпти. Қаёққа опкетишди? — дедим.

— ТошМИнинг жарроҳлигига, — деди қайтага баттар ташвишга тушиб. У менга тасалли бера олмаётганидан хижолатда — ич-этни еб, эргашиб келарди.

— Майли, раҳмат, биз кетдик, балки улгурармиз.

Назаримда, улгуриб оператсиани тўхтата оладигандек эдим.

Жўнадик. Қайтага, Оповси опанинг ўзи хижолатда қолди. Ҳамиша шундай бўлган: яхшилик соғинган кишилар изтиробда қолаверганлар. Биз бурила бошлаганда, у темир дарвоза олдида рўмолининг учини тишлаганча мунғайиб турар экан, сўнгги дақиқада кўлини очиб, юзига тортдими, тортмадими — илғамай қолдим.

Борсак, аллақачон жарроҳлик бўлимига опкириб кетишибди. Ўпкам бўғзимга тиқилиб, кириб боравердим.

— Ҳай, ҳай, мулла ака, қаёққа? Бу ёққа мумкин эмас, — деб бир ҳамшира аzza-баzza қўлларини ёзиб, йўлимни тўсиб чиқди. У оқ-оппоқ охорли халату қалпоқчалар кийган, энгиданми-қаердан бошни айлантираёзгудек атрлар гуркирар эди. Оддий бўлса ҳам кошки, юзига қарабоқ англадим: у янги келинчак эди.

Очиғи, уни босиб ўтиб кета олмадим.

— Майли, бери келинг, келинпошша, — дея шивирлаб, четга имладим.

У бу муомаладан юзлари дув кизариб, яна ҳам кўҳлик тортиб кетди. Аммо ўзи боягидан анча тушган эди.

— Айтаверинг, — деди ўнғайсизланиб.

— Стационардан... касал опкелишдими? Ҳозиргина?

— Аёл киши эдими, опкириб кетишди, — деб энди менга ачиниб қаради. — Эсиз, энди кўйишмайди. Профессорнинг ўзлари шу ердалар.

— Демак, кесишмоқчи? Шундайми? — дедим ичим сидирилиб.

Келинчак менга ҳалигидек ачинаб боқди:

— Илож қанча, бўлмаса, асраб қолишолмайди: қорасон, ахир!

— Қорасон?!

Мен хушим учиб, ўзимни унутган эканман, ҳамшира зўр бериб мени юпатарди:

— Сиз кўрқманг, профессоримизнинг қўллари енгил: қанчаларни кутқариб қолганлар...

Кулоғимга шунга ўхшаш таскин-тасаллинамо гаплар кирар эдию ўзим дераза раҳига суяниб қолган эдим. Шу ҳолимга мен бу соддадил келинчакка ниманиям тушунтира олардим. Ўша оёғи кесиладиган аёл ҳам унингдек бир мушфиқа эканини, бошида ҳеч кими йўқлигини қандай айта оламан? Қолаверса, қариндошларидан ҳеч ким бу ишга розилик бермаганини-чи? Тушунтирганимда ҳам бу ҳамширанинг қўлидан нима келарди?..

Бўшашиб, шундоқ дераза тагидаги ўриндикка чўка қолдим: Нима қилсам экан? Хат киргизсамми? Хатимга қарашармиди? Ёдгорга овора бўлгунча, ўша ёққа чопмайманми! Тўра бува келганларида мен бормабман! Борсам, оператсиага қўярмидим! Энди Чаман акага нима дейман? Акамга-чи?!

Кимдир шип-шип кела бошлади. Йўқ, йўлакдамас. Шу яқинда. Қаршимда тўхтаб эди, боягидек атир гуркираб кетди. Кўзимни очсам, чиндан ўша келинчак.

— Балки... бошлиғимиз билан... гаплашиб кўрарсиз. Ҳув, ануви хонадалар, — деди ёлғиз ўзимга эшитиларли қилиб. Шундагина унинг сурма тортилган кўзлари кийикникидан ҳам маъсум эканини кўрдим. Таклифи эса, ундан ҳам гўзал эди.

Даровке, нега бўшашяпман?! Мени ким айтади мухбир деб? Қизил гувоҳномам-чи? Шу ерда иш бермаса, қачон иш беради?!

— Бормисиз! Боядан бери айтмайсизми!

Мен тура ўша хонага интилдим.

— Фақат мени айтди, демайсиз, ўлдиришади, — деди келинчак шивирлаб.

Мен ўгирилиб, бошим ерга теккудек таъзим қилдим:

— Ишонинг, миқ этсам тилим... кесилсин...

Эшикни ўзим очдимми, бировми — билолмай қолдим. Остонада юзини ёшлигида чечак чакичлаб кетган барваста одам турарди. Бошдан-оёқ оқ-оппоқ кийинган киши оғзига оқ дока тута-тута чиқиб келмоқда эди. Биз сал қолса, урилиб кетарканмиз.

— Жон дўхтир ака, бир дақиқа, — дея бостириб кира бошлаб эдим, у оқ тоғдек бўлиб йўлимни тўсди. Оғзидан оқ матони олиб ўтирмай:

— Мумкинмас. Ўзим кеч қоляпман, — деб ғўлдиради.

Бўш келсам, кўкраги билан туртиб эшикдан чиқариб қўядиган.

— Бугун сизларда нодир оператсиа боракан. Шунга келиб эдик, — дедим сўнги имкониятимни ишга солиб.

Бошлиқ гарангсиди:

— Қанақа-қанақа?

— Нодир оператсиа.

— У нима деганингиз?

Мен бўш келмадим:

— Яъни, қорасон. Тўғрими?

У ноилож бир қадам чекинди:

— Хўш, нима бўпти?

— Шахсан профессорнинг ўзлари қияптилар экан.

— Тўғри, — деди у ҳамон ҳеч нарсага тушунолмамай, лекин оқ доканинг боғичини кулоғидан тушириб, рост-мана одамга ўхшаб гаплаша бошлаган эди. — Қаердан бўламиз, дейсиз?..

Мен газетанинг номини айтиб, қизил гувоҳномамни узатдим:

— Мумкин бўлса, ўша оператсиага қўйсангиз. Битта халат топилар, ахир?

Чечак излари тундлашиб, у бош чайқади:

— Афсуски, рухсат беролмайман. Профессор сиз ўйлаганча эмас.

— Қандай? — дедим гарангсиб.

— Сизга қўшиб мени ҳам ҳайдаб чиқаришади. Шуни истайсизми?

— Унда... унда...

— Иложингиз қанча. Шу хонада кутиб турасиз. Сўнг эпини қилсангиз, гаплашиб оларсиз. Хўп, мен кетдим.

У оқ боғичини тута-тута чиқиб кетди. Мен миқ этолмайин ҳам қолавердим. Ана, ёлғоннинг умри! Ҳатто кизил гувоҳномам иш бермади!.. Ол-а, энди нима қилдим? Йўлакка чиқолмасам (тўғриси, келинчакнинг юзига қандай қарайман?), пастга тушиб кетаверишга ғурурим йўл бермаяпти. Не-не вазирликларга кириб бора олган одам... шу ерда йўл топа олмаган эдим. Ноилож стулга чўкдим. Бош муҳарриримизнинг сўзлари кулоқларим остида жаранглар эди: «Бизнинг мухбирлар ҳеч кимнинг кабулхонасида кутишга ҳаққи йўқ. Ҳамма эшиклар унга очик. Кирилмадим, тамом, газетачи эмас!» Эмас, эмас, эмас.

Менга алам қилаётгани бу ҳам эмасди: шундай қўл чўзса етгудек жойда туриб, мана, етиб келдим, деб кеннойимга бирров кўриниш беролмаётганим, оғир кунда тепасида бўлолмаганим алам қиларди. Қолаверса, нима бўлган ўзи? Нега кесишяпти? Шусиз мумкин эмасканми?

Чидамай туриб кетдиму бетоқат кезина бошладим. Юрагим бўғзимга тикилиб келиб, тарс ёрилай дер эди.

Шу вақт эшик очилиб, остонада бояги ҳамшира кўринди.

— Ўтирибсизми? — деди у жилмайиб. — Кетиб қолмасакансиз. Хўп?

— Нима, бирор янгилик борми? — дедим энтикиб.

У ширин им қокди:

— Бор, бор, ҳали айтишади.

— Ҳозир айта қолинг? — деб ялиниб боравердим.

— Кетмай тураркансиз, профессор айтдилар.

— Профессор?

— Ҳа, газетага ёзадиган иш бўляпти экан.

— Шошманг, тушунтириброқ айтинг.

Келинчак елкасини ширин қисиб, қимтинди:

— Жиндак сабр қилинг — биласиз.

Нафасим ичимга тушиб кетди: Наҳот оператсия тугаб, кесиб улгуришди?! Профессор нима билан мақтанмоқчи? Кеннойимнинг аҳволини тасаввур этиб, этларим жунжикиб кетди.

Келинчак қайтаётиб ўгирилди.

— Сиз суюнчини ҳозирлайверинг, — деди шипшиб. Сўнг ичига сиғдирилмай айтди-қўйди: — Кесишмайдиган бўпти, билдиз.

— Воҳ. Оллоҳ бор экан-ку! — Мен дўппимни осмонга отадиган ҳолга тушган эдим: — Нечук?

— Арра олмабди.

— Олмабди? Олмайди ҳам-да! Ана, мен нима девдим?! — Мен янги бўлган жиннидек шовқинлаб, кувнар эдим!

Ҳамшира шошиб қолди:

— Вой, киринг-киринг. Мени балога қолдирасиз.

Шу вақт йўлак охирида уч-тўрт оқ халатли кишилар кўриниб, келинчак баттар ўтинибли-ялинишга тушди:

— Ана ўзлари, илтимос, кириб тура қолинг.

Мен остонада турганча ич-ичимдан ёқа ушлардим:

«Ё, тавба, бу қандайин мўъжиза? Арра олмаганмиш!»

Мен ҳамон гарангсиб турарканман, оқ халатию билагига қадар кийдириб қўйишган зангор энгликкача ўзига ярашиб тушган профессор яқинлашиб кела бошлади.

— Мана шу йигитни айтувдим, — деди бояги чечак юзли бошлиқ.

Профессор ёқимли жилмайди:

— Айни вақтида кепсиз. Ҳизр эмасмисиз, мабодо?

Рост шекилли?! Мен ҳаяжонда унга қараб алпанг-талпанг қадам ташладим. У йигитлардек кафтини кафтимга уриб кўришаркан, қўлтиғимдан олиб ичкари бошлади.

— Мен ҳаммасини бирма-бир айтиб бераман. Аммо аввалдан келишиб олайлик: ёзмайсиз. Ёзмайман, деб сўз берасиз, — деди у.

— Нега? — Мен қувонишимни ҳам, қувонмасимни ҳам билмасдим.

— Чунки бу газеталарда овоза қиладиган иш эмас. Бу — мўъжиза! — деди у мени тонг қолдириб. — Сўз берасиз, а?

— Айтинг, айтаверинг-чи, — дедим сир бермай.

— Йўқ, менинг бошим иккитамас, ўртоқ мухбир. Қолаверса, сизники ҳам, — деди у хонага кирган заҳоти ўзини диванга ташлаб. Сўнг ярим ёнбошлаб олди-да, қаршисидаги стулни кўрсатиб, ўтиринг, деди. — Мен умрим бино бўлиб, бунақасини кўрганамасман. Ўлай агар. Юзлаб одамларни оператсиа қилганман. Ўнлаб оёқларни кесиб ташлаганман. Лекин бунақаси бўлмаган.

— Қанақаси? Мумкин бўлса, тушунтириброқ айтинг, — дедим яқинроқ сурилиб.

Профессор негадир лабини жийирди, сўнг қаддини кўтариб ўтирди:

— Рост, дахрийроқ бўп кетганмизми ўзимиз ҳам...

— Хўш, хўш?..

— Бу жувонда бир гап бор. Ҳамма аломатлари айтиб турибди: қорасан бошланган, кесмаса бўлмайди. Лекин қандай дуо ўкиб қўйган, арра оёқни олмаяпти — пичоқни ё отиб юбориб, ё синиб тушяпти.

— Тиззаси-чи, шиш-чи? — дедим ютоқиб.

Профессор кўзойнагини олиб, афтимга тикилди:

— Сиз... қаердан биласиз?

Мен қовун тушириб қўйганимни англаб, ерга қарадим. Энди ростига кўчмасам бўлмасди:

— Ўша жувон — менинг кеннойим бўладилар.

— Э, шундай демайсизми? — Профессор тепакалини силаб, ўзига келди ва орқасига суяниб, қайтариб сўради. — Ростини айтинг, табибга қаратаётганмидинг-лар?

Мен унинг юзига қарайолмай бош силкидим. У чуқур тин олди:

— Айтувдим-а, техникага нима жин урди деб. Сизга рухсат, хушига келтирадиган хонага олмасларидан кў-ришингиз мумкин.

Мен сакраб туриб, эшикка йўналдим. Профессор хўрсинди:

— Фақат бир нарсани айтмай кетиб қолманг-а.

— Нимани? — дедим ҳайрон қолиб.

— Арра олмаганининг боисини. Сўранг-чи, қанақа дуо экан?

— Албатта, албатта. — Йўлакка чиқсам, ҳалиги хонадан тўрт ғилдиракли аравачада оқ-оппоқ чойшабларга ўралган биравни опчиқиб келишяпти. Югургилаб бордим. Бир аниқ бахтсизликдан кутулиб қолган кеннойим юзлари оқариб, ўзини билмай ётар, хатто сунъий нафас юборадиган аппаратларигача олинмаган, кўзлари ҳам юмуқ, фақат мижжаларида икки томчи ёшми — нима, йилтирар эди.

— Кеннойижон? — дедим мен ич-ичимдан бир титроққа тушиб.

Аммо шу тобнинг ўзида икки ҳамшира икки қўлтиғимдан олиб, четга тортдилар.

— Мумкин эмас, сиз кимлари бўласиз?

Мен айтдим. Улар бош чайқадилар:

— Хушларига келишларини кутасиз.

— Кутаман, фақат бошларида ўлтиришга рухсат этсангиз бас, — дедим тўлиқиб.

— Яхши, чақирамиз.

Мен шунга ҳам мингдан минг рози эдим. Асрга яқинми, алламаҳалда у хушига келиб, кўзини очди ва минг шукрки, кўз очиб мени кўрди.

— Худойимдан... интиқиб-интиқиб... сўраб эдум, етуб кебсуз... Сўраганларумну... барчасину ижобат эт-ду, — деди жуда ҳам паст товuşда.

— Етиб келдим, етиб келдим. Минг қатла шукр, топиб келдим, — дедим бўзғимга сўзларим чўғдек ёпишиб. Кейин энгашиб, мен ҳам қулоқларига шивирладим: — Тузалиб чиксангиз, менга ҳам ўргатиб қўясиз ўша дуо-илтижоларни⁸.

— Худо хоҳласа,— деди у ўша-ўша шикаста овозда.

* * *

Кечга яқин кутилмаганда кеннойимни палатага олишиб, жавоб тегиб қолди. Катта дўхтирлар стационарга олиб кетавериш мумкин, дейишибди. Бирпасда машина етиб келди. У кишини аравачада пастга олиб тушиб, жойлаб беришди. Мен ёнларидан бир қадам жилмай бирга бораётганимдан ёш боладек бошим осмонда. Кеннойим ундан хурсанд, ундан мутаассир. Икки гапининг бирида яхшиям сиз боракансиз, яхшиям етуб кебсуз, дейди. Сизну қадамлариз, дуолариз шарофату биланму, Аллоҳ ҳам қўллаб юборду, асраду, дейди.

Бунга сари мен уни хурсанд этадиган, севинтириб-суюнтирадиган воқеалардан сўзлагим келади, кўнглини кўтаргум келади:

— Биласизми, айтган жойларингизга чикдик. Каттабоғга, эски уйларимизга кирдик.

— Вой, шунақаму? — У ётган ерида бир ерга етиб термулди: — Турган эканму, топдингизму?

Машина аллақачон жилиб кетгану мен у кишининг ёнгиналарига ўтириб олиб, (қаердан ҳам бошлаб қўйдим, ҳали уринтириб қўймасам эди!) минг хижолату ҳаяжонда ўша маҳфуз хатларни қандай топганимни сўзлаб боряпман. Ичимда, миридан сиригача шартмиди, дейман. Ўзимни тўхтата олмаяпман, тия олмаяпман:

— Турганакан, қаранг. Жин ҳам урмабди. Аммо шундай курукшаб кетибдики, хазондай шалдирайди. Айтган жойизда экан, ари инида...

У кўзлари бир чакнаб кетиб, яна аллақандай бў-шашди.

— Аллоҳга шукр, асраган Ўзига шукр,— дея пичир-лади, қайтиб миннатдор тикилди.— Лой-тупрокқа қори-шиб, бировларнинг қўлига тушиб кетмабди, хайрият.

— Ҳа, ҳа, — дедим мен уни тинчлантиришга уриниб. — Вақтида борганаканмиз, суриб юборсалар, кейин тополмай юарканмиз.

— Сизга мингдан-минг раҳмат, — деди у.

Аммо мен уни бу раҳмату ташаккурлардан чалғитгим, бошқа янгиликлар билан хурсанд этгим келарди:

— Қолаверса, Ёдгормурод бир халтача топиб олди.

— Қандай дедунгиз?

— Духоба халтача экан. Мимитдек. Ичида...

— Вой, ушатга эканму, у оҳанраболар?

— Ўшатда экан. Ёдгор топди.

— Уни қаранг-а, ўзига буюрибдимму? — деди кеннойим энтиқиб.

Шу вақт машина тўхтаб, ҳамширалар ғимирлаб қолдилар. Етиб келган эканмиз. У кишини тушира бошладик. Кейин аравачага олиб, ёнларида бора бошладим.

— Яхши топубсиз. Бўлмаса, ёмғур-селларда қолуб нима бўларду, — деди у битикларни ёдга солиб.

⁸ Йиллар ўтиб, мен Курьон ўқишга тушгач, қанчадан-қанча омонлик сўраб ўқиладиган оятларга дуч келдим. Шулардан бири Хашр сурасининг охириги уч ояти эди. Уни ҳар сахар уч бора ўқиган кишини Оллоҳ 70 минг фариштаси билан ҳифзу ҳимояга олиши ва кечгача омонликда сақлаши айтилади бир тафсирда. Қаҳрамоним балки мана шундай дуолар шарофати билан кўрғонланиб, оёғи кесилмай қолгандир (*Муаллиф*).

— Келаси гал опкеламан, майлими? — дедим мен.

У бош тебрлатди (Ўзи чайқадими ё аравача ғилдираб бораётиб, чайқалиб кетдими, англолмай қолдим.)

— Туравурсин. Шу ишончлув.

Ҳайрон қолдим. Хатни айтаяптими, оҳанрабо халтачаними? Қайтариб сўрашга эса тилим бормасди.

— Омонат бўлибми?.. — дедим ахийри.

Кеннойим им қоқиб, бош силкиди:

— Майлун, — деди-ю, яна мутаассирлана бошлаб, нигоҳини олиб қочди. Овози ҳам аллақандай титраб чиқа бошлаган эди. — Бир кун келуб... балки ўзларига топширарсиз...

Менинг ҳам халқумимга бир нарсалар тикилиб келарди.

— Ундай деманг, яхши ният қилинг, кеннойижон,— дедим тўлиқиб, — мана кўрасиз, ҳаммаси яхши бўлиб кетгай, — деб ёнларидан қолмай эргашавердим. Биз ўша таниш йўлка, азим тераклар таги билан кетяпмиз-у, қулоғим тагида бир нарса шовуллаиди. Ваҳоланки, тераклар у қадар барг ёзиб улгурмаганлар. Нима экан, билолмасам. Кўзларимни эса ёш қоплаб боряпти, ҳеч нима кўролмаётирман. Аравача тутқичини ушлаб олганману кўйиб юбормайман.

— Илоҳум, — деди у.

— Мана, қараб турасиз, — дедим яна, — ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетасиз.

— Илоҳум, айтганиз келсун. Ёдгорумнинг бахтига. Акангузнинг бахтларига.

Мен бу сўзларни ўз қулоғим билан эшитдимми ё шундай туюлиб кетдими — ажрата олмасдим.

Бу орада биз ўша олди пешайвонли бинога етиб борган, ҳамширалар аравачани ғилдиратиб, аллақандай эшиклару пастки йўлаклардан олиб ўтишар, мен эргашиб бораверишимни ҳам, ҳовлида қолишимни ҳам билмасдим. Ниҳоят, улар ўрта йўлакка чиқиб, ўша таниш кунжакдаги хона томон кета бошлашди-ю, мен ўзимга келиб, бу яқин орадан бир телефон излаб қолдим. Мен ишхонага қўнғироқ қилиб, қаердалигимни айтиб қўйишим, зарур бўлса, етиб боришим керак эди. Қилсам, мудирим бор эканлар.

— Қалай, қутулиб қолдингизми? — дедилар.

— Қайтариб олиб келдим, яхшилар, — дедим.

— Унда кириб ўтарсиз, биз шўттамиз, — деди у киши. Билдимки, боришим зарур.

Ваъда қилиб чиқсам, ҳамширалар ҳам жойлаштириб, аравачани олиб чиқишяпти.

Изн сўраб кириб бордим.

Кеннойим «ўлан тўшаги»да менинг киришимга интиқ ётар эди. Кўриши ила миннатдор тикилди:

— Сиз ҳам ишлариздан қолуб кетдунгиз мену деб.

— Ҳечқиси йўқ, муҳими, сиз қутулиб олдингиз, — дедим мен. — Балки Тўра бувага ўтиб келиш лозимдир? Агар дориларингиз қолмаган бўлса?..

— Йўқ-йўқ, ташвишлангирманг у кишини, доруларим ҳали бор, — деди кеннойим.

— Нега, қайтага хурсанд бўладилар-ку, бу суюнчиликдан, — дедим.

Кеннойим бош чайқади.

— Ундан кўра, вақт тополсангиз, эртами, индин-ми, — деди у ўтиниб, ҳам кўзларимга мўлтираб, — тойчоғумни ола келсангиз. — Киприклариди ёш йилтираб, овози ҳам ўзгариб борар эди. — Кўрмаганумга ҳам қанча бўлду.

Мен кутилмаганда бўшашиб тушган, мана, ҳозир кеннойим учун жону жаҳонимни бериб юборишга тайёр одам... энди нима деяримни билмай қолган эдим. Ахир Ёдгормурод қаердалигини қошки аниқ билсам?! Устига устак уни бизниқидан олиб кетишганини... қошки бу кишига айтиб бўлса?!

Ё раббий! Бугун қандай кун бўлди?! Эрталаб оператсиа хабари билан ўпкамни қўлтиқлаб, бир энлик этдан тушган эдим. Кеннойимни Худо асраб, шифохонасига жойлаб қайтсам, иш столимга ўтирмасимдан қўнғироқ бўляпти.

— Мақсуджон, Сизга экан, — деди мудирим. — Бугун нима бўлди, эрта демай, кеч демай, сизни сўроқлаб қолишди?

Мен чиндан хавотирланиб гаплашгични олдим.

— Алло, эшитяпман, — дедим юрагим пўкиллаб.

Сим ортидан аёл кишининг мулойимдан мулойим овози келарди:

— Мақсутхонмисиз?

— Ҳа, ўзим.

— Ўша газетада ишлайдургон?..

— Ўша, ўша, — юрагим баттар хаприқиб кела бошлаган эди, дам ўтказмай сўрадим. — Кечирасиз, ўзиз кимсиз?

— Мен Асал опангиз... узр, кеч бўлса ҳам безовта этдук.

Аммо мен бундай ширин овоз эгасини ҳеч эслай олмасдим.

— Қайси?.. — дедим уятлу бўлса-да.

— Чаман акангизнинг... опалари-чи, келгансиз-ку.

Ия, сим ҳам одамни шунчалар алдарканми? Ичимда шу ўша Асалми, дердим-у, тилим айлана қолмасди. Ниҳоят, минг бир хижолат ила:

— Эшитяпман. Танидим-танидим, — дедим. Нима бўла қопти?! Ўша захар-заққумойнинг ўзи сим қоқмаса? Ё кемшиктой топилибдимикан?!

— Мумкин бўлса бир келиб-кетинг, жон ука, — деди у кутилмаганда Худонинг зорини қилиб.

— Айтавуринг, айтавуринг, нима бўлди? — дедим юрагим чиқиб.

— Акбаримизни бир қаёқларга опкетишаётган экан, Ёдгор фаҳмлаб. Тушуняпсизми?.. Уни анув кеннойингизни боласи деб ўйлашиб...

— Қаердан олдингиз бу гапни? — деб юбордим. Биласангиз, эсим тескари бўлиб кетаёзган эди бу хабардан.

— Сиз манавини кўринг, ўқинг...

— Нима у, ултиматумми?

— Ултиматумиз нимаси? — деди у.

— Гаровга олиб, шарт қўйишса, юборишадиган хат. Шундайми?

— Йўқ, унақа гап йўқ, йўлдан жўнатишибди. Пўчтада.

— Шундай демайсизми, — дедим сал ўзимга келиб. — Қаердан ташлашибди?

— Ўшдан экан.

— Ўшдан?! Муҳри шундайми?

— Шундай.

— Унда кўркманглар, — деб таскин беравердим, — тинчлик экан.

— Сиз шундай дейсиз-да, ўқиб эсимиз чиқиб кетди-ку.

— Нима деб ёзибди? — Дарвоқе, мен хатни кўрган-билгандай таскин беришимни-чи! Қайтариб сўрадим.— Жичча ўқинг-чи.

— Ўзи жиндак.

— Унда ҳаммасини ўқий қолинг.

— Ҳозир, — у гаплашгични қўйиб, аллақаёққа йўқ бўлиб кетди. Мени эса ғам босиб келарди: «Акбарни авраб олиб кетганлар Ёдгорнинг ҳам изига тушмадилармикан ишқилиб?» Бу орада у қайтиб келди. — Мана, эшитинг: «Етиб маълум бўлсинким, жилла курса, бола тирик

эканидан хабар топинглар, деб шу хатчани жўнатяпмиз. Фақат қарғамангиз. Булар мусофирчиликнинг тошдан қаттиқ нонига кўниб-кўниколмай юришганидан шуни маъқул кўрдик. Биз болани бувасиникига олиб кетяпмиз. Эсон бўлсак, онасини ҳам етказгаймиз бир кун. Ўша Тангригоғга. Оллохдан сабр тилангиз... Худойберди бешикчи».

— Ким?

— Бешикчи.

— Сизлар тарафда шунақа одам... борми? — дедим гарангсиз.

— Эслай олмаяпмиз. Эшитмаган эканмиз.

— Қизиқ-ку, — дедим. Улар ким бўлиши мумкин? Ҳеч ақлим етмасди.

— Нима қилайлик? Овоза қилмай ўтиратурайликми ё... эртага ўзиз келасизми?... — деди ўзини Акбар саритойнинг онасиман, деб атаётган аёл.

Мен ўзини сал таниётган бўлсам-да, овозини ҳеч ўхшата олмаётган эдим. Шундай бўлса-да:

— Сабр қилинг, эртага бораман. Ҳеч кимга оғиз очманг. Эшитдиз-а? — деб тайинладим. Ростдан ҳам нега бормай? Саритойни Ёдгор фаҳмлаб ўғирлаб кетишадия... яна онаси — азиз кеннойижонимни Тангригоғга олиб кетмоқчи бўлишадия... мен етиб бормайманми?! Яхшиям, кеннойим шифохонада! Бўлмаса, нақ ўғирлаб кетишаркан! Биз кўлимизни бурнимизга тики-иб қолаверарканмиз.

— Ўлибман-да... — деди Асал опа энди ўзига ўхшай бошлаб. Унинг захар тили қичиб келаётганини кўриб, мен гапимни андавалай қолдим.

— Анув Зокир бадбахт келса, дейман-да. Биласиз-ку, уни, йўқ ердан хид олади. Қорасини кўрсатгани йўқми ишқилиб?

— Қаёқда! Ўша даб бўлганча кетиб боряпти. — Шу вақт унга кимдир нимадир деди. Аёл кишининг чалакам-чатти овози эшитилгандай ҳам бўлди. Асал опа «Хўп, хўп, айтаман», дея менга «юзланди»: — Дарвоқе, Сизга омонат гап бор экан, ойим айтяптилар.

— Омонат? — Мен хушим бошимдан учиб, гўё оёғим остида ер айланмоққа бошлади.

— Ҳа, Чаман акангиздан, — деди у.

Ана, холос! Шунча борганимда индашмаган, энди айтишяптими? Учгани ҳам чиқаришмаган эди-ку?

Мен симнинг у томонида одам борлигини ҳам унутиб, «Нима экан ўша омонат?», дер эдим ўзимга ўзим.

Мана шуниси ҳаммасидан ғалати эди.

3. ТАНГРИГОҒ ТОМОНЛАРИДАН АЙНИЙ БОШЛАГАН ОБ-ҲАВО...

Офтобга қарасам, у театр биноси тоmidан ошиб ўтиб, кун пешинга яқинлашиб қопти. Биз ана шу муҳташам кошонанинг шундай биқинида, кўчанинг бериги бетидаги бинода ўтираемиз. Деразамиз ҳам ўша фавворали майдонга қараган. Майдонни гир ўраган чинорларнинг шоҳчалари энди бўртиб кела бошлаган, қайрағочлар ҳали бошидан қора рўмолини олиб улгирмаган бўлсалар-да, фаввора ишлаб кетган, шувиллатиб сув отиб ётар, атрофида одамлар солланиб кезишни бошлаган эдилар. Майдончадаги гулзорларда оқ, сарик, пушти гуллар ер бағирлаб чандон очила кетганларки, тепадан бир чиройли баҳор капалакларига ўхшаб кўринардилар.

Кўчада ҳам одамлар гавжумлашиб, ғимирлашиб қопти. Демак, тушлик яқин. Ҳамонки, Ёдгормуродларникига ўтадиган бўлсам, йўлакай қиттак тамадди қилиб олганим маъқул. Қайтгунимча ошхоналар тим-тирс беркилмаса ҳам совуқ овқатга куним қолмасин. Ҳозир Тошкентда нима кўп — қурувчи кўп, ҳар юртдан келганлар кўп, бизнинг ошу кабобларимиз тансиқ. Ҳар бурчагу бурилишда ошхона очилиб, дошқозонлар осилаётгани билан ўша тансиқ нарсалар тугаб, бир соатга етмай чойхоналаргача хувиллаб қоляпти.

— Мен сурдим, — деб пастга тушиб, кўчани кесиб ўтаётсам, оркамдан биров чақиряпти. Отимни айтса ҳам майли экан, эркалаб чақиряпти:

— Ҳов, пакана пари!

Ялт этиб ўгирилиб қарасам, кўча ёқасидага қайрағоч таккинасига бир ажойиб хориж машинаси секинлаб келиб тўхтапти. Жонивор илоннинг оғзидан чиққандек ялтирайди. Ўша киноларда кўрадиганимиз — шамолдан тез, хаёлдан учқур қора «Волва». (Бунақаси Тошкентда ягона бўлса ҳам эҳтимол. Агар ҳукуматникини ҳисобга олмаса!) Ичидан эса норғул биров туша бошлаган-у, мен уни танитайроқ турар эдим. Овози танишдек эшитилганди, лекин ким бўлса экан? Шаҳарда ҳеч ким мени бундай атамас эди-ку?!

У ўгирилиб, кўз-кўзга тушди-ю, мен шошиб қолдим. Нигоҳи жуда ҳам таниш эди-ю, аммо ўзини ҳеч ўхшатолмаётган эдим. Наҳот шу — ўша қилтириқ Олим акам бўлса? У Султонмурод акамга ўхшаб норғул тортиб кетган эди. Ё Султонмурод акамнинг ўзимикан?!

Мен саросимада қолганимни кўриб, у ўша ерданоқ майин жилмайганча кучоқ очиб кела бошлади:

— Вой-вў, кўрар кун бор экан-ку! Топар кун бор экан-ку сизларниям! Сен танимасанг, мен танидим. Мен топдим! Боракансизлар-ку!

— Олим ака! Наҳот ўзиз?!

— Ўзим-да, жигаргўшам, ўзим!..

Мен-да, кучоқ очиб талпиниб бордим-у, йўл ўртасидаёқ кучоқлашиб кўриша кетдик.

— Вой, учратган жойимни кара-я! Қаерлардан изламадим сизларни, қаердан суриштирмадим! Биров Фарғонага кўчиб кетишган, дейди, биров қайтишган. Боракансан-ку, жигаргўшам, — деб кучоғидан қўймай у пешонамдан ўпар, юзларини юзларимга суйкаб, куракларимни силарди.

Мен эса унинг кучоғида бамисоли йўқ бўлиб кетган эдим. Олим акам тоғаларимдек шунақа норғул тортиб кетибди. Ҳатто чекка сочларига оқ оралаб улгуриб, катта киши нусхи уриб кетибди. Воҳ, шунча сувлар оқиб кетибдими?

— Қайтганмиз, қайтганмиз, — дедим.

— Мен ҳам қайтдим. Бўлар шунча тентираганларим, дунё кезганларим, — деди у ҳам, — энди одамга ўхшаб яшай мен ҳам. Соғиндим ўзимизникиларни, — дерди у, менга тикилиб тўймасди. Ҳали бағрига тортади, ҳали пешонамдан ўпиб қўяди.

— Уни кара-я, «Ҳизр»ни йўқласам бўларкан. Кўнг-лимдан ўтишинг ила йўлимни кесиб чиқиб турибсан. Ўтир, кетдик, — деб қисташга тушди у.

— Қаёққа? — дедим беихтиёр.

Қолаверса, у жуда бемаврид йўлиққан, қисталанг пайтда учраган эди. Мен йўлакай бирон жойда тушлик қилиб олиб, Саритойларникига ўтмоқчи эдим. Ваъдам бор...

— Қаёққа десанг, мен тайёрман. Озод кушман. Фақат сен имо берсанг, бас.

Биз бу дунёнинг эрка кийиги «Волва»га ўтирволганмиз, қаёққа десам, ўша ёққа ҳайдайдиган. Аммо мен ўша ёқни айтолмай турибман, нияту ваъдамдан кечолмай турибман.

— Шу кечқурун бизникига кета қолсак-чи, ойим ҳам бошлари осмонга етар эди, — дедим.

— У энди қочмайди. Ҳозиргисидан гапир. Яхшиси. ҳозир бир етга ўтамиз. Бир отамлашайлук, — деб у машинасига ўт олдира бошлади. Шунда ҳам кўзимдан кўзини узмай ризолигимни кутар эди.

Мен эсам уни Худо етказганидан суюниш ўрнига имиллардим. У билан Ёдгормуродларникига боргим йўқ. Ишқилиб, Калковуз бўйидаги ўша ҳовлига яқинлаштирмасам дейман. Акамга алоқадор одамларни билмагани маъқулдек.

— Озгина тамадди қилиб олиб, ўтадиган жойим бор эди, — дедим ахийри.

— Яхши, ҳаммасига ҳам улгураимиз. Аввал бирон баҳавороқ жойга борайлик, сўнг ташлаб қўяман. Бунга нима, чўтми? — деди тулпорига ишора қилиб.

— Шундай-ку, лекин... қандай тушунтирсам... — деб миждовлана бошлаб эдим;

— Агар мен билан бошлашиб боришинг лозим бўлмаса... ўзинг ўтаверасан. Ёки бирга тамадди қилгинг ҳам йўқми? — деди у ҳеч оғринмай.

Ҳалиги хаёлларга борганимдан уялиб кетдим.

— Йўқ, нега? Қани эди тулпорингиз ўша жин кўчаларга кириб боролса! Жон дердим-ку!

— Кетдик, кетдик. Ўйчи ўйлагунча, таваккалчининг иши битибди.

Эшикни ёпиб, орқага суянсам, денг... вох, ўриндиқ дегани шунчалар юмшоқ-роҳатижон бўладими! Анг-танг қолибман. Бунақа роҳатни умрим бино бўлиб, куёвлик чимилдиғига кирганда тўрт қават духоба кўрпача устига чўкиб ҳам туймаган эдим. Шунақа майин, ҳам юмшоқ, сўнг бир ажойиб ифорлар гуркираб келар эдики...

Оламда шундай уждоғлар бўлар эканми, деб аланг-лар эканман, у охиста жилди. Жилди нимаси, турган еридан худди сувда сузгандек сузиб чиқиб, кўча ўртасига тушиб олди-да, шувиллаб кета бошлади.

— Зўр-ку, бизникилар бунинг олдида қалдироқ арава экан-ку,— дедим акамга.— Биз сўккан капитализм-нинг мевасими шу?

— Сен бу «кўғирчоқ»ларига маҳлиё бўлма. Орқасидан келадигани ёмон, — деди акам негадир қўл силтаб.

— Ўзингиз-чи, опкепсиз-ку?

У менга қараб қўймайин ҳам бурнини жийирди:

— Ҳавас қиладиганмас уларнинг ҳаёти. Егани олдида, емагани орқасида бўлгани билан... эртаси вой.

Мен тушунмадим:

— Қандай қилиб?

— Оллоҳ буларнинг бу дунёсинигина берган... у дунёсини билсами, уввос солиб йиғларди ҳаммаси.

— Йўғ-е.

— Ҳаммаси охиратидан беҳабар. Охиратини ўйласа, закоту садақани ҳам биларди. Дунё тўла оч-наҳорлар. Лекин ўшаларга бир мири илинсин-чи! Ҳе, йўқ, уларнинг фалсафаси — яшаб қолиш, бошқалар эзилиб ўлиб кетмайдими!..

Олим ака ё таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган, ё мени синаш учун айтаётгандек эди бу гапларни. Ўзи-чи? Ўзи ўша нарсани миниб юрипти-ку, яна бу дунё матоҳларини менсимагандай сўкиши ғалати. Ўзи қайси бойваччадан кам?! Бўзсувда, акасининг қароргоҳида нималар қилиб юриб эди, (неча йил йўқ бўлиб кетиб!) энди охират ҳақида гап сотиб қопти?! Устамонлик ҳам эви билан-да! Қўйиб берса, муфтийлик салласини ўраб амру маъруф қилмоқчи.

Мен машинасига чиққанимдан пушмонда эдим: қани энди бир мўъжиза рўй бериб, кўча ўртасида ўчиб қолса-ю, ишим зарурлигини баҳона қилиб, суриб юборсам...

Қаёқда! «Волва» катта йўлдан шувиллаб боряпти, қилт этса қани! Бошқалар шамолига ҳам етолмай қолиб кетяпти. Гўё бу ғилдирагини ичига тортиб олгану йўлдан тўрт энлик кўтарилиб олиб, учиб бораётгандек.

— Барибир тан бериш керак, биз ҳали-вери етолмаймиз уларга!— дедим мен беш кетганимни яширмай.

Олим акам менинг ғўрлигимданми, нимадан илжа-йиб қўйди. Гўё сен нимани ҳам билардинг, дегандай.

— Ўксишингга арзимайди! Улар етган жойга биз ҳам етармиз, лекин бизда бориға улар етолмаслар!

— Тушунмадим...

У хўрсинди:

— Биздаги оқибат, мурувватпешаликнинг урвоғини топсалар, дўппиларини осмонга отар

эдилар. Афсуски, у ерларда мушук ҳам бекорга офтобга чиқмайди. Билдинг?

— Ўша ерда ҳам Худо таоло дейдиганлар бордир, ахир?

— Бор, лекин оқибат ўзига яраша, биздагига қиёслабам бўлмайди.

— Бу ёқдан ўтиб борганлар-чи? Ахир бир вақтлар озмунча одам... — дедим.

— Ҳижрат қилиб кетганларни айтасан-да? Улар алоҳида олам. Керак бўлса, жонларини фидо қилиб юборишади. Мен анув ўзларини дунёнинг устунни ҳисоблаб юрганларни айтяпман. Асли Оллоҳ уларни дунёга сочиб, тўзитаиб қўйибди-ю, англаб етгилари келмайди. Ўз ақлларига махлиёлар: манавинақа илоннинг оғзидан чиққандек машиналар, кемалар, учоқлар яратолганликларидан ўзларини унутиб қўйганлар. Ваҳоланки, инсонга ҳардал уруғича ҳам илм берилганмас...

— Биз қаёққа кетяпмиз? — дедим бирдан атрофга аланглаб. Қарасам, Хадранинг чорраҳасидан ўтиб бораяпмиз.

— Қаерга бўларди, «ЖАР»га-да. Овқатнинг додаҳўжаси ўшатга-да. Ўшанақаси борадиган еринга ташлаб қўяман. Хаста Имомга борасанми? — деди Олим акам лабининг четида жилмайиб.

Мен ёқа ушладим: «Хаста Имом томонгалигини қаёқдан била қолди? Кимникигалигини ҳам билар балки?»

— Биз киролмайдиган жин кўчалар яна қаерда қопти? Ҳаммаси бузилиб бўпти-ку, — деди у.

Мен ўзимнинг анқовлигимдан ўзи зил кетиб, гапни бурдим:

— Ишқилиб, ўзиз марказроқда турибсизми? Ғиротингиз бунақалигига яраша?

— Менми? — деди у ялт этиб қараб. — Айтмадимми ҳали? Ўша ишхонангга яқин ердаман. Ҳукуматти уйлари бор-ку. Ўтганмисан ҳеч?

— Йўлим тушганича йўқ, — дедим тан бериб. (Ўшатданки, жой олган бўлса, демак, хизматни қилиб қўйган экан-да? Оббо, анойи-ей, яна охиратдан гап сотади!).

— Ўша Тупроққўрғоннинг орқасида. «Қуш учиб ўтолмайдиган» жойлар бор. Шундай пастимиздан анҳор оқиб ётибди.

— Анҳор ёқаси бўлса, ёмонамаскан, — дедим ичимдагини култ ютиб. Ичимда эса, бошқа нарса ғимирсилаяпти: ўзи зодагонларнинг қаватига жойлашиб оп-ти-ю, яна кимларни сўкяпти?!

— Сен бир кун ишдан чиқадинг вақтингни айтсанг, мен кутиб олардим: бир отамлашардик. Кейин холамларни, келинни опкеласан. Борди-келди қиламиз. Одам одамга ғанимат,— деди у яна ҳам яқин олиб.

— Худо хоҳласа, — дедим манзират фаҳмлаб, — мавриди ҳам кепқолар.

— Йўқ, чиндан айтаяпман: борди-келди қилайлик. Бу дунёнинг зийнати шу-да. Қолаверса, пайғамбаримиз айтганлар: қариндошлар билан орани яхшиланг, деб. Шунча узилишиб кетганимиз етар. Ҳали Нусрат поччаникига топиб боролганимча йўқ. Қўлдош тоғамлару кенжа тоғамизни, бир-биридан азиз холаларимни кўргим, дуоларини олгим келади. Истасанг биргалашиб ўтардик. Зилзила бўлиб, ҳаммалари ҳар ёққа тўзиб кетишибди. Топишиб юборсанг, хўб савобга қолардинг-да.

Олим акам айни дамдагина шунақа кайфиятдамиди ё чинданам соғинганми, ҳеч ажратолмасдим. Оллоҳ ўзи кечирсин. Кўнглимга бир-биридан шубҳали гумонлар оралаб, айланиб-айлаланиб келяптики: одатдаги тилёғламалиги эмасмикан, дейман ва шу заҳоти бу фикрни калламдан қувиб соламан: Астаъфируллоҳ, астаъфируллоҳ, қанақа одаммиз ўзи? Шайтон етовига тушиб қолмаганмизми мабодо? Биров сидқидил юрагини ёрсаю биз қаёқдаги гумонларга бориб юрсак?!

— Нега бошлаб бормасканман, бир оғиз сўзингиз... — дедим ич-ичимдан чиқариб.

— Раҳмат, укагинам, — у ролда ўтирган ерида қайрилиб елкамга қоқиб қўйди. — Шунақа дейишингни билардим. Сўзимни ерга ташламаслигингни, чақирсамоқ учиб келишингни билардим. Раҳмат, сен ўзи бир бўлакчасан. Зўрсан, пакана пари.

— Жудая унчаликмас, кўйинг, — дедим хижолатларга ботиб.

— Йўқ, беҳазил. Энди чин ака-ука бўламиз. Максуд. Ахир холам кимлар бизга? Онадек гап...

Кап-катга, салобатли одам ўзини бундай кичкина олиб, илтижо этиб турса... ғалати бўлиб кетдим. Мутаассирланиб, ичим аллатовур товланиб, қарадим. Бояги ғашликларнинг урвоғи ҳам қолмаган эди:

— Секинроқ айтасизми,— дедим ийиб келиб,— бор давлатимиз шулар-ку — холаларимиз, тоғаларимиз-ку.

— Нимасини айтасан! Қадрларига етмай қаёқларда юрибмиз, нималарга оворамиз?! — У пушмонини яширмай бош чайқай-чайқай тиззасига шаппалаб кўярди, — ким кунда, кун ора кириб хабар олибди, зиёрат этибди, дуоларини олиб қолибди — ўша чин ютукқа эришибди! Одамдан қоладигани шу-ку. Биз нима қила олибмиз?

Шу ҳолатда машинани тепада қолдириб, «ЖАР»га туша кетдик. Пастга қадар айланиб тушиб борган жин кўчанинг қай бир қайрилишидаги якка тавақали кўк эшикнинг йўлагидан ўтиб, кафтдек ҳовлининг бир чеккасидаги супада иккитадан жигар кабобу бир талинкадан хасип едик. Мен кўпдан бундай тансиқ таом емаганимни шунда эсладим. Ўзимизам оврўпача ошхоналарда пиширилган совуқмижоз нарсаларга кўникиб кетиб, чимтомоқ бўлиб қолибмизми, бундан ортиғига ярамадим. Аммо таъми оғзимда қолди. Кимсан, мухбир бўлиб ҳам шунақа жойлар борлигини билмас эканмиз. Бу ерда ҳатто оврупоча кийинган, (дунёнинг тескарилигини кўринг!) аёллари сириб шим кийволиб, эрлари халитдан тиззаси очиқ калта бир нарсага ўтган хорижликлар чуғирлаб юришар, бу тупроқ томли пастак уйларнинг содда-тўпори эгалари шунақа лаззатли таомлар тайёрлай олишларига беш кетиб, улар турадиган мазгиллар, бу тик кўчалару тор йўлакларни, сўри остидаги супачаларни, норин тоғоралару хасип солинган қозонларни суратга олиб чарчамас эдилар. Қай бирлари бу тансиқ нарсалардан кўпроқ еб кўйганми, юқорилаб кетган айланма йўлдан кўтарилолмай мишиллаб қолган эдилар.

— Очопат хайитда ўлади, дегани шу-да. Булар нафсидан бўлак нимани билади? — деди Олим акам ижир-ғаниб.

— Тансиқ-да, булар учун. Экзотика қидириб келишган ахир, — дедим мен. — Бошқа нима ғамлари бор?!

— Ғамлари шу-да, дунёнинг лаззати. Оллоҳ ҳам ниятга қараб беради, — деди у.

— Нимани? — дедим уни англай олмай.

— Бу дунёсини-да. Охиратини ўйлармиди булар.

Ҳайратангиз ҳол: акам илгариги Олим эмас, биров уни алмаштириб кўйгандек эди. Фикри ҳам бошқача, қараши ҳам. Биз ўлсак ҳам бундай дея олмаймиз. Лекин акам ўйлаб ўтирмай айтиб ташляпти. Нима бу? Дунё кўргани аломатими ё атай ўзини менга кўрсатиб кўймоқчими? Тушунолмадим. Нимадан ижирғаняпти? Баднафсликлариданми ё қадамлари шу ергача етиб келганиданми?

— Биз юртимизни қизғанишни ҳам унутиб кўяяпмиз шекилли. Ўтир, ташлаб кўяман. Ишингни ҳам битириб кетақол, — деди у тепага чиқиб.

— Вақтиз... — дедим хижолатга тушиб.

— Вақт нима! Машинага беш минутли йўл. Агар ишинг тезроқ битса, кутиб туришим ҳам мумкин, беҳазил, — деди у.

— Йўқ, раҳмат. Ўтадиган жойларим, гаплашадиган кишиларим бор, ушланиб қоламиз, — дедим шоша-пиша. Очиғи, Чаман аканинг уйини унга кўрсатгим йўқ. Билиб бўладими!

— Ўзинг биласан,— деди у тулпорини жилдириб.— Аммо эртага бир вақт ажратсанг: анув Илҳом сутчиникига ўтиб келардик. Адам раҳматлининг қарз саломлари бор. Суриштириб кўярсан?

— Суриштиришга-ку, суриштираман, лекин эртагача топиб бўлармикан? Ёнғиз одам...

қаёққа кўчди, кимнинг қаватига борди? — дедим ростига кўчиб.

— Нима, бола-чақаси йўқ, сўққабошмикан? — деди акам бир ғалати ҳайратга тушиб. У ялт этиб қараганидан сездим, бўлмаса эътибор бермаётиб эдим.

— Бор, деб эшитганман. Лекин борди-келди қилишмас экан.

— Қизиқ-ку?! Иссиқ-совуғи-чи, ким қарайди экан? Шундай одам билан юзкўрмас бўп кетишмагандир, ахир?

— Билмадим, биз эсимизни танибмизки, сутчилик қилиб, ёлғиз туради.

— Тарки дунё қилганми ё? — деди Олим акам ишонқирамай. Нимага бу одамга қизиқиб қолди — тушунолмасдим.

— Дарвеш бўлиб... дарвеш эмас. Фақат қанақадир одамовирок.

— Ғалати, — деб таажжубланди акам, аммо қайтиб бошқа сўрамай кўя қолди. Иймандими ё бошқа гап борми, билолмадим. Сағбондан ўтиб, Хаста Имомга бурилгунимизча ҳам жим борди. Мен эсам энди уни гапга солишга журъат этолмай, бу қадар узоқ сукутга кетганидан хавфсираб ўтирардим. Тушунуксиз бор ҳол: қарз саломини етказадиган одамни шунчалик суриштириш зарур эканми?

— Ҳар эҳтимолга қарши манавини опкўй, — деди у ниҳоят жимитдек мезбонқоғоз узатиб. — Қўнғироқлашармиз, бўптими?

— Яхши, ишларимдан қутулишим билан қиламан, — дедим майдонга яқин жойда тушиб қолаётиб.

— Уйда бўлмасам, ишхонамдан топасан. Тортинмай сўрайвер, — деди у.

Демак, ишлайди. Узилишиб кетмаган илгариги хизматидан. Сутчини зўр бериб суриштириши ҳам бежизмас.

— Яхши, — у ҳақда яна ёмон хаёлга бора бошлаганимдан хижолатга тушиб, машина эшигини тез ёпақолдим.

У жилмайибгина им қоқдию зиғирча ҳам шубҳага бормай жўнаб кетди. Мен уялиб қолавердим. Энг ёмо-ни — ўзимга таскин берадиган сўз тополмасдим. Дунёда биров ҳақда ёмон фикрга боришдан ёмони йўқ экан, тавба.

Лекин Оллоҳ ўзи кечирсин, бошига шунча ташвишу кўргиликлар тушиб турган бу хонадонни, унинг эгаларини ҳар кимга маълум қилиб ҳам бўлмасди-да. Қолаверса, Чаман акамни Олим акам танимаса ҳам майли экан...

Бир чиройли тараб қўйилган тоқлар текис шўралай бошлабди. Олди (кунгай томонлари) бир ажойиб — жимит барғлар ёзиб офтоб нурини эма кетганлар.

Кўклам ишқомлар устига кўк ёпинчиғини ёпиш ҳаракатига тушган бўлса-да, ҳов — тепадаги овлоқ ҳовузнинг гир атрофига сафланган қора толлар аллақачон ороланиб, шамолда чайқалиб ётибдилар. Фақат ҳовуз жонивор неча йилдирки, сув кўрмаган. Ариқларни тозалаб, сув очиб келгувчи кимсанинг ўзи йўқ, Чаман акам ўша кетганча бедарак. Яна қанақа омонат қолдирибди экан менга? Ўша келганида бераверса бўлмас эканми? Ё шундай тайинлаганми ўзи?

Сўри тагида тўхтаб, чақирганимдан сўнггина ичкаридан сарвдек бўлиб опаси чиқиб келди. У узун сариқ атлас кўйлақда эди, такомига тушиб турган йўғон икки ўрим сочи ундан-да бўйчан кўрсатарди уни.

— Келинг, келдизми? — деди у танғиган рўмолини пешонасига тушириброк ўраб. Мулозамат — аёл кишининг кўрки-да, қаранг, унга ҳам ярашаётиб эди. Фақат ҳамиша чирсиллаб, юзидан захар томиб тургувчи бу аёлдаги ўзгариш — тушунуксиз эди. Чиндан асрандисига ачиняптмикан? Борида турткилаб бир ерга етаркан, энди қадри ўтибдими?

Мен салом бериб, яқинлашиб бордим. Аммо ич-ичимдан ҳайиқиб турибман.

— Яхши ўтирибсизларми, холамошим бардам-бақувватмилар? — дедим чўчибгина.

Билиб бўладими, бу заққумойни? Чиндан ҳам унинг зулук қошлари чимирилиб тушди.

— Анув тентираганнинг юришини кўрмайсизми? — деди бошламасига.

— Ким? — дебман англаб-англамай.

— Ҳамиша шу! Бир кетса — бадар кетади! На уйини ўйлайди, на жойини. Билмадим, ойм кўчага тукқанмилар уни!..

Тушундим! Чаман акамни яниб боряпти. Янигандаям ойисига эшиттириб, узиб-узиб оладиган қилиб саннаб боряпти. Сал бундайроқ айтаверса, бояқишни аяса бўлади-ку, йўк, феъли шунақа, албатта, нишини бировга суқиб туриши керак!..

Мениям ичимдан бир нарса тошиб кела бошлади:

— Мени шунга чақирганмисиз? — дедим эргашишдан тўхтаб.

У хуши учиб қайрилдию авзойимни кўриб (қараса, бурилиб кетворишдан ҳам тоймайман!) юмшади, юзига бинойи одамлик сиёҳи югурди:

— Вой, маъқиб турибсиз, келавурмайсизми?

Мен ҳам «ўзиззи гапиззи қаранг, зардангизни қаранг!», дегандай чимирилдим.

У қўл силкиди:

— Мен кўяверинг, эътибор қилманг. Азбаройи тўйиб кетганимдан айтаман-да, — деб ёрилди. — Илгари қанақа эдим, хў... билмайсиз. Ҳаммаси анув шўртумшуғимдан бошланди. Бўлмаса, юрувдим саннаб-саннаб, гар-гар кекириб... Ҳеч кимга сўз бермай. Баъзан захаримни сочиб, баъзан назаримга илмай. Бу турмуш деганларигаям тупуриб... Шу бола шунақиб кетдию... — У энди ёнимга тушиб олиб, дарди дунёсини тўкиб борарди, — мен уни «Ҳа, аразлади-да, бир», деб ўтирибман. У бўлса, нима қилиб кетибди!..

— Нима қилиб кетибди? — дедим мен ўгирилиб.

У тўхтаб, ҳамма гап шунда-да, дегандай им қокди:

— «Грой»лик қип кетибдилар, ўзларича.

— Йўғ-е, — дедим ишонолмай.

У яқин келиб қулоғимга бир нарса демоқчи бўлиб эди, ялпиз ҳиди гуркираб кетиб, унинг бўйига эсим оғди. (Қулоғида ё кўксида эканми, ялпиз жонивор, билолмадим). У шипшиди:

— Ойимларга айтиб ўтирманг-у... анув, балога йўлиққургинанинг Ёдгорини қидириб келганлар шунга йўлиққан чиқади. Бўлмаса, мен Ёдгорман деб кетворадими? — У нари чекилиб, яна ялпиз ҳиди гуркиради. Унинг бўйи шунақа тансиқ, шунақа тоза эдики, димоғизга урилишидан одам ўзини йўқотиб, оламни унутар эди.

— Ўз кўнгилларида мени бир куйдирмоқчи бўлганлар-да.

— Йўғ-е, бола-ку, ҳали. Қолаверса, қайси бола онасига ёмонлик соғинади, — дедиму тилимни тишлаб қолдим. Мен ўзим сезмай қовун тушириб қўйган эдим, орқасидан сипоришлашга уриндим: — Шошманг, бу гапни... қаердан олдингиз?

— Қайси, Ёдгорман деб кетворганиними? Кўчовзадигилардан-да. Болаларни ўртасида гап ётармиди, — кейин мен томон энгашиб, шивирлади: — Ойимларга билдирмай қўяқолинг, кейинам нечтаси сўроқлаб келиб-кетди.

— Нечтаси? Кимни сўроқлайди? — Тушуна қолмасдим мен.

— Ўша кеннойизни арзандасини-да, кимни бўларди.

Юрагим шув этди:

— Қаердан ис ола қолишибди?

— Билмасам...

Биз юқорига қараб юравердик, лекин менинг ичим ғурмишлагандан ғурмишлаб боряпти.

— Нима истайдилар? Айтмаганингизга қўйишмаяптими? — дедим кўрқа-писа.

Асал опанинг қошлари чимирилди:

— Сиз менга осон тутманг, оповси, — деди феъли айний бошлаб, — ўзимники етмагандай, уникига ҳам куйишим керакми? Далага опкетишган, дедим.

— Бекор қилибсиз шуни, — дедим оғринибгина.

У ялт этиб ўтирилди:

- Нима, топиб боришдими?— деди саросималаниб.
- Шунга ўхшашроқ, — дедим мавҳум қилиб, асли ўшаларми, бошқаларми — билмасдим.
- Неча киши эдилар?
- Ким?
- Ўша келганлар-да.
- Ҳа, уларми? Биттаси аниқ эсимда: жуда пўрим кийиниб опти-ю, ўзи четда турибди.
- Қолганлари бозорнинг болалари эди шекилли.
- Қизик, — дедим мен, — қаердан била қолдиз?
- Тилидан-де, шу ўзимизни Тошканни «вотти-вотти» боллари.
- Шу холосми?
- Тагин биттаси келганмиш самбитдек йигитча мен йўғимда. Ойим биладилар.
- Қаерданлигини айтишмадими? — дедим ичим тошиб.
- Ижроқўмданмиз, дебди шекилли.
- Ичим шув-в этди: Аниқ ўшалар! Ўз идорасининг номи қолиб, ижроқўм соясида юргувчилар! Қолаверса, бу сочи узун — ақли калталарга ҳеч замонда тўғрисини айтарканми?! Бошқа ким ҳам бўлиши мумкин?
- Бирдан ичкарига кирмайин ҳам... кетворгим келиб кетди! Ҳали бизникига борганлар ҳам шуларга тегишли чиқмаса эди?!
- Ичим ғурмишлаб, Асал опанинг юзига термулдим:
- Ҳар гал ёлғиз келармиди?
- У дабдурустдан тушунмади:
- Кимни айтасиз?
- Ўша ижроқўмни боласи-да.
- Ҳа, йўқ. Ўзи икки мартагина келибди. Анувлар эса алмисоқдан қолган «Победа» миниб олишибди, тагин димоғларидан қурт ёғилади.
- Тушунарли, — дедим-у, лекин ўла қолсин, агар бир нарсага тушунган бўлсам, ким юборган экан уларни? — Хатни кўрсам бўладими? — дедим ниҳоят.
- Айтмоқчи, ҳозир опчиқаман, унгача ойимлар билан кўриша тулинг, — деб у ўз уйи томон юрди. Ростки, бу ўзига тоза бино қўйган жувоннинг унчалик ҳам ақлли эмаслигига ҳайрон қолиб турардим. Шу ҳусн, шу қад, шу кўркни берган Худо уни наинки фарзанддан, озгина ақлдан ҳам қисгандек эди. Бўлмаса, бировнинг боласи, кўзининг оқу қорасини (аниқ айтмаган тақдирда ҳам!) қаёққа олиб кетганимизни айтадими? Мен билмайман, деса олам гулистон-ку, Ўзини ёқтирмаса, боласига ачинмайдими? Она бўлиб кўрмаса, кийин экан-да.
- Ойтўра буви бир бошқа олам эди, ўша ўтирган ерида қалампирмунчоқми, мушк-анбарлар ҳидигами кўмилиб, ўша-ўша оқ-оппоқ бўлиб ўтирар эди. Менинг овозимни эшитгандаёқ бир ғалати жонсараклик билан йўлимга кўз тикиб ўтирган эканлар, кўра юзлари офтобдаин ёришиб кетди.
- Вой, ўзим айланай, мирзо йигитдан. Бормисиз, бўйлариздан ўргилай, келинг.
- Мен энгашиб, елкамни тутиб бордим. У киши бағрига тортиб, куракларимни силай кетди.
- Вой, болагинамнинг суянган тоғинаси, ишонган боғинаси. Яхшиям сиз боракансиз. Сизни кўриб соғинган кўнгилларимиз бир хотиржам тортди.
- Хонтахта ўрнига ҳам устига ялангқават бир нарса ташланган курси ёнига чўкиб:
- Тинчликми, буви, қандай ўтирибсизлар? — дедим дуодан сўнг.
- Ўтирибмиз, мирзо болам, ўтирибмиз. Қаранг, келганиз қандай ярашиб турибди.
- Қадамларизга хасанот, уйларимизни тўлдириб юбордингиз, — дердилар буви ҳеч ерга сиғмай. Фақат ўтирган ерларидан туролмасдилар. Туролсалар, билмадим, қандай айланиб-ўргилар эканлар устимда. Тавба, бу аёл қариганда шунчалик, ёшлигида қандай ўтган экан? Юзларидан ёғилаётган бу нур қайдан балқиб чиқиб келаётибди — ҳеч адо бўладиганмас. Икки оғиз ширин

гапирсаларок ё суйиб тикилсалар бас, балқиб чиқиб келаверади, чиқиб келаверади.

— Сўратган экансиз, — дедим ийманиб.

— Ҳа, айтмоқчи, Чаманидан одам келувди.

— Одам?! — дедим ҳайратга тушиб: қайси бирини айтаяптилар экан?

— Ўша, ўзининг об-ҳаво ишхонасидан. Самбитдек йигитча.

— Қанақа ишхона? — Самбитдек йигитчани фаҳм-лагандек бўлдим-у, лекин ишхонасига... тушунмадим. Чаман акадек беҳаловат одамнинг кўним бир ишхонаси борақанми?

— Вой, ўша тоғ-тошлардаги гадейтопмас истансаларгами — шуларга қарайди-да... Ойлаб бадар кетиши шундан, болам, — дедилар буви ҳамма оналарга хос бир содда-дўлворлик билан. Ё менга шундай туюлдими? Лекин ўзим бу гапни эшитиб анг-танг қолгандим. У киши эса юзларига бир хотиржамлик иниб, тушунтирар эдилар:

— Шунақа бадар кетганида, узок-узоклардан бир-бир идорасига хабар бериб, уйга одам юбориб қўяди. Биззи сўраб, ҳам хотиржам тортириб. Юбормаса, нима қилардик? Дуои жонини қип ўтиришдан бўлак нимага ярардик? Ило-ой, соғ-омон кўриштирайсиз ўзи...

Менинг хаёлимда эса тамоми бошқа ўйлар ғужғон уради: об-хавони кузатиш идораси?.. Қанақа «об-ҳаво»ю қанақа «кузатиш»? Ҳеч тасаввуримга сиғмасди Чаман акадай бир одамнинг шунақа ишда ишлаши, истансаларма-истанса айлангани кетиши. Менинг тасаввуримда у тамомила бошқа иш билан «санқий»дигандек эди. Ҳозир қай бири ҳақ-ростлигини ажратолмай саранг эдим.

Аммо битта нарсадан кўнглим тўк: Асал опа ўша ўзи кўролмай қолган самбитдек йигитча... биз ўйлагандек ғалати сўроқлаб келувчи эмас, Чаман аканинг ишхонасидан экан. Ўз одами экан. Бундан ҳийла хотиржам тортиб сўрадим:

— Яқин орада қайтиб қоларканларми ё бошқа гап билан кептими?..

— Яхши эсимга солдиз, унутай дебман. Сал ушланиб қолаётган экан, тайинлаб юборибди. Сизга тегишли гап, — буви овозларини пастлатиб, ташқари ҳовлига аланглаб олдилар. — Атай Асалим йўғида келиб, айтиб кетди.

Мен бу гапдан ҳайрон қолган эдим:

— Йўғида айтиб кетди?

У киши маъноли бош силкидилар:

— Ёдгоримизни аясини сизга тайинлаб кетган экан, шуни...

— Тайинлаб кетганлар, тўғри, ками борақанми? Нима дейди?.. — дедим юрагим пўкиллаб. Оператсиадан хабар топа қолибдими ё?... Шунга кўнгли тинчимай...

— Билмадим нега, жавоб тегиши билан далангизга опчиқиб кетаркансиз. Ёдгориниям, ўзиниям...

— Нега, тинчликмикан? — дедим ичим аллатовур симиллаб.

— Билмасам... Жуда қаттиқ тайинлабди. Ўзи тушунади деганмиш.

— Тушунади?! Ким, менми? — дедим баттар хавотирим ортиб.

— Ҳа, болам, сизни айтди.

Аммо менинг ичимда тушунуксиздан-тушуниксиз бир кўркувлар уйғониб келар эди. Ғалатидан ғалати хабар. Чаман акам ўша ёқда туриб ниманинг исини сезибдики, мени қидириб қопти? Ёдгорни сўроқлаб келишлари, Кемшиктойнинг «Мен Ёдгорман» деб кетворишларида... ҳаммасида чинданам бир сир бордек эди. Энди бундай топшириқ!.. Ростдан ҳам об-ҳаво ўша Тангри тоғ томонлардан айниб келаётган эканми? Улар Султон акамнинг ўзи қолиб, энди аёлини излаб қолишган бўлса-чи? Чинданам кўрккулик-ку! Эс борида этакни ёпгулик-ку!

— Ўша йигитча ҳар эҳтимолга қарши Сизнинг адресиззи ёзиб олди. Қанғлида туришади, дедим...

— Ким? — дедим дафъатан англаб етмай.

— Ўша Чаман юборган йигит-да, болам, ким бўларди?

— Ҳа-а, — дедиму бирдан нафасим ичимга тушиб кетди. — Шошманг, у Чаман акам билан ишласа, ўзлари юборган бўлсалар, адресимни айтмабдиларми? Ғалати-ку, — дедим бувига.

— Вой, шуни айтинг. Менам лаққа тушибман-ку. Чаманим айтса керак эди, — дедилар бўшашиб.

Мен ижикилаб сўрашга мажбур эдим:

— Илгариям келганми ҳеч?.. Чаман акам борларида?.. — дедим ақлим бир тиниқ ишлай бошлаб.

— Самбитдек йигитчами? Йўқ, энди кўришим шекилли, — дедилар юзларига ажинми-нима ина бошлаб. (Лекин ажабки, бу ажинлар ҳам юзнинг ич-ичидан балқиб чиқмоқда бўлган, анув ипақдай мулойим нурни йўқатолмас эди.) — Сиз уни ким деб ўйлайсиз?— дедилар у киши ташвишланиб.

— Ҳайронман. Чаман акам тайинлаган бўлсалар, ишхонамданок топиб оларди. Бу ердан излаб юрмасди.

— Ҳа-я, шуни айтинг. Бизни хўб авраб кетибди-ми, а?

— Билмасам-билолмасам,— дедим мен, — уйга борсам, маълум бўлмаса, ҳозир бир нарса дейиш қийин.

— Вой, мен эси йўқ, Чаман деса, лаққа тушиб ўтирибманми? Қайтта туришиззи айтиб берибманми?.. Вой, мен — эсхонаси учган! Нима қип қўйибман?

Ойтўра буви аzza-баzza ўзини кўярга жой тополмай адёл остида тош қотган оёқларининг тиззаларига шаппалаганча, айтиб куйинар, қўлини тиззаларига ҳар ташлаганда, ўзининг залвориданми, аламининг зўриданми, каравот лопиллаб силкинар, кампирнинг ўзини кўтариб ташлагудек бўлар эди. Шунақа куйиб кетибди.

Мен эса у кишининг қўлларини тиззаларига ёпишиб, бир нималар деб тасалли бериб ётибман.

— Вой, холамойижон, ахир Сизда нима гуноҳ, тинч-ланинг. Ҳали ҳеч гап йўқ-ку. Мен тўғри ўша шифохонадан келяпман-ку. Тинчлик-омонлик-ку.

Ўзим шундай деяпман-у, ичим сидирилиб тушиб боряпти: Ўзи бугун бир ўлимдан қолгани билан бу ёқда ҳали шунча хатарлар турган эканми? Энди нима қиламиз? Тузалмай туриб, шифохонадан қандай опчиқиб кетай? Ёдгормуродни-чи, қаердан топдим?..

* * *

Уйга қандай етиб келганимни билмайман. Шунақа вақтда ўзи бир белги беради шекилли: ич-ичимдан ғулғула аралаш бир кўрқув туриб, бош кўтариб келяптики, оқибатини эсласам... нафасим ичимга туши-иб-тушиб кетарди. У ёғини ўйлашга ҳатто журъат этолмасдим.

Уйга кирсам, кўрққанмикдек, «Амақужон!»лаб чопқиллаб келадиған болакай на ҳовли саҳнида кўринар, на ичкаридан овози чиқарди!

Уйларимиз аллақандай хувиллаб қолганди.

— Ёдгор қани, бола қани? Ким опкетди уни? — деб бақириб юбораёздим аёлимга.

— Вой, адаси... ўзиз биларкансиз-ку...

— Кимни биларканман?! Нимани биларканман?..

Саида кўзларини пирпиратди:

— Буваси... — деди дудукланиб.

— Нима, буваси?

— Сўратибдимиш-ку, кўргиси келиб.

— Шу гапга ишониб ўтирибсанларми? — деб юбордим умримда биринчи марта сенсираб.

— Ким келди, қандай нобакор?

Менинг овозимга ойим уйларини очиб, остонада кўриниш бердилар. Жойнамоz устида

тасбеҳ айтиб ўтирган бўлсалар, кўрқитиб юборибман шекилли, деб сал паст тушдим.

— Телефоним бор, ишхонам бор, мен ўлгани кетган эмасман-ку, хабар қилмайсизларми?

— Қилдим-ку, адаси.

— Бўлар иш бўлиб, бўёғи ўчгандан кейин...ми?

— Ҳа, болам, ўзингни бос, — ойим айвонга чиқибок гилам устига чўка қолдилар. — Ҳаммаси сен кўрққанчамас. Келинга айтмовдим. Мана, хат ташлаб кетган, — дедилар нимчалари чўнтагидан буклоғлиқ қоғоз чиқариб.

Қарасам, тумор хат. Қўлларим титраб очдим: «Ука, Тўра буванинг илтимослари шундай бўлди. Ёдгормурод жиянчамизни яна ҳам бежавотирроқ жойга ола кетдик. Узр, кутолмадик. Қисинманг жудаям. Мен ўзингиз билган Зоҳидхонман»...

— Чин-мочинни отликқа ҳам топилмас қора костюм-шимида... сал бойваччароқ кўринди, холос, бо-лам, — дердилар камига ойим.

— Э, ўша Зоҳидхонми!..

Ойим эркин тин олдилар:

— Ана, таниркансан-ку, болам. Одамни юрагини чиқариб юбординг.

Таниганда қандок! Кеннойимга табиб излаб борганимда кимни учратибман?! Ўша кептими?

Унда самбитдек йигитча ким? Чаман акамнинг номидан уйларигача излаб борган? Ёдгорни сўроқлаб юрган? Буларга қандай даҳли бор?

Тагига етиб кўр-чи, бу жумбоқни!

Мен хотиржам тортишимни ҳам, тортмасимни ҳам билмасдим...

4. ЭШОН БУВАНИНГ ҚАРЗ САЛОМЛАРИ

ёхуд шафоат ҳуқуқи

Ойимларга бериб кетишган хатча читтак қанотидек келиб-келмас, биз болаликда ясаб оладиган қоғоз кушчаларимизга жуда-жуда ўхшаб кетарди. Фақат бунинг жиндек думчаси бор-у, тумшуғи йўқ.

Шунаққиб Ёдгормуродни ана шундай семурғчанинг белчасига ўткази-иб, учури-иб кетишибди! Яна уни «бежавотирроқ жойга ола кетдик» деб авраганларига ўлайми! (Энди у менга бир авровдек туюлмоқда эди. Алданиб қолганга ўхшардим.) Оббо бойвачча-ей, сўрамасдан-истамасдан олиб кетаверибди-да? Дарвоқе, ким дейди? Тўра бува дейдими? Ўша юзларидан нур ёғилиб, чиройли кузалган соқолларию бироз қисик, бодомқовоқ кўзлари анави расмлардаги Навоий бобомизгами, кимгадир жуда ўхшаб кетадиган табиб... юборибдими? Ўша борганимда, келдингизми, белги берган сизнинг кеннойингизмиди, деб... токчадан аввалдан тайёр-лаб қўйган доруларни олиб берган одам-а? Наҳот ўша одам ҳамма нарсадан воқиф?..

Ёки кечаги кўнгил сўраб борганларида... кенно-йимнинг ўзи илтимос қилдимикан? Ёдгормуродимдан кўнглим тинчмас, деб? Балки.

Худонинг қудратини қарангки, шу бир оғиз сўз кифоя этиб, мен тинчий қолган эдим. Чиндан ҳам Тўра бува аралашган бўлсалар, нимадан кўрқаман, хавотирланаман?!

Фақат бир нарсадан ҳайратдаман. У киши кенно-йим ётган жой — шифохонани қандай топиб борди-ю, Ёдгормурод бизникидалигини қаердан билди? Ахир кеннойим бизнинг янги жойларимизни билмайди-ку, айтди десам? Балки булар ҳам хов ўшандагидек, дору тайёрлаб, биров келишини кутиб ўтирганидек, ўзи белги берадимикан? Боланинг устида, бу муштипар оиланинг тепасида айланган қора хатарни ҳам шундай сезиб... буларга қайишдимикан?

— Балки Ҳизр деганлари шудир?..

— Ким дединг? — ойим муштдек бўлиб, тасбеҳ ўгириб, сано айтиб ўтириб эдилар, ялт этиб юзимга қарадилар.

— Табибни айтаман.

— Қайси? — у киши англамай кўз пирпиратдилар, сўнг кафтларини ўпиб, салга ёшланиб келаверадиган, ажинлар мижжаларига қадар сиқиб борган кўзларига босиб кўйдилар.

— Маҳфуз кеннойимга қараётган одамни айтаман. Ёдгорниям ўша одам олдириб кетибдимиш ўз пано-ҳига.

— Ҳеҳ, болам-а, — дедилар ойим чўзиб, сўнг бош чайқаб, билинар-билинемас лабларини жийириб кўйдилар. — Банданинг дасти қаерга етарди?! Аввало, Оллоҳ ўз паноҳига олсин!

— Ҳар қалай-да, ойи. Ўзи ҳам ўша ёқдан экан. Бекорга...

— Қаёқдан-қаёқдан? Ўша Мирзахўжабойлар бориб кўнган тарафдан эканми?

Мен дафъатан англай олмадим.

— Мирзахўжабойингиз ким?..

— Эсингдан чиқдими? Ким бўларди, ўша келинимизнинг бой отасида, ўғлим. Ўша бир вақтги қоч-қоч, қув-қувларда қаёққа қочиб, жон сақлабди?!

— Ҳа-а... ўша кўчиб боришган ери — Тангритоғда ҳам бу ёқдагидек бир Олмазор боғ қилиб, унга бир анҳор сув опчиққан, ўртасида ҳовузу шийпону супа-супачалар қурдирган, шусиз бу ёқдаги жойларини унутолмаган одамни айтасизми?

— Ўша табибинг... бойни, буларни билса керакда!

— Билса керакки, одам юбориб, Ёдгорни опкеттирибди. Бўлмаса, унга нима эди қайғуриб?..

Аmmo ойим бирдан маҳзун тортиб, қўлларининг юзини (ўша териси бир куйиб тушиб, қайта эт битгандайин қурукшаб қорайиб қолган, томирлари эса кўк ипакдайин ингичка тортган қўлларини) силаб қолдилар. Ичимга ғулгула тушиб, юрагим дукирлаб келди: «Нимани назардан қочирибман? Ойим ҳуда-беҳудага ташвишга тушмасдилар-ку...» Ўзим эса юрак ютиб сўролмасдим. (Уришиб беришларидан ҳайкиб турибман.)

— Аканг тинчмикан, ўзи? Ҳеч бир хабар бўлмади-ку, — дедилар хавотирланиб.

Мен ичим сидирилиб, бош чайқадим.

— Билса, ўша Чаман акам билади, у ҳам бир кетганча... бадар кетиб боряпти. Нега унақа деяпсиз, ойи?

— Маҳфуз кеннойингни дараги чиққанидан бир суюниблар эдим, Оллоҳнинг марҳамати билан ўзи ҳам осмондан тушгандай кириб келиб қоладими, деб ўтирувдим. Манави воқеалар... яхшиликдан дарак бермаётгандай-ку?

— Қайси воқеалар, ойи, — дедим зўрға. Сиз нимани назарда тутяпсиз, демоқчиман-ку, айтолмасдим.

— Кеннойингнинг дараги чиққанида бу табибнинг пайдо бўлиб, анави боланинг йўқолиши, Ёдгорни олдириб кетишлари... — дедилар ойим нигоҳларини узмай, — ҳаммаси аллақандай ғалати-да, болам.

Этларим жимирлаб кетди. Лекин ўзим сир бой бергим келмасди:

— Йўғ-е, ойи, сиз ўйлаганчаликмас, ҳамма-ҳамма билан шунақа ҳалим, тақводор одам-а? Кўйинг.

— Отаси ундай бўб кетувди, боллари бундай тўзимаса дейман-да.

Мен эса фикримдан қайтолмасдим:

— Қолаверса, у табибни ўзим излаб топиб борганман, ойи, у буларнимас...

— Кейин-чи, кейин ҳам кўргани йўқми?

— Кимни? Кеннойимними? — дедим бўшашиб.— Борибди...

— Ана, айтдим-ку.

Мен ойимнинг юзларига эсим оғиброқ тикилдим:

— Буларда бир сир бор... дейсизми?

— Шаҳрингда нима кўп, келгинди кўп. Айниқса, ўша ёқдан келганлар.

— Келса, ҳаммаси қочиб ўтганлар, — дедим мен.

Барибир, ойим бош тебраб, қўшилмадилар:

— Уларнинг орасида қанча — эшитар қулоғи, ай-ғоқчиси борийкин? Уларам анойимасдир?

Ойим шунга зингил ташлаганларига ҳайрон қолиб, беихтиёр меҳрим товланди. (Ахир, бу ҳаммаси кеннойим учун-ку, шулар ҳам бир халоват топа қолса эди, деб куйинганлардан-ку, бўлмаса, у кишига нима!):

— Сиз ҳақсиз, ойи,— дедим чинига кўчиб,— лекин Ёдгорни олдириб кетиб яхши қилибдилар қайтага.

— Шундай бўлсаям,— у киши илтижо этгандек тикилдилар,— ойинг ўргилсин, эҳтиёт бўл, чув тушириб кетишмасин тағин. Ҳаммадан бурун Олимдан ҳазир бўл.

Мен ҳар нарсани кутсам ҳам, буни кутмаган эдим:

— Сиз... у ҳамма нарсани билади, деб ўйлайсиз-ми?

У киши бошларини қуйи солинтирдилар:

— Бир нарса деб... Оллоҳнинг олдида гуноҳкор бўлиб қолишдан кўрқаман-у, лекин, болам, акангнинг бошида яна қора булутлар ўралашиб қолганга ўхшайди. У бекорга келмаган. Эсласанг, илгариям бир шундай бўлиб эди.

Қароргоҳга саллот ташлашгандагиси рост. Лекин эндиам уни ўртага суқишяптими? Ўз укасининг кўли билан нима қилишмоқчи? Ичимда шундай саволлар чарх уриб ётибди-ю, айтолмасдим:

— Эндиам дейсизми? — дея олдим зўрға.

— Ишқилиб мен адашаётган бўлай, болам. Кимни ҳидоятга бошлаб, кимни залолатга солиб кўйганини ёлғиз Ўзи билмаса, бандаси нимани билади!

— Нима қил, дейсиз? — Ўзимни ночор-нотавон, маслаҳатга муҳтож сезиб кетдим.

— Эҳтиёт бўл, болам. Ҳар кимни ўзингга сирдош тутаверма. Давлатни катта газетида ишлайсан. Орқа-ўнгингга қараб юр. Сениям олиб кетиб қолишса, мен нима қила оламан?..

— Ойи, ҳов, ойи, нималар деяпсиз? — Ҳеч кутмаганимда ойим гап ўзанини бу ёққа буриб, кўзёш қилиб қолишларидан ўзим ғалати бўлиб кетдим. — Ҳозир унақа даврмас-ку, ахир.

— Сен айтаверасан!.. Лекин буларнинг тусланиб-товланишига, сўзларига ишонма. Етимнинг бошини силашларига, душман изламасликларига ишонма! Ҳамма балоларни кўрган мен биламанми, сен биласанми буларни? Сен ҳали нимани кўрибсан? Кўрмагинам, куймагинам, илоҳим.

Ойим рўмолларининг учини мижжаларига боса-боса ахийри тинчидилару юзимга хижолат аралаш қарадилар:

— Нима дейди? Ёрилдими ҳеч?

— Ким, ойи? — дедим дабдурустдан англамай.

— Олим аканг-да. Бекорга ўралашиб юрмагандир орқангда, — кейин қўшиб қўйдилар. — Бизга-ку, сир бермайди. Лекин сенга айтгандир.

— Айтди, ойи, айтди. Бир кишини топишвориш керак экан, — дедим ётиғи билан.

У киши ялт этиб қарадилар:

— Яна кимга қизиқиб қопти?

— Анув эски мижозиз бўларди-ку, Илҳом сутчи. Ўшанга.

— Вой, ўлмасам, у ғирт таркидунё қилган одам-ку. Унинг нимасига қизиқади? — Ойим ҳайратларини яширолмай юзларини сийпаб қўйдилар. — Айт, тинч қўйсин бояқишни. Ўзининг куйгани етарли.

Менинг савол халтам очилиб кетган эди:

— Нимадан, ойи?

— Биров тагига етолмайдиган тарих бу, болам.

— Нима туфайли?

— Кошки бир оғиз сўз билан тушунтириб бўлса.

Ойим ниманингдир андешасида бу тарихни очгилари келмас, мен эсам тагига етмагунимча

кўнглим жойига тушмас эди:

— Юзкўрмас бўлиб кетишганми ё...

— Ундай деб ҳам бўлмас...

— Болалари бормиш-ку, бизлар тенги. Шундай одамлар ҳам... — Мен айтмаганларига қўймай ижикилай бошлаган эдим.

— Ҳа, энди, болам, тақдирнинг ёзмиши-да. Ким ундан қочиб қутулибди. Булар ҳам ўша имтиҳон тузоғига тушганлардан, — дедилар ойим ўзларидан қочириб.

— Имтиҳон тузоғи? — Мен энди ҳеч нарсага тушунмай бошлаган эдим. — Ким туфайли? Қачонги тарих?

— Ҳе-е, болам-а, Оллоҳ суйгулик қилса қилсин экан-у, куйгулик қилмасин экан ҳеч кимни. Буларни тарихи шунақароқ, — дедилар бир чеккасини очиб. Жудаям қизиқ эди, қайтариб сўрадим:

— Оғзиларига бирон сўз олиб қўйганмилар?

Ойим, шунга яқинроқ, деган каби бош силкидилар:

— Бўлмаса, ўзи бойнинг қизини опқочиб келиб, ўқитиб муаллим қилиб, никоҳлаб олган. Шунақа мулла одам. Аммо орага уруш тушиб, бир кун қайтиб келсаки, ойдай хотини аёл зотига суяги йўқ мудирнинг қўлига ишга ўтиб қопти. Шу ғашланганча... уйининг остонасигаям қадам босмай кетди.

Шунақа рашкчи эканми? Ё бирон гап эшитиб, тўнини тескари кийибдими? Ўзим минг хил ўйларга бориб келяпман-у, кошки ойимлардан сўролсам...

— У одамга ҳам бир оғиз бир нарса демабдими? — дея олдим ахийри.

Ойим бош чайқадилар:

— Нима деган, нима қўйган — билмадим. Лекин шу воқеадан ярим йил ўтиб, ўша одам камалиб кетди. Ўз оёғидан йитдими, у қаматдими — ёлғиз Оллоҳ билади.

— Шундан кейинам қайтмадими?

— Қаёқда. Қанча одамлар ўртага тушди. Хотиниям хиёнат қилмаган экан... Лекин у сўзидан қайтмади. Бошқа уйланмадиям, рўйхуш ҳам бермади. Шаҳарда катта идорада ишларкан, у ердан ҳам кетиб, бизнинг шу Чўлпонотага келиб қолди.

— Одамовилиги шундан экан-да?

— Бир чеккаси шундан бўлса, бир чеккаси ишидан ҳам этак силкиб кетганга ўхшайди. Омад шунақа — бебақо, болам, у юз ўгирса, ҳар ақллилар девонага айланиб, у кулса, ҳар адашганлар ҳидоятга тушиб қолади. Бу одам серзардароқ кўрингани билан ўзи ҳалим. Фақат ҳар ким билан икки суйиб гаплашавермайди.

Ойим айтганларича бор эди. Айниқса, қора совуқ тушган қиш кунлари эски мовут кўйлакшимию нағалли этиги устидан узу-ун жун чакмонни илиб, намат телпакни бостириб олса, денг, жуда тунд кўринарди. Қўлига битта наган етишмасди. У бўлса бир гала сутдан бўшаган бонкаларини обкашига кўшиб орқалаганча бозордан қайтар, атрофига қараб кўймасди. Баъзан Соли писмиқнинг гапида ҳам жон борми, деб ўйлаб қолардим. Анвар кеннойим (Солининг ойиси) топган узун-қулоқ гапларга қараганда бу одамнинг олдига, ўша бировнинг ташқисида турадиган жойига манман деган ўғрилар ҳам юрак ютиб киролмасмиш. Бошига наганини кўйиб ётармиш. Анвар кеннойи бу гапни қаердан олган, нагани қаердан кўра қопти — ҳеч ким билмайди. Лекин неча йилки, шу дув-дув гап тўхтамайди-тинмайди. У ҳам биронтасининг пешонасидан дарча очиб қўйганини ҳеч ким кўргани ҳам, эшитгани ҳам йўқ. Аммо у ўтиб кетгунча ҳаммамиз хайиқиб турганимиз-турган эди.

Мана энди Олим акам шу одамни суриштириб-сўроқлаб юрипти. «Бу буз-буз, кўч-кўчларда қаёққа жилдийкан, суриштириб кўрсанг, ўтиб келардик», дейди. Ўзи уни қаердан билади, бизнинг томонларга келиб қолганининг дарагини қаердан эшитган — айтиб ўтирмади. Ўзи шахсан танимаган (балки танир) одамни орқаваротдан суриштириб, қидириб юриши қизиқ. Мен

уни топиб беришга ҳам, бермасликка ҳам хайрон эдим. Ахийри ўйлаб-ўйлаб ойимларга маслаҳат солишга мажбур бўлдим.

— Балки шу кўч-кўч баҳонасида болалари... энди қаёққа ҳам борасиз, деб... олиб кетишгандир? Улар асли Кўтармаданмиди? — дедим.

— Сутчими, қайтса ўша бошидаёқ қайтарди. У туфлаган туфугини қайтариб оладиганларданмас. Ундан кўра ҳалиям бўлса гузардан суриштир, — дедилар ойим.

— Яхши, лекин бошлаб бориб уялиб қолмасмиканман? — дедим оёғим тортмаётганини сездириб.

— Нима иши боракан ўзи? Айтдимми?

— Бир учини чиқаргандай бўлди.

— Нима дейди?

— Отам раҳматлининг қарз саломлари бор, дейди.

Ойим бу гапдан эслари оғиб, афтимга тикилдилар:

— Нима, нима?! Кимнинг гапини гапиряпсан?

— Ўзининг гапи... Шу одамга қарз саломлари бор, етказишим керак, дейди.

— Ўйлаб гапиряпсанми? Эшон поччани олиб кетишганига қанча бўляпти?! У киши тенгилар кўкариб чиқди-ку...

— Мен билмасам, ойи. Ўшоқдан келдим, кўлимда жон бердилар, дейди.

— Ўшоғи — қаёқ... экан? — дедилар ойим ҳамон ўзларига келолмай.

— Тангритоғдан... топдим, дейди.

— Ё қодир Оллоҳ! Ҳаёт эканларми?!

— Даракларини эшитиб, топиб борганмиш. Ўзи қўли билан ерга қўйганмиш.

— Субҳаналлоҳ! Охирги дамларини кўриб қолиш унга буюрган эканми? — деб ойим азаб-азза кўзларига ёш олдилар. — Эшон поччани-я? Қанча вақт, қанча сувлар оқиб ўтиб-а? Туманли юртми — аллақаёққа олиб кетган дейишарди-ку. Бу ёқда эканларми? Оллоҳим ҳифзу ҳимоясига олиб, ризқ-рўзларини шу ёққа сочган эканми, тавба?

Ойимларга қўшилиб, мен ҳам ғалати бўлиб кетдим; тавба, биз бу ёқда не хаёлларга бориб юрибмиз: туманли юртларга сургун қилинган бўлсалар, гўрлари қаерларда қолди экан, шундай одам кафансиз кетдилармикан, деб ўтирибмиз-ку! У киши эса, мана, қаерда эканлар! Яна у одамни тирик кўриш, дуоларини олиб қолиш — келиб-келиб кимга насиб этибди!

Воҳ, ким бу хонадонни тўзитганлар билан келишолмай, қаерларда сарсон-саргардон юрибди, ҳатто юртига сиғмай — бош олиб кетди, унга йўликмай шу Олим акамга йўлиқибдиларми? У кишини кўриб, дуоларини олиб қолиш шунга насиб этибдимми? Бунда қандай сиру синоат, ҳикмат бор экан, англаб етолмасдим. Ахир, Султонмурад акам ҳам ўша Тангритоғ томонларда эди-ку?! Қолаверса, у киши у диёрга қандай бориб қолибдилар? Нима бу, тақдирнинг карамими ё Оллоҳнинг инояти? Ойимлар айтмоқчи, Оллоҳ хоҳласа, бандасини чоҳлардан ҳам тортиб олиб, адашган фарзанди-зурриёдига рўбарў қилишга ҳам қодирми?!

Ойим шундай хабарлар топиб келганимдан бир ерга етиб, юз-кўзларимга мамнун-мамнун тикилар эканлар, яна аллақанча нарсаларни сўрамоққа шайланиб-шайланиб ҳам қўяр эдилар. Ниҳоят, бир калима Қуръон тиловат этиб, савобини бағишлагач:

— Айтмоқчи, у киши сутчини қаердан танирканлар? — деб колдилар.

— Ким? — дедим мен англаб-англамай.

— Эшон поччани айтаман-да. Ҳамонки, қарз саломлари бўлса?..

Чиндан ғалати эди: эшон почча қаёқдалару ҳукуматнинг ишонган идораларида хизмат қила-қила бу дунё хою ҳавасларидан этак силкиган сутчи қаёқда!

—Билмасам, ойи. Сўрамабман, қаранг-а,— дея олдим.

— Сўрашинг керак эди, болам. Эшон поччадай Оллоҳ азиз қилган одам ҳар кимга ҳам дуои салом йўлламасалар керак. У кишининг назарлари тушибдимми, шундан билавер. Топишиб

юборсанг, савобга қоласан.

Ойим шунақалар. Ўтганларга дахлдор иш чиқса, тамом, маҳкам ушлаб оладилар. Оллоҳ рози бўладиган иш экан, орқасидан қолма, деб туриб оладилар. Адо этилмагунча сўрайвериб, суриштиравериб, кишини ҳол-жонига қўймайдилар.

Ҳозир ҳам раъйларига қараб:

— Хўп, бугуноқ ўтиб, суриштириб келаман, — дедим-у, лекин юрагимнинг бир чеккасидаги гашликдан ҳеч қутула олмасдим. Қулоғим остида кўзга кўринмас бир маҳлуқ ҳадеб висирлар эди:

«Ҳамма қолиб, шу доғулига ишондингми? Олимга-я?» «Хонумонингни куйдиради-ку, бу сени Илҳом сутчинга қўшиб!...»

5. ЮРТДАН МУЖДАЮ СУЮНЧИЛУҒ яна ўша ҳикоячига қоронғу, муаллифга аён сафар тарихидан

У қаъдага ўтириб, энди пайғамбар алайҳиссалом ҳақларига саловат бошлаб эди, ҳовлида қачондан бери чертак ўйнаб, халинчак учаётган қизалоқлар гурра чопишиб қолдилар:

— Вой, опоқбувамла...

— Чопдик-учдик, эшонтамла!

— Гузардан келуттила...

— Намоздан келуттила...

Ҳожининг дарагидан кап-катта одам Худойберди ҳам шошиб, икки ёнига салом бериб, намозни яқунлай қолди. Бу вақт ноз-неъматларга тўла дастурхон ҳам бир четда қолиб, лўлаболишни тирсаги тагига тортганча аста ёнбошлаган Ака почча — шундай алп одам ҳам уйқу элтиб мишиллаб бошлаган эди. Тоғу тош ошиб, дуч келган ерда тунаб келатурган сафар кишилари учун бой отаникидаги бу эътибору бу мулозаматлар... уларни элитмай кимни элитсин...

У бир табиатли, ислимий гуллар солиниб, оқ ипакдан сувлар юргизилган, устига устак аллақандай ифорлар гуркираб турган жойнамозни тоқчалар ўртасидаги қозикқа илиб, шеригини шоширди:

— Ҳой, ака почча, тулинг, тура қолинг, Ҳожи бува келиптилар...

— Нима, ким? — Ака почча азбаройи чўчиб тушганидан бошини сирланган деворга уриб олди. Кўзи мошдек очилиб, норозиланди: — Ваҳмангни қара-ю...

— Ўзингиз ҳам, — деди бешикчи, қистаб келатурган кулгусини босиб, — чўкдим дегунча бошиз оғиб кетовурмасин-да. Меҳмон деган номиз бор.

— Читтакдек одам ўзингга тенг қилдингми? — Ака почча ижирғаниб ўрнидан қўзғолди. — Тагин қиёматли ўртоқмиш бу.

— Биз билан юриб ҳали дуони каттасига шерик бўлганизда биласиз. Ҳали Ҳожи ота билсинлар.

— Ҳаммасидан бир чимдим уйқу ўтаверсин, — дея тўнғиллаб, усти ёпиқ ханик четида ярқираб турган офтоба билан турнадек бўйни чўзиқ обдаста томон ўтаверди у.

Бешикчи кулди:

— Тўну совға-саломлардан ҳам-а? Елкангизга ташлашганда ёқиб қолар?

Бешикчи ўзига қайтиб келадиган гапни сезмай қолган эди. Ака почча мийиғида кулди:

— Саритойни чолга невараси ўрнида ўтказиб-а? Тўн тешиб чиқмасин.

Бу гапдан бешикчининг боши айланиб, этлари жимирлаёзди:

— Оллоҳ асрасин! Ким бу ниятда кептию шундай бўлади, деб ўйлабди? Сиз мени ким деб ўйлаяпсиз, ака почча?

— Узр-узр, ундай демоқчимасдим, ўзингга олмайсан. — У чўнқайиб, юзини чая бошлади. Улкан одамнинг юзидан ортган сув офтобанинг дўнгалакчасини ўпиб тушиб, ичига жилдираб йўқолар экан, у ошнасанинг кўнглини оладиган бир сўз кидиринар эди. Ниҳоят, белбоғига артиниб туриб эди, ўша сўз ҳам тилига кела қолди:

— Шу билан қиёмат қарздан қутулсанг — биз хурсанд, ошна. Совға-саломсиз ҳам одамни куни ўтаверади.

— Ҳа, бу бошқа гап, ака почча, энди ўзизга келдиз..

Бу орада нашватилари мойгулдайин очилиб, асалариларга «ватан бўлиб» улгурган ҳовлида бояги қизалоқларнинг қувалашиб чопишгани, раҳмат айтиб бир ерга етганлари — сакраб қувнаганлари эшитилди. Улар Эшон отадан насибаларини олиб қайтмоқда эдилар. Кейин қай бири чуғурлаб, у кишидан суюнчи ола бошлади:

— Вой, Эшонта, меъмон болуни кўрмабсизу...

— Қани-қани? Қандай бола?

Бой отанинг аланглаб, камзуллари ҳамёнини кавлаштириб неваралари ичидан саритойни излаганини тасаввур этиб, бешикчи беихтиёр жилмайди. Сўнг ўзи ҳам у кишининг истиқболларига чиқаркан, шеригини шоширди:

— Бўла қолинг, ака почча, у кишини тавоф этгали чиққаймиз.

У ҳовлига тушиб борганда чўкки соқолидан нур ёғилиб, кўзлари ҳамиша ёшланиб тургандай, аммо су-йиб-суйиб тикилгувчи ўша жиккак чол йўл-йўл банорас тўнининг пойлари ерни ўпганча чўнқайиб, меъмон бола — кемшиктойнинг пешонасидан ўпиб турар эди.

Боя читтигул ўйнаб, ҳалинчак учаётган, қирқ кокиллари етмагандай, толчовкандан сочпопуклар таққан қизалоқлар бири олиб, бири кўйиб, буваларига тушунтириш беришар эди.

— Бува, бува, улар доvon ошуб келишипту...

— Узокдан келишипту... Тошкан деган жойдан келишипту.

— Валлоҳ, валлоҳ! Оллоҳ азиз қилган жойлардан-а? Шундайми, бўтам? — дерди бой ота болақайнинг юз-кўзларига ютоқиб тикилиб. Муштдек юраги жимитдек вужудига сиғмай қолган бўлса эҳтимол. Суйиб, бир ерга етиб тикилар эди.

— Ўшоқданму? — дерди аллақандай титраб-қақшаниб. Аммо ўшоқнинг номини айтолмасди. — Ота диёр-лардан-а?

Саритойнинг овози чиқа қолмас, юзлари дув қизарган, ўзи оёғи ила ер чизарди. «Ҳм», деди ахийри бош силкиб.

Бой ота уни шу кўйи бағрига тортиб, бўйнидан искаламоққа бошлади:

— Айтувдим-а, қандай таниш бўйлар уфурыпти, деб. Вой-вой-вой, бўйларингдан сени, — дерди мутаассирланиб. Ва шу кўйи кўзи бешикчига тушиб: — Валлоҳ, кимни кўряпман?!— деб юборди,— Худойберди, қандай шамоллар учирди?!— дедию бўшашганидан ўрнидан туролмай қолди. Назарида, бутун кучи оёқларидан ерга ўтиб кетган-у, болақайга суяниб қолгандек, агар бағрида шу саритой бўлмаса, ерга ўтириб қолса ҳам мумкиндек эди. Ва ниҳоят, қария ўзида қандай бир куч топиб, аста қаддини ростладию мутаассирланганидан бирон сўз айтолмай кучоғини ярим очганча унга қараб юраверди. Ҳамма кўриб турибди, бой бува ундан бўлак ҳеч нимани кўрмай, ҳатто оёғининг тагига қарашни-да унутиб, унга кучоқ очиб келар, энди атак-чечак юришни ўрганган кишига ўхшар эди...

— Кимни кўряпман, Худойберди?!

Бешикчи чидолмади.

— Мен, бой бува, ўзингиз билган Худойберди, — деб (ичдан босиб келган хўрсиниқларни-да ютиб) у томон талпинди. — Шошманг, мен ўзим...

Учиб бордим, икки хатлашда етиб бордим, лекин найнов теракдек бўлиб бой отанинг бағрида тураркан, бу табаррук мўйсафидни даст кўтариб олақолгиси, юзларини юзларига суйкаб, оппоқ соқолидан ўпгиси келар, аммо ўша юзларни иссиқ бир томчилар ювиб туша

бошлаб, лаблари чеккасидан шўртанг бир нарсалар сизиб кирар эдики, ўзини тута олмаганидан уялибми, ҳадеб юзини четга бурар, бу аҳволу бу алпозда у зотга қарай олмас эди. Аммо салом бериб, тавоф этмак ҳам қарз, ҳам фарз. Озмунча яхшиликлар кўрганми бу одамдан!

— Эсонмисиз, бой бува, Сизга уй ичимиздан саломлар обкелдим. Неваралариздан, келиниздан...

— Бормисан, Худойберди?! — деди қария тўликиб.— Кўрсатганига шукр, ҳазор-ҳазор шукр. Диёрдагилар... — дедию у ёғини айтолмади.

Шусиз ҳам тушунарли эди. Бешикчи қарияга қаттикроқ чирмашди:

— Омонмиз, омон. Тангрига минг қатла шукрлар,— дедию қариянинг бағридан бир олам роҳат олаётгандек такрорлади. — Қайтиб кўрарманми, яхшиликларингизни қайтарарманми, дердим, етказганга шукр. Қиёматга қолмади.

— Фақат шунинг учун... шундан шу ёққа... доvon ошиб келдингми, Худойберди? Бошингни ташвишларга қўйиб?..

— Ташвиш нима, бой бува! Қиёмат қарз эди, узиб қўяй деб келдим. Яхши мужда учун доvon нима экан, Музотдан ошса арзийди.

Қария бошини кўтариб, унинг кўзларига бемажол тикилди. Нигоҳи кемшиктойга бориб-келарди.

У тушунди:

— Ҳа, бой бува, томирингизнинг томирини топгандекмиз. Бу ўзини...

— Ё Қодир Оллоҳ! Қизимизнинг дарагини топиб келдингми, Худойберди?! Бу... меҳмон болам, десам, ўз томирим — неварамизми ҳали Худойберди?! — Қария азбаройи доvдираб қолганидан шу турган ерида чўка қолиб, бир қўли ила кемшиктойни кучоғига тортган, бу қўли билан Худойбердини узун оёқларидан кучиб олган эди. Гоҳ унинг пешонасидан ўпиб, гоҳ бунинг тиззаларига юзини босар эди. — Оҳ, ўзим ўргилай сизлардан. Худойимнинг муруввати — марҳамати шунчалар улуғ бўларми! Кўзим очиқ кетмайдиган бўлди, Худойберди! Мен сендан у дунё — бу дунё розиман. Берган тузларимга-да, қанотимда олиб ўтирганларимга-да, розиман. Оллоҳнинг карами кенг. Сен туфайли мен қариянинг бошини кўкка етказди. Энди омонатини бемалол топширсам мумкин. Маҳфузамни Парвардигор ўзи асраган экан, ҳифзи-ҳимоясига олган экан. Оҳ-оҳ, манинг саман тойчоққинам, қизалоғимнинг ёдгоргинаси.

Кемшиктой Ёдгор номини эшитиб, бир унга қараб, бир кўзларила ер чизарди.

Худойберди ўртага тушишга мажбур бўлди. Чўнқа-йиб, болакайнинг аввал ёқасини, сўнг йўлакай ўшнинг бозоридан олишган пистонли ироқи дўпписини тўғрилади. Эркалаб, юзини сийпаб қўйди.

— Катта Эшонтанг... бизни бой бувамиз — мана шу кишим бўладилар. Этакларини ўпиб, тавоф қил. Бу кунларга етган бор, етмаган бор... — деб Худойбердининг ўзи бой отанинг йўл-йўл банорас тўнининг барини кўзига суртиб ўпаркан, беихтиёр кўзларига ёш қуйилиб келди. Дарвоқе, бошига мусибат тушиб, бола-чақаси ила кўчада қолган у кезлари, ўшанда мана шу мурувватпеша одам жонларига ора кирганини унутиб бўладими! (Ўшанда масжиддан қайтаётиб эканлар. Аҳволни англаб, кўрғонларига бошлаб кетган, ташқи ҳовлиларидан жой берган эдилар. Яна қанча — бир қиш ўрнига уч қиш қолиб кетишиб эди). Ана энди бу кишининг ўша тузнамаклари, мурувватларини узиш, қайтариш вақти етганда, шунинг учун етиб келганда у йиғламай ким йиғласин?! Бу зотнинг этакларини у ўпмай ким ўпсин?!

Фақат (унинг нияти холис эканини) бу болакай қайдан билсин? Анави кунги хархашаси, «уйимга кета-ман»лари, бу кунги соқовлигию мана бу бироз ийманиб, ҳам тумтайибгина туришлари — ҳамма-ҳаммаси қаерга келганию қандай улуғ хонадонга мансублигини ўзи билмаганидан-да. Агар шу Ҳизрдай пок кимса ўз буваси эканини билса эди... кучоғига отмасми эди ўзини! Манавиндай ийманиб, тумтайиб тургунча.

Ё бой отанинг саловатлари босиб... жим қолдимиз, болакай?

— Салом бердингми, ўзи? Бор, ўп. Ўзингни танит,— деди у далда бериб, ҳам курагидан секин итариб. — Қара, барларидан қандай бўйлар уфуриб турибди. Жаннат асли шу кишиларнинг оёқлари остида, болам...

Аммо ийманчиқ болакай (тавба, Тошканда бундай эмасди-ку, довон ошиб, оёғи «синиб» шунақа бўлди-кўйди!) журъат этгунча бой бува барларини тортиб, бир қадам тисарилиб улгурган эдилар.

— Ҳай-ҳай, Худойберди, бу нимаси? Сизларда этак ўпмак, сажда этмак... ҳали-да расмми? Ундан кўра, турунгиз, ичкарига кирунгиз. Қаерлардан мазор босиб келмабсиз, ахир. Турунгиз, — деб азза-базза қўлтиғига қўл юбордилар. Дағалликдан тамоми холи қўл — ажиб тафтли эди. Худойбердининг этию вужуди ширин жимирлаб келиб, ўзи туриб ола қолди.

— Узр, бой бува, Оллоҳ азбаройи шу кунларга етказгани шукронасига эди, бошқача тушунманг. Дийдор шукронаси эди.

— Оллоҳ кечирсин, ширк ғулуси дилимизга-да, оралаб кирган бўлса, шайтон васвасасига учган бўлсак. Азиз меҳмоним бўлингиз. Бир отамлашайлук, дийдорлашайлук. Қани, той бола, ўзлари ҳам юрсинлар.

У кемшиктойни пинжигга тортиб, кучиб олган, юз-бошларини силаб, бир ерга етар, қулоққинасининг таккинасидан ҳидлаб-ўпиб, қистар эди.

Йўлакай ариқ бўйида қўл қовуштириб турган Ака поччани кўриб, унга-да, мулозаматлар қилди:

— Э, меҳмон, тоғ ошиб, мазор босиб келган қадамларизга хасанотлар. Келинг-келинг. Уринмай-ла, яхши етиб келдингизларми? Дам ғанимат — дийдор ғанимат. Қани, бир омонлашиб қўйайлик.

Ажаб дунё. Шундай басавлат одам жинчалоқдек чол олдида қўл қовуштириб таъзимда турар, кўзларига тик қарашга ботина олмас, мусулмончилик андишасими, нимадир йўл қўймас эди. Аслида у ҳаммас, бу ҳаммас, чолнинг ўзию сўзидан ёғилиб турган муло-йимлигу ҳалимлик, ҳам юзларидаги тиниқ бир нур уни гангитиб қўйган эди: тавба, одам қариб-мункиллаб ҳам шунчалик кўхлик тортиб кетуви, ёқимтой бўлиб қолуви мумкин эканми? Қайдан шунча нур ёғиляпти? Балқиб чиқяпти?

Ака почча умрида биринчи марта қари одамга ҳаваси келиб, суқланиб боқди. Ё, Оллоҳ, шундай қаримоқ мумкин эканми? Қариб ҳам ёқимтой бўлиб қолмоқ мумкин эканми, тавба?!..

Ё зуваласи ўзи шундоқми, ҳаммаси насабданми?

— Қани, қани, Тошканимизни нафасини олакелган азизлар, биз соғинган диёрдан муждалар келтурган меҳмонлар, ўтгайсиз. Мазор босиб келган қадамларизга хасанотлар бўлсин. Ҳой, Дарвешали, қайдасан, ўғлим. Ота юртдан элчилар кепти-ку, ахир. Томирларимиз кепти-ку, бизни сўроқлашиб. Нима қип турибсан? Опчиқмайсанми қора кўчқорни?! Оёқлари остига думалатмайсанми?!.

Дарвешали деганлари:

— Ҳозирок, бой ота, — деб кўздан чекилган эди, улар ҳовуз бўйига қаратиб солинган меҳмонхонага етмасларидан бир кўчқорнинг думбасига арқон солиб, сургаклаб келди ва кўз очиб юмгунча, Худойбердининг ҳай-ҳайлашига қарамай... уни ўша арқони-ла куллаклаб, жониворни буларнинг оёқлари остига бўғизлаб юборди. Кемшиктой бунақа урфларни энди кўриши эди, ҳайиқиб чолнинг пинжигга тикилди. Кейин оёғидан пуфланиб шиширилаётган қўй устига тўдалашиб келиб, чўнқайишган болакаю қизалоқларни кўриб, ўзига келди.

Аммо Эшон бува уни бу ерда қолдиргиси келмай қистагандан-қистар эди.

— Юринг, той бола. Бу қўй аллақачон жаннатга кириб кетди. Ё айтайми, пуфагини сизга олиб қўйсинларми? — Эшон бува ширин кулиб қўйиб, қўйнинг оёғини кўтариб пуфлаётган Дарвешалига тайинлади.— Ҳой, қассоб акаси, эшитдингиз-а, пуфагини бегона қилмайдиган бўлди.

Дарвешали қорни дўмбира бўлиб шишиб, оёқлари кўтарилиб бораётган қўйни суриб, бош силкиди:

— Бир оғиз сўзиз, бой бува...

— Ана, эшитдингиз-а, той бола. Сиздан ўтиб ҳеч ким унга эга чиқолмайди. Юрдик, юрдик.

Дастурхонлари тузатилиб, устига енгилгина дока тортилган меҳмонхонага кириб боришаркан, бой бува ўша-ўша сўзамоллик ила кимнидир чақирдилар:

— Қани, барака топгурлар, опкела қолинглар, бизга аталган неъматларингизни.

Аввал чой, кетидан устига жиндек мурч сепилиб, бир қошиқ асал солинган ширчай келди. Оҳ-оҳ, унинг мазаси! Асалининг гуркираши! Бу дунёнинг ширчайи бўлмабди! Худойберди бунақасини қачон ичганини эслолмади.

Шу аснода суҳбат ҳам қовушиб келиб, бир-бировларидан кўнгил сўрашга тушдилар. Айниқса, бой буванинг ёнларига чорлатиб олган «невара»лари ила танишувлари гўзал кечарди:

— Олинг, той бола, буни ширчай дейдилар, совутмай оладилар. Жиндек нон тўғраб юборсангиз, нақ мой бўлиб кетади, ҳа, олинг. Ана шундай бўлсин. — Сал ўтиб қайтариб сўрайдилар. — Дарвоқе, отиз нимади, той бола?

Кемшиктой ширчайга нон тўғрашдан тўхтаб, Худойбердига жавдиради: ростини айтай деса, булар ўтирипти, икки бирдай одам. Ёлғонлашга тили бормаяпти. Худойберди шундай тушунди, болакай не деярини билмай ундан изн кутарди. Шунга ҳам шукр. Болалигига борса, нима қила оларди?

У қош учириб, бош ирғади:

— Айт, айтовур.

Аммо саритой унинг имосини ўз билганидай тушунган эди:

— Акбарали, — деди.

Ҳаммалари анг-танг қолишди. Худойберди косани қўлига олган жойда... Ака почча эса ширчайни хўриллатиб ичишга тушган кезда... У ҳатто қалқиб кетди ва шеригига «Одамнинг ҳар нарса бўлгани яхши!», дегандай қаради. Бусиз ҳам Худойбердининг дами ичига тушиб кетган эди. «Шунча пишиқлаганда... тоза уятга қолдирди-ку, бу хувари! Гунгурс девона бизни тоза туширди-ку. Шуларга ишониб... йўлга чиқиб юрибмизми?»

Ўртага ҳеч гап сиғмайдирган (на оқлаб бўлади ўзини, на тушунтириб!) жимлик чўккан эди. Хижолатдан Худойбердининг бурни учларига қадар тер босди-ёв... Дунё юзини кўриб, бунақа ўнғайсизликка тушмаган эди...

Эшон бува — эшон бува-да. Уларни бу ўнғайсиз аҳволдан ўзлари кутқардилар. У киши ҳеч кутилмаганда, кемшиктойнинг елкасига қоқиб, бошини силадилар:

— Улуғ-улуғ. Кўп кутлуғ ном топишган экан. Икки дунё кам бўлмагайсан, болам. Ниятларига етишсин волиду волидаларинг. Қани, менга айт-чи, нечага кирдинг?

Бой буванинг ёнига чўкканча коса гардишини «ўйнаб» — силашга тушган болакай халоскор амакиларини хижолатга тушириб қўйганини сезибми, бошини кўтара қолмас, жавобга ҳам шошмас эди.

— Хўш, нечага етиб, нечадан сакраб ўттиз?

— Саккиздан, — деди бола ахийри забон битиб.

Бой бува ундан назарини узмай ўзича хомчўтлар эди:

— Кўп яхши-кўп яхши. Қадди улуғ, кабир йигит бўлар экансиз, Худо хоҳласа. Ол, болам, ширчайни совутма. Нони ҳам мойга айланиб кетгандир.

Ўзи ширчайдан хўплаб, болани ҳам қистади:

— Мен сени суйиб қолдим, ол, болам, тўғрисўз экансан. Охиригача шундай бўл, илоҳим. Айт-чи, кимнинг ўғлисан?

— Адамни... — деди бола энди-энди элакиша бошлаб.

— Адаг ким, таниймизми? — деди қария аллақандай интиқиб.

— Мен уларни.. ҳеч кўрма...ганман, — деди бола маъюс тортиб.

Бой бува унинг куракларини силади:

— Қаерга кетган, аянг билар? — Қария яна нимагадир умид тутар эди.

— Билишмайди, мени... асраб олишган...

— Асраб олишган?..

Кенг уйга аллатовур жимлик чўккиб, бой бува томоқ кирди:

— Аянгни-чи, эслай оларсан?

Болакай бир қараб кўйди-ю, кўзи ғилтиллаб, бош чайқади.

Ҳаммалари мутаассирланиб жим қолишди. Ака поччанинг-ку, қовоғи тушиб кетди. Орачира ер остидан шеригига ўқрайиб-ўқрайиб қараб кўяди. Лекин у ҳам қани бош кўтара олса: ич-этини еб, тиззасини силаб ўтирибди.

Бой бува узун тин олган каби кўзларини юмиб, бир муддат жим қолдилар-у, сўнг кўзғолдилар, боягидан ҳам юмшаб-ҳалим тортиб, болани елкасидан қучдилар.

— Етимнинг бахти еттита, — дедилар суйиб, — сен ўкинма, болам. Аввало, ғамхўри Худо. У қўллаб турса, бош силагувчи қўл топилмай қолмас. — Сўнг елкасини силаб, ўзларига тортиб кўйдилар. — Бу амакиларинг ҳам ҳафа қилишмагандир, ахир? Уларга қандай рўбарў бўлдинг? — дедилар узокдан келиб.

— Эшигимизга девона келиб эди, — деди бола энди яширмай.

— Қандай девона? — дедилар у киши Худойбердига қараб олиб.

Бола тушунтира олмай қийналди:

— Ка-ат-та... сап-сарик одам.

— Тиланибми?

— Эшикма-эшик юрган экан, «ҳақ-дўсти»ни айтиб...

— Дарвеш экан-да, Сўфи Оллоёрдан ўқиб борган бўлса?! Ё қаландармиди?

Бола елкасини қисди. Унинг ўрнига ҳам Худойберди жавоб қилди:

— Жиндек билади шекилли ўшани ҳам...

Қария бу гапга эътибор қилмай, боладан сўради:

— Кейин-чи?

— Эргашиб Калковузни кўпригигача бордик.

— Хўш-хўш? — деди қария бир нарсаларни англагандек бўлиб.

— Кейин анҳор бўйига ўтириб, сўрай кетди.

— Ниману?

— Мусофир борму, кимникида тураду, деди.

— Сизлар-чи? — деди қария титрана бошлаб.

— Бизникида, дедим.

— Сўнг?

— Сен кимусан, деди. Ўғиллариман, дедим.

— Ла илаҳа иллаллоҳ! — деди қария ичдан имон келтириб.— Хабарини чиқараман, деса шу экан-ку!— У гапиравур, гапиравур, дегандек, им қокиб, боланинг елкасини силар экан, қўллари титрашга тушган эди.— Отингни... сўрамадимми?

— Сўраб эди... Ёдгор, дедим...

— Нега, болам?

Бола кўзлари ила ер сузди:

— У билан кетгим, кетиб қолгим келди.

— Вой, сени! Нега, ахир? Ким ҳафа қила қолиб эди?

— Улар урушганлари-урушган эди...

Ҳаммалари ҳайратда қолган эдилар.

— Уларнинг ким? — деди бой бува. У ҳамон саритойнинг куракларию бошларини силар

эди.

— Асал опам... тергайвериб... уришавериб кўймасдилар.

— Ким, асраб олган опангми? Ё ая дермидинг?

Бола бурнини тортиб кўйди:

— Ая, деб ҳам кўрдим, опа, деб ҳам... Қаргаганлари қаргаган... эди.

— Ҳа-а, — деди қария боланинг ҳолига тушуниб. Узоқ жим қолиб, елкасига қокди: — Мусофирлар-чи, Ёдгор-чи, ким эди сизларга?

— Улар болохонамизда туришарди. Тоғам кўчириб келгандилар.

Қария шошиб қолди:

— Шошма, шошма, тушунтириброқ айт. Қайси тоғанг? Қаердан кўчириб келган эди? — деди бой бува бир нарсаларни англаб етгандай, етаётгандек. Қолаверса, яна боягидек унинг кураklarини силаб-сийпалашга тушган эди.

— Мен билмайман, Чаман тоғам биладилар, — деди бола.

— Улар-чи, Ёдгорни ўзи, опаси-чи? Дарвеш борганда қаерда эдилар? — негадир ижиклаб сўрашга тушиб кетганди қария.

— Ёдгорнинг аясими, баннисада эдилар.

Худойбердилар ҳеч нарса деёлмай қолишган, савол-жавобни ёлғиз бой бува қилар эдилар.

— Валлоҳ-валлоҳ! Кўпдан берими? Бола бояқиш-чи?

— Ким, Ёдгорми? Соғиниб кетганда обборишмаса, бошқа оборишмасди. Чиқаришмасди уйдан.

Бой бува ичи оловга тўлиб бораётгандек бир ҳолатга тушиб, хўрсинди.

— Ё Оллоҳ! — деди ичи сидирилиб. Бир муддат боягидек, балки ундан кўпроқдир, кўзларини юмиб тек қолди. Сўнг: «Шундаймиди, шундай кунларга қолишиб эдимми?» деб шивирларкан, болани қайта-қайта бағрига тортиб, пешонасидан ўпар, нима қилаётганини ўзи унча англаб етмасди. Ахийри ўзига келиб, боланинг кўзларига қаради:

— Дарвеш-чи, узоқ-узоқларга олиб кетсам... кетасанми, дедими?

Бола башоратчи чолнинг юзларига термулиб қолган, қаердан била қолганини англаб етолмас эди. У девонанинг гапларини сўзма-сўз айтаётган эди.

— Ҳа, — деди бола ахийри ҳеч нарсани яширмай. — Тангри тоғга кетсанму... бувангларни юртига, деди.

Чолнинг вужуди титраниб келиб, ўзи бемажолгина орқасига суялди. Суялдию бир бурда тортиб, пар ёстиққа ботди-қолди. Аммо хаёл опқочиб, қисик тортган кўзларини болакайдан узмас, узолмас эди. Унга аллатовур бир умид-ла боқарди. Ниҳоят, зўр-базўр ютинди:

— Ўшал Ёдгортойнинг аясини кўр... кўрганмисан, ўзинг?

— Нега кўрмай?! Болохонада каттакон расмлари турар эди, — деди жонланиб. — Ўзлари яқинда тузалиб чиқадиган эдилар.

— Тузалиб чиқадиган? Шундай деган тилингга шакар сенинг, болам. Шу вақтгача қаерда эдинг?! Аввалида айтмайсанми шуни! Қандай муждалар олиб келганингни биласанми, болам! — қария уни қайта бағрига тортиб улгурган, пешонасию юз-кўзларидан ўпиб толмасди. Ора-оракай Оллоҳга ҳамдлар, шукроналар айтиб тинмасди.

— Ё, қодир Оллоҳ, чиндан буюксан, ҳар нарсага қодирсан, чеварсан. Шуларни сабабчи этиб, жигарларимдан хабар бермоқдамисан, муждалар етказмоқдамисан? Ўзинг нақадар раҳиму раҳмонсан. Ғамхўру меҳрибонларнинг меҳрибонисан, — дердию болани бағридан бўшатмай ёшли кўзларини юзларига суйқар, бошларидан искаланиб, пешоналаридан ўпар, бу дунёнию қайда ўтирганларини унутган эди. Сўнг ўзига келиб, яна алқай кетди:

— Ёдгортойнинг аяси деган тилларингдан сени!.. Нима деяётганингни, қандай улуғ хабар келтирганинг-ни биласанми, болам?! Биз ота юртга йўллаган, Оллоҳ паноҳига юборган кизимиз, тирноққинамиз тирик экан! Ҳатто Ёдгорчаси, тойчоғи бор экан! Тилларингга шакар

сенинг! Уларни кўрган мана шу қора кўзларингдан сени. Сўзларини эшитган мана бу жимит кулоқларингдан ўзим ўргилай. Неварагинамиз билан бир ҳовлиларда чопқиллашиб ўйнаган оёқларингнинг гарди бўлай, бўтам. Юртга ош тортиб, зиёфатлар беришга арзийдиган хабар келтирибсан, ўғлим! Барчангизнинг қадамларингизга хасанот.

У аввал қисиниб, сўнг лол қолиб ўтирган Ака поччаю Худойбердиларга ўгирилиб, миннатдор-миннатдор тикиларкан:

— Сизларга-да, хасанот. Оллоҳнинг раҳматлари бўлсин, — деб алқарди. — Сизлар қисинманг, хонадонимга суюнчилик опкеласиз-у, хижолатга ботасизми?! Аввал-бошда ниятингиз тоза бўлган, улуғ бўлганки, мана, Оллоҳ ҳам сизни уялтирмади. Қайтага юзларингизни ёруғ этиб турибди. Тангри шундай буюк, пок ниятларни юзага чиқариб, юзни ёруғ этгувчи зот. Унга ҳамду санолар бўлсин! Субҳоналлоҳи ва биҳамдихи, субҳоналлоҳил азийм.

Эшон бува кутилмаганда дераза тавақаларини очиб, ташқарига овоз бердилар:

— Ҳой, ким бор? Дарвешали?

— Лаббай, бой ота. — Катта кади нок тагида қўй сўяётган бояги норғул йигит қўлидаги пичокни териси шилиниб, оёғидан айришоҳга илинишга тахт бўлаётган «пилла қўй» (жонивор бир энли ёғ боғлаб кетибди ўзиям!) ёнига ташлаб, ўзи ариқдан хатлади.

Аммо Эшон бува (одам чақиришга чақириб қўйиб!) ҳаяжонини овоза қилишдан тийилган эди. Меҳмонлардан истиҳола қилдими ё фикридан қайтдими, қўл силкиди:

— Майли, биз ўзимиз... ўзимиз кира қоламиз. Той болам билан, хушхабар опкелган элчи болам билан. Ахир отин бувингиз бор у ёқда, ичкаридагилар бор, муждага илҳақ ўтирганлар бор. Юринг, той бола. Амакилар айбга буюрмай ўтириб туришади. Биз ичкари кириб чиққаймиз. У ёқдаги сандиқларни очтирайлик-чи, отин бувимизнинг бизга атаган нималари бор экан!— деб меҳмон болани етаклаб, аввал ҳовлига тушишди, сўнг ариқ устидаги тахта кўприкчадан ўтиб, ичкири ҳовлига қараб юрдилар. Катта ариқ ҳам худди ўша жойда девор тагидан ўтиб, ичкарига кириб кетган, у ёқда икки четини сапсар гуллар тутган сув ёқалаб борган йўлка кўринар, у ҳовлининг ўртасидаги ҳовуз-шийпонни айланиб ўтиб, яна бир тахта кўприкка тақалар, у ёғи гулини қийғос тўкиб, хумча-зирақ тақиб юборган гилосзор ортида ичкари уйларнинг деразаларигина кўзга чалинар эди. Ичкари шунақа ораста, гулу гулзорларга, сатта гилосзорга кўмилган, у ёқдан тик этган товуш келмас эди.

Лекин орадан бир муддат ўтиб, Эшон бува той бола билан бошлашиб, ўша тахта кўприкдан ҳам ўтиб (унинг икки чеккасига бежирим панжара ўрнатилиб, ҳаворангга бўяб қўйилган, шунақа кўприкчалар ҳар ер-ҳар ерда — шийпонга бориладиган, ошхонага ўтиладиган жойларда ҳам кўринарди) ожизалар салтанати — отин бувининг қарамоқларига кириб боришдию ичкари бамисоли бешиқсолар тусини олиб, аёлларнинг ҳай-ҳувларию бола-бақраларнинг қий-чувлари билан тўлди. Улар сочқи терармидилар ё келинга тишлатиб олинган нонни опқочармидилар — дафъатан англаш қийин эди. Аммо сочқи сочилаётгани аниқ, дуолар қилинаётгани аниқ. Бояги ҳалинчак учаётган қизалоғу болақайлар ўша ёққа югуриб кетишган, гоҳ бир ерга ёпирилиб, бир нималар теришар, гоҳ бир-бирларига кўз-кўз қилиб, сакраб-қувнашар эди. Эшон бува айтмоқчи, отинийнинг сандиқлари очилиб, соч-қи кутилари бўшаётир эди.

Той бола эса қандай саруполар билан сийланди экан?!

Бу ёқда Худойберди билан Ака почча ичлари тушиб, жуда ҳаяллаб кетишди-ку, дегандай ҳовлига мўралашар, бир кўнгиллари қўйни нокка илиб, ичак-чавоғини тоғорага олаётган қассоб йигитнинг олдида чиққилари, у ёқ-бу ёқдан хангомалашгилари келарди-ю, изн бергувчи йўқлигидан қимирлай олишмасди. Лекин, ахийри яхши чиқди, а, уяладиган иш бўлмади, а, дегандек бир-бирларига жилмайиб қўйишар, бутун фикру зикрлари ичкарида эди.

Бу орада хўппасемиз ошпаз охун кириб, чойни янгилаб кетди. Орқасидан чинни ликопчаларда жимитдай қошиқчаси ила (оҳ-оҳ, шунақаям гуркирайдимми ҳиди!) нима денг —

нўхатшўрак киритишди! Ака почча умри бино бўлиб бунақа мазали (илиг-а, илик!) таом емаган эди! Устида ёғи-думбалари билан яна! Тавба, эндигина нокка осилиб, ҳали бўлаклаб улгурилмаган, боя оёқлари остига сўйилган қўйнинг думбаси қачон қозонга тушиб улгурибди экан? Ёки бу бошқа қўйдир. Дарвоқе, бой отанинг қўйлари биттами, сўйиб бўлишгунча қозон осолмай ўтиришса.

Шу тоб болаларнинг шод қийқириқлари янграй кетди:

— Пуфак, пуфак! Меҳмон болага пуфак!..

Худойберди ўгирилиб, ичкари остонасидан хатлаб ўтган ўртадаги меҳмон болага кўзи тушдию ғалати бўлиб кетди. Уни қаранг, ким келяпти?! Чиндан ҳам бой ота билан етаклашиб ким денг — оғзи қулоғида тўй бола, ҳа-ха, зар тўнга ўралиб, бошига ялтир-юлтир пистонли дўппи, унинг устидан оқ-оппоқ салла ўраган, пешини эса қулоғи ёнидан тушириб (воҳ, шахзода бўп кетибди-ку, бизнинг кемшиктой!) нақ пешонасига жиға — уқпар таққан той бола келар эди. Оёғида пошнажи жажжи қизил этик. Шахзодадан қаери кам?!

Энг орқада эса икки хизматкор қўшқўллаб сарупо кўтаришганча шу ёққа келишар эди. Уларга аталгани шекилли?!

— Ие, ҳали бизни уялтириб... нима қилмоқчилар?— деб юборди Ака почча.

— Менинг қўрққанларимни айтинг, Эшон бувадан уялиб қоламанми деб!.. — дея енгил тин олди Худойберди. — Бу ёғини Оллоҳ ўнглаб қўйганини, Ёдгор бўлмасаям, ўша ҳовлидан бўпчиққанини кўринг! Чиндан Оллоҳ ўзи чевар экан-а!

— Нимасини айтасан. Адаштирса, ҳозир ким эдик?! Бир қоп лойми?..

— Илоҳим, бундан кейин ҳам Ўзи ўнғласин, уялгулик қилмасин, — деди шивирлаб Худойберди.

Шу тоб зинада оёқ товушлари эшитилиб, улар шошиб ўринларидан қўзғолишди.

Остонада зар тўнининг ёқаларига қадалган пистонларию ялтир-юлтурлари кўзни олгудек, салласининг жиғасидаги уқпари сепкил юзини бирам очиб юборган той бола кўриниб, бешикчи унга қараб юрди.

— Вой, саритой «шумтака»ей, шу кунларни орзулаб, ўша ёлғонни тўқиган эдингми? Бало экансан-ку! Шахзода бўп кетибсан-ку, — деб юборди у. Кейин икки қадам босиб, қучоқ очганча чўнқайди:

— Кел-кел, ўша ярқираган пешонангдан бир ўпай,— деди интиқиб.

6. ЎША ДОВҚУРЛАРДАН БИРИ

1

— Воҳ, уни қара, Мақсуд! Зилоллигию тиниқлигини кўр! — Олим акам кўприкдан ўтибок машинасини йўл чеккасига бурди. — Бу сувда юзни чайиб, тўйиб-тўйиб ичмаслик, тавоф қилмаслик гуноҳ...

У соғинган нарсасига етишган кишидек, кўприк тагидан қайнаб-чарх уриб чиқаётган бир тегирмон сувга суқланиб қолган эди. Анҳор эса ёқасидаги майсаю ялпизларни ўпиб, яна чаппор ўриб оқиб ётарди.

— Қаерлардан ўтиб келяпти, бу жонивор, биласанми, Мақсуд?

— Нақ Бешоғочдан келади. Кўлнинг ичи билан ўтиб, Семонкўприкнинг таги билан чиқиб, шунақаси Чилонзору Қатортол оралаб...

— Қойил, биларкансан. Чиндан пакана парисан-да, ўзинг, — дея акам анҳор бўйига чўнқайиб, юзини пишиб-пишиб чаймоққа тушди. — Оҳ-оҳ-оҳ, ҳеч ерда топилмайдиган анҳоримиз бор-да.— Сўнг ярим ўгирилиб, им қокди: гўё келмайсанми, соғинмадингми, демоқчи бўларди.

Унинг кайфияти менга ҳам юкиб, яқин бордим-да, чўнқайиб кўзёшдан ҳам тиниқ сувни ҳовучимга олиб туриб қолдим. Жонивор ҳовучимда қилқиллаб турар, нафсим қилқиллаяптими, сувми ажрата олмасдим.

— Бунақаси жаннатларда бўлади, холос. Қониб-қониб ич, ҳали ўрнига юз-минг думалаб ҳам тополмайсан, — дея Олим акам ҳовучлаб-ҳовучлаб ича кетди.

— Унақа деманг. Ҳаммаёқ бузилиб кетса ҳам, бу анҳорлар қолади, — дедим мен. Ростини айтсам, ичимга бир ғашлик ўрмалаб кирган-у, уни ўзим ҳам тан олгим келмасди.

— Ҳеҳ, содда-беғубор укам-а! — деб юзини артмайин ҳам майса устига узаниб олди акам. Ўзига қолса, шу шаркироқ сув бўйида, мана шу тол соясида ёнбошлагиси бор. Кейин кўчанинг икки ёқасидаги ўз ҳолича ғужғон гуллаб бошлаган етим олуचाю нокларга паришонҳол тикилиб, култ ютинди. Кўзлари намланиб келди.

— Шундай гузаргаям... ит тегибди, Мақсуд, — деди бурнини аламли жийириб. Лекин ўзи кўзларимга қарай олмасди.

Мен ҳовучимдаги сувни тўкиб, у айтган томонга ўгирилдим. Тупроғи ўйнаб улгурмаган кўчанинг икки бетидаги томлари очиб ташланиб, эшигу деразалари аллақачон кўчириб кетилган ҳовли-жойлар бир ғариб кўринар эди. Кимсасиз ҳовли-боғларда кесилмай қолган меваларнинг ўз ҳолича қийғос гуллаб ётуви ундан-да ғалати эди. Асаларилар устида минг ғужғон ўйнамасин, қарқуноқлар қив-қивлаб, қушлар учиб-қўнамсин, кўзни қувнатолмасди. Гузар бало оралаб, одамлари шоша-пиша ташлаб кетган бир мазгилни эслатар, анҳор ёқасидаги чойхоналар бўм-бўш, супалар хувиллаб ётар, мактаб ҳовлиси сув қуйгандек жимжит эди. Каттакон дарвозаси валонгор қолган, бир тавақаси қулаб тушиб, кўприк устида ётар, синфхоналар ҳам бузиб кетила бошлаган эди. Ҳов, нарироқдагина — Мастуба опанинг дўкони олдида аллақандай қаланғи-қасанғи одамларнинг қораси кўринади. Биз бир маҳаллар — ҳайитларда Миртўха амакининг чойхонаси олдидаги шаркироқ ариқ бўйига чўнқайиб, митти руҳ қошиқчалар ила бу оламнинг энг хушхўр таоми — нўхотшўрагимизни паққос тушириб, жажжи ликопчаларни ялаб кўядиган жойимизда энди ўша келгиндилар учта-учта бўлиб, Мастуба опанинг дўконидан опчиққан нарсаларини майдалашар эди. Нечук, Миртўхта амаки кўрмай қоптилар? Кўрсалар, узун супургиларини олиб, қувиб қолардилар-ку. Ҳа, ана, ўзлари:

— Энди сенлар қолувдиларинг, бу ерларни ҳаром қилмаган! Танглайларингни шу билан кўтарганми, нима бало, шу дўконга танда қўйволдиларинг? Қурган иморатинг билан қўшмозор бўлгурлар. — Миртўхта амаки — жимит бобой саннай-саннай, вайсай-вайсай у «чақирилмаган меҳмонларни» қувиб юбориб, супургиларини тахтасўри тагига ташлаганча ичкари кириб кетдиларам, дўкон олдида бошқа «лайлак тумшук» машина келиб тўхтаб, ичидан бошқалари тушиб келишди. Мастуба опанинг дўкони худди чанқовбосди бир чашмаю уларнинг бошқа борадиган ерлари йўқдек эди...

— Гузар ҳам хароб бўпти, — дея Олим акам кўлини қоқиб, ўрnidан турди. — Кетдик.

Шусиз ҳам тушунарли нарсани айтиб ўтирганидан оғриниб, бетига қараб эдим, у баттар ачитиб, чақиб олди:

— Булар тумшугини тикмаган шу ер қолувди! Шундай деб ёзиб кўр-чи, босармикан газетанг?

Аламимни култ ютиб, мен ҳам турдим. Индамай бориб, машинанинг орқа ўриндиғига чўкдим-да, эшигини қарс ёпдим. Ичимда эса, бир олам ғалаён кечарди: сиз ўз акаларингизнинг қароргоҳидан машваратлар хабарини бериб юрган чоғда шу ақлингиз қаерда эди?! Ҳаммани каллаварам «қўй» ҳисоблайсиз!.. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга...

У қишлоқ йўлига ҳечам ярашмагани йилт янги (ҳов ёнғоқ тагида, кимсасиз чойхонанинг супалариаро қувалашиб учиб юрган бир жуфт қорашакшақ қанотидан ҳам қорароқ) машинасига келиб ўтириб, кафтдек олд ойнасидан маҳзун қараб қўйди:

— Кечирасан, пакана пари, ярангни янгилаб қўйган бўлсам...

Шу бир оғиз сўзи билан... воҳ, гиналаримни пар-кудек тўзитиб юборса-я.

— Кетдик, ҳов анави тут тагида тўхтаб ўтайлик, — дедим, — зора Миртўхта амаки билса, қайтдимикан, йўқми?..

— Ким?

— Қидирган кишимиз-да.

— Ҳа-а,— деди у эслаб ва бир хижолатга тушиб.— Отто тоғами?

Ўз навбатида мен хайратга тушдим:

— Ким, сутчими?

Акам бир тур ўзгарди: айтса, худди сирни очиб қўядигандек ўзини гўлликка солиб, машинасига чал-ғиди:

— Рост айтасан, машинани ўша ерга ташлаб кета қоламиз. Чанг жониворнинг ич-ичигача кириб бормасин.

— Ихтиёрингиз, — дедим мен.

— У ёғи оз қолди шекилли?— деди у тусмоллаб.— Тепадан ўтсак, бас-да!

— Йўқ, — дедим мен, — Умаржон аканинг тепасини ошмаёқ шундай мезананинг пастида.

— Эсладим. Анави девор билан ўралган ёлғиз кўрғонни айтасан-да. Биламан, биламан, — деди у машина ойнасини артишга чалғиб.

У чалғиган сари менинг савол халтам очилиб борар, бояги гапи ҳеч қулоғим остидан кетмасди. «Отто тоғаси нимаси экан, ўзининг бир чиройли исми-чи?». Сўрашга эса тортинардим.

У арзандасига ўт олдириб, оҳиста йўлга бурди-да:

— Қара-я, — деди, — шундай машхур одам умрининг охирида қаерга келиб макон тутибди!

— Обкаш кўтариб юришини айтасизми? — дедим мен.

— Дарвешнамо туриши-да, — деди у.

— Балки шу ёшга етгач, ҳамма ҳам тинчини кўзлаб қолар?

— Ҳамма ўз йўлига, лекин у бўлак тоифадан. Сен билмайсан-да.

— Қандай? — дедим мен ичим куриб.

— Ҳов, — деди акам бир ғалати энтикиб, — унинг-дек бўлиш ҳаммага насиб этсин-чи! Этмайди! — У ичимга олов ёқиб, қараб қўйди. — Биласанми, илгари уни кимга менгзашарди? Ўша энг гуллаган чоғлари?

— Кимга? — дедим хайратим ортиб. Ичимда эса бир олам иштибоҳ! Ўшандай одам... шунча шуҳрати билан ҳаммасига этак силкиб, манавиндай сутчилик қилиб юрарканми? Қаёқдаги гапни айтади?

— Чинакам рицарларга! Бўлади-ку, ўтда ёнмас, сувда чўкмас мард кишилар! Ўшалардан ҳам ўтар эди.

Олим акам мени маҳлиё этиб қўйиб, энди ўзи бетимга қараб ҳам қўймас, қора тулпорини оҳиста ҳайдаб борар эди. Мен эсам унинг кўзларига, кўз қорачиқларига бир қур қарашга зоринтизорман. Опқоч-яптими, чинданми — билгим келадики, у ёғи йўқ. Ўзи эса, камига давом этарди:

— Энг қалтис ишларни шунга топширишади экан! Шугина ўринлатиб келаркан!

— Шунақа, чапаниси эканми?!

— Чапаниям гапми!

— Этик ечмай сув кечгич, денг?

— Бўлади-ку, ерга урса осмонга сапчигич, тегирмондан ҳам бутун чикқувчилар! Тасаввур этипсанми?

— Этдим. Довқурнинг ҳам довқури!

— Ўлма! Ботур дейдилар бизда. Улар эса рицар! — деди у викор билан. — Бекорга Отто тоға дердиларми?!

— Отто тоғаси нимаси? — дедим ўша кафтдек чўзинчоқ бежирим кўзгудаги «кўзлари»дан нигоҳимни узмай.

У жиндек қизарди, ҳа-ҳа, оқ юзининг бир чеккасига билинар-билинемас қизиллик югуриб, ўша кўзгудан хижолатли қараб қўйди. Аммо жавобдан қочишга баҳонаи сабаб тополмади:

— Аввало, нима эмас, ким! — деди ўлганининг кунидан. — Оттодан ҳам ўтади деганлари! Бўлган-ку, шунақаси: Отто Скорцени деганлари. Эшитганмисан?

— Қайси, анави Муссолинини опқочганми?

— Биздан ҳам битта ўшанақаси чиққан экан.

— Нима, у ҳам шунга ўхшаш топширикни... адо этганми? — «Кимни.. опқочган?» демоқчи бўлардим-у, тилимнинг учидаги сўзни айтолмасдим. Шу тоб қай бир паға булут офтоб устидан сузиб ўта бошлаб, сояи раҳматини ерга ташладию Олим акамнинг юзидан ҳам нур қочди. Ўзи тулпорини бир четга олиб, тўхтатишга чалғиди.

Биз чойхона олдидаги улкан тут тагига келиб тўхтаган эдик.

— Буни, очиғи, ҳеч ким билмайди. Тахмин қилишади, холос, — деди калта қилиб. — Қолаверса, бу давлат сири. Тушундинг? — деб у машинасидан туша бошлади.

— Тушундим, — дедим мен ҳам. Лекин ҳамма гапни тушуниб турган бўлсам-да, ичимда мингта иштибоҳ чарх урар, уларнинг биронтасига тайинли жавоб тополмасдим.

— Мавруди келиб, бари очилади, — деди у пастга тушиб олиб, — албатта, эллик ё юз йил ўтиб, лекин унда дунё икки айланиб келган, сутчи ҳам, бошқаси ҳам кўкариб чиққан бўлади. Бу дунё шунақа, укам. Ҳар доқурларгаям бўлишганмас. Бўлишса, шу одам топарди кадр.

Воҳ! Шунинг учун баридан этак силкиб, сутчилик қилиб юрган эканми?! Уй-жойиданам, яқинлариданам кечиб?

Астаъфируллоҳ! Шу хаёл кечгунча вақт ичида сутчи назаримда Улуғ хокисор одамдан — майда, ўткинчи бир кимсага айланиб улгарган, кўнглим ундан ириб бормоқда эди. Наҳот бор-ўғи бир жиззаки кимса бўлса? Биз уни ким деб, салкам авлиё санаб юрсагу...

— Довқурлиги шуми? — дедим ҳафсалам пир бўлиб.

Олим акам юзимга қараб туриб, ичимдан ўтаётган нарсани англаб қолди шекилли, ногаҳон юмшади:

— Балки биз адашаётгандирмиз. Ахир, бировдан ўтганини биров қаердан билади?

— Шуниси ҳам бор...

Ахир ҳазилми, ҳамманинг наздида ким бўлиб юрган одам... бир кун келиб, манавиндай тарки дунё этиб, бир кулбага кириб олса?!

Олим акам мени бу каби ўйлардан чалғитиш учунми, кўча ўртасига тушиб, бир айланди:

— Вой-бў, — деди у атрофга аланглаб, — гузарнинг гузарлиги қолмабди-ку. Қани унинг гуриллаган даврлари?

— Бу-чи? — дедим мен атай, сут бозорнинг қаватида ёлғиз омон қолган дўкон билан чойхонага имо этиб.

— Бу ҳам беш кунлик омонат-да, кейин нима қолади? Гузарга автобус ҳам келай қўйганмиш-ку, тўғрими? — деди у.

— Анча бўлди, пастки йўл билан Қанғлига ўтиб кетяпти. Бир обод бўлган жойнинг бир хароб бўлиши шу бўлса керак-да, — дедим бир энлик эт ташлаб.

Олим акам четга чирт тупринди. Биз илгариги баққолчилик расталари рўбарўсида маҳзун турар эдик. Ҳозир у расталар ўрнида на қурутчи Олим отанинг курсисию на ёймачиларнинг ҳимарилган халталари кўринар эди.

Шу тоб Миртўхта амакининг ўзи чойхонасидан саннаб чиқиб кела бошлади:

— Ҳой, Масту, уйгинанг куймагур Масту, буларингга нарироқ бор, десанг тилгинанг қирқиладими? Ҳе дўконингга ўт кетсин, шуларни суғоргунча. Икки дунёнг куйиб кетди-ку, бу савдонгдан.

У жаҳолат ичида бизни кўрмаган эканми ё кўрган бўлса ҳам, бу дўкайлар эшитиб қўйсин, деб шанғиллаётган эканми, кўчага чиққан жойида ҳовридан тушиб, тўнғиллаб қўйди:

— Одамнинг ҳар нарса бўлгани яхши: шусиз кунинг ўтмай қоляптими?! — Сўнг қўлларини қоқиб кўришгани кела бошлади.— Ие-ие, вой, эшон боллар-ей. Нечук-нечук, бу путури кўтарилган гузарларга кириб юрибсизлар?

— Бир танишимизни сўроқлаб-да, ота, — деди акам гапнинг учини очиб, — қарасак, ҳаммаёқнинг итирқинини чиқариб ташлашибди. Ким кўчган, ким қолган — тусмоллабам билиб бўлмай қопти.

— Нимасини айтасиз, ўғлим, итирқинам гапми, тўзитди-ку жуда. Шундай жойлар хароб бўлди-я, вой-вой-вой, уволи тутсин-а, уволи. — У муштдек бошини сарак-сарак қилганча яноғидан ҳам кичкина тортиб кетган даҳанини қоқ бармоқлари билан тутамлаб-силар эди. — Кимни айтяпсиз, балки танирман?

Мен тушунтирдим:

— Анув Умаржон аканинг тепасидаги мезананинг тагида турадиган киши-чи, сутчи...

— Ҳа, авлиями? — деди амаки ғўлдираб, аммо уни суйиб-ёқтириши юзиданоқ кўриниб турарди.

— Қандай авлия? — деди акам тушунолмай.

Миртўхта амаки тишсиз милқларини кўрсатиб, сассиз кулди:

— Охиратини деб, бу дунёсига этак силкиб қўйган одамни авлиё демай, ким деймиз?!.

— Э-ҳа, шундайми? — деди акам.

— Ҳаммаям этак силкий олсин-чи! Олмайти, нагаки дунё ширин, — деди у бир ғалати бош ирғаб. — Илҳом қори бир йўла ҳаммасидан кечди.

— Қори? Бир йўла?.. — Акам ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, қалқиб кетган эди.

— Ҳаллоқ-ҳаллоқ. Халлоқ денг, эшон бола, — деди у.

Акам қайтариб, ўзига келди. Миртўхта амаки давом этардилар:

— Иймони бутун экан, кечди-қўйди-я, ҳаммасидан. Мана, биз ҳам ўтирибмиз-да, чойхонамиздан ажрасак, бор будимиздан айрилиб қоладигандек...

— Бугун кўринмадиларми? — дедим гап орасида.

— Авлиями? Ҳар куниям асрга қолмай қайтади. Пешинни Камолондами, Новзадами ўқиб, асрни, албатта, таҳоратни янгилаб, уйида ўқийди. Унинг бу тарз — фақир киши панада юриши ҳам шундан. Дарвоқе, топиб бора олармикансизлар, ё бола қўшайми?

— Тепакўча сурилиб кетмаган бўлсаёқ топиб оламиз, — дедим.

Миртўхта амаки «ҳов»лаб, қўл силкиди:

— Ҳо-ов, эшон болаларим-а, тепа қоптими-я?

— Мезанаси-чи, унияма олиб ташлашмагандир?..

— Турибди сўппайиб, ўлган отни устихонидай... Ҳамма файз ўша тепаминан экан.

— Демак, тоға ҳам кўч-кўронларини кўтариб... — тусмоллади акам.

— Ким, авлиями? Қаёқда! Ҳеч ёққа жилмай, кум-тошдек ўтирибди.

— Йўғ-е?! — дедик бараварига.

— Баракалла ўшанга! — деди амаки ғўлдираб, ҳам кўтарилиб. — Кўкрагида ёли боракан! Бошқалар миқ этмай кўчиб-кўчиб кетганида, у кўзғолибам қўймади! Қани, ҳамма унингдек бўллоганида! Кўзғотиб бўлармиди бу халқни бу жаннат жойлардан? Ҳаммалари ҳар ёққа ҳижрат этиб бўлган экан. Сўнггиси шу экан!

Мен Миртўхта амакининг гапларидан анг-танг қолган эдим. Кимни айтяпти бу одам? Нахот Султонмурод акамни, у билан боғлиқ тарихларни билади? Ўшаларнинг сўнггиси, демоқчимми?

Ялт этиб Олим акамнинг юзига қарасам... у ҳам амакининг гапларидан лолу ҳайратда турибди!

— Чиндан-а? Ўша неча бор «тегирмон»га тушиб чиққан одам-а? Зада бўлмабдимми? — деди,

сўнг амакининг жавобини ҳам кутмай бош тўлғади, — йўқ, эсини еб қўйибди, тоға! Бу ўт, бу олов билан ўйнашиб бўларканми?!

Миртўхта амаки бошини орқага ташлаб-ташлаб кулди:

— Хех, эшон бола-я, эшон бола! У сиз билган Ил-ҳоммас ҳозир.— Амаки кулганида тирқираб чиққан кўзёшларини дам кафтига, дам енгига артиб тинчиди-да, афтимизга қарамайин ҳам: — Қани энди ҳамма ҳам у кўрққан нарсадан кўрқиб, кўрқмаганидан кўрқмай қўя қолса! Олам гулистон бўлар эди-ку! — деди.

— Йўғ-е, — акам қаншарини ҳардамхаёл силади.

— Шу одамларнинг дуосидан қиёмат қўпмай турибди-да, укам, Ўтсангиз, кеч кирмай ўтиб кела қолинглар. Асрдан кейин топа олмай қоласизларми, уй бузувчилар олдига айланиб кетадиган одати бор. Машинангиз шу ерда қолаверсин. Ўзим кўз-қулоқ бўлиб тураман.

Миртўхта амаки ширин ғўлдираб (унинг овози негадир қулоғимга ёқиб қолган эди, тавба) сидқидил дуо қилди ва биз жилдик.

2

Дайди ёмғир шивалаб ўтиб, кўча тупроғини чакичлаб кетган катта кўчадан пастга қараб бориб, ўнгга бурилдик. Гузар ҳам баҳарнав экан. Қайрилишдан ўтиб, анҳор бўйига чиқдигу қаёққа юраримизни билмай қолдик. Ҳаммаёқ кавлаб-суриб ташланган, на Туваккўчанинг кўчалиги, на пахса деворли кўрғонларнинг кўрғонлиги қолган эди. Анҳор ёқасидаги ўрикзор-ку, довуччаси қинидан чиқмаёқ кундаковга тушибди. Қанчаси симарқон билан суғуриб, етимхона девори тагига олиб бориб ташланган эди. Эсиз-эсиз қантак ўриқлар, шу ҳолларига энди барг ёзиб келар эдилар! Сал бериюқда эса ҳали кучаласини ташлаб улгурмаган азим ёнғоқ илдиз-пилдизи билан суғуриб олинган эди. Қандай куч, қандай техника топишибди экан?! Қараб туриб, ичим сидирилиб кетди: қирон келса, шу экан-да?!

— Қандай ўтамиз? Анҳор ёқалаб бораверамизми?— деди Олим акам. Қарасам, йўлни йўқотиб, гарангсиб турибди.

— У кишиники бу ёқда, тепадан ўтгач эди, шекилли, — дедим ўзим ҳам тусмоллаб.

— Қандай тепа?.. Тепанинг ўзи кўринмайди-ку?!

Ростдан ҳам ҳозир на йўлни, на унинг икки бетидеги тепани таниб бўларди. Ҳаммаси суриб ташланиб, ёлғиз мезанагина (ўша оёқ қўйиб чиққан саринг бир ажойиб жангиллайдиган темир мезана!) хайҳотдек таги билан сўппайиб турарди. Ҳов нарида эса, тепадан чиққан тупроқлар тоғ-тоғ бўлиб ётипти. Ўша ердан кириб бориларди, шекилли, сутчиникига?..

— Яхшиям машинани қолдириб кебмиз, — дея ҳандақдан ҳатлаб йўл бошлайвердим.

— Бу аҳволда у киши қандай тирикчилик қиляпти экан? — деди акам ортимдан эргашиб.

— Қайсарлик қилмай, дўм олиб қўя қолмабдилар-да, қари одам, — дедим.

— Сўз қилган бўлса, олмайди. Шунақа тоифа, — деди акам.

Тушунмадим. Олим акам уни қаёқдан била қопти? Ош-қатиқ бўлиб юрган одамдек гапиради-я!

— Айтди-ку, амаки ҳам...

Ўгирилиб қараб, хайрон қолдим. Ўзи оҳорли туфлисини аяб, лой-тупроқлардан бир-бир сакраб, ўтиб келяпти-ю, хаёли менда: сезилади-ку, баъзан... Тавба, кимни гел қиляпти?.. Рост, гашим келди. Уни сутчининг олдига бошлаб бораётганимдан, шу ишни бўйнимга олиб қўйганимдан... ўзим ҳафа бўлиб кетдим. Бир кўнглим: «Ҳов, ака, нима ниятда келяпсиз ўзи?.. Яхшиси, мени аралаштирманг, бу ишларизга», дегим бор-у, лекин андиша кучлилик қиляпти!

Ноилож, юриб кетдим. Эгалари ташлаб кетган ҳовлию чорбоғларда омон қолган яккам-дуккам дарахтлару ишқомлар бир ғариб кўринса, анави сурилган тупроқ уюми орқасидаги тизза бўйи ўт босиб, лолақиз-ғалдоғу чучмўмалар очилиб берган ёлғиз томда каптар қонидек қирмизи

қизғалдоқлар шабадада бир чиройли тебраниб, чучмўмалар саломга эгилиб-эгилиб келар эди.

— Қаранг, Маҳмуджон аканинг ташқиси шекилли? У киши сутчига раҳм қилиб бериб қўйган жой, — дедим акамга кўрсатиб.

— Ўша эканми, ҳеч ким тегинолмаётган жой? — деди у хайратланиб. Қизғалдоқларгами, нимага тикилиб қолган, хаёлидан нималар кечяпти, билиб бўлмаса-да, ҳаяжонланаётгани, сутчини кўришга муштоклиги юз-кўзидан шундай аён эди. Худди доврўғини эшитиб юриб, минг йилдан бери ўзини кўрмаган одамни истаб келаётгандек, бир интиқлик бор кўзларида. Ростдан бир кўришга орзими? Нияти-чи, қандай?

Кўнглимнинг бир чеккасида бир турли ғилу ғашликлар қайнаб келяптики, унинг зўриданми бунинг сидқидиллигига ҳеч ишнолмасдим. Тавба, шунақа шубҳа-чи, кўнгли бир совуса, қайтиб илимайдиган одам эканманми? Бу яхши фазилат эмас-ку. Ахир, ўшандан бери қанча сувлар оқиб кетди-ку. Назаримда, мен уни бекор бошлаб келаётгандек эдим.

Тупроқ уюмидан ўтишимиз-ла ҳалиги устини тизза бўйи ўт босиб, бўғотларида лолақизғалдоқлар очилиб берган том ёнидан чиқиб қолибмиз! Дарвозаси қаёқда экан бу антиқа кўрғоннинг, деб аланглаб турсам, қурувчи-бузувчи тушмагурлар тепани шу ергача суриб келиб, хайҳотдек дарвозани азда-базда тўсиб қўйган эканлар. Кирадиган одам деворга қисилиб, зўрға ўта оларди.

— Э, баракалла, кўмиб юбора қолларинг бировнинг уйини!

Изимдан келаётган акам ҳам ажабланди.

— Шунгача ҳам миқ этмабдими? Балли! Тоға чиндан қарибди.

Нега шундай деди — тушуна олмадим.

Дарвоза кўш тавақали, бир вақтларги дарвозамисан — дарвоза эди. Фақат офтобда ўнгиб, девор рангига кириб кетибди. Девор эса, тагидан уқаланавериб, аллақанча жойи емирилиб тушган эди. Лекин том эса сувалавериб, лой чиқавериб, тирсак бўйи кўтарилиб кетган, шунча тупроқни бу уй, бу деворлар қандай кўтариб турибди, ақл бовар қилмасди.

— Шумикан, ўзи? — деди акам аланглаб.

— Чақириб боқайлик.

Мен дарвозанинг пастки халқасини тутиб, ҳайрон қолдим. Шундай улкан дарвоза шунчалик энгил очилади, деб ўйламаган эдим. У кўлим теккандаёқ ўз-ўзидан очила бошлаган эди. Очилганда ҳам бир қисми очилиб келар эди. Қарасам, болачаси экан.

Ол-а, дарвешлар, биз қандай кираримизни билмай турибмиз, очиқ экан-ку!

«Болача» шу ярим очиқ ҳолига ҳовлининг талай қисми — ўртадаги пастак деворгача кўриниб турар, у тамоми нокзор бўлиб, баланд-баланд қари ноклар — шунча қариллигига қарамай, қийғос гуллаб ётар эдилар. Қолаверса, қачон тўкиб улгурган — таги ҳам оппоқ, усти ҳам оппоқ. Тагидаги кўпми, устидагисими — ажратиб кўр-чи! Лекин устида асаларилар шундай ғужғон ўйнаптиларки, визиллаган овозларидан улар тўпи-тўдасию пошшоси билан шу ҳовлига тушиб, кўр тўкканга ўхшарди.

Ичкарига бир қадам босиб, чиқирмоққа ҳозирланган жойимда дарвозахонанинг хойҳотдек шифтию ён устунларига кўзим тушиб, анграйиб қопман.

Дарвозахона бир баланд, унинг ёнидан чиқиб борган ёғоч зина ундан узун, тепада эса олди очиқ болохонанинг эшиги кўринар эди. Бир вақтлар ўша ерда ҳам ўтирилган эканми, тавба. Ақлим бовар қилмасди. Пастдаги жиловхона эса ундан ажойиб. Устунлару тиргақлар вақт кечиши, замон ўтиши билан ўнгиб-оқариб кетган бўлса-да, ўша-ўша бақувват, ўша-ўша маҳобатли эди. Устунларнинг қўл етар жойларида ясси қалпоғига қадар занглаб кетган улкан михлар кўринади. Бир вақтлар бу хонадонга узоқ-яқиндан айтувли-айтувли меҳмонлар келиб турган, от-уловлари ўша михларга боғланиб, ўзлари ичкарига олинган шекилли. Ҳозир ўша ичкаридан асар ҳам қолмаган, фақат шу жиловхонага ёндошиб тушган ёлғиз уйгина омон эди. Бояги томини тизза бўйи ўт босган шу уй бўлса, эҳтимол.

— Чақирмайсанми? — деди акам мўралаб. Унинг ортимдан кириб келавермай аллақандай тортиниб туриши... ғалати эди. Тавба, унга нима бўлган — ҳеч тушунолмасдим.

— Ҳов, ким бар? — деб ичкарига кириб бора бошлаган жойимда овозим жилловхонада жангиллаб кетиб, қисиниб тўхтадим. Чиндан асалариларинг кимсасиз нокзор ҳовлига эга чиқиб, бир маромда визиллаб ётуви, бунинг устига манави жилловхонанинг жангиллаб акс-садо бериши ғалати эди. Булар ҳаммаси кўшилиб, одамни тушунуксиз сир босиб келар эди.

Шу маҳал дарвозахонага туташ уйнинг ҳовлига қараган эшигимиз, деразасими (ҳарқалай бизга кўринмасди) очилиб, биров томоқ қирди:

— Ҳозир...

Мулойим овозидан сутчининг ўзи эди.

— Ўша, — дедим остона томон чекилавериб.

— Ростдан-а? — деди акам жавдираб — Шунақа қариб қолганмилар?

— Ҳалиям қаримасинларми, қачонги сутчи? — дедим.

— Вақтнинг ўтишини қара-я.

Ҳайрон қолдим: акам уни ким деб фаҳмляпти? Қолаверса, уни охирги марта қачон кўрган экан?

Бу орада қариянинг ўзи кўринди. Ҳа, ўша, биров билан иши йўқ, дароз одам чиқиб келар эди. Фақат ҳозир енгил уй кийимида, Нусрат поччага ўхшаб, узун оқ иштонун оқ кўйлақда, устидан енгил нимча кийволган эди. Бошида эса учли тақя. Жойнамоз устидан туриб чиқяптими ё китоб кўриб ўтирган жойидан — билиб бўлмасди.

У мулойим жилмайиб (қарангки, мулойимлик унга ярашиб турар эди!) ўша ҳовлиданок мулозимат қилиб кела бошлади:

— Э, сизларми, келинлар-келинлар! Мен тагин анавиларми, деб тўнимни тескари кийиб чиқаётган эдим. Аллоҳга шукр, сизлар экансиз.

— Ким? — дедим фаҳмлаб турган бўлсам-да.

— «Буз-буз»чиларнинг элчилари-да, ким бўларди,— деб боягидек ҳалим тортиб, жилмаяверди қария. — Билмайдиларки, мен анави мезанадан ҳам оғирроқ тошман. Қани, жилдириб бўлса.

Акам остона ҳатлаб олдинга ўтди:

— Ассалому алайкум. Сўраб-сўраб Маккани топганларидек, ўзларини топиб келяпмиз. Бардам-бақувватгинамисиз, тоға? — деди у бориб кўшқўллаб кўришаркан.

— Ие, ие, йўқлаб-а, атай-а? — Қария ҳали таниб улгурмаган бўлса-да, мутаассирланиб қолган эди. — Келингиз, келингиз. Қадамларингизга хасанот.

Акам қайтариб сўради:

— Ким экан ўша билиб туриб, қисталанг қилаётганлар?

Сутчи юмшоқ кулиб, енгил қўл силкиди:

— Ўтибор қилманг, олса шу кулбани оладими? Мен уни талашаётганим йўқ. Унинг орқасида қанча боғлар, болалар дам оладиган жойлар бор. Ўшалар кетмасин, дейман-да.

Энди эсладим. Анҳорнинг ёқаси кета-кетгунча, гузардан Каттабоғга қадар ўрикзору ёнғоқзор боғлар эди, шу соя-салқинда ёз бўйи болалар дам олишар, Бўзсув бўйларига саёҳатга чиқишар, бунақа баҳаво жойни ҳеч ердан топиб бўлмасди.

— Бормисиз! Яхшиям ўртага тушибсиз! — дедим мен ич-ичимдан қувониб: бор экан-ку, «ҳей» дейдиганлар ҳам!

— Атай ўтирибман, атай, — деди қария бизни ичкари бошлайвериб. — Нима йўқотардик биз — сафар кишилари — Оллоҳ чақирган куни ҳузурига қайтадиганлар? Нимамишни олади! Қураман, деса бошқа жой куриб қоптими? Қани, кела қолинглар, кираверинглар.

Якка тавақали кўк эшикдан даҳлизга кириб бордик. Уй нимқоронғу, зах-моғор аралаш кўҳна китоблар ҳиди анқиб турар эди ундан. Кафтдек деразани айтмаганда, ёруғ тушадиган жойнинг

ўзи йўқ, икки томон токчалару тахмондан иборат эди.

Эски наMAT танчагача бўлган жойни зўрға тўлдирган, унинг четидан бўйранинг титилган учлари чиқиб турибди. Танча ковшандознинг шундоқ ёнгинасида — деразага яқинроқ жойда эди. Унинг ёнларида юпка — ялангқават кўрпачалару ковшандоз томонда қора пўстак кўринарди. Сандал устидан якандоз ёпилиб, гирдоб тўнкариб қўйилгану устида одми кўзойнак билан муқовасига қизил жилд сирилган қалин китоб кўзга ташланади, холос.

Сутчи кириши билан уларни токчага олиб қўйиб, гардин патнисни ўнгарди-да, қозикдан йўл-йўл дастурхон олиб ёзди. у ғарибгина яшаши шулардан ҳам маълум, ўзи бундан бошқалардек қисиниб-қимтинмас, балки аллақандай эмин-эркин эди.

— Қани, азизларим, юқорироқ ўтаверинг. Ҳамонки, меҳмон бўлиб кепсиз, жой-жойингизни билиб-билиб ўтиринг. Мана, мен чўкдим, — деб дераза рўбарўсига ўтира бошлади.

Ноилож, ўтдик, акам — тўрға, мен дераза тагига — амакининг рўбарўсига. У қўлини дуога очди:

— Қани, омин, қадам етди, бало етмасин. Оллоҳ барчамизга тўзиму қушойишлар берсин. Нима ниятда қадам ранжида қилган бўлсангиз, ниятингизга ўзи етказсин. Оллоҳу акбар. Хуш келибсизлар.

— Хушвақт бўлинг, — деди акам, мен унга қўшилдим.

Сутчи қўлини кўксига қўйди:

— Тилагингизни Оллоҳ берсин.— Кейин иккимизнинг юзимизга қараб қўйиб, мулозаматомуз деди: — Сўраганнинг айби йўқ, жиндак чой қўйай, қумғоним салда қайнаб чиқади. Сўнг бафуржа...

— Сиз нимани лозим кўрсангиз, шу. Биз сўраб-сўраб топиб келмоқдамиз. Қолаверса, мен узок бир юрт — мухожиротдан омонат салом келтирганман. Ўзингиз яхши билган кишининг... қиёмат қарз саломлари.

Сутчи ҳар нарсани кутса ҳам буни кутмаган экан, хушёр тортиб, акамнинг юзига қаради. Қарияларникидек қисик-мулойим ва сал хомуш кўзларида ҳайрат уйғонди:

— Мухожиротдан?!

— Ҳа, ўша ўзиз билган Тангри тоғ томонлардан, — деди акам.

— Валлоҳ-валлоҳ!.. Мухожирларга ансорлардек кучоқ очган юртдан-а? Мунаварраи сонийдан-а? — Қария аzza-баzza қайта чўккалаб, акамга ўгирилиб ол-ди. — Очиқ-ёриқ айтаверинг, мен қарияни қийнамай! Наҳот — ул зотнинг ҳузурларидан?..

— Ҳа-ҳа, ўшал зотдан. Сиздан бу дунёю у дунёда қайтарибу узуб бўлмас яхшиликлар кўрган бир кишининг қарз саломларини ола келганман. Омонат васиятларини етказишга буюрилганман.

— Субҳоналлоҳ!.. Сиз... Сиз ул зотга ким бўлгайсиз? Эшон поччамни қаердан билгайсиз?

Сутчи илон авраган одамдек акамнинг оғзига тикилиб қолган, шундан бўлак нарсани сўраш-исташ хаёлигаям келмай, жавоб кутар эди.

Акам хижолат аралаш жилмайди:

— Мен у кишининг кенжалари... хизмат юзасидан ўшоқларда юрган ўғиллариман. Энди танидингизми?

Сутчи бу хабардан ҳайратланиб, аzza-баzza ўрнидан тура бошлади:

— Аллоҳ, Аллоҳ! Уни қаранг-а, шундай денг-а?! Иккита зурёдлари бор, деб эшитар эдим. Сизми бири?— дея акамни кучоғига олиб, тавоф этаркан, уни кўрганидан бир ерга етган эди. — Уринмай-ла келдизми? Сизни етказган Худоимга ҳамду санолар бўлсин. Кутмагандим, кутмагандим. У томондан, эшон поччам томонларидан, деб ўйламагандим, — деб елкаларига қоқиб, куракларини силади. Сўнг ўтириб дуо қилди, биз қўшилдик. Сўрадилар:

— Кенжалари, дейсизми?

Акам тиззаларини йиғиб ўтириб, хижолатли боқди:

— Падарибузуркворимизни олиб кетишганда... биз ёш бола эканмиз.

— Тушунарли, тушунарли.

— У киши ҳаёт эканликларини ҳам билмасдик. Оллоҳга минг шукрларки, дараклари ўша ёқдан чиқиб, ўша юртда кўриш насиб этди.

— Уни қаранг-а, дуоларини олиб қолиш... сизга насиб этибди, — деди сутчи беҳад мутаассирланиб.

— Ҳа, рози кетдилар биздан, — деди акам аллақандай таъсирланиб ҳам овози ўзгариб келиб, — шу жумладан, Сиздан ҳам...

Бу тарихларни эшитиш, айниқса, келиб-келиб, ўша Тангри тоғ томонларда юрган Султонмурад акамга эмас, айна Олим акамга у кишининг дуоларини олиб қолиш насиб этгани ғалати ҳам ҳайратланарли эди. Бунинг ҳикмати нима экан, ҳеч ақлим етмасди.

Акам ёнидан рўмолчасини чиқариб, намланган кўзларини артишга тутинаркан, мен унинг киприкларида ногоҳ бир томчи ёш кўриб, ўзимдан шундай жирканиблар кетдимки... қочишга қани жой топилса! Аммо бошга қилич келса-да, чинини айтмоқ керак: кўнглимнинг туб-тубида, калламнинг аллақайси бир пучмоқларида тиёлғамалик қилмаяптимики бу устомон, деган иштибоҳ чарх урар эди, тавба.

Сутчи ногоҳ тин олиб, тўлғонди. Ва:

— Ҳай, дариғ! Бу фоний дунё ўшандай зотларни ҳам сиғдирмадимми-я? — дея тебранди. У тебранармиди, тўлғонармиди, ажратиб бўлмасди. Унинг тақводор чоллардек шу тебраниб ўтиришини суйиб қолмаслик, яхши кўриб кетмаслик мумкин эмасди. Кейин кўзларини юмиб, ўша чўк тушганча миқ этмай қолди.

Акамнинг кўзларига қалққан намдан ҳам кўра, унинг шу ўтириши таъсирлироқ эди. Уларнинг ўртасида қандай кечмишлар, қандай боғлиқликлар борки, унута олмаяпти — билиб билолмасдим, сўраб сўролмасдим. Аммо нимадир борлиги аниқ. Шунини сезиб тургандайман-у, нималигини ажрата олмаяпман. Қолаверса, акам ҳам сўрамаяпти, ўзи ҳам айтмаяпти.

Ниҳоят, у ўсиқ-бароқ қошларини кўтариб бизга қаради-да:

— Ундай бўлса, бир калима Қуръон бағишлаб, дуои хайр лозим экан, — дедию чўккалаб олиб, тиловатга берилди. Назаримда тангри таоло бизни кўриштириб, ёдлаштириб қўйганида ҳам бир сир, бир ҳикмат бордай туюлар-у, уни тўла англаб етолмасдим. Ниҳоят, қария юзига фотиҳа тортди-да:

— Аллоҳ раҳмат қилсин у зотларни. Балонинг қаттиғию зўрини бекорга уларга юбормаган. Ҳикматини ҳамма ҳам билаверсин-чи, билмайди. У балоларини агар тоққа ташласа, тоғ кўтара олмасди, улар кўтариб кетишди — деб, оғир сўлиш олиб, тура бошлади. — Мен жилла курса чой қўйиб юборай. Шундоқ табаррук жойлардан мазор босиб келибсиз. Қўшимиз қолаётгани йўқ, қолаверса, дам ғанимат, дийдор ғанимат.

— Сиз уринманг, фақат кўрсатворсангиз бўлди. Мана, Мақсуд қайнатиб кела қолади, — деди акам мени туришга ундаб.

Мен сакраб турдим, аммо қария унамади. У эшон почча номини эшитибок ўтиролмай қолган, у зотнинг ҳурмати учун ҳам бизни сийлашга тушиб кетган эди. Озгина каллаканд, жиндек майиз ҳам ёнғоқ дегандек, пиёланинг тагида дурда олиб келиб қўйди. Токчадаги нон қутидан яримта гижда билан ушатиғлик чуррак нон олиб кўяркан:

— Айбга буюрмайсиз, эшон бола, сал суви қочибди нонимизни. Бугун дўконга киролмаб эдим. Ўзи шунақа пайтда меҳмон келади, — дея хижолат тортган бўлди.

Сўнг ташқаридаги ғишт ўчоққа олов қалаб, ўтни жўнаштириб юбордик. Салда қумғон жиғиллай бошлади. У киши мени уринтирмай муштдек чойнақларига чой дамлаб келиб, яна сандал атрофига — ҳаммамиз ўз жойимизга чўкдик. Чой қуйилиб, яна сухбат ўз маромига тушди. Акам бояги гапни улаган бўлди:

— Мен, рости, ҳали-ҳали ақлим бовар қилмайди, ўша ишга қандай журъат этганингизга.

Ахир, ҳазилми, бир одамни Сибирдай жойдан — шундан шу ёққа ўтказиб юбориш?! Яна қамоқдан опчиқиб!.. — деди ҳайратини яширолмай. — Отам раҳматли ўла-ўлгунча ҳам дуо қилиб ўтдилар. Ўша яхшилигингизни унутмай.

Мен ҳам ҳайратдаман-у, ўз оғзидан эшитмагунимча ишаноламай турибман: Чинданам қайси юрак, қайси журъат билан қилди экан бу ишни? Чегарадан олиб ўтди экан?

Лекин сутчи аллақандай хижолатга тушиб, қисиниб-қимтинарди:

— Аллоҳ рози бўлсин. Биз нима, Парвардигор ирода қилмаса, агар.

— Ҳарқалай-да, — деди акам, — қанча сувлар оқиб ўтиб кетди, энди айтса бўлар?

— Эшон поччам... айтмаганмилар? — деди қария ўша воқеанинг сирлигича қолишини истагандай.

Акам қўлидаги чойни қўйиб, бош тўлғади:

— Йўқ, бу ёғига ўтмасдилар. Алқардилар, дуо қилардилар-у, тафсилотига кўчмасдилар.

Сутчининг юзига мамнунлик балқиди:

— Қари билганини пари билмас, деб... шуни айтадилар, — деди ширин кулимсираб.

Демак, бу ҳам айтмайди. Бу шундай сирки, уни инсон зоти тагига етолмаслиги керак. Акс ҳолда ҳали ҳам гап тегиб қолуви, кимдир жабр кўруви мумкин... шекилли. Балки шу туфайлидан уни муддатидан илгарийек жилдириб юбориб, киши кўзига шундай бир овлоқ гўшада ошини ошаб, ёшини яшашга маҳкум этиб қўйгандирлар-у, бу сутчилик қилиб юрганмикан? Мен шундай тахминларга бориб ўтирарканман, акам уни тушуна қолмасди. Балки атай ижиқилаётгандир, ўз оғзидан илинтирмоқчидир? Мен ўз хаёлларимдан ўзим чўчиб, унинг юзига қараб-қараб қўярдим. Акам хижолатларга тушиб бўлса-да, эланишини қўймас эди:

— Бир учи, бир чеккасинигина айта қолинг. Фақат ўзимиз учун.

Сутчи ўша-ўша ширин кулимсираб, чойга алаҳсиди. Аммо иложини топса, гап ўзанини бошқа ёққа буриб юборадигандек кўринар эди. Шу боисданми, акам унга қайта юзланиб илтижоланди:

— Ишонинг, шу гап шўтта қолади! Ўттиз икки кўриқчиси бор бир кўрғонда муқим қолади. Эшон отамизнинг хотиралари ҳаққи-ҳурмати. Шўронинг ўша чоҳларида қолиб кетганлар ҳаққи-ҳурмати...

— Ҳов, акам жуда уста экан! Бир ширин сўзлар, такаллумлар билан уни аврар, икки ўртада бир эмин-эркинлик пайдо қилар эдики, қария унинг самимийлигидан мутаассирлана бошлаган ва бу кетишда унинг илтимосини рад қилолмайдиган бир ҳолга тушиб борар эди.

Қолаверса, ўзим ҳам унинг оғзидан чиқадиган сўзга интиқиб ўтирибман. Тавба, биров назарга илиб-илмайдиган, ниҳоят бонка кўтариб, сутчилик қилиб юрган бир киши шундай ишларга қодир бўлса! Ота диёридан қувилиб, бир умрга совуқ-туманли ўлкаларга бадарға этилган, қуёш юзини кўрмай, қор кечиб, муз тешиб яшашга маҳкум бир маҳбусни бу дунёнинг азобу жаҳиймидан қандай опчиқиб келибди экан? Қамоқхона кўриқчиларию исковучлари кўзини қандай шамғалат этибди экан? Мулла одам жилла курса, умрининг охирида эмин-эркин яшасин, хотиржам ибодатини қилсин, деб ўша тоғли диёрга опчиқиб қўйибдими? Тўғри, Оллоҳнинг изнисиз бировнинг бирон соч толаси, туки ҳам тўкилмас, ҳеч кимга рўшнолик эшиги ҳам очила қолмас. Лекин бу одам нима умидда бу ишга қўл урди? Нияти нима эди-ю, нимага эришди?

Сутчи чойнак устига сочиқ ташлаб, четроқ сурди ва томоқ қирди:

— Бу тарихни ҳаммадан яширсак ҳам сизлардан яшириб бўлмас. Негаки, Эшон поччам бошларига тушган мусибат — унақа-бунақа мусибат эмас. У бало Сизларни етим қилиб, киндик қонингиз тўкилган жойларда ўйнаб-қулишдан, эмин-эркин ўсишдан ҳам мосуво этди. Етимлик кўчаларида тентираб, аламзадалиқ зардоблари ила суғорди. Ҳали-хануз тўзиб юрибсиз, диёридан адашган турналардек. Сизга айтмай кимга айтаман, юрагингиз ҳоврини сал-да оладиган бу тарихни.

Воҳ, сутчига қилт этмай тикилиб қолган Олим акамнинг кўзларида (нимани денг?) ғилтиллаб айланган, киприк қоқсаёқ дув тўкилишга тайёр ёшни кўриб, кўнглим бузилиблар кетди. Ҳақиқлаб қолмаслик учун кўзларимни олиб қочдим. Ўзимни бир нималарга чалғитишга уринар эдим.

— Айтинг, айтаверинг, — деди акам тўлиқиб, — куйган юрагимизга зора малҳам бўлса сўзлариз. Умрбод қарздормиз биз Сиздан. Сиз ҳеч ким қилмаган, қилолмайдиган яхшиликни бизнинг отамизга — падарибузрукворимизга қиласиз-у, биз топиб келмайлуқми, тавоф қилмайлуқми! Айтинг, жон қулоқларимиз-ла тинглаймиз гавҳар сўзларингизни.

Қария ийманибгина тиззасига тўкилган нон ушоқларини тераркан, акамга қараб қўйди.

— Ҳамду санони Аллоҳга айтмоқ керак. У ёлғиз Танграмга ярашади. Биз ниҳояти Аллоҳ розилигини қидириб юрган бандалармиз, — деб жим қолди.

— Ҳарқалай, Сиздан бошқаси. журъат этармиди, йўқми, — деди акам.

— Ундай эмас, эшон бола. Мен бўлмасам, бошқаси қиларди, бошқани сабабчи этарди Аллоҳ. Муҳими, отангизнинг мусибатлари ариб турган. Биз сабабчи, холос.

Биз миқ этмай, ҳатто нафас ютмай ўтирардик. Ютсак, чалғиб, уни тинглолмай қоладигандекмиз. У эса бир маромда, қариялардек салмоқланиб давом этипти, гоҳ-гоҳ ушоқларни кафтига териб жамлаб, оғзига солиб қўяди.

— Хуллас, денг, шундай топшириғу вазифа бўлиб қолди: бир одамни ўшоқдан олиб, бошқа юртга ташлаш лозим экан, — деб қария акамга маъноли қараб қўйди. — Бўлади-ку, шунақалар: хизмати тугагунча маҳбуслар ичида қоладиганлар...

Мен сотқинлар эканми, деб тушуниб, тепа сочим тикка бўлаёзди. Лекин акам хотиржам бош силкиди:

— Хўш-хўш?

— Шунақалардан биттаси топшириқ билан янги жойга ўтказилиши керак экан.

— Тушунарли, — деди акам.

Бунга сари мени ижирғанишми, нима қамраб бор-япти. Ёдимга Олим акамнинг ўтмишию анув йўқ бўлиб, бадар кетганлари тушиб кетяпти. Ўзи эса, парвосига келтирса, ўлсин агар. «Хўш-хўш, кейин-чи»лаб қария-ни қисташ, оғзидан у тарихни «суғуриб олиш» билан овора.

— Ҳамма ҳужжатларини тўғрилаб, ҳар эҳтимолга қарши битта тоза муҳрланган қоғоз ҳам қўшиб беришди.

— Тушунарли, тушунарли, қайта тўлатиш керак бўлиб қолса-да, — деб қўйди акам.

— Поезддан поездга ўтиб, тақира-туқур билан тўққиз кун деганда етиб бордиммикан, валлоҳи аълам. Қамоқхонасиям шаҳардан нақ бир кунлик йўлда, ўрмоннинг ичида экан. Ит азобида топиб борсам, (Худо ол кулим, деса шу-да) маҳбусларни ёғоч қирқишдан олиб келишаётган экан. Дарвозадан кириб кетишгунча ичим ачи-иб қараб турибман. (Ҳарқалай, маҳбуслар, бунинг устига, ўзимизникилар, қиров босган оппоқ соқоллиларини демаса, пахталик шим-камзуллару бир хил қулоқчинда, миллатиниям ажратиш қийин.) Шунда ёнимдан ўтаётганлардан биров отимни атаб, ташланиб қолса бўладими: «Илҳом, азизим, ошна!» деб. Чоп-чоп, ҳай-ҳай бўлиб кетди. Соқчилар югуриб келиб, тортиб олишдию судраб кетишди. Ҳалиги маҳбус оёғи ерга тегмай боряпти-ю:

— Илҳом, азизим, ошна, танимадингми, менман! — деб бақиради.

Бирпасда соқчилар мени ҳам ўраб олишди. «Кимсан, бу ерда нима қилиб турибсан», деб тергаш, турткилаш бошланиб кетди-ку. Бўш келсам, маҳбусдай тикиб қўйишлари ҳам мумкин. Ҳужжатимни кўрсатиб, турма идорасини сўрай қолдим. «Ҳа, шундоқ демайсанми, ўртоқ», деб кўрсатиб қўйишди. Мен қидириб борган одамим ҳамон маҳбуслар орасида эканидан, унга ҳам бошқалардек муомала қилишаётганидан ҳайрон эдим. Нима гуноҳ қила қолибди — ҳеч тушунолмасдим. Ҳали жавоб бермай қўйишлари ҳам мумкинлигини ўйлаб, ҳушёр тортган эдим.

Бошлиққа ҳам элбурутдан унинг қоғозини кўрсатиб ўтирмай:

— Бир-иккита «зек»лар билан кўришим керак, шароит яратиб берсангиз, — дедим.

— Марҳамат, ана, бўш хона, айтинг, чақириб беришади, — деди у. Ишим хамирдан қил суғиргандек осон кўчаётганига ҳайрон эдим мен. Лекин сир бой бериб бўладими! Айтдим. Шунақиб, ҳалиги одамни чақириб беришди.

— Ким экан, танидингизми? — деди акам.

— Қаёқда! — деди қария. — Ҳеч эслай олмасдим, у бўлса, таниб, ялаб-юлқаб ётипти. Нуқул йиғлайди, кўзёшларини шашқатор оқизиб, шу таваллолар қилади, сиқтайдики, қани овутиб бўлса, тинчитиб бўлса... Мен бу эшонларнинг қарғишига қолдим, намозхонларнинг дуоибадига учрадим, дейдими-ей, қаерданам шуларнинг ичига ташлашди, уларни сотиб, тутиб бердим, дейди. Йиғлаб-сиқтаб, бир ерга етаяпти. Бу кўргилигу кийноқлар ҳолва, дейди, ҳали охирадгагиси, Маҳшаргоҳдагиси бор. Ана ўшанда Оллоҳга қай тил билан жавоб қиламан? Мана бу тил, мана бу кўзларим гувоҳлик берсалар, ўзимга қарши гувоҳ бўлиб турсалар, дейди. Оллоҳнинг дўзаҳига сургаб кетишаётганда ким, қайси идора қутқариб қола олади мени, Илҳом, дейди. Сизлар ўз ҳолингиздан ортармикансиз? Ҳолингиз меникидан яхшироқ бўлармикан, дейди.

Ногоҳ титраб кетдим. У тўғри айтяпти-ку, деган ўй ичимни ўртаб, ачитмоққа бошларкан, ўзимни ҳам, уни ҳам бу ҳолдан қутқариб, чалғитиш учун, кўйнимдаги қоғозни олиб, стол устига ташладим.

— Бу нима? — деди у кўзёшларини енгига артиб.

Ўзинга шукр, тинчиди-ку, деб ўйлаб, буйрукни айтдим.

— Ўзга юртгами энди? — деди у кутилмаганда.

— Алам-аччиқнинг ўрнимас. Худога шукр қил. Эсларига тушиб қолганинга. Бошқа вазифа чиқиб қолганига, — дедим мен.

— Бу гуноҳларим кам бўлса, у ёқда, у юртда тўлдиран эканманми? Шундайми? — деди у «тўнини ҳамон тесқари қия бошлаб».

— Эсингни йиғ, бундан ортиқ яхшилик бўлмайди. Қолаверса, сен билан мен қаерда, қайси юртда ўтирганимизни унутма. Улар чақириб қолмасларидан ҳал қил. Ҳали бу қоғозларни кўрсатганим йўқ, — дедим.

У қоғозларни қўлига олиб, хўмрайганча кўз югуртираркан, кутилмаганда муҳрланган, оқ-оппоқ қоғозни кўриб:

— Буниси нима? — деди кўзлари чакнаб.

Мен тушунтирдим:

— Ҳар эҳтимолга қарши: қайта тўлғазиш керак бўлиб қолса...

У совуқдан мўматалоқ бўлиб, шишиб кетган каттакон кафтини ҳалиги қоғоз устига ташлади. Унинг вазоҳатидан кўрққулик эди, шунақа ўзгариб кетган эди у.

— Гап бундай, — деди у эшикка аланглаб, аллақандай паст товушда, — бир иш қиламиз. Фақат менинг айтганимга кирасан.

Ўлай агар, бирон нарса тушунган бўлсам.

— Бу нима деганинг? — дедим ориятим кўзиб. — Мен сени олиб кетгани келганманми ё сен меними? — дедим туриб.

— Шошма, ўпкангни бос, — деди ўтиришга ундаб, ўзи столга кўкрагини бериб, ёпишиб опти. Кўзимдан кўзини узмайди. — Мусулмонмисан? — дейди.

— Алҳамдулиллоҳ... — дедим.

— Худо биттами? — деди у ўша-ўша, туси ўзгармай.

— Битта, — дедим гапни қаёққа бураётганини англаб-англамай.

У кутилмаганда ўтирган ерида чўзилиб, иккала қўлини елкамга човутдай ташладию силкиб кўйди:

— Ҳозир ҳам ёлғиз эмасмиз бу хонада. Худо шохид, у кўриб турибди барча-барчасини...

Шундайми?..— деди нятини оча қолмай.

— Шундай, — дедим.

У елкамни қўйиб юбориб, бояги-боягидек столга кўкрагини бериб тикилди.

— Шундай экан, бир иш қиламиз. Манави бўш қоғозларни мен айтган одамнинг номига тўлдирасан.— Сўнг чакнаган кўзларини кўзимдан узмай қаддини сал кўтарди, — икки бурдек одам, Худони таниган икки ўзбек тил топиша олармиз?!

— Нима демоқчисан? — дедим юрагим гурс-гурс ура кетиб.

— Кўркма, панд бермайман. Қолаверса, сени ҳамиша мард, деб эшитганман. Мардни эса Оллоҳ ҳам қўллайди, — деди у. — Шунча гуноҳларимиз эвазига бир иш қилиб кетамиз. Оғир кунда мени суяган, мендан ирганмаган, бетимга тупурмаган бир одам бор: ўшани ола кетамиз! Фақат йўқ демайсан, дея кўрмайсан. У кишисиз кетсам, Худонинг олдига нима билан бораман?! Тушун.

— Ким? — дедим.

Шунда у эшон поччанинг номларини айтди мени ҳайрону лол қолдириб. Кўз олдимдан эса ҳалимдек юмшоқ чолнинг нурли юзи ўтиб, ичимдан хўрликми, йиғими бир нарса тошиб келарди.

— У киши ҳам шу ердамилар? — дея олибман.

— Ҳа, мен туфайли, мендек нобакорлар туфайли,— деди у...

— Эшон поччани ўша одам туфайли кутқариб келганмиз ва чегарадан ўтказиб қўйганмиз, қолаверса,— деди у бир енгиллик туйиб.— Тушунинглар, мен ҳеч ким эмасман у кишининг олдида. Агар шу ишимизга савоб ёзиладиган бўлса, аллақанчаси унинг чекига тушгай.

Ўртага аллақандай бир хушхоллик иниб, ҳаммамиз жим қолган эдик.

— Ахир йўқ демабсиз-ку. Шунга-да, мингдан-минг ташаккур, — деди акам.

— Сизнинг ўрнингизда бошқаси унармиди, йўқми,— деб юбордим мен.

Сутчи ҳалим қариялар сингари ширин кулимсиради ва шу баробар юзларидан нур ёғилиб:

— Деёлмасди, — деди ишонч ила. — Аллоҳ хоҳлаб турса, қай банда йўқ дея олади?! — деб бетимга қаради. — Аллоҳ «кун» деса, бас, ўша нарса бўлгай. Эшон поччамнинг мусибатлари ариб турганки, биз етиб борганмиз, ўша қоғозлар ила...

Ташқарида майнами — бир нима сайради. Ўгирилиб қарасам, иккита қорашақшақ ялтираган қора қанотларини ёзиб, оқ-оппоқ гуллаган ноклар тагида қувалашиб учиб юрибди. Бу ниманинг аломати эди, тушуна олмасдим.

3

Шу маҳал дарвоза болачаси очилгандай бўлиб, ўша ёқдан қиз боланинг овози келди:

— Амакижон?..

Сутчи ўрнидан оғир қўзғалди:

— Мен қарай-чи.

Ўша чўккалаб ўтиришида оёғи увишиб қолган экан, уни силаб-сийпашга тутинди ва шу ерданоқ овоз берди:

— Ҳозир, пучук қизим, ҳозир...

— Мен қарай қолай, — деб ўрнимдан тураётиб эдим, у киши унамай, ковшандозга тушдилар.

— Қимирламанг, ўзим чиқмасам, касал бўп қолибдилар экан, деб ваҳма қилиб юрмасин, тағин.

Бу орада пучукнинг ўзи ҳовлида кўринди ва деразадан кўзи бизга тушибоқ орқасига пусинди. У ажина гулли кўйлак устидан бир чиройли жажжи нимчани сириб, сочини майда

ўрган, камига пистонли ироқи дўппи кийиб олган эди, қўлида тугунми, бир нима бор.

Сутчи чиқиб, акамга саволчан қарадим:

— Шундоқ одам... шундай яшаса-я?

Акам бармоғини лабига босди:

— Жим, эшитса оғринади, — деб шивирлади, — ўзи шуни истаса нима дейсан. Бўлмаса, хар иззат-икромларга ҳақли.

— Ё ҳайдалганми, ўша иши очилиб? — дедим.

Акам қатъий бош тебради:

— Билишмайди ҳатто.

Аммо менинг савол халтам очилиб кетган эди:

— Очилиб қолса-чи, нима бўлади?

— Қамашади, албатта, — деди акам бошқа гапга ўрин қолдирмай.

Юрагим ачишиб келиб, гажирлигим тутди. Мунофиқ, деворгим келди уни. Отасига шунча яхшиликлар қилган одамни нима деяпти?! Қамашади эмиш! Оллоҳ-чи, қараб турарканми!..

Тўрсайиб олдим. Буни кўриб у ялпизлашга тушиб эди, сутчи қайта бошлаб, жонимга ора кирди.

Унинг қўлида устига битта гижда ёпиб, боғланган тугунча бор, тагидаги коса экани билиниб турар эди.

Сутчи келиб жойига чўкди, сўнг тугунчани дастурхон ўртасига қўйиб, еча бошлади. Уйни энгил нон-қовурдоқ ҳиди тутиб борар эди.

— Насиба-да, эшон боллар, пучуқ қизим менга илиниб опчиққан экан, ўртада баҳам кўрадиган бўлдик. Қутлуғ уйдан қуруқ кетилмайди, деб шуни айтилади-да, — деб қизчанинг қаерда туришини тушунтира бошлади. — Улар мижозим бўлишади, илгари сутларини олиб турардим.

Косадаги овқат чиндан нон-қовурдоқ эди. Сутчи сири кўчган, лекин тоза бир лаган олиб келиб ағдариб эди, бир лаган чиқди. Буғланиб, ажойиб бир хид таратиб, нафсни қитиқлай кетдики, беихтиёр оғиз сув очиб борар эди. Уй эгаси битта ёғоч қошқи келтириб акамга тутди, биз қўлда оладиган бўлдик.

— Қани, етказганига шукр, неъматини маҳтал қилмай оламит, — деб ўзи бисмиллоҳ-ла бошлаб берди.

Мен кўпдан бундай тотли таом емагандим, нуқул болалигимизда — Яккабоғда турганимизда ойимлар пишириб берадиган ўзи жиндек, лекин ҳеч таъми оғиздан кетмайдиган кўзиқорину нон қовурдоқлар кўз олдимдан кетмасди. Бояги гапим — шундоқ одам, шундай ғариб турадим, деганларим эсимга тушиб, ич-ичимдан уялиб ўтирардим.

Овқат ейилиб, бир пиёладан иссиқ чой ичиб эдик, уй назаримда, шохона саройлардан аъло туйилиб кетди. Ва сутчининг қулфи-дили очилиб, ҳикоятгами, ривоятгами тушган эди:

— Аллоҳ суйган қулларини ора-чира бу дунёнинг неъматлари ила сийлабам туради. Лекин афзали Абу Дардонинг тутган йўли, — деб қолди.

— Абу Дардо? — деди акам ниманидир эслагандай, сутчининг юзига ялт этиб қараб.

— Ҳа, пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаламнинг шундай саҳобалари ўтган. Қавмидан энг кейин иймонга келган одам. Лекин этидан тирноғигача иймонга тўлиғ бу одам дунё молию матохини қўшқўллаб итқитган экан. Тижоратим мени Аллоҳнинг зикридан қолдирипти, олди-бердилар ибодатдан чалғитяпти, деб ҳатто дўконидан воз кечган экан. Бошқа саҳобаларга етиб олиш учун, динга кеч келиб, йўқотган савоблари ўрнини тўлдириш учун ҳам шундай қилган экан. Совуқ ва изғиринли тунларнинг бирида ана шу Абу Дардонинг уйига йўловчилар тунашга изн сўраб кирибдилар. Абу Дардо уларнинг олдига иссиқ овқат киритибди-ю, кўрпа-тўшак бермабди. Ётар чоғ кўноқлар бирон чойшабми, нимадир сўраб унинг хужрасига боришса, Абу Дардонинг ўзи совуқдан ғужанак бўлиб ётганмиш. Кампири эса бир чеккада букчайиб

ўтирганмиш. Устиларига ёпадиган бирон нарса кўринмасмиш.

Кўноқлар таажжубда Абу Дардодан сўрашибди:

— Ёпишга кўрпа-тўшагингиз йўқми? Улар қани?

Шунда Абу Дардо: «Бизнинг бошқа жойда ҳовлимиз бор. Топган матоларимизни ўша ёққа жўнатганмиз. Бу уйда бирон нарсамиз бўлганда сиздан аямасдик. Қолаверса, нариги уйимизга элтадиган йўл устида ўтиш оғир бўлган, машаққатли довон бор. Ундан ошиш учун енгиллашиб турган чоғимиз эди», деган экан.

Ҳазрати Умар ҳалифалик даврларида ўша саҳобани зўрлаб Шомга волий қилиб тайинлашибди. У ерда одамларнинг роҳат-фароғат кетидан қувиб, дунё жамлашга берилиб кетганларини кўрган Абу Дардо халқни масжидга чорлаб, бундай хутба ўқиган экан: «Эй Дамашқ аҳли, Сизга не бўлдики, олимларингиз кетиб бормоқда, жоҳилларингиз улардан ҳеч нарса олиб қолишга шошилмаяпти? Эй Дамашқ аҳли, Сизга не бўлдики, Аллоҳ таоло ўз зиммасига олган нарсага иқбол қилиб, ўзингизнинг зиммангизга юкланган нарсани унутяпсиз, тарк этияпсиз? Сизга не бўлдики, еб битиролмайдиган нарсангизни жамлаш билан оворасиз? Яшамайдиган биноларингизга бино қўйгансиз? Етишолмайдиган орзуларингизга интилангиз интилангиз?..

Эй Дамашқ аҳли, Од қавмининг аҳлию мол-дунёси ер юзига сиғмас эди, ким бугун мендан улардан қолган меросни икки дирҳамга сотиб олади», деганида бутун масжид аҳли, уни тинглаётганлар ҳиқ-ҳиқ йиғлашган экан.

Ўша покиза зотлар ҳақида яна бир ривоят айтай. Ҳазрати Умар қўл остидаги вилоятларни текширишга чиқиб, Шомга бемахал — тунда етиб келибдилар-да, тўғри дўстлариникига тушибдилар. Очiq турган эшикдан тортинмай кириб борган меҳмонни Абу Дардо туриб кутиб олибди. Чирокни ҳам ёқмай суҳбатлашиб ўтириб қолишибди. Бир маҳал ҳазрати Умар Абу Дардонинг ёстиғини пайпаслаб кўриб, дўсти эгарга бош қўйиб ётганини сезиб қолибдилар. Шошиб тўшакка қўл чўзсалар, қўллари куп-қурук қум билан майда тошларга тегибди. Яна бир пайпаслаб, дўстининг эгнидаги Дамашқ аёзига дош ҳам беролмайдиган юпун кийимни пайқаб қолибдилар.

— Ҳой, Аллоҳнинг раҳматига етишгур, бу нимаси, қўлинг шунчалик қисқами, ахир имкониятингни кенгайтириб қўйгандик-ку, — дебдилар халифа.

Шунда Абу Дардо:

— Эсингдами, эй Умар, Расулulloҳ (с.а.в.) бизга нима дегандилар? — дебди оҳиста.

— Хўш, нима деб эдилар?

— «Сизнинг дунёдан оладиган насибангиз мусофирнинг хуржунидаги озуқасича бўлсин», демабмидилар? Биз-чи, у кишидан кейин нима ишлар қилиб юбордик, эй Умар? — дебдилар.

«Шундоқ-шундоқ», деб турган халифа йиғлаб юборган эканлар. Биз у зотларнинг олдида киммиз? Бу амалу ибодатларимиз Аллоҳ бир пуф деса, чангдек тўзғиб кетмайди, деб ким айта олади? Яна Аллоҳ ўзи билгай: раҳмат назари билан кимга қарайдию кимга назарини ҳам раво кўрмайди!..

— воой, — деди акам биз хайрлашиб эшикка чиққач, (узр, олдиндан айтиб қўяяпман!) — худди шу гап, шу ривоятларни отам ҳам айтар эдилар-а! Қай бирлари қай бирларидан эшитган эканлар-а, тавба-а...

Мен сал илгарилаб кетдим, унгача — тургунимизча акам яна бир гапни айтди. Тўғрироғи:

— Тоға, Сиздан бир нарса сўрасам майлими? — деди. Мен унга хайрон қолдим. У биз тошкентликларга ўхшаб амаки деб мурожаат этиш ўрнига фарғоналиклар каби тоға демокда эди. Ўз кўнглида улуғроқ кўрдими, ё яқин олдим, билолмадим. Ҳарқалай шундай мурожаат этди.

Сутчи амаки ҳам бунга ортиқча эътибор қилгани йўқ.

— Сўранг, эшон бола? Сиз сўрайсиз-у, мен йўқ дейманми? — деди юмшаб, тобора

ҳалимлашиб.

— Сиз... сиз тўрамнинг терговларида қатнашган экансиз...

Қария кулимсираб, бош тўлғади:

— Сизга чатоқ маълумот беришибди. Ҳозик тўрани ҳеч ким сўроқ қилганмас. У киши уй қамоғида ўтириб, ўша инқилоб қандай амалга оширилганини Московнинг илтимоси билан қоғозга тушириб берганлар. Араб имлосида экан, мен ўтирганман, холос. Мендан кейин ўрисчага ағдаришган.

— Ҳа, шуни сўрамоқчийдим, бир учини эшитиб эдим, — деди акам шошиб қолиб.

У энди сўзсиз бош тўлғади ва ҳийладан сўнг деди:

— Менинг сизга маслаҳатим — бунга қизиқа кўрманг ҳам, суриштириб юрманг ҳам. Бу нарсалар эллик йилсиз очилмайди. Балки умрбод очилмас.

У келишдик-а, дегандай киприк қоқиб, қўлини фотиҳага очди:

— Илоҳо омин, эшон поччамдан яхши муждалар олиб келган сиз азизларни Аллоҳнинг ўзи ҳифзу хи-моясига олсин ва у кишининг руҳларини яшил кушларига жойлаб, жаннатларига чорлаган бўлсин.

Шом тушиб келар эди, сутчи биз билан хайр-хўшлашибоқ намозига шошилди, биз эса гузарда қолган машинамиздан хавотирланиб, қадамимизни тезлатдик.

Осмон ҳали ҳам синкага солингандек беғубор эди-ю, аммо тупроқ уюмлари ортию томи ўпирилган вайроналар ичи билан, етим пахса деворлар тагилаб, бир қоронғулик ўрлаб келар, шу паллада анави сурилган тепалик ўрнидаги темир мезана тагидан хайҳотдек бир қора унинг устига тармашиб ўрламоқчига ўхшар, ўхшайверар эди. Ҳеч ердан негадир азон товуши эшитилмасди. (Дарвоқе, уйлари ташлаб-ташлаб кетилиб, ҳувиллаб қолган жойда азон товуши нима қилсин!)

Аммо акам хандақлардан сакраб, тупроқ уюмларини айланиб ўтиб, шошиб бораркан, «Вой, Мақсуд, уни қара-я», дея таъсирланишини қўймасди.

Ахийри ўгирилиб:

— Биласанми, отам, уни нима деб дуо қилардилар?— деди.

— Нимага ўзига айта қолмадиз? — дедим мен хайрон қолиб.

— Айтолмадим, юраги кўтармайдими, деб қўрк-дим,— деди акам.

— Нега?

— Чунки ҳар кимга ҳам ундай дуо насиб қилавермайди.

— Қандай? — дедим сабрим чидамай.

— Бир саҳар жойнамоз устида ўтирганларида бехос эшитганман, — деди у қимир этмай аллақаяқларга тикилганча.

— Шундайми? — дея олдим мен, орага бошқа гап сиғмас эди.

— «Эй, Аллоҳ, сендан ёлғиз илтижом, агар жаннати наъимларингга мушарраф этгудек бўлсанг, усиз мени киритма. Жилла курса, шафоат ҳуқуқини беру мен уни бу дунёда қилган яхшиликлари эвазига жаннатга чорлай олай»... дердилар. У шу одам эди.

7. ҲОЗИҚ БУВАГА АЁН БЕРГАН НАРСА ёхуд ҳикоячига қоронғу, муаллифга аён тарихлардан

Эшиқбон ўша хушрўй жувоннинг ўзгинаси эди. У тўнтариғлик пиёланинг орқасига ўсма сиқиб ўтирган жойида буларни кўриб, типирчилаб қолди. Қошини апил-тапил чайиб келиб, пешвоз чиқди:

— Ассалому алайкум, Ҳозик бува! Бизнинг томонларгаям келаркансиз-ку, кўрадиган кунлар бор экан-ку сизни... — дея тошкентча манзиратлар ила сўра-ша кетди, — Холамоим бардам-бақувватгинамилар? Ўзинглар ўрганишиб қолдингларми бизни шаҳри азимларга?

— Раҳмат, пошша қизим, раҳмат. Ие, уни қаранг-у, Аллоҳнинг марҳаматини кўринг. Ўзингиз-ку, мушкуллимизни осон этибди-ку.

У шу бир оғиз сўзданоқ ташриф боисини англаб, юраккинаси ширин қалқиб-ҳаприқди. Устига устак, табибнинг қаватида ёпишибгина турган жавдиروق болақайни кўриб (у қош-кўзлари попуқдек, қиз бола бўлиб туғилишига бир баҳя қолган ширинтой эди), ичи шиф этдию дуқирлашга тушиб берди! Бу митти чехра чиндан ҳам ўша мушфиқага ўхшаб кетар, қуйиб қўйгандек эди.

— Вой, ўзим ўргила қолай, аяжонисини кўргани келган тойчоқлар ҳам тортиниб-бегонасирайдимиди? Вой, ўзим бўйларингга қоқиндиқ, зап келибсиз-да.

У сиқилган ўсма хидларини гуркиратиб, болақайнинг пешонасидан ўпди ва куракларини силаб, бу-ларга йўл бераркан, қариянинг кўнглини олишга уринди:

— Келинг, тўра бува, жиндақ нафас ростланг. Иссиққина чой қилай.

— Раҳмат, пошша қизим, боғ тузукдир, баҳаворок,— деди табиб азим тераклар тагига интиқаётганини сездириб.

— Майлин, майлин, у ернинг ғир-ғир шабадасига нима етсин, — деб йўл бошларкан, ичидан «Соғинибдилар-да, теракзор тағларида айланишларини», деган ўй кечди.

Табиб энтикди.

— Бу ернинг нақ жаннатдан чиқадурган ўйноқи бир ел-сабоси бор, боғбони хўб топган жойни. Ўтган бўлса, Аллоҳ раҳматига олган бўлсин, тирик бўлса, умрини зиёда этсин.

— Илоҳим, илоҳим, — дея дуога қўшилишди жувон ҳам.

Йўлакдан ўтиб, қатор қулоч етмас азим тераклар таги билан боришаркан (унинг хол-хол кумушранг танасидан тортиб, кўклаб бораётган шоҳларига қадар юракка яқин эди, тавба), ҳаво ҳам юмшаб бораётганга, аллатовур бўйларни таратиб, бир ажиб эпкинлар юзга урилаётганга ўхшар эди. Шу эпкинлар ичида шифохона хиди димоққа урилиб қўярдиқи, унинг баҳор бўйларидан бегоналиги яққол билиниб қолар эди. Улар йўлка ёқасига — тагидан қизғиш сурх навалар бериб, бўй кўрсата бошлаган гулзор четидаги ўриндиққа чўкишаркан, табиб узрли қаради:

— Нечук, ҳеч ким кўринмайди, бемаврид келиб қолдикми?

— Бемаврид эмас, Ҳозик бува. Сиз келасизу ким нима дейди?

— Ҳарқалай гап тегмагани маъқул-да.

— Худо хоҳласа, тегмайди. Муолажа вақти ҳам тугаб қолди, зўр келса, ўзим чақириб чиқа қоламан,— деб у отлана бошлаб эди, қария тўхтатди:

— Ўзи қалай? Қадам босяптими?

— Босяпти-босяпти, берган дорунгиз патосларини тақа-тақ тўхтатди. Оллоҳга шукр, Сиздан шундай миннатдорки...

— Ҳаммаси Аллоҳдан. Қолаверса, кўргиликлари ариб турганки, дору эм бўпти. Ўзига шукр, уялтирмаганига шукр. Яхшиям жужуғи — той болани опкелибман. Ичикканлар бир яйрашсин.

— Шуни айтинг, — жувон болани кучиб, бошларини силади. — Вой, ўзим ўргилай қуралайгина кўзидан. Аясининг боши осмонга етадиган бўпти-да. Қолган дардлариям ариб.

— Яна муолажа белгилашдимиди? — деди Ҳозик бува хавотир ичида. Унинг назарида ўша дамлаб ичиладиган дорунинг ўзи кифоя эди: бу дўхтири тушмагурлар яна нималарни тикиштиришиб ётишибди экан?

— Яранинг ўрнига-да, битиришга-да: нурмикан, моймикан...

Қариянинг кўнгли жойига тушиб, хавотири бўшашди:

— Ундай бўлса, безарар-безарар. Биз шу ерда ша-бадалаб ўтира турайлик, сиз хабар берадиган бўлсан-гиз.

Изн теккан аёл қарғашойи рўмолини ўрай-ўрай ичкарига йўналаркан, икки ўрим сочи нимчасининг белидан пастини ўпганча тўлғониб борар, Ҳозик бува илгари кўрганидан хийла

калтайган кўринар эди. Тавба, хаш-паш дегунча бу ерда турганига ҳам хийлагина вақт кечиптими? У мана шу йўлкада эрта саҳару шомдан кейин сайр этишни ёқтирар, ҳеч қанда қилмасди. Ҳозир ҳам аста туриб, той болани етаклаганча қатор азим тераклар таги билан кетган соя йўлдан секин юриб бораркан, ўша ёқдан ўйноқлаб келган эпкин-шаббода юз-кўзларини ўпиб ўтиб, таниш насимдан кўкси кўтарилиб тушди. Ўзи боғ чеккасидаги шу йўлкада Худо берган бир бошқача файз бор: Ўша насим, ўша шаббода ўйноқлаб ўтди дегунча ичдаги ғуборларни суғуриб кета қолади. Тераклар ҳам бу ҳаво ёкиб тушиб шундай бўй талашганларки, енгил шовуллаб кишини шундай аллалайдиларки, асти кўяверасиз. Бу орада гулзор ёкалаб, ҳошияси қора-қора, қаноти момикдан ҳам оқ капалакни қувиб юрган болакай ҳам ниҳоят қайтиб келиб, саволларини қалаштира кетган эди:

— Бу ер қандай боғ, опокбува? Дўхтурхонага борамиз, деб эдингиз-ку.

— Олмазор боғ, болам, олмазор боғ, — деб тушунтирган бўлди бува, сўнг йўл ёқасидаги суянчиғли ўтиргичга чўкиб, узана қолди.

— Чиройлув экан,— деди бола атрофга суқланиб.— Вой, анавуни қаранг, филқулоқму? — у гулзор ўр-тасида бултурги кўмилган бандидан фил қулоғидек барглар ёза бошлаган ўсимликка (ҳойнаҳой бу атрофникимас, қайси бир иқлимдан кўчириб келтирилган — ўшанга) тикилиб қолган эди.

— Топдинг, болам, биз томонларнинг гулимас бу.

— Сиз кўрганмусиз, биласизму? — Бола унинг тиззаларига суйкалиб эркаланди, — айтинг.

— Неча йилда бир очилади. Мен ҳам кўрмаганман. Совуққа йўқ нарсаси, — деди у.

— Бу ерда-чу, қандай ўсяпту?

— Аввал ичкарида ўстиришган, кейин ўтказишган. Тушундинг?

Бола «тушундим» дедию хаёли бояги ўсма кўйган аёлга кетди:

— Анаву опоқу нима дейду? Биз кимну кўргану келганмуз?

— Аянгни. Сени бир хурсанд этай деб айтмаб эдим,— Ҳозир бува уни эркалаб, бошини силади.— Қарасам, соғиниб кетибсан. Нима, илгари опкелишмаганми?

Бола азбаройи таъсирланиб, кўзлари бир турли ғилтиллади. Ўзи култ ютиниб, ер сузди:

— И-им, бу ерга ҳич келмаганмуз. Бала-анд уйга чиққанмуз...

— Худо хоҳласа, бу ердан ўз оёғи ила юриб чиққай. Мана, кўрасан.

— Ҳозирму? Худду ҳозир-а? — Болакай ичи тошиб, сакрамоққа, митти кафтчалари билан унинг тиззаларига урмоққа бошлади.

— Чиқса керак, айтгани кетишди-ку, — кулимсиради у.

Бола яна коптоқдай сакраб, ўйноқлади:

— Ур-ре, чиқадиканлар, чиқадиканлар. Аям тузалубдилар. — Қайтиб келиб яна ёпишди, — айтинг, опкетамизму, жавоб беришадиму?

— Худо хоҳласа, опкетгани ҳам келамиз.

— Нега?... Ҳозир жавоб беришмайдиму?... — деди бола бирдан сўникиб. У хафа бўлиб қолган эди. Қария бағрига тортиб эркалади:

— Фақат сен шошма-да. Шунча кутган, яна жиндек сабр қилсанг бўлади-ку.

— Майлу,— деди болакай кутилмаганда кўниб.

— Ана бу — бошқа гап. Ақлинг гуркираб кетса — шу-да, — деб қария унинг елкасига қоқиб кўйди. — Борақол, унғача филқулоқни томоша қилиб тур.

— Бўпту. — Болакай ўша ёққа қараб чопди.

У энди ўзига таниш ошиён томон — жигарранг эшик-деразасидан тортиб, пештоқларига қадар кадрдон бўлиб қолган ўша мўъжаз ҳам кўркем оқ бинога қарадио ҳайратда қолди. Фасубҳоналлоҳ! Бу қана-қаси?! Оқ бинонинг пештоқларидан тортиб, бутун то-ми шафақранг аланга ичида қолган, қуёш нурими деса, аланга унинг бўғотию пештоқларидан тошиб чиқар ва қизғиш черепицали бутун томини ўраб борар эди. Водариғ, бу нимаси? Куппа-кундузи ўт

кетяптими?!

Қария ўрнидан турмоққа уриниб, асосини пайпаслаб-излаб қолди. Лекин шошганда саломга алик топилганми, асо қўлига илинмасди. У хушёр тортди: «Унда нега ҳамма жим? Бақир-чақир йўқ?» Демак, бу бир ғайб, сирли кўриниш, холос. Тавба, нега шундай бўлмоқда? Илгари ҳам бир келганида шунга ўхшаш ҳол содир бўлмаб эдимиз?! У нимадан белги беряпти? Қачондир ўт ичида қолувиданми? Кимга ҳам айта оласан бу ҳолни?..

Хасса шундай ёнгинасида экан. Уни қўлга олди-ю, лекин туриб улгурмади. Қайтиб оқ бинога назар ташлаганда аланга сусайиб, ниҳоят азим тераклар ортидан қиялаб, энламасига тушаётган офтоб селига айланиб улгурган эди. Во ажаб, нечанчидир марта шундай бўлмоқда. Аввал том баравар кўтарилиб (ҳатто қулоқларига оловнинг чарсиллаб ёниши эшитилиблар кетди!), гуриллаб туради-ю, сўнг томга ётган нур бўлиб чиқади! Бу нимади? Дарвоқе, бу нарса биринчи марта қачон кўриниб эди? Келганининг учинчи куними? Ўшандан бери неча йил кечди, мўъжаз оқ бино — ўша ўзи икки қишгина истиқомат қилган жой, қаранг-ки, ҳали ҳам қилт этмай турибди. Назарида, эрта-бириси куни гув этиб ёниб, кул бўлиб тушадигандек! Ҳозир манави шифохонага қўшиб берилганмиш. Айтувли фахрийлар тушиб қолса, шу ерга жойлаштиришар экан. Атрофидаги куюқ шапалоқ баргли тутлар тагига ёғоч каравотлар қўйиб, гиламлар тўшаб, кўрпачаю пар ёстиклар ташлаб қўйилганидан билаверинг. Бу ҳукумат, бу катта даргоҳлар рисолага кўра, халқ ғамидан бошқа нарсани билмаса-да, ўзини ҳам унутмаган кўринади. Аммо... шундай жойга, бир мусофир муслима, манави болакайнинг муштипар онагинаси қандай тушиб қолди экан? Ким жойлаштирибди?..

Ялпиз ҳидиними, бодроқ исиними гуркиратиш шабада ўйноқлаб ўтди. Қария энтикиб кетди. Ҳалиги муаттар исни соғиниб, яна бир ҳидлагиси келиб, чуқур тин олди. Йўқ, у шабада қурғур гулини аллақачон тўкиб, ўрнига қўша-қўша кўк зираклар тақиб, барг ёзиб бошлаган пастдаги олчазор кўчалар томон ўйноқлаб ўтиб кетиб улгурган, бу ёқдан эса, хушрўй жувон пилдираб-шошиб келмоқда эди.

— Топдим, ота, фақат... — ҳавоми, нима етмай ютоқди, — фақат бироз кутасиз экан. Муолажа тугаши ила тушиб келади. Табиб тўрам ўзлари кептила, кўргани кептила, дедим. Эшитиб бир ерга етди...

— Майли, майли. Биз мана шу баҳавороқ жойда ўтира турамыз. Бу ҳам бўлса, Худоимнинг марҳамати. Баҳри-дилимишни очмоқчи экан, шу ерларга етказибди, кута турамыз...

— Бир пиёлагина чой олиб чиқайин? Хитойни хушбўй чойидан бор, кийик ўти аралашган? — унинг кўнглини овлашга уриниб, парвона эди аёл. Унинг жоннисорлиги, куйманчиклиги ўзига бир ярашарди. (Бировнинг устида ўлиб-қутуладиган аёллар ҳозирги кунда анқонинг уруғи, мингтадан битта топилар. Лекин шуниям борлиги — Аллоҳнинг марҳамати. Бу миллатга берган катта неъмат) Қария ийиб кетиб, бош силкиди:

— Майли, бир пиёлагина бўлса... малол келмаса агар...

— Малолни нимаси, мен ҳозир... — деб тинмагур аёл кираверишдаги мўъжаз уйчаси томон пилдиради. Шунда боягидек муаттар ялпиз ҳиди гуркираб кетдию у аёлнинг сиқимидаги рўмолчаданми, нимадан келаётганини илғаб улгурди. Кимдир илиниб инъом этгану халатининг чўнтагига сола қолмай, рўмолчасида анқитиб борар эди.

Бу орада Ёдгортой олдидан икки бора чошиб ўтди, шиша кўзли тўрқанот ниначини қувлаб, яна гулзор томон чопди. Қариянинг хаёли эса бу гўшага келиб тушган ўша биринчи кечага қочган эди...

Уни ҳукумат боғидаги дам олаётган жойига чақириб боришди. Инглиз элчисининг қабулига кийиб борган қўмондонлик формасини ҳали ечиб улгурмаган эди. Шунчалик қисталанганмиш.

— Сизни шахсан Олампаҳо сўраяптилар! Шарқ табобатини билган табиб сифатида! Ўйлаймизки, у зотнинг илтимосларини рад этмассиз?..

— Унда мен... табиблардек кийиниб олай, — деди. Қаёқда! Ўзини Муссолинини тоғдаги қароргоҳидан олиб қочган немис ясовулларидан кам тутмаётган бу қарчиғайдек эпчил йигитлар ҳеч гапга кўнмасдилар. Жавоб қисқа бўлди:

— Чегарада кутиб туришибди! Керак бўлса, ортингиздан етказиб боришади!

— Табиб халталар-чи? Уни олмоқ лозимдур? — деди атай.

— Бизга униси буюрилмаган, табибни гард юқтирмай етказиб келгайсизлар, дейилган, вассалом.

— Тушунарли. — Не мушкул дамларда қилт этмаган юраги бир сесканди. Ва Аллоҳга таваккал қилмоқдан ўзга иложи қолмаганини англаб, «Ўзимни Ўзингга топшириб, Ўзингни вакил қилдим — Ҳасбияллоҳу ва неъмал вакил...», деб шивирлади.

— Нима дедингиз?.. — кулоғига ярим-ёрти кир-ган каломуллоҳ калимасидан ғалати ҳолга тушган ясовулбоши (у довкур кўринса ҳам ёши бир қорага ет-ган одам эди) тисарилиб кетди. — Дуоибад эта кўр-манг.

У эса вужудидан бояги титроқ чекилиб, ўрнига бир ёқимли хотиржамлик оқиб кира бошлаган эди, жилмайди:

— Ўлибман-да, мўъмин мўъминга ёмонлик соғингайми? Аллоҳ асрасин! Демокчиманки, ҳамонки олиб кетишингиз лозим экан...

— Хўш? — деди у феъли айниб. — Унда нега имилляпмиз?

Тавба, на яхши гапга кўнади, на ёмонига. Нақ азоб фаришталарининг ўзи... Ўзлари Аллоҳнинг чинакам азоб фаришталарига йўлиққанларида нима қилишарди экан? Пушмонлари иш бермаслигини билсалар эди...

— Менга ҳам кулоқ солинглар, жилла қурса? — деди қатъийроқ қилиб.

— Айтинг тез, вақтимиз зиқ, — деди у.

— Ҳамонки иш шу даражага етибди, мен қарияни маъзур тутинглари таҳорат янгилаб олмакка рухсат этинглар.

Ясовул йигитлар (ким хангу манг, ким хуши қочиб) бир-бирларига қарашди. Қандай даҳшатли ишга бош сукқанларини биринчи марта англаб қолганлар ҳам бордай эди ораларида. Қай бирларининг ичларидан шайтанат чекилиб, иймон юз кўрсатгудек: рухсат бер, деворгудек ҳам эдилар-у, аммо сўнгги дамда ясовулбошининг юпқа лабида аллатовур нур кўринди:

— Бизга Сизни дор тагига эмас, бошқа даргоҳга элтмоқ буюрилган. Кўркманг, Ҳожи ака.

Тоға ёхуд почча деса, Мадаминбек юртидан экан-да, деб ўйласа мумкин эди. Бу «ака»лапти, қаердан экан? Лекин тагига от, кўлига қилич берсанг, кимга йигит бўлганини узоқ вақтгача англамайдиганлар ҳилиданга ўхшамасди, тавба. Унда на миллат туйғуси, на миллатдошлик — диндошлик туйғуси йўқ дейиш ҳам қийин. Фақат ҳаммасини ясовулбошиликка алмашворибдими?!

Шунга қарамай, буйруқлари, ўзини тутиши бир пошоча эди!

— Барибир, биз бирон ерга таҳоратсиз чиқмаганмиз. Бехосият бу, — деди чинидан қайтмай.

Қаттиқ турмаса, бу бешармларда субут борми! Бирон жар ё ўрда орқадан тиғ уриб, гум қилиб кетмасликларига ким кафолат беради! Калима келтириб улгурасан ё улгурмайсан. Таҳоратсиз эканингаю банда сўнгги тилагини тилашга ҳақли эканига қарайдими булар. Намоз вақти ёхуд ювиқли-ювуқсиз, бибисмиллоҳ кўшилиб қолгандан бино бўлган бу шайтонваччалар.

Йигитлардек чаптаст бошчиси қатъий бош тўлғади:

— Узр. Ҳозир мавридмас. Ҳар қанча таҳорат бўлса, ўша ёқда улгурасиз. Чегарадан ўтиб олайлук, кейин, — деди у кўлини ҳавода тесқари сермаб ва ясовулларига буюрди. — Жилдик.

Уни ягона опел машинасига ўтказиб, ўзлари ҳам суқилиб кирдилар-да, эшикларни қарс-курс ёпганча рулдаги йигитнинг елкасига қоқдилар:

— Қани, қанотинг бўлса, чиқариб уч!

Рулда (қай кўз билан кўрсинки!) ўз шофёридан битта туки кам бўлмаган дунган йигити

ўтирар эди. Билмаган одам ҳукумат машинаси йўлга чиқиб, Тўрам давлат қаёққа отланибдилар, дерди. Ана устамонлик! Бу ёқда улар боғ қоровуллару соқчиларни гум қилиб, ё алмаштириб қўйиб, дарвозадан чиқиб олганча «келишилган жой»га суриб борардилар. Бу ерни тинчитган, чегарадан ўтолмайдимиз?! Ҳамирдан қил суғургандек ўтарлар... Ҳаммаси адо бўпти! Ниҳоясига етипти! Озодлиги ҳам, мустақиллиги ҳам! Наҳот барча-барчаси тугаб, етим қолмоқда бу азиз юрту унга ишонган, жону жаҳонини тикворган халқ?! Имм, қаерда адашди? Нимани ҳисобга олмади?! Ё ўша бирвақт, доводда йўлиққан махлуқ... бежиз эмасмиди? Барчаси бесамар кетувидан бир имдодмиди? Ҳикмати не эди?.. Ёхуд фармонда шошдимиз? Бу уч вилоят — бутун Танг-ритоғ дегани эмас! Ҳали етти вилоят озодлик деб инграб ётипти, мужоҳидлар, бутун кўшин шай турсин! Улар озод бўлса, биз ҳам озодмиз. Уларга ҳуррият олиб кирсақкина, барчамиз ҳурмиз, бутун Тангритоғ ҳурдир! деб... шошдимиз? Балким...

Чегарада — ҳаммаёқ ўт-ўлану уфққа қадар лолакизғалдоғларга кўмилган даштда ғир-ғир шабадалар ҳукмрон, қир қушлари ўзлари билан ўзлари андармон бир тарзда қайбири кўкатлар ичра, қайбири мусаффо осмон бағрида чулдираб ётишар, бу ёқда текис майдон ўртасида ниначидек учиб келиб, кўклам гилами устида кўнибми, тўхтабми қолган кичкина учоқ қаноти соя-сида хумдек боши устарада қиртишланган норғул бир одам бетоқат юринар эди.

Ниҳоят, у қизғалдоқларни тўзғитиб, орқасидан эса кўш кўкиш из қолдириб ўзи томон учиб келаётган пилдироқ қора кўнғизмисол опелга кўзи тушиб, шошиб қолди ва кўлидаги кепкасини кийишни-да, унутиб, улар томон пешвоз юрди.

У оғзи қулоғида, бу буюк мамлакатнинг катта раҳбарларига расм бўлган кителининг тугмаларини ечиб-қадаркан, рапидадай кўлини кўтариб, тўхтанг, ишорасини беришдан ўзини тия олмади. Бу дунганларга ўхшаб кенг пешона, кепчик юзли, хумбош одам уни ҳузурда кўраётганданми (балки топшириқ қотириб адо этилганидандир!) ўзида йўқ хурсанд эди. Ва бундан жилла курс, андеша қилишни унутган эди.

У бунинг шошқалоқлигидан уялди. Ким тагига от бериб, устига тўн ёпса, ҳамият кўрсатиб, оқсоқол кўтарса, халқи қолиб ўшанга хизмат этиб кетаверишдан тоймайдиган ўғлонлари бор бу миллат учун ачиниб, ичдан зил кетди: биз ҳам қачон одам бўларканбиз? Бир-биримизнинг пайимизни қирқмоқдан уяларканбиз, тўхтарканбиз? Бир миллат болалари каби яшарканбиз?... деб ингранди.

Лекин унинг ич-ичидан отилиб чиқмоққа тайёр ингроқларини ким ҳам эшитарди, ким ҳам аҳамият берарди?!

Бунга сари у ўзини тутмоққа, кўз соққалари остидан-да, тирқираб чиқмоққа тайёр кўзёшларини босмоққа, бу одамлар олдида паст кетмасликка уринар эди. Босди ҳам, ҳар нарсага қодир Аллоҳ сўраганини берди ҳам. Унга чиндан осон экан: арзимас дақиқа ичида хотиржамлик ато этди-қўйди. Ўзига ҳамду санолар бўлсин! Эс-хушини йўқотиб, бир замбар лойдек ўтқазиб қўймади. Хотиржамлик билан баро-бар ғуруринию ҳайбатини, шунча ишларга бош бўла олган киши салобатинию ўзлигини қайтариб берган эди.

У ҳам бир ҳукумат бошлиғи сифатида тушиб борди.

Мезбон уни аввало кўмондон кийимида кўриб, капалаги учди. Яқинига боргунга қадар ҳам хуши ўзига келмай ҳайкалдай қотган эди, сўнгги дақиқада, кўз кўзга тушиб, тилига жон битди. Ва салом бериб, кўришгани бормаги лозимлигини англаб, пешвоз юрди:

— Ассалому алайкум, тоға. — Айикдек бесўнақай одам — шунчалар самимий бўлиб чиқуви — ғалати эди: Ё баҳода янглишдимиз? — Яхши етиб келдингизми? Узр, безовта этдук.

Унинг кўли қаттиқ эди: ёки ортиқча самимият кўрсатаман деб қаттиқроқ қисиб юбордимиз? Ҳарқалай шунга яқинроқ эди. Унинг юмшоқ кафтини сиқиб турувни ўзига эп билмай ниҳоят икки кафти орасига олиб, тавоф этгандайин ярим хижолат ичида силай бошлади.

— Маъзур тутасиз бизнинг йигитларни, — деди яна бир бор узр айтиб, — Топшириқ қисталангроқ эди, бошқача йўл кўринмай... кириб бораверишга журъат этишди...

Чегара дегани қўшнининг девори эмаски, ҳар бир улоққан кўппак хоҳлаган наҳрадан ошиб ўтаверса, истаган жойини ҳаром оёқлари билан пайҳон этиб кетаверса! Яна қаергача кириб боришибди! Элчи йўллаш деган гаплар қани? Икки давлат ўртасидаги борди-келди расм-русумлар-чи, улар қаёқда қолди?

Мезбон ўнғайсизланиб, унинг қўлини қўйиб юборишни ҳам, юбормасликни ҳам билмас, қўллари енгил титрар эди. Бу унинг қўй кўзларига қараб қўйиб:

— Нима гап? — деди, ўзи эса дил ғашлигини енгиллатса зора, деб қир томондан эсаётган шабадага юз тутди. Қани, бояги хотиржамлик? Ўзини Аллоҳга топшириб қўйиб келаётгандаги кўнгил тинчлиги? Бу ғашлик қаёқдан оралай қолди-ю, уни укпарданам енгил манави насимлар ҳам кўтариб кетолмаяпти? Наҳот ҳаммаси тугаб, нусрат юз бурди? Мустақиллик тонги туғиб улгурмай унинг шоми келиб етди? Мезбон жавоб ўрнига ҳам унинг қўлидан тутиб, куракларини силарди...

— Тоға, ўзингиз тушунасиз-ку. Ҳамма тушунмаса ҳам Сиз тушунасиз-ку. Биз Унинг олдида киммиз?! Ким эканмиз! Хоҳласа чивиндай эзғилаб ташлайди, хоҳласа кафтида кўтаради. Иложимиз қанча?..

Ана, сидқидилига кўчди! Тан олди... бор-йўғи кичкина одамлигини! Тагидаги от ҳам, эғнидаги тўн ҳам бировники эканини! Қуллиги эвазига берилганини! Бояқиш миллат! Кимларга кунинг қолган?!

Уфқдами, қайдадир, сўнгсиз кўм-кўк гулдор гиламнинг охири — қирнинг мусаффо осмон билан туташган жойидадир балки, кумушдай ялтираб каттакон сув кўрингандай бўлди. Наҳот сув мусаффо осмонга туташиб кета олса? Нима у, денгизми ё уфқдан ҳам берида ётган бир нарса? Балки саробдир. Куппа-кундузи сароб кўринса-я? У намланган киприкларини қоқиб ҳайрон қолди: ҳалиги денгиз бир томчи кўзёшга айланиб, ўз билагига томди. Ё, Аллоҳ, бу ниманинг белгиси, нимадан имдод? Наҳот ҳаммаси тугади? Аччиғи келди ва тўғри келган томонга юра кетди, шу баробар зарда ила:

— Сен кичкина одамман десанг, мен кимманки, десам, қачон одам бўламиз ўзи? — деди қалби сидирилиб-оқиб. — Борми ўзи бу юртда эл учун бошини тика оладиган бир инсон?!

Мезбон унга етиб олишгаю тинчлантиришга уриниб, орқасидан талпинди:

— Тоға! Тушунинг, ахир. Ҳар нарсага етган ақлингиз наҳот шунга келганда оқсаса? Тушуниб турибсиз-ку! Нега тушунмаганга оласиз?..

Аммо у қулоғи гоҳ чиппа битиб, гоҳ шанғиллаб очилиб кетса-да, унинг илтижоларию ров-рўкачларини тинглашни ҳам истамас эди.

— Борми тилка-пора қилсалар-да, сохта пайғамбарларга иймон келтирмайдиган мардлар?! Борми Ҳузофадек динини сотмайдиганлар?! Баданимдаги туқим қадар жоним бўлса, шу динимга садқа ҳаммаси, дея оладиганлар! Борми?! — дерди бўғилиб.

У эса етиб олиб куракларини силар, зўр бериб бағрига босиб, «жон тоға»лар эди.

— Жон тоға, бир гал менинг ҳам сўзимга киринг. Шайтонга ҳай беринг. Унинг раъйига тўғаноқ бўла кўрманг. Хўп денг, дея қолинг.

У жим қолди.

Осмони фалақда тўрғай бўзлаб-бўзлаб йиғлар эди, ким менинг маконимга бесўроқ кирди, полапонларимни оёқости этти, деб. Ҳов, кирда бир бижилдоқ қушча ғумай шохчасига қўнволиб шу чулдирар эдики, у роз айтяптими, бўзлаяптими, билиб бўлмасди.

— Хўш, нима дейди, ўшал Олампаҳоинг... кремлида ўтирволиб?! Ҳозир тўғри ўшоққа олиб бормоқчимисанлар? — деди тақдирга тан бергиси келмай.

— Йўк, — мезбон кучоғидан қўйган бўлса-да, елкаларини силашдан тўхтамасди.— Ҳозир бизнинг қароргоҳга борамиз. Алоҳида жой ҳозирлатиб қўйганман. Ўшатта бир-икки кун тура турасиз. Дам оласиз. Сўнг маълум бўлади — қабул вақтлари.

— Бу сизларнинг қарорингизми ё кремлига камалволиб, бутун мамлакат уйқуга кетганда иш

кўрадиган ўшал зотнинг амри?

Мезбон бўшашиб, унинг кўзларига ўтинч-ла тикилди.

— Биласиз-ку, тоға, биз киммиз — ниҳояти кичкина одамлар. Ҳаммаси ўша Олампаноҳнинг раъйи. Бизда ихтиёр қанча?!

Бир чеккаси ачинди, бир чеккаси — тўғрисига кўчганидан суюнди: биларкан-ку, ҳечкиммаслигини! Ўшал зулм машинасининг ниҳояти бир мурвати холос эканини!.. Шунга-да, шукр. Аммо гуноҳи кабиранинг энг бадбахти шу эмасми? Билиб туриб зулм итларини мамлакатга қўйиб юбориш, ўз қавмини талатиш эмасми? Жавоби бор-ку, ахир бу ишларнинг ҳам!..

— Тахт бор-у, тож йўк. Ном бор-у, нишон йўк. Мамлакат бор-у, ихтиёр йўк! Шу ҳолингизга «Шарқдан чиққан маршал»мисиз?

— Тоға, менинг ўрнимда бошқаси ҳам бу ўйиндан чиқолмасди. Ўзингиздан қолар гап йўк-ку, тоға. Биз ҳаммамиз унинг қурчоқларимиз-ку, ахир.

У бўшашди.

Жилла қурса, тан оляпти-ку. Аммо Маҳшаргоҳда бу билан қутула олмайми?

Секин сўради:

— Биз мусулмонмиз-а?

— Алҳамдулиллоҳ.

— Аллоҳ ҳақ-а?

— Ҳақ, ҳақ.

— Китоблари бор-а?

— Бор.

— Пайғамбарларига ҳам ишонамиз-а?

— Ишонамиз, тоға. Ҳақ ҳаммаси.

— Қиёмат-чи, қайта тирилиш-чи? Ҳақмасми?

— Ҳақ, тоға...

— Ҳақ бўлса, бу ишингиз учун қиёматда не деб жавоб бергайсизлар?

У ўзини тортиб, дабдурустдан тисарилиб кетди! Шу баробар ўша томондан димоғига аллақандай ачимсиқ ҳид урилди. (Нима бўлса, экан бу?).

— Қайси ишимизни айтмоқдасиз?

— Мана шу... — у ўзларининг мана шу ёлғиз туришларига, сал нарида эса бир оғиз сўзига маҳтал ясовулларига ишора этди, — мана шу қилмишингиз — купша-кундузи бир мамлакатнинг каттасини ими-жимида ўғирлаб кетишингизни айтаман.

У эланиб бир қадам босди:

— Тоға, Сиз тушунинг...

— Бутун бир халқ ана энди эркакка чиқдик, мустақил бўлдик, деганда, ўз ихтиёримизча, иймон-ишончимиз бўйича яшаймиз, деганда, уни ким қилиб кетмоқдасизлар? Қиёматда Аллоҳ олдида нима деб жавоб бергайсизлар? Бу халқ талаб қилолмаганда, бўзлаб қолаверганда, ҳар нарсадан огоҳ Аллоҳ бор-ку? Унга нима дегайсизлар?

У ер чизиб, тош қотди. Сўнг бир титраб-сесканиб тушдию кепчик юзи қув оқарди. Кўзига зўрға қарай олиб, шивирлади:

— Мен бу ёқларини ўйлаб кўрмаган эканман. Ўлай агар, ўйлаган бўлсам. Фақат Сиз мени тушунсангиз бас, кечирсангиз бас. Ўшанда Оллоҳ ҳам кечиргай, гуноҳларимдан ўтгай, тоға. — У боягидек эланиб, ёпишиб келди. — Тоға, бўлар иш бўлди. Эшитинг мени.

Бояги ёлғиз ачимсиқ, қўланса ҳид унинг оғзидан келаётган эди. Кўнгли кетиб, ўзини четга тортди:

— Айт, не дейсан?

— Бўлар иш бўлди, бу ёғига менга ишонинг. Ялиниб-ёлвориб бўлса-да, мен сизни у

Жодидан тортиб олгайман. Асраб қолгайман. Ёишт қолипдан кўчган. Сизни асраш мумкинди-у, мамлакатингизни асраб бўлмайди. Мустақиллигингиз аллақачон бировларга инъом этиб юборилган! Эшитяпсизми, инъом этиб юборилган. Тангри тоғдай мамлакатни улар ҳеч қачон бир ялов остига бирлаштириб қўймагайлар. Ён босмагайлар, овора бўласиз! Сизнинг тутган йўлингиз — шариат бўйича иш кўришдан тортиб, қолган вилоятларни ҳам озод этмакка қилган чақириғу аҳдингиз — ҳамма-ҳаммаси у зотга маълум. Аллақачон етказилган. Мен келмасам, бошқаси юбориларди. Бошқа бир жаллоднинг қўли билан йўқ этардилар. Яхшиси, тақдирга кўнайлик. Сизни менинг қўлим билан йўлдан кўтариб ташласинлар-у, аммо бу ёғини... бу азиз бошингизни асрашни менга қўйиб беринг. Буни бир сизу бир мен ва ёлғиз Оллоҳ билсин. Ўзга йўл йўқ, тоға. Балки шу туришимиз, шу келишув Оллоҳнинг хоҳлашидир. Бизни ўз паноҳида асрашидир..

Ҳеч зоғга, ҳатто энг ишонган елкадошлари тугул, аёлига-да, оғиз очмаган, исини-да чиқармаган покиза ниятлари, дилга туккан, ўйлаб қўйган ишлари нима бўлди? Ўндан бирига-да жазм этмаганди-ку, ҳали?

У оёғининг остига, кўкат бағрига қараб қолди. Воҳ, не ажабки, у — ерга ўйлаб, оҳиста қадам қўйгувчи одам, бирор жонзотга жабр қилиб қўймадимми, деб титраб тургувчи инсон... ер бағирлаб ўсиб-да, эмин-эркин туп ёзиб юборган, туп ёзиш нима, бир ажойиб гуллаб юборган лайлакоёкни босиб турар, унинг лайлакоёғи мисол қизғиш-пушти гуллари этиги остида эзгиланиб ётар эдилар.

Жони ачиб, тисарилиб кетди! Лекин у қолиб, бошқасини босди, бошқасини-да аяб, яна янгисини эзди. Қаёққа қадам қўйса, баҳори келиб яшнаган бир гулни, очилиб-сочилган бир кўкатни босар, пайҳон этарди. Ажинагуллари лолақизғалдоқлар топталар эди.

Чумолига-да озор бергиси йўқ одамки, шундай ноилож қолса!... Ёким очилмоқ бор экан, пайҳон бўлмоқ ҳам борми? Худди унинг ниятлари каби, мақсуди каби. Энди гул кўрсатганда... яксон этсалар?

Унинг алам-аччиқ ичида, лабини тишлаб, тишламаса — инграб юборари ҳеч гап эмасди — жим қолувини мезбон қандай тушунди (балки ризолик аломати деб билгандир) ва анов ясовулларига қандай ишора бериб улгурди, қизғалдоқзор ўртасида турган учоққа бирдан жон битиб, парраги айлана кетди. Овози ўтлоғу қирни тутиб, унинг қулоғи чиппа битди...

Кимдир тиззасига ёпишиб, билакларига шаппалар, енгидан тортқилаб, ҳоли-жонига қўймай хушига келтирмоқчими, ўзига қаратмоқчими бўлар-у, у нималигию кимлигини англай олмас эди. Алҳол, қақажон қизалокникидек бир кўхлик юзга, (тавба, киприклари мунча узун-узун?) кўзлари охуникидан ҳам маъюсроқ болакайга (ҳа-ҳа, у ўғил бола эди!) кўзи тушиб, қаерда ва қай тахлитда ўтирганини эслаб, бир сескандию қулоқлари зинг очилиб, ўзига келди.

Бола муштчалари ила унинг кўксига муштлаб, бидирлар эди:

— Бува, бува, уни қаранг, мен кимни топиб олдум! Қаранг, ким келопту. Эшитопсизму?..

— Эшитдим, эшитяпман, — У ўгирилиб, етти қадамча нарида анг-танг қотганча туриб қолган жувонни кўриб, бир унинг, бир тиззалари орасига суқилиб олган болакайнинг юзларига қараб, ҳайратга тушди. Бу истараси иссиқ, жажжи юзни яна қаерда кўрган эканман деб юрибди! Ё мусаввири олам, қуйиб қўйгандек-ку! Нур инган бир томчи сувдай-ку иккиси!..

Бола унинг ичидаги ғалаёндан беҳабар соқолларию юзларини силаб, ўйноқларди:

— Қаранг, бува. Мену қаерга опкелупсиз? Аямну опкетуб қолушган жойга опкелупсуз. Қаранг, тузалуп коптулар. Юруп кетуптулар, қаранг.

Ҳозиқ бува унинг бошларини силаб, дўппичасини тўғрилаб қўйди.

— Кўрдим, болам, кўрдим, ният холис бўлса, шу-да. Аллоҳ шифосини берса, шу-да. — У ҳассасини кўлига олиб, шошқич туришга унналди. — Келинг, қизим, опокмисиз энди? Аллоҳнинг мадади ила сан кўр-ман кўр бўп қолдимиз узвларингиз?

— Вой, турманг, қўзғолуманг, — жувон сал оқсаганча куйманиб жойидан жилди, — менга Сизну айтишуб эди. Ёдгормуродумну кўриб, эсум оғиб қолибду. Ким била қандай келибду, деб...

Бува тавозе-ла бош эгди:

— Маъзур тутгайсиз, қизим, мендан ўтибди. Мен дунёбеҳабар қария... айттиришим керак эди...

Жувон шошиб қоди:

— Йўқ-йўқ, асло!.. (Ундай дея кўрманг!) Қайтага бағрум тўлду, кўруб бир ерларга етти бошум. Соғинган эканман кўзимну... — деб ёпишиб борган ўғилчасини ўзига тортиб, бошларини силади.

Ўзининг паришонлигидан (қандай ғафлатда қолди, тавба!?) жиндек саросимагами, хижолатгами тушган қария калима келтирди: Ла илаҳа иллаллоҳ! Чиндан Аллоҳнинг карами кенг, ҳикмати беқиёс! Уни сабабчи этиб, буларни ёлғиз кўриштиргани қандай гўзал бўпти! Онасининг этакларига ёпишиб, бағрига сингиб бора-ётган болакайга нигоҳи тушиб, енг учи ила мижжаларини кишибилмас артиб оларкан, бу топишув асли дардларнинг аришидан бир мужда эканини ўйлаб кетган эди у.

— Вой, нега бу ерда ўтирибсуз? Юринг, ичкару киринг. — Жувон бу орада ўзига келиб улгурган, мулозиматга тушган эди.

Аммо қария еллар измига бўй бериб, кумуш «кафт-чалари» ила ўзига хос қарсак чалиб ётган (улар ҳам Тангрига тасбеҳот айтиб чарчамасдилар) манави азим тераклар остидан жилгиси, бу салқин ҳам тинмагур шабадалардан ажрагуси йўқ эди. Ташаккур айтиб, енгил таъзим этди:

— Агар мумкин бўлса, шу ерда ўтира қолайлук. Жаннатнинг бир бўлагидек жой экан: ором ёғилади-я, жонивор бу тераклару тинмагур еллардан.

— Вой, нега мумкин бўлмасун. Ихтиёрунгиз-ихтиёрунгиз.

Ёдгортой ҳам аясига ёпишиб, нимчаларидан торт-қилар, қистар эди:

— Ўтирамуз, ўтирамуз. Энди ҳеч ёққа кетмайсуз. Сизсиз кетмаймуз биз. Тўғрими, бува? — Болакай қариядан нажот кутгандай қаради. — Айтинг сиз.

Қария жилмайди:

— Зўрға топиб олганимизда қандай ташлаб кетарканмиз? Опкетамиз... эрта-индин, Худо хоҳласа.

Болакай сакраб-қунади:

— Ана, опкетарканмуз, опкетарканмуз.

Ўғилчасининг бу «қилиғи»дан хижолатларга ботган (аммо ичида яйраб бораётган!) жувон атрофга аланглаб, жужуғини бағрига тортди:

— Вой, жим, эшитганлар нима дейду? Бу ерну билмайсанму?... Бу ерда шовкун солмайдулар.

Болакай онасининг кучоғидан қарияга жавдиради:

— Шунақаму, бува? Урушуб берадуларму?

Ўлтиришга чоғланаётган қария тагин-да ширинроқ жилмайди:

— Сенга кечирарли. Ҳамма ҳам аяжонисини сендай топиб келсунчи...

— Ана-ана-ана! Эшитдуз! — деб аясининг кучоғидаёқ сакраб-қувнади у.

Жувон эса уни кучоғидан кўймай қулоғига бир нималарни шивирлар эди:

— Ёдгор, сену ким айтаду, менинг Ёдгорум деб?!

«Ёдгорум деб?!». Қариянинг пешонасидан бир нима юриб бораётгандек... беҳос вужудига титроқ инди. Ичидан юрагини сидириб-куйдиргудек бир нима тилиб ўтди: «Кимнинг Ёдгори? Ўша Ботурними ёхуд бошқа бировни? Ботурнинг тирноғи деб адашмадикмикан ишқилиб? Унда бу мушфика ким бўлиб чикқай? Аёлими?»

Ўлтирдилар. У ўша бояги — жойлашиб ўлтирсаёқ белларию кураклари бир ажойиб қолипга тушгандек, хуш ёқиб ўрнашадурган жойга чўқди. Оёқлари ҳатто (тўрт энликкина) кўтарилиб

ҳам қолди. Бундан тиззаю болдирлари бир ором топаётгандек эди. Аммо аёл кишининг олдида бу ўлтириши ўзига эп кўринмай, қаддини кўтарган эди, оёқлари ерни ўпиб, ўзи жиндек таскин топди.

Жувон эса чеккароққа омонатгина чўккан, унга қараб қия ўлтирар эди. Ўғилчаси бўлса, аллақачон унинг бағридан чиқиб, ўртадаги жойга тармашар, икковларининг ўрталарида бир яйраб ўлтирмоққа ҳозирланар эди. Болалигим — пошшолигим, деб шуни айтадилар-да, кўнглига келганини қилмай қўймайди. Қани, шу ёшда бўлиб қолса... Аллоҳдан нимани тилар эди? Ўтган умри, босиб ўтган йўллариними ё... дедию ичидан бир ғулув уйғониб келиб, бўшашиб кетди. Шу бўшашув ичида тили истиғфорга жуфтланди: «Астаъфируллоҳил азийми ва атувби илайҳи». Ўзинг мағфират айлагайсан... тақдири азалдан қочиб бўлурми?— деди тин олмай. Манавилар ҳам юрибди экан-ку, мусофирлик тузини тотиб... Тангри тоғдан узоқда. Ўзи тўзитиб, айрилиққа солиб қўйган бўлса-да, шукр этиб... чидаб.

Аммо шу билан бирга кўнглининг бир чеккасида нимадир ғимирлар эди: ростдан шулар Ботурга тегишли эканми? Бу унинг тирноғию униси аёли?

Сўрашга оғиз жуфтлаб-жуфтлаб қўяпти-ю, лекин тили бормасди. Тескариси бўлиб чикувидан қўрқяптими? Балки.

Ахийри, бўлмади, қария томоқ кирди:

— Мен сиздан хабар олиш баҳонасида тойчоғингизни етаклаб келганимдан хафамасмисиз?

Жувон ҳам ёрилди:

— Оллоҳга шукр, Тангри берса, қўшқўллаб беради экан.

— Йўғ-е, яна қандай янгиликлар? — деди қария шошиб қолиб.

Жувон унинг юзига ботиниб-ботинмай қараб қўйиб, чиройли жуфтлаб ўтирган тиззалари устида қовуштирган қўллари ила урингангина қўйлагининг этакларини сийпади.

— Бугун нурга солуб кўришиб эду...

— Хўш-хўш? Ўзгаришлар қандай? — Қария ярим ўгирилиб, ўриндикдаям тинчимаётган болақайнинг тиззаларига қўлини қўйганча, жувоннинг хайрли сўзлар чиқаётган оғзига тикилган эди. У эса аллақандай тўлиқиб, хўрсинди:

— Сизга, Сизну менга топуб берганларга миннатдорчилигумни қандай изҳор этсам: ғубор ҳам қолмаганмуш...

Қария енгил тин олди: у мавлосигами, кимга шивирлар эди: хайрият, уялтирмабсан қулингни. Сенинг илму қудратинг олдида бандангани ҳечдир. Томчича ҳам эмасдир. Ўзинг қўлламасанг, ким ҳам қушойиш беролгай эди манави мушфиқага?!

Унга ҳам шу гапни айтди:

— Биз сабабчимиз, холос, нажотни берган Аллоҳ. Барча таҳсину ҳамдларга ёлғиз Ўзи лойиқ, Ўзи сазовор. Бандаси нима қила оларди, агар Аллоҳ қўлламаса, хушламаса. Хушласа, юз йиллик дардлар ҳам аригай бир зумда. Узун жудоликлар барҳам топгай. Айрилиқлар адо бўлиб, соғинганлар қандай топишганини билмай қолгайлар, худди бугунгидай. Қўзичоғингиз олдингиздан ўйноқлаб чиқиб қолгандай. Тўғрими, пучоқтой? — деб эркалаб, бармоғини боланинг тугмачадай бурничасига теккизмокчи эди, Ёдгор бошини онасининг бағрига олиб қочиб қикирлади:

— Ҳечам-де.

— Нега энди? Ёмонму тугмачага ўхшаса? — деди қария тегишиб.

— Йўк, — деди у бийрон ва онасининг юзига қараб қўйиб. — Менинг бурнум, биласизму, кимникига ўх-шайду?

— Хўш?

У ўриндикдан сакраб тушиб, аяжонисининг ёнига туриб олди.

— Қаранг энду, кимникига ўхшайду?

Жувон лоладек қизариб кетган эди, уни уялибгина бағрига тортди:

— Вой, сен тушмагур. Бу гапну қайтдан топдунг?

— Мақсуд амақум айтдула. Ёмонму?

Қария бошини орқага ташлаб, таъсирланиб-таъсирланиб куларкан, мижжаларидан тирқираб чиққан ёшни кафтларига артиб, адо этолмасди:

— Қайси, доруга борган йигитчами? У айтган бўлса, ишонмоқ керак, ишонмоқ, — деб туриб, жувондан сўраб қолди: — кечирасиз, у Сизга ким бўлгай?

— Қайнум, — дедию жувон қизариб кетди.

— Ие, шунақаму? — дедию қария ўзининг саволидан ўзи ўнғайсизланиб қолди. У мушфикага сир бериб қўйганидан ичидан зил кетмоқда, хожати бўлмаса-да, тиззаларини уқалаб, тўнининг барларини тўғрилаб-текислар эди. Нима гўзал, ҳар нарсанинг чини — ҳақиқати гўзал. Лекин шу тобда андиша ўнданда гўзалроқ эди. Айниқса, манави той боланинг олдида, унинг мушфика аяжонисига тегишли нарсаларда. Негаки, ўзининг ғамлари етарли, кўргуликлари етарли. У шу асно аяжонисининг тиззаларига ёпишиб, бемаврид эланаётган болакайга чалғиган каби, унга су-йибгина қараб қўйди.

Келин (той боланинг аяси) у ўйлагандан ҳам сезгир эди. Унинг шу нигоҳиданоқ бир нарсаларни сезаб, ўғилчасиа жавоб беришга шошилди:

— Хўп, болам, хўп, фақат узокма. Гулзорларга оралаб кетма.

Учиб-кўниб турган тойчоққа шу керак эди: у икки ёнчасига шатталаб, самантойлардек чопа кетди.

Қария ўйноқлаб боратурган болакайдан нигоҳини узмаскан:

— Буниззи у ёқда кўрсангиз, далада яйрашини кўрсангиз, — деди.

— Қаерда? Мақсудхўжаларнукидаму? — деди жувон тил-забон битиб.

— Унданам нари... — деди қария чиними-чинига кўчиб. — Тарновда. Ғир-ғир шабадалар диёри — бизнинг боғимизда.

— Вой, нега? Буларнику-чи? — деди у ташвишга тушиб.

— Ҳарна кўздан нарироқ, — деди табиб ўша-ўша ҳалимлик ила чинидан қолмай.

— Тушунмадум, — деди келин титраниб.

Қария уни хотиржам этгали, мулойим боқди:

— Шунақа илтимослар бўлиб эди.

— Илтимослар? — дедию келин у ёғини айтолмай тек қотди: Айтишга уятми, хаёми, андишами — қўймасди.

Қария шошиб қолди: хижолатларга ботди:

— Сиз кўрқманг, эски кадрдонимиз Мирзаҳожимдан... элчи келуб эди.

— Элчу? Адамлардан-а? — Келин эси оғиб, туриб олган, қайтиб ўтириш хаёлига-да келмасди. — Сиз у кишину...

— Таниганда-чи, — деди қария. Сўнг юзларидан нур ёғилиб: — Шунақа, бир қарашда олам кенг, ҳамма бегонадек кўрингани билан аслида ундай эмас, — деди.— Одам игна эмаски, йўқолиб қолса. Мана, Аллоҳ кушойиш берса ҳеч гап эмаскан. Кадрдонимизнинг сиз азиз гавҳарларини топиб турибмиз. Фақат у Ботур Мирзаҳожимга куёв бўлишини билмасканмиз. Билсак, аллақачон етиб келардик-ку бу ерга. Шунгаям шукр. Дилимизга солганига, кўриштирганига шукр, — деди қария Аллоҳга ҳамд айтиб.

Мушфика келин эса севинчлари булоқ сувидан-да тиниқ кўзёшларга айланиб, юзларини ювиб тушар, шунча қувонч устига Ботур хақида сўрашга жазм этолмас, хаёси қўймас эди. Қария шу холига мушфикани бир йўла хурсанд этмоқни ўйлаб, унинг яна бир азиз кишиси хақида сўз очгиси келарди.

— Дарвоқе, Хожимнинг куёвлари, бизнинг Ботурдан қандай дараклар бор? Кўрганимга ҳам валлоҳи аълам неча йиллар кечди? — деди сўраш ўзи уятлу бўлса ҳам.

Тахмини рост чиқиб, бояқишгина гангиб қолди.

— Ким, Султонмурод акаму? Сиз... у кишину-да танигаймусиз? Билгаймусиз? — деб юборди бир ерга етиб.

— Нега билмайин, қизим? — деди у томоғига иссиқ бир нарсалар қадалиб ҳам куйдириб келиб. — Мени деб... юрак ютиб бу ёқларга-да довон ошиб келган Ботурни унутиб бўларми?

— Ўша киши-я? Шу ёқларга-я? — Жувон бир қачонги тарихларни хотирлаб хушҳол тортди, ичи ёришиб, ўзи қалтираб борар эди. — Қачон, қай вақт? Беш йиллар бурун...ми? — дея олди.

— Шундай-шундай. Олди оқ ўриклар ҳол ташлаган кез. Мен ҳеч кутмаган бир кун, аср билан шом ораси, — деди қария хотираларга берилиб. — Шу-шу қайтиб кўрмадим. Билолмадим, ҳоллари не кечди. Ишқилиб, Аллоҳ ўз паноҳида асраган бўлсун у ботурларни, у тоза ўғлонларни.

Қария-ку, кумуш терак тепасига тикилганча жим қолган, ботирларининг тақдирини ўйлаб кетган, жувон эса иккала кафтини юзларига босганча ҳиқ-ҳиқ йиғлар эди. Бугина эмас, унга қўшилиб тепадаги азим тераклар шовуллаб, адоқсиз кумуш барглари кўклам еллариди пирпираб титрар эдилар. Кумушдан ҳам товланганроқ орқа бетларини кўз-кўз қилишар-у, аммо буни унинг остида ўтирганлар кўрар аҳволда эмасдилар.

Оллоҳ уларни айни шу маҳал, шу соатда анави гулзор ёқалаб ҳол-ҳол гулли митти капалакнинг гоҳ баландлаб, гоҳ пастлаб қанот қоқиб борувига хуши оғганча қолган болакай туфайлидан учраштириб, ҳеч кимга-да очиб бўлмас сирларидан воқиф этаркан, бунинг ҳикмати не — яхшиликками ва яна андуҳгами, билолмасдилар.

Шу тобда қариянинг кўзи дафъатан оқ бинонинг пештоқидан ўрлаб чиқиб бораётган таниш алангага тушиб, сергак тортди. Аланга бир муддат кучайиб-гувиллаб борди, аммо бу гал томнинг пештоқларидан кутарилмай бўшашмоққа бошлади. Қариянинг кўз ўнгида сусайиб бориб, оч қизғиш пештоқнинг ўзига сингиб кета қолди.

Табиб куппа-кундузи содир бўлиб турган бу нарсага ишонишини ҳам, ишонмасини ҳам билмай қотиб ўтираркан, жувондан уялибми, истиҳола этибми, кўзларини юмганча шивирлади: «Ё қодир Аллоҳ, бу не каромат? Каромат бўлса, ҳикмати не?», дея олди.

Унинг бу ўтиришию бу ҳолига кўзи тушган жувон ҳовлиқиб қолди:

— Вой, Сизга нима бўлду? Кўзингизни очинг, бери қаранг.

Қария кўзини очиб, бошини сараклатди ва оҳиста орқасига суянди:

— Ҳечқиси йўқ, ўтиб кетди, — деди хижолат аралаш.

Жувон сесканди:

— Нима эди? Нима кўринду?

Қария унинг юзлари оқариб бораётганини кўриб, кўзғолиб қўйди. Ва ҳеч гап йўқлигини билдирмоқчидек, тиззаларини уқалади:

— Сиз мабодо ўша оқ бинода турмайсизми? — деди тераклар ортидаги оппоқ бинони кўрсатиб.

Жувон бош тўлғади:

— Йўқ, биз бу ёқдагисидамыз, нимаиди, ота?

— Унда бир сир бор, одам боласининг акли етмайдирган, — деди қария бош кўтармай ва хаёлга толиб қўшиб қўйди: — Ҳовфимда кўринса, таъбир қилиш мумкин эди, ўнгимдагиси қизик, у нимадан белги бермоқда, ҳеч тушуна олмадим⁹.

Тераклар шовуллаб, еллар райҳон ҳидларини сочиб ўйноқлаб ўтар, гулзор атрофида чопган болакай ҳали тўрқанотли ниначиларга, ҳали унқанот капалакларга маҳлиё — тикилиб-тикилиб қолар эди.

Баҳорнинг тинч, беғубор бир палласи эди. Кўп тарихларга шоҳид оқ бино эса ярми сояга кўмилиб, ярми нурга чўмилиб ётар эди.

⁹ Орадан кўп йиллар кечиб, бир кеча ўша оқ бинодан ўт чиқиб, у тамомила ёниб тушди. Ким кутулиб, ким жабр топдию бинони яна ўзидек қилиб қуриб қўйишди. Ўт нимадан чиқди, ҳеч ким билолмади (Муаллиф).

8. ОҚ БИНОНИНГ ЁЛГИЗ «ЭГАСИ» Яна ўша муаллифга аён тарих давомига

Ниҳоят, бозорликни кучоқлаб кўтариб олган Ёдгортой олдинга тушиб, унинг қилиқларию ўзига ярашган «виқорли юришлари»га маҳлиё онаизор орқасидан эргашди:

— Майлу, биз тезда қайтамуз.

— Бемалол, бемалол. Бамайлихотир ташлаб чиқаверингиз. Мен ўтиратураман, — деди қария.

Жужуғини хўб соғинган мушфиқа ўғлига қараб тўймасди. Олдига тушиб, бир қоп семириб, эркаланиб боришларига маҳлиё-маҳлиё тикилар, кўзларига ишонмасди. Дарди арий бошлагани устига бунинг келуви бояқишгинанинг бошини кўкка етказган эди: қолаверса, инсонга кўпам нима керак? Аллоҳдан бекорга жиндек хотиржамлигу тан соғлиғи сўраладимми?

Олмазор ортидаги чакалакда адашиб булбул сайради. Унга жўр бўлиб, боғ ичида қорашақшақлар беозор қувалашиб учиб-қўнди. Тераклар орасидан бир тўп чумчуқ (қаёққа шошади булар?) ўқдай учиб ўтдилар. Ғимирлаган жон борки, кўклам неъматлари ичида ўйнаб-қувнарди. Ичида зарҳал қайнаб, ўн саккиз минг оламга нур сочаётган офтоб ҳам оқ бино ортидаги кўш теракнинг белидан ошиб қолган, шу туришида икки терак ўртасига зар ҳаллинчаклар ташлар эди.

Бу ёқда, қария ўтирган ерга эса азим тераклардан ҳамон сояга кўшилиб, ором ёғиларди. Кимдир пастдан шипиллаб кела туриб, яккам-дуккам очилиб берган бўйчан сариқ сафсар гуллар тагидаги ўриндиқда ўтирган оқ-оппоқ чолни кўрмай ўтган жойида, салом берди:

— Ассалому алайкум...

— Ваалайкум...

Овозиданми, нимадан у қарияни таниб, турган еридан жилолмай қолди.

Қария ҳам уни салқи қовоқларию шилпиқ кўзидан (пастки мижжалари ўша-ўша осилиб, жияклари кизариб турарди) таниди. Бу ўша оқ уйнинг мутасадди пазандаси эди. Ўшанда бир оғиз сўзи билан жавобини бериб юборишган эди-ку, яна қаердан пайдо бўла қолибди?

— Ҳа, Жамолохун, қандай шамоллар учириб?.. — деди қария Оллоҳнинг гуноҳкор бандасини хижолатдан қутқариб.

У ночор-ноилож қайрилди. Минг хижолатга ботиб (ер ўпиб кел, деса келарди!) оппоқ ҳам тўмтоқ бармоқларини чўзиб (нима бўлган — ўнг кўлининг тўрт бармоғи текис йўқ эди!) икки букилиб кела бошлади.

— Узр, тўра бува, илғамай қолибман. Эсонмисиз-омонмисиз? Нечук-нечук?..

Қария унинг довдирашидан мийиғида кулди: кўлини олмаса бўлма (ахир кечирган!) деди:

— Ўзларига йўл бўлмай?

Жамолохун баттар ўнғайсизланиб, шилпиқ кўзларини олиб қочди:

— Хизматчилик, яна чақириб қўйишмай, — деб қисинди.

Қария «вазифанг оғур, Мансур»¹⁰ деб юборай де-ди-ю, мулзам этиб, гуноҳга ботгиси келмади. Дунёда бандасини изза қилгандан ёмони йўқ. Ўлибдими, энди қайтиб у ишларга қўл урса. Ўзи эса ўша муздек бегона кўлни бўш қўйди:

— Яхши боргил, кўрганимдан хурсандман. Ҳарқалай ғимирлаб юрган экансан-ку.

— Раҳмат, ҳазрат. Кечирасиз, тўрам тақсирим, — деб гап ўртасида узр ҳам сўраб қўйди. — Бизга хизматлар бўлса, тортинмай буюраверасиз, — деб жилпонглади. (Ўзи кутулганига шукр қилиб, қочолмай турибди-ку, яна ялтоқланади. Сут билан кирган — жон билан чиқаркан-да!)

Ҳозиқ бува ичида Аллоҳнинг қудратига таҳсин айтиб турган бўлса-да (нега айтмасин, Аллоҳ

¹⁰ «Алишер Навоий» драмасидаги хуфия хизматчига ишора (*Муаллиф.*)

бундай бандаларини нимага яратиб қўйибди — турган-битгани ҳикмат-ку!.. Одам қай кўчага бош суқса — маҳлуққа айланажагига мисол-ку бу!), ўзига каттиқ-куруқ гапирмади.

У эса, «рахмат, ҳазрат, кечирасиз, тўрам тақсирим», деганича қўли кўксида беш қадамча тисарилиб бориб, сўнг шипиллаб кета бошлади.

«Чақириб қўйишмади...» Нима рост — шу рост. Шўро ўзига хизмат қилганларни унутмайди, хор қилиб ҳам қўймайди. Айниқса, мана бунга ўхшаганларни...

Ҳозиқ бува иркит ўйлардан чалғимоқ учунми, ўрнидан туриб, терак тагидаги шарқироқ арик лабига борди. Қаранги, у жаладан кейинги бўтана сувдек лойқа эди. У юз-қўлини чайиб, бир энгил тортгиси келиб эди, ниятига етолмади. (Бўлади-ку, ахир шундай: ҳамма нарса хоҳишинга тескари келаверади!). У баҳавороқ жой излаб, йўл ёқалаб пастроқ тушди, тепароқ чиқди. Йўлнинг бу ёқасидаги ёлғиз қари сада тагигача борди, аммо ўзи боя ўтирган жойга ўхшатмади. Қайтди. Ҳаммаси ғир-ғир елларга кўксини очган ўша жойдан ўтаверсин эди! Аммо... аммо бува ўзини шунча чалғитгани билан ўша ўтмишни — анави иркит кимса ила кечган воқеани унутолмасди...

— «Мана, зоғ ҳам киромайдиған боғ. Тангритоғдаги боғингиздан зўр бўлса зўрки, кам эмас. Бу ҳам ҳукуматники. Мана шу оқ бино бутун хизматчилари ила Сизнинг ихтиёрингизда. Истаган нарсангиз ўша заҳоти муҳайё этилади. Бемалол яшайверинг. Фақат боғдан бир қадам жилмайсиз. Бировлар билан мулоқот, олди-берди ман этилади. Улуғ Олампаноҳдан изн бўлди дегунча қабулларига элтамиз. Унгача... шу ердасиз».

Шундай деб ташлаб кетишганича... учинчи куни пешиндамикан, валлоҳи аълам, қаср намозини энди ўқиб бўлиб, жойнамознинг бир четини қайириб, тасбеҳ ўгираётиб эди, эшикни шамолми — нима итаргандайин «ғийт» очилиб, туриб қолди. Ҳеч ким кирмадиям, кўринмадиям. Ёлғиз намоз ўқиган кезлари шунақа бўлгучи эди, у ёқда. Буни жамоат бўлиб намоз ўқимокқа тушган фаришталарга йўйиб, бир ғалати сир босиб, хушу ва хузу ичида қолар, эшикни ёпишни ҳам унитар эди. Ҳозир ҳам ўшандайин бир нарса содир бўлиб, шу ҳолатга туша бошлаган чоғида... ўша қия очиқ эшикни яна бир нима аста итарди.

Шарпа шу қадар ғайритабиий (шамол бўлиб шамол эмас, маҳлуқ бўлиб маҳлуқ) эдики, тирноғидан бошига довур дувиллаб бир жимирлов югуриб, соч толаларидан чиқиб кетдими, тирноқлари учидан тиззаларига, ундан жойнамозга ўтиб кетдими, билолмай ҳам қолди. Фаришта тушса, намоз тугаб тасбеҳотга ўтирганда тушадими? Аср пайти бўлса ҳам бўлак гап эди: фаришталар алмашинмоқда деса... ҳали пешин-ку...

Шу тоб бехос ўшал эшикдан аста мўраламоққа бошлаган кимсанинг оқ-оппоқ япасқи юзига кўзи тушиб, шунча қалтис дамларда қилт этмаган юраги шиф этди. Бу титроқ тиззаларидан жойнамозга ўтиб улгурмай... ўрнига бир шукр, бир таскиндан аввал... қазои қадарга таслимият — ўлимни бўйнига олмоқлик босиб келдию «инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожийун» дея шивирлади. «Ўзингга шукр, Аллоҳим, омонатингни бош-қа бирон жойда эмас, жойнамоз устида оладиган бўлибсан», деб кўзларини юмганча... тасбеҳга берилди. Тили тасбеҳотдаю дилидан бошқа ўйлар кечарди: «Хў, биз ким бўпмиз, қандай улуғ зотлар шу жойнамоз устида шарафли ўлим топмишлар: Расулulloҳнинг улуғ саҳобалари — хулафои рошидонлар — ҳазрати Форук, ҳарати Усмон, ҳазрати Али!.. Ўзингга шукр, ўшал шаҳидлар жумласига қўшган бўлсанг»... Киприклари ўз-ўзидан намланиб келиб, ўша шарпа қоплондек ташланишини... кутиб қолди.

Аммо қоплон... ҳансираганча ёпишиб, ишини битира қолмасди...

Чиндан ҳам эшик ғийт этиб, юзига ёпилдию тахта полда ўша қоплоннингми, ниманинг шип-шип юрган оёқ товушлари узоқиб бориб, тинди-қўйди. Шунақа бир хунук сокинлик чўқдики, бунинг олдида тунги жимлик авло эди. Куппа-кундузи, пешин чоғи, яна намоз пайти дунё нафас ютмай жим қолиши (!) ғалати эди. Уй ичида тик этган товуш эшитилмас, бу-ку, ичкари, ҳатто ташқарида ютиб юборгудек бир жимлик ҳукмрон эди. Худди улкан зилзила ёхуд қазои қадар

олдидан бор мавжудот тош қотгандек эди! Уй орқасидаги қўш теракда эртадан кечгача чуғурлаб бозор қилиб ётадиган чумчуқлар ҳам (худди офатни сезиб гурра кўтарилгану ғойиб бўлгандек) қани бир оғиз чурқ этиб қўйсалар. Жимжитликки, қулоқ солиб туриб, ваҳимага тушиб кетмоқ мумкин эди.

Энг ёмони, зулжалоли қодир Аллоҳ уни бу бешараф асирликдан қутқариб, шаҳидлик шаробини ичира қолмаган, бу дунё мосуволикларидан бир йўла озод этиб, охиратнинг улуғ мартабасига етказа қолмаган эди! Раво кўрмади шекилли... Муносиб санамадимми ё?..

Тасбеҳот саноғида ҳам адашиб кетди. Илгари ўттиз уч марта «Астаъфируллоҳ аллази-маллази»ни айтгандаёқ хотиржам тортиб қолар, сўнг ҳамдга берилар эди. Ҳозир истиғфorni уч ўғирди ҳамки, таскин тополмасди.

Ахийри қулоқлари ортидаги ўша тинимсиз чувиллаш бирдан тиниб, ўзи сергак тортди! «У япаски юз ким бўлса экан? Қачон, қаерда кўриб эди?» «Э-ҳа, Жамолохун-ку. Бошида оқ қалпоғи ҳам бордай эди!.. У бўлмай, ким бўлсин! Унда... нега мўралади-ю, эшикни юзига ёпиб қайтди? Балки...»

Ана шу балки тасбеҳотни ададига етказмайин ҳам юзига фотиҳа тортиб, туришга мажбур этди.

Қани, чиқиб боқсин-чи, кутяптими ё қорасини ҳам кўрсатмай гум бўлдимикан? Шипиллаб сурворган бўлса, нияти чиндан бузуғу, жиндек кечиккан, агар кутяпган бўлса, бўлак гап: ўзи шайтон васвасасига учган бўлиб чиққай.

Чикса, ўриндикқа омонатгина чўкканча, ҳақ деб кутиб ўтирибди. Кўра дик этиб туриб, ҳожасининг қаршисида қўл қовуштириб, бир ҳокисор қиёфага кирди. Камига намознинг ҳаққи — қарз саломини унутмади.

— Ассалому алайкум, ҳазрат...

— Ваалайкум... — деб алик олди-ю, оғринганини яшира олмади. — Ҳа, Жамолохун, янами?

У тушунди:

— Узр, тўрам тақсирим, — деб таъзим этганча икки қадам тисарилди, — энди қайтарилмагай. — Шу туришида қўли кўксига ёпишиб кетган, тавозеси самимий кўринса-да, кўзи ғалати бежо эди: тик қарай олмасди. Юзига ҳам тушунуксиз алланималар соя ташлаб тургандек. Нима бўлса экан? Кўп доғули одамлар шундай юмшоқсупурги бўлмасмиди?.. Балки униям тушуниш керакдир. Бир чеккаси хизматчилик, бир чеккаси ҳазилакам одамга боғлиқ вазибалар. Йўкса, ошпаз қиёфасидаги тингчидир, «кўз»дир, «қулоғ»дир, балодир-бадтардир, ишқилиб, бир хуфиядир. Бекорга қўйилмайди-ку. Ўзи-чи, кимсан Тангригоғдек бир мулкнинг молики эди. Оддий тутқун бўлсаки, ит ҳам, бит ҳам туртиб-нетиб ўтаверса.

— ... олиб қира... вурайинму?.. — деди у аллақандай жавдираб-изн кутиб.

Ана шу жавдираши иттифоқо ғалати кўриниб (ё Худонинг қудрати!) кўнглига бир иштибоҳ оралади:

— Опой-чи, бу гўшанинг оқсочи? — деди у томон ярим ўгирилиб.

Жамолохун ўзи оқсарик одам... дув бўзарди, сўнг бир нимадан ҳайиққан каби бир қарич тортиб кета туриб, сир бой бермасликка уринди. Япаски юзига узрхоҳлик қалқди:

— Кечирасиз, тўрам тақсирим, бир қошиқ қонимдан кечасиз. Сиздан берухсат Опойга жавоб бериб қўйибман: кўнглум бўшлиғи курсин, аёл киши кўзёш қилиб турса, йўқ дея олмайман ҳеч.

Ёлғонни ҳам хўб тўқидими! Ўз кўнглида чиппа-чин ишонтирдим, деб ўйлар. Лекин ниманинг чоки кўп — ёлғонники кўп. Бир еридан ситилса, тамом, ҳаммаси сўкилиб кетгай! Ақлинг кўтоҳ, Жамолохун. Ўзингни устомон санайсан-у, сир бериб қўйганингни сезмайсан.

Ўзига индамадию тўрт томонига кўк духоба кўрпачалар ташланиб, ўртага мўъжаз хонтахта қўйилган, ҳамиша тузоғлиқ тургучи меҳмонхонага (номи шундай: тутқуннинг олдига қандай меҳмон келиши мумкин, ахир!) қараб юраверди.

Буни ижозат деб тушунган Жамолохун эса таъзимда толган қаддини кўтармай ҳам

тисарилдию хизматга шошилди. Худди шу маҳал бўғот ичидами, пештоқ тагидами — ишқилиб, гулдор фанер орасида ин куриб, ватан тутган чумчуқ болаларидан қай бири чиг-чиглаб, потирлаб бердию зум ўтмасдан тинчиди-қолди. Фанер ичида бир нима сирпаниб, тўсин ортига ўтиб кетди-да, сув куйгандек жимлик чўкди.

Бу уй, бу гўшани вақтинча ватан тутган туткун ҳали меҳмонхонага кириб улгурмаган эди. Бир оёғи ичкаридаю ўзи остонада шифтга алангларкан, ичи ғашланиб, ўзи аллатовур чўчиди:

— «Сирпанган — нима бўлса экан, илонми, нима бало?»

Остонада бу алпоз турувию полоннинг хунук чиг-чиглашини ёмон фол олиб, бир кўнгли қайтмоқни ҳам ўйлади. Лекин исломда ёмон фол олмоқ ножоизлигини эслаб, ичида «Ҳар яхшилиқни бергувчи ҳам, ҳар ёмонликдан асрагувчи ҳам Ўзингсан. Ўзингни вакил қилдим», деб дуо ўқиб, ичкари кираверди. Кўнгли ҳийла хотиржам тортиб, кўрпачага чўккалаб эди ҳамки, ойна ортида ранг ола бошлаган сариқ гилос шохида она чумчуқ бирдан чирқиллай кетди. У шохдан-шохга сакраб, тиним билмай чарх уриб чирқирар, тумшуғида ола келган кўкиш қанотли бир нарсани ташламайин ҳам (ахир полонларининг ризқи, улар эса жойида йўқ) ўзини ҳар ён уриб, гирён қилардики, нарёғи йўқ. Унга бошқа чумчуқлар ҳам қўшилиб, бир пасда дераза тепасида қиёмат кўпди.

Шу асно оқ-оппоқ бўлиб, билагига сочиқ ташлаб, қўлда патнис билан, патнисда эса чойнак-пиёлаю тақсимча ва косада неъматлар ила остонада Жамолохун кўринди.

Дераза ортидаги қиёматга хаёли қочган меҳмоннинг кўз ўнгидан Тангридоғдаги бир тутамгина эли, гўшаси кетмасди: Улар ҳам манави чирқиллаб қолган чумчуқлардан қаери кам? Улар ҳам бир тонг, ҳали куёш чошгоҳга кўтарилмай туриб сорбонларидан айрилиб қолмадиларми? Қаён борарларини, уни кимдан сўрарларини билмай, даҳанини кўкка тираган тоғлар орасида етим кийикдай бўзлаб қолмадиларми? Фарқи, булар полонларини олдириб ўтирибдилар, улар эса сорбонларини...

У остонадан ўтишга журъат этолмайин қайта-қайта изн сўрару бу кўз олди аччиқ тутундан тамоми хира тортиб-ёшланиб, бу ёшдан жаъми нарсалар чаплашиб кетиб, бўғзига иссиқ бир нарса қадалганча қолган, остонадаги одамнинг эса лаблари қимирлару овози чиқмас, ё бунинг қулоқлари чиппа битган эди...

Алҳол биров жуда яқиндан:

— Рухсат этинг, ҳазрат... — дея ўтингандек бўл-ди-ю, у азбаройи чўчиб тушди.

Остонада оқсоч... нега оқсоч, оқ-оппоқ ўранган бир маҳлуқ — илон бўлиб илон эмас, одам бўлиб одам — нақ оқ илон икки букилиб, патнис кўтарганча изн сўраб турарди.

Этлари жимирлаб, сесканиб кетди: бу қандай рўё ёхуд кўриниш? Япасқи юзи, қизил жияклари осилиб тушган шилпиқ кўзидан кимгадир — одам зотига ўхшайди-ю, лекин аланг-жалаң бежо турувидан (ё қудратингдан!) ора-чира тилини чиқариб-чиқариб кўяётган илоннинг ўзгинаси эди. Фақат вишиллаши етмаяпти, холос. Илон одам каломида сўзлар эди:

— Ҳазратим, изн берсангиз, тушлигингизни опкелуб эдум...

Нима бу, инсми ё жин? Илонлар ҳам жинлардур, деган ҳадис бўлармиди? Унда нега бир қиёфада эмас, ярми илон, ярми одам сиёкида?

Кимсасиз ғорларда адашиб-улоқиб юришганида қилт этмаган юраги увушиб, тик жар ёқалаб кетган ёлғизоёқ сўқмоқларда қалтирмаган оёғидан жон қочиб борарди.

Фақат Худога минг қатла шукрки, бу кўрқинчдан дили орқасига тортиб, тили музлай бошламаган эди. Калима келтира оларди, келтирди. Ёлғиз нажот ундан эди. Ўзидан сўради: Аллоҳ ўзинг ҳақсан, қиёматинг ҳам, қадаринг ҳам, ёзуфинг ҳам ҳақ, ризқимиз битган бўлса, бу туткунликда ўлим топмоқ пешонада бўлса, у ҳам ҳақ, қиёматда қайта тирилтириб олмоғинг ҳам ҳақ. «Ийяка наъбуду ва ийяка настаъин, ихдинас сиротал мустақийм...» Ёлғиз Ўзингга ибодат қилгайман, ёлғиз Ўзингдан мадад кутгайман, ҳидоятингни дариғ тутма, тўғри йўлингдан оздирма, бешараф ўлим топдирма. Ўзимни Ўзингга топшириб, Ўзингни вакил қилдим,

ҳасбияллоҳи ва неъмал вакил...

Эти жимираб келиб, оёғига жон қайтди. Ичига сокинлик чўкиб, ёқимли бир хотиржамлик инди вужудига. Кўз олдигаги хира парда ҳам кўтарилиб, ақли тиниқлашиб кела берди:

— Кел, ҳамонки, опкелибсан, нега турибсан, кир,— деди Жамолохунга бамайлихотир.

Охун ақли шошиб, остонада қоқилишигаю кўлидаги неъматлар патнис-матниси билан учиб кетувига бир баҳя қолди.

Аммо сўнги дақиқада қўшқўлаб тутиб қолиб, унга узрхоҳлик билан қаради, ёлғондакам илтифот қилди:

— Насибангиз бутун экан, мен учиб кетди девдим...

У ўзини ҳар оғиз сўзи, илтифоти, таъзиму тавозесидан тутиб бермоқда, оқ уйнинг туткуни эса индамай, мийиғида жилмайганча унинг қалбида кечган-кечаётган титроғу ғалаёнларни кўриб-билиб тургандек эди. Жамолохун патнисдаги неъматларни дастурхон устига қўйиб, чўккалаган жойидан тураётди эди, у қўлини оҳиста кўтарди:

— Шошма, ўтир, — деди бошқа гапу баҳонага ўрин қолдирмай.

Жамолохун амрга бўйсуниб, патнисни тиззасига олганча, қайтиб жойига чўкди:

— Буюрсинлар, бирон нарса кўшайму? — деди ич-ичидан ғамирлаб келаётган ҳадикни жиловлашга, ҳазратнинг кўзини боғлаб кетишга уриниб.

— Йўқ, ҳаддан зиёд уриниб юборибсан, Жамол-охун. Бир киши тугул икки кишига ҳам етарли-ку бунинг, — деди у нимагадир шама этиб.

— Раҳмат, ҳазратим, Сизга манзур бўлса, бас, шу кифоя бизга, — деб шилпиқ кўзларини юмди у.

Ажаб. Кўзини юмса, бинойи одам экан-ку! Ҳамма иллат — ўша қонталаш кўзларидами экан? Йў-ўқ, иллат ичда, деб туриб, ўзига «мулозамат» этди:

— Қани, патнисни қўй, тузукроқ жойлашиб ўтир. Бирга-бирга сенинг кўлингни ҳам кўрайлуқ, — деди атай. — Қани, бисмиллоҳ ила бошла-чи, аввал қайсинисидан тотинамиз?..

— Йў-йў-йў... Нима деяпсиз? — У бизга мумкин эмас, сизнинг олдингизда биз ким бўпмиз, деган каби сапчиб тушган, ҳатто чўккалаган жойидан суриниб, гиламга тушиб олган эди.

— Қизик, жўжа нима демоқдаки, бу алпозга тушмасанг, Жамолохун? — деди улуғ тутқун.

— Жўжа? Йўғ-е, таом ҳам гапиргайми ҳеч замонда? — деб каловланди у.

— Бўлмаса-чи, айтиб турибди-ку: еманг таксир, заҳарланганбиз, деб.

— Астаъфируллоҳ, сизга-я, жўжа-я? — у яна тисарилиб, ёқа ушлади.

Улуғ тутқун қўлини дуога очмоққа чоғланди:

— Нима қилай? Аллоҳдан астойдил сўрайми? Сен ҳам, барча инсу жинлар ҳам эшитадиган қилиб айтсинми?

— Йўқ-йўқ, ҳазратим, кераги йўқ, — у тўрт оёқли маҳлуқдай эмаклаб-суриниб келди, — ўзим айтгайман, — шу баробар этакларини ўпишга, ўпиб-ўтинишга уринди, — мен нобакорни кечиргайсиз, итлик қилиб қўйдим.

У дуога очган кафтларини аста юзига тортиб, шивирлади: «Ўзингга шукр, шарманда этмадинг. Шарафли ўлим бўлса, бошқа гап эди. Мингта жоним садқа эди сенга».

Фасубҳоналлоҳ! Аввалига туйқус иркит нарсага дуч келган каби ирганиб туриб эди, энди унинг ит каби билакларига суриниб келиб, пойини ўпиб ётувидан ичи ачишиблар кетди. Ё қодир Аллоҳ, бу не кўргилик? Аввалбошда ўзинг азизу мукаррам этиб яратган зот — банданга нечук бу хил турфа тақдирлар битмишсан? Ким бу? Қобил авлодими ёхуд бобокалонини ўз гуноҳига шерик қилиш қисмати битилган кимсами? Мунча кўп экан бу халқнинг сўқирлари? Ўз диндошию биродарига, элатдошию қондошига тиғ кўтармоқдан чўчимаган, заҳар солмоғу қотил номини олмоқдан ҳазар қилмаган ғофиллари? Қачон одам бўламыз биз?

У намозга ўтган чоғи эғнига илган узун сариқ йўлли тўнининг барига бирон нарса тегиши ёхуд мук тушиб, оёқ остини ўпиб ётган кимарса дабдурустдан тиззаларига ёпишиб қолиши

мумкиндек нари сурилди. Кимса эса бошини ярим кўтариб, рангида ранг қолмай тўрам тақсирга термуларкан, шилпиқ кўзлари, во ажаб, худди ҳозиргина мил тортилган каби қип-қизил филтиллер эдилар.

— Кўй, Жамолохун, энди ўтинчларинг бефойда! Сени Худо уриб кўйибди, гуноҳингни бандасидан эмас, Ўзидан сўра. Раҳмат-марҳамати кенг зот раҳм айласа ҳам, қаҳр айласа ҳам Ўзи билгай. Сендек адашган, нобакор бандалари кўп ўтган, Аллоҳ суйган бандаларини Сизларнинг қўлингиз билан ҳамиша маҳв этиб, ҳузурига тилатиб олган. Уларга-ку, жаннати наимларини тайёрлаб кўйиб, қотилларини қай жазога маҳкум эт-гай — бу менга қоронғи. Бу гайб, Жамолохун. Ёлғиз Аллоҳ билгувчиروқдир, — деди оқ уйнинг ёлғиз тутқуни шу топда жуда-жуда хотиржам тортиб ва айна пайтда сокин хаёлларга ботиб. — Маним эса, ниятлариз амалга ошмаганидан маълумки, ҳабибимга ёқадиган хуш амалларим унчалик кўп эмас чоғи. Ёхуд билиб-билмай қилган гуноҳларим бир талайдир-у, уни ювиб улгурмагимга муҳлат берилдимикан? Балки. Шунга-да, шукр. Аллоҳ уни ювмакка, покламакка имкон қолдирганига-да, шукр. Қолдирмаса, нима қилардим? Энди сен тур. Ўзинг харом этган неъматларни ўз қўлинг-ла тупроққаи — бир ерга кўм. Токи, қайтиб бировнинг умрига зомин бўлма. Ўзингни эса бу даргоҳда қайтиб кўрмай. Қиёмат ҳақ, Жамолохун. Аллоҳга рўбару бўлишимиз бор. Бандасидан уялмасанг, Худодан кўрқ. Ундан уялгин бу хил ишларига. Бор.— У туриб пешайвонга қараб юравердию таҳоратини янгилаши зарурлигини англаб, тўнини алмаштиришга тутинди.

Ташқарида чумчуқлар чирқиллай-чирқиллай ўз ўкинига тушиб тинчиган, ичкарида ҳам Жамолохуннинг на шовури, на оёқ товуши эшитиларди...

— Бува, бува, биз келдук, аям турадурган жойларгача кўруб чикдук,— Ёдгортой хов наридан чопқиллаб келганча, тиззалари орасига ўзини отди.— Опкетайлук уларни ҳам, айтунг, бува,— деб кўксига ёпишди.

— Опкетамиз, болам. Нега опкетмас эканмиз. Фақат бироз соғайсин, — У боланинг куракларини силаб-эркалаб, ироқи дўпписини тўғрилаб кўйди.

Ёдгор аразлаган каби тош қотди-ю, қиз боланикидай узун-узун киприкларини пирпиратмай тикилиб қолди.

— Қаердан билдуз, кўрмадиз-ку, — деди болаларча соддадиллик-ла.

Бува унинг кўнглига қараб жилмайди:

— Кўринг, десанг, кўрибам кўявераман. Лекин ранги-рўйи айтиб турибди: бироз бор.

Бола чиройли аразлаб юзини буриб олди:

— Бинойилар-ку.

Қария унинг митти елкаларидан кучиб, бағрига тортди:

— Сен соғингансан-да, болам, сенга шундай кўринаётир.

— Сизга-чу? — деди у аразидан тушолмай.

— Яна бирон ҳафта бор, кейин бир умрга қайталамайди, аянг ҳамиша сен билан. — Кўр, ҳали ранглари тиниклашиб кетмаган. Дарди арисин, атиргулдай очилиб кетгай, демоқчи бўлди-ю, айтмади.

Бу орада куттириб кўйганигами, шундай улуғ, кўли енгил табибнинг ўзи, ўз оёғи билан кўргани келиб ўтирганидан хижолатга тушибми, илдамлаб келаётган жувон ўша нарироқданок узрхоҳликка лаб жуфтлаган эди:

— Айбга қўшмагайсиз, узоқиб кетгум. Сизну куттируб?

— Бир-бирингизга тўйиб олган бўлсангиз, мен рози!— деди қария Ёдгортойнинг елкасига қоқиб. — Энди Асалтойни ичиктирмай опкелиб турамиз. Мана, кўриб олдик-ку, йўлни. Шундайми, той?

Ёдгор ялт этиб ўтирилди:

— Соғинсам, ўзизга айтавураманму? — деди ўша-ўша болаларча соддалик билан.

— Айтавурасан. Ўзим оптушавераман.

— Ҳов, ўшақдан-а? Боғиздан-а?

— Нима бўпти? Машина чақирамизу ғувва етамиз.

— Аямлар-чу, уларниям ўша боғга опкетамизму?

— Опкетамиз. У ердан ҳеч ким тополмай юрсин. Ҳатто Мақсуд амакинг ҳам, — деди-ю, шу ерга келганда тилини тишлади. Шунини айтмай кўяқолса бўларкан. Жувон «вой» дедию, кафтини юзига босиб қолди.

— Ҳали қайним... билмайдиларму?

Қария бу узун тарихни қандай тушунтирарини билмай тутамга келиб-келмайдиган, аммо икки қулоқ юмшоғига қадар узайиб борган, қорасидан оқи мўл соқолию юзини силаб-сийпади. Шу асно маъноли томоқ қириб:

— Қайнингиз... Ботурнинг туғишқоними ёки тутунгани? — деб эди, жувоннинг оқ юзига дув-в қизиллик югуриб, қизил гуллар ичида қолган ёлғиз атиргул тусига кирди.

— Вой, туғишгандан ҳам аъло-ку, холаваччалар-ку, — деди уялибгина.

Табиб ўзига ярашган ва бир бошқача нуру файз берворган тўнининг барини қоқиб, ўрнидан турди. Шунда ҳам той болани ўзидан қочирмай узун-узун, таҳоратда оқарган бармоқларини унинг елкасига қўйиб турарди.

— Шундай денг, биз кўз қорангизни ундан ҳам нари тутиб юрибмиз.

— Нариди? Вой, нега? — жувон гапни оқимидан дафъатан шошиб қолган эди.

— Тинчлик-тинчлик, ҳозирча тинчлик, — деди уни юпатиб, — лекин яхши одамларнинг хабарларига қараганда эҳтиёт лозим шекилли. Бу ёқда Ботурнинг тирноғи борлигидан хабар топишмиш.

Жувон бу хабардан чайқалиб кетди. Боши гир айланиб, кўзи тиндими ёхуд аввал кўзи тиниб, сўнг боши айландими, англай олмади. Яхшиям ёнида табиб боракан, унинг қўлтиғидан тутиб қолди.

— Соғ-омонмиканлар ишқилуб? — дея олди титроққа тушиб. Овози қалтираб чикқанини ўзи ҳам сезиб, баттар хўрлиги тутди. — Сиз биладургон одамлардан эшиттизму? Қаерда жон сақламушлар?

Қария бир ёнида жувон, бир ёнида болақайни эргаштириб дарвоза томон бораркан, ажабланиб тўхтади:

— Сиз ҳали эшитмаганмисиз, қизим?

— Йўқ, мана неча йилдирки, бир оғиз хабар йўқ у кишидан, — дедию кўзларидан дувиллаб оққан ёшларни тўхтатолмай қолди.

— Э, балли. Сабрингизга балли, она қизим. Ўша кетганча... дом-дараксизми? — деди табиб азза-базза тўхтаб ва қандай юпатарини билмай кифтларига қоқиб, куракларини силади, — тағинам Аллоҳ ўз ҳифзу ҳимоя-сида асрабди, қизим, шукр этинг. Қанчалар тўзиб, дунёнинг ҳар чеккаларига тариқдай сочилиб кетмади. Сизларни Тангрим асрабди, ўз маҳфузасига олиб. Билмам, кимнинг бахтига. Балки манави тойчоқнинг бахтигадир ё Ботурнинг омадига. Бунинг учун ҳар кеча, ҳар сахар қанча-қанча ҳамд айтмоқ лозим Аллоҳга! Шукрона жоиз. Шунда ҳамма мушкулларингизни осон этгай Ўзи, инша Аллоҳ.

— Айтганим бўлсин, узмаганим бўлсин, — деб шивирлади жувон кўзда ёш ила.

Шу баробар кўклам ҳавосидан яшнаб ётган ҳар бир битта барг, ҳар битта ўланни ўпиб-кучиб тоза ел эсиб ўтди. Терак барглари шовуллаб, кумуш капалаклардай қанот қоқиб кўяқолдилар-у, учиб кетмадилар. Балки у кумуш капалаклар ҳам эмас, манави жабрдийда муслиманинг чин юракдан чикқан тилагига омин айтаётган фаришталарга ҳам ўхшаб кетар эдилар.

9. ЭГИЗХОН ЁХУД ФАВҚУЛОДДА МАРДОНА БИР

ТАШРИФ Муаллифгагина аён тарих давомига

Улар сафарлари қариб, хўшлашиб чиқишмоқда эди. Той бола — Ёдгормурод аяжонисидан ажралолмай ҳали у-ҳали бу тарафидан ёпишиб бориб, бир нималарни ижикилаб-сўроқлаб ётар, булар эса, оловрангга мойил ойнадек ялтироқ мармар устилаб, бир амаллаб, зинадан тушиб келишмоқда эди.

— Шошманг, ҳазир бўлинг, Ҳозиқ бува. Қиррасига оёқ кўя кўрманг, — деб югургилаб келиб, қўлтиғидан олган жонсарақ эшикбон жувон ўша бўйи жовуллар эди, — расм бўлмай кетсин, шу охонтошлари, оёқ тагига вовси¹¹ бўлмаскан, шир этиб қорми-нима ёғворса денг, тайёр яхмалак-а! Қиш келди дегунча менинг жоним халак: эски палосми — бир нималар ташлаганим-ташлаган.

— Аллоҳ ажрини берсин, — деди қария унинг кўмагида пастга тушиб олганидан бир энгил тортиб. — Тўғри қиласиз...

Шу асно ёнгиналарида кимдир баралла:

— Ассалому алайкум, тўра бува! — дея тиниқ Фарғона шевасида салом бериб, тавоф этгали кела бош-лади.

— Ваалайкум... — дея тараддудланиб қолди қария. Қаршисида чакмоқдай кийинган қиличдай йигитлар турар эдилар. Таний олмади дафъатан.

Лекин улар Ҳизрни учратган каби бир ҳолатга тушган эдилар. Бири ҳатто қўшқўллаб кўришмак ҳаракатига-да тушган, бошқаси ийманиб турар эди. Фақат юзлари-ю ўзлари киши адаштириб қўйгудек бир ўхшашки... Ҳасан-Ҳусан дейсиз. Валлоҳ, ким бўлди бу қиличдай йигитлар?

Қарияни тараддудга солган нарса уларнинг бир томчи сувдек ўхшашлигидан ҳам бурун соф фарғонача кийиниб олганлари эди. Ҳозир учоқдан тушишгану рўпара бўлишаётгандек. Эгниларидаги йилт янги қора лас чопону белдаги белбоғ, бошдаги сатта анжаннусха дўппиларидан — тамоми ҳаммасидан водий нафаси уфуриб турарди!

Йигитнинг сазаси ўлгунча кўчқорнинг шохи қир-қилсин! Ҳозиқ тўрам икки суйиб жилмайди ва изн берган каби қўлини чўзди:

— Келингиз, қаерлардан сўраймиз...

Тавоф этишга илҳақ йигит югургилаб келиб, қўлини олди:

— Танийсиз, тўра бува? Мен Иномалиман.

Иномали-Иномали, водийга сочилган қайси хешу ақрабосининг тирноғи экан? Ва улар таниб, биз танимай кетган, валлоҳи аълам?

Эслолмади.

— Узр, қаричилик.

Қўлини қўймай, кафт устларинию билакларини силаб-сийпашга тушган йигит тавозуланди:

— Биз ҳов Сафедбилолданбиз. «Қиличмозор» томонлардан! Эсладизми? Саҳобаларнинг қабртошларидаги ёзувларни ўқигани боргандингиз.

— Дарвоқе-дарвоқе... Сизлар ўша тарафданми? Азизлар ўтган жойлардан-а?

— Худди ўша Сафедбилолдан.

— Эй, уни қаранг-а, ўша табаррук зиёратгоҳдан-а? — У ўша кўп қадим ва табаррук мазоротни, у ерда гоҳ кўтарилиб, гоҳ пастлаб тургувчи сирли оқтошни зиёрат этганларини, Қуръон тиловатлар этиб, йиғлаб дуои хайрлар қилганини эслаб кетди: воҳ, қани энди, у жойларни яна тавоф этиш насиб этса!

— Вақтнинг ўтуви, умрнинг кетувини қаранг-а, уч йил бўлдимикан, валлоҳи аълам?! —

¹¹ Шевага айланиб кетган ўрисча сўз, умуман, демокчи (Муаллиф).

деди мутаассирланиб.

— Ўша сафарги борганингизга-я? Бултур эмасмиди, Имомали? — деди йигит кўшоғига ўгирилиб.

— Йўк, бурноғи йилнинг ёзи эди, — деди ийманчоқ кўшоғи, шу давада келиб кўришиб, — билкиллаган кўча тупроғини сатилда қориб, битикларга суртишаётган эди-ку.

— Ҳа, баракалла, тошдаги ёзувларни шунақиб ўқиганмиз. Рост-рост, — деди қария ҳам.

— Ҳа-ҳа, тошга лой суртган сариз битиклар бўртиб чиқаётиб эди...

Энди улар икки кишилашиб тавоф этишар, мисоли имом Ҳасан, имом Хусан каби бўй етган йигитлар, унинг ўша сафарини эслаб, бир ерга этишар эди.

— Начора, шусиз ўқиб бўлмайдиган ҳолга етган экан, у ёдгор битиклар...

Ҳозик тўрам бўғизда қайноқ «тош», кўзда аччиқ нам ила қабртошда тирилиб-ажраб чиқаётган лойбитикларни ўқиётган кезларини эслаб, тили ўз-ўзидан дуога айлана бошлаган эди: «Аллоҳ раҳматига олсин, у розийаллоҳу анҳумларни, Ислом туғини шу ерга қадар олиб келиб, «Қиличмозор»да қолганларни», дея шивирларди. Энди бу ёғига довон ошиб, бошқа диёрга ўтмоққа келганда орага низо тушиб, иккига ажралган саҳобалар тарихи-воқеаси ҳам ёдга туша қолган эди. Лекин мана бу Ҳасан-Хусандек йигитларни қай вақт учратган экан?

— Сиз эсланг-а, қоқ пешин эди. Бизнинг шалди роқ аравамиз, — деди эгизларнинг кичиги, — нақ рўпарангизга келганда ўқи шаққа узилиб тушиб, судралиб қолса, бўладими?!

— Қаний-қаний... — деди қария элас-элас хотирлай бошлаб.

— Кейин биз машиналарингизни сўраб бордик. Оғриб қолган эшонтамизни касалхонага етказиб олайлик деб.

— Э, ўшандами? Эсладим-эсладим. Дўхтир қолиб, уйга қайтарганимни айтасизлар-да? — деди қария йигитнинг елкасига қоқа-қоқа.

— Худди-худди. Биз эшонтамизни тезроқ олиб бора қолсак, деймиз. Сиз уйда хўроз топиладими, айна кичкирадигани керак, дейсиз. Тоза ғалати бўлган-да.

— Аллоҳнинг етказиши-да! Бекорга араванинг ўқи ўша ерга бориб синибдими! — деди кулиб қария.

— Кейин-чи, кейин? Топиб келган хўрозимизни ҳаллослатиб қувлатганиз-чи! — деди йигит.

— Бўлди-бўлди! Танидим! Аллоҳнинг учраштирган жойини қаранглар-а! — деди қария беҳад мутаассирланиб, — Эшон тоға қалайлар? Нафи бўлдими, ахир?

— Бўлганда-чи! Эшонтам сан кўр, ман кўр бўлиб кетганлар. Ўша хўрозшўрва эм бўлиб! Айт, Имомали!

Элакишиб қолган Имомали ҳам бош силкиди:

— Ҳали-ҳали дуо қиладилар: Аллоҳ менга нақ Луқмони Ҳакимни етказган деб!

— Ё Халлокул ҳаким! Ҳечам қайталамадими? Озгина безовта этса керагийди, — деди Ҳозик бува суриштиришга тушиб.

— Рост айтдиз! — деб тасдиқлади Имомали. — Келаси кўклам қайталаб, безовта этиб эди... дўхтирга ҳам учрамай ўша дориззи тайёрлатдилар.

— Қайси дорум? Мен дору бермаб эдим шекилли, — деди Ҳозик тўра ҳайратга туша бошлаб.

— Йўк, хўроз шўрвани айтаммиз-да. Хукна қилдирганизни айтаммиз-да, — деди йигит.

— Ҳа-а, уми, хўш-хўш?

— Ўшандай хукна қилдириб ташлаб эдилар, таққа тўхтади-қўйди оғриғи. Ўшандан бери отдеклар. Дўхтирлар ҳам лол-ҳайрон: кўричакни ҳам тиғсиз даволаса бўларканми деб?

Қария ҳакимлардек мийиғида жилмайди:

— Тиғ чикмасдан бурун нима қилишибди?! Шундай даволаб келишган-да, болаларим. — Сўнг қайтиш тараддудига тушиб, кўшиб қўйди. — Биз нима, аввало Аллоҳ шифосини берсин! Мендан дуо дегайсизлар Эшон бувага.

— Бўлмасам-чи, бўлмасам-чи. Сизни кўрганимизни айтсак бошлари кўкка етади-ку.

— Ўзлариз-чи? — деди қария мулозамат лозимлигини эслаб. — Қандай шамоллар учуриб бу томонларга кепқопсиз? Ҳовлига олиб кетай? Бир кеча қолиб, борарсизлар?

Имом Ҳасан, имом Ҳусандайн хусни хулқ эгаси бўлиб етишган йигитлар қўлларини кўксиларига босдилар:

— Раҳмат, тўра бува, келаси сафар.

— Учратганимдан хурсандман, — деди қария.

— Биз ҳам. Албатта, Эшонтамларга етказамиз дуои саломингизни.

— Аллоҳнинг паноҳига, — деб қайта туриб қария тўхтади. — Дарвоқе, бу ерда кимингиз?..

— Устоз-домламиз, шу кишини... — деди Иномали жиндек ҳижолатланиб. — Келаси гал, албатта, ўзларини топиб боргаймиз.

— Ҳисоб-ҳисоб. Фақат Эшон тоғаниям ола келасизлар-да. Бизни ҳовлини Севзор томондан сўрайсизлар, келишдикми?

— Келишдик.

— Хайр, Тангрим азза ва жалла ўзи қўллаб, хотиржамлик ато этсин. Хуш қолинглар.

— Хушвақт боринг.

Қария хўшлашиб, улови томон юраркан, йигитларнинг ўзими, бир вақтларгидек соф кишлоқча ва ҳам чакмоқдай кийинишларими — кўзига яна оловдек кўриниб, кайрилиб қараб кўйди.

Чиндан ҳам улар бўйсира ёшдан ўтиб, адл тортган, устига устак қўш сарвдек эгиз эдилар, ҳавасланмасдан, йигитлик чоғларни эсламасдан бўлмасди. Тасаввур этди! Айниқса, қора лас чопонларини бир уриб, пешоналарини танғисалару ўзларини эгар устига олсалар борми, кимларга ўхшаб кетмас эдилар!

Ҳов бир гал — худди шу тарз — кимлар келмаб эди, ахир?!

* * *

У асрга ҳозирлик кўриб ёлғиз қавми — боғбонни кутиш баробарида вақтни ўтказмай тасбеҳотга берилган эди.

Ахийри бўлмади. Офтоб ҳовли-боғ ўртасидаги саданинг ярим белига қадар тушиб, бир тоғора чўғда-йин кўз қамаштира бошлаганини кўриб, ичида гулгула кўпди. Қорини нима ғафлат босди экан, кечикмасди-ку? Шайтон эса, висирлаб ёзғирар эди: «У ҳам бир тингчи-да, комил мусулмон қайда?»

Қария оддий бир боғбон ҳақида гумонга борганидан уялди. Уялиб ўрнидан турди-да, бориб очиқ деразадан боғ оралаб келадирган йўлкага қараб кўйди. Назарида такбир тушириб, намозга ўтиши илаёқ биров чақириб келадигандек эди. Кейинги вақтда кўп нарсалар худди шу тарз — белги бераверадиган бўлиб қолди. Нега, нимадан — ҳеч тушунуксиз. Балки манави оқ уйга камалиб олиб, узлатга чекинишга мажбур бўлганиданмикан? Яна ким билади.

У ихтимат ила жойнамозни қайта ёзиб улгурмаб эди ҳамки, эшик халқачаси шиқирлаб, остонада кутган кишиси кўринди.

— Узр, тўрам таксир, бу ёқда ният қилиб, югургилаб келаётганлар бор. — У остонаданок маъзурланди, — нафс қурсин, алахсимаيمان десанг ҳам алахсийсан.

Боғбон ҳовучида анжир баргига ўроғлиқ бир ни-ма — нега бир нима бўлсин! — сатта оқ ўрик кўтариб олган эди. Жонивор жаннатни мевасидек бирам бўлуғки, суқинг киради.

— Шумиди алахситган? — деди қария жилмайиб. — Оқариб улгурибдими, қаранг-а?!

Абдуфаттоҳ қори қўлидагини хонтахта устига қўйиб чиқиб, йўлакай тушунтира кетди.

— Келаётсам, бир сайроққуш ўрик тепасига қўнволиб, шу биёв-биёвляяпти, шу лақов-лақовляяпти! Тўхтама-чи! Маҳлиё бўлиб қопман. Роса зингил солиб қарасам денг... оқ ўрик гавҳардайин товланиб ётибди! Жиндек териб туша қолдим. Омонлиқ-сомонлиққа-да, тўрам

таксир.

Қариянинг хаёли қочди: қаранг-а, ёз келиб қопти-ку! Умрнинг ўтувини кўринг. Кечагида опкелишмаганмиди бу гўшага?!. Яхшиям ёлғиз қавми — шу боғбон бор. Бўлмаса, бундок ёзилиб гаплашадиган одам ҳам топмай нима қиларди? Шу боис тегишиброқ замзама қилди:

— Думбулдур ҳали? Оқара турсин эди, ўзингиздан бўлакни кўзи тушмаган экан.

— Қайда! — деди қори химарилган енгларини тушириб, такбирга шайланаркан. — Оқ ўрик оқарадио ётиб уйқу келадими?

— Кимни айтасиз?

— Каминанинг ўзлари ҳам-да, — деди қори уятлу кулиб, — кўз қурғур қачон тўйган?! Тўйганми ҳеч!

Унинг ўрикни теришга териб тушиб, энди ўзини «савалашни», нафсини оёқ остига олиб пийпалаши бир чиройлув эди...

Тўрам «ёлғиз қавми»ни суйиб кетди! (Тингчими деб гумон қилиб ўтирибди! Қани, шунақа тингчилардан юзтаси бўлса! Ҳаммаси ила қиёматли дўст тутинарди!)

— Бекорга кўздан нарироқ қўймадим денг?!

— Ҳа-да, ўртада шайтон бор, ҳар нарсаларни чиройлув кўрсатадурган. Намозни ҳам намоз қилмасин.

— Айта қолинг, бўлмаса, фаришталарни ҳам маҳтал қилмай, — деб у изн берди ҳам, қори камдан-кам кишиларга насиб этадурган бир ширали овозда такбир тушира кетди ҳам.

Сўнг намоздан фориг бўлишлари ила қори хайр-маъзурга тушиб, кетишга изн сўради. Ўтадиган ери бор экан:

— Узр, шомда ёлғиз қолсангиз,— деди аллатовур хижолатга тушиб.— Етиб келолмайманми, деб қўрқаман.

— Хуфтонни ҳам насия этманг, — деб кулинди у.

— Худо асрасин. Қаерда бўлмайин, етиб келгайман. Бирга ўкигаймиз.

— Инша Аллоҳ денг, — деди у.

— Худо хоҳласа, — деб чиқди боғбон.

Аллоҳнинг эрта ранг олиб, оқарган неъматни ёдидан ҳам кўтарилган экан. Бир муддат зикр айтиб ўтириб, китоб кўргиси келдию, ичкари қараб юрди ва хос меҳмонхона олдидан ўтаётди, хонтахта устидаги ажаб оқ-сарик гавҳарларга кўзи тушиб, нима бўлса экан, деб хаёлланди. Гавҳарларнинг ҳар бири зарғалдоқ қуш тухумидек бўлуғ ҳам жиндек сарикқа мойил эди. Тагида шапалоқдек барг. Тўрам ўша баргдан таниди: дарвоқе, жаннатдан тушган дарахт — анжир барги-ку. Қорим илинган нарсасини нимага ўраб келибди?!

Бурилиб киришила аввал анжир баргинингми, унинг учидан оппоқ сутдек сизиб чиқиб қолган ширасинингми ҳиди гуркираб, димоғига урилди.

Валлоҳ, у Каъба ифорларидан қолишмас, кишига аллақандай хуш ёқиб борар эди. Жаннатдан тушган деб аталмиш бир дарахтнинг ҳатто ёлғиз бир барги (узулганига қанча бўлганига қарамайин!) асл ватани — жаннат ҳидини уфуриб-гуркираб ётар, у одам боласига таниш, наинки таниш, азиз туйилиб бормоқда эди. Шунинг ўзи Аллоҳ ягона, Расул барҳақлигига, китоблари чин, жаннати — тайин эканига нишона эмасми? Бўлмаса, инсон бу ҳидни қаердан танирди, минглаб бўйлар, ифорлар орасидан ажратиб, жаннат ҳиди-я, дея оларди?! Ўша жудо бўлган асл ватаннинг бўйларини танишга-да қодир этганига шукр.

У ҳозир ўзи азиз билиб турган бўйни яхши фарқламоқ учун ҳам ёзнинг тўнғич неъматларидан биттасини қўлига олиб, димоғига яқин келтирди. Оқ ўрик оқара бошлагани билан ҳали думбул эди, асал ислари гуркираб эмас, базўр келар, аллақандай нимтатир эди. Балки икки паллага бўлса, гуркираб кетар, ичидан етилиб келаётгандир? Омонлик-сомонликқа арзир?!

У ўрикни иккига бўлаётган кезде пешайвон эшиги очилиб, оқсоч Опой кўринди. У ўрик

бўйини туйиб улгурди, холос.

— Ишанта, Сиза келишкан икан. Қўнғироқ итиша,— деди остонадан ўтмаёк.

У ажратиб улгурмаган ўрик палласини қайтиб ёпди: насиб этмаса шу-да! Сўроққа олиб кетишмаса гўрга эди. Ёз неъматини жойига қўйиб, бошини кўтарди:

— Ким, дейишадир? — деди атай ирим қилиб. Ўзи эса, нима дейишадир деб сўрамоқчи эди.

— Йў, ишанта, саҳиблар имас, зияратқа килишкан имиш. Қопқадан сўраша.

— Кўргани? Қаердан экан? — деганча чиқиб бора бошлади.

— Ата журттан, диемишлар. Анжанданму, қаердан имуш.

Ота юрт — Андижондан? Кимлар экан? Ёдига ҳов бир йилги узоқ меҳмонлар — ҳаждан қайтишибди, экан, деб зиёратга борган амакиваччалари келди. Ўшалармикан? Улар бўлмаса, уруғларидир.

Қариянинг юраги ўйнаб бормоқда эди. Валлоҳ-валлоҳ! Наҳот ўша узоқ аймоқлари топиб-суриштириб келишаётган бўлса? Яна ичига ғулу оралади: балки шундай ўрон билан кимдир кирмоқчи бўлар?

Изн бермай туриб суриштириши, сўнггина рухсат этиши ҳам мумкин эди-ю, ёмон фол олгиси келмади. Номини атаб келишибдими, киритиш керак! Ким бўлишларидан қатъи назар.

— Айтинг, қўйвора қолишсин.

Опой симнинг у бошида турганларга жавоб қилиб, меҳмонхонани тартибга сола бошларкан, оқ ўриққа кўнгли бир суст кетдию, лекин дамани чиқармайгина таглиғи ила тақсимчага солиб, юқорига олиб қўя бошлади.

Буни кўриб турган қария унинг покизалигидан ийиб:

— Олинг, биттасини, омонлик-сомонлик, қолгани меҳмонларга ҳам етади, — деди. Ичида эса, талбия айтарди: Фасубҳаналлоҳ, ўшаларга насиб этиб турган эканми?!

— Раҳмат, Ишанта, — деб Опой биттагинасини ола бошлаб эди, ярим палласи ажраб чиқди.

— Бутунини олинг, бутунини, — деди қария, ўша қўл ургани ўзига насиб этишидан умидвор бўлиб.

Опой уни тушунмади:

— Қайтага таварик икан. Розу бўлинг, ихлос эттум,— дея қолган палласини-да олиб, не ниятда хушланиб искади.

Тавба, ана шундан кейин ҳам ризқ бергувчи Аллоҳ эканига, бировнинг насибасига биров эга чиқолмаслигига ишонмаймизми? Ким ўйлабди, Абдуфаттоҳ қори омонлик-сомонликқа териб тушган шу бир ҳовучгина неъмат қандин-қаёқдан келадиганларга аталган деб! Насиба тортиб келаетирлар, қараб турунг, деса ким ишонарди? Ва чиндан ҳам улар кимлар экан?

Тўрам пешайвонда эди. Теракзор таги билан келаетган сатта бир хил кийинган, қора чопон, чўнг дўппили кишиларни кўриб, ғалати бўлиб кетди. Чиндан қишлоқ томоннинг одамлари-ку! Ундай деса... чопонлари йилт янги. Ё шаҳар боряпмиз деб, сатта охорликларини кийиб чиқишганми? Куёв ошига келаетган жўралар мисоли яна бозорликларини ҳам кўтариб олишибди! Ичида битталари ўрта ёшлик демаса, қолганлари — қиличдек йигитлар эди. Анжан томонларда бу тоифа қандай хешлари бўлса экан?

Қирққа бориб эси кирган анув амакиваччасимикан? Бир кун тушида эшон бува «Китоб қаерда биласанми, ўшани ол-да, ўқи, юрма бундай», деганмишлар. На хат, на китоб танийдиган одам эртасидан ўқиб кетганмиш Қуръонни. Ўшамикан? Амакилари раҳматли таги анжанлик эканликларини айтиб ўтиришар-у, хешу акраболаридан оғиз очишмасди. Ўшалардан қай бирлари кўнгил сўраб келишмоқда экан? Ёхуд Тангри тоғ томонларга ўтиб кетиб, жангу жадалларда бедарак йўқолган хешларини сўроқлаб юрганлар дарагини эшитиб, келишаётирми? Қора чопонлик беозор кишилар қиёфасида? Кошки тингчилар жим турса?

Уларнинг сатта бир хил кийиниб, қишлоқи одамлар қиёфасида ташриф буюришлари ғалати эди: «эл-бурутдан кўнглига бунча ғашлик ораламаса? Жон эгамнинг қўлида-ку, ахир. Олар

бўлса, охуннинг қўли билан ҳам, анув олиб қочган учоққа етмасидан бурун ҳам олиб қўя қолар эди-ку. Куни битиб, қазоси етган бўлса, ўша алам-аччиқ устида Олампаноҳга хат битган куннинг кечасидаёқ олиб чиқиб, Бўрижарнинг қай бир ёқасида отиб ташлашмасмиди! Отмадиларми — энди нимадан кўркади! Унинг кўз ўнгидан ўша оқ илон — Жамолохунни ҳайдаб чиқарган кездеги ҳолатию, алам-аччиқ устида хос хонасига кириб бориб, қоғоз-қалам олганича туриб қолгани кетмасди.

Астаъфируллоҳил азиму ва атувби илайҳи!

Аллоҳ уни қайси икклимининг тупроғидан яратибди эканки, ҳақсизликни кўрган заҳоти қай ҳолга тушмаса! Бамисли у бир қават эт ташлаб, тақдирнинг ҳукмига кўнган асирдан тамомила бошқа одамга — мужоҳидга айланиб улгурган эди. Вужудини айтинг! Ҳар битта туки бамисли бир қилич бўлиб, тикка бўлган эдилар!

Уни ким деб ўйлаган эканлар?!

Тилсиз, забонсиз бир қурчоқ, мўмин-муте бир рикоб, бир хуфия дебми? Хизматини ўтаб бўлгач, ими-жимиди гумдон этиб юборса бўлвергич? Эсиз, қурилган салтанатлар шарафи, тўкилган у қонлар жавобини ким бергай? Қолаверса, лафз қаерда қоляпти, субут қаерда қоляпти?! Аҳд-чи, унга садоқат-чи?!

Йўқ. Унинг кўзига жони кўрингани йўқ. Албатта, жон ширин. Лекин ўша дақиқада кўзига тамомила бош-қа нарса кўринди: шунча ишни қилиб, давлат куриб, адолат ўрнатиб... охир-оқибат уй қамоғида бешараф бир ўлим топмоғи... кўриниб кетдию ичидан адолатли бир шуур бош кўтарди: ким ўзи одил?! Лафзида туриб, Тангри тоғ ҳукуматини қурган, у жабрдийда диёрга озодлик насимини олиб кирган уми ё вазифаси битди деб, бир кечада ўғирлаб келиб, уй қамоғига тикқанларми? Ким? Одили Замон ҳисобланмиш Олампаноҳнинг ўзи-чи? Беҳабарми бу ишлардан? Унинг изнисиз тонг отгайми ўзи бу диёрда?

Ўша ҳолатда, қизиғида унинг номига тик туриб, бир хат битди: «Э, воҳ, жаҳон айвонида адолат шеvasида гаплашгучи зот қолмабдимми экан?!

Меним билганим — адолатпаноҳ Амир Темури Кўрагонийдан сўнг, Шомилдан сўнг ёлғиз ўзингизми, дегувчи эдим! Бошқасини тан олмасдим! Ихтимат ҳам қўймагандим!

Энди билсам, бу топшириқлар қайдан келмоқдаю кимнинг изни билан адо этилмоқда экан, агар ўшал Адолат боргоҳидагилар тамоми беҳабар бўлсалар?! Уларнинг номидан иш кўргувчилар, иш юритгувчилар хоҳлаган пайтлари бутун бошли халқлар, эллар, элатларни ишонган тоғларини йиқмоқлари, сорбонларини териб олмоқлари, ўзларини етим қолдирмоқлари мумкин экан-да?! Унда Сиз — Одили Замоннинг бурди қаерда қолди? Адолати қаерга етди? Эртага тарих олдида нима деб жавоб бергайсиз ва ким бўлиб қолгайсиз?..»

Нима деб ёзса ёзди, фақат шафқат тиламади. «Аллоҳнинг ёзугидан бўлаги — бўлмагай!» деб тугатди. Фақат хат қўлдан кетиб, аллақачон телеграф биланми, литер биланми, қайси йўл билан бўлсин — Олампаноҳга етиб бўлганида унга бор ҳақиқатни қўшмагани хотирга тушди. «Узр, каминадан ноқислик ўтибди. Қодири Эгам ёлғиз бир зотгагина адолат мезонида маҳкам турмоғу, лафз қилса, лафзи устидан чиқмоқ фазлини берган, адолат шеvasида гаплашмоқни насиб этган экан! У ҳам бўлса, бизнинг шафоатчи пайгамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламдурлар», деб қўшгиси келди. Аммо кеч эди. Кемтик, ноқис хатга ҳеч нарса қўшиб ҳам, уни қайтариб ҳам бўлмасди. Лекин хат ўша ҳолида ҳам нишонга беҳато теккан эди.

Олампаноҳдан имдод бўлдими, бошқасиданми, эртасидан муносабат тамоми ўзгарди: аввало, неча қават соқчилар (ташқи дарвозадагисидан тортиб, оқ уй атрофидан жилмайдиганигача) бир кечада йўқолди. Ғалати бўларкан: оқ уй аллақандай салобатини йўқотгандай, хувиллаб қолгандай эди. Тунлари таҳоратга ҳам беҳавотир чиқаётиб эди, энди қандай бўларкан? Қолаверса, шунча машмашанинг сабабчиси (ўша панд бермаса, бу хат қайда эди!) анув шилпиқкўз — нақ оқ илоннинг ўзи — Жамолохун ҳам кўринмай қолди. Суриштира, (қаранг-а, Опой ҳам билмас экан, бориб аниқлаб келди) — бўшаб кетганмиш. Ўрнига шу

маҳаллалик ўрта яшар жувон бир чиройли овқатлар пишираётганмиш.

Ё кудратингдан, қозон-товокни шу ернинг одамига ишонса ҳам бўларкан-ку. Ҳаммасидан ғалатиси-индинига «қуда томон»дан (нақ Масковдаги идорасидан!) одам учиб келди. Ўзиям сибирлик экан, бўй деган шифтга етади. Эшикдан энгашиб кирди. Орқасидан йўл кўрсатиб келган киши унинг олдида ушоқ боладек эди.

Унинг таҳорат олиб келаётганини кўриб, ўша хақиқий Иван бу ёқдаги (унинг олдида ушоқдек) қозоқисини тўхтатиб:

— Кўятур, ўқийдиганини ўқиб олсин,— деганини эшитиб қолди,— Сенлар билмайсан,— дерди давом этиб у,— булар зўр халқ — мулла халқ. Қанчаси Сибирнинг лагерларида ўтиб кетди. Намозини ташламай. Ҳалиям ўқияптими — зўрлиги шу, — дерди.

Ол-а! У ҳам зўр экан, тошига яраша экан, сибирлик айиқнинг боласи. Ўша сибирлик (ҳарқалай аждоди яқин — Энасойнинг сувини ичиб ўсган!) ҳалол экан! Бошлаб келган қозоқ-ўрисга ҳалол гапни айтиб кетди:

— Бу киши бугундан эътиборан шу мамлакатнинг фуқароси. Бир фуқаро сифатида ҳамма ҳуқуқларидан фойдаланишга ҳақли. Фақат жой ажратилгунга қадар шу ерда яшаб туради, — деди.

Ўзига эса:

— Табиб экансиз, бемалол табибчилигингизни қилишингиз мумкин. Сизни кўргани келувчилар ҳеч истисносиз ҳузурингизга кўйилади. Фақат мамлакатчилик — одам йиғмайсиз, ҳукуматга қарши чиқмайсиз. Бир фуқаро сифатида уй-жой қилиб яшашингиз таъминланади. Хоҳланг буни Масковнинг инъоми деб тушунинг, хоҳланг, Худонинг марҳамати. Тангри тоғингиздан айирганимиз учун бизни маъзур тутгайсиз. Сизни қайтиб безовта этмагайлар. Омон бўлинг, — деди.

У омонлик бериб кетганига неча кун бўла қопти? Ана, қаердан эшитишган — турнақатор бўлиб, кўргани келишяпти. Яна қаердан — ота юрти — Андижонданмиш.

Улар гулзор ёқалаб эмас, қоқ ўртадан кесиб тушган бетон йўлка ила аллақандай бегонасираб ва ҳам хушёр тортининқираб келишмоқда эди.

Балки чиндан бобоқалонлари юртидан келишмоқдадир. Ўша тоғлар канораси орасидаги саҳобалар қадами етган водий-диёрдан. Бобуршоҳдек бир одам умр бўйи «не хатолик ўттиким» деб қўмсаб ўтган маъво — «анда жоним қолди»дан. Дарагини эшитиб, оқибат кўрсатиб, дуои саломлар келтиришмоқдами?

Тангри тоғдан ўғирлаб кетишгани овозаси ўшоқларга-да етибдими, тавба? Овозаси-ку, етар, лекин бу ерда шоҳона уй қамоғида ўтиргани қайдан маълум бўла қолибди? Кишини ўнғайсиз ҳолга соладигани ана шу эди. Аммо дарагини эшитибок, суриштириб келишаётгани кўп улуғ иш. Алҳамдулиллоҳки, бу юртда оқибат, ҳамият деган нарсалар йўқолиб битмаган экан. Шунисига-да, шукр, ҳали ҳам ўзиникилар ўзлигини йўқотмаган экан.

Тўрам тақсир шу таскин-тасаллилар билан ичкари юраверди: Имомликка ўтганида эгнига илганини одмироғига алмаштириб кўрингани ҳам маъқул. Тағин Тўрам ҳукуматдан айрилгач, бу дунёдан этак силкиб, тоза тақводор бўлиб оптилар, деб юришмасин...

У шундай хаёлларга боришга борди-ю, ўз истиҳоласидан ўзи уялди.

Тўғрироғи, Аллоҳдан уялди: Эгам ўзи кўриб турибди-ку, бутун ҳолу ҳолатини. Тақводан бўлак тўғри йўл қолмаганини англаб, барчасига этак силкиганини. Яна нимани яширади? Аллоҳдан яширмаганини нега бандасидан яширмоқ керак? Ўзи дин фаҳмини берибди, имонимизни ҳам ўзи басаломат этсин.

Имомлик либосини (ахир Абдуфаттоҳ қори билан аср ўқишганда кияқолувди, ҳамиша кийиб юрибдими!) алмаштириш фикридан қайтганда йўлакдаги бўй баравар кўзгуда саллаю тўн ўзига чиндан ҳам бўлакча нуронийлик — ўзи хаёлга-да келтирмаган бир нури сафо бахш этиб юборганини кўриб, меҳмонларга бундай кўринишдан рости, қисинди. Сипороқ кўринавергани

маъкул. Лекин энгил алмаштирар экан ҳам бояги суврати, тўкилиб турган нур кўз ўнгидан кетмасди. У нима бўлса экан? Ё ажаб, ўзи ҳам сал чўкиб, улға-йибдими? (Кўзига ўша мункиллаган ҳазрат суврати кўриниб кетди!) Ё Қодир Аллоҳ! Бу неси? Нима бу? Барча Астробод бўлганларга хос ёзуқми? Ёлғиз асо етмаётир, холос. Астаъфируллоҳ! Ҳазрат қайдаю биз қайда! Суврат ўхшагани билан (хов!) сийратга йўл бўлсин! У зотнинг олдида биз кимбиз?! Гуноҳларимиз тоғча, хатоларимиз соч толасидан кўп. Кечирса, ёлғиз Аллоҳ кечиргай, холос. Ичида беихтиёр илтижо айтди: Мурод дорам — умидим бор, ўзига осон, ўзи кечирсин!

Балки такво деганлари шудир! (Ахир, ўзим дин нуруни бераман дегани-ку). Бу фикрдан ичида бир кўрқувми — нима уйғониб, вужуди жимирлаб келди: тоғ қадар ёзуқлари туриб, Аллоҳим гуноҳларидан ўтибдими — карами шунчалар кенг эканми унинг?! Мағфират этгани рост бўлсин, илоҳим, биз ожизу нотавонларни, адашиб улоққанларни.

Тўрам одмироқ деб мовут чакмонию чорбурчак така кулоҳини эгнига илган бўлса-да, қайтаётиб кўзгуда оддий табибни эмас, негадир ҳазрат мир Алишерга яқин киши сувратини яна кўриб, ҳаялланди: йиллар шунчалик, оладиганини олиб қўйган эканми? Кўнгил қаъридан нималар ўтмасди: вақт ўз билганидан қолмасакан-да. Во дариғ, инсон ҳеч бир ўйлаганига етмасдан мўйсафидлар қаторига ўтиб турса. Яна камига мана бундай уй қамоқларига тушиб ўтирса. Унда ўша довондаёқ кўринган махлуқ тилка-пора этиб қўя қолмагани, йўл берганининг ҳикмати не эди?.. Ҳай, дариғ, не ниятлар ниятлигича қолдими?

У пешайвонга қайтиб чиққанида келаётган хешлари (танимагач шундай дейди-да!) ичкарига киришга кириб, далага киядурган сариқ кўн этикларини ечишни ҳам, ечмасни ҳам билмай, алағда турар эдилар.

— Ассалому алайкум, мозор босиб келган азизларим. Хуш келибсиз!

Тўрамнинг такводор қарияларга хос илк саломи меҳмонларни бадтар гангитган, бунинг устига улар шунчалик тез ва осонлик ила бу зотнинг қабулига мушарраф бўлишларини ўйламаганларидан (рўбарўларида — ким-ким — тўрам тақсирнинг ўзлари, ўша Тангри тоғда салтанат қурган давлатманд одам (!) турардилар, ахир!) шундан ҳайратга тушганча тушиб, тиллари аликка келмай қолган эди.

— Ассалом... — дейишди улар ҳам чала ярим, ўзларига кела бошлаб.

— Ие-ие, киравермайсизларми, жигаргўшаларим? Оёқларингиз гарди қайси диёрники эканки, тортинасиз! Тоғлар нафасини олиб келган қадамларингизга ҳасанот. Ўша ғубори — кўзларимизга тутиё бўлсин. Қани-қани, келинг-чи, бир бошдан кўришиб қўййлик-чи, воҳ, — деб кучоқ очдию, яқингинасида турган кулча юз, патак соқолли киши довдир-совдир қадам ташлаб, илгаритдан танишдек, елкасини эгиброк кела қолди. Сўнгги дақиқада тўрам унинг (қошларими, қовоқларими) аллақасери кимгадир жуда-жуда ўхшаб кетишини илғади-ю, лекин кимга — эслай олмади. Негадир унинг ҳам қабоқлари боя кўзгуда кўринган ҳазратникига ўхшаброк кетарди, тавба.

Уни бағрига олдию, тўнига солинган янги пахта ислари хуш ёқиб, юзларини суйкай-суйкай қайта-қайта искаланди:

— Оҳ-оҳ, ота юрт ҳидларини ола келган сиз азизлардан ўргилай. Биз жигар бўлиб боролмагач, ўзингиз кепсиз, қадамларингизга ҳасанот.

Бодомқовоқ меҳмон патак соқолларини соқолию юзига ишқаб, кулоқлари тагидан искаланаркан, иссиқ нафаси кулоқ юмшоқларига урилиб-урилиб:

— Танимадингиз-а, тақсир? — деб сирлидан сирли шивирлади.

Чиндан ҳам бу қора соқоли бодом қовоқларига унчалик ҳам ўтиришмаган меҳмон... ким бўлди? Киши кўзига бўлмасин тағин... бу соқол, бу энгил-бошлар?

Юраги шиғ этди: унда ким бўлуви мумкин бу келганлар?..

Шу асно у кучоғидан бўшалиб-бўшалмай кейинги меҳмон хўшлашмоққа юзланди.

Буниси тепа лабининг устига қалдирғоч қанотидек нозик мўйлов қўйган йигит эди. Ипга

терилгандек бу мўйлов унга шундай ярашиб тушиб, юзини очворибдики... ўша юзидами, анави ўтли қора кўзларидами, кишини шоштириб қўядиган бир шахд-олов бор! Балки ҳаммаси қўшилиб, унга шундай алоҳида бир шижоат бахш этаётгандир. Ишқилиб, буларнинг бошловчиси шу — ўнта бўлса, ўрни бўлак, қирқта йигитнинг ичида бек саналгудек мана шу азаматга ўхшар эди.

Фақат ўша нозик муртию — четлари аллақандай йилтираётган пешонасини танғиган қарғашойи қийғини демаса, кимгадир ўхшабам кетаётир. Кимга экан— тўрам ҳеч эслай олмасди. Аммо тўнани бар уриб, ўзини эгарга олсами, нақ улоқчи!..

Ҳозир ана шу «улоқчи» бир ғалати энтиккан кўйи унинг кўксига сингиб кетгудек бўлиб, кулоқ таглари, мўйин бўйларини искаланиб тўймас эди. Ва шу кўйи мутаассир бир ҳолда сивирлар эди:

— Бормисиз, Хондода?! Биз ишонган тоғлардан кийиклар чикмайин кўйди десак... Сиз бу ёқларда экансиз-ку, давлатпаноҳ?

Эвоҳ! Таниш сас, таниш овозлар-ку! Сўнгги қабулида бўлган ўктам йигит — шу эмасми? Овози бунчалар таниш?..

Сўнгги фармонга имзо чекишдан аввал кимлар билан учрашиб, маслаҳатни бир жойга қўймаб эди?! Ўшалар-ку. Ўша вилоят вакилларидан бири-ку. (Фармонни сўзма-сўз эслади): «Лашкар, фармонимизга шай туринг. Ҳали нажот кутиб ётган неча вилоят бор. У мазлумлар озод этилмагунча Тангри тоғ озод эмас! Шундай кун яқин, кутинг!»

Афсус, иншааллоҳ дейилмаган экан. Худонинг хоҳлагани бундоқ чикди!

Қариянинг ичи антар-тўнтар бўлиб келиб, ўзини ғалати беҳол сезди-ю, «Ботур, Сизми?» дейишга мажоли етмади.

— Кейин иним, кейин... — дедию Ботурнинг кучоғидан бўшалишга унналди.

Қолаверса, бу ер ўзни танитмоғу бағирни бағирга бериб, ўтган ишларга кўзёш тўкадирган жой ҳам эмасди, мавриди ҳам. Бу ерда деворнинг ҳам кулоғи бор. Овоз ютгич, гап узатгичлари, хос тингчилари қанча экан! Ҳеч ким меҳмон ўз оёғи билан келибди демайди. Ҳамонки жаҳд этиб, мозор босиб келишибдими, ичкари киравермоқ керак. Ҳар қанча гаплари, меҳрлари бўлса, ўша ер тузук. Нокасу ножинслардан панароқ, кўздан нарироқ.

Қиста-қистов, мулозаматлар билан ичкари кирдилар. Ўтирдилар. Мозор босиб келган меҳмонларнинг қадамлари шарафига дуои фотиҳа бўлиб, енгил сўрашиб олдилар. Тўрам бошламасига (Опой чой опкиргунча) тақсимчадаги бояги «омонлиқ-сомонлиқ»ни ўртага қўйдилар:

— Қани, меҳмонлар, ёзнинг олди неъматига қарангиз. Аллоҳ насибангизни кўшган экан. Ҳар кимга ҳам насиб этсин-чи. Қани, мана, мен бошладим.

Битта-битта олдилару ким хидлаганча, ким кафтига қўйганча Оллоҳнинг мўъжизасидан хушҳолланиб қолдилар.

— Воҳ, Тошкентнинг оқ ўриги-ку, — деди бояги бек йигит сархуш тортиб, — машҳури жаҳон, — деди у негадир ва қўшиб қўйди, — Биз унинг данагини ошпичоқ дердик. Фақат банди етишмасди.

— Кеча эслаб эдингиз-а, сарҳаддан ўтаётиб. Бугун етишиб турибсиз, хўжам, — деди қора соқолли ҳайратланиб. — Аллоҳ деган йигитсиз-да.

— Насиба чақирса шу: келар Шому Ироқдан деганлар. Олингиз, омонлиқ-сомонлиқ, — деди Тўрам ва ўзи ярим палласини бисмиллоҳ ила оғзига соларкан, чиндан бол таъмини тотгандай бўлди.

— Бизда ҳали ғўра-ку, жонивор бу ерда ҳол тортганини қаранг, — деди учинчи меҳмон. — Бу томонларга офтоб аввалроқ чикқайми, тавба?

— Кейинроқ чикса-да, тўсгувчи музтоғлари йўқ, — деди бошқа шунқор йигит маъноли қилиб.

— Ҳа-ха, ҳаммаси ҳам аввал бу диёрда етилиб, сўнг у ёқда ҳол тортади, — деди Тўрам ҳам. Худди инқилоб каби демоқчи бўлди у.

Бек йигит уни тушуниб, гапини менгзаб кетди:

— Қизил аждару оқ аждарлари кўйиб берса агар... Тангри тоғнинг ҳоли шу экан-ку.

Гапнинг бир учи ўзига қайтиб, теккан эди, Тўрам бир сўлиш олди-ю, сездирмади.

Мавриди келади, ҳали ҳаммасини тушуниб етгайлар. Барчаси ўз феълимиздан. Феълимизга қараб Худонинг ёзмиши бу, демоқчи бўлди-ю, айтмай ичига ютди. Ҳаммага ҳам тушунтириб бўлармиди: айбдор киму Худо нимани хоҳлаб турибди?!

Шу орада оқсоч дастурхонга бозорликларни опкириб, чой келтирди. У киши кўзига меҳмонларни қистади:

— Қани, олингиз, мозор босиб келган нарсалардан. Бу ёғи бизники бўлди. Манави, Анжанни лочирасими, жизза солиб ёпилган? — деди атай.

Қора соқолли уни тушуниб, (бу гап Опой учун эканини билиб):

— Шундоқ-шундоқ, хонадонда ёпилган, тақсир, — деб жавоб қилди.

Тўрам гапни улади:

— Ўзларидан сўрасак, у диёрнинг қаеридан бўлгайсизлар? Ва қайси узилишиб кетган хешларимиздан...

Келган меҳмонлар ундан-да сезгир эдилар, киши билмас кўз уриштириб кўйиб, жавоб қилдилар:

— Хешлик жойимиз шўттаки, — деди ўша қора соқоли бодомқовоқ юзига унчалик ўтиришиб тушмаган, аммо мулойим товушлик меҳмон, — биз ниҳоят сизнинг ихлосмандларингиз.

Бўш патнисни кўтариб, Опой чиқа бошлади.

Ҳозиргина ота юртдан, хешларимиз деб турган кишиларнинг бу жавоби ғалати эди. Оқсоч ҳар хил хаёл-ларга бормасин, деб Тўрам сипоришлади:

— Ҳа-я, табибчилигимиз важданми?

— Шундай-шундай, — деб шунқор йигит уни қувватлади, — у ёқларда Сизнинг доврўгингиз бўлакча, тақсир. Аммо етишмоқ, кўриб турибсиз, душвордан душвор.

Бу вақтда Опой узоқиб, ҳатто шиппаги товушла-ри-да эшитилмай қолган эди. Шунда пойгакда ўтир-ган тўртинчи меҳмон бек йигитга маъноли қаради. У эса:

— Майли, ёпа қол, — деб кўшиб кўйди, — шу укамиз елвизак билан чиқишиб кетолмади-кетолмади-да, табиб бува. Давоси музни тешиб, бир чўмилмоқ десам, ҳеч ишонмайди. Айтинг Сиз...

Бу гаплар йўлига эканини ҳаммалари фаҳмлаб туришгани учун Тўрам кулиб кўяқолди:

— Музтоғда уч ой — киш қолиб кетса, умрбод акса урмайди.

Улар бир-бирларига ялт этиб қараб олишди:

— Сиз... ўша тоғда қолиб кетганиз — чинданам ростми? — деб юборди пойгакдаги ушоқ йигит ҳайратини ичига сиғдиролмай.

— Йўқ, у довонда бир кеча тунаб қолганмиз, холос. Лекин ҳеч кимни — киши билан қолиб кетгулик қилмасин, — деди Тўрам, сўнг тушунтирди, — камина у диёр-га ўша шарафли, машҳури жаҳон довон билан ўт-дим-у, қайтишим ўзим ҳам кутмаганда бундай... чикди.

У дастурхон попугини ҳимарганча ўша қайтиш қанчалик аламли кечганини эсларкан (ундан ўша Музтоғда умрбод адашиб-улоқиб қолиб кетгани афзал эди! Аммо бунга энди кимга айта оласан?!), рўбарўсида ўтирган бояги бек йигит чўккалаб олаётиб, бошидан қийиғиними, нимасини ечиб олди. Таранг сирилган бир нима читирлаб-да кетди. Тўрам бошини кўтариб, қаршисида тамомила ўзга йигитларни кўрди.

Бек йигитнинг қарғашойи қийиғи тиззасида ётар, ўзи дўпписини ажратиб киймоқда эди. Энди у ўша чаккасида алифдек чандиғи бор (мўйлов-пўйлови ҳам йўқ!) чапани йигитга

айланган-қолган эди.

— Ие, Ботур, ўзизми?

— Ҳа, менман, Хондода. Хизматингизга етиб келдик, мана, — деди у ўзини қайта танитаётгандек қаддини ростлай бошлаб.

— Ё Қодир Аллоҳ! Айтувдим-а, қаердан таниш булар деб... — Тўрам ҳам тўлқинланиб тура бошлади. — Келинг, бундай кезда қайтиб кўришмоқ лозим, тавоф этмоқ лозим. Кутмагандим, кутмагандим...

Улар қайта топишган ота-боладек, пиру муршиддек кучоқлашиб кўришарканлар, Тўрам Ботурнинг курақларини силаб-сийпалар, бир оғиз сўзига илҳақу шай йигитларини эслаб, кўзлари намланиб кела бошлаган, ўзи мутаассирланиб:

— Оҳ, мани довқурларим, суянган тоғларим, шу ергача топиб келдингизми? — деб шивирлару бўғзиларига нимадир тикилиб, у ёғини айтолмас эдилар.

У эса, ўша довқурлиги — ушлаганини кесиб айтиши қолмабди, боягидек кулоқ тағларию энса бўйларини искаланаркан, бағридан бўшатмаёқ айтадиганини айтиб қўя қолмоқда эди:

— Топиб келдиккинамас, олиб кетгани ҳам келдик, Хондода.

Тўрам уни бағридан аста бўшатиб, юзларига термулди:

— Қандай, Ботур?

— Сиз хўп десангизок, бас, — деди Ботур ўзига ярашадиган бир қатъият ила у кишининг тирсақларидан тутиб. — Нима, улар қилган ишни биз қилолмаймизми?!

Унинг шахтидан Тўрамнинг юраги бир қалқди: қани эди, қанот чиқариб, учолса, у етим қолган диёрга! Учолмайди, қанотини таг-тагидан қирқиб ташлаганлар! У бизнинг қушимиз эди деб! Энди борган тақдирда ҳам кимга исботлай олади Озод куш эканини?!

— Бир оғиз сўзингиз, Хондода, — деди Ботур қайтариб ва бўлди, деса, ҳозироқ ишга киришадигандек.

— Ботур, Сиз бегона юртдасиз, қолаверса, мен... — деди Тўрам ўтириб хотиржам гаплашмоқ лозимлигини англаб турса-да, ўтирмоққа-да сабри дош бермай. Аммо Ботур фикрини тугатмоққа қўймади.

— Нималар деяпсиз, Хондода? Бу менинг ўз юртим. Мен унинг ҳар тош, ҳар ўнгирини кезиб чиққанман. Бу диёрларга сиғмай ўшал Тангритоғга чиқиб борганбиз.

— Уни қаранг, ҳижрат этибми? — деди Тўрам энди унинг кимлигини англай бориб, — Султонмурод деганлари Сизми ҳали?

— Мен-да, Хондода. У ёғини сўрасангиз, — деб қулоғига шивирлади, — шу тошканлик Абдурахим эшон поччанинг ўғиллариман. Эшитган чиқарсиз балки.

— Қайси, Сибирга сургун этилганларданми? — дея олди у.

— Ҳа, — деди Ботур бўғзига келган сўзларни култ ютиб, сўнг деди, — диёрига сиғмаган кишиларнинг болаларимиз.

— Ўтиринг, Ботур. Улуғ одамларнинг фарзанди экансиз. Тик туриб сўрашмоқ ярашмайди бизга, — деди Тўрам ва қайтиб ўз ўринларига чўқдилар.

— Тақдирларини билолдингизми? — деди хийла ўзларига келишгач.

— Қаерда! — деди Ботур хўрсиниб. — Ўша Сибирдан ҳам, Туманли юртдан ҳам изларини тополмадим.

— Излаб бориб-а? — Тўрам ҳайратдан Ботурнинг юзларига суйиб тикилди: қани, ҳамма ҳам шундоқ фарзанд ўстира олса!

Ботур очиғини айтишга қисиниб хижолатланди:

— Падар бўлгач, изларкансиз.

— Тушунарли-тушунарли, хижратингиз боиси ҳам, — деб қўйиб, уларнинг танишувларига турсалар туриб, ўтирсалар ўтириб жим қолган меҳмонларга юзланди. — Жилла курса, Сизлар олишиб ўтирингиз, йўл босиб келгансиз, ахир.

— Хўп, Хондода, хўп, — деб улар пиёлаларга чой қуймоққа бошладилар. Кейин узатишди. Тўрам пиёладаги чойни айлантирганча ўзига келмоққа уринаркан, буларнинг режасига беш кетиб-кетиб қўярди:

— Демак, ёлғиз эмассизлар? У ёқда... шерикларингиз ҳам бор?

— Бор, бор. Отларни тахт этиб туришибди. Бу ердан чиқиб борсагок... — деди Ботур бояги шахдамлиги қайтиб.

— Ҳали отлиқма-яёв довон ошиб келган жойингизми? Шундан шу ёққа-я?

— Бизнинг учоғимиз бўлмаса ҳам, учар отларимиз бор! Ишонаверинг!

— Сулаймон пайғамбар замонларидагидек-а?!

— Шундай-шундай! Уларга икки дунё бир қадам!

— Бу ёғи-чи? — деди қария ичида қайнай бошлаган ўтни босиб-босолмай, — бу ердан қандай чиқиб кетмоқчисизлар?

— Ундан осони йўқ, Хондода, — деди Ботур ҳалидан бери қараб қўймоқда бўлган қора соқолли шеригига химо қилиб, — танишиб қўясиз, бу акахонимиз сизнинг ўрнингизга ўриндошликка келганлар. Адаш дейсизми, қўшоқ дейсизми, ўзиз биласиз. Хуллас, эгизингизни топиб келганмиз. Кўрасизми?

— Қандай?! — деди Тўрам уларнинг ниятларини элас-элас англаётгандек.

— Марҳамат, — деди Ботур ёлғиз ўзлари тушунадиган бир имо билан .

Меҳмон ярим илжайиб, ярим ийманиб юзидан ниқоб соқолини олиб эди... рўбарасида жуссасио юзи қуйиб қўйгандек ўзига ўхшаш хос табиби пайдо бўлиб, ҳайрон қолди.

— Ие, «Ҳозик тўрам»?! Хуш келгайсиз!— дея олдию кучоқ очиб кўриша кетдилар. Илгариги замоннинг подшолари ана шундай қиёфадош одам асраганликларини, қай бири хон, қай бири соя — ажратолмасликларини эшитган эди. Булар ҳам шунақасини қидириб, ўзининг хос табибини ола келишибдими?..

— Демак, алмаштириб кетасиз? — деди ниҳоят ниятларини фаҳмлаб.

— Қалай, арзийдими? — деди Ботур ўз режасининг пишиқлигига қилча шубҳаланмай.

— Сохтасини қолдириб, чинини ола кетасиз. Шундайми? — деди Тўрам.

— Шундай. Улар бизни чув туширишганда биз туширолмаимизми?! Қалай, ярайдими?

— Ярайди, ярайди, лекин.. — деганча кўзлари чинакам намланиб келиб, овози ўзгарганча... нимага чал-ғишини билмай ўрнидан тура бошлади Тўрам. Кейин туриб, негадир эшик томон юраркан, ичини ўртаб ётган сўзни айтолмай, қўли ила юринг дегандек Ботурни имлади.

Ботур ҳам Тўрамнинг афт-ангоридан нима гаплигини сал англагандек бўлди-ю, ноилож эргашди. Улар пешайвонга чиқиб, ётоққа, хосхонага олиб боргувчи йўлакка бурилдилар. Шу бир неча дақиқа ичида неча ўн йилга қариб кетган Тўрам олдинда мункиллаган чолдек борару лаблари шивирлаб, тилидан бир дуони қўймас, Аллоҳим, ўзингга сиғиниб, ўзингга таваккул этдим, ўзинг уялтирма, деб топингандан топинар эди.

Нега? Бу ҳам ёлғиз ўзигаю Аллоҳга аён эди.

Улар йўлак адоғига етиб тўхтадилар.

Тўрам эшикни қия очиб, Ботурга ўгирилди:

— Мен кимманки, бунчалик жонни гаровга қўйиб келибсиз, — деди титроқ бир товушда. — Мен ўзим...— дедию у ёғини айтолмай ютинди ва кўзини олиб қочиб, — сизга чини керакми? Ана, ўзлари, ўшал зот, — дея олди.

Тўрам четланиб, Ботур бир қадам олдинга босдию хосхонада жойнамоз устида тасбех ўгириб ўтирган ажаб нуроний Тўрамни кўриб, ҳайратда ёқа ушлади.

Уларнинг қай бири ҳақиқий, қай бири кўшоқ — ажратиб бўлмасди. Фақат бунинг кўзлари ёшлими деса, уники-да, намлига ўхшар, ўхшайверар эди.

* * *

Улар кўзда ёш ила хайрлашар эканлар:

— Бир оғиз... бир нима сўрасам, майлими, Хондода? — деди Ботур.

Тўрам, сўранг, дегандай бош силкидилар.

— Энди, тангри тоғли биз етимларга не маслаҳат бергайсиз, устоз? — дея олди у.

— «Иннамал аъмалу биннияти». Ниятни пок қилаверинг. «Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир». Балким, Форобий домланинг васиятларига қараб боқарсиз. Ўшал зотдан бирон жўяли фикр чиқса, мумкиндир...— дедилар Тўрам тақсир.

Улар қайта кўриштирмоқни Аллохдан сўраб, кучоклашиб хайрлашмоққа бошладилар. Ташқарида шом тушиб келмоқда эди.

10. ХЕШЛАР КИМНИ ИЗЛАЙДИЛАР?

Яна Мақсуднинг ўзигагина маълум қиссадан.

«Тўра бувамнинг илтимослари шундай бўлди...»

Бу мужда менга жиндек таскин берган бўлса-да, туриб-туриб яна юрагимга ғашлик ўрмалаб кира бошларди: «Тавба, бизникидан ҳам бежавотирроқ жой бораканми? Умуман, уни кимдан яширишяпти? Нега яширишяпти? Бу мусибатзадаларнинг боши устида яна қандай абри балолар айланиб қолибдики, Тўра бува аралашмасалар? Анави кемшиктойнинг йўқолиши ҳам бежизмасми? Уни бунга адаштиришганми ё буни унга?...» Ишқилиб, калаванинг учини топа олмасдим.

Анув Зоҳидхон деганимиз бозор-ўчар қилиб, Тарнов томонга чиқиб кетганмиш. Баҳаво жойда битта ошни қилиб, дам олиб келгани кетганми ё бирон танишининг зиёратигами — унисини айтмабди. Шу тобда унга телефон нумеримни бера қолмаганимга пушаймонлар қилдим. Ҳарқалай, Тўра буванинг илтимослари сабабини айтган бўларди-ку, ўзимга. Шунданми, ичимни аллақандай бир тушунуксиз ғашлик кемиргандан-кемириб ишга келсам, эрталабдан кимдир мени сўрабди.

— Бир жувон сизни уч қайта сўради-ёв. Яна чақиради экан.

— Ким, келинойимми?! — дедим ўтакам чиқиб.

Ҳамхонам елка қисди:

— Билмасам, айтмади.

Жойимга ўтиролмаин ҳам қолдим: бўлак ким бўлса экан? Нима рўй бера қопти?

На ишга қўлим боради, на чиқиб кета оламан! Дераза олдида турволганча ҳали ёз келмасданоқ сув отакетган фавворага, унинг тўзонларини гоҳ мағрибу гоҳ машрикқа тортқилаган еллар ўйинига алахсимоққа уринарканман, қўнғироқ овозидан чўчиб тушдим.

Устолига мук тушиб, «ҳаводан холва ясаш»га тушиб кетган (биз газетага тушадиган «лаббайка» мақолаларни шундай атаймиз) ҳамхоналаримдан бурун гўшакка ёпишдим:

— Алё, эшитаман.

Симнинг у ёғида маҳзун хўрсиниқ эшитилди.

— Яна менман, ҳалиям келмадиларми?

Ўша жувонлигини билиб турибман-у, ҳеч таний олмаяпман, ким бўлуви мумкин — калламга кела қолмайди!

— Келдим, келдим, мен — Мақсудман, — дедим ютоқиб.

— Вой, ўзингизми? — Аёл дафъатан каловланиб қолди. — Узр, танимабман.

— Кечирасиз, кимсиз? — дедим бирон бир танишимга ўхшатолмай.

— Мен Асал опангизман.

— Э, ҳа, сизми?... Холамоyim яхшимилар, яхши ўтирибсизларми? — Нечук, захар-зақкумой мулойим-ҳалим бўлиб, қидириб қолибди?

— Худога шукр, дуои жонингизни қилиб ўтирибмиз, — деди у. Муомаласидан ҳайрон қолиб, сўрашишда давом этдим:

— Қалай, дарак борми улардан?

У ўзини тугулмай ютинди:

— Ўша... ўзиз билган хатдан бўлак... ҳеч гап йўқ. Ўтириббиза, эшикка қараб.

— Ҳалиям сўраганакансиз, — дедим. Айтавуринг, нима гап, дейишга тилим бормай.

— Ҳа, — деди у ийманиб, — Ойим сўраб эслари кетяпти. Бир кеб кетасизми?

— Тинчликми?

— Тинчлик. Сўрайдилар-қўядилар, сўрайдилар қўя-дилар, — деди у ойиси Ойтўра бувига куйинган каби. — Ўзизга гаплари бор шекилли. Вақт тополсангиз-да.

Унинг бу тарз куйингани (қаранг, ўша Асал ҳам куйинади экан!) менга хуш ёқиб, эрий бошлаган эдим.

— У киши сўраган бўлсалар, ҳозироқ етиб бораман, — дедим.

— Раҳмат, кутувуз, — деб у гаплашгични кўйди.

Тавба, кўхлик юзидан чак-чак заҳар томиб, бир ўрим сочи орқасида илондай тўлғонган Асал қаёқдаю бу Асал қаёқда эди. Кейинги воқеалар уни шунчалик мулойим-юввош қилиб қўйган бўлса-да, негадир кўз олдидан кўчалари адоғидаги анув куйиб-қорайиб тушган ёлғиз қора дарахт кетмасди. Қаранг-а, ўша Заққумой ҳам мулойим тортишни биларкан-а...

Борсам, Калковузнинг сувлари ҳийла тиниқ тортиб, зилолланиб қопти-ю, асовлиги ўша-ўша. Қирғоқдаги қатор толлар тагига шалоп-шулуп бош уриб келиб, қора илдизларини ўпиб, патак илдизларини ўйнаб, нафис-нафис тараб ётибди. Сувнинг бу эркалашидан толлар ҳам гуркираб, яшнаб кетганлар. Новдалари бир ажойиб чайқалиб, сулув-сулув тебранадилар. Уларга осилиб ҳалинчак учган-учаётган еллар ҳам шу Калковуз меҳмонига айланганлар. Ҳатто «ёшини яшаб, ошини ошаб бўлган» пахса девор устида униб, гулини тўкиб, уруғ боғлаб улгурган қизғалдоқ бир чиройлув чайқалади. Фақат анув қора дарахтгина қарғиш ургандек, ўша-ўша сўппайиб турибди. Сулаймон пайғамбарнинг курт еб адо қилган асосидек бир кун ўзи чириб тушмаса, унғача шу туриши туриш, қайта кўклаши даргумон.

Остонаси тагига катта харсангтош ётқизилган (у чиқиладиган ўзига хос зина ҳам эди) якка тавақали эшикдан кириб боравердим. Юқоридаги болохонали уйнинг ҳовлисиғача чўзилиб борган ишкомлар худди Каттабоғнинг ишкомларидек тагига бир ажойиб олачалпоқ соялар ташлаб, яшнаб ётар, гулини тўка бошлаган узум бошлари кўк марварид шодаларидек ток барглари орасидан мўралар эдилар. Ишком ичидан узум гулининг ислари гуркираб келар ва биз ичларида шаббохун уриб катта бўлган боғларимизни ёдга солар эди. Фарқи, бу ишкомлар ичи тизза бўйи ўт эмас, балки йўл эди. Шу йўлакдан тепа ҳовлига чиқиб борилар эди.

Мен ўзим кириб бораверишга ҳаддим сиғмай, ҳар эҳтимолга қарши овоз бердим:

— Чаман ака! Ҳов, Ёдгормурод!..

Улар йўқлигини жуда яхши биламан. Чаман акам қайтсаёқ қидириб топар эди. Ёдгорни эса қаердалигини айтиб ҳам беролмайман. Менга ҳам ишонмай, қаёққадир олдириб кетишибди. Тўрамнинг гаплари билан. Шундай бўлса-да, уларнинг отларини атаб чакирар эдим.

Юқоридаги сўриток тагида кимнингдир қораси кўриниб, ҳеч қанча ўтмай Асал опанинг ўзи ишком бошига чиқиб келди. У уйлик одми кўйлак кийиб, бошига рўмол ўраб олган, булар унга ярашиб, андиша-иболи аёллар нусхини берворган эди. Илгариги чарс аёлдан нишон ҳам кўринмасди.

У мени таниб, шошиб қолди:

— Вой, сизми, кириб келавурмайсизми? Бу ёқда биз эшик тик этса, термулиб ўтирибмиз-ку, — деб рўмолини тўғрилаб, ўзи Ойтўра кампирнинг уйи томон юраверди. Бораётиб, «Келишибди, ойи», деб овоз бериб ҳам кўйди.

Мени эса кўзим Ёдгорлар турадиган (ҳозир ойнасига оқ мато тутуғлик) болохонага тушиб,

илгаригидек бир сир босиб кела бошлаган эди. Бу хонадоннинг шунақа бировга айтиб бўлмас сирлари бор. Айниқса, шу болохонага чиқаверишдаги анув оқ-оппоқ кампирнинг даҳлизиди, ўша зинада, тагин болохонасида. Бу сирнинг домига бир тушдингизми, чиқа олмайсиз ҳам, кутула олмайсиз ҳам менга ўхшаб...

— Ассалому алайкум, холамоёйи, — мен остона ҳатлаб, кўлим кўксимда, каравотларида ўша-ўша, оқ-оппоқ бўлиб, муштдек бўлиб ўтирган кампирга елкамни тутиб бордим. У киши ҳам оқ донасидаги қора хол-холли ёзувлари едирилиб кетаёзган тасбеҳларини кўйиб, кифтимга қоқиб кўришарканлар, момикдан момик кўлларида бир олам хузур топиб, эриб борардим, сўраб-исташларига «рахмат-рахмат, юришибди, ўтиришибди»дан нарига ўтолмасдим.

— Бизнинг тойчоғимиз-чи, ичкиб қолмадими? Кетамизга тушиб, қийнаб кўймадими сизни? Опкелавурмабсиз-да?... — дердилар камига.

Мен қандай айта оларканман, тушунтира оларканман у Ёдгортой билан боғлиқ воқеаларни, Зоҳидхон келиб олиб кетганини? Оллоҳ ўзи кечирсин. «Тузук-тузук, юрибди»дан нари ўтолмасдим.

Ниҳоят, ҳали ҳам кўмилмаган сандал ёнига чўка қолдим. Асал опа қозикдан олган дастурхонни хилвиратиб ёзиб, буви дуога кўл очдилар.

— Илоҳо, овмин, шу қутли қадамлариз билан биз соғинган кишиларни ҳам ўзи етказа қолсин. У ёқдан Чаманимизнию бу ёқдан Саритойимиз, Ёдгормуродимизни, унинг дард кўриб рўшнолик кўрмаган аягинасини...

Мен яна ёлғонлашга мажбур бўлмайин-да, деб ич-этимни еб, дуога кўл очиб турибман-у, бувининг бетларига қарай олмаяпман. Аммо ич-ичимдан «Илоҳим, фаришталар ҳам омин деган бўлсинлар, Ойтўра бувининг дуолари мустажоб бўла қолсин. Ўша жабрдийдаю ситамзадалар қайтиб, буларнинг ҳам бағри тўла қолсин», деб таваллолар қилардим.

Ниҳоят, юзга фотиҳа тортилиб, тахмондаги қутидан бежоғлиқ талинкалар олина бошланди.

Мен «кераги йўқ-кераги йўқ» деганим билан қутидан каллак қанду майиз-ёнғоқлар чиқиб, шаҳарнинг энди расм бўлган чуррак нони ушатилади. Устида дамланган чойи билан потирлаб қайнаб турган митти самовар олиб кирилиб жойини топди-ю, мўъжаз хонага файз ҳам кира қолди. Асал опа лайлакоёққа ўхшаш бир ажойиб нозик гулли бир вақтларги чинакам чинни пиёлаларга аввал чойнақдан, сўнг самовардан бураб, чой қуяркан ва келинлардек назокат-ла узатаркан, мени хаёл опқочиб-опқочиб кетар эди: Қаранг-а, бир уйни яшнатиб ўтирадиган бинойи аёл экан-ку... Саритойи йўқолмасдан бурунги захар-заққумойни кўрингу ҳозир ўтиришини кўринг, дердим ичимда.

Беихтиёр Нусрат поччанинг гаплари айланиб-айланиб ёдимга тушиб кетар эди. У киши:

— Оллоҳга осон. Инсоф бераман деса, ҳар қандоғини ўнглаб қўядики, қалби қандай мойил бўп қолганини ўзи сезмай қолади, — дейишни яхши кўрар эдилар. Шунга ўхшаб, бу ҳам Оллоҳнинг ишларимикан?

Нон ушатилиб, пиёла бир айланди. Мулозаматлар давом этар, уй эгалари мақсадга кўчишдан истиҳола этиб, сир беришмас эди. Ниҳоят, оёқларини узатганча бизга ёнламасига ўтирган Ойтўра буви:

— Узр, биз сизни чақиртириб, безовта этдук, айбга буюрмайсиз, — дедилар минг бир истиҳола ила.

— Безовтаси борми? Хабар олиш биздан лозим, — деб мен ҳам маъзурландим. Ичимда эса, нима гаплари боракан, деб интиқиб ётибман.

— Айтмоқчи, — Ойтўра буви қизларига ўгирилиб қарадилар, — бугун муҳаррамнинг нечанчиси?

Асал опа бармоқларини букиб санай туриб адашиб кетди, яна қайта санаб, жавоб қилди:

— Йигирма тўрти экан, ойижон.

Нимага кун санашяпти — ҳеч ақлим ета қолмасди.

— Шунақами? — дедилар буви хаёлланиб. — У ёғи Зулхижжадан бир ҳафта қўшилса... ўн кун ҳам қолмабди-ку, айтган муддатига, — дедилар ичлари аллақандай сидирилиб. Камига — она-бола бир-бирларига ғалати қараб олишди ҳам.

— Ниманинг муддати, холамоёйи? — дедим ичим тоша бошлаб.

Буви ўша йиғилмас оёқларини оқ чойшаб устидан ҳардамхаёл силар эканлар, бир алпоз тин олдилар:

— Чаманнинг-да, мирзо болам, адо қилди-ку бу юришлари билан.— Шу тоб ичларидан ўрлаб чиқдими ё самовар ичидан тушган чўғ чайиндида вишиллаб ўчдими — хонада бир тур дуд анқиб ўтди. У оловда куя бошлаган жигарга ҳам, сувга тушган чўғ хидига ҳам ўхшаб кетар эди. — Ўшани дардида кун санаб ўтирибмиз-да, биз-муштипарлар...

— Қачон келишлари керак эди? — дедим мен ҳам ичим сидирилиб. — Айтиб кетгандирлар, ахир?

— Айтган, мирзо болам, айтган, — дедилар буви, у ёғига кўча олмай.

— Айтган бўлсалар — келиб қоладилар. Биласиз-ку, Чаман акамни! Сўзларининг устидан чиқмай қолмаганлар.

— Чиқмай қолмаган, тўғри, — деб тасдиқладилар буви, лекин чиройлари очила қолмас, ниманидир айтолмай ўтирардилар.

— Қаёққа кетганлар ўзи? — дедим, зора айтган бўлсалар, деб.

— Ҳов-в, Чаман бўладию айтадим, — дедилар буви бир чуқур хўрсиниб.

Асал опа эса бир мўмин тортиб-бир мўмин тортиб, бош силкиб ўтирибди. Пиёла-сочик ҳалиям қўлидан тушгани йўқ: ёзиб-тахлайди, тахлаб-ёзади.

— Сизларга айтмаса, кимга айтади?

— Шу идорага кирибдики, шундай: айтмай кетади. Қоидаси шундайми?

— Ахир ушланиб қолиши бор, бу ёқда зарур бўп қолишлари бор.

— Бизам неча қайталаб айтганмиз, — деб гап қўшди Асал опа, — уйлансаям сил қиларди келинни.

У энди илгариги Асал опага ўхшаб-ўхшаб кетаётган эди.

— Йўғ-е,— дедим мен Чаман акамнинг ёнини олиб.

Ойтўра буви (билмабман, кўнгиллари бўшашиб ўтирган экан), рўмолча излаб, қизаринқираган мижжаларига энгларини босдилар. Асал опа туриб киртокчадан рўмолчами — нима олиб келиб берди.

— Мани ўтиришим — бундоқ, унинг юриши — ундоқ. Нимаям қилайлик, ёзуғи шундоқ экан, — дедилар буви кўзлари яна ёшланиб кела бошлаб. — Билмадим, шунинг бошини иккита қилиб қўя қолсак, қутулармидик шу мажҳул юришларидан.

— Айтиб кетиптилар-ку, — дедим гап сиғмаса ҳам.

— Айтганиям бор бўлсин, ҳамма гап шунда-да.

Мен қолган чойимни хўплаб, ҳайрон қарадим:

— Тушунмадим...

Ойтўра буви хижолатланиб, юзимга бир қараб олдилар:

— Келавурмасам... кун санайсиз деб эди. Фаришталар овмин деган экан, айтганидай бўлди.

— Қандай-қандай?..

Буви айтишга қийналаётганларини кўриб, Асал опа энгашиб қулоғимга шивирлади:

— Ҳали айтдим-ку, ўша — омонат гап.

Ҳамма нарсани кутсам ҳам, буни кутмаган эдим. Хушим учди:

— Менга тегишлими?

— Ҳа, мирзо болам, қирқ кундаям дарагим бўлмаса, Максудни чакиртирасизлар, деб эди.

— Йўғ-е?!— менинг ич-этим бўшашиб тушган эди.

Ойтўра буви бош тўлғадилар:

— Майли, ҳалиям бўлса, айтмай тура қолай. Ирим қилдим, майлими, мирзо болам? — у киши илтижо-ла тикилдилар,— узр, олдиндан чақирганувзага.

— Унгача балки ўзи ҳам келиб қолар, — деди Асал опа.

Мен эсам, миям карахт тортиб, каллаварам одамга ўхшаб қолганманми, эпақали бир фикрга келолмасдим. Кошки билмасам, қаёққа кетганини! Лекин буларга айтиб бўладими! «Ҳов, Тибетдами, Тангритоғ деган мамлакатдами — қиёматли ошнаси бор. Менинг акам! Қанчадан бери — на хат, на хабари бор. Ўшанинг дараги чиқиб, (қандай аниқлаган — ёлғиз ўзи билади!) жўнаб кетган!» деб. Айтиб бўлармиди кампирнинг ўтакасани ёриб?!

Барибир бояги гап ҳеч миямдан кетмаяпти: қирқ кунгача келмаса, мен нима қилишим керак экан? Бу нима дегани? Жуда ғалати-ку?..

— Ундан кўра, Сиз, мирзо болам, анави остонамизга танда қўйволганларни билиб беринг. Айтгин, Асал, — дедилар буви биз томон ярим ўгирилиб.

Қизи у кишига чой қуйиб узатаркан, бош силкиди:

— Хўп, ойижон, хўп.

— Ким... танда қўяркан?

— Бир ижрокўмданмиз, деб келади, бир идорадан, деб... Ижикилаб бир нималарни сўрагани сўраган, — деб тушунтирган бўлди Асал опа.

Бир нарсани тушунсам, ўлсин агар:

— Нимани сўрайди?

Асал опа елка учуриб, лабини бурди: (Ана, шунда у ўзим билган Асал опага ўхшаб кетдию, яна мулойим қиёфасига қайтди)

— Билмасам. Ҳали дўмавойни титкилайди, ҳали ўзидаги рўйхатни. Яширманг, яна кимлар туради, деб тергайди.

— Болохонага чикмадими, ишқилиб? — дедим ичим тўкилиб кела бошлаб.

— Қаёқда! Қўймадим! — деди у қошлари чимирилиб-тушиб.

«Бормисиз! — Мен ич-ичимдан уни ёктириб қола бошлаган эдим. — Яхшиям сизга рўбарў бўпти».

— Киrolмабдими, қўрқадиган жойи йўқ, — дедим дадилланиб. — Бу ёғини ўзимга қўйиб берасиз: ишхонадан битта кўнғироқ қилсам, нафаслари ўчиб кетади.

Ойтўра буви аzza-баzza дуо қилишга тушдилар:

— Вой, баракагина топинг, мирзо болам. Яхшиям чақирганимиз. Чаманни йўқлигини билинтирмай турунг. Шуни айтадилар-да, ҳар хонадоннинг эркаги бўл-син-у, Аллоҳ паноҳида асрасин, деб.

— Бўлди, ўзим тез-тез келиб тураман. Кейин... тортинмай кўнғироқ қилаверинг, чақираверинглар, — деб ваъдани қалаштириб, уларга таскин берарканман, кўнглимнинг бир чеккасида «У суриштириб келаётганлар ким ўзи? Кимни қидирадилар? Ёдгорними, кеннойимними?» деган иштибоҳ ғимирлаб-ғимирлаб қўяр, буни мана бу муштипарларга билдирмай қўяқолай, деб уни ичимга ютганим-ютган эди. Қолаверса, Чаман акам нима деб тайинлабди экан? Ҳеч тагига етолмай ўтирибман. Буви қирқ кун бўлмабди ҳали, деб ирим қилдилар. Шундан кейин қандай сўрай оласан?!

Гаплар ҳам поёнига етиб қолгандек эди, мен туришга ҳозирлана бошлаб, яна бир таскин бергим келди.

— У сўраб келгувчилардан жудаям қўрқманг. Назаримда, улар хешларини излашадир, — дедим.

— Кимлар?— дедилар Ойтўра буви хушёр тортиб.

— Ахир, Ёдгорнинг Тангритоғда қолган хешлари бор-ку. Ўшалар излаётган бўлишса керак-да нуридийдаларини...

Ойтўра буви ўтирган жойларида бир ерга етиб, ҳамду саного тушдилар:

— Оллоҳ-Оллоҳ! Ҳали шундоқ эдими! Чиндан Ўзининг карами чексиз, поёнсиз. Тўғри айтасиз, хешлари қараб туришармиди. Субҳаналлоҳи ва бихамдиҳи, субҳаналлоҳил аъзийм. Ўзинг мушкулларини осон этгил,— деб дуо қилганча қиблага юзландилар.

Ё Мусаввири олам! Менинг кўз олдимда эса, Ойтўра бувининг юзларидек ёруғ бир нур туриб олган, қаёққа қарасам ўша ёққа кўчар, сув тубида ётган ёмбидай живирлаб кўзимни қамаштиргани-қамаштирган эди. Гоҳ сап-сарик хандалакка айланади-қолади, гоҳ бир ўрам сарик ипак тўпига. Баъзан эса, гўё юлдузлар туркумидай живирлашга тушиб берадию ўз пошшосига эргашган асаларилар тўдасидек ғужғон ўйнай бошлайди. Нима экан, ҳеч билолмайман. Бу ҳолдан азбаройи тўлқинланиб бошимни кўтарсам, денг, ўша нур кўчиб бориб, Ойтўра бувининг бош томонларидаги анави жилдга кўндию мени ҳайратга солиб, унга сингдикетди, тавба.

Кўз олдимда жигарранг чийдухобадан тикилган жилду унинг ичидан бир энликкина чиқиб турган эски-қадим қитобгина қолди, холос. Унинг ёнида ўша девор қозикқа осиглиқ бошқа бир — най бўлиб найга, сурнай бўлиб сурнайга ўхшамаган, лекин қадим бир матодан тикилган жилдга осиглиқ нарса турибди. Мен уни ҳар гал бу хонадоннинг авлоддан-авлодга ўтиб келаётган шажара қоғози бўлса керак, деб тахмин қиламан-у, бувидан сўрашга журъат эта олмайман. Бу гал ҳам тилим бормади. Мавриди эмасди.

Фақат жиғиллаши гоҳ сусайиб-ўчиб, гоҳ яна қайтадан жонланаётган самовар ёнидаги Асал опа Саритойини ўйлаб кетганми, ўксиғини ичига ютиб, жимгина йиғлаб ўтирар, ора-чира ҳиқиллаб қўймаса, кўнгилни эзадиган нарса йўқдек эди гўё...

11. ҲИЖРОН ШЕВАСИДАГИ МАҲФУЗ ХАТЛАР

Дунёда бировнинг бировга аталган хатидан ғаройиброқ нарса йўқ. Яна улар айрилиқдаги келин-куёвларга тегишли бўлса!

Бу эса, устига-уштак бошқа имлода эди. Фақат бировгагина ўқитиб, нималигини билиш мумкин. Қолаверса, бировнинг хатини эгасидан бир оғиз сўрамай бировга ўқитиш мумкинми? Ҳар қанча ғаройиб бўлган-да ҳам (асли акам ҳақида бирон мужда чиқиб қолармикан, деб ичим қуриб ётибди!) бу мумкин эмасдек эди. Аввало бировники! Устига-уштак омонат. Кенно-йим эшитса нима дейди?

Поччага олиб боргим келмади. Ия, Мақсудхўжа, кеннойингни дараги чиқибам бизга индамабсан-да, десалар нима деган одам бўламан! Ундан кўра, ўзига қайтариб бераман. Нима қилса қилсин. Хоҳласа асраб қўйсин, хоҳламаса, йиртиб ташласин. Нималар кечгани бир умр қоронғи қолсин! Муҳими, у акамни кутяпти-ку. Оз эмас, кўп эмас — неча йиллардан бери, бировларнинг эшигида сарсон-саргардонликда юриб ҳам, Оллоҳ юборган дардларни бир эҳсондек кутиб, чидаб келяпти-ку. Шунча сабр-бардошни қаердан топди экан? Чивиндек жони, аёл бошига? Сабил экан-ей тагин ҳам жони...

Ишқилиб, акам омон бўлсин, буларнинг бахтига, шунча кутганига. Ахир, Чаман акам топгандир-ку? Қайтиб ҳам қолар-ку...

Шундай маҳзун хаёллар билан уйга кириб борсам, ойим отин ойиларидан ёдгор қолган қалин қизил гилам устида (кўрпачадан тушволиб) чордона қуриб, энқайиб ўтирибдилар. Ҳадеб тиззаларидаги кафтларининг орқасини силайдилар. Гоҳ унисини, гоҳ бунисини. Эшиклари қия очик, қуруқ якандоз ёпилган сандал ортида (мен ўзини кўрмаётирман) кимдир нимадир ўқияпти. Ойим тоза қулоқ осганлар. Мен келганимни сезмаганлари сезмаган, ора-чира бурунларини бир ғалати тортиб ҳам қўяяптилар. Худди ўксилари босиб-босиб келаётган каби.

Зинада оёғимдагини ечаётиб қулоқ солсам, таниш овоз, ўқияпган келиниз!.. У ўқирди:

«... ҳомилам кун сайун билинуб бораду. Мен бояқшигина уни ичдан сириб ҳам, устимдан халату камзуллар кийиб ҳам яширолмасдум. Яшургандай бўламан-у, яна ҳамма менга

қараётгандек... бу бахтиқаро қорнидагину қайдан топду, қаердан бўйуда бўла қолду, деяётгандек. Тушунинг, бош кўтаролмаютирман. Айтурга тилим йўқ. Биров сизга уй берур, жой берур-да, яна маломатларга қолурму? Менинг кичигойум, сизнинг холамойингиз — у фариштадайин зотлар шундаюн маломатларга қолсунларму...»

Мен ниманидир англаётгандекман-у, тагига етолмаётирман. Нима бўлса экан? Ким бўлса экан? Наҳотки шундай сирларни бировга очиш мумкин, ёзиш мумкин?

Бир кадам босиб, айвонга чиқдим. Саиданинг нигоҳи менга тушиб:

— Вой, булар кептилар-ку! — деб сакраб тураётиб негадир лоладай қизариб кетди. Қўлидаги... унниқиб кетган дафтарни қаерга яширарини билмай гарангсиди. Танидим! У ўша эски уйимизда қолиб кетган дафтарларга ўхшаб кетар эди. Наҳот ўша омонат хатлар?! Қаердан ола қолибди? Қолаверса, хотиним у эски имлодаги нарсани қандай ўқияпти?

— Нимага сўрамасдан... олдиз?

— Кечирасиз, — Саида ер чизиб қолди. Қимтилган лаблари қонталашиб борарди.

Менинг «бемаврид тергашим»дан ойим аста бошларини кўтариб, елкалари оша қараб қўйдилар. Ўзлари ўша-ўша гилам устида чордона куриб ўтирар, фақат кафтлари орқасини сийпашдан тўхтаган эдилар.

— Ҳа, Максудхўжам? Мен айтиб эдим, — дедилар.

Мен салом бериб, кириб боравердим. У киши алик олиб, тузукрок ўгирилдилар:

— Шошма. Қаердан топдинг бу нарсаларни? Ё боя-қишгинанинг дарагини топиб ҳам миқ этмай юрибсанми? Анув кунги болакайни ҳам... ким деб тушунтириб эдинг?

Ўзим кириб, ўзим мулзам бўлиб қолдим! Ростига кўчмай бўлмасди:

— Эски уйдан, ойи. Токча орасида экан.

— Бир оғиз индамадинг-ку?

Яширишнинг ҳожати қолмаган эди:

— Ойи, у киши илтимос қилиб эдилар. Ўзлари шу шаҳардалар. У кунги болакай ҳам шуларнинг Ёдгори,— дедим тилимнинг тушовлари ечила бориб.

— Дард эди! Гўр эди!.. — Ойим бетимга ёмон қараб, юз ўгириб олдилар. — Тилинг бор экан-ку! Айтсанг ўлиб қолармидинг?!

Миқ этолмай қолдим. Энди кеннойим билан боғлиқ барча гапларни айтиб қутулмасам, қутулолмасдим.

— Хоҳласангиз, олиб бораман, ойи. У киши шифохонадалар. Сал тузалиб олсинлар.

— Вой, ҳали шифохоналарда ётибдию... бир оғиз айтмадингми? Бирров кўриб келишга ярамадикми? Эс-песинг жойидами, бола? Сени ким айтади газетада ишлайди, кўча кўрган, деб? Вой, Максудхўжам тушмагу-ур, ҳалиям болалигинг, дўлворлигинг қолмабди-ку.

Мен ер чизиб қолган эдим. Ўтиришимни ҳам, нима деб узр сўрашимни ҳам билмасдим. У киши эса астойдил ҳафа бўлганларидан мандан юз ўгириб олган, қараб ҳам қўймасдилар. Мен ҳатто эланиб, узр сўрашдан ҳам ҳайиқиб турибман. Баттар гап эшитиб олишим мумкин. Негаки, айб ўзимда. Вақтида айтмаганман.

Ниҳоят, у киши юзлари ёришмай ўгирилдилар:

— Қачон чиқаркан, бояқишгина?

— Бир ҳафта-ўн кунларда жавоб тегиб қолар, — дедим шошибгина.

— Унгача оборасанми ё тагин уятли бўлиб қолавуоровзами?

— Обораман-обораман, ойи. Сизни обормай, кимни обораман, — дедим у кишини юмшатишга уриниб. Аммо ойим жаҳлларидан тушадиган кўринмасдилар:

— Жа, оборасан! Ман сани ўша ишхонангга тукқан эканман-да. Жужур эдим дейсан — кетасан, фалон ёққа дейсан — кетасан. Оқибатниям биласанми?

— Ойи, мана юрибман-ку, ўша келинойимнинг ташвиши билан.

— Юрганинг шуми? Бир оғиз айтиб қўймай? Сенлар Яхё бўлолмайсан. Шу томонга йўли

тушди дегунча кўргани киради. Борса-келса оқибат бўлади-да. Сенлар ўзингдан ортасанми?

Мен тиз чўкканимча миқ этмай қолган эдим. Нима деяётган бўлсалар — ҳаммаси тўғри. Биз Яҳё тоғадек бўлолмаймиз. У киши ўн марта келиб кўрганларида биз бир марта боролмаймиз. Кўчиб кетишгач-ку, йилда бир марта борсак борамиз, бўлмаса йўқ. Аслида биз жиянмиз, бориб кўриш биздан лозим, кўзлари ожиз бўлиб ўтириб қолган холамларни кўриб қўйиш, дуоларини олиб қолиш биздан лозим. Қаёқдан ҳам Чаман акамнинг ўша (овоза қилма деган) гапига кириб, ичимга ютдим. Айта қолсам-ку, шу дашномлар йўқ эди.

Ойим секин қараб қўйдилар, мен бош кўтармасдим. Буни кўриб юмшадилар.

— Бояқишгина, қаерларда жон сақлаган экан?

— Ўша хат ташлаб кетган одам — акамнинг жонажон оғайнисиникида, — дедим у ёғини очиб ўтирмай.

— Ҳа, барака топсин. Манавини оқибат дейдилар. Шаҳарли бўлсаям, қай кўчаларда санғишиб топган бўлсаям, чин ўртоқ экан акамга. Ёмон кунида яраб-ди, — дедилар астойдил алқашга тушиб. — Кенно-йинг тузалиб чиқиши-ла бизни оборасан. Айтишмасин, булар қанақа оқибатсиз одамлар экан, деб. Майли, бор, ечиниб чиқа қол. Унгача биз эшитиб туровуз бу ёғини.

— Шу ҳижжалашида тонг отадими, — дедим чиқа туриб.

Хотиним бир қараб қўйди-ю, индамай қолаверди. Мен эсам, чиқишга чиқдим, ечинишга ечиниб, кийимларимни алмаштирдим, аммо қайтиб чиқишга энсам ёр бермасди. Недурки, дафтарларни сўрамасдан олгани етмай, уни ойимларга ўқиб бериб ўтиргани алам қилаётганди. У ўқимаса, мен шунча дашном эшитармидим?..

Гина, алам бир тараф, лекин ўзим ичим қуриб, китоб варақлаб ўтирибман-у, миямга бирон нарса кир-са — ўлсин агар! Фикри-зикрим ўша ёқда.

Ахийри бир маҳал Саида чиқди. Хатни қайнона-келин ўқишиб, тоза йиғлашган шекилли, ковоқлари шишиб кетибди. Лекин шунда ҳам сир бергиси йўқ.

— Адаси, мошхўрда солиб қўювдим. Гурунч ташласамоқ пишади. Ё бирон пиёла чой опкелиб турайми?

— Эн-дими?! — дедим боягиларнинг аламига ҳам.

— Кўрдингиз-ку, ойим нима дедилар, улардан ўтиб...— дея олди.

— Яхши, очдан ўлмасман ярим соатга.

У дафтарни секин жойига қўйиб, чиқа бошлаб эди, тўхтатдим:

— Шошманг... Буни ўқишни қачондан биласиз? — дедим дафтарга ишора этиб. — Мен кимга ўқитаримни билмай юрибман, бу ёқда сиз...

У гинаомуз қаради:

— Бир оғиз айтсангиз экан ўзингиздан ортиб...

— Ҳа, энди, ишимни биласан-ку, — деб баланд келдим.

У иссиқ жилмайди:

— Юрган экансиз-ку, кеннойингизнинг кетида, ишдан ҳам вақт топиб...

— Юрибман, — дедим тўғрисига кўчиб. — Бир мусофирнинг кетида юриш — аввало, савоб, қолаверса, у жабрдийдалар кимни қора тортиб келиб, шу кўйга тушибди?

— Ҳа, шуни айтинг, тағинам фил эканлар, — деди Саида бўшашиб.

— Ҳаммасини ёзибдиларми?

— Ҳа, ҳеч кимга ёрилолмай шунга тўккан эканлар.

— Ўзимга қачон ўқиб берасиз? — дедим ичим қуриб.

— Ҳижжалашимга чидасангиз, — деди у кулиб.

...Мана, ўша эгасини топмаган мактублар. Бир вақт-лар бизнинг Каттабоғдаги эски ҳовлимизда ярим йилгина турган кеннойимнинг сардафтари. Ёлғиз акамга атаб ёзган, унгагина тўккан дарду ҳасратлари. Бу тарих тўла бўлсин учун мен уни сизга у кишидан берухсат бўлса-

да, (албатта, кейин бу қисса китоб бўлиб чиққунича изн сўраб кўярман, деб) илинмоқдаман.

Жудолук диёруда қолмиш кишимизга тегсун, илоҳум

Менким, ўз жуфту ҳалолунгиз, бир ҳафтагина эркалаб улгурган жамилангиздурман. Майли, бор жонум, оталар юртига, арвоҳлар ёр, руҳлар мададкор бўлсун— Оллоҳнинг паноҳига, изингдан этиб боргайман деган Маҳфузангизман.

Йўлларингизга термулук кўзларум тўрт бўлду. Ўлтурубман: кечалари уйқум ўчиб. Тонг-саҳарларда дуои илтижолар этуб. Тиқ этса, Султониммасму, деб юракларум тошуб-ҳапруқуб.

Ой кетудан ой кетмоқда сувдай оқуб, кун кетудан кун ўтмоқда бағрум ёқуб... Аммо Сиз йўқсиз. Ҳатто элчуларингиздан дарак йўқ. Биладан, узоқнинг иши қи-йун. Лекин бир оғуз мужда юбориш шунчалар мушукул эдимун? Ё биздан кейун сарҳадлар беркулди-қолдумун? Биздай ожиз-нотавонлар ўтуб, сизлардаюн эранларну битталаб тердулармун? (Худо ўзи асрасун).

Шуларни ўйласам, мени ҳам Юсуф алайҳиссаломдек бир тубсиз чоҳқудуққа ташлаб кетушгандек, ҳалу беру халоскорум келуб етмайдургондек туюлавераду-туюлавераду. Икки рақъат намоз ўқиб, Оллоҳга дуои илтижолар қилмагунумча ўзумга келолмасман. Сўнг «ҳуваллоҳуллазии»ни ёлғиз сизга атаб ўқугайман, зора нолаи зорумни ижобат этуб, Сизну бало-қазолардан асраб қайтарса, деб. Ёлғуз орзум шу: Оллоҳ бизга-да хотиржамлик ато этсун, падарларумиздек тентиратуб қўймасун. Синасун, имтиҳон этсун — шу Ватандан жудо этмай, сарсон-саргардон этмай синасун.

Мен азбаройю кимга ёриларимну, дарду ҳасратларумну тўкаримну билмай, ахийри ўзингизга хатлар битмакка, жўнатмасам-да (ахир қандоқ ҳам жўнатай?! Ўртада сарҳад, қанча тоғ-довонлар ётибду. Мен бояқишгинанинг битикларину ким ҳам Тангритогга етказгай?) шундай бўлса-да, ҳарна енгил тортарманму, деб ёзмоқни бошладум. Шуни ўзум ихтиёр эттум. Худо хоҳласа, бир кун келиб ўқирсиз. Менинг азиз жамилам ота юртда шундай кунларга қолганмуди, бир ҳафталик келин боши ила шу кўргуликларга чидаганмуди, деб... ичингузда бир ҳислар уйгонса — шунинг ўзи менга кифоя.

Энду ўзумдан сўрасангуз, сарҳаддан омон-эсон ўтиб олдук. Оллоҳ отамларну бунданам азиз қилсун, топган маҳрамлари — чин мўмин экан. Еру кўкка ишонмай, пардаи исматдаги ўз қизидай кўруб, олиб ўтду бу ёқларга. Ҳар текиширувчию гумонсираганга қалқон бўлуб, паранжю сачвонумни олдирмай-очтирмай. Дадам бу ёққа жўната туриб, қўшган одамлари (Оҳ, қандайун ҳам одамбилар, одамтанур эканлар!) ўзу чиноқ, ўнг қулогининг юмшоги тамом йўқ, устуга устак гаранг бир киши эди. Ўнта гапга битта жавоб бераду. Шунақа ҳокисорки, бировга ёмонлуқ соғинолмайду. Ҳали-ҳозур ўшал қорасоқол — гаранг одамнинг ҳаққига саҳарларда дуолар қиламан. Оллоҳнинг фазлу марҳаматину сўрайман унга. Ўшал одам ўз етум қизидай мени эску-тускуларга ўраб, ёмон кўзлардан асрамаса, икки дунёда ўтолмасканман бу ёқларга.

Ойим бояқиш, мену еру кўкка ишонмас ойугинам худди қудалариникуга жўнатган кабу асл келунлик либосларумда, духоба паранжуларда йўлга чиқарган эканлар.

У киши ҳовлусига опкируб ҳиндудай қора, эти устухонига ёпишган (лекин кўзлари бирам мулойум) бир аёлга (хотину бўлса керак) буюрган эду, мену «вой, келинпошиша, айланай сиздан», деб ичкаруга бошлаб кетду. Бирпасда киртахларну кўтаруб, сандуқларну очуб, лозим эдимун, кўйлак эдимун, нимчалармиду топиб олдумга қўйди-да, ўзу чиқаётиб:

— Машиларни кийволақолинг, ирганманг, айланай, неча кийилган бўлса шунча ювилган,— деди. Кейун офтобда ўнгуб-ла кетган сидирга паранжу кўтариб кирду.

— Машини ёпинуб оласиз, келинпошиша. Замон чоп-чоп, ашини кўтараду. Ўзиззикини бир бўхчага тугиб бераман, бемалол кетасиз, — деди.

Кейун: «Амакиззи раъйларига қарайсиз-да, қаттиқ-қуруқ гапурсалар кўнглизга олмайсиз-да.

Юра қолинг. Илоҳим, ой бориб, омон етинглар. Оллоҳим ўз паноҳида асрасин. Борган ерингиздагиларга дуои салом айтинглар. Насибамизни қўшган бўлса, орқанлардан биз ҳам бориб қолармиз», деди.

Қандай боришаду ё амаки жой топуб, кейин олуб кетадурларми — тушуна олмасдум.

Бу орада улар хайр-хўшлашиб, ортумиздан иримизга сувлар сенуб чиқа бошлашди. Ҳиндудек қора хотин чиноқ эрунинг елкаларини силаб, юзуга суртар, икки гапунинг бирода:

— Ҳой, дадаси, дадажониси, узоқиб кетманг-а, бизларни-да олиб кетадиган бўлиб келинг-а,— деб тайунлар эду.

Чиноқ амаку менунг энгул-бошум, паранжу-сочвонларумга қараб:

— Ҳа, бу бошқа гап, қизим, — деб қўйду, — ҳали қаерлардан ўтмаймиз, кимларга рўбарў келмаймиз. Етволайлук — ҳар қанча орзу-ҳавас сиз билан...

Уялублар кетдум: шу таишиларну илгаруроқ ўйласам, бўлмасму экан?

Мен йўқчилукдан опаларунинг эскуларину кийуб катта бўляпган, ҳалутдан паранжуга ўранволган қизалоққа ўхшаб қолган эдум. Бу жуда ажойиб эду, Мурод ака. Ўзумга ҳам ёқуб қолганду. Чиммат орасида ўзумну эмин-эркин, осудароқ сеза бошлаган эдум. Негаки, чиммат орасудан келатурган одамну билар даражада қараб олиши мумкун эду. Очиқда уяласан кишу. Ҳаё ҳам қўймайду. Чиммат орасида эркинсан. Лекун Сиз хаёлузга ҳам келтурманг. Шарият биз аёлларнунг феълудан ҳам олунган, Мурод ака. Эланг: аёлларузга айтунг. Кўзларину номаҳрамдан тийсунлар дейулган. Гуноҳ — кўз зиносига қараб кетадур... (Биз аёлларга Сиздек ёлгуз ўз никоҳудагиларга тўйуб-тўйуб тикилмоққа изн берилмиш. Ортумдан етуб келсангиз ману у бахтга эриштиргайсиз. Билунг, менга Сиздан ўзгасу керак эмас! Фақат ўрни келгани учунгина айтдум.)

Шундай қилуб, кетдук: охирию поёну кўрунмаган, тугамайдурган йўллар билан — довон ошуб, тоғ ошуб. Қир ёқалаб, даит оралаб. Йўлда бир мартагина кимнингдур шалдиороқ аравасига тушубмиз. Ич-этум тўкилуб битду, деб ўйладум. Оёқларум ором топгану билан ўзум тўкулуб тушгандай эдум.

Ҳеч ерда мен — эски-тускига, опасунингму — кимнунг паранжусига ўрануб олган кимсага қараб ҳам қўймас эдулар. Мен бир чеккада сизиндудек мунгайиб турар, ҳужжатларну амаку кўрсатуб, мену кими деб тушунтирар — кейун қўйуб юборушар эду. Ҳар гал юзингуну оч, деб қолушларудан зир-зир титраб тураман, Оллоҳга дуо, илтижолар қиламан. Ўзинг мавломизсан, ўзинг асра, деб ёлбориб тураман — ўзу ўнглайду. Кўнглуга соладуму, инсоф берадуму, энг баджаҳллари-да, бир қараб қўядиру индамайди.

Оллоҳ бор, Мурод ака, қўллайдурман деса, ҳар қандоқ ерда қўллайдур. Ман-ман деган чегарачи-назоратчуларну кўзини кўр этуб қўядурганам, эсину оғдирадурганам ўзу.

Ойум оятал курсийну ўқуб бор, у сенинг қўрғонунг деб эдулар. Ўша сабаб бўлдим, ишқилуб бу катта шаҳаргача омон-эсон етуб олдук.

Аммо етдумиз деб бевақт хурсанд бўлган эканмуз! Эску Жўвадан биз қидурган одам аллақачон уйуни сотуб, кўчиб кетган, қаён бош олуб тўзуб кетгануни ҳеч ким билмасду. Амаку ману бир уй соясига ўтказуб қўйуб қаерларга боруб келмаду — биламан дейдурган одам топилмасду. Бу ёқда кун аввал асрдан ўтду, кейун шомга қараб кетту. Ичумизни ит таталайдур: қаердан бир бошпана топарканмуз, деб, тонг отдирарканмуз, деб. Ахийри ўша сиз қулоғумга шивирлаб айтган манзил тилимга кела қолду:

— Шу Эску Жўвада Зарқайнар деб аталмуш кўча бормуш, шу кўчада Нусрат почча демши одам... — дедум амакига.

— Ким? — деду кафтуни қулоғуга тутуб.

Мен қайтардум.

— Ким айтти? Ҳожимми? Бизнинг тутунган акамизми? — деди (шундагина билибман, бизга тутунган амаку эканини!)

Мен айтолмай ер сузиб қолдум.

— Э-ҳа, куёвга тегишимми, унда топса мумкин, ишонса мумкин, — деду.

Шунаққиб биз уларну топуб бордук.

— Вой, шунақами? Вой, ҳой, Санобар, суюнчилигни эшит: Султонмуродингни олдидан келишибди! Мозор босиб келган меҳмонларга қара, катта уйга жой сол. Вой, ҳой, Миновар, самоваринга қара. Оёқларининг тагига қўй сўйса арзийдирган кишилар кепқопти, — деб шошуб қолишду.

Тошканну асл одамларину шунда кўрдум; меҳмон деса, жонларину қўшуб берворишар экан. Сизну номингизну эшитибоқ бағирларину очуб юборишду. Ё улар чиндан ҳам шундай ҳалим одамлармиди, ё Сизну уруғ-аймоқларуз ўзу шунақами — билолмасдум.

Кирдук. Қўярда-қўймай бошимдан паранжую соч-вонумни олдиришидю... қотиб-ла қолишду. На сиз кимсиз, деб сўрай олишаду, на қаердансуз дея олишаду. Тикилуб қолишибди. Ахийру холангизларга (уят бўлса-да) ўзимну танутдум:

— Мен... ўшоқлу келинизман, Маҳфузаман, — дея олдум.

— Вой, келинизман деган шириндан-шакар тилиздан, ўзим айланай, қани, бошиқатдан кўришиб қўяйлик,— деб юзларудан нур ёғилуб қучоқ очарканлар, тепчук қозозлар ҳидиму, дўппу ипақларунинг ифор ҳидлариму гуркираб борарду. Ахийру катта қизларуга:

— Ҳой, Санобар, сандуқни оч, кўрмангага бир кийим ипақли ол, чоп, — дедулар.

— Вой, қўйунг, холамою, нима деяпсиз? — дейман нуқул.

У ёқда эса, холамоюнунг қизлари эслару оғуб бир-бирларига шивирлашаду:

— Вой, анувнинг ўзи-ку, қўйиб бичганми, бичиб қўйганми, Марғу-ку, — дейишаду.

Марғуси ким экан, ўша сиз ҳам мену унга адаштирган келинму — билолмайман.

Ахийру икки кийимлук ипақли, бири қарғашойи атлас, бири сариқ атлас кўтариб чиқиб, иримига бошумга қўйишди. Муборак бўлсун қилишди.

Мен ҳам бошумга рўмолумни келунлардек солиб, унинг икки четудан тутганча (Сиз ўша кеча тушунтиргандек) тошканчасуга келунсалом қилдум. Аввал жондан азиз холангизга, кейин Санобару Минавар опаларга.

— Кў-ўп яшанг, қўша қаринг, — деб дуо қилишди.

Билсангуз, мендан бахтли одам йўқ эду ўша топда, Мурод ака.

Кейин бошиқа уйга опкириб, бўхчамни ечдиришуб, уйдан чиққанумдаги кийимларумну кийдируб чиқишду-да, почча билан чиноқ амақунинг олдуга саломга олуб киришду. Бир уялдум, бир уялдум. Ҳеч қачон бунчалук ҳолга тушмагандум. У шунақа ширин ҳам тотлу десамму, уятлу ҳам, кераклу десамму, бир юмуш эду. Ундан кейин одам ўзуни қушдай енгил ҳис этарду.

— Кўп яшанг, келинпошиша, туп қўйиб, палак ёзинглар, кўркам-кўркам фарзандлар кўринглар. Оллоҳ ёмон кўзлардан ўзи паноҳида асрасин, илоҳим, — деб дуо қилдулар тез ҳансураб қоладурган поччангиз. Кейин қўйунларидан катмонларини олиб, нечтадур қизил ўн сўмлик узатдилар Санобар опага. — Бу маширқли келинимизга мендан ёдгорлук бўлсун, битта тилла соат олиб бергайсизлар, удум шундай — қутли уйдан ҳадя.

Мен бошум гир-гир айлануб, зўрга чиқуб кетдум. Уларга чой қўйуб узатишни-да, нутибман. Эсласам, ҳалу-ҳалу ёноқларум лов-лов ёнадур.

Шундай қилуб, ўшал — Сиз бир муддат умргузаронлук қилган кўп қадум хонадонга (йўлкаларию ковшандозлари мусулмон гиштан териб ишланган, вассажуфтли кенг-кенг, тахмон томонларуда ёзнинг неъ-матлару — беҳулардан тортуб нокларга қадар, узумлардан тортуб чилонжийда шохчаларига қадар осилган дор ёғочлари бор) уйларга келуб қолдум. Маҳрам амақум мени уларга ишонуб қолдируб кетдулар. Қайтуб кеттиму ё хешларину излаб кеттиму, билолмадум.

Бир ойчаму, қишига қадарлу шу холамоингизникуда қолдум. Мен ўшал сизга жондан азиз кишуларникуда умрбод Сизну кутушга розу эдум. Лекин бир кун... қўрққанум қошимга келду.

Билуб-билмай қилган қайсу гуноҳларумга — ширун ошум захар бўлду; тинчлигумиз бузулду. Кимдур етказганму, нозир суриштируб келду. Эмушки, бу хонадонда сарҳаддан ўтуб келган одам яшайтурганмуш, рўйхатдан ўтмасам, бўлмасмуш, фалон жойга борсин эканмушман.

Холамоий Нусрат почча билан маслаҳат қилган эканлар:

— Бекорларни айтибди, хомтама бўлмасин! Келса, менга учрасин. Дарвозани занжирлаб юринглар. Жуда қўймаса, дон ҳужрага киритиб, кейин очинглар, — дебдулар.

Ўша энг четдаги эшиги ҳамиша қулфлоглиқ турадурган дон ҳужрада, кўрган бўлсангиз, тандурдан катта-тандурдек хумлар кўмуглиқ экан. Ўшалардан биттасуни артуб-суртуб ичига говранўш тўшаб беришду. Биров эшикдан қистаб-чақируб келса денг, мен боя-қиш — Сизнинг жуфту ҳалолингиз ўшал ўрага тушуб оламан. Устумга эску-тускуларни ташлаб, ёнуб ташлашаду. Ана, шу гўрдан қоронгу ўрада жон ҳовучлаб ўлтуришилларимну кўрсангуз. Бир кунда неча марталаб тушиб чиқардум, ўлуб-қутулардум.

Бир гал денг шошганумдан ялангоёқ қочуб кирган эканман, балкум кавушум қаерлардадур тушиб қолгандур, ишқилиб хумга тушуб бошумга гирдум патнусни тортуб, хум устини беркитганумнию чўнқайганимну биламан, товонимну бир нима жаз чақуб, жонум бошумдан чиқиб кетаёзду. Ҳушим оғуб ўлтируб қолубман. Кейун билсам, жонҳолатда сапчуб кетганумда бошум гирдумга урилиб, эсум оғуб қолаёзган экан.

Ҳайтовур, холангузлар югуриб келуб, тортиб олишду. Қарайса, бошмалдоқдаюн чаён тушуб қолган экан. Кўз олдумда ўлдириб ташлаб, чаён чаққанда ўқиладурган дуоларни ўқишду, тўпигум тепасидан сириб боғлаб, табиб кампирни чақириб чиқишду. Оёғум лўқиллашию жонум оғришудан ўтируб-ўтиролмаيمان, юруб-юролмаيمان. Хун-хун йиглаб, ишишуб кетубман. Мусофирлук ўлсун, кўз олдумдан сиз, дадам, ойим ўтаверасизлар. Худди чақирсам эшитадигандек жойда турибсизлар. Дадам Сизга нималарнудур тайинлаётурлар, ўқдираётурлар. Ойим ора-чира кўз ёшларину артуб, бир чеккада турубдулар. Нима бўлган, ё мени ўлду деб эшитишганму — мотамсаро маслаҳат қуришаду. Сиз ҳеч бошингизну кўтармай-ла, ердан кўзизну узмай-ла турибсуз. Бу нимадан белгу экан, деб қўрқуб кетяпман. Ойи, Султонмурод ака, деб бақирай дейман-у, овозум бўғзумдан чиқмайду. Хун-хун йиғлайверибму — овозум чиппа битган.

— Ана, бўлди, қўрқма, қизим, Худо хоҳласа, ана шу нарса захрини сузуриб ташлайди. Яхшиям товонга тўғри кепти, бошқа жойни чаққанданми, кўп овора қиларди. Қўрқма, Худо асрабди. Оллоҳ ўзи гамхўр, бу ёғига ҳам кушойиши бергай, — деб табиб кампир ихрай-сихрай чиқуб кетду.

Чиндан ҳам бир ухлаб турсам, сув-сув терлаб, енгил бўп қопман. Оёғумдаги бояги оғруқлар ҳам аллақаяёққа чекилган. Фақат боя, сизлар кўзумга нега кўрундунгиз — ҳеч тушунолмаيمان.

Шу-шу биров келса ҳам қочирмайдурган, хумга йўлатмайдурган бўлишду.

— Худо олсин, нозир-позирини. Раҳматуллахонга айтинг, ҳой Санобар, битта кўнгироқ қилса, йўламайди-қўяди. Қачонгача ўз келинувзани яшириб ўтиравуз, — дедилар холангуз.

Нозир келишину тўхтатгану билан орқасидан — қаердан эшитишган олдинма-кетин бир совчилар босишга тушду. Бирини жўнатуб улгурмай, иккинчиси дарвоза қоқиб келаду.

Холангуз мену Муҳаббат кеннойининг уйига қочириб қўйуб, совчилар билан ўзлари муомала қиладилар. Вой, қизимиза ҳали бўй етмаган, ёш бола-ку, ақлини сал танисин айланайлар, дейдилар. Улар менинг довругимну қаердан эшитишган, бир кўрмагунча кетгулариям, тургулариям келмайду. Ахийри холангуз бояқиш, тепадаги уйда кизакка тепчиқ уриб ўтирган Минавархонну ойнадан кўришга ижозат этадулар ва:

— Бўйи етиб, жойи чиқса, узатмай қаёққа боравуз, айланайлар, шу ёлғиз қизимиз, — деб уларнинг тарвузларини қўлтўқларидан тушириб, чиқаруб юборадилар.

Чиқаруб юборадилар-да, почча келганларида юзлари ипакдайн майин тортиб, кула-кула айтиб берадилар.

Ана шундай қиш кунларининг бирида яна бир холангуз ўғилчаларину ёнларига олиб, даладан тушиб қолдулар. Ва мен бечоранинг жонига аро кирдилар.

Бу ҳақда келаси гал ёзарман. Негаки, мен Оллоҳнинг хоҳишию мадади ила жаннатдек жойлар — оталаривуз юртига боруб қолган эдум, бахт-иқболум тўлуқ бўлиши учун ёлғиз сиз етмасдингуз. Оллоҳдан саҳарлардаю жойнамоз устларида ёлғиз сўраганум Сиз эдингиз. Сизну етказса, бир кун, бир соат бўлса-да, кўргазса бас эду. Келунг, яхшиси, ундан кейингу воқеаларни бошқа кунни бита қолай. Олди хўрозлар қичқира бошладулар. Таҳажжудумни ўқиб ола қолай-да, мен ҳам ёта қолай. Тушларумга кирармукансиз деб ирим қилуб, хайр демадум.

Завжаи жамилангиз — МАҲФУЗА

ДАРВОҚЕ: кечагида холангуз айтиб қолдулар.

Кимки жума кечаси таҳоратли ҳолда ётаётуб, севимли пайгамбар соллаллоҳу алайҳи вассаламни тушида кўриши ниятуда «Ла ҳавла вала қуввата, илла биллаҳил алиййул азийм» дуосини ўттиз уч марта ўқуса, албатта, кўраду эмуш.

Қандай яхишу!

Оллоҳ ўзи кечирсун, ўшал тобда хаёлумга Сиз келубсиз. Шундай дуо бўлсаки, уни минг марта ўқуб, суй-ган кишингни тушида кўрсанг, умрум бўйи ўқуган бўлур эдум.

Негадир тушларумга ҳам кирмай қўйдунгиз, уч ойлар бўладур шунга ҳам...

Турдум.

12. ГЎЗАЛ АЖР

(Маҳфуз хатлар давомига)

Қайданам ўша ботур бизну кўргонни қора тортуб келду? Сизну учратдум: Юсуф алайҳиссаломну кўриб, жону жаҳонунни унутган Зулайҳо янгуз бир ҳолга туштум?!
Қайданам Сизну деб кўз очуб кўрган диёрумизну ташлаб чиқтум? Дориломон бир юртга борарканмуз, деб, бошим осмонларга етду? Ойнинг ўша ёруғ ўн беши шунчалар қисқами эду?

«Инналлоҳа маъас-собирийн». Энду ёлғиз дуом — тилимдаги калима шую суйанганум Оллоҳ.

Гўзал ажрга умид тутуб, чиройлув сабр этмоқдан бўлак нима қолду?

Шундай дейман-у, лекин жудоликнинг ўзу нимадан бошланиб эду? Наҳот бахт ва бахтиқаролик ёнма-ён, эгиз юргай? Айрулмоқ учун топшиуб эдукму? Бахтумиз кимга кўп кўринду? Нимамуз, қайсу амалимуз Оллоҳга хуш келмаду?

Аввал-бошда қай сабабдан топшитирди-ю, яна не сабабдан айурду? Жудоликда имтиҳон этмоқ учунму?

Жону жаҳонум, топуб йўқотганум, қайларда қолдиз? Бизну бу ёқларга юборуб қўйуб, ўзиз қай диёр, қай сарҳадларда қолуб кетдиз? Юмушларингиз бутмаб эдимму? Бунданам зарил ишларингиз, олий юмуш — курашларингиз бормуди? Нега ҳеч мужда йўқ? Орқадошларингиз ташвиши ила юрган бўлсангиз, майлу-я, лекин ваъдаларингиз қандай — ота диёрга қайтуб осуда яшамоқ эди-ку! Яна нима бўлду, фикрингиздан қайтуб қолибсуз? Менга айтолмаб эдингизму барча-барчасини? Нималар моне эканун?

Кишининг ич-ичида, юраккинаси туб-тубида нима бор — билавермас экансизму? Балки ушалмаган ниятларингиз бу томонга қўймасму, йўл бермасму? Мен ожиза не қилай — шу хаёлларга-да бораман. Шайтоннинг васвасалари, висир-висирларига учаман баъзан. Аммо у кунги воқеани қиёматга қадар, кўзим очиқ экан, танамда жонум бор экан, унутмам, унутолмам.

Ўша кеча не кечганини сиз билмайсиз. Чунки беҳуш эдингиз, эслаб қоладиган ҳолда эмасдингиз. (Худо ҳеч кимга кўрсатмасун, у ҳолга тушмоқну, чинданам ҳарб майдонуда оғир жароҳат еб йиқилиб қолган мужоҳид — хийла узоқдаги бир кўргонда — бировнинг ертўласида пайдо бўлиб қолса, етти кун деганда ҳушига келса, қандоқ тушунмоқ керак уни? Ким шунча

жойдан бу ерга ортмоқлаб келдию, ўзи қайга йўқолду? Қолаверса, ким эди у? Қайси яхшилигиз эвазига қутқариб эду? Нима бу, тақдирда бориму ё Оллоҳнинг хоҳлаши?

Бари сизга қоронгу. Нима туфайлу, ким туфайлу шундай бўлду — Сиз унчалик ҳам билмайсиз. Лекин мен шоҳидман. Ўз кўзум билан кўрганман у ботурну. Шу боисдан ҳам Сизга маълум этиб қўймоқну лозим кўрдум, қолаверса, ўша воқеану эласам, илоҳий бир башиоратдай туюлавераду. Кимга айтай? Сиздан бўлак кимим борки, айтсам, Султонмурод ака?

У сизга ким эдуки, бунча мардликлар қилду? Ўзини фидо этуб қутқармоққа урунди? Мен билмайман, балки, жон ўртогингиздур, биродарингиздур. Лекин туғишган жигарлар қилолмагай бу жон фидоликни қип-ти — у. Сиздан ҳам шу тарз фидоликлар кўрганмуди ё? Ким эду ўзи?

Шуни билмоқ умидуда, қолаверса, Сиздек бир ботурни бизникига етиштирган, бизнинг топишувимизга-да сабаб бўлган одамни билгим келуб, битмакдадурман бу сўзларну. Токим Оллоҳ берган неъмат — муҳаббат неъматининг-да сабабчисину унутмайлуқ, дуоларимизда эслаб юрайлуқ.

Кўз ўнгимдадек турибду ўша кечасигу воқеа. Бизну титроққа солуб, бир олам кўрқув-ташвишлар олиб келган ўша кеча. Ҳожидадамиз кечалари тахажжудга турадирган одатлари бор эду, турсалар бог эшик томондан ихрашму, инграшму — тушуниб бўлмас товушлар келаётир эмуш.

Субҳоналлоҳ, деб яқин борсалар — не кўз билан кўрсунларки, ертўла дарчаси тагида икки қора жон талашуб ётганмуш. Эсоналари чиқуб, ҳой-хуй билан келуб қолдулар.

— Ҳой, чироқну ёқ! Ўғриму ким тушубди. Бўл! — дейдилар. Қани биз туриб, гугуртни тополсак, чироқну ёқолсак.

— Вой, нега тушаду? Ташқарудагилар-чи, қаёққа қарабду? — деб титраб-қақшайдилар ойум.

— Шомги отушма эсингдами, балки ўшалардан ким адашиб-улоқибдим. Ёқа қол, қарайлуқ, — дедилар дадам ахийри ўзларига кела бошлаб.

Чироқну ёқиб чиқуб борсак, ўша аҳвол. Бири ҳушидан кетуб ётупту, ўлукму-тирик билмайсиз. Бошиқасу кўксуну ушлаб гужанак бўлуб олган. Инграб тебранаду у ёғи йўқ.

Одам чақирмайинам бир амаллаб, ертўлага жойлабмуз.

— Биров билмай қўя қолсун, — деб Ҳожидадам уна-мадулар. — Эрталабгача Аллоҳ ҳафиз, кейин Мирза бувани чақирармиз, — дедулар.

Биравиге тўрдаги эски сандуқнинг устидан жой очдук. Унисини тўланнинг тоқчасига ётқизилди. Бояқши ютоқуб бир косагина сув ичиб эду, «во-оҳ, ўзингга шукр» деб туриб жим бўлиб қолду, кўрқуб кетупмиз. Ўзи эса қора қонига беланган, қўлтигудан қўлини олмасду.

— Вой худойим-а, мен буларни ким деб ўтирибман. Аниқ ўшалар-ку, Ботурнинг йигитларик. Кечаги отишмада нима бўлибди, шунча жойдан этиб келишибди? Яна бу аҳволда? — дердулар Ҳожидадам. Бу ёғига энди нима қилишину билмай гангуб қолган эдулар.

— Бўлди, чиқунглар. Чироқну ҳам опкет, — дедулар ахийри ва бизну ҳайдашга туштулар. — Чиқ, чиқ. Одам боласи чироқ-пирогингни кўрмай қўя қолсин. Шунча ердан этиб келган, энди ям ўлмайди. Аллоҳ, ўзи асрайди, — деб ертўлану қулфлаб бизни уйга киргиздилар-да, ўзлари табибга отландулар.

— Азон айтгунларича қайтиб келаман. Сизлар миқ этмай ўтиринглар. Аллоҳ кечирсин. Чолга ҳам қизимиз иситмалаб қолди, дея қоламан, — дедулар.

Нима бўлса, кечасу содур бўлмасун экан. Ҳеч титроғумиз қолмасду. Мужоҳидларнинг ўзлари эса кўз олдумиздан кетмайди. Қай бири қай бирини ортмоқлаб келибду экан? Қора қонига беланганиму ё ҳушидан кетгани? Ақлимиз етмасду.

— Унисину кўрдизму, ойи. Чаккасига нима қилган, ёрилганму? — дердум ҳадеб. Кўз олдидан ўша тиртиқдан оқуб тушиб, қулоқ юмшоғи томон бурилиб кетган қон кетмайду.

Худди бир гароюб белгу каби.

— Кўрдум, болам, кўрдум. Аллоҳ орқасини маҳкам этсин-у, бўздек оқаруб кетибду, бояқиш. Табиб келгунча тортсин-да, — дейдилар ойум ачингандан ачинуб.

Мен ҳам чарсман. Биров ачинса, ўшанинг қасдига дуо қилишга тушаман. Ҳозир ҳам ичимда ўша бояқиш номидан «Ҳасбияллоҳи лаа илаҳа иллаҳу алайҳи таваккалту»ни ўқир эдум. Шу дуони етти марта ўқилса, Оллоҳ ўзи бало-қазодан нари қиладumuш.

Тавба, шу дуони ўқиганум сари кўз олдумдаги сувратингуз ўзгаруб борар эду: чин сўзим, қулоқ юмишқларингиз томондан юз руҳларингиз томон бир қирмизи қизиллик югурган эдуки, бунга сари ўзим ҳайратга тушардум. Тушардум-у, дуони тилимдан қўймасдум.

Бир вақт қарасам, бинойи хушсурат ботур йигит... ҳалуги чаккасидаги — алиф шаклидаги ажаб чандуқ ҳам ўзига ярашиб турибду (Ботур чандиқсиз бўларму, ахир! У ҳам кўрк инсонга!).

Кўз олдумдаги сувратдан эсум оғуб қопту¹². (Билмадум, Зулайхо ҳолига ўшанда тушиб эдумми, ё кейинму — ҳеч эсимда йўқ. Балки кейун ҳам шу сувратда кўриб, ёқтируб қолгандурман).

Дарвоқе, ким тўғрисида ёзатиб эдум? Сизнинг халоскорингиз ҳақида эду-ку.

Бир маҳал ташқи дарвозамуз оғур гийқуллаб, занжирими — бир нима шилдираду. Сўнг ичкару ҳовлумиздан гўнғир-гўнғир товушлар келуб бошлади. Биз жон ҳовучлаб ўтируб эдук.

— Чиқуб боқ-чи, — дедилар ойум.

Остонага чиқишумла маҳалланинг тепа масжидидан сўфи ота азон чақируб юбордулар. Узоқ-яқиндагу хўрозлар эса, унга ўз тилларида тасбеҳ-қичқирқиқлару билан жўр бўлишар, тонг ёришмаган, ҳаммаёқну тун пардаси қоплаб ётар, у ҳали тонгги гира-шира билан алмашиниб улгурмаган, осмоннинг аллақандай тўқ кўкишидан ҳам қорароқ баҳмали юзига сочуб юборилган инжу юлдузлар кўк пойлоқчуси томондан териб олуншига тушмаган эду. Тепадан бир жуфт мошак қушими, нима — учуб ўтар эду. Ўн қадам наридаги одамниям тануб бўлмас, тусмоллаш мумкун эду, холос. Айнуқса, юрганда энкаюб қўлларию жуссаси қалтираб-салтираб, аллақандай омонат — энтак-сентак қадам ташлайдурган Мирзавой отани бир қарашдаёқ танимоқ мумкин эду. Афтидан Ҳожиди дадам намозгача қолдирмай уни бошлаб келмоқда эдулар.

— Ҳой, опоқ қизим, чироқни олачиқ, — дедилар кўприкдан ўтаётиб.

Ҳовлумиздан бир ариқ сув айлануб ўтуб кетар, ҳар ерида панжарали кўпруклари бўлар эду. Улар ўшандан ўтуб омбор томон юрмоқда эдулар.

Чироқну опчиқуб борсак, бизни қайтаруб юборуб, ўзлари ертўлага тушуб кетишду. Бизну йўлатишмадиям. Аммо бир нарса сўраб қолишадиму деб қалтираб турубмуз.

Йўқ, сўрашмаду. Чироқ нури дарча тагидан силжиб, гўнғир-гўнғир бирла қайта бошлашди. Чиқиб айвонумизда икки рақъатдан намоз ўқишди. Оллоҳга дуо-илтижолар қилиб туришгунча тонг ҳам отду. Қўлларини белларига ташлаб энкайиб юрадурган Мирзавой ота ўша айвоннинг ўртасига ўтирволиб: «Ҳой, нўпoch қизим, мўмoch қизим, уни опке, муни опке» қилиб буйира кетдилар. Ҳовончамузни опкелиб бердим, ичида жимит янчгичи билан. У киши оёқларину узатуб, ўтириб олганлар. Ҳали белбоғларину ёздирадилар, ҳали жиндек сув опкелтирадилар. Учуб бажаруб турибман. Кўнғир чакмонларининг ҳали у, ҳали бу чўнтагидан оғзи бўғма эски халтачалар чиқариб, уни очуб бир нималар оладилар. Ҳовончага жиндек-жиндек солиб, тўқ-тўқ туя кетадилар. Мушк ҳидларими-ей, тоғ ўтларининг исларими-ей гуркирайду ҳавончамуздан. Менга берақолинг десам, унамайдулар.

— Йўқ, мўмoch қизим, дуо олмаган кишиники эм бўлмайди. Аввал мендан дуо ол, ҳунаримни ол, кейин. Оласанми? — дейдилар бошлари, унга қўшилиб елкалари, бутун вужудлари титраб-қалтираб. Мен нима де-йишумни билмай иймануб қоламан. Ўзумну аллақандай сир босаду.

¹² Хат эгасининг «Қопту, қолибду»лаши ғалати кўринмасин. Бу «кўч-кўч, қоч-қоч»ларда ўз диёри, эли-элатидан нари тушиб, бўлак диёрларда туғилиб ўсган авлод тили-лаҳжасига хос «йўқотиш»лар меваси бўлиб кўринди. Шу боис мактубларга тегинмадик. (Муаллиф.)

— Сир босмасун, мўмоч қизим, Оллоҳ юқтирса ҳеч гапмас,— деб ҳавончану тўқиллатишига тушадулар. — Биз кетяпмиз, Сизлар қоласиз. Опқолиш керак, қизим, опқолиш. Манавунақа пайтларда асқотади.

Бир сўрагум келяпту, бир сўрагум келяпту, қани тилим айланса. Ахийри ботинуб-ботинмай:

— Улар туриб кета оладиму, бува, — дея олдум.

— Турмай нима, аввало, бувангни қўлини Аллоҳ энгил қилсин. Ўзи қўлласса, ҳеч гапмас, — дедулар у киши. Кейин ўша малҳам ийлаб ўтиришларуда қўшиб қўйдилар,— Аллоҳ бирини-бирига эш қилибдими, шунча жойдан ортмоқлатиб-сургаклаб кептими, бир ҳикматиям бор. Ўзига келмай, шаҳид кетадурган бўлса, ўша тоғ тағидаям қолаверарди.

— Унису-чи? Қайси бири опкелган дейсуз, бува? — деб юборибман.

— Афтидан беригиси. Кўкси бундай... ё жон ҳалтида кучга кириб кетиб, ё тишни-тишига қўйиб етказиб келгану ётиб қолган. Марднинг ҳам марди экан. Ўзи бу аҳволдаю биродарини ҳарб майдонидан опчиқибди, — ҳар кимга ҳам насиб этсин-чи! Ўлаётиб ҳам бировга жон фидо қилиб кетиши дейилади буни, қизим.

Кўзларумдан тирқираб ёш чиқиб кетубду.

Кейин ҳар иккингиизну ҳам ювуб-тараб, малҳам боғлаб кетишду.

— Аллоҳнинг паноҳига!— дедилар бува,— асрдан кейин хабар оларман. Унгача бир гап бўлса, чақирасизлар.

Ўша кунни тинч ўтди-ю, лекин тунда уйғонуб кетсам, ойум ўринларида йўқлар. Ичум ҳаприқуб, ҳовлига тушуб борсам, ертўлада чироқ кўринаду. Ойум ҳам, дадам ҳам ўшатта эканлар.

Ўша жон ҳалтида ётгани оғурлашиб қопту.

Эшикдан мўраласам, дадам кўзларида ёш, чироқ ушлаб турибдилар. Ойум унинг бошини тирсақларига олуб, сувми, нима тутяптулар:

— Ич, болам, ич, ҳоврингни олсин, — деб ялинадулар, ялпоглануб йиғлайдулар, — Нима, болагинам, танимадингму, менман-ку, онажонингман-ку. Санга нима бўла қолди? Шунни ич, энгил тортасан, темирга сув бергандай роҳат топасан, — деб ёлборадулар-у, кўзёшлари билакларига, унга қўшиб, қўлларидаги сувга тома-ётгануни сезмайдулар.

Ахийру у тишлари такиллаб бир қултумгина ичдию:

— вооҳ, ўзингга шуқр, — дея бўшашиб тушиди.

Ойум бошини ёстиққа қўярканлар, дадам боруб қолган менуям кўрмай кўзда ёш била шивирлаб калима келтирар эдулар. Шунда ҳалиги ботур бетоқатлануб уларга аланглай бошладу, бир нималар дея бошладу. Ануқ эшиттум:

— Хайрият, етиб кепсиз. Кўрсатди рухсорингизни. Гуноҳларни ювгани келуб... қайтолмаган Чочол дарбадарингизни кечиринг, — деду базўр ютунуб. — Ният ўзи шундоқ эди, жилла қурса, шаҳидлик шаробини ичмоқ эди. Ичдим шекилли. Дуо қилинг, жаннатларда кўриштур-сун, Ла илоҳа... — дедию шивирлаб бўлса-да, нозандек гапируб турган одам... бошини бир ёнга ташилаб, ўта қолду, тавба...

Ана, Худонинг ёзмиши!.. Бўлмаса, ким ўйлабду, шунча жойдан буродарини ортмоқлаб келган одам табибга етишгануда ўтаду деб?!

— Бояқиш, онагинасига интиқ бўлиб, узилолмай ётган экан, рози кетти. Илоҳим, раҳматига олган бўлсун. Руҳини яшил қушларга жойласун, — деб ойим юм-юм йиғлар эдулар Ўксиларини тутолмасдулар. Унинг оти ростдан ҳам Чочолмиди¹³ ё бизга шундай эшитилдими, билмасдум мен.

Ростуни айтсам, менинг ҳам эсхонам чиқиб кетган, ертўла тоқчасига суянганча ўтириб

¹³ Шу ўринда хағни эшитиб ўтирган Мақсуд «Воҳ, Турғун чочол эканми ўша?! Акам билан бирга эканми?!» деб қўяр, ҳайратининг боисини хатни ўқимоқда бўлган хотинига ҳеч тушунтириб беролмасди. Такдир ҳайдаб борса, шу эканми, дерди нукул (Муаллиф).

қолган эдум. Қўлимдаги чироқ эса оғиб, пилигим, нимасу сўхта тортиб, чирсиллар, шишасининг бир ёну тамом қораюб борар эду.

— Тур, чиқдик, қизим. Мирза бувани айтиб келасан, — дедулар ойум ниҳоят, — унисини ҳам худо кўп кўрмасун.

Шунда секин қаддумни кўтардум. Қарангки, чироқ фақат Сиз томонни ёритиб, бу ёқларга аллақандай хира соясунни таишлаган, беҳи ҳидлари гуркираган ер-тўла ичи ғалати ҳолга тушган эду. Сиз эса, тўрдаги ўша синдуқ устуда (дадамнинг кўк тўнларига ўраб қўйилганча) миқ этмай ётибсиз. Юзлариз оппоқ бўзаруб кетган. Жон асари кўринмайдур. Гўё... ўз хаёлумдан ўзим кўрқиб кетаётган эдум.

Чиқсак, тонг бўзаруб қопту, уфқни улкан кўтосдек тўсиб ётган қоп-қора Тангритог теппасида ёлғиз юлдуз — чарақлайду. Уни яхшилик аломати ҳисоблаб, табибну айтиб келгани кета бошлаб эдум, дарвозамиз очилуб, у кишининг ўзлари кўриндулар. Табибни бизга Худонинг ўзи етказган эду.

Бу воқеани эшитуб у киши секин чўкдилар-да, гилос тупига суянганча юзларига фотиҳа тортдулар. (Менинг эшитганум шу бўлду):

— «Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиун» — деб туриб, қўшиб қўйдулар, — Вазифаси шу экан, ўтаб, Аллоҳ даргоҳига қайтибди. Қайтганда ҳам гўзал ажр билан қайтибди, инша Аллоҳ, — дедилар-да, негадир менга қараб, яна қўшдилар, — кўрқма, қизим, энди буниси узоқ яшайди.

Сиз бу воқеалардан беҳабарсиз, Сизга оғиз очишмаган эду, Султонмурод ака. Уни ҳув кейин, мавриди би-лан айтиши менга буюрилганди. Мен ҳам улгурмадум. Узр. Энди очдум бу тарихни. Асли ўзи ким эду, у ботур?

Аддои Маҳфузангиз
Каттабоғ. Асли она ўрнуда
холажонунгиз — Саломхон
кичигойум хонадонлари.

* * *

Мен хатни эшитиб ўтириб хомуш тортиб кетган эканман, хотиним кўриб, шошиб қолди:

— Вой, адаси, нима бўлди?

— Йўқ, ўзим, — деб каловландим мен.

— Бирон жойи мундайроқ эканми?

Мен унга қандай тушунтираримни билмай, ўнғайсизландим:

— Биласизми, ўша Чочол дегани, Худо раҳмат қилсин, аммамизнинг ўғиллари бўларди.

— Ўша биродарини кутқариб, ўзи шаҳид кетган киши-я? Сиз у кишини... билармидингиз?

— Билганда-чи, — дедим кўзим намланиб келиб. Бу тарихни бир оғиз сўз билан тушунтириб бўлмасди. Шунинг учун секин туриб токчадаги эсдалиқ нарсалар ичини титкилай кетдим. — Қаердадир унинг акамга ёзган хати бўлиши керак, асраб юрардим.

— Қайси акангиз? — деди хотиним ҳайрон қолиб.

— Қайси бўларди, Султонмурод акамга-да, — ундан бўлак кимимиз бор, демоқчи бўлардим айтолмасдим. — Ҳатто ўша тангритоғлик кеннойимиз ҳам бу тарихларнинг бошини билмайди, — деб қўйдим.

— Шунақами?

— Шунақа. Ҳа, мана, турган экан. — Хатча ўша икки букланганча сувратлар орасида эди. Олиб қайтдим. Ўзим ҳам ғалати мажхул ҳолга тушиб уни ўқи-моққа бошладим. Ўша Турғун чочол ёзар эди...

«Мен ўша дардисарман, ўзинг извоиш топиб, Арпаояга етказиб келган. Раҳмат, ука. Танимаган-билмаган ганимингга шунча одамгарчилик қипсан? Кези келса, жигар жигарга бунча

яхшилик қилолмайди. Бир қориндан талашиб тушганлар қўллай олмайди шунчалик! Сен қилибсан!

Авалло, номимни эшитсалароқ дўхтирлари оёққа қалқадиган жойга етказиб кепсан. Бошқа жойда ўлиб кетсам, биров билиб-бирова билмасди. Бу ерда ҳарқалай Турғун чочал номим бор, бутун Бешогоч даҳа, у ёғи Қоратош, бу ёғи Хадра танийди. Мени оёққа тургазмай кимни тургазишсин. Қолавурса, Қоратошга суриштириб бориб, волидаи меҳрибонимизга хабар бериб кетибсан. Эшитиб, кўп таъсирландим!

Мен ким эдимки, Худойим менинг ишимни сенга туширибди, марҳаматли одамларга йўлиқтирибди? Ахир, сендан бўлак бир кимсага рўпара қилса ҳам, ит ўлимида ўлиб кетсам ҳам ҳақи бор эди. Нега асраб қолди? Паноҳ беряпти? Очигини айтсам, кейинги вақт-да шунақа заройиб воқеалар бошимдан кечдики, нималар бўляганига баъзан ақлим бовар қилмайди. Мен нима топириқ билан орқандан эргашиб чиқдим-у, ўзим нима бўлиб қайтдим? Ёруғ кунда, куппа-кундузи сени қандай йўқотиб қўйдиму ўзим ўша қўрғон атрофида гангиб-ўралашиб қолдим?

Калтакни еб-еб, кейин қутулиб кетишим-чи? Қўрғон эгаси, анув чолнинг Ҳизрдай етиб келиб, ажратиб олиши-чи?

Ҳаммаси тушга ўхшайди, бизнинг ақлимиз етмайдиган бир нарсаларга ўхшаб кетади. Худонинг ўзи ёрлақади шекилли, сен менинг чангалимдан қандай қутулиб кетдинг, мен эсам кўрға ўхшаб сени кўрмай қолавурдим? Ўзим қазган чоҳга ўзим қулаб, қонга беланиб ётганимда яна сенинг етиб келишинг-чи? Қандай тушуниш керак?

Ростини айтсам, бу ёққа чиқаришмасидан сал бурунроқ заройиб бир воқеа содир бўлди. Унга ҳам ҳалигача ақлим етмайди. Бизни ярим кечада уйғотиб, ўлим камерасида ётган бир маҳбуснинг ёнига киритиб юбордилар. Ярим тун бўлгач, ўзинг тушуниб олавер. Бекорга киритмайдилар. Биламиз, ҳукм улардан, ижро биздан.

Кирдик. Эшик шарақлаб беркилиб, қадамлар узоқлашиб кетди ҳамки, ё тавба, мен жойимдан жилолмай, ўзимга келолмай турибман. Қотиб қолибман.

Қаршимда биров... нега биров бўлсин, отам раҳматлининг ўзгинаси! Қиблага қараб намоз ўқиб ўтирибдилар. Бошларида ўша оқ тўр дўппилари, оқ оралаган соқолларидан, кулча юзларидан нур ёғилантики, қўяверасан. Тагинам сал қия ўтирибдилар. Бир юзларинию кенг яғринларини қўриб турибман. (У киши шунақа яқриндор эдилар.) Ўша-ўша басавлатлар, ҳеч чўкмабдилар. Ундай десам, ўтганларига қанча замон бўляпти. Астаъфируллоҳ, одам одамга шунчалар ўхшарканми, деб ёқа ушлайман. «Кимни бизга рўпара қилиш-япти? Наҳот биз ўз отамизга ўхшаганларни?..» дедиму сесканиб кетиб, жон ҳолатда шеригимнинг тирсангидан ушладим.

— Ўтир, ўтир, овсар, биров намоз ўқиётган пайтда тик турмайдилар.

Қаёқдан бу гап хаёлимга келди, ўзим билмайман.

Чўкдик. Қари маҳбус эса, хотиржам намозини ўқияпти. Тураркан, эгиларкан, сажда қиларкан, шивирлар, ҳар «Аллоҳу акбар» дейишларидан мени сир босиб, сеҳр-ланиб бораётибман. Тавба, овозлари ҳам айна! Отам ҳам кўксиларидан чиқариб, шундай чиройли такбиру тасбеҳ айтар эдилар... Балки кўндан у ёқларга қайтмаганим, азбаройи уйдагиларни соғинганимдан бу одам отам бўлиб кўринаётгандир? Овозлари ўхшаб кетаётгандир?

Бир маҳал шеригим ҳансираб, шипшиб қолди:

— Намозда тегинолмаслигимизни билиб, ўтиравуради шекилли?..

— Ў-чир! — дедим биқинига туртиб ва шу замони бир вақтлар эшитганим Ҳазрати Алининг қотили ҳақдаги ривоят ёдимга тушиб, сесканиб кетдим.

Во дариг, бу ривоятни болалигимда шу отамиз айтиб эдилар. Ёдимга тушган маҳалини қара!

Ҳазрати Алининг асраб олган ўғилчалари бўлган экан, деб айтиб ўтирар эдилар отам. У ҳеч

ёнларидан жилмас, ҳатто намозга турганларида ҳам қўндоқдек бўлиб қаватларида ўтирар экан.

Ана шу бола бир куни:

«Ота-ота, сиздан кучлик кимса борми?» деб сўрабдимши.

«Йўқ», дебдилар у зот.

«Нега?» дебди бола.

«Худойим мени шундай яратган. Шоҳи Мардон номим бор, биласан».

«Демак, қилич ҳам олмайди сизни?»

«Олмайди», дебдилар ҳазрат.

«Найза ҳам ўтмайди?».

«Ўтмайди, болам».

«Мумдайд эримайсиз ҳеч?» дебди асрандилари.

«Эрийман баъзан», дебдилар Ҳазрати Али.

«Қачон, айтинг?»

«Намоз пайти, бўтам. Фақат намозда мумдайд эриб ўтираман. Ундан бўлак вақт овора бўладилар...» деб жилмайиб қўйган эканлар.

Қараки, шу воқеадан қанча ўтиб, у кишининг душманлари хонақоҳда пичоқлаб кетишига муваффақ бўлишибди¹⁴. Шунга ўхшаб, биз ҳам бир мўминни намозда ўтирган кезида пичоқлаб, қотил қавмида кетарканмиз-да? Шу ўйдан, сенга ёлгон, Худога чин, мўйларим тикка бўлиб кетди!

Хуллас, у намозини тугатиб қўзгалди. Биз саломга шошилдик. Басавлат қария экан. Яқинимизга келиб ўтирди. Биз унга тиг тугул, қўлимизни теккиза олмадик...

Эртасига эшитсак, қўлига ҳукм қозонини тутқазиб, жавобини бериб юборишибди. Ҳалигача англаб етолмайман: бегуноҳдан бегуноҳ кимса ўлим хонасига қандай маҳбус бўлиб тушидию қандай осонгина қутулиб кетди? Шунинг орасида бизга отам қиёфасида кўришиб, лол қолганимиз-чи? Буни бировга қандай тушунтира оласан? Мен-ку орадан ярим-бир ой ўтиб, бу воқеани унутган ҳам эдим. Аммо кейинги ишлар бундан ҳам ўтиб тушиди.

Бўлмаса, жим ўтлаб юрган от... милтиқ отганини ким кўрган? Бир четда ётган қирқмани бехос босиб олса, кифоя экан-ку, мен қай ўнғирдан биқиниб отди, деб шердек сапчиб туриб кетибман! Йўқ, ўша Партинг гуноҳқормас! У менинг номимни эшитгандаёқ, ҳурматимни жойига қўйиб, отдан тушган, кейин биз тол соясида, чимда ёнбошлаб, гаплашиб ўтирган эдик. Фалокат от тўғи остида экан.

Ҳай, нима бўлса, пешонадагини кўрдим. Муҳими, охири яхши чиқди. Ва мен бугун бу ерлардан бош олиб кетмоқдаман. Қолиб, айтганим-айтган, деганим-деган бўлиб, еганим олдимда, емаганим орқамда, кўзир бўлиб юришим мумкин, лекин охири чиройли чиқмаса, бунинг нима кераги бор?

Бу дунё ҳаёти ҳаммаси бир синов, бир имтиҳон шекилли. Тўғри йўлни топса — топди, топмаса — кейини вой?.. Ўша «вой»га қолмаслик учун ҳам бу «дўстларим»дан алоқани узиб, қўл етмас ерларга кетаётирман. Сендан илтижоим, гоҳ-гоҳ онамизни йўқлаб тур. Ўғлимнинг шундай дўстлари бор экан, деб кўксилари ўссин. Хайр.

Дарвоқе, ёлғиз ўзингга гапим бор эди. Хатга қўшолмадим. Ҳар хачир от саналмаганидек, ҳар бегонадан дўст чиқмас. Афсус, бизнинг дўстлигимиз узоққа чўзилмади. Дуоларимизда унутмайлик.

Турғун».

* * *

¹⁴ Ҳазрати Али хонақоҳда пичоқланиб эмас, заҳарланган қилич зарбидан шаҳид бўлганлар. Нақл қилишларича, душманлари ўша қиличга қирқ кун заҳар берган эканлар (Муаллиф).

— Вой, уни қаранг, яна учрашган жойларини қаранг, — деди Саида таъсирланиб. — Ўша ботур шу одамми?

— Ҳар иш ниятга қараб-да. Ким ўйлабди, Оллоҳ буларни ўша ёқда топиштиради деб, — дедим мен ундан кам таъсирланмай.

— Бояқишни ажал ҳайдаб борган экан-да.

— Қаёқдаги гапни айтасиз? — дедим жаҳлим чиқа бошлаб. — Ҳар ким ҳам шунақа ўлим топиб, шаҳидлик мартабасига етсин-чи! Сиз унга ачиниб руҳини ранжитманг. Унинг руҳи дуода келгандай яшил қушларга жойланиб аллақачон жаннатларда юрибди. Сиз унга ниятига яраша имкон берилганидан ҳайратга тушинг, — дедим.

— Имкон дейсизми? — деди аёлим.

— Ҳа-да. Оллоҳ ёрлақаб, зўр имкон бергани шу-да. Бўлмаса, уларни ҳарб майдонида топиштирармиди?! Бўлмаса, акамни кутқариб, қарзини узиб, марднинг ишини қилиб, кета олармиди?! Бунақа жонфидолик ҳар кимнинг қўлидан келсин-чи! Келмайди.

— Унда... унда нимадан хомушланасиз?... — деди хотиним.

— Хомушлигим, — дедим ичим сидирилиб, — бу хабарни энди аммага қандай етказамиз экан, деб. Ахир осонми, тик этса, йўлига термулиб ўтирган одамга бу хабарни етказиш! Юраклари тўкилиб тушади-ку.

— Шуни айтинг, — деди хотиним бўшашиб ҳам маҳзун тортиб.

Бу хабар билан Қоратошга ким ҳам бора оларди? Бир бўлса Нусрат почча ёки Султонмурод акагинамми? Ундан берига ким ҳам аммага ётиғли таскин бера оларди?..

Бунинг учун акам сарҳад ошиб келуви лозим. Аммо қачон келади, ёлғиз Оллоҳ билгай.

13. ОНАИЗОРНИНГ СЎНГГИ ИЛТИЖОСИ

(Маҳфуз хатлар давомига)

Ассалому алайкум, тақдирда битилуб, Оллоҳ ўзи етказгану! Мени ўз диёрларига жўнатуб қўйуб, ўзлару ўтарга имкон тополмаганум! Қачон келгайсиз? Бу айрулиқ Оллоҳдан бўлса, барча-барчасуга чидагайман-у, аммо бошқасига чидолмасман. Сабрум етмас деб қўрқаман.

Янгилик шуки, азиз қадамларингиз етган, бизнинг диёрларга кетмасиздан аввал бир муддат яшаб турган жойлариз — Каттабоз томонларни кўриш, азиз холажонунгизнукига меҳмон бўлуб чиқиш насиб этту. Нега меҳмон экан?! Келун бўлиб бориш (уларники бежавотирроқ деб жўнатишду), сиз турган катта уйларда туриб, у хонадоннинг ҳовлиларини супуриш, келинлик хизматларну ўташ тақдур эту. Оллоҳга минг шукрлар бўлсун. Дугоналарумга ўхшаб келунлик уйига эга бўлмадум, деб армонлар қилар эдум. Узатилиб бормадум, ясатуглиқ уйларга тушмадум, келинсаломлар қилмадум деб куйган эдум. Армонумга етгандайман. Бир кўп, бир ажойиб холаларингиз (ҳаммаларунинг юзларудан нур ёгилади-я! Бой экансиз!), ҳайбатлу-ҳайбатлу тогаларингиз, беназур поччаларунгиз бор эканлар. Ҳў, ўз келунимиз экан, жигарумизнинг топгани, жиянумизнинг қўшоғи, ҳурлардан-да афзал, париларга менгагулик экан, Марғубасидан қаери кам, чинакам Маҳфуза, Оллоҳ ҳифзу ҳимоясида асраган экан, деб бир ерларга етушларину кўрсангиз. Алқашларину эшитиб, ҳеч ерга ишонмасликларину кўрсангиз эду!

Фақат ёнумда Сиз камсиз. Сиз ҳам бўлганунгизда билмадум, бу алқовлардан, бу бахтдан ўзумни қаерларга қўяр эканман? Чинданам бундай хонадонларга келун бўлуб тушмоқ, бундай иззатлу одамларга хизмат қилмоқ ўзи бахт. Топилмайдурган жигарлариз боракан, Султонмурод ака! Сиз оғзингиздан бол томуб элаганизча, қўмсаганизча бор экан. Тезроқ келунг, бундай бахтни ҳеч ердан тополмагайсиз. Жаннатлардагина бу каби покиза кишиларга етушмоқ мумкиндур. Сөгинтирманг жонум! Ҳаммалару ҳам сөгинишган, тилдан қўймай

эслашади сизну. Сиз бу ёқларда қилган ишларни гапуриб, у адолатпешалигунгизни қўмсаб, бир ерлар етишаду. Нега узоқуб кетду, қайтса бўларду деб дуолар қилишади. Сиздай бир халоскор, тоғдай бир суянч лозим уларга. Шунинг учунам ҳар қандайин юмушларингизни, зарур ишларунгизни ташлаб, уларнинг олдуга, ота юртга қайтмогингиз лозум, Султонмурод ака. Сиз ўзунгизни унчалик билмассиз, лекин бу ердагуларга, қавмдошларунгизга қадрунгиз ўтибду. Ўзга юртларнинг қозису бўлгунча, ўз шаҳрунинг тозуси бўлган афзал деб ўтирубдилар Саломхон холангиз, ўша Сизга онадек қайишгувчи киши. (Ахир хола ҳам онадир дейилади-ку!) У кишунинг сўзларини ерга ташламассуз, ахир?!

Мен бу хонадонга келуб қолишумнинг яна бир боиси, Салом холангизнинг кенжалари — менунг қайнум, Сизнинг укажонунгиз Мақсудхўжа муҳандисликка ўқишга кирган эканлар, дарсга етуб олуш учун худонинг берган куни тонг-саҳарлаб йўлга тушар эканлар. Ўша поччаникига тушишган куни «вой, қанча жой керак, ҳамма сизган бу сизмайдим», деб Мақсудхўжани опқолушидю мени холажонингизга қўшуб бу ёқларга жўнатушду.

Оллоҳ ўзи чевар-да, бўлмаса, ким ўйлабду мену ишонуб жўнатишган жой қолуб, сизникуларни топаман, Каттабоғларга чиқаман деб?

Вой, оламда шунақа жойлар ҳам бораркан! Қишну кунда шундай! Қорну тагида кўмулуб ётганида шундай гўзал! Биласизму, менга у шунақа тануш, шунақа яқун, шунақа жозибалуки, илгару-қачондур кўргандай, шу ерларда яшагандай, ёхуд бир ўтуб кетгандай бўлувурман, туюлавераду, лекин қачон кўрганимну, ўтганимну эслай олмасдум. Гузардан ўтуб, Каттабоғга боравуришда, анҳор ёқалаб кетган йўл иккита тепаликну ошуб ўтар экан. Фақат ўша тепалукларга етгандагина ўша сув, ўша анҳор йўқолуб қолару тепа пастлаши билан яна пайдо бўлуб олар эду.

Мезанали биринчу тепадан ўтганда унча билинмовду, аммо иккинчу тепадан ошишимиз била у ёғи пастлаб кетган сойлигу далалар бошлануб азбаройи тўхтаб қопман. Бу қорлик қишнинг кундаги бу бир тиниқлик-мусаффоликму узоқ-узоқларни ҳам шундай яқинга, қўл узатса етгудек жойга келтириб қўйган эду! Соилару тепалар, ундан у ёғудаги далалар, қатор толу тутқаторлар, ишкомли боғлару ҳовлу-жойларгача олдунгизда турарду. Ҳаммаёқда, оламну қоплаган оқлук устуда офтоб нурлару ниману нимага кавшарляяпту — кўзну қамаштиргувчи бир нурлар ўйнайду, ёнаду, ёлқунланаду. Кўзну қамаштирса-да, одамга хуш ёқаду.

Фақат қандай сой экан, икки беткайига келуб тўхтагану чўккан туялар карвону устини қор босгандай ва шу турушида кунботарга қараб кетган сойлук ўртасудан бора-боргунча буг кўтарилуб ётибду. Сой суви парлануб ётубдуми, енгил туман чўзала тушганми — ажратолмайман. Каттабоғ дегану шунчалар гўзал эканму?

Қор босганину айтмасангиз, жаннатну давомидай кўринарду кўзумга. Балки сиз туғулуб ўсган, чопуб-чопқуллаб юрган жойлар бўлгани учун менга азиз туюлгандур, кўрингандур, Султонмурод ака. Лекин чин сўзум йўллариз шундай жаннатдай жойлардан айро тушуб, қай тоғ ораларуда довон ошуб, ўнгур ошуб юрувингиздан ачиндум. Нима излаюрсиз? Ўшал излаган нарсангизни шу ерлардан топабилмасмудиз? Нима монелик қилду бунга? Балки менинг ожуз ақлум, қиз бола ақлум етмас. Сиз билган нарсаларну, ҳикматну чақуб ололмагандурман. Лекин бахтну, албатта, узоқлардан изламоқ керакму? У чиндан қўл етмас тоғлар ортида, Кўҳиқофу Тангритог томонларда қолганму? Нима қувган ўзи Сизну бу диёрлардан? Тақдир етуб, бахт излаб борган бўлсангиз, мана, мен шу ёқларга келуб турубман-ку! Ўз оёғум ила топуб келуб турибман-ку! Тинч-хотуржам умргузаронлук қиламан деган одамга бундан ортуқ нияям керак, Султонмурод ака? Ёлғуз одам оламну ўзгартира олармуди? Агар Оллоҳ изн бермаса, ўзи сабабчи этмаса? Ё сиз ўшандоқ бўлмоқну истармусиз?

Мақсудхўжаларнуки ўша тепадан тушиб, қайрулишидан ўтганда — катта нокзор олдуда экан. Қолаверса, ўша тепадан тушиш билан боя йўқолуб қолган анҳор ҳам ўнг ёқдан чиқуб

келарди-да, кейун кўчани кесиб йўлниг бу бетига ўтуб оларду. Ана шу анҳор бўйудан ҳар биттаси осмону-ҳафтумну тутган (тавба, қачон экулган экан, бири-бирудан қолишмайду, азумки азум!) ёнгоқлар қатори боиланиб кетган эду. Нокзорга етуб ҳам у ёнгоқлар тугамас эду. Саломхон холангузларнуки ана ўшатта экан. Тепа томони кета-кетгунча деволдан ошуб, кўчага мўраллаган бир сурх новдали беҳуларки, беихтиёр кўз олдумга Салтанат холангузникида кўрганум — дордаги сап-саруқ беҳулар кепту. Мен унинг ҳидуни шу ерданоқ туюб тургандекман.

Ичи ишком-боғлар, ҳаммаси қорга ўрануб, бир чиройлу мудраб ётуб эди. Пастда кунга қаратуб солунган қатор тупроқ томлу уйлар — бир файзлу, бир саришта, бир кўзга яқун. Нега шундай, айтолмасдум. Балку бу ҳовлу, бу хонадонда, кунга қараб тушган бу уйлар, бу гўшада бир муддат сиз яшагануз, ўз уйингиздек кириб-чиқиб юрганингиз учундур, агар уйлантиришса, келинни шу уйлардан бируга туширмоқчу бўлишганию, энду ўша уйлардан бирига (тақдурни қарангки!) мен — Сиз суйган ва бу ёққа жўнатган жуфтингиз келаётганум ва эга чиқаётганум учундур. Ахир Сиз учун азиз нарсалар нега менга азиз бўлмасин?!

Ичкари кириб фотиҳа қилибмиз ҳамки, эшик очилуб Сиз салом беруб кириб келадигандексиз. Ҳатто ҳовлудан қорну зарч-гурч босиб келаётган оёқ товушлариз эшитилиб кетаётубду. Зинада оёқларунгизни тап-тап қоқишингизну, йўталиб қўйишингизну кутуб нафас ютмай қоламан.

Лекин эшик очилмайду, очила қолмайду. Демак, назарумда экан, менга шундай туюлган экан. Ўшандан бери шундайсиз: худди ҳозир билдурмайун кириб келадигандексиз. Бу туйғу илоҳим, мени ҳеч алдамасун, назарумдаги олдумга етуб кела қолсун! Шу уйларда бирга-бирга яшай қолайлук. Эй, худойум, бизну ҳам топшитур, келин-куёвлардек яшаи бахтини бер, деб сўраганум-сўраган. Саҳарларда дуоларумга қўшганум-қўшган.

Султонмурод ака! Сизга жудаям қадрдон бу хонадонга келуб, биринчи кўрган тушумни айтайму? Жудаям заройуб. Таъбирига лолман. Албатта, бу таъбирну бирав эмас, ўзум қилдум. Унга сиз нима дердунгиз? Чунки ёлғуз Сизгагина айтиш мумкин бўлган туш. Биравга, ҳатто Салом холангузларга-да айтолмадум.

Эмушки... нега эмушки?.. Аниқ-таниқ кўрдим. Мен ўзумизнинг уйимиздашиман. Сиз мени қайтаруб юборганмишсиз. Уч кундан берлу тинмай йиғлармишиман. Кўзумга уйқу илинмасмиш. Ҳожи дадам ҳам, ойум ҳам тепамдан жилмай тонг оттиришибду. Икки кечаю бир кундуз тинмай йиғлабман. Ойум бунга бир нарса денг, дадаси, йиғлайвериб жигарлари эзилуб кетди-ку деб, менга қўшилишуб йиғлар эмишлар. Тепамда мижжса қоқмай ўтирган дадамнинг тасбеҳлари шиқирлашинию ўзлари оғур қўзғолуб қўйганларинугина сезуб ётубман. Аммо ўзлару миқ этмайдилар. Сассиз тасбеҳот айтишида давом этяптулар.

Биламан, ҳар иккаларига ҳам қийун. Қийун ҳам гапму, жуда оғур. Менинг қайтуб келушим, Сизнинг бунга изн берувингиз. Қайси ота, қайси она қизум қайтуб келсун, деб узатаду? Яна мендай маломатларга қолуб, қайтуб келуб турса... Мана бундай бош кўтармай йиғлаб ётса... улар қандай чидайду бу кўргилук, бу маломатларга? Мен эсам, шуну тушунуб туруб ҳам ич-ичумдан босуб келатурган хўрлук, аламларну, қайтаруб юборуши ситамларуну тўхтатолмаяпман, ичумга ютолмаютман. Шу асно салом беруб Сиз кируб келдунгиз. Аммо мен сезуб турган бўлсам-да, бош кўтармадум. Маломат алами шунчалук эканму, тавба! Эрум, жуфту ҳалолум, Сиз келасиз-у мен турмасам?!. Бош кўтаруб қараб қўймайсам?.. (Бу қандоқ ҳол бўлду?..)

Ул дилпоралар Сизну кутуб олишду. Шундай ёнумга, тепа томонумга жой солуб ўтказушди. Ваҳолангки, у бўхтон гапларни эшитуб ёнумга йўламай қўйгандунгиз. Гапурмай ҳам юрардунгиз. Энду келубсиз.

Бунга сару хўрлигум тутуб, ич-ичумдан йиғу босуб келяпту, келяпту, адоги йўқ. Бошумни ёстуққа буркабам қутулолмаютман ундан, бу йиғудан... Аммо ўзум, бутун вужудум қулоққа

айлануб, Сизнунг овозунгизну, сўзингизну кутяпман. Ва шунда Сиз дадамларга:

«Мен келдум, ота. Бир оғуз айтсун, ўз оғзи ила айтсун, у гаплар ҳаммаси бўҳтон десун, опкетмаган номард, мусулмон эмас! Маломатга қўйганларни нима қилсам, ўзум билгайман. Қилмасам, Султонмурод отумни бошқа қўйинг», дедингиз.

Шу сўзну эшитуб, у хўрлук, у алам, у кўзёшлар таққа тўхтаб, тина қолдию ўзум сапчуб туруб, ойумнинг бағирларига ўзумну отдум. Ва шу баробар... уйгонуб кеттум. Нима дедим, нима бўлду эслай олмайман, эслай олмаётирман. У қандай бўҳтон эдию кимлар маломат этду, бунусини-да билмайман...

Шундан берлу шу тушумну эласам ичум тўкиладур. Таъбурига ожузман. Ҳалу ўзунгиз келмай туруб мену қайтаруб юборушунгиз... ҳеч тушунолмайман. Нима бу? Кароматму, башиоратму ёхуд шунчаки туш?

Шунча айрилук-қўрғиликлар каммики, келажакда... Айтушга-да, тилга олушга-да қўрқаман, Султонмурод ака. Ёнумда бўлсангуз ҳам майлу эду. Суянчум, суюнадиганум бор-ку дердум. Қўрқмасдум. Энду эласам, шу тушим ёдумга тушса, танамга муз югурадуган бўп қопту. Тезроқ кела қолсангуз эду, Султонмурод ака. Сизсиз қанчалук қийналяпганумизну билсангуз эду. Ҳамманинг ҳам бошуда бир эркаги бўлсун экан. Тогдек ҳимоячуси бўлмаган аёл-аёл эмаскан.

Мену кечиринг. Узр. Баъзан шунақа хомуш тортуб, тушкунлукларга тушуб кетаманки, чивиндек жонумга шунча таивишиму, қўлум қаерга ҳам етарду деб ҳамма аламумни йигидан олушга тушиб кетаман. Тагинам холангуз бораканлар, улардан уялганимдан ҳам кўп нарсаларну ичумга ютуб келадурман. У киши Худонинг берган кун кечаси алламаҳалга довур шигиллатуб машина тикканлари-тиккан. Мен ҳам уларга қўшилиб, кизак тикаман, тепчиқ тепчийман, пилта ураман хом дўппига. Ҳар ҳафта Мақсудхўжа уни опкетиб, ўрнуга Ойпошиша холангуздан иш олиб келадурлар. Шунаққиб овуниб ўтирибмиз. Аммо ора-орада боягу тушум ёдумга тушиб, хаёлум қочуб-қочуб кетаду: бу нимадан белгу? Ё Оллоҳ, мендек ожуз, саргардон банданга яна қандай синоатларунг бор, деб йиғлайман, аёл бошум билан (шу ёлғуз ҳолумга) у синовларга дош бера оларму эканман?

— Маҳфузахон, келинпошиша?

Хаёлпариишон ўтирган эканман, холангузнинг овозларудан чўчуб тушидум.

— Ҳа, кичигойу?

— Эсимда борида айтуб қўяй, кейин шошиб қолиб ўтирманг.

— Жонум билан.

— Эртага бир етга ўтиб келсангиз, Мақсудхўжам билан.

— Майлун. Қаерга экан? — дедум ичим гурмишлаб. (Мени зерикуб қолди, келин бояқиш, деб ўйляпдилар шекилли.)

У кишу кўзойнаклари тепасудан маънолу қараб қўйдилар.

— Савоб бўлади, чиқмаган жондан умид-да, болам. Шунга ўтиб қўйсангиз.

— Тушунмадум. Дору холтамну кўриб айтаяпсизму?... — дедум хаёлум табибчиликка кетуб. У дору ўтларни Мирза ота ҳар эҳтимолга қарши тутқазуб эдулар бу ёққа жўнашумизда. Ўша Сизга қараганумда озгина ўргатганлари демаса, нима билардум.

— Ҳар эҳтимолга қарши олволинг. Табиб бўлиб борганиз ҳам тузук. Сизни кўриб, зора бери қайтса...

— Мени кўриб?.. Ким?

Кичикойум кўзойнакларину олуб, машинани суриб қўйдилар. Ўзлари орқароқ сурилуб, этакларидаги қий-қиндиларни терар эдулар:

— Сиз эшитмагансиз бу тарихни. Узун жуда, — дедилар аллақандай истиҳолаларга тушуб.— Султонмуродимиз бу ёқлардан бош олиб кетаётганда... унинг қизи ҳам бир кечада... тўй кечаси гойиб бўлган... Бояқиш, ўшанинг дардида куйиб, адои тамом бўлди, шу ҳолга тушди, бир чеккаси. Энди ўсал ётибди экан. Одам таниб-танаймай... Ҳар замон отини атаб чақирар

қўярмиш. Савоб бўларди.

Мен энду англаб етгандай эдум.

— Вой, Сизлар Марғуба атаётган... шўрликкинанинг кими, онасиму?

— Ҳа, ўша бахти қора... шу бояқшининг қизгинаси эди. Ҳали кутади...

Бу тарихдан ичум сидирилублар кетди.

— Сиз айтасизу нега бормайин, — дедум, — Фақат...

Кичигойум ялт этуб, юзумга боқдилар:

— Қандай бўларкин, дейсизми?

Мен бош силкидум.

— Кўрқманг. Таомили шундай. Бу дунёдан кетаётган одамга хуш келган нарса, илоҳим, Оллоҳга ҳам хуш келгай... — дедилар у киши.

— Илоҳум, — дедум мен ҳам...

Дарвозахона йўлагидан биров чақирар эди:

— Саида кеннойи?..

Хотиним дафтарни қолдириб, ноилож ўрнидан турди:

— Қўшниларуз, шекилли.

У чиқиб, менинг хаёлим ўша қиш-қировли кунларга қочган, янги кеннойим билан бошлашиб Саиларникига борганларимиз ёдимга тушиб кетган, ўша янги келган кезларидаги сувратлари кўз олдимида турарди. Бўлмаса, унақа ясанмаганлар. Фақат сал оҳорлироқ кўйлақларини кийиб отланиб чиқибдилар. Қўлларида сидирға паранжилари. Эгниларида эса, боя айтганимдек, қора атлас устидан қизил духоба нимчаю унинг ҳам устидан биз томонларда расм бўлмаган олди очик, ёлғиз тугмачалик аллақандай узун (халат десамми, қабо десамми) ёпишиб, бир ярашиб тургувчи энгил кийиб олганлар. У қирмизи рангда бўлиб, бошларига тивит рўмол ташлаб ўранган эдилар. Мен шундайин оқ юзли парирухсор кеннойимиз борлигидан эсим оғиброқ турарканман, паранжини бошларига солдилару сочвонни қўлларига ғижимлаб:

— Дору халтани олдингизму? — дедилар.

— Олдим, — дедим.

Юрдукму, дегандай им қоқдилар.

— Юрдик, — дедим ва ичкарига овоз бериб жилавердик. — Ойи, биз кетдик.

— Майли, Оллоҳнинг паноҳига, — деб ичкаридан кўриниш бердилар ойим. — Кечга қолиб кетманг-лар-а, мени хавотир олдириб?..

— Хўп.

Кўчага чиқсак, бирров кўриниш берган офтобда кунгай томондаги қатқалоқ жойлар пилчирай бошлабди.

Чилп-чилпда юриб бўлармиди, биз изғирин ялаган йўлга ўтиб ола қолдик-да, анҳор ёқалаб юриб кетдик. Кўзимнинг қири билан кўриб турибман: кеннойим сачвонни тушириб, паранжига ўраниброқ олдилар. Энди у кишини Каттабоғдаги ҳар битта воқеадан хабар топадиган Анвар кеннойидан бўлак кимса ўлақолса таний олмасди. Анвар кеннойига эса нотаниш паранжи йўк. У киши бир кўрсалар, бас, кейин Ҳиротда бўлса-да, таниб, сўрашгани бораверадилар. Нимасидан таниб оладилар, бандагиданми, гули, йўлиданми, билолмайман.

Ҳозир фақат ўзимгина бу паранжи, бу сачвон ортида қандай ойжамол кеннойим борлигини тасаввур эта-эта, ортимга қарашга-да ботинмай, йўл бошлаб борарканман, қаёққа кетаётганимизни эслаганим сари хаёл опқочиб-опқочиб кетар эди мени.

Тавба, бу қандоқ синоат? Биз ҳозир борадурган қизил тарам олмали хонадоннинг узатган қизгинаси никоҳ кечаси йўқолиб, биринчи никоҳидаги кишиси Баҳриддин акамни топиб борадию худди шу яхшилиги эвазига акам ундан бир туки кам бўлмаган манави парирухсорга эришибди? Эришиб, бу ёққа жўнатибди. У эса келиб-келиб, энди кимга йўликмоқда? Қизининг

йўлларига кўз тута-тута адои тамом бўлган онаизоргами? Бу нима, Оллоҳнинг марҳаматими ё ҳаётнинг бевафолиги? Қандай тушунмоқ керак?

Бошим гангиблар кетди. Қарасам, Сайнаби домланинг кўча юзидаги ўрикзоридан ўтиб, Нуриддинларнинг боғи этагидаги шоввага яқинлашиб қолибмиз. Анҳордаги муз остидан чиққан сув тўғондан ошиб, бир ажойиб шарқираб, яркирарди. Ёзда анҳорга ҳам сиғмай гувиллаб ётадиган шовва ҳозир тўғоннинг ҳар чеккаларига муз маржонларини сочиб, музтўқмоғу муз-қиличларини ясаб ётар ва яна ноилождан-ноилож муз остига кириб йўқолар эди. У озодликка чиқмоқ учун муз қиличлару тўқмоқларини ясаб қўйган-у, бир бошлаб кетадирган мард-мададкор топа олмай яна туткунликка маҳкум бўлиб, муз-қалқон остига кириб кетаётгандек эди.

— Вой, бу иккинчи тепаму? Шундан ўтиб бурилавузаму? — дедилар кеннойим.

— Йўқ, бу Тепамасжид. Уйимизга ўқдек эшитилиб турадиган азон маши ердан айтилади, — дедим чечанлигим тутиб. Кейин гапимиз гапимизга қовушиб кела қолди. У киши сўрардилар, мен жавоб қилардим.

— Кечагида йўлда кўргануз-чи? У ҳам масжидму?

— Унисиди хайитнамозлар ўқилади, зиёратга боришади, — дедим.

— Шунақа қадамжому? — дедилар кеннойим хайратланиб.

— Чўлпон ота пирим қўйилган эканлар. Ойимни айтишларича, катта буваю бувиларимиз ҳам ўшатда ётишади.

— Ўзи раҳматига олсин ҳаммаларину, — деб у киши сачвонлари остиди юзларига фотиҳа тортдилар. Кейин сўрадилар. — Дадангизлар ҳамму?

Мен бош чайқадим:

— У киши мен бола пайтимда ўтиб, Қаёнғлига қўйилган эканлар. Кейин тоғаларимиз бизни кўчириб келишган.

— Шунақаму? — деб ярим ўгирилдилар, — Султонмурод акангизнинг дадалари-чи? У кишуга нима бўлган? — дедилар истиҳола аралаш.

Мен чинига кўчдим:

— Ойим яхшироқ биладилар бу тарихларни. У кишини олиб кетишганда... биз ёш бола эканмиз.

— Акангиз ҳамму? — дедилар тўхтаб қолаёзиб. Кеннойум бу хабарларни сачвонларини кўтариб ютоқиб тингларканлар, мен пандавақи орқа-кетини ўйламай жавоб қилар эдим:

— Ҳа, ҳа, Олим акам бизникида, у киши шаҳарда, холамгиларникида катта бўлишган. Бу ёқларга кейин келганлар.

— Шунақаму, уни қаранг-а?..

Сезиб турибман, у киши яна нималарнидир сўрашга илҳақ, гапни шунга келтираётирлар-у, айтолмаяптилар. Нималигини ҳам англаб тургандекман. Марғу кеннойим ҳақда, акам билан ўрталарида ўтган нарсаларни сўрамоқчилар шекилли-ку хаёми — нима қўймаётир.

Мен ҳам тушунтириб бўлмайдирган у гапларни очгим йўқ, акамни ёхуд Марғу кеннойимни ёмонотлик қилиб қўйишдан кўрқиб, тилимни тишлаб бораётирман. Чиндан ҳам биз нима биламиз?! Маҳфуз кенно-йимнинг ўзи биздан ҳам кўпроқ нарсани биларкан-ку. Акамнинг «васияти»ни ҳам, уни биринчи никоҳидаги кишисига етказишганини ҳам. Бошқа гапга не ҳожат?

Бу орада икки чеккаси пахса деворли кўча ҳам, гир атрофини қари қора толлар ўраган, ҳозир усти музлаб-тош қотиб ётган ҳовуз ҳам орқада қолиб, ёнғоқзордан ўтибмиз. Ўртада кичкина тавақа — болачаси бор таниш дарвозага етиб келибмиз. Уни кўрган захотим юрагим тўрга тушган беданадек потирлай бошлаган эди. Шунча ўзимни босаман дейман, қани босолсам!..

Ичкарида тик этган товуш йўқ. Арслон отли ўша «дев» ҳам қай кунжакда ёхуд сомонхонада ётган бўлса эҳтимол — кўринмаяпти. Лекин отхонадан опчиқиб, кунгай жойга боғлаб қўйилган

қари тарғил сигир «эшак ўлдирадиган офтоб»да шумшайиб турибди. Пинакка кетганми, кавш ҳам қайтармайди, охурга ёпирилиб талончиликка тушган чумчуқларга қараб ҳам қўймайди. Рўза тутгандек тек қотган.

Очиқ эшикдан мўралаб-чақириб туриш ўнғайсиз эди, эшик болачасини ўзимга тортиб, зулфинни тақиллата бошладим.

Ичкаридан «ҳозир» деган овоз келдию эшик тир-қишида биров кўринди. Саи экан. У ўша-ўша калга-қўнғир пальтосида, йўлакай рўмолини қайта ўраб келарди.

— Кираверинг, очиқ, — деди у ўша ёқданок.

Мен кеннойимга йўл бўшатдим:

— Мана шўт, мен кута тураман.

Кеннойим сачвонни бошларига ташлаб эландилар:

— Вой, одамну уялтурманг, Мақсудхўжа?

Рости, юзларидан ўтолмадам. Ичимда эса, учиб-қўниб турибман: Саи демаганлар ўз опажонисига ўхшаган кеннойимни кўриб, қай аҳволга тушади экан? Айниқса, ўсал ётган онаси? Туриб кетса-я...

Шу вақт кеннойим ўгирилдилар ҳам... эшик очилиб, Саи кўриндию «Вой!», деганча қотиб қолаёзди. У икки қўлини икки бетига босганча Маҳфуз кеннойимга тикилиб қолган, ўзини унга отарини ҳам, отмасини ҳам билмас эди.

— Сиз, сиз... — дерди-ю, у ёғини айта олмасди.

— Ҳа, мен, Салом опоқиз айтган табибман, ўша. Аянғиз тузукмулар? Ўзлариз яхши ўтирибсизларму?— деди кеннойим кўришгани бора бошлаб.

Шундагина Саи ўзига келиб, кўз пирпиратдию ноилож елкасини тутиб берди:

— Келинғиз, киравуринг

Аммо ўзи кўришяпти-ю, кўзига ишонмайди, опаси «Вой, мани пучуғим, сингилжоним», деб кучоқлаб оладигандек, алағда. Аллақандай каловланиб қолган.

Мен «Бошла, бошлай қол», дегандек им қокдим. Саи ўзининг аҳволидан ўзи хижолатларга тушиб, қизариндию шоша-пиша ортига чекилди:

— Вой, чинданам, опоқим айтиб кетувдила-я? Кела қолинглар. Юра қолинглар, мана бу ёққа.

Биз ўн қадам юрибмидик-йўқми, кеннойим бошларидан паранжиларини олиб улгурган эдилар ҳамки, айвон охиридаги кичик уйнинг ўша айвонга қараган эшиги очилиб, елкасига тўнининг бир енгини кия-кия кимдир чиқа бошладию, ялт этиб бизга кўзи тушиб, остонада турганча қолди. Сўнг:

— Ия, Марғу?! Ўзингмисан?! — деганича оёғига бир нималар илишга уриниб, каловланди. Ва ўша ернинг ўзида икки айланиб, ўша бир нимани топди ва ўзини пастга ташлашга чоғланган жойда чиққан эшигини ҳовлиқиб очиб, ичкарига овоз берди:

— Ойи, униз кепти, ўз оёғи билан кепти!

Қайтиб бояги вазоҳатида ҳовлига тушиб кела бошлаб зинанинг ярмига етганда... устунни ярим кучганча тўхтаб қолди. Худди шу вақтда у «синглим» деб атаган кимса шарт қайрилиб, паранжисини бошига илиб улгурган ва апил-тапил сачвонини туширмоқда эди.

Саи бўлса, ганғиб қолган акаси томон чопган, шивирлаб:

— Вой, қанақасиз, ўзиз?! Нималар деяпсиз?! Булар Саломхон опоқининг келинлари-ку, табиб-ку. Ҳушинғизни йиғинг, ака, — деб койиб-куйинар, тирсагидан тортқилаб, орқаларини силаб «эсинғизни йиғинг, қочинг»лаб, йўлдан хайдар эди.

Лекин урушдан қайтибоқ анув воқеаларни эшитиб, Султонмурод акамни яниб юрган акаси қани эсини йиғиб, четга бурилса!

— Нега биров... бўлади? Опанг-ку?! — деди у ахийри сингисининг бетига қараб.

У туташқош, юзи-кўзи Саиники сингари кўҳлик, аммо ўзи қарчиғайдек йигит эди. Эғнидаги

дўппию тўн ҳали қовушиб-қовушмай — аскарликдан янги қайт-гани шундайгина билиниб турарди.

— Адашяпсиз, ака. Ўхшатыпсиз, холос. Булар аям учун келишган, қочинг,— дерди Саи ҳамон шивирлаб, ўзи эса акасининг қилиғидан уятларга ботиб борар эди.

— Астаъфируллоҳ, астаъфируллоҳ, — деганича нари кетаркан, у ҳамон гумонсираб-гумонсираб қараб қўяр эди.

Мен зора чалғиса деб, яқин бориб салом бера қолдим.

Аммо у алик ўрнига ҳам афтимга анқовсираб тикилди. Танимагани аниқ эди, ўзимни танита бошладим:

— Биз пастдаги мактаб олдида турамиз. Саломхон машиначи...

У кеннойимга орқа ўгириб турар эди, қайтариб сўради:

— Илгари-чи?

Мен кўчиб келганимизни тушунтиргунча кеннойим Саига эргашиб, ўзларини зинага, ундан айвонга урдилар. У шу пилдираб боришида ҳазилакам ҳаяжонга тушмаган эди.

Улар кириб кетишиб, биз ҳовлида қолдик. Саининг акаси ўгирилиб, кеннойимнинг кавшига қараб қўйдию қошларини кериб, менга бошдан-оёқ тикилди:

— Шошма-шошма, киммиз дединг?

Мен қайтадан тушунтира бошлаб эдим, у жерикиб берди:

— Роса чўздинг-ку, Султонмурод ким бўлади сенга?

— Акам, — дедим тўрсайиб ҳам калта қилиб.

У лабини буриб, бурнини жийирди: гўё «шу жипирикнинг акаси...» дегандек. Ғашим келиб, энсам қотди:

— Сизга нима?!

— Ўҳ-у! Жаҳлинг ҳам бурнингни учида-ку! — Гапим нашъа қилиб, аччиқ кулди у ва кутилмаганда елкамга чайирдан чайир қўлини ташлаб, асабий силкиди, — Тўғрисини айт, ҳов. Туғишганми, ким?..

Мен гўё шақилдоқдек турган еримда неча бор бориб-келдим. Умуртқамми, қай бир суякларим шиқирлаб кетиб, аламим қайнади.

— Туғишган бўлса нима?! — дедим қайсарлигим тутиб.

У ҳайратланиб, сўнг жилмайди:

— Ну, қойил! Шу кетишинг бўлса, акангданам ўтасан.

— Акамга нима қипти? — дедим силкиниб.

Унинг юзи тундлашиб келиб, ўзи қулоғимга энгашди:

— Ўша нима қиптисини... кўрсатиб қўяман мен унга! — деди аламли шивирлаб. Кейин қаддини ростлаб, кўзини лўқ қилиб қаради. — Ҳозир қай гўрдалар? Гадоё топмас бир жойларда қочиб юрибдиларми?

Менга ҳаммадан шу кесатиғи ўтиб тушган эди.

— Жуда билибсиз-да! — дедим тўнғиллаб. Қарасам, дору халта қўлимда, ким билан пачакилашиб турибман, тўғри зинага қараб юравердим.

У ортимдан икки қадам ташлаб, вишиллади:

— Ҳов, мишиқи?! Бўлмаса, нима экан? Бировнинг пардаи исматдаги синглисини авраб опкетадилар-у, яна оппоқ эканларми? Шошмай турсин ҳали! — деди камига айвон устунига шаппалаб.

Мен тепага чакволганман, оёғимдагини ечишния, эшикни очиб кириб бораверишния билмайман. У эса, қори куралиб, пилчирай бошлаган ҳовлида лойга ҳам қарамай алам билан нари бориб, бери келяпти, Ора-чира қўл силкиб, сўкиниб қўяди:

— Мен шундай қолдираркамми?! Индамай кетарканманми?! Шошмай турсин! Буларни мана шу куйларга солгани учун ҳам тинч қўймайман! Ернинг тагидан бўлса, топиб келаман!

«Не-не кекирдаги узунлар нима қила олиб эди, Сизнинг қўлингиз қаерга етарди!» демоқчи бўлдим-у, айтиб ўтирмадим. Қолаверса, у ҳали нимани билади. Сўнг дору халтани кутиб қолишди деб ўйлаб, улар кириб кетишган эшикни шартга очдим.

Ё тавба, Махфуз кеннойим, ҳа-ҳа, бошидан паранжисини олиб қаергадир ташлаган Махфуз кеннойим тўрдаги — оёғи танчага қаратиб солинган ўринда йўқдек бўлиб ётган аёл ёнгинасига тиз буккану унинг кўксига бош қўйиб, юз босганча қолган эди. Ўша ётган кимса эса коксуяк, озгин қўллари ила кеннойимнинг бошини, бошига қўшиб сочларини оҳиста-оҳиста силар, усиз ҳам киртайиб кетган кўзлари юмуқ ҳолда бир нималар деб шивирлар эдию, мижжаларидан сизиб чиқаётган ёш икки чеккасидан қулоқлари юмшоғи томон чопқиллагандан-чопқиллар эдилар. Гўё «Розиман, мингдан минг розиман, она қизим», деб пичирлар-у, негадир мен овозини эшитмаётгандек эдим. Титраб кетдим! Бу ёқда аскар ўғли ҳовлида шилп-шилп юриб, нари бориб-бери келяпти, у ёқда муштдек бўлиб, онасининг бош томонида ўтирган Саи ўкраб юборгудек аҳволда — икки юзини чангаллаганча қолган. Ўзим эсам, нима бўлганини ҳеч англаб ета олмасдим...

...Хотиним қайтиб кириб, хатни яна қўлига олди:

«...Султонмурод ака! Қанчалук ўнғайсиз бўлмасун, уларнукига бордум. Холангузнинг сўзларини ерга ташлай олмадум.

Худонинг хоҳлашуни қарангки, Сизни қора тортуб, ўзиниям, бу ёқдагиларниям не маломатларга қолдируб кетган ва Сиз биринчи никоҳидаги кишисига етказдурган бахт соҳибасиникига унинг қиёфасида кириб боришумни, уларникудагилар мени кўриб қай аҳволга тушиганларини бир кўрсангиз эду.

Савоб деб бордим-у, лекин гунг одам ҳам чидолмасду бу таширфга. Аскарликдан қайтган акагинасининг мени бехос кўриб қолуб, уйни бошига кўтарганларини, ойи, униз кепту, ўз оёғу билан кепту деб жар солуб, бир ерга етганларини, сўнг мен у эмаслигимни билиб қолуб қай ҳолга тушиганларуни кўрсангиз эду! Паранжисига ўрануб кириб боряпман-у, дувиллаб келган ёшдан на йўл, на зина кўринаду кўзумга. Яхшиям толчивиқдек синглиси боракан, ўша бошлаб кириб кетду.

Қирсам, қизининг дарду фироқида озуб-чўп бўлиб қолган онаизор ўрунда эриб битган шамдек ётипту. Аскарликдан қайтган ўглининг бояги шовқуни — «униз кепту»сини эшитган шекилли, ўзи алағдаю кўзлари жавдирайди. Менгинани кўриб:

— Марғу... Вой, менинг бебахтгинам! — деб бошини тўрт энликкина кўтарди-ю, бошқасига ҳоли ҳам, мажзоли ҳам келмай, чўзила қолду.

Учиб бориб, ёнларига тиззаладуму ҳамма истиҳола, андишаларни йиғиштируб, кўксиларига бош уриб, юз босганча қолдум. Паранжумни қачон бошимдан олдум, у киши қай аҳволда кўрдилар, билмайман. Аммо у киши ҳам мену қизлари ўрнида кўрган, мени у деб билган эдулар. Лаблари шивирлабму Оллоҳга шукрлар айтарди. Мен у кишину ноумид қилолмасдум, бошқаман дея олмасдум. Тилум айланмасду бундай сўзларга. Бунинг ўрнигаям ич-ичумдан бир йиғи, бир ўксуз босуб келяпту — ўзумни тутолмайман, тилумдан бир сўзлар оқуб келяпти — айтуб адо қилолмайман. Ўзум чиндан ҳам шу муштипар онаизорнинг дуосини олиб қолгум бор, бир марта юзларумга қарашига, бир огиз эшиттируб бир нима дейишига интиқман, зорман.

Нихоят, момикдан момик, майин бир кафт, қизалоқ қўлларидан ҳам енгил бир қўл бошим аралаш сочларумни силай бошлаганини сезиб, энтикублар кеттум ва багирларига сингиб кетгудек бўлуб, юзларумни босдум. Аммо у қўлнинг ҳоли йўқ эду. Бошумни қучиб қўйиб:

— Бахтингда кўпайгин, илоҳим, — дедилару жим қолдилар. Қўллари елкамдан сирғалиб тушиб кетти.

Бошимну кўтарганумда очуқ кўзларининг нури икки томчи ёш бўлиб, мижжаларидан оқиб тушмоқда эду. «Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиун» — чиндан ҳаммамиз бир куну унинг

даргоҳига қайтгувчи эканмиз.

Оллоҳ раҳматига олган бўлсун. Қизларидан розу кеттилар.

Имкони бўлса, бир энлик хат ила у мушфиқага хабар бермак лозимдур. Руҳи покларига бир калима Қуръон тиловат қилиб юборса ҳам савоб. Қолаверса, Оллоҳнинг уйига яқин жойларда, пайгамбар саллоллоҳу алайҳи вассалам юртларида яшаётган Марғубаларидан лозим бу.

Аддои Маҳфузангиз.

Ўша ўзингизга тануш азиз манзил-мавозеларда
яшаб тургувчи хасму завжангиз».

14. ҚАЙРАҒОЧЗОРЛИ ЁЛҒИЗ МОЗОР СИРИ ёхуд Максуд қиссагўйга қоронғу — муаллифга аён тарих

Ўша коксуяк, жимит чол — Миртўхта амаки кўлида бир ҳовуч гилосми — нима, ўпиб, кўзига суртганча омонлик-сомонлик қилар ва бир донагинасини тишсиз, нукул милкдан иборат оғзига солиб, ёнидаги пакана, ғулабир одамга бир нималар деб ғўлдирар эди.

Олим унинг қулоққа аллақандай хуш ёқувчи овозини кўмсаб, машинасини йўл чеккасидаги каллакланган толлар тагига олақолди. Қарангки, гузардаги бу толлар каллакланиб, қатор дўконлару расталар ёпилиб қолганиданми, у аллақандай файзсиз кўринар, толлар эса эндигина кўклаб келар, янги навдалари ҳали қинғир-қийшиқ бутуқларини энлаб улгурмаган эди. Ҳатто Миртўхта амакининг чойхонасига кираверишдаги ҳайҳотдек тутнинг шохларини ҳам шип-шийдам қилиб кесиб кетишган, у қуриган дарахтдек шўппайиб қолган эди. Тагидаги ёғоч сўрилар ҳам хувиллаб ётибди. Ҳамма ёққа ит теккани-теккан, шуни кесишмаса, нима қилибди экан, гузару чойхонадан файзни кетказиб?..

У ичи ачишиб, ўша томонга қараб юраверди. Миртўхта амаки уни машинасидан танибми, путури кетган ёғоч зинасидан тартақайлаб тушиб кела бошлади:

— Ия-ия, эшон бола, яна қандоқ шамоллар учириб? Келинг-келинг, қадамларизга ҳасанот.— У ғўлдираб келиб, кўлини олди ва кейингиси билан елкаларини силаб тавоф эта кетди. Сўнг кўк халатининг чўнтагидаги гилосдан илинди. — Олинг, эшон бола, Чўлпон отанинг қора гилосидан. Тотиниб қолинг, шу охирги ҳосили. Ҳадемай улар ҳам кундаков бўлиб кетади.

Гилос — гилосмисан-гилос эди, ҳар донаси бошмалдоқдек келар, ҳалитдан чаросдек ранг олиб, қорая бошлаган эди.

Олим беихтиёр ўзи болаликда шаббохун уриб юргувчи Яккабоғ боғларини эслади. Айниқса, Иноғом тоғанинг ташқисидаги ўрта деворга ёнбошлаб тарвақайлаган азамат гилоснинг кўшалок-кўшалок, терган билан, еган билан адо бўлмагувчи мевалари кўз олдидан ўтар эди. Ана шундай бошмалдоқдай гилосларни Қаш-қарда кўриб эди, қайтиб мана энди кўлга олиши. Ҳадемай буларни ҳам адо этишади, ҳамма ёққа қирон кепти. Қайси гуноҳларига шундай бўпти? Шаҳар қуришаркан, бошқа ер — қирми, тақирми, қуриб қолган эканми?

— Олинг, эшон бола, омонлик-сомонлик, — деб қистарди Миртўхта амаки.

Олим ўзига қолса, шу кўшалоғини машинасининг ойнасига, нақ кўзининг рўбарўсига илиб кўйгуси келди.

— Ўз боғизданми, амаки? — деди.

— Қайда! Бизни боғ қоптими, аллазамонда суриб ташлашган. Бу Мукаррам эшонни боғидан. Ана, ўзи, илиниб опчиққан экан. Шунақа илиниб юради, қассоб акангиз.

Ҳамма меҳри кўзларига балқиб чиқа қолган бу калтабақай одам ўлақолса қассобга ўхшамасди. Ҳарқалай Олим уни кўлига тиг ушлаган ҳолда ҳеч тасаввур этолмади. Шунинг учун ҳам у билан самимий кўриша туриб, янглишганини сизди. Унинг кўли бамисоли қайроқтошдек қаттиқ эди.

— Ҳовлига кирамиз, меҳмон. Қулинг ўргулсин хасип солдиряпман. Таъми оғзизда қолса,

кеп турасиз,— деб илжайди Мукаррам ака.

— Раҳмат, ака, бошқа гал, — деб қўлини кўксига қўйди Олим, — Бир ерга ўтадиган эдим, сал кечикдим. Сутчи амакига ваъдам...

— Э, у кишими? Аллақачон қайтиб, битта чойни майдалаб ўтириб эди. Яккабоғдан кидириб келиб, опкетиб қолишди, — деди Миртўхта амаки узундан-узун қўлининг орқаси билан қотган белини силаб қўйиб.— Қандай топиб борасиз, бу абжағи чиққан йўллар билан? Ғиротингиз увол-да, увол. Кута қолинг.

Қассобга жон битди:

— Шуни айтинг, айна отамлашадиган мавриди экан. Қолинг, хасип тобида. Йўқ, деманг.

— Қанийди, отамлашганга нима етсин. Лекин тушунасиз-ку, ўртада лафз бор. Бир эски мозорот йўлга тушаётган экан. Ўшанга ўтмоқчийдик.

Буни эшитиб Миртўхта амаки ҳовликди:

— Дарвоқе, ўшалар келиб опкетишди. Сандукли отадан сандуклар чиққанмиш.

— Очишибдими? — деб юборди Олим бир нима бўғзига тикилиб келиб.

— Билмасам, билмасам, — деб ғўлдиради чойхоначи, — сутчини «чумчук сўйса ҳам қассоб сўйсин,» деб опкетишди. Эски китобларга ундан бўлак кимнинг тиши ўтарди? — Кейин камига уни таърифлай кетди. — Муллага тараф йўқ, тараф. Чўлпон отанинг имоми ҳам ип эшолмайди унинг олдида, сут бонка орқалаб юрганига ишонманг.

— Эски уйларнинг синчлари орасию тоқилари тепасидан чиқаётган китобларни шу киши сотиб олаётганмиш, — деб қўйди қассоб ҳам.

Олимга шу кифоя эди, ичи қуриб, хайр-маъзурга тушиб қолди:

— Узр-узр, мен бормасам бўлмаскан. Айбга буюрмайсизлар.

— Эсиз, машина, бу чалчиқ йўлларга, — деди Миртўхта амаки ичи ачиб.

Аммо меҳмон парво қиладиган аҳволда эмасди.

— Шундай топилдиклар хабари чиққанда жин урадими бу терсакка! — дедию хайр-хўш билан ўша қора кийикига ўтириб, тупроқ йўлдан кун оғиб бораётган томонга суриб кетди.

Бирпасдан кейин у ҳар турли оғир машиналар ўтавериш ўйдим-чуқур бўлиб кетган йўлдан қўш ғилдирак изи билан бир амаллаб илгарилаб бораркан, ботиб қолари ёхуд бирон ариққа тушиб кетаридан ҳавф-сираб, тўхтаб-тўхтаб қолар эди.

Ана шунда кўз ўнгидан наMATга ўралган сандиқлару уни кўплашиб кўтаришиб олаётган одамлар кетмай қолиб, болалигида эшитганлари ёдига тушиб-тушиб келаверарди. Эмишки, раҳматли дадаси бир куни қўлларида илм олаётган шогирдлари билан ҳамма китоблару қозилик ҳужжатларини сандукларга жойлаб, сандукларни эса наMATлару мол терлари билан ўраб-чирмаб, ярим кечада аллақерга ташлаб келишибди-да, сўнг ошни еб, муридларга оқ фотиҳа берганмишлар. Эрталаб эса ўзларини олиб кетгани одам келганмиш.

У ёқда эканида шунча оғиз жуфтлаб, маврид кутди, лекин сўрашга журъат топганида у киши (Оллоҳ раҳмат қилсин) тилдан қолиб, бир сиқим сариқ ипакдек бўлиб ётар эдилар. Яхшиям илгарироқ сутчига бир нималар деган эканлар.

Сал ўтиб, бинойи тошйўл бошланди. Энди кўрқмаса ҳам бўларди. Қурувчилар юк машиналари чалчиққа ботиб қолавериш, тоза адабларини ейишган шекилли, илгариги (тупроғи ёзда тўпикқа чиқиб, кузда балчиққа айланадиган) катта кўчага шағал ётқизишган, унинг дала йўли сиёҳи қолмаган эди. Фақат йўлнинг икки чеккасидаги йўлкалар ўша-ўша, гоҳ катта йўлдан одам бўйи тепага чиқиб, гоҳ Иззага яқинлашганда бараварлашиб қолар эди. Ўша бир вақтлар — улар эсларини танимасдан бурун тепаларни кесиб ўтиб, тўғри Аччига қараб тушган йўл ҳали ҳам омон турар, ундан бўлак ҳамма нарсага — боғлару сойлару кўрғонларгача, барчасига текис қирон келган, кўзга ярқ этиб оловдек ташланадиган нарсанинг ўзи қолмаган, ўрnidан уфқларнио кенгликларни тўсиб, баландқават темир уйлар қад ростлаб келар, маҳобатини айтмаса, дунё кўрган Олимга ҳам аллақандай ўтиришмаётир эди. Балки одам боласининг

табиати шунақадир: кўз очиб кўрган нарсаларидан ажрашни истамас. Ҳар бир ўзгаришни ички ғашлик билан, оғриниб қабул қилар. Ҳозир ҳам шунча оро бериб қурилган, меъморчиликнинг оврупо намуналаридан қолишмайдиган иморатлар қолиб, йўл чеккасида, осмони-ҳафтим бинолар ўртасидаги ҳовли-майдонда адашиб-қирқилмай қолган яккаш тутми-ёнғоқ туплари кўзига оловдай кўриниб кетар эди. Ўзи эса худди эски танишини учратган одамдек бир ерларга етар эди.

Яккабоғнинг Иззасига етганда чидаб туrolмади. Машинасини четга олиб, кўча ёқасига тушиб бордию кунботарга қараб чўзилиб кетган ва қурилишлар орасида ҳозирча омон турган чимзор-сойликка болаларча энтикиб, тикилиб қолди. Ҳайрият, ҳайрият, дея шивирлар, ватаннинг бир парчаси бўлса ҳам омон қолган экан-ку! Болалигимизда сизир боқиб, сойларида чўмилиб, чимзорларида гурпаклашиб юрган кунларимизни ёдга соладиган нарсаям бор экан-ку! Оталаримиз, оналаримиз юртидан ёдгор бўлиб шугина қолибдими? Қолган ҳаммаси йитиб кетибдими, дея шивирлардию кўнгли бузилиб борарди. Кўнгли бўшалиб, ичи сим-сим симиллаб кетаётган бўлса-да, сойликнинг ўртасида қора илондек тўлғониб ётган Изза сувидан, унинг икки беткайида ястаниб, то кунботарга қадар чўзилиб кетган ям-яшил чимзорлардан кўз узолмасди. Бу ернинг ҳавоси ҳам бир бўлакча, кўксига мойдек оқиб кирар, Изза бўйларидаги ялпизларнингми, сув ўтларинингми омухта ҳидлари анқиб турар, ҳидлаб тўймасди. Ҳозир ўша булоқ сувларидан ҳовучлаб-ҳовучлаб ичгиси, ўша чимзорларга чўзилаб, тубсиз осмонга тикилиб ётгиси келарди. Билмасдики, сал нарида, ҳов қари толлар тагидаги вайрона тегирмондан у ёғида сойнинг икки ёқасига узала тушган азалий тепалар, минглаб қушлару кўк каптарларга ватан бўлиб, ин бўлиб, ҳаммасини ўз бағрига ола биладиган, чуғур-чуғурларидан жангиллаб акс-садо бериб ётадиган тик жарлар аллақачон йўқликка кўчган, ҳозир борса, уларни тополмасди. Қадим Иззаю унинг икки беткайидаги юзлаб булоқлар ўша тепалар тагида қолиб кета бошлаганини у ҳали билмасди. Ҳозир кўз олдида турган, ҳали цивилизациянинг қадами етмаган бир қисм сойлик — чимзорларгагина маҳлиё бўлиб турар, шунга ҳам шукр қиларди. У ёқдаги остин-устинни кўрса, нима қиларкан, ўтириб олиб, пиқ-пиқ йиғлармиди экан?!

Омон қолган чимзорлардан кўнгил узолмай, кетса-қайтиб кўролмайдигандек бир ҳолга тушиб, яна бир муддат турди. Аммо кун кетиб борар, офтоб оқпошшонинг қизил тангасидек қизариб минора краннинг учига осилиб турар, сойдан кечки бир салқинлик уфура бошлаган эди. Олим шошмаса бўлмасди, ёлғиз мазоротдан топилган сандиқлар таркана бўлиб кетмасидан етиб боргани маъкул эди. Қолаверса, у сандуқлардаги нарсалар кимники экан? Уларни ким жойлаб, ким кўмибди экан? Шундай кунда етиб бормаса, бир умр армонда қолмайдими!

Чимзорда шудринг тушиб, ой чиққунга қадар ўтиргиси, болалиги кечган диёр билан видолашгиси келса-да, ортиқ қола олмасди.

Худди шундай бир ҳис Яккабоғнинг гузарчасидаги ҳайхотдек ёлғиз садақайрағочни кўрганда (бу ниманинг аломати экан — шундай азамат қайрағоч қуриб қолган, шу ҳолида ҳам уни тинмагур чумчуқлар ватан тутиб, ин қуриб, чуғурлашиб ётар эдилар!), Муржимондан ўтгандаги занжир солиб ҳам кўпориб ташлаша олмаган катта қари тошнокка кўзи тушганда ичидан тошиб келган хўрликни зўрға боса олди.

У кўзлаган манзилига етиб қолган эди. Отасининг халоскори, собиқ ҳамкасбига кўзлари қизарган ҳолда кўрингиси келмади. Тўғри, инсон жудоликларга кўника билиши керак. Туғилгандан то қабргача нималардан жудо бўлмайди у?! (Бу ўша сутчининг гапи!) Лекин одам ҳар нарсага чидаса ҳам кўзи тиригида ўзи яйраб ўсган, ялангоёқ турпоқ кечган, сўқмоқ ошган, чимзорларида шудрингдан сўнг яшил изларини қолдириб чопган, булоқ сувларини ичган, неъматларидан тотган бир ватан — бир диёрдан қандай айрила олади? Бу айрилиққа қандай чидайди? Қаердан таскин топади? Қайси гуноҳларига Оллоҳ уларнинг ўрнига тамомила янги қавмни келтириб қўймоқда — ўйлаб уйининг тагига етолмасди. Инсон хом сут эмганки, ўзининг гуноҳи қолиб, бошқаларникини ҳисоблашга тушиб кетади. Ўзим-чи, ўзимиздан нима

ўтиб эди, деб қўймайди. Тоғдек гуноҳи борлигини билса ҳам билмаганга олмоқчи бўлади. Ўзи-чи, ўзи оппоқми? Шу кунларни яқинлаштириб берганларнинг ичида ўзи йўқми? Эндиги кўзёшидан, алам-ситамлардан нима фойда?! Кеч очилган кўз пушмон йиғиларидан куриб, сўқирга айланса нима?! Сабру бардош ва тавбадан бошқа нима қопти? Ўшанда ҳам агар Оллоҳ ёрла-қаса...

Унинг мижжаларига гоҳ аччиқ ёш қалқиб чиқиб, кўз олдини туманга ўхшаш бир нима қоплаб ола бошлар, гоҳ ўша ёлғиз чирқ-чирқ чумчуқларгагина ватан бўлиб қолган (ҳали саратонга бориб улар ҳам буни ташлаб кетадилар!) ҳайхотдек садақайрағоч кетмай қолар эди. Шундай сада турган ерида куриб қолса-я! Бу ниманинг аломати? Олим ўйлаб ўйининг тагига етолмас, ҳикмати нима билолмасди. Чиндан ҳам у билмайди, бу бир вақтлар (ҳатто бундан ўн етти-ўн саккиз йиллар муқаддам ҳам машхур, гуркираган, ҳамманинг оғзига тушган сада бўлганини!.. Ҳамма гап шундаки, ўша сада гуркираган паллада унинг рўбарўсидаги хонадонда бир ғаройиб чақалоқ (ўғил бўлиб ўғил эмас, қиз бўлиб қиз!..) дунёга келган эди.

Бу ниманинг аломати эди, охирзамон — қиёматнингми ёхуд бирон касру касофатнинг, ота ҳам, она ҳам билишолмади. Яхшилаб таналарига ўйлаб кўришса-ку, тонг-сахарларда Оллоҳга ёлвориб тавбалар қилишса-ку, ёлғиз ўзидан мадад сўрашса-ку — ҳикматини англашармиди! Оллоҳ ҳам гуноҳларидан ўтарди. Йўқ, бир-икки кун кўрқиб юриб, кейин кўрқмай ҳам қўйишди. Негаки бола қош-кўзи жойида, ўзи попуқдай эди ҳалитдан. Ўғилдан кўра қиз болага тортиб кетарди чиройи. Худонинг ўзи ғамхўр, вақт ажратади деб ўзларига таскин бериб қўя қолишди. Қусурига эътибор қилишмади, шуни ҳам Худодан кўришди. (Оллоҳ эса уни беҳикмат яратмаган эди!..) Бора-бора ҳалиги болақай... аввал сочлари ўсиб, елкасига тушди, сўнг орқаси билан битта жамалак сочли қизалоққа айланди. Оқ юз, куралай кўз бир кўҳлик қиз бўлдию сўнг ҳеч ким ўйламаган бир пайтда, айна оналар «вой фалончиём бўйи етиб, ойдаи қиз бўптими» деб кўз остига ола бошлаган кезларида қизи тушмагур бир кечада «растасидан бузилиб» овози дўриллаб чиқди! Ўзи ҳам неча кун уйдан чиқолмай, камалиб ўтирдию кейин «бо, худо олсин» деб дугоналари орасига чиқиб кетди (Онаси зора овози юмшаса деб отадан бекитиқча, жиндек сурма ичириб ҳам кўрди, кўкнор эзиб берди ҳам, бўлмади). Шу-шу эркакшода бўлиб қолди. Мактабни ташлаб, далага чиқиб кетди. У ёқда эса удли-шулдиккина экан, бир ўзи қирқта қизга бош бўлгудек деб, чопиқчи қизларга бошчи қилиб қўйишди.

Қолаверса, қўли анча ерга етадиган, катталар ҳам ҳисоблашиб, ҳайиқиб турадиган тоғаси бор эди. У ҳақда «Худодан кўркмагандан кўрк», дейишарди. Султонмуродлар уйини ёқиб, Каттабоғдан бадарға этишганида кўчини ортиб кетатуриб, алам-аччиқда отни қистаб-қамчилаган экан: от олиб қочиб, ундан учиб кетганча оқсоқ бўлиб қолган дейишади, шу-шу Акмал ўрис номи Акмал чўлоққа айланган. Илгариги мовут кепка кийиб юрган маҳаллари ҳам бир баҳарнав экан, энди ундан жиззаки, ундан аламзада одам топилмасди бу депарада. Акмал чўлоқ кевотти деса, ҳар ким ҳар ёққа — ким чорбоққа, ким ишком ичига уриб кетар, у касофатга йўлиқдинг — балога йўлиқдинг эди. Шунақа Худонинг ғазоби эди. Колхозда ҳам унинг айтгани айт-ган, дегани деган эди. Кетмон чопиқда бас бойлашса, бир ўзи тўртта эркакни қочириб, чангида қолдириб кетадиган, баъзан кураш тушса, ўзи тенги йигитларни ҳам чирпирак қилиб отгудек важоҳати бор жияни Қумриниса (шундай тоғаси бўлатуриб!) оддий кетмончи бўлиб қолармиди! Тез орада қирқ қизларга бош — звеновой бўлиб кетди. Неча йил бедапоя бўлиб ётган, кафтдек текис кунгай ер уларга ажратилиб, отхонанинг тоғ бўлиб кетган гўнглари шу ёққа ташилди. Қирқ арава чиқдими, ундан кўпроқми, ҳеч ким ҳисобини олгани ҳам, сўрагани ҳам йўқ. Қолаверса, лавлаги уруғнинг сархили шуларга тегди. Қизларга эса, бир номчиқарга ишлайсизлар, мукофотига бош-оёқ сарупою камига Муқимий театрусига олиб тушиш, деб ваъда қилишди.

Ҳов, ер хоҳлаб қолса, қанд лавлаги дегани ёмон бўлиб берар экан. Ҳар лавлагилар бўлдики, унинг олдида ўғирдаста — ингичка эди. Қизлар казиб, аралар омборга ташиб

улгуришолмасди. Ана шу номчиқарга қилинган ишга Акмал чўлоқнинг ўзи шахсан бош бўлдию жияни учун туриб берди. Қизларга ваъда қилинган бош-оёқ сарупони ҳам топдириб келтирди, Муқимий театрусига шахсан ўзи олиб тушиб, ярим кечада уй-уйларга ташлатиб қўйди. Қизлар шунга махлиё эдилар, хурсандликдан таналарига сиғмасдилар. Бу ҳақда аллавақтга довур гапириб юришди ҳам.

Эркакшода жиян эса, бу депарада кўз кўриб, кулоқ эшитмаган обрўга эга бўлиб, шуҳратнинг тагида қолиб кетди. Унинг суврату портретлари кишлокнинг гузару мактаблари, дўкону шийпонларига осиб ташланиб, ўзи депутатликка кўрсатилди. Энди унинг номи ҳамманинг оғзида эди. Қумриниса Қанғлининг қўл етмас юлдузига айланган эди. Одамларнинг «Қайси, кимнинг қизи?» деган саволларига:

— Анув, Қумриниса-чи, Акмал чўлоқнинг жияни,— деб таништиришар, жудаям тушунмаганларга Яккабоғдаги садақайрағочни эслатиб: — Ана ўша катта кўча юзидаги қайрағочни биласиз-а, худди ўшанинг рўбарўсидаги эшикда туришади. Акмал чўлоқнинг синглиси ўшатга тушган. Шуларнинг қизи. Кўрсайиз танийсиз. Эркакшодагина эди, шу ёқдан бахти очилибди, — деб у ёғини айтмай қўя қолишарди.

Олим кейинги беш-ўн йилда қайси юртда юрса — юрган, бу қирқ қизлар тарихидану Қанғлидан чиққан биринчи депутат доврўғидан беҳабар, эшитмаган ҳам чиқар балки. Лекин тагига тангадек ҳам офтоб туширмай гуркираб ётган садақайрағочни яхши эслайди. Чўлпон отанинг гузаридан қайтган бозорчи борки, тагида бирпас тўхтаб, ғир-ғир шабадада ором топмай кетмас эди. Қолаверса, шаркираб оққан сув бўйида, устига-устак сада соясида ўлтириш гаштига нима етсин. Уни кун тиғига қолган йўловчидан бўлак ким ҳам биларди.

Энди ўша ариқ ҳам йўқ, қай бир ерлари тўлиб, қай бир жойлари кўмилиб ётибди. Садақайрағоч-ку бу аҳвол: биронта шохи омон қолмай, текис қуриган! Ниманинг касофатига, ёлғиз Оллоҳ билади. Ва энг ёмони ўша касофатнинг касри бир дарахтнинг ўзига урса майли экан, йўл ёқасидаги барча хонадонларни ҳам хароб этиб кетди. У ёқда бир-биридан маҳобатли иморатлар ким ўзарга қуриб ётилибдию бу ёқда эгаси кўчиб кетган ҳовлилар, томи очиб ташланган валонгар уйлар, наҳрали деворларнинг адоғи йўқ. Бу ниманинг аломати? Бир гуллаган жойнинг бир хароб бўлиши-ми, ўзимиз билиб-билмаганга олиб кетган аллақайси гуноҳларимизнинг жавоби-қайтимими? Қайтар дунё деганлари, бу дунёдаёқ кўрсатилаётгани балки шудир?!

Олим маҳзун тортиб қолган эди. У касофатнинг сувратию изларини аниқ-таниқ кўриб турарди. Адоқсиз харобатлар ниманинг касри, қайси айнишларнинг қайтими — билолмай боряпти. У йўғида бу ёқларда Оллоҳга хуш келмайдиган қандай ишлар бўлиб кетибдики, ўшанинг жадиға жаннатдай жойлар хароб бўпти, харобага айланибди? Ҳой, кўзингизни очинг, қаёққа қараяпсиз, деб қайтарадиган бир зот қолмабдимикан? Ёки унақалар аллақачон акасиға ўхшаб бу диёрдан бош олиб чиқиб кетишган эканми? Отаси айтмоқчи, иймонлилар иймонини лахча чўғдек кафтида тутиб, бир тоғларга чиқиб кетганда, бу ёқда сатта иймонини ютганлар қолган эканми? Яна отаси айтардиларки, уламолар бир хил гуноҳ ишларни кўриб-кўрмаганга олмасинларким, бало келса, ому хосга баравар келгай. Булар ўшанинг мисолимикан ё?

Ҳар нарсага ақли етган Олим буни ҳам тушунгандай бўларди-ю, тагига етолмасди. Нимадир монёлик қиларди. Нима экан ўша? Балки ўзининг ҳам жиндек гуноҳи борлиги... йўл қўймаётгандир. Ахир, ким адашмабди, қоқилмабди? Билиб-билмай хатою гуноҳлар кўчасига кирмабди? Муҳими, ўша хатою гуноҳларни англашда, афсусланишда эмасми? Сидқидилдан тавба эшигини топиб борса, қоқса, карами кенг зот нечук кечирмасин. Мана, кеч бўлса ҳам чопиб юрибди-ку. Жиндек бўлса ҳам фойдам тегиб қолармикан, деб! Жигаримнинг жигарларини топармиканман, деб. Улар қандай ўрама-гирдобга ташланган эканларки, бутун бошли хонадон шундай тўзиб кетса, хали-хануз йиғиб бўлмаса, ҳар томонга сочилиб кетган у жигаргўшаларни?

Биз ўзи киммиз, недурки, киндик қонимиз тўкилган ота юртда бир бошпана, бир ватан тиклаб, волиду волидаларимизнинг чироқларини ёкиб ўтиролмасак? Ўтирамиз деб келганда сен таниган, билган, излаган у маконнинг ўзи йўқ бўлса? У диёрни ёдга соладиган нима ҳам қопти? У Иззанинг бир бўлагини анави турган ерида қуриб битган садами? Ёхуд кела келгунча ҳам тугамаётган адоқсиз — ҳали суриб ташлаб улгурилмаган харобатларми? У диёр йўқликка кўчиб бўпти-ку!

У жилла курса, бир вақтлар ўзлари чўмилиб-тупрокка ётиб, яна сувга калла ташлаб чарчамайдиган ўша Муржимоннинг анҳорию кўприги омон қолгандир, ҳовлимизнинг ўрнини ўшандан таниса бўлар, деб келятувди. Ҳов, у айқириб оққан анҳор сувини унутиб бўларканми? Ҳатто довюракроқ болалар сувда оқиб бориб, кўприк остига кириб йўқ бўлиб кетишарди-да, яна бир муддат ўтиб, бояги-боягидай чалқанча оқиб чиқиб келишар (ана қаҳрамонлигу мана қаҳрамонлик!), кейин ўраб олган болаларнинг:

— Ҳечам кўркмадингми?

— Зиғирчаям-а? — деган саволларига бош чайқаб туриб олишар, ҳамма бирдан «Бу-уй» деб юборар эди! Энди унақа ўйинларни топиб кўр-чи! Анҳор ҳам йўқ, кўприк ҳам...

Чиндан ҳам у кўприкни пайқамай ўтиб кетган, Муржимон қаёқда қолибди, деб эсини йиғиб олганда, анча ерга бориб қолган, олдинда бир тўп одамлар йўл чеккасидаги юк машинасига ниманидир кўплашиб ортишмоқда эди.

Олим аввалига кўч шекилли деб ўйлаб эди. Лекин яқин бориб, устига чириган намат ташлаб кўйилган сандукни кўриб, юраги хаприқаёзди.

— Ие, айтишганидек-ку! Наматга ўраб кўмилган экан-ку!

Юк машина атрофида кўйманишаётган кишилар орасида баланд бўйлуқ ва аллақандай хайбатлуқ сутчини кўриб, юраги тошиб, ўзи шошди. Яқин бориб, машинасини бир четга бурди.

Сутчидан бўлак ҳамма сергак тортиб, турган ерларида туриб қолишди. Баъзи бирлари хатто ўзаро шивир-шивирга тушган эдилар.

Алоҳол Сутчи уни кўриб, ёнидагиларга бир нима деб эди, улар енгил тортишди.

— Аввалроқ айтмайсизми! Ўтакамиз ёрила ёзди-ку, — деди бирови баралла.

Олимнинг хаёлидан эса, «қизик, Сутчи ниманинг ҳисобидан буларни хурсанд этади экан?» деган гап кечарди. Бир ёнда олди билан тупроқ суриб, орқаси билан ер ковлагич ўти ўчмай турибди. Сандиқларни ковлаб олгунча ҳазилакам унналишмаган кўринади. Қолаверса, давлатни иши бўлса, аллақачон ташлаб, жўнаб қолишар эди. Тушунарли: Сутчини бугун кўришаётгани йўқ. Унинг ширинкомасига мазахўрак бўлмаган одам бу ерда ўралашиб нима қилади?! Олим уларни чўчитгиси келмади:

— Ҳорманглар, яхшилар.

— Бор бўлинг.

— Келинг, меҳмон, — деди Сутчи кўришгани чиқиб. — Узр, кутолмадим.

Олим бош силкиди:

— Яхшиям Миртўхта амакидан сўраганим...

— Ҳа, у кишими? Кўриб эдилар, хабарлари бор эди. Амаки нимаю Ўзбекистон радиоси нима!

Кейин аzza-баzza энгашиб, қулоғига шивирлади:

— Заб пайтида келдиз. Булар нима, биласизми? — Сўнг унинг бошини ўзига тортиб, кўшиб кўйди: — Эшон поччамнинг хазиналари. Она сутидан ҳалол экан. Қилт этмабди. Айниқса, анув мол терисига ўралгани...

Олимнинг боши айланиблар кетди, ўзи унинг юзидан кўзларини узолмай, гудранди:

— Сиз... Сиз қаердан билақолдингиз? Ё ўзлари... айтиб эдиларми?..

Сутчи унинг елкасидан кучиб, бу кафти билан юзини сийпади.

— Кейин-кейин, тарихи узун бунинг, — дедию, тушунтирган бўлди. — Муҳими, топиб

кетяпмиз-ку. Васиятлари ҳам шундай эди ўзи.

— Қандай?.. — деб юборди Олим ич-ичидан бир ховур кўтарилиб.

Сутчи ҳар қачонгидан хотиржам тортиб эшон буванинг сўзларини қайтарди:

— «Китобинг Каломуллоҳни қиёматга довур асрашни ўз зиммангга олибсан, ўшал сандиқлардаги шариатингга дахлдор нарсаларни-да асра, ўз эгаларига етказ, илоҳим. Қайтиб мутолаа қилинишига, илму раббонийингдан фойдаланиб, мўмин бандаларинг ҳидоят топишларига эриштир. Бировларнинг қўлига тушиб, хор бўлишига қўйма», деб дуо қилар эдилар. Ниятлари мустажоб бўлгани шу, инша Аллоҳ.

Бояги ҳаяжон неча томчи ёшга айланиб, миждаларига қалқиб чикдию Олим илгари кўрилмаган бир енгиллик туйди. Нимага унга индамадилар, ҳеч оғиз очмадилар деса, гап бу ёқда экан-да. Ўз халоскорларига аллақачон тайинлаб қўйган эканлар-да. (Албатта, унга ҳам тайинлаган гаплари — осонликча адо қилиб бўлмайдиган топшириқлари бор. «Акангни топ. Ўша билан бирга бўл. Фалончининг чироқларимиз десангиз, бир-бирингизга суяниб яшанглар. Зинҳор-базинҳор Оллоҳнинг ҳадларидан чикманг. Сўз бер, акамни топаман, суянчи йўқ бўлса, суянч бўламан, таянчи йўқ бўлса, таянч бўламан де. Диёрга қайтиб, қолган умримизни дуода, тоат-ибодатда ўтказамиз де. Кимнинг зур-ёди эканингизни, палагингизни унутманг. Бўлмаса, қиёматда менга йўлиқишингизни ўйланг. Сўз бер, болам. Акам билан, қариндошлар билан ўртани яхшилаيمان, силаи-рахм қиламан деб». Шундан бери нимага чопиб юрибди? Ўшанга-да ҳаммаси. Дунёда у кирмаган битта шу кўча — силаи-рахм кўчаси қолган экан, шукр, кирди унга ҳам)!

— Қаерга обормоқчисиз? Мендан нима хизмат? Балки, буларни рози қилиш... керакдир? — деди Олим сидкидилдан кассасига қўл юбориб.

Сутчи раҳмат айтган каби елкасига қоқиб қўйди.

— Ўзим рози қилиб қўйганман. Фақат бориб, туширишиб олсак, бўлди. Сиз қисинманг. Ҳали кўп ёрдамингиз тегади. Келишдикми? — деди самимий.

Олим рози бўлишдан бўлак чораси йўқ эди:

— Келишдик.

Қурувчилар бу орада иккинчи сандиқни ҳам машина олдига суриб боришган, энди кўплашиб ёпишишган эди. Сўнг «бир-икки-уч, олдик» билан юкорига кўтаришдию енгил нафас олишди.

Олим қайрағочзорли ёлғиз мазоротнинг ёнгинасидаги ҳали кўмиб улгурилмаган ҳандак олдига ўтаркан, нам тупроқ иси аралаш аллатовур бир таниш ҳид гуркираб кетдию беихтиёр шу боғ ва қаровсиз бу ёлғиз мазорот атрофларини ҳар кўклам босиб кет-гувчи, сўнг узун бош чиқариб, тўқ зангор тусда гуллаб ётгувчи сассиқ-саримсоқзор кўз олдига кела қолди.

Ҳозир ўша саримсоқлар лола тупидек барг ёзгану оёқ остида топталиб, тупроққа қоришиб ётар эдилар.

Ҳадемай манави ёлғиз мазорот ҳам кусар топади. Унга қайси авлиё қўйилган, нега у ёлғиз эди, деб ўтиришмайди.

Уларнинг хоки-туробларини кўчириш ёхуд асраб-ўраб қолдириш — кимдан лозим, ўзи?

Олим умрида биринчи марта шундай нарсалар ҳақда ўйламоқда эди.

15. АРҒАМЧИСИДАН АЖРАБ ҚОЛГАН ТУРНАЛАР

ёхуд киссагўйга қоронғу, муаллифга

аён тарих давомига

Боғ адоғидаги ноклар тагида қувалашган қорашақшақлар ҳам ахийри девор ошиб, анҳор бўйига тушиб кетдилар. Гулларини сочқидек сочиб бўлиб, энди қайчибаргларига зўр бераётган нок туплари устида асаларилар илгаригидек ғужғон ўйнамас, хов пастдаги букир жийдалар

томонга оғиб кетишган, ўша ёқдан ҳар замонда бол хидига монанд ўткир бир бўй таратиб, шабада эсиб ўтар, Олим демаганлар хали ҳажга отланмаган жийдагулининг бир шохчасини синдириб келишга интиқиб, ўша тарафга қараб-қараб қўяр-ди.

Лекин ўчоқдаги олов кутмаганда гуриллаб кетиб, қозон тагидаги ёлғиз томчи жизиллаб-қайнаб ўзини ҳар ён ура бошлади. Шу тобда майда тўғралган думбани сола қолгани билан ёнидан жилиб бўлмайди. Жиззаси куйиб кетиши мумкин. Куйгани-куйган, кошки тахири ёғга уриб кетмаса. Кейин ошнинг таъми ҳам кўнгилдагидек чиқмаслиги тайин. Ўзи не умид билан бозор қила чикди. Гўштни қовуриб, зира-мурчию савзисини бостириб қўйса, устига жиндек туз сепилган жиззадан тотинганча қариянинг суҳбатини олишга нима етсин!

Китобларни бугун сандикдан битталаб олиб, токчага териб чиқишгунча ҳам пешиндан ўтиб қопти вақт. Сутчи камсукум, камбағалгина бўлгани билан ҳамма бойлиги ўша тепадаги болохонада экан. Аввалбошда тақводоргина, бор бисоти эғнидаги узун чакмонию кунграси мўйнали анави жуббасигина бўлиб кўринган қария анойилардан эмаскан. Суриштириб юриб, бир болохона китоб йиғиб қўйибди. Ҳаммаси сатта қалин саҳтиён муқовали китоблар. Кечаги сандиқларнинг ичидан ҳам юзга яқин катта-кичик, авлоддан авлодга ўтиб келаётган, четлари ўнгиб кетса-да, ичига гард юкмаган, хатлари бир тиниқ китоблар чикди. Айни раҳматли дадасининг кўз нуруни тўкиб шогирдларига дарс берган, еру кўкка ишонмайдиган китоблари. Ўшалар орасидан Ғаззолийнинг «Ихёи улум» асари чиқиб, Сутчи бир муддат мутаассир туриб қолди. Кейин кўзларига суртиб, муқовасидан ўпаркан:

— Дин илмини тирилтириб, жойига қўйиб кетган бу зотнинг шу китоби ҳақда кўп эшитгандим-у, ўзини кўришга муяссар бўлмагандим. Оллоҳга шукр, отангиз туфайли шунга-да, эришиб турибман. Бу китоб ҳар кимда бўлавермаган ва ҳар ким мутолаа қилавермаган уни, шундай, — деди.

Олим унинг бу тарз гапларидан ғалати тортиб кетди: падари бузрукворининг мусофирчиликда, «диёрнинг бир сиким тупроғи насиб этмай ўтиб кетяпмиз, илоҳим, бизлар кўрган жудоликни сизлар кўрманг», дея қилган дуолари ёдига тушиб, кўзлари намланиб келди. Сўнг пайғамбар сийратлари сирасидаги неча адад (ўқилавериб титилаёзган) асарлар чикди. Уларнинг биттаси «Сийратун набавия» аталса, бошқаси «Сийратул ҳабибия» эди.

Бу китобларнинг номиёқ отасининг қандай уламо зот ўтганидан дарак бермоқда эди. Аввалига, қаранг-а, шундай китобларни ўқишдан, варақлашдан бебаҳра қолган эканми, деган таассуф уйғонган бўлса, иккинчи сандиқни бўшатишга тушишлари билан наинки Сутчидан, ўзидан ўзи уялиб, вужудини бир хижолатпазлик қамраб келабошладу:

— Мен ҳозир, — деганча пастга тушиб, қозон-товоққа уннаб кетақолди.

Ўчоққа олов қаларкан, ич-этини бир нарса ўртаб келардики, у ёғи йўқ. Гўё ўзи қозондаги анув жиззага қўшиб, юрак-бағрини ҳам доғлаётгандек, доғлаб ола-ётгандек эди.

«Уста экан булар, уста! Мана, уни ўша ўқишлардан нимага ҳайдаб солишмади экан! Чаённи боласи — чаён дейишмади экан! Аввал ўз акамнинг қаватига ташлаб, сўнг изидан Тангри тоғга жўнатишмади экан! Фақат улар жанубга тушиб, биз шимолга ташланиб, Худо асрабди. Йўқ-йўқ, кимнинг ҳам сахарларда қилган нолаи-дуоси ижобат бўлиб, бу киши отамизни қўшиб қутқариб, бизни ўшаёқларда учраштирибди. Тағинам Оллоҳ раҳм қилибди, биримизнинг пайимизни бошқамизнинг қўлимиз билан қирқишга қўймабди. Ўрнига ҳам падари бузрукворимизга йўлиқтирибди. Хўп, отамизни қутқариб, сарҳаддан чиқариб қўйишларининг ҳикмати шу экан, акам-акагинамнинг аёлини бу ёққа юбориб қўйиб, Ўзи у диёрларда қолиб кетувининг ҳикмати нима? Қандай тушунмоқ керак?» — Олим доғ бўлаётган ёғда қизариб-қуйишга-да келган жиззаларни капкир билан териб олишга улгурмас, уни адоқсиз ўйлар ўз гирдобига тортгандан-тортар эдилар.

Нимага келди, сутчини нимага тавоф этиб юрибди, кетидан қолмай? Фақат отасининг халоскори бўлгани учунми? Оллоҳ розилигини истаб шу ишга қўл ургани — маҳбуслар

орасидан ўз одамига қўшиб олиб чиқиб, сарҳаддан ўтказиб қўйгани ва дим-дим кетгани учунми? Қолаверса, бу дунёнинг хою хавасларидан этак силкиб, ёлғиздан-ёлғиз, кимларнинг ташқисида тургани, фақат оқлик сотиб, сутчилик билан кун кўраётгани учунми? Отаси — Эшон бува ҳам бекорга иложини қилсанг, ўша одамни топ — кўп покиза одам, демаган эканлар.

Болохонанинг эшиги ғийқ очилиб, тепада сутчи кўринди. У ҳозир ҳамма билган, чаккасини қийиқ ила танғиб, узундан-узун чакмонининг барларини белбоғига енгил қистирганча бир гала бўш бонкаларни обкашига қўшиб орқалаб юрадиган индамас сутчига ҳечам ўхшамас, ёқасиз оқ кўйлак-оқ иштонда, камига бошига жубба, энглига жун нимча илган эди. Эски китоб-лардан бош кўтармайдиган мулладан қаери кам?!

У лопиллаган ёғоч зинадан тутқични ушлай-ушлай, битта-битта тушиб келаркан, ярмидан ошганда майин жилмайди:

— Ниманинг ҳиди десам — жиззаникимиди? — деди чолларга хос бош тўлғаб, беш кетиб, — жиндеккина туз сепворинг-а, тотига тот қўшилсин.

— Сепдим, сепдим. Шу ерга жой қила қолайми? — деди Олим.

— Майлин, жизза сели билан, деганлар. Ўшанда-да, ҳамма маза! Сўнг асрни ўқирмиз, — деб қўйди.

Олим столга газета ёзиб юбориб, ўртага тақсимчадаги жиззани қўйди, сутчига устални ҳозирлаб, ўзи неча қишни кўрган ёнғоқ тўнкасига ўтирди.

— Қани, бисмиллоҳ билан мен бошладим, — қария жиззанинг бир донагинасини оғзига солиб, сел бўлганча, бош тўлғади. — Имм, бай-бай, бу дунёники бўлмабди-ку, туз билан йиғлаб кўришибди-ку. Олинг, ўзингиз ҳам.

— Оляпман, оляпман. Чойхона паловнинг гашти шу-да, — деди Олим қариянинг кўнглини топаётганидан ийиб.

— Нимасини айтасиз. Бу дунёнинг неъматлари ичида унга етадигани йўқ, — деди қария нон тишлаб. — Лекин ёмони шундаки, кейин нафсни ўлдиролмай қийналасиз, ҳар куни ёғлик нарсани тилайверади бу итқоски, — деб қариялардек ширин кулди.

— Нафсни ўлдиришдан муддао ош эмасми? — деди Олим унга қўшилишиб кулиб.

— Йўқ, бутам, ошдан муддао — шукр, шукрдан мақсад — нафсни ўлдириш. Ҳамма ҳикмат шунда, валлоҳи аълам.

Ана, холос! Мана, нима учун у тарки дунё қилган одамдек бир чеккага чиқиб олиб, сутчилик қилиб юрган экан. Энди у юмушни ҳам ташлаб, бузилаётган жойлардан китоб излаб, китоб териб қопти! Билмаган одам нима қилади, гўрига орқалаб кетадими, деб ўйлайди! У бўлса, аслида булар қилиши керак бўлган нарсага — эшон оталаридан қолган китобларни топиб саранжомлашга югуриб юрибди, кишини уялтириб.

Олим қариянинг ҳайбатими, салобатими босиб, хижолатга тушиб бора бошлаган эди. Буни сездирмаслик учун ҳам у ўрнидан туриб, ўчоқнинг оловига алаҳсиди. Сўнг яна жиззага қистади:

— Олинг, тақсир, совумасин.

— Раҳмат, олдим. Етказганига шукр, жудаям тотли бўпти. Энди асрга тайёрлана қолай, — деб юзига фотиҳа тортиб, тура бошлади ва обдастага сув олиб, ҳовлининг паст томонига юраверди.

Олим мутаассирланди. Бу одам падарига қилган яхшиликлар, у зотнинг ҳар намозда унинг отини дуога қўшишлари ёдига тушиб кетди. Тўғри, унинг даргоҳида қолиб, этагини тутиб, ўн йил хизматини қилганда ҳам ўша бир яхшиликни ё қайтара олади, ё қайтара олмайди. У ҳовли адоғида оқ-оппоқ бўлиб, бир ихтимат, бир дуолар ила шошилмай, мукамал таҳорат олаётган сутчидан кўз узолмай қолган, наҳот шу одам бизнинг идораларда қалтисдан-қалтис, нозикдан-нозик топшириқларни адо этиб юрган, деган хаёлларга толиб кетган эди.

Очиғи, Олим бу одамга қай тарафдан ёндошишни билмасди. Айтсинми, айтмасинми?

— Агар умрим бўйи савобга дахлдор ва Оллоҳга хуш келадирган битта иш қилган бўлсам,

ёлғиз ўшадир, отангизни чегарадан ўтказиб қўйиб келганимдир, шўронинг жабрхонасидан кутқариб, чиқариб юборганимдир. Бошқа тарозу босадирган амалимни билмайман... — деганига ишонса, айтаверса мумкиндир. Маслаҳат солса, бўлар... Лекин худди ўша «иши»дан куйиб қолган, тағинам озгина инсоф қилиб, пенсага чиқариб юборишган бўлса-чи? Тилидан илиниб ўтирмасмикан ўзи? У шундай хаёлларга боришга бордию ичкарида худди минг йилдан бери ибодат қиладиган одамдек ихтимат ила намоз ўқиётганини кўриб, ўз хаёлидан ўзи уялиблар кетди.

Ниҳоят, қария намозини тугатиб, ҳовлига тушиб келди.

— Ассалому алайкум ва роҳматуллоҳи ва барокотух...

Олим бу гал ҳам доғда қолди. Саломга улгургунча... у киши биринчи бўлиб саломга оғиз очди. Ё ростданам у шундай яхши қарияпти, ё...

Олим хижолат аралаш ялт этиб, унинг юзига қаради: йўқ, унинг ҳалимдан ҳалим, нурли юзида гидр аломатининг ўзи кўринмасди. Демак, сутчи Пайғамбардан қолган суннат тариқасида саломга ошиққан, холос.

Улар нок соясидаги ҳалигина савзи тўғралган устолнинг икки чеккасига, рўпарама-рўпара чўкдилар. Бирлари ўнгиб кетган эски устулга, бошқалари алмисокдан қолган тўнка устига. Унғача Олим чой дамлаб келди, уни икки-уч қайтариб, устига сочиқ ёпди. Сўнг Сутчини чойга кистади:

— Олинг, устоз. Жизза чанқатгандир. Чиндан қора кўчқорники экан. Қассоб алдамабди.

Ўчоқда олов тез ҳам эмас, секинлаб ҳам қолмаган, қозонда савзи бир текис қайнар, қўлиданми қайдан, зира ҳиди анқир эди.

— Алдамаса, рози бўлиб берса, қандай яхши. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи вассаллам шундай тижорат-савдонинг зўри, киши нақд охиратини топади, деганлар. Қараб турасиз, у қозонга ҳам баракаю тот киргизиб юборади. Зўр чиқади ошиз ҳам, — деди Сутчи бир нарсадан шунча ҳикмат чиқариб.

— Оби-оташ, уялтирмасин ишқилиб, — деди Олим.

— Ҳаммадан ҳам кеча Эшон поччанинг мана бу хазиналари топилган кунда етиб келганиз-чи! Рухлари беҳад шод бўладиган бўлди.

— Оллоҳ ўзи дилга солади, шекилли, туриб-туриб ваъдам эсимга тушиб кетаверди, — деди Олим бирдан Сутчини топгиси, топиб отамлашгиси, аллақанча нарсаларни сўрагиси келаверганини эслаб.

— Дилга солганда-чи! Агар тириклар белги бериб соғинтираверса, зиёрат қилмоқ лозим. Ўтганлар тушга кираверса, тиловат афзал. Бу дунё шундай қурилган. Бирида топилган савоб, иккинчисида асқотгай. Елкада тоғдай гуноҳлар билан ўтиб кетишдан Оллоҳнинг ўзи асрасин.

Олим бир дона жиззани чайнаган жойида оғзи какра тортиб, ютишини ҳам, ютмасини ҳам билмай бўғзида туриб қолди. Қолаверса, у нимага кепти? Қария худди билгандай ўша эзиб ётган тоғдай гуноҳлардан сўз оча-ётган эди. У ўша аччиқ нарсани (намак ҳам шунчалар тахир бўларми?!) зўр билан култ ютиб эди, азбаройи мижжаларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Қарияга сездирмайгина у ёшни кафти-ла сидираркан, кўкрагининг таги симиллаб сирқиради. Кошки бу елкадан эзиб ётган нарсани дабдурустдан бировга айтиб бўлса!.. Айтганда ҳам тушунтириб бўлса! Ўзлари бир қориндан таллашиб тушган — икки жигар, холос. Падари бузрукворларидан кейин суянадиган кимлари қолди? Лекин уларнинг юришлари... бу аҳвол. Тўзигандан тўзиб... Бирлари иккинчиларига бир ҳамият қилолмай... Йиғинолмай... ҳар қайсилари ҳар диёрларда...

Олим чой қуятуриб, сергак тортди:

— Узр, устоз, сўрамай қора чой дамлайверибман, ичаверармидингиз? — деди қариянинг раъйига қараб.

— Ҳечқиси йўқ, — деди Сутчи, енгил бош силкиб. У ҳозир кенг оқ яктак устидан енгил

нимча кийган, бошида ҳам кўклам ҳавосига монанд духоба тақия бор эди. Шу ўтиришида такводор намозхондан кўра илм аҳлига кўпроқ ўхшаб кетарди. — Жиндек кўкчой ташлаб юборинг, омухта бўлади-кўяди. Бу фаслда омухтаси маъкул.

— Яхши айтдиз, — Олим кўрган токчасидан қуруқ чой олиб чиқиб, камига қайнаган сув буради. — Шунинг устига жиндек кийик ўти бўлгандами, — деди назарида ўша ўт ҳиди гуркираб кетгандай бўлиб.

— Оҳ-оҳ, жониворни ичганиз сайин тан роҳатланади бир, — деди Сутчи худди ўша роҳатни туйган каби, — энди гузар бу аҳвол, ким ҳам Чорсуга тушарди битта шу нарса учун. Ўзи тоғда битса.

— Шуни айтинг. Аммо ўзи жуда беор нарса экан, бутун-бутун майдонларни тутиб кетган-а, териб адо қилиб бўлмайди.

— Қаерда кўрдиз? Тангри тоғ томонлардами?

— Ҳа-да, ҳатто бир куни қишда қор тагидан териб кепмиз жониворни. Қуруқ чўпи қопти-ю, шунда ҳам оч ўсма рангда дам еб, гуркираб чиқса денг.

— Оллоҳ ўзи маҳфуз. Энг ноёб, энг нодир нарсаларини ўша ёқларга сочиб, ўша тоғларда сақлаган. Ҳатто динию иймонини кафтида лахча чўғдай тутиб қочган бандаларига ҳам ўша томонлардан паноҳ берган Оллоҳ. Кўргандирсиз, ахир? — деди Сутчи энди омухта чойдан лаззатлана-лаззатлана хўпларкан.

— Кўрдим-кўрдим, — деди Олим шошиб ҳам аллақандай ўнғайсизланиб, — шу ёқдан бош олиб кетган алла қанча кишиларни. Суриштирса, балки ҳаммалари мусофир чиқар...

— Албатта, у ерни ҳам бу дунёнинг соғинч диёри деб бўлмайди. Орзу қилма ҳар ерни, ҳар ерда бордир тош-тарозу, деганлар. Ўша жойда ҳам зулм уруғини сочгувчилар билан бу ҳаётнинг тахир сувларини ичгучи мазлумлар истаганча топилади. Шунақа. Бу имтиҳон дунёсида ҳеч ким синовдан қочиб қутулолмайди. Ва одам боласи бирон ерда ўзига жаннат қуролмаган, қуролмайди ҳам.

Олим ялт этиб суҳбатдошининг юзига қаради. У бу гапни жуда хотиржам, ҳеч писандасиз, ҳатто ишонч-ла айтмоқда эди. У ҳайратда қолиб:

— Дориломон замон, дорул диёр деган гаплар-чи, устоз? Ҳаммаси беҳудами?... — дея олди.

Сутчи майин жилмайди:

— Орзуга айб йўқ. Не-не салтанат сўраган ҳукмдорлар ўтди. Ҳорун ар Рашиддай, Искандардай. Не-не ислохотчилар келиб кетди, ҳар дориломон жамиятларнинг тузугини тузиб. Лекин ким зулмни илдизи билан йўқотолди? Ҳамма тенг, ҳамма бахтиёр, одил бир жамият қуролди? Негаки инсоннинг ўзи аввалбошда қусурли яратилган. Ўзи қусурли бўла туриб қандай комил жамият курсин?..

— Бу гапиздан, — деди Олим ғалати тортиб, — бу гапиздан олдингию кейинги барча уринишлар беҳуда, барчаси бесамар, дейсизми?

Унинг кўз ўнгидан ўз жигари, диёрига сиғмай мусофир юртларда дарбадар кезишга мажбур бўлган туғишгани ўтиб, мижжалари намланиб келди. Ичи сидирилди. Унинг юраги бўғзига доғур ачишиб келган эди.

— Албатта, инсон борки, одил бир жамият истайверади. Ўзига ўхшаганларни орқасидан эргаштираверади. Қурашаверади, тинмайди. Лекин бу дегани қура олади, кўлидан келади, дегани эмас.— Қария ҳамсуҳбатига ширин боқди, — Орзумга етдим, қурдим, мана бундай бўлади, дегани борми? Ҳамма билмаса ҳам Сиз биласиз.

Олим беихтиёр бош силкиганини ўзи сезмай қолди:

— Тўғри, қўйишмади.

— Қўйишмасди ҳам, — деди Сутчи совуб қолган чойини хўплаб. Олим унинг чойини янгилаб, оғзига тикилди. — Жиндек чегарадан чиққан эдиларки, нима қилишди?!

— Сўнгги фармойишларни айтяпсизми? — Олим саволдан ўзини тия олмади.

— «Тангритоғ ёлғиз вилоят, эмас. Лашкар тайёр турсин... Сўнг Дориломон диёр бўлиб яшагаймиз»дан кейин неча кун ўта қолди?

— Демак, бир бемаврид фармон деб...

— Биз шундай таъбир этаверамиз: хаддан ошмасалар эди... чегарадан чикмасалар эди... Йўқ, булар бари бизнинг нокус фикрларимиз, холос. Аслида тақдир ёзуғи, Худонинг хоҳлаши — шундай. Тамом, вассалом,— деди қария ҳаммасини бир тутум, бир қолипга сола қолиб.

— Шунча ҳаракат, уринишлар-чи? Уларнинг зое кетиши-чи! Бу ҳам бир имтиҳон, бир синов, холосми?— деди Олим қариянинг мушоҳадасидан ҳайратга тушиб.

— Шу. Синовдан бўлак нарса эмас.

— Унда... инкилобдан мурод, шунча мўмин-мусулмон, ботурларнинг саъйи-ҳаракатлари пучга кетишининг ҳикмати нима? Ўша инсон боласининг беҳуда уринишларига бориб тақалаверадими яна?

Қария мийиғида кулибгина қўя қолди. Бошқа томондан ёндошиб деди:

— Мана, Сиз ўша вақтда шу воқеаларнинг ичида юрган одамсиз. Хўп, тўрамни ўлжангиз кўп, қурол олмайсизми, сотиладиган яроғ бор дебми, бошқа нарса дебми, ишқилиб авраб ўғирлаб кетишипти. Лекин нега шунча ботурлар, доруломончилар ичидан у кишининг йўлини давом эттириб кета оладиган бир муробит чиқмади? Чиққанида ҳам тинч қўйишармиди?

Олим ўзи ҳам у мамлакатга нимага ташланганини эслаб, сўникиб қолди. Дарвоқе, кўз-қулоқ бўлиб турган, ичида юрган, топшириқ олган махсус одамлар, махсус хизматчилар қанча эди. Уларнинг вазифаси аниқ эди-ку.

— Ўша етим қолган ҳукумат бутун таркиби билан музокарага бориб, нимага эришди, нима топди? Мендан кўра яхшироқ биласиз.

Олим ялт этиб, суҳбатдошининг кўзига қаради. Ўзи билмаган нарсаларни бу қария миридан-сиригача биладигандек тикилди.

— Ўша ҳукумат аъзолари тушган учоқ қисмати ҳақидаги гаплар қанчалик ҳақ, устоз? Учиндан тоққа урилиб кетганми, ё?..

— Ёлғиз Оллоҳ билади, бандасининг тахминлари фолбиннинг фолидай гап, бўтам.

Олим унинг нима демоқчилигини тушунди:

— Бу нарса ҳали-вери очилмай — сирлигича қолгайми?

Қария бош ирғади:

— Сир пардасини кўтаргучи куч ҳали-вери сахнага чиқмагай. Расмий ахборотлар берилмаганидан билаверинг.

— Мен бир нарсага тушунмадим, — деди Олим ростига кўчиб. — Нима, халқ ғалаён кўтаришини кутиш керакмиди? Таъзия бериб қўя қолсалар осон эмасмиди, миш-мишлар ёйгунча?..

Сутчи «соддасиз, содда», деган каби мийиғида кулиб, энсасини силади. Саволига савол ила:

— Миш-мишдан кучли нима бор?! У ўз мевасини бердими ишқилиб? — деди.

— Қандай?

— Улар ўлигини бўлса-да, талаб қилишди, булар олиб бориб қутулишди. Шундай бўлдими, ахир?

— Шундай.

— Мен-ку бу ёқдаги одам, воқеанинг мантиғидан чиқиб, айтяпман, — деди қария ўша-ўша босиқлик билан. — Лекин Сиз... ичидаги одам у ғалаён, у кўтарилиш, у мотам кунларининг бутун даҳшатини кўрган бўлсангиз керак?

Олим мутаассирланиб, бош силкиди:

— Темир тобутлар борган кунни айтасизми?.. Ҳеч қавмнинг бошига солмасин, кўрсатмасин у кунни, — деди тин олиб, — бутун юрт, бутун Тангритоғ аза тутди.

— Тушунаман. Тасаввур этияпман. Эндигина озодлик нашъасини тотган, елкасига офтоб

теккан халқ... етим бўтадек бўзлаб қолаверса, қийин-да.

— Нимасини айтасиз, менинг ўша кўрганам бир умрга етади, — деди Олим яна тўлиқа бошлаб.

Сутчи совуб қолган чойини симириб, худди темирга сув берилгандек туйди ўзини. Орқасига суяниб, тепаларида кўклам елларининг подасидай тўзиб юрган ўркач-ўркач булутларга тикилиб қолди-да, яна кўзини туширди.

— Сизлар ўша кунлари ўша ҳайитнамозлик майдонида бўлгансизлар-да?

— Ҳа, топшириқ билан, битта кўймай ўша ерга чақириб олишди. Бориб, халқ орасида турганмиз.

— Эшон бувам-чи? — деди қария кутилмаганда суҳбат асосини бу ёққа буриб.

Олим бош тўлғади:

— Йўқ, чиқа оладиган ҳолда эмасдилар. Мен хабарларини топиб борганимдаёқ жуда мункиллаб қолган эканлар. Лекин намозни қанда қилмасдилар. Таҳоратсиз ўтиролмас, зикру санодан бўшамасдилар. У ёқни кўрган одам — жуда хилвираб қолган эканлар. Кўпга бормадилар.

— Тағинам кўриб, дуоларини олиб қолибсиз, — деди қария таскин бериб. — Бу ҳам катта давлат.

Олим кўнгли бузилиб, қаншари аралаш энсасини сийпаб кўйди:

— Оллоҳнинг меҳрибончилигию асраши, деяверинг! Даракларини топмасам, кўрмасам — нима қиларканман?! Тип-тиклигимча қоларканманми! Эсласам, юрагим орқага тортиб кетади ҳозир ҳам.

Қария унга синчков қараб кўйди. Бу гаплардан жиндек шубҳаланди ҳам. Аммо нима бўлганда ҳам рўбарў-сида эшон бувамнинг зурёдлари ўтирар, ундан шубҳаланиш — шаккокликка ўхшаб кетар эди. Ўлдими! Ким бўлганда ҳам падарибузрукворига бўлишган одамга ёмонлик соғинадими? Истаган тақдирда ҳам Оллоҳ изн берса қилади-да. Изн бўлмаса, ким бир дона мўйига тегина оладикан?

Танларни яйратиб шамол хувиллаб ўтди. Нок гулларининг қолган-қутганларини ҳам учуриб-тушириб, ҳовли юзида чирпирак қилиб ўйнади-ўйнади-да, уй тағларию остона остларига тўдалаб, ташлаб кетди.

— Ҳавои-жаҳон чиндан айниди шекилли, — деди қария боягидек осмоннинг булут тошиб, текис эгаллаб бораётган буржларига назар ташлаб. У аллақачон офтобни ўз қора пардасига ўраб бўлган, унинг ботиб кетмаганини ҳов бир чеккадаги, ҳали қора булутлар тўдаси етиб бормаган жойдаги каптар қонига бўялгандек яккам-дуккам паға булутлардан билса мумкин эди.

— Қозонни ошхонага кўчирамиз шекилли. Ё гурунчни солиб юборсам, дам еб улгурадимикин-а? — Олим оловга ўтин ташлашини ҳам, ташламасини ҳам билмай кўкка аланглади. — Кунботар томонлар ҳали тинч шекилли?

Сутчи ўша ёқларга зингил ташлаб, фикрига кўшилди:

— Тинч-тинч. Ёғиб бошласа, тим кўрғошин тусга кирарди. Гурунчни солиб юбораверинг. Ҳали ўтиратурамиз. Энди гаштли бўляпти.

Олим аввало ўчоқдаги ўтни кўтарди. Гурунчни ювиб келиб, бир текис бостирди. Суви камроқ кўриниб, капгир устидан бир чўмичгина қайнаган сув қуйган бўлди. Қайнаб чиқа бошлагач, ёғоч қошиқ билан гурунч орасини ёриб, қайта ағдарди. Тобига келгач, яна гумбаз қилиб йиғди. Ўчоқ остидан ортиқча чўғу чалаларни тушириб, бояги тоғорача билан дамлашга тутинди.

Хаёлга толиб кетган қария ҳийла дунё кўрган, киришимли ҳамкасбини ўйлаб кетган, ҳар нарса қўлидан келишию топқирлигига ҳавасланиб ўтирар эди.

Айниқса, унинг фикрлаши, туриб-туриб мутаассирланиб кетиши ёхуд гуноҳкор одамдай сўникиб қолиши қизиқ туюлмоқда эди. Бу тоифа одамлар ичида камдан-кам учрайдиган ҳол. У

билан нима содир бўла қолибди эканки...

Олим кўлини чайиб келиб, артинарган:

— Чойни янгилайми, устоз? — деб тараддудланди.

Қария бош тўлғади:

— Кейин, ҳозир айна ўтиришли ҳаво бўляпти. Афсуски, супамиз йўқ. Бўлмаса, ёнбошлаб ўтган-кетгандан суҳбат қуришга нима етсин эди.

— Ҳали ҳам кеч эмас. Ҳов, дарвозахонанинг бу бурчагига жой қилворайми? Битта шолча, иккита кўрпача бўлса, бас-да, — деди Олим кафтини кафтига ишқаб.

Қария унамади:

— Кўйинг, ҳозир кўчсак, жириш бузилади. Ундан кўра бориға барака, ўтиринг, — деб мулозамат қилди у суҳбатни келган жойидан улаб. — Боядан бери бир нарсани сўрамоқчи бўламан. Сизлар Эшон поччамдан неча ўғилсизлар? Икки ўғил, холосми?

Олим жойига ўтираётиб, қариянинг бетига қараб кўйди. Шубҳаланса-да, жавобдан қочолмади:

— Иккиталикка иккита, нима эди?

— Кенжам, тўнғичим деб, кўп гапирардилар-да.

— Ҳа-а, — деди, бироз енгил тортиб.

— Айниқса, Сиздан кўп ташвишланардилар. Ҳали эсини таниб улгурмаб эди, кимларнинг эшигида қолдикан, деб кўзларига ёш олганлари-олган эди.

— Акамни-чи? — деб юборди Олим ўзи ҳам кутмаган бир тарзда.

— Султонмуродними? У тегирмонга тушса, бутун чиқади, ундан кўркмайман. Лекин буниси, суяги қотиб улгурмаб эди, дердилар.

Олимнинг юзига шу гап чиндан соя солиб, ўзи сўниқиб қолди. Сўнг юзини ишқаб:

— Лекин менга тамомила бўлак васиятлар қилдилар, — деди.

— Қандай? — деб ҳайратланди қария.

— Акангни топ. Иложи бўлса, қанотинг остига ол. Энди мендан ёлғиз сизлар қоляпсизлар. Гўримда тинч ётишимни истасангиз — ўртани яхшилайсиз. Жигар-гўшалардек бир-бирингизга суяниб яшайсиз. Ислом мана шу. Ота рози — Оллоҳ рози. Биздан кейин бўлиниб кетсангиз — у дунё бу дунё рози эмасман. Қиёматда менга рўбарў келишингизни ўйланг, дердилар.

— Худо раҳматига олсин. У кишидан бўлак одамдан чиқмагай бу хил гаплар, — деди қария мутаассирланиб, — Ҳар сўзлари тиллага тенг у кишини эндиам топинглар-чи, тополмайсиз. Демак, васиятларини қулоқ қоқмай адо этишга мажбурсиз.

Олим ер остидан қарияга қараб кўйиб, ямланди:

— Келишимнинг боиси ҳам шу...

— Хўш-хўш? — деб шошиб қолди қария. — Мендан нима лозим?

— Ёрдамингиз...

— Бажонидил. Тортинмай айтаверинг. — Қария кафтини унинг кўли устига ташлади. — Одамдан қоладигани шу-ку...

Олим киприклари намланиб, у кишига қаради:

— Биладан, — деди аллақандай тўлиқиб. — Бу хусусда сиздан бўлак кимга ҳам оғиз оча олардим. Раҳматли дадам, энди билсам, жуда оғир вазифа юклаб кетган эканлар. Акамни қандай топдиму қандай олиб ўтдим. Бир йўлини кўрсатингки, сиз ҳам куймасин, кабоб ҳам. Қиёматда ҳам ёруғ юз билан бора олайлук падарибузрукворимиз олдиларига.

— Султонмурод ўзи қай диёрда? — деди қария бу гаплардан хабарсиздек.

— Гап шундаки, акам биздан анча олдин бу ёқлардан бош олиб чиқиб кетган экан. Қаёққа — билмасдик. Кейин эшитсам, улар тўрамга кўшилолмай қолишган экан.

Сутчи ялт этиб, унинг юзига қаради:

— Тўрамнинг сўнги фармонлари шуларга тегишли эканми?

— Шундай. Афтидан улар ўша ёқда алоҳида қўшин тузиб, буйруқ кутиб турганлар. Буйруқ келиши-ла ичдан ёриб чиқиб, Озодлик армиясига қўшилмоқчи бўлганлар. Натижани биласиз. Тўрамни ўртадан кўтариш билан ҳаммасига барҳам берилди. — Олим ҳеч кимга айтилмайдиган, оғиз очсаёқ бош кетиши мумкин бўлган хабарларни Сутчига айтиб қўйиб, ўзи унинг кўзига қарай олмай қолганди. (Гуноҳи камми ўзининг ҳам? Хоҳласин-хоҳламасин, яширсин-яширмасин, бедодликларга шерик, ахир.)

— Хў-ў-ўй, кўриб-билатуриб илдизи бир, шажараси бир, каъбаси битта халққа шунчалар жабр! — деб юборди қария ва жойида ўтиролмайд туриб кетди.— Оллоҳ кечирсин. Ҳаммамиз гуноҳкормиз: томошабин бўлиб турганлардан ичида юрганларгача. Ўзи кечирмаса, ким ҳам кечиролгай.

Ўнғайсизланиб, Олим ҳам туриб олди. Қария ҳуши ўзида йўқ, нари бориб, бери келару бош тўлғаб, қўл силкишини қўймас, қарғанарми, ингранарми, Оллоҳдан ўзига тавфиқ сўрарми, билиб бўлмасди. Жазавага тушган авлиёлар каби, дарвешлар каби жавраб-жавраниб:

— Ҳай, тағинам ер ютқизмайсан, тағинам осмон тоқини бир варақ қоғоздек ўраб, йиғиштириб қўя қолмайсан. Тағинам раҳмдилсан, ўзинг Раҳмонсан, — дея истиғфорлар айтар, мағфиратлар тилар, ора-орада ому хосни ўзинг асра, деб қўярди.

У қариянинг тинчишини, ўзига келиб, ҳовуридан тушишини миқ этмай кутаркан, шу тоб узокдан, ўрқач-ўрқач булутлар туя карвонидек кўчган кўкнинг бир аллақайси буржидан жуда таниш ҳам оҳанрабодай ўзига жалб этгувчи бир сас, бир садо кела бошлаб, бу ўзига қайта жон бағишлагандек, ўша овоз, ўша сасларга маҳлиё тикилиб қолди. Улар осмон тоқида, булутлар орасига арғамчи ташлаб, бир-бирларини чорлашиб, «кур-ей, қурей»лашиб келар эдилар.

— Қаранг, устоз, кечиккан турналар-ку. Борар манзилларини йўқотиб, сарсон қолган жониворларнинг келувини қаранг, — деб юборди ўзи сезмаган ҳолда. — Турналар келиб бўлмаганмидилар?

— Йўқ, айна мавриди, — деди ўзига келиб қолган қария қафтани пешонасига қўя бошлаб. — Фақат бу йил кўкламнинг ўзи эрта келди. Энди булар қанотлари остида чинакам саддипокни олиб келмоқдалар. — Кейин хотиржам жойига қайтиб, қўшиб қўйди. — У биз — назаримизда эрта келиб, эрта кетаётгандек бу дунёдан кўнгил узолмаймиз. Аслида эса биз ҳам шу турналардек ҳар биримиз ўз мавридимизда бу синов дунёсига келиб кетгаймиз. Мангуси у ёқда.

Олим бу дунёнинг жуда кўп сир-синоатларига ақли етадиган бу қарияга нима деярини-да, билмай туриб-туриб, у ҳам жойига чўқди ва унинг ўзи бир нима дейишини кутиб, жим қолди.

Қария уни кўп ҳам кутдирмади. Юзига бир қур қараб олиб:

— Аммо-лекин Эшон бувамнинг билганлари билган. Қанчалик оғир бўлмасин, арвоҳларини рози қиласиз. Ундан берига бу диёрларда туп қўйиб, палак ёза олмагайсиз. Султонмуродни топинг, — деди у.

— Топарман ҳам, кўндиарман ҳам. Лекин кейин бу диёрга қандай қайтгаймиз? Қўйгаймилар? — дея олди Олим ичидан тошиб келаётган ҳисларини жиловлай олмай. — Қандай қил, дейсиз?

Сутчи кутилмаганда унга суйиб тикилди. Юзидами, сўзидами (балки юрагининг туб-тубидадир) довқур одамларга хос бир аломат, бир белги кўриб, ногоҳ шавқи келди:

— Балки Оллоҳга таваккал қиларсиз; «Ҳасбуналлоҳу ва неъмал вакил», деб?! Мушкулларни осон этгувчи Ўзи бор-ку, ахир?! — деди қария юзи аллатовур ёшариб ҳам нурланиб кела бошлаб.

Ана шу нур ортида нажот бордек Олим ҳам ундан кўз узолмай қолган эди: «шояд, шояд, шояд Ўзи қўлласа».

16. ҲУСНИ БАЛОЛИҚ КУНЛАР (Маҳфуз хатлар давомига)

Айбга буюрмагайсиз, Султонмурод ака, шу ҳолда (кўзим ёшлуқ, қалбум доғлуқ) хат бошладум. Не қилайки, ичумга чироқ ёқса — ёримас, бу хўрлуқ, бу ситамлардан тинмаюр ҳеч кўз ёшларум.

Яхшиям тун бор, бир уйга кируб кетуб туйгунча йиғламоқ-сиқтамоқ мумкун, ўз ўксунгга ўзунг қонмоқ мумкун.

Яхшиям ёстўқ бор, бир тамони хўл бўлуб кетса, бошқа тарафин ўнгармоқ мумкун. Яхши ният ярим мол. Зора тушларим ҳам ўнгудан кела бошласалар...

Яхшиям қозоз бор, қалам бор, оғиз очуб бўлмас дард-ларингни, аламларингни унга тўкмоқ мумкун, тоғ кўтаролмагай дардларну у кўтаргай.

Яхшиям Сиз борсиз, бу дунёнинг би-ир чеккасидаги ёруғ юлдуздек, шу борлугингизга, бир кун кируб келарингизга ишонуб, тишимну тишимга босгайман, чидагайман. Ахир кечанинг ҳам сўнги бор, алам-ангиз кунларнинг ҳам ниҳояси. Бошқа нимагаям умид тутгайман, мен бояқишигина?

Ҳозур... зора энгил тортсам деб ҳасрат дафтаримни очдум Сизга. Биласизму, назарумда рўпарамда ўлтиргандексиз. Ҳа-ҳа, ўлтируб олурсиз-да, (сувратизмас, йўқ ўзиз ўтиргандексиз) ҳатто, баъзан аччиғланиб, ўпкаланиб, бир сўзлар айтиворсам, гуноҳкор кишидай бош силкиб қўя қолурсиз.

Айтинг, чин сўзингизни айтинг менга. Мени бу диёр-ларга жўнатиб қўйиб, ўзиз қай ерларда қолдиз? Фақат ҳар оқшом мана шундай меҳмоним бўлуб ўлтирурсиз. Шунга-да шуқр. Қаршимда жим ўлтирувингизга-да шуқр, аччиқ-тирсик сўзларимну, гиналарумну тинглаганингизга шуқр. Шу баҳона ичумдагиларну қозоз бетига тўкиб, сал бўлса-да, ёзилуб олурман. Бўлмаса, биравагада айтишига уятлу. Шундай кунларга қолмишман, «кун деса кун, ой деса ой жамилангиз». Қай диёрларга бош олуп кетуп топган Маҳфузангиз. (У сўзларунгиз, эркалашларунгиз қулоқларум остидан кетарму! Кетмас қиёматга довр).

Сиз-ку Оллоҳнинг инояту ила менга етишуб эдингиз, мен-чи бу айрилуқларга чидаб, Сизга етишарманму? Ёлғуз Оллоҳдан сўраганум шу. Тонг саҳарлардаю дуолар ижобат соатларда ичкиб-ичкиб, таваллолар этуб сўраганум, илтижоларумнинг бошию адоги шу.

Сизну деб келуб эдум, Сизсиз бу диёр менга не керак? Фақат ёдга солувгами, ичлармну тирнаб, хун-хун йиғлатургаму? Сарҳад олиши шунчалар қийин бўлубдимму? Рухсат олиши шунчалар узун, шунчалар мушкул эканму? Қанча молчи чўпонлар соқчуларнинг кўзларину шамгалат этуб келишиганида Сиздай ёвқурлар ўтолмасангиз! Эмди қачон келгайсиз экан, биз мусофирларну хурсанд этуб? Қўли қисқа, ноласи ҳеч ерга етмас муштипарлар ҳимоятуга?

Қанийди бир имдод, бир хавар берсангиз-бердирсангиз. Яхуд бир чиройлу кечада Ойдан тушгандай кириб келсангиз. Тоғдай ҳимоячумиз бўлиб, суянчумиз бўлуб. Суянчиқсиз, ҳимоячисиз қолдиқ-ку биз, Султонмурод акажон.

Кечагида кичигойимнинг ёлғуз ўғиллари, Сизнинг пакана парийингиз, менинг вақт-бемаҳал ишонган ҳимоячум — қайнужоним Мақсудхўжамиз шаҳардаги ўқишларудан оғруб келуб, роса қўрқитивордула, ўтакамиз ёрилуб, эсхонамиз чиқту. Кеч тушганда қайерга югуруб, кимга бораримизни-да, қай ердан табиб топаримизну билмай қолдук.

Тагинам-да, Оллоҳ ҳафиз: яхшиям Сиз бизникуга тушганда ўша Мирзабува қирқ кун мени ёнларуга олуб, Сизни қараган эканлар. Ўша бувадан эшитганларум фойда берду, асқотту.

Мияларину қаттиқ шамоллатуб, бошларуни-да кўтаролмай қолуб эдула. Кўзларину очмай алаҳлар эдуларки, қўрқупла кеттук. Бунақа маҳал бош оғруққа йалғуз даво — шақурлаб қайнавотқан сув била дока, чала сиқиб ўраб қўймоқ, деб эшитуп эдум. Шунга босаверуб, сув-сув терлатаверуб, уч кун деганда бери қаратуб олубмиз. Кегин келган дўхтур ҳам Худо бир асрапту, ўзлариз зўр табиб экансиз, деп кетту.

Кичигойум бугун Оқтепа деган жойга, Ҳожи дўхтурга оборуб келдула. Кўп айтувли табиб

экан, Мақсуд-хўжани ўқишлардан озод этуб, қозоз ёзуб берубду. Қайнум:

— Ву-уй, бир йил ўқишдан қолуб кетаманму, — деган эканлар, кичигойим:

— Бир йил сандан айлансин, мен ўнта болани ерга бериб-бериб, сени топганман. Мани десанг — бормайсан, — деб туриб олдила.

Қишдан чиқдик деганимизда суйган укайиз шунақа хасталук — мия оғруққа учраб ўтирубдула. Оллоҳ шифосини берсину чаккаларида оғриқ туриб, юзлари бўзаруб кела бошласа қўрқиб-ла кетавурамиз. Қўлимиздан ҳеч нима келмасини ўйлаб, ичларум эзилуб кетавураду нега Мирзабувадан ижскилаб сўраб олмаганумга, ҳаммасину билуб олмаганумга. Хазина топуб, тилла ўрага тушуб — ҳич нимасиз чиққанумга. Қадри ўтту табиб буванинг.

Бу кўргуликлар ҳам биз бечораларга ҳолва экан. Дўппи тепчишуб, кизак тикишуб юруб эдум. Кўклам келуб кичигойумни галвага қўйуб кетишди. Қаерданам келган эканман буларнукига. Мўндига ўхшамииш бир маймоқ адам отқа қийишук минуб келуб қилду тўполонну, қилду тўполонну.

— Ўзиз далага чиқмаганиз-чиқмаган, кимни опкеб ўтирибсиз? Йо ишга чиқади, йо жўнатворасиз келган жойига! — деб туриб олса денг.

— Чиқсам чиқай, кичигойу, айтишиманг шуларминан, — дедум.

Қаёқда! Кичигойум бўш келмасдула:

— Сен атай келгансан. Султонмуродга ўчакишиб келгансан! Лекин билиб қўй, эрта-бириси кун ўзи келса, шундоқ қолдирмайди. Келинимизга қилган зуғумларингни кечируб кетади деб ўйлайсанми? Бурнингдан булоқ қилиб чиқаради ҳали. Бу оёққинангни ҳам соғ қўймайди. Ақлинг борида эсингни йиғ. Мен буни, биравнинг қизини яшириб ўтирганим йўқ. Ўз келинумдай гап. Унинг ўрнигаям ўзим чиқаман. Шунча йил далага чиқиб ўлмаган жоним, энди ўлмас! — деб туриб олдила.

Зўр эканлар кичигойум, биравга ҳақлариниям, сўзлариниям бермасканлар.

Аmmo мен унамадум.

— Ёш нарса мен ўтируб, Сиз чиқасизму, ҳич қачон, мени кет десангиз чиқасиз! — дедум.

Шу ўртада яна бир воқеа ўтти, уни ёзмасам ҳамма нарса Сизга тушуниксиз қоладиму деб қўрқаман. Улар (кичигойум, қайнум) ўша Ҳожжи дўхтурга кетишиганича-кетишивотуб эду. Тушга яқин ташқарида бирав чақираду. Чиқсам, Саида қиз. Марғубангизнинг сингилчасу. Мунгайиб турибду.

— Вой, кесунла, оманмусиз-эсанмусиз, — деб учубла бордум.

Айлануб-ўргулсам-да, киришига унамасду.

— Кичигойумларму, кепқолишаду, Киринг, — дедум. Қайда.

— Бизга ўзиз кераксиз. Сизга келганмиз, — дейдию айтолмайду гапини, ер сўзаду фақат.

Ортида ким боракан деб қарасам, вой ўлайки, ўша аскар акаси, номахрам одам. Чекинуб, титрабла кеттум. Нима деяримну билмасдум.

— Вой, сиз қўрқманг. Акамни икки оғиз гаплари бор экан. Йўқ деманг фақат, — деб мени қучоқлаб, юпатуб турупти қизгина.

Мен ортимга юрийвердим. Нуқул титраб-қақшайман. Иқбор атин — уларнинг оналари ўтгандан бери, ўзумну койиганим-койиган, нимагаям бордум, нимагаям кўриндум қизи сияқида деб. Мен сабабчи бўлуб қолдум деб. Ҳозир ҳам... Бўлмаса, нимага келаду?..

— Йўқ-йўқ, фақат бу ердасам, фақат бугунамас. Ҳозир ҳеч ким йўқ, эшиткан, кўрган нима дейду... — деб унамасдум.

Саидаси ортимдан қолмас, ялинуб-ёлворарду:

— Эшик ортидан бўлса-да, гаплашинг. Ўзиз икки оғиз бир нарса денг. Ўзиздан эшитсинлар, опам ҳақда.

Ниману эшитаду, бўлган иш бўлуб ўтганда, бўёғи йитганда?

Алоҳал қўймаду.

— Майлин, фақат тез кетасизлар. Бирав кўруб, мени уятга қолдирмайсизлар, — деб қайтдум.

Мен эшик ортида туриппан, титроқларум сўнмай, тирқишданам кўринуб қолмайин деб. Қочубгина, ергами, деволгами сингуб кетгудек бўлуб, мушттек бўлуб. Бу аҳволумдан, ичкаруда — парда ортида гаплашганум афзалмиди деб. Нима керагакан у кишига? Ниману гаплашмоқчу?

Саида кўча эшикни қия очуб ўртада, остонада турибду. Аскар акаси у томонда, энтикиб, пишиллашлари, бетоқат ютинишлари эшитиладу, холос. Мен бояқиш, тирқишдан қорасуни кўруб-да, кўрқуб кетяпман, титроқ босуб, ичимдаги қушчалар (улар худди қамалуб қолишган!) потирлайдулар. Гапирса-гапирақолмайдуми, кетишса кета қолмайдуми!

— У кишидан, ўз оғизларидан эшитганум — Баҳриддинга етказинглар деб буюрган эканлар, — дедум.

— Синглимизни Сиз кўрмаганмусиз? — деди у ҳайрон қолиб.

— Қайда, — дедум ўзим ҳам ўксинуб. — Фақат тарихларини эшитдум, холос.

— Ўзи-чи, ўзи қайда эмиш ҳозир?

— Макка тарафларда деб айтишду. Оллоҳ азиз қилган, пайгамбар ўтган юртларда эмишлар.

— Баҳриддин... куёвимиз у ёқларга қандай бориб қолибди? Қандай ўта олибди, ҳамма қиргин-барот, ўлим майдонларида жон олиб жон бериб юрган бир пайтда? Қочган эканми? — деди у аллақандай асабийлашуб, ҳам жаҳли кўзий бошлаб.

— Мен билмасам, — дедим, лекин беҳуда газабалаётганларину эслатуб қўйгим келди, — Лекин Сиз тушунинг. Ҳар нарса Оллоҳдан. Ўша азиз юртда топиштирмоқчи экан, топиштирубди, никоҳларидаги кишига қўшибту, суюнмак керак. Дадамизнинг суюниб бир ерга етганларину Сиз билмайсиз. Нима деганларину эшитмагансиз...

— Нима деб... эдилар? — у шахтидан тушиб, жим қолду.

— У диёрларга ким етду, ким етолмай кетти. Мўминларнинг Маккаси, Каъбасида топишибдимми? Одам Атомиз жуфти ҳалолларини топган жойларда-я, Арафоту Муздалифаларда-я? Қандай бахтли никоҳ бўпту. Қанглининг Яккабоғида бошланиб, пайгамбар юртида кўриштира! Ла илаҳа иллаллоҳ! Чиндан ўзи Хува ғалло кулли шайин қодирдир! деб эдилар. Сиз суюнинг, — дедим мен.

У жим қолган, эшик кесакисуни қучиб олган синглиси кўзларину билагига босиб, ҳиқ-ҳиқ йиғлар, мен уни юпатгим келару, яқинлашолмасдум. Номахрам кишига кўринуб қолишдан кўрқиб қимирлолмасдум.

— Мени ишонтирдингиз, раҳмат, — деди у бир маҳал чуқур тин олиб. — Кўнглим тинч топди синглимнинг тақдиридан. Мен кўрққан нарса рўй бермапти, шунгаям шукр. Энди айбга буюрмасангиз, унга бу яхшиликни раво кўрган одам ҳақда — Султонмурод ҳақда сўрасам. У қаерда? Кўрса бўладими ўзини?

Мен ҳаммасидан ҳам шундан кўрқуб эдум. Ўша кунги янишларину эшитуб, товонумдан сочумнинг таг-ларида довул бир титроқ кируб эду. «Икки қўлим у дунё — бу дунё ёқасида!» деган сўзлари... қулоқларум тагида жангиллар эду! Ҳозир нима, авравотирму?

Ростига кўчдим:

— У киши... ўтсалароқ келар эдилар. Дараклари йўқ.

Саида қизнинг акаси ҳайронланиб, жим қолди.

— Қизиқ, у гаплар-чи, дараги йўқ бўлса, қаердан чиқибди? — деди синглисигаму, менгаму.

— Қайсу, қандай гаплар? — дедим мен хавотирга тушиб ҳам ичим сидирилуб.

— Ҳали... беҳабармисиз, эшитмадингизларми?

Мени баттар титроқ босду:

— Нимадан, нима бўпту?

— Ахир ҳаммаёқда дув-дув гап-ку.

— Нима деб?.. — дея олдим нафасум ичимга тушуб.

— У қайтиб келганмиши-ку, зўрларнинг адабини бераётганиши-ку, ахир. Мен киргандир деб эдим.

Ичимда: қанийди, қанийди! Эй, худо, қанийди келган бўлсалар!.. девотибман-ку, ташимда товшим чиқмайду.

— Кирмадулар, келсалароқ кирар эдулар. Бошқа биравдир.

— Алҳазар, унда ким унинг номидан иш кўришига журъат этади?! Йўқ, Сиз кутинг. У кирмаса ҳам хабар бериб қолади. Албатта, хабар беради. Негаки, одамлар бу унинг иши, Султонмуроднинг иши дейишмоқда.

Мени ўз-ўзидан йиғу босиб келяпти, назарумда ҳаммаёқ чарогон бўлиб, ич-ичимдан офтоб чиқиб келяптиму, бу севинч ёшлариму ажратолмайман, тавба. Келган бўлсалар, нега кирмайдилар? Хаёлларга банди бўлиб, бир дақиқа Саидани ҳам, акасини ҳам унутибман. Унинг овозидан чўчиб, ўзимга келдум.

— Келин, Сиздан илтимос, ундан хабар бўлиб қолса, менинг омонат гапимни етказсангиз. Сизнинг товкангизга қўшилишига ҳаммиша шай бир одам боракан, деб айтинг. Ким деб сўраса, ўша жафокаш Марғубанинг акаси денг. У узулган никоҳ ришталарини қайта улагани ҳаққи-ҳурмати, бизнинг авлод устидан бир умр-лик тавқи лаънат тамгасини олиб ташилатгани учун умрбод қарздормиз ундан. Шундай деб айтинг, келин. Қачон менинг ёрдамим керак бўлса, мана, Саида бор, бир оғиз имдод бердирсангиз кифоя. Айтган заҳотингиз этиб келгайман. Хайр, омон бўлинг, ўша мард биродаримизга салом айтинг.

Мана шундан кейин халоватум йўқолду. Тиқ этса, юрагим ўйнаб, эшикка қарайман. Сиз кируб келяпсизму, деб. Кичигойумларга айтмай, косада емаклар оп-қўйиб кутаман. Вақт-бемаҳал келуб қолсайиз деб. Кечалари уйқум қочуб, кўзларим тўрт бўлуб, ўтирганим-ўтирган. Ҳақ деб. Баъзан туруб-да таҳажжуд намозлар ўқуб, Оллоҳимдан сўрайман. Йиғлаб-йиғлаб ўзига илтижолар этаман. Сог-омон кўрсат ишқилиб деб... Аммо Оллоҳ синаваттиму, синаб қийнаваттиму ёлғиз Ўзига аён.

* * *

Саида шу ерга келганда жимиб қолди. У дафтарнинг дам у варағини, дам бу варағини ўқиб кўрар, келган жойини топиб, улаб кетолмасди.

— Ҳа, аяси, нима бўпти, нимасини тополмаяпсиз?— дедим ичим ғурмишлаб.

— Шу ерда узилиб қоляпти, давоми қайси дафтарда бўлса экан? — деди у ҳамон излаганини тополмай.

— Акамга тегишли жойини изланг, ўшани сўраятувди-ку, — дедим мен. Бунга сари ичим тошиб боряпти: «Демак, ўша гаплар чин эканми? Султон акам келгани-я?», деган хаёлларгача бормоқдаман.

— Ҳа, мана экан-ку, — деди Саида ва ютақиб яна ўқий кетди:

«Узр, Султонмурод ака, ўзимиз билан ўзимиз андармон бўлуб, хатга ҳам қўлум бормай қолуб эди. Ўрта токчану тагида бир ёруқ бор эду. Пахсани ёруғи десам, ичи қачонги қовоқару ину экан — ўшатга тушуб кетубти. Ололмай юруб, бошлолмай юруб, ҳийла вақт ўтуб кетубти. Бу ёғу қиш чиқуб баҳор бошлануб кетуб эду. Бошқа дафтар топуб, Мақсудхўжанинг дафтарларидан экусини олуб (у кишини ўқишдан озод этишду. Худо бир қайтаруб берду. Иззада сизир боқуб юрубдилар) ўшанга ёза қолдум давомину.

Сиз келгандан кейин (тавба, ҳалига довур ишонмайман: ростдан келуб эдунгизми? Ўша кечаги одам сизму эдунгиз?) анча хотиржам тортуб қолуб эдум. Лекин кейин...»

— И-и, шошманг, шу ерини қайтариб ўқинг. Кимни айтяпти? Ким келгандан кейин дейди? — деб ҳовлиқдим мен. Азбаройи ўрнимдан туриб кетишга етган эдим.

Саида қайтариб ўқиб кўриб, бошини кўтарди:

—... Сиз деяпти-ку, демак, акангиз бўлади-да. Бош-қа бировга ёзмапти-ку, хатни.

Мен ҳайрон-ҳайрон қолган эдим:

— Унда... унда нимага бизга миқ этмабди? Бўлиши мумкинмас.

— Аёл киши... ҳар нарсани ҳар кимга айтавермайди, адаси, — деди хотиним.

— Балким, — дедим ҳеч ўзимга келолмай. Ахир, кимсан Султонмурод акам келади-ю, биз билмай қолсак! Алам қилмайдими? Келганда ҳам бир марта келмагандур-ку. — Унда... унда ўша келганини эмас, нега бошқа нарсани ёзипти? — дедим дабдурустан.

— Сиз эшитинг аввал, униси ҳам чиқар, — деди хотиним жилмайиб, сўнг келган жойидан ўқишда давом этди.

«Лекин кейун, қайтам бир ишлар бўлуб кетту — эласам, хўрлигим тутиб келавурар. Сиз бўлсангиз тегинишолмасду. Уч кунлаб уйдан чиқолмай, ўтирдум қамалуб олуб. Ер йорилмаду ерга кириб кетсам! Жувон ўлгур (ўша қора мўнди — маймоқнинг жияну экан! Мен уну қиз бола десам — қандай бало экан, эрдай, эркакдай ёпишаду одамга!), ўша ўлгур қучоқлаб олуб, қўйивормайду. Ўнавериб тишлаб ташлапту, ҳамма ёғумни моматалоқ қилуб-кўкартуб ташлапту. Қиз десам, эр кишидан бадтар экан. Ҳирсину қаранг, уятсизну! Техиму менман шундай кўришиб турасан, тоғамга тушсанг, у сўратватти дейду. Қурибла кетгур.

Энду ўлсамам чиқмийман ишларига. Қурибла кетсин даласиям, ўзиям! Аёл бўлуб аёл эмас, эр бўлуб эр туғилмаган, у уятсиз! Айтишига-да оғиз бормайду, ёзишига-да қоғоз куйгай! Худо нима учун яратмиш экан бундай аёлну, билмадум. Тезроқ келинг, Султонмурод ака! Сиз бўлсангиз — мундай хўрлай олмасдулар, тегинолмасдулар. Кимларга ишонуб, жўнатуб эдингиз менгинану?

Бу уйдан бир ёқларга кетсам-да, даласига чиқмасман, ишлару қурсин, бету қурсин! Эшитяпсизму, Султонмурод ака, бу ёқларда шунчалар айнишубду, ҳатто кичигойумдан қўрқмайин, Сиздан қўрқмайин шундай қилишса! Тагинам Худо осмондан бало юбормайду устиларига!

Султонмурод акажон, бу ёқни одамлару ҳам айнушига, ёмон айнушига бошлабдулар! Каломуллоҳну унутганмулар, билмайдулармуки, айнусалар балону кутаверсинлар, қўрқмасмулар — худонинг қаҳрудан?! (Эслаб қолунг. Қумруниса эду, аёл бўлуб аёл эмас, у яшишамагур)...

Эвоҳ, шу балоликларга чидолмаган эканми, кеннойим? Биз қаёққа бош олиб кетдилар, деб юрибмиз?! Мен аламангиз ҳолда муштимни тишлаб қолган, ўша дамларда унга бир ҳимоячи бўла олмаганимдан ерга киргудек бир ҳолга тушиб борар эдим.

(Аллоҳнинг мадади ила асарнинг бу қисми ҳам ниҳоясига етди. Навбат — «Жазо, рижо ва ҳидоят» қисмига.)

У ч и н ч и б ў л и м

ЖАЗО, РИЖО ВА ҲИДОЯТ

1. АЖИБ САОДАТ

ёхуд

БИР КЕЧАЛИК МЕҲМОН

Махфуз хатлар давомига.

Жиндек қиссагўй изоҳи ила.

Қай вақт бўлиб кетган эди, билмайман. Алламаҳалда ишдан келиб, диванда хаёлпаршон ўтириб эдим. Кейин секин узаниб, ёнбошлаганим эсимда. Шу ҳолда ширин бир туйғу қамраб келиб, парку қанотларига индирдию аллалай бошлади. Афтидан, уйқу элтиб, кўзим илинган эди шекилли, ажойиб туш кўра бошладим. Бунақаси илгари, болалик кезларим содир бўларди: кўзимни юмардиму ажабтовур — худди эртакнамо тушлар кўра бошлардим. Ҳозир ҳам ўшандай тиниқдан тиниқ, сирлидан сирли, аммо қай бир ерлари ўзимга таниш диёрда кезиб юрар эдим. Чор тараф, бутун атроф-жавониб оппоқ ойдинмиш-да, ўзим эски уйларимиз томонда юрганмишман. Ойнинг ердаги олачалпоқ нурларидан маълумки, эшигимизнинг рўпарасидаги анҳор бўйида, ёнғокзорда туриб, ой нурига чўмиб ётган тупроқ томли уйларимиздан, ишқомли боғларимиздан кўз узолмайман. Улар бағазларни аллатовур бир кумушранга бўяб-жилвалантириб, лойсувоқ томларимизга оқ жужун матоли ярқироқ бир нарсалар ёйиб, тарновларнию девор сархоқларини қиров қўнгандай оқартириб-ярқиратиб, ерга, бўғотлар остига ажабтовур ўсма-соялар тортиб, бутун ҳовлимизни сир-синаотларга кўмиб ташлаганки, у ҳов бир вақтлар — акам Бўзсув бўйларини қароргоҳ тутиб юрган кезлардагига ўхшаб кетганди. Мен уни соғинган кезларим, ярим кечалари туриб, ана шундай анҳор бўйларига чиқиб олар, йўлларини пойлаб ўтириб қолар эдим. Назаримда, тоғамгиларнинг ҳов муюлишидан мана ҳозир сўлиғини шўлқиллатиб, бир оту отлиқ чиқиб келаётгандек бўлаверар эди...

Ҳозир эса (тушга ҳеч тараф йўқ) ичкаридаги зинамизда ёлғиздан ёлғиз, аллақачон азим ёнғоклардан ошиб ўтиб, бир кенгликка чиқиб олган ва ҳамма ёққа беармон ёғду сочиб ётган тўлиндан тўлин ойга, унинг гоҳ думалоқ кўзгудек, гоҳ осмоннинг у ёғига очилган оқ бир даричадек кўринишига махлиё бўлиб ўтирарканман, унинг сатҳи-кўзгусида кўринаётган бир нарсалар хаёлимни ўғирлаган эди. Чиндан ҳам осмонда сузиб юрган тўлин ой — ой эмас, афсонавий бир оина ёхуд Жамшиднинг оппоқ жомию унинг юзида шу вақт-шу соатнинг ўзида қай бир ерда кечиб турган воқеа(!) аксланиб турган каби эди.

Ой юзига яхшилаб тикилган киши уни кўрмай иложи йўқ эди!

Ана, Ойнинг сутга чайилгандай тип-тиниқ юзи — сатҳида бизнинг Тегирмондан то Кўшилишга қадар чўзилган Иззаю унинг икки беткайига ястанган ерлар худди очиқ улуғ китобнинг икки бетига ўхшаб, аллақандай кумушранг нуқра сепилгандай ярқираб кўринардилар. Унданам ажабланарли жойи ўша сувратда иззалик — сойлик, яъниким улуғ китобнинг ўрта-си Ойни қоқ иккига бўлиб турибди. Гўё ойим бир вақт айтганларидек, яъниким у пайғамбаримиз замонларидан қолган эмиш. У кишидан мўъжиза кўрсатишни сўрашганида Ойни қоқ иккига бўлиб юборган эканлар. Бу доғ — у қора чизик ўшандан қолганмиш.

Ҳозир эса худди ўша чизик ёқалаб гўё бир отлиқ қир ошиб-ошиқиб келар, бу нимадан белги — ақлим етмас, етмаса-да, бу гўзал кечанинг сирли оинасида аксланган нарсага сеҳрланиб

қолгандим.

У нима, чиндан тушми ё ўнг? Туш бўлса, бунчалар аниқ-таниқ? Ўнгим десам, нега сархушман? Гўё ақлим тўнгиб қолгандай, қаердалигимни тўла англай олма-ётирман?

Ундай десам, нега юрагим аллақандай ҳаприқиб бор-япти, гўё ичимга бир гала қуш камалиб қолгандек? Улар гурра-гурра учиб кўтарилганлари сари нимадир бўғзимга тикилиб-тикилиб келади! Шу билан бир вақт-да мен турган зинанинг ўнг ёғидаги ярим очик деразанинг ортидан (катта уйда шекилли) биров, нега биров бўлсин, аёл киши пиқ-пиқ йиғлаб, кўрпаними, нимани устига тортиб, хўрлигини ютишга уринади, ҳиқиллайди. Аммо овози ё қудратингдан, шунчалар танишки... отини атаб чақиргудекман. Кеннойи, деворгудекман...

Уйғониб кетиб, ёнбошлаган жойимдан қаддимни кўтарсам, хонтахтанинг у бошида биров шишасига қоғоз кийдирилган лампачироқ ёруғида ҳиқ-ҳиқ йиғлаб ўтирибди. Гиззасида ўша унникқан сариқ дафтар, дам-бадам бурнини тортиб, кўзёшларини артиб қўяди. Қора духоба нимчасидан танидим. Хотиним. Мени ухлатиб қўйиб, ўзи давомини ўқиётган эканми?

— Саида, ўзизми? — дедим ҳайратланиб, — ўқиркансиз, уйғотмайсизми?

— Бирпас мизгий қолинг, деб ўқий қолсам... бунақа экан.

— Қанақа?..

Саида ичдан чуқур тин олди:

— Аёл кишини нукул мусибатга яратган экан: бечора кеннойингиз!..

— Нима бўлган экан? — дедим юрагим тошиб келиб. Энди туриб ўтириб олган эдим.

— Ўқий қолайми? — деди у.

— Майли, ўқинг, — дедим интиқиб.

У бошлади.

«...Кичигойумлар вақт алламаҳал бўп кетибди деб ичкару уйга киритиб юборган эдилар, шу кўлимдагуни тепчуб қўяй деб ўтириб қолубман.

Бир маҳал лампачироқ ўз-ўзидан ёришиб кетиб, олов тили ичига тушиб бора бошладу. Нима бўпту, деб пилигини кўтаруб кўрдум, қирқиб кўрдум — қани жо-йига келса. Мойи тугаб битган экан, ахийри ўчду-қолду. На илож, ишпечларимни токчага олиб қўйиб, ўғирилсам денг... деразадан шундай бир нур тўкилуб турибду! Шунақа оппоқ, шунақа шаффофки, ўн тўрт кунлук ойнинг ҳам энг ярим кечадагиси, энг тиккага келгану. Уйқуларим ҳам қочуб, ёш боладай дераза тагига келволибман.

Чинданам ташқару сутдай ойдин эду. Ҳовлуда игна тушса кўринар, ишкомлар ҳарир говранўш ёпулган бешиқлардай нурга белануб ётар, боғдаги дарахтлар қийгос гуллаб юборганга ўхшардулар.

Юлдузлари хира тортиб кетган кўк тоқида эса ёлғуз ой янги тушган келинчакдек жилмайиб турар, унинг юзуга қараб тўйуб бўлмасду. Гўё чирогингни мойи тугамаса — қарамайсанми, ўтир бирпас, ҳолу қолайлук, дардлашайлук, демоқчи бўладу. Гиналар қилиб, жилмаяду. Имолар қиладу ҳар турлу. Ишвалару ҳам ўзига ярашган.

Тавба, бу не ҳол? Ҳеч маҳал ой ҳам ишвалар қиладуму одамга? Турланиб-тусланадимму? Ҳозиргуна чимилдиқдан чиққан келинчакдек иболу-иболу боқмоқда эду. Энди ўша келинчакнинг кунгира кўзгусига айлануб қопту. Унинг ичида бўлса, аломат-аломат нарсалар ой нурига чўмуб ётубдулар. У кумуш далалар, сойлар нимаси биландур жуда таниши. Қолаверса, бир отлук ўша сой ёқалаб, илдамлаб келаятгандек. Тавба, бу қанақаси? Ой ҳам ҳеч маҳал кўзгуга айланадуми? Ердаги нарсаларни акслантирадиму?

Манум эсум оғуб боряпту. Гўё жинми, фаришталар ақлумни олиб қўйгандеклар. Аммо ажабтовур нарсалардан (ой бўлиб ой эмас, кўзгу бўлиб кўзгу, тавба) кўзимни узолмайман. Унда кўринган нарсага сеҳрлануб қолубман...»

— Шошманг-шошманг, — мен қулоқларимга ишонмай у ўқиётган нарсанинг устига

кафтимни ташладим.— Нима дейди? Нима кўринди дейдилар?

Саида чўчиб тушган эди:

— Ўзизми, адаси? Нимаси тушунарсиз?

— Отлук кўринди дейдиларму? — Мен ҳайратимни яширолмасдим.

— Шунақа ёзибдилар, нимасига... ишонмайсиз?

— Биласизми, ўша отлук, ўша ойда кўринган нарсалар, менинг тушимга кириб юрибди.

Ҳали-ҳозир, энди эса, сиз ўқиб турибсиз.

— Субҳоналлоҳ, — деди Саида ва кўксига туф-туфлади. — Шунақаси ҳам... бўлади эканми?

— Бўлар экан-ку, ўқийверинг-чи, — дедим давомига интиқиб.

Саида кимга ишонарини билмай, дафтарни ўзига яқинроқ сурди.

«...Хаёлумда ўзиз. Чегарадан ўтолмай қаёқларда қолдиз экан? Тангритогда инқилоб бўзилган, сарбони ўзурлаб кетилиб, лашкар тарқатуб юборилган, халқ етум бўтадай бўзлаб қолган бўлса. Ботурлар тоғларга тўзиб, ҳар ким ўз жонину асрашга тушган бўлса. Сиз мусофирлар қайга бош уриб бордингиз, қай диёрларни ошиён тутдингиз экан?»

Озодлик наишбу намози шунчалар қисқа, Оллоҳимнинг инояти муваққат эканмики, Тангритог томонлардан хабар келмайин қўйди. Қочган қочди, тўзган тўзди, ҳатто Сиз Ботурлардан бир мужда йўқ. Қай ўнгир, қай қояларда, қай доvon, қай қўл етмас музликларда қолдиз экан? Ё ҳали озод бўлмаган вилоятларда юрибсизларму? Нега бирон хабар йўқ, мужда юбормассиз? Ахир шу умидда бу диёрларга жўнатубму эдунгиз? Ризолук берган, Оллоҳнинг омонатини то абад сақлагайман деб, аҳлу аёлумни, шариятумни ҳар нарсадан устун тутгайман деб онтлар ичган ким эду? Қайларда қолдиз, Ботурмуродум? Мен истамасман сиз қасамхўр бўлиб қолувингизни. Оллоҳимнинг олдида гуноҳкор бўлиб турувингизни.

Ана шу тонда, Ой нури узала тушган ўрнумга ўтириб улгурмаб эдумки, дераза чертилуб, қия очилган тавақасидан Ойнинг ўзи кириб-ла келмоққа бошладу. Ё Аришул азим, бу неси? Шу мўралаб турган Ойнинг-да ишиму, бошқанинг?

Нафасум ичимга тушуб қалтираблар кеттум!.. Не ҳол юз бермоқда, англаб олмоққа оғжус эдум. Жонум, унга қўшилиб жон қушум бўғзумда турар эду. Кўрқиб кетганум шунчалик!..

Шунда... деразанинг иккинчи тавақаси-да очилуб, мен соғинган, орзуқиб кутган кимсанинг ўзи кўринуб (азбаройи Худо, ҳалиги кўрқув, титроқ қаёққа кетту?!) юракум дукурлаб берса денг — бўғзумга иссиқ бир нарса тиқилуб, кўзларимга аччиқ ёш қўйилуб келибду. Ўзум «у киши, у киши-ку!» дейман-у, сира овоз битмайду.

Ниҳоят, Сиз-ўзиз:

— Маҳфуз, мен келдум. Онтимни устидан чиққали келдум, — дедингизу бир хатлаб деразадан ошуб ўта қолдингиз.

Оймўмада юрган отлиқ, кўзгуда кўринган киши — ўзингиз кириб келган эдингиз!

Ё, Қодир Оллоҳ! Ўзинг меҳрибонларнинг меҳрибонисан. Карамингга ҳам, синовларингга ҳам тараф йўқ! Бояги белгулар чин экан. Чин чиқди, эй Оллоҳим! Бу ҳам бўлса, сенинг иноятинг, карамингдир. Мен Оллоҳ етказган кишимнинг қучогида ўзимни унутуб, йўқотуб йиғлардум. Шунча сабрларумнинг мевасига етишуб турардум.

Қачон дераза тавақаларину ёпуб қўйдук, мен мусофиргинанинг юпқа ўрнуда қанча сўйлашуб-гиналашуб ўтирдук, аразларимузни тўкишидук, таскинлар олдук, билмайман, кейин шунча жудоликдан сўнг топшиган шаръан никоҳдаги кишиларга пайғамбаримиз буюрганларидек қанча суҳбат қурдик, ёлғиз Ой гувоҳ эду. кейин у ҳам ҳаё қилиб, мағрибгами — қаёққа оғуб кетди, мўраламай қўйди. Фақат аёқ тамонумизда, деразанинг таккинасида наmat устида қизил тулки терусидай бир нарса чўзала тушган эду, холос.

Кейин билсам, бизнинг ишумиздан хижолатларга тушуб, аллақандай қизаруб ботаётган ой экан. Ўзи учраштируб, ўзу хижолатларга тушса-я...

Уни кўриб, Сиз шошиб қолдингиз.

— Сувингни олиб кела қол, вақтим битибди, — деб шивирлардунгиз.

Бу гапдан менинг хушум огаёзди:

— Қанақа вақт, Султонмурод ака? Қаёққа боргайсиз эндиям?

— Ака демагил, бундай буюрилмаган, — дедингиз Сиз ирим қилиб. — Яхши ният қил, адаси, адажониси демоқ лозим, — деб шивирладунгиз қулогимга. Мену юпатармудингиз, аврармудингиз — билолмасдум. Лекин гаплариз мойдек ёқиб тушмоқдайди.

Бўйнунгизга осилуб эркаландум:

— Қаён боргайсиз, қўйуб юбормасман бу гал. Эндиям алдаб кетолмасиз. Айтасиз, қанақа вақт?

— Муҳлатим битадур, Маҳфуз, тушун, — дедиз сочларумни силаб.

— Қанақа муҳлат? Ким қўядур уну? Кўруб-билуб туриб?.. — Мен хўрлигум тутуб йигламоққа бошладум. Бўйнунгизга баттарроқ осилуб олганмидум, юзларимни кўксингизга босуб қўйвормасмидум Сизну — ўзум билмасдум.

Шунда қулогимга иссиқ нафасингиз урулиб, шивирладунгиз:

— Ҳой, Маҳфуз — аяси, шундай туравергаймизми, фаришталардан уялмай? Тонг отиб боряпти.

Кўлларим ўз-ўзидан бўшаишдулар. Сиз ҳақ эдунгиз. Бу туришимиз Оллоҳга ҳам хуш келмас эду...

— Мен ҳозир. Фақат Сиз миқ этмай тургайсиз. Хўп, — дедим-да, деразадан енгил тушуб, оёқ учуда оишхонага юриндум. Сув челақ, тоғоралар ўша ёқдайди...

Ювинуб-тарангунимизча Ой ҳам бўзариб боғ пастидаги катта тут ортига ўтуб турди. Олди хўрозлар қичқуруб, чақирмоққа бошладулар. Анҳор ёқалаб кетган кўчамуздан олди бозорчи араванинг қитирлаб ўтувига оз қолмоқдайду. Кўк тоқидан юмалаб бориб ҳалиги тут тагида кўринган Ой томлару фақат дарахт тепаларига ўз укпарларини қадар, ҳали кўринмай турган юлдузлар энди бараварига чарақлаб, кўпайишиб кетган эдулар. Балки менинг ўзумга шундай кўринмоқдадур, туюлмоқдадур. Сиз борлигингизданму, негадур қушдай енгилман. Атрофингизда учуб-қўнуб, гиргиттон бўлиб-да юрибман. Агар кетадургон бўлсангизам ортингиздан қолмасам керак. Фариштадай учуб кетсам-да мумкун. Бу ерда қолмаслигингизни ҳеч-ҳеч тушунолмайман. Тушунгим-да келмайду. Ахир қанча вақтда — энди етишдум. Етишганда айрилиш...

— Энди менга жавоб берасан, Маҳфуз. Шошмасам бўлмайди, шерикларимни ортиқ куттиролмайман хатарга қолдириб. Тушун, — дедиз.

Қани тилим айланса, термуламан, холос. Бўй-бастларингизни, ўша туришингизни кўз қорачиқларимга муҳр-лаб-жойлаб олмоқчи бўламан. Тикиламану миқ этолмайман. Ич-ичимдан бир нималар тошиб келутти, биламан, тугён, аччиқ тақдиримизга қарши исён, лекин бу ёзугимиз Оллоҳдан экануни, бу бизга синов экануни англаб турганум учун ҳам унга шак келтируб қўйушдан ўзумни тиймоқдаман. Лабларимни маҳкам қимтиб олганман, тишлаб олганман. Ўкраб юборишга қўйма-ётурман. Агар бир оғиз юпатишга бошласангизму қутулолмасдингиз, мени йигидан тўхтатолмасдингиз.

Шу тоб кўчамуздан гирчиллаб биринчи бозорчи арава ўта бошладию бедапоя томонда аллақандай сергак от уни сезиб, кишинаб юборду. Ва сиз шошилишига тушингиз:

— Фақат сендан илтимос, мен келганимни ичингга ютасан. Хўп?!

— Хўп, — дедим мен йигимни-да, ичимга ютуб.

— Холамгиларга-да, айтмагайсан. Тушундинг?

— Тушун-дум, — деб бош силкиган эдум, кўз ёшларум билагумга дув тўкилдулар.

— Бизни эсон-омон етиб олсин десанг — ичингга ютасан, кейин йиглаб эмас, кулиб кузат мени. Қайтишум осон бўлгай, — дедиз қулогимга шивирлаб. Елкамдан қучганча дераза олдига

қадар бағрингизда олиб бордингиз. Ўзингиз шошиб турибсиз-у, яна бир нималарну тайинламоқчи бўласиз.

— Эшитдинг-а, бу диёрларга қайтишимни истасанг, йиғламай кузатасан. Бўзламайсан фақат. — кейун шошуб тайинлай бошладингиз. — Узоқни иши қи-йин, агар бир гап бўлиб, узоқиб кетсам, қийналиб кетсанг, эслаб қол, бу диёрларда ёлғиз қиёматли бир дўстим бор. Ўшани топиб бор. Хаста Имомдан ўтганда Калковуз суви бор. Ўша тарафдан сўроқлайсан. «Ойтўра бувининг ўғли Чаман аканики қайда?» дегайсан, кўрсатиб беришади. Оғир кунга қолсанг, ўшани топ.— Сиз шошганданму, менинг йиғлаб бериб, ҳамману уйготуб юборарумдан кўрққанданму, деразага оёқ қўйиб олгандингиз. Бир ҳатлашида ҳовлига тушиб олгудек эдунгиз.

Мен эсам, Сизнинг ўз диёрингиздан бундай ўғрунча чиқиб борувингизни истамасдум. Ботурларнинг аёлудай отингизни ёнуда узангунгизни ушлаб, кузатуб борарумни, буни бутун Каттабоғ, барча-барча қариндошларингиз кўриб турувини истардум. Аммо на қилай, ихтиёр менда эмасду, Худонинг хоҳлаши шундай бўлмоқдайди, чидардум.

Сиз ҳовлига энгил сакрамоққа шайланган кезде бир нимани эслаб, энгил қайрилдингиз:

— Ҳа, дарвоқе. Оллоҳ бугунги кечамизни хуш кўриб, илтижоларимизни эшитиб, ўғилми-нима ато этган бўлса... отини ўзинг билиб, Ёдгормурод қўйгайсан.

— Султонмурод ака, нега ундай демоқдасиз? — дедим ўкраб юборишдан ўзумни зўрга тийиб. — Ҳали-вери...

Қани у ёгини айта олсам, сўрай олсам. Оловдай куйдирмоқлайди у сўз юрак-бағрумни. Айтаман десамам айта олмасдум.

— Билмадум, Маҳфуз. Ҳаммаси Оллоҳдан. У дилимга солди — айтдим, қолганини ҳам ўзи ўнглагай истаса. Сен дуодан қолма.

— Қолмагайман, қолмагайман... Яхши боринг фақат.

— Яхши қол, — дедизу мен Сизни йўқотуб, ҳувиллаганча қолавердум. Энди ўзумни қаргайманки, у ёғи йўқ: топганумда нега қўйиб юбордум, деб!

Нега ўкраб йиғлаб, кичигойимгиларнию ҳаммани уйготиб юбормадум!

Нега жилла қурса, иншааллоҳ демадум!

Шундай десам, бу кунларга, бу маломатларга қолмасмидум. Ҳамма келадигани ортда экан. Сиз кетдизу мен ҳеч ерга сизмай қолдум.

Икки ойгина яйраб юрганларум, ўша кечани эслаб бир ерга етганларум ҳаммаси бурнумдан булоқ бўлиб чиқа бошладу. Касални яширсанг, исистмаси ошкор қилганидай, Сизнинг у таширфингизни бўйимда бўл-ган нарса ошкор этиб борарду. Уни сириб ҳам, ҳалфиллаган кенг қўйлақлар кийибам яширолмасдум. Зингилли кўзлар, синовчан нигоҳлардан қочуб қутулолмасдум.

Ахийри остона ҳатлаб чиқолмай қолдум, Каттабоғга гап тарқаб кетупти: анув кўҳлик келин бўйида бўп қопти, деб! Қани, тушунтириб бўлса Сиз келганингизни... бу ишлар шаръан эканини. Ҳатто кичиг-ойумларга айтмагандум, энди қандай оғиз очаман? Қолаверса, Сизга ваъдам бор, берган сўзим бор. Энди қайси тил билан очаман у таширфингизни? Нега бу ёгини ўйламаган эканмуз?

Бошимга қопму — нима кийдирилган одамга ўхшайман. Дунё шунчалар зимистон, эртам шунчалар қорон-ғу. Оллоҳ ўзи йўл кўрсатмаса, билмам, ундан қандай қутуларман? Нажот кўринмайду ҳеч. Ё ўзингиз келиб қутқариб қоласиз, ё нолам Оллоҳга етуб, Ўзи кушойиш бергай — бошқа йўл йўқ!

Фақат эсумни еб қўйиб, Оллоҳ изн бермаган ишларга қўл уриб, раҳмимда кўтариб юрганум — Ёдгормуродингизнинг онасимас, қотиласи бўлиб қолувимдан кўрқаман. Кейин нима қиламан? Оллоҳнинг қошида нима деб жавоб бергайман?! Унинг қошида хижолат бўлгандан бу дунёнинг ҳар нечук азоблари афзал! Шу андишами — нима, мену бу дунёда тутиб турибду, ушлаб турибду. Қолган барчаси — кечиб юборгулик! У маломатлар олдида ўтиб юборгулик! Бу ёғу

нима бўлади, билмайман. Мисоли улкан чоҳ — сўнгсиз қоронғулик бир жар рўпарасидаман. Мени унинг ёқасидан ким ҳам қутқаргай? Кимга оғиз оча олгайман? Ахир, ўзингиз тайинлагансиз. Йўл кўрсатинг, бир имдод беринг, Султонмурод ака? Маҳфузам омон бўлсун, Ёдгормуродим тирик қолсун десангиз — жилла қурса, Оллоҳга илтижолар этинг. Ўзи йўл кўрсатсун, кушойиш берсун. Бош-қа кимдан мадад тилай?! Излай, қидирай?..

Эй, Парвардигорим! Ўзингга иймон келтирганман. Ўзинг ёрлақа ва бир йўл кўрсатгил. Ўзинг сабру жамиил ато эт ё шу мусулмонлик ҳолумда бу омонатингни ол. Ўзинг қўлла»...

* * *

Эндиям ишонмайинми, Султонмурод аканг кепти, деган гапларга? У тушларимгача бундайин кириб юрса?

... У нимадан белги, имдод беряпти? Энди қайтишиданми? Қачон қайтади экан? Чаман акам биланми? Буни ҳам билмасдим...

Кутамиз, интиқиб-интиқиб кутаверамиз.

2 ИЛОН ҚАЧОН ПЎСТ ТАШЛАЙДИ **ёхуд** **«КЎК ТЎНЛИ» НИМАДАН ОГОҲ ЭТМОҚЧИ?** **Яна ҳикоячига маълум тарихлар давомига.**

Каттабоғимизда бошим бориб-оёғим келганча сандироқлаб юрган кезларим эди.

Мен сойма-сой кезиб, бедапояма-бедапоя ошиб, Эргаш чўлоққами, бошқагами тўр судрашиб юрсам ҳам, болалар билан кечгача Иззада қолиб кетиб, балиқ тутсам ҳам ҳеч ким ҳеч нарса демасди. Чунки биз — пакана пари Мақсудхўжа жанобларига Ҳожи дўхтирдан шунақа рухсат теккан: тепаларда варрак учириб, кўзиқорин териб, Бўзсувларда ёввойи каптарларнинг потирлаб учишига маҳлиё бўлиб, жарма-жар, тепама-тепа ошиб, қамишзорлардан ўрдагу мошак-қушларни қувиб юриб, бош оғриғимни ўша жару журларга, қамишзорларга ташлаб келишим керак.

Лекин бугун уйда қолган, супамизнинг тепасидаги катта қари толга чиқволиб, тоққайчи билан истак тераётиб эдим. Гоҳо-гоҳо ёнгинамдаги қўшнининг деворидан ошиб ўтиб, қизил маржондек бўртиган ўрик шохларига, унинг энди, онда-сонда лаб очган оқ-пушти гуллари устида парвона бўлиб ғувиллаётган асал-ариларга маҳлиё бўлиб қоламан-да, яна истар-истамас истак теришга тушаман.

Бугун ойимлар билан тоқларни кўтариб боғламоқчимиз. Тол устига чиқиб ўтирмай Иззадан шунақа ток боғлайдиган ўт (у ботқоқда ўсади, совуқ ҳам урмайди, фақат моллардан омон қолганми-йўқми?) ўшани ўриб келсам ҳам бўларди, эриндим. Тол хивич-истақда боғлашни ойим қотирадилар, баҳонада ўзим ҳам қараб туриб, ўрганиб оламан.

Қолаверса, тол очилиб кучини ходаларига берса, келаси йил ишқомга ҳам, бағазларга ҳам ярайди. Шу боис супа юзи тол чивикларга тўлиб кетган бўлса-да, мен тушишни ўйламай истак тераётиб эдим, шу вақт эшигимизга бир отлик келиб, эгардан туша бошлади. Мен унинг қизил шапкасини кўрганимдаёқ эгим жимирлаб, дамим ичимга тушиб кетди. Тол устига беркиниш мумкиндек, секин пусиб ўтириб қопман. Унинг юзи жуда таниш кўринар-у, эслай олмасдим. Милиса бекорга ташриф буюрмаслигини билсам-да, (балки билганим учундир!) хавотирга тушиб, ич-ичимдан қириндими — нима ўтиб борар, зўр бериб, «Нимага кепти экан, бу гўрсўхта?» деяр эдим.

Бу орада у отини деворга ёнбошлаб ўсган букри жийдамизга боғлаб, бу қишдан хийла тоб

ташлаб чиққан якка тавақали эшигимизни итарди. Эшик чиндан анча оғирлашиб қолган шекилли, ғижирлаб зўрға очилди. Келган одам унга сиғмай яна итариб эди, эшик кесақисига қўшилиб, усти лопиллади. Бу ҳам етмагандек, шувиллаб сархоки тўкилган эди, у елкасини қисиб, ярим кадам чекинди ва остонада туриб, зулфинни қокди:

— Ҳой, ким бор? — Гўё қочадиган ҳеч ким йўқми дегандек у томоқ кириб, йўталиб қўйди.

Мен анг-танг қопман: милисанинг бунақасини энди кўриб турардим! Анув шаҳарликка ўхшатиб адашибман шекилли! Тавба, бировнинг ичкарасига кўз кирини ташлашдан тийилиб-тортинадиган одам... қандоқ бу фўрмани кийиб опти?

Аммо қай кўз билан кўрайки, у ижозатсиз остона ҳатлай олмай турар эди. Мен ўтирган еримдан қаддимни кўтариб, овоз беришга шайланган жойимда... отхона ортидаги жийда тагида ойимнинг қоралари кўринди. У киши паҳсани бузиб опамларникига очилган йўлдан чиқиб келар эдилар.

— Ҳозир-ҳозир... — Ойим шундай деб овоз берганча, орқаларидаги Маҳфуз кеннойимга «кетинг-кетинг»лаб жийда тагидан ҳовлига чиқиб келдилар.

Остонадаги одам ойимнинг қўл силкишларию ўрта йўлкадаги кеннойимни кўрдими-йўқми, билмайман, ойимнинг овозларини эшитиб, қайтди. Ўша ёқда туриб, жавоб-муомала қиладиган одамдек эшикни ўзига тортиб эди, у боягидек ғижирлаб яна сархоки тўкилди.

Ойим супадан ўтиб, рўмолларининг бир учини тишлаганча ярим ўгирилиб тўхтадилар.

— Айтавурнинг, нима ишингиз бор эди, кимсиз?

Ойим танишларнинг олдига чиқиб бораверар эдилар, қочмасдилар, бунинг овозидан бегонасирадидларми — ярим йўлда — овоз эшитиладиган жойда тўхтаган эдилар.

— Холамоёйи, менман, Зокиржон участкавойиз: танийсиз. Гапим бор эди, Султон ошнализга тегишли.

Ойимлардан олдин менинг тепа сочим тикка бўлди: бу доғули нималар деяпти? Ойимларни авраб, нимани билиб кетмоқчи?

— Ойи, — дедим ўтирган жойимдан шипшиб.

Аммо ойим акамнинг номни эшитгандаёқ ўзларини йўқотиб, кўча эшикка чиқиб бора бошладилар:

— Вой, шунақами? Киравуринг, нимага қараб турибсиз? Шундан шу ёққа келасиз-у, кирмай кетасизми?

Ҳай-й, эсиз, ўзим чиқиб бормайманми, дарвозадан қайтариб юбормайманми!.. Ойим ҳам қизиқлар, кеннойимни опамларникига чиқариб юборганлари нимаю, буни «киринг»лаб қисташлари нимаси? Милиса зотига ишониб бўларканми! Аммо энди кеч эди. У ичкарига кириб бўлган, энгашиб — ойимларга елкасини тутиб турар эди. Сўнг қаддини кўтариб, камига шан-ғиллади:

— Танидизми, холамоёйи. Мен ўша Зокирман, ҳозир бу ёққа ўтганман. Шу ёқлар ҳаммаси менга қарайди, тинчлигини мендан сўрашади. Шундай-шундай. Анув куниям келган эдим. Қўшнизникига келганларни опкетгани...

О-ла, мақтанчоқ! Аҳад акалар тутиб, хабар бергунча қаерда эдингиз? Тайёрига келдингиз-ку!

Мен ғашим келиб, азбаройи четга қараб, чирт тупурдим: худди ўзи кўргандек оғзини тўлдириб мақтанганига ўласизми?

— Умригинангиздан барака топинглар, яхшиям сизлар боракансиз, бўлмаса, қўшнигинамни нақ туёклай деб турган сигирини гум қилиб кетишар экан, — дедилар ойим алқаб.

— Сигир ҳам гапми?! — деди меҳмон сирли қилиб, — уларнинг ниятини ҳеч ким билмайди, ҳа.

— Шунақами? — дедилар ойим уни ичкари бошлаб.

— Ҳа-да. Аммо-лекин бировга айтадиган гапмас! Йўлига шундай келиб, текшир-текшир

қилиб ўтиришган. Амакини суриштирган киши бўлиб, меҳмондорчиликни қуюқ қилиб... мақсадлари эса бошқа...

— Вой, киши кўзига эканми?

Ойим тезроқ бориб, зинадаги сув челагу жомни йўлдан ола бошладилар. Мен эсам, бу изкувар ипи-рискига (холамларникида суриштиравериб энсаларимни қотиргани хали ёдимда турибди!) кўрингим йўқ, тол тепасида миқ этмай ўтирибман. Кўзи тушмай ўтиб кетсаю — қутила қолсам...

Аммо ҳамманинг кўзини шамғалат қилиш мумкиндир-у, милисанинг назаридан қутулиш қийин. Супаю ҳовли юзи билан битта бўлиб ётган чивикларга кўзи тушган замониёқ менга қаради ва эски қочқоқ «дўсти»ни кўриб ишшайди:

— Ия, истудент, бугунги дарс нима бўлди, тол тепасига чиқиб опсиз?

Мен тушунтириш бергим келмайинқираб, толдан деворга ўтиш ҳаракатига тушабошлаган эдим, ойим зинадан жавоб қилдилар.

— Бу дамда, акажониси.

— Дам? — Милиса шубҳаланиб, бир менга, бир ойимларга қаради, — ҳамма болалар ўқиб ётибди-ку?

Мен ҳамон жавоб беришни ўзимга эп кўрмай тушишга имиллардим.

— Бир йилга чиқди, акажониси, Ҳожи дўхтир қоғоз қилиб берди, — дедилар ойим.

У ҳам роса қовоқ-миялардан экан:

— Қоғоз? Қанақа қоғоз? — деди ойимнинг орқаларидан эргашиб.

Менинг ғижиним келиб турибди. Ҳожи дўхтир дегандан кейин ҳаммаси тушунарли-ку! Ижиклашига бало борми?!

Ойимлар-ку, менга нима бўлганини айтиб, унинг раҳмини келтириш билан оворалар:

— Вой, Худо бир қайтиб берди-ку. Шамоллаб денг, кўзини очмай эсхонамизни чиқарворди-ку...

— Шунақами? Мен билмапман, узр-узр.

У менга ачиниб қараган маҳал опамларнинг йўлаги томондан отилиб чиққан Бўйноғимиз ўқдек учиб кела бошлади. Милиса чиндан хушёр экан, Бўйноқ ириллаш у ёқда турсин, дамани ҳам чиқармай учиб кела-ётган, шу келишида унинг тўпиғидан олиши тайин эди. Аммо Зокир милиса қай кўзи билан кўриб, қай сезгиси билан билди, кучук зинага етмай ўгирилиб, кесак олаётган каби ерга энгашиб улгурди:

— Ёт, эси йўқ! — деб пўписа қилди камига.

Бунинг устига ойим кўриб қолдилар:

— Қайт, Бўйноқ!

Ит ириллаганича тўхтадию, аммо ойимнинг раъйларидан ўтолмай ғазабини ичига ютиб, ночор орқасига қайрилди.

Бир талаб, ўтақасини ёрса, тоза хурсанд бўлар, ўша тирғалганларнинг армонидан чиқар эдим-ку, афеус, ит итлигини қилмаган эди.

Зокир милиса ранги ўзига келиб, зўрма-зўраки илжайди:

— Итинг ёмон-ку, а?

Ёмонга ёмон дегим келди-ю, ойимлардан ҳайикдим.

У шунда ҳам итдан кўзини ўзмай (чалғисаёқ оёғига ташланиб қолишидан ҳайиқиб) зинага кўтарилди. Сўнг иккала оёғини баравар тапиллатиб эди, қайтиб кета-ётган ит ириллаб ташланмоққа ҳезланди.

— Бўйноқ, қайт! Эсингни едингми?! — деб уришиб бердим.

Зокир милиса гуржи кучугимизга ишшайиб қаради.

— Ўзи зиғирдек экан-ку, бунда эс нима қилади?!

— Шу гапиз эсингизда турсин, қайтишда кўрасиз,— дедим.

— Ие, шунақами? Узр-узр, мен ёмонламоқчи эмасдим, — деб у ҳам кулди.

Бўйноқ бунга жавобан ириллаб, тишини кўрсатиб қўйди-ю, ноилож нари кетди.

Мен ошхона устунидан сирғалиб тушиб, зинада кутиб турган «эски танишим» билан йўлига кўришиб қўйиб, ишимга қайтавердим. Уйга одам келганда шунча истак ҳовли билан битта бўлиб ётса, яхшимасдир? Ойим кўрпача ёзиб бўлдилар шекилли:

— Келинг, оповси, кираверинг, тортинманг, — деб чакирдилар.

Улар ўтириб, дуои фотиҳа қилишган, ҳол-аҳвол сўрашган бўлишди. Ойим ҳамма қолиб, шаҳардаги опаларини, поччани, уларникидагиларни сўраб-суриштирар эдилар. Худди бу у ерга ҳар қуни кирадигандек.

Ўрик бўртиқчаларини бўрттириб, ғунчаларини анор доначаларидек қизартириб юборган кўклам офтоби асалариларга ҳам жон бахш этиб юборган, улар чор-атрофни тутиб, — ғувиллаб-визиллашар, шохдан шохга кўниб, кўз ёра бошлаган ғунчалар устида намоз ўқишар, ўрик гулларини жойнамоз этмоқчи бўлишар эди. Биз ҳам бугун унинг киши билан ўтириб қолган захлари, моғору кўмир ҳидлари кўтарилсин деб эшик-деразаларни очворган эдик. Шунинг учун даҳлиздаги барча гап-сўзлар менга жангиллаб эшитилиб турар, кирмаганимдан пушмонда эмасдим. Нимага кепти экан бу гўрсўхта, деб ичим қизиб турган бўлса-да, кўлим ишда — ўзим истак териш билан бандман-у, қулоғим динг, ўша ёқда эди. Ҳеч бир гапни қолдирмай сувдек симириб турибман. Зокир милиса бўладию бекорга келадими, у қув!

Аммо ойим шундан шу ёққа келган меҳмонни бир пиёла чою қаймоқ билан сийламай жўнатгилари йўқ эди. Танчадаги чой, чамбаракдаги қаймоқ билан қоникмай ичкари унинг тўсинидан чўпга илиб узум олиб чиқдилар, пакирдаги сувда чайиб олдига қўйдилар. Уни ҳам кам билиб, ёнғоқ чақиб опкирдилар. Сўнг чуррак нон ушатиб, катта тоқчадан дурда олиб қўйдилар.

— Олинг, қишлоқнинг неъматлари. Насибангиз қўшилганакан, тортинманг.

Ойим унинг қайси бир сўзига ийиб кетақолдилар, ҳеч ақлим етмай турибди. Милиса зотини кўрсалар тепа сочлари тикка бўладиган одам буни опаларининг ўғлидек кўриб, айланиб-ўргилар эдилар. Султонга тегишли деган бир оғиз сўзига шунчалик эриб, ийиб кетибдиларми, тавба. Ё юз-кўзидан бир нарсани сезиб сипоришляптиларми? Буларга ишониб бўларканми? Ҳеч бировни аяганми булар? Авраса мумкин, лекин ўла қолса, сир бермас.

— Олинг, айланай, қаердан келгансиз! Ҳар қанча нонуштангиз бўлса, ярим йўлда тушиб қолган. Олинг, оповси, ош бўлсин, — деб ора-чира қистаб, чой узатардилар ойим.

У эса Худо бериб, аввал қаймоқни паққос туширди. Кейин дурда билан узумни.

— Вой, холамоий-ей, аммо-лекин дурдани қотирибсиз. Манман деганларам бунақа дурда қилолмайди! Маска бўп кетипти, маска! Ҳов-в, сигир кўп яхши нарса-да! — дерди у. Ниҳоят, у кекириб орқасига ястанди. Шу ястанган куйи чой хўплайтуриб, мен томонга кўз қирини ташлаб қўйди. Мени супада истак териш билан овора эканимни кўриб, ўзича хотиржам тортиб, узоқдан гап бошлади:

— Хўш, Каттабоғда нима гаплар, холамоийи?

— Нима гап бўларди, тинчлик, — унинг муддаосини англамайинқираб жавоб қилдилар ойим. Зокир-қув гапни миш-мишларга бурди:

— Султон қайтипти, яна анувларнинг хўб адабини беряптимиш, деган гаплар-чи? Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи кимирамас?

Ойим, қўл силкидилар:

— Ҳаммаси бекорчи гаплар! Келадию корасини кўрсатмайдими? Шунга ишониб ўтирибсизларми?

— Бўлмаса, ким... ўғриларнинг додини бераётган? Бир эмас, қанчаси адабини еб, пушиб кетди-ку, ахир. Ё нотўғрими? — деди у. Синаяптими-ростдан сўраяптими, билиб бўлмасди.

— Йўқ, — дедилар ойим қатъий қилиб, — Султон бўлса, кўрқиб-негиб ўтирмасди, кирарди.

— Демак, унинг номидан биров... шундайми? — деди милиса.

— Шундан бўлагамас. Уни бу ёқлардан излаб овора бўлмай кўя қолинглар. У сизлардан кўркмасди, биласизлар-ку.

— Биламиз, лекин... — Зокир милиса овозини паст-латди, мен кўлтигим тагидан унинг ойим томонга энгашиб бир нималар деяётганини кўрдим, — лекин Сиз кечагилар бекорга келган деб ўйламанг.

— Уларни атай... юборишганми?.. — дедилар ойим.

— Буям... киши кўзига, — деди у овозини яна ҳам пастлатиб.

— Вой, тузоқмиди?

— Ҳа-да.

— Вой, ўлмасам, — Ойим юзларини чангалладилар, — Ҳали шунаққибам тутадиларми?

— Тутадилар, — деди у.

— Бояқиш жигаримиз. Ўз юртига қайтишга ҳам рухсат йўқми?

— Сиз нима деб ўйловдингиз, гуноҳлари кечирилганмас, — деди у ўша-ўша паст овозда нимадандир ҳадиксираган куйи. Ора-чира ҳовлига кўз ташлаб кўяди. Менданми, кимдан ҳадиксираяпти.

— Вой, худойим, тутсалароқ қамайдиларми? — дедилар ойим ўтакалари ёрилиб.

— Қамаш ҳам гапми, омонлик йўқ унга. Шунинг учун, — деди у яна овозини боягидек пастлатиб, — эси борида...

Ойим ҳайрон қолдилар:

— Нима, эси борида?... Ўзи йўқ одам қандай этагини ёпади? Унга биз қандай етказар эканмиз бу гапни? — деб тикилдилар. Ҳатто мен бир кучоқ истак кўлтигимда ерга чўккалаганимча қолган эдим: наҳот унинг келгани рост? Биз билмаган нарсани булар қайдан билақолибди?!

Милиса томоқ қириб, мен томонга аланглаб олди. Бунга сари мен ҳеч нарсадан хабари йўқ одамдек ишга машғулман.

У боягидек шипшиди:

— Сиз менга ишонинг. У чегарадан ўтди деган гаплар бор. Бўлак одам бўлса келиб юрмасдим, ичим ҳам ачимасди. Шунча мардликлар қилиб юрган одам... бекорга тузоққа тушиб юрмасин. Билиб олинг: бу гапни мендан эшитмадиз! Умуман, мен бу ерга келганимам-кирганимам йўқ. Қорамни ҳам кўрмадиз. Хўп? Анув ўғилчангиз ҳам... эшитдиз-а?

Ойим аллақандай гарангсиб, шошқич бош силкидилар:

— Хўп, оповси, хўп. Шу гап шу ерда қолди.

— Хўп бўлмаса, мен турдим. Меҳмондорчилигингиз учун раҳмат. Қаймоғу дурдаларингиз эсдан чиқмайди. Соғинсам келавераман, майлими?

— Вой, майлиси нимаси? Қаймоқ сиздан айлансин, эшигимиз ҳамиша очиқ.

У аллақандай ошиқиб, ойимнинг дуои фотиҳала-рига ҳам қарамай ўрнидан тура бошлади.

— Раҳмат, энди орқамдан чиқиб юрманг, — деди у бошқа гапга ўрин қолдирмай. — Мен текширгани келган одамман. Ҳар ким ҳар хил тушуниб юрмасин.

Ойим ночор даҳлиз ўртасидаёқ тўхтадилар.

— Хайр, Оллоҳнинг паноҳига, — дедилар хижолатланиб.

— Хайр, — деб у зинамизга чиқиб келди. Тўхтаб ўша ердан кенг ҳовлимизга, очиб қўйилган-у, тоқлари кўтарилмаган ишқомларимизга, девор билан бўй талашиб ўсган беҳиларимизу яна бу ёқда бўртиб ётган эртанги гилосимизу говмиччадек қизариб, ғунчалаб келаётган ўрикка суқланиб-ҳавасланиб қолди. Негадир кўзини юмиб, (хузурланибдир балки) юзини ишқаб қўйди.

Ва мен — кучоғимда бир даста истак, уни кўксимга босганча ҳайратланиб турганимни кўриб, иссиқ жилмайди. Ва шу иссиқ жилмайишида ўзимга жудаям таниш-бошқа бировга

Ўхшаб кетиб, мени яна ҳам ҳайратда қолдирди. Субҳаналлоҳ! Кўз олдимда тамомила бошқа биров — бизга яхшилик соғиниб келган кўк тўнли, бўйдор одам турар, у акамнинг қай бир йигитларидан бирига жуда-жуда ўхшаб кетар эди. Бундай хушқад, истараси иссиқ кишини қачон, қаерда кўрган эканман?

Эсладим.

У нимаси биландир раҳматли Ҳайбат акамга жуда-жуда ўхшаб кетган эди. Тавба. Қандай қариндошчилиги бор экан уларнинг? Балки ҳамма мард, танги йигитлар ҳам вақти келиб, шундай кўркам, хушқад тортиб кетармиканлар? Юзидан нур ёғилишини кўринг буни. Ким айтади уни Зокир милиса деб, ҳеч кимга эл бўлмайди, деб? Боя келгандагисини кўринг у ҳозиргисини кўринг. Ўзи нима воқеа юз бера қолди?

Ҳушим ўзимга кела қолмасди.

Ва шунда бирдан кўзимга нима кўриниб кетди денг?!

Мол боққани тушганимизда тепаларнинг ёнбағирларида, эски чалдеворлар қавакларининг шундай таккинасида пиёз пўстидан ҳам юпка, лекин бор бўйича ярқироқ этини ташлаб кетган — илон пўстини кўриб, «воҳ, буни қара»лаб юборар эдик. Ҳозир шу кўз олдимга келиб кетса-я, тавба. Нега, тушунолмасдим: илон-ку пўст ташлаши мумкин, лекин одам ҳам... ўзгариб қола олар эканми?

3. САБРУ ЖАМИИЛ

(Маҳфуз хатлар давомига)

Кунларнинг сувдек оқиб ўтушини кўрунг. Кеча Мақсудхўжа қайнум илиниб, бир ҳовуч оқ ўрикнинг гўрасину териб кептилар. Жонивор думбул бўлиб қолипти денг. Вой, қаяттан топдийз, қаятта оқарибту, — деб қувонуб кеттим. Халутдан бир ажойиб оқара бошлаб, данак қорайтубди. Кичигойумлар билан омонлуқ-сомонлуқ қилдук. Кейун ҳовлудагу гилосну уздук. Ҳузурини қуш кўргунча биравларнинг оғзига тегсун, дедилар. Ўзи иккинчи йил гуллаши экан-у, муш-мушакон қипту, баргидан мевасу кўп. Оллоҳ баракасини ёғдурса, шунақа бўлармуш, Кичигойум айтсалар, оғзум очилуб қолупту. Мақсудхўжа эринмай гилосниям, баргиниям санаб эдулар — кўп чиқду. Еганимуз, қўшнига чиқарганимуздан ташқару яна бир пақур бозорлуқ чиқду. Бир чиройлу ўтириб эдук, қаердан келди бало эрталабдан?...

Улар бозорга кетишган, мен ҳовлу супурар эдум. Ҳали кун ёйилуб, ҳовлуни ўпмай туриб, ким кўчадан чақириб келаверду:

— *Ҳов, Саломпа?! Ким вар?! Бир жан варму?!*

Биров эшик зулфуну узгудек тақуллатса, жонум товонумга тушиб кетупту. Овозидан дала қоровули — анув чулчутга ўхшарду. (Уватга яқинлашган молну думини кесуб, ўзини отхонага ҳайдаб кетадурган). Хохолму, чунчутму, ишқилуб Худонинг бошлу-кўзлу бир балоси. Нега келибду, зўр беруб кичигойумларни чақириб ётибду? Ақлум етмасду...

— *Варму жавап, йўқму жавап?! — Эшикни итарса денг, сархоклари дув тўкилду-тушду. — Қани у ишга чиқадуган келун?*

Вой, ҳалу шунга эканму, деб қалтураб кеттум.

— *Апкеттум малину!*

Оёқ-қўлим бўшашуб ток тагига ўтируб қопман. Қалт-қалт титрайман фақат. Мену деб буларга шунча зуғум! Қаёқданам келдум?

Ҳой, тўхтанг, деб орқасудан чопгум бору... қани овозум чиқа қолса, ўрнумдан тура олсам!..

Худонинг газаби экан-ку, булариз. Ҳажжожжи золум нимаю булар нима!

— *Шошуманг, опкетуманг, — деб чопган жойимда... қўшни девор раҳнасида Рихси опоқи кўринуб, жовуллаб бердилар:*

— *Ҳой, ноинсоф, ҳой, яшишамагур! Молга тегма, эгаси келмасдан тегма! Бир муштипарга*

кучинг етдими санларни! Торт, ҳаром қўлингни! Ҳой, Умар, қаранг анави чулчутга. Етаклаб кетяпти, яшишамагур.

«Вой, ману деб оккетяптиму, нимага оккетаду»лаб югургилаб чиқсам, у ёқдан Ислом амаку, бу ёқдан бош-қа қўшнилари етуб келишибду. Кўрқмаскан-а! Молну ташлаб, кетишуниям, кетмасуниям билмайду! Шунинг устига паст кўчанинг қайрилишидан бошқа бир отлуқ чиқуб кела бошладу. Уну эгарда қийишук ўтиришидан тануб (У ўша қораялоқ — чўлоқ одам эду!) ичум сидирилуб, бир хил бўлуб кетубман! Сизга ёлгон, Худога чин, назарумда у мана бу чулчутни юбориб қўйиб, орқасудан ўзи келмоқдайди. Ичум шувуллаблар кетду. Ўлубмиз, сигирдан ажрабмуз, мену деб олиб кетишаду, уларни шу кунга қолдиришаду дейман-у, нима қиларимну, нима деяримну билмайман. Бир қалтироқ босуб, кичкина тортуб кетяпман.

Йўқ, у етиб келдию... (вой, нега осмон узулиб туша қолмаду, нега ер ёрулуб, ерга кируб кета қолмадум! Кўрмасдумам, куймасдумам!) шунча одамнинг ичида уятларга қолдируб, бизни ҳимоямизга ўзи юборган чулчутни сўка кетса денг! Сўкканда ҳам бўралаб сўкар, ҳаммадан уятлуси — атрофдагилар, қўни-қўшулар уни нимага сўкаётганини англаб, ҳеч нарса билмагандек жим-жим, бурилуб кетмоқдайдилар, тарқаб кетмоқдайдилар.

У эса, қораялоқ эса:

— Ҳов, ит чулчут! Сенга ким буюрди, бир бева, бир бояқишни зор қақшат, молини етаклаб кет деб?! Ҳаром бурнингни суқмаган шуларники қолувдими! — деб устига от солиб, қамчулаб кетгудек бўлар эду.

Чулчут бўлса, хуши учуб серрайуб қопту. Қани тили айланса, ким буюрганину айта олса. Ўзи буюриб ўзи сўкарини қайдан билсин. Ахийри бир нималар деб гўлдираб эду.

— Э, «вар»ламай кет! Йўқол! — деб сўкуб ташладу.

Қўшулар олдида нима деган одам бўлдум? Мену деб, ўзича нималарну ўйлаб, шу ергача кепту? Ўртага тушиб юрупту. Кўрганлар энду нима дейду? Кичигойум нима деб ўйлайдулар? Келсангиз кела қолмайсизму, Султонмурод акажон? Қандай кунларга қолдум?! Шуларнуям пардаи исматдаги қизу, келину бормукан? Юзини сидируб ташлаб келаверадуму?

Қандай шармисорлик?! Жияну орқали сўратгани камдай, ўзину хомий кўрсатуб, орага тушуб кепту. Ер қандай кўтараду бундайларну?

Ичкару кириб кетуб, йиғладум-сиқтадум, ўзумдан ўтгануни ўзим билдум. Қани бош уруб борадурган бир ерим, бир суюнчуқларум бўлса, бир кун ҳам турмасдум бу ёқларда. Иложсизман, бенаво-беватанман, қаерга ҳам борардум? Ёки Оллоҳ шундай синаяптиму?

Ойум айтардилар, чиройлу сабр этганларга чиройлу ажр бор, деб. Иложум қанча! Сизга етишмоқнинг бошқа йўлини тополмаютурман. Тишумни тишумга босуб, сабр этсамгина Сиз кируб келадигандексиз. Унгача барчаси имтиҳонга, менинг сабрум, номус-орумни синашга ўхшайду. Ҳаммасини Оллоҳ кўриб-билиб тургандур. Поклигумниям, содиқлигумниям, барча хўрликларга миқ этмайун, чидаб ўтирганумниям.

Кичигойумгилар кун ёйилганда келишиди. Йўлда бир учини эшитибдиларму:

— Нима бўлди, нимага кепти, Оллоҳнинг қаҳригинасига йўлиққур? — дедилар.

Тўлиб турган эдум, қучоқлаб олуб, шу йиглаб бердум, шу йиглаб бердум. Неғалигину айтолмай: «Менга жавоб бера қолинг, кичигойужон, кета қолай, қорамни ўчира қолай шуларнинг кўзидан. Сизларам тинчигайсиз, менам» дердум. «Жон кичигойужон, шаҳаргаму, бир ёқларга жўнатинг. Касрум урмасун, жадумга қолмангиз», деб уввало ялинардум, ўтинардум.

Аммо у киши мену силтаб ташлаб, уришиб бердилар:

— Қанақа касриз, қанақа жадиз?! Сизда каср нима қилсин, келинпоиша? Қаёқдаги гапларни гапиряпсиз? Мен сизни хўрлатиб қўярканманми! Яна бир марта оёгини боссин шу ёқларга, ўзини қаерда кўраркин! Султонмурод кетиб, босар-тусарини билмай қоптими! Шошмай турсин ҳали.

— Қўйинг, кичигойужон, ўшаларга тенг келманг. Ўчакишманг. Жавр сотуб олуб, жадумга

қолманг, — деб ялинардум мен.

— Қанақа жавр?! — дедилар у киши, — ҳеч ёққа кетмайсиз. Султонмурод келгунча қумтошдек ўтирасиз шу уйда. Даласига ҳам чиқмайсиз, ишигаям бормайсиз! Ордоналар қолсин даласи! Келса, мана мен турибман, менга учрасин. Боринг, уйизга киринг. Беҳуда хаёлларни бошиздан чиқариб ташланг. Битта келинимни асраб ўтиролмасам, мен кимман?

Тилла холангуз бораканлар. Ақлу ҳушимни жойуга келтируб қўйдулар. Ростданам шуларга учрамаганумда ҳолим нима кечарду экан?

— Келинг, чой ичовуз. Мақсудхўжам билан зўр чуррак нонлар опкелганвуз. Унутинг ҳаммасини. Орқага ташламаса, бу дунёда яшаб бўларканми, — дея қўярда-қўймай чойга олиб чиқдулар-да, чойдан кейин эса Мақсудхўжага бир иш буюруб, холи олуб қолдулар.

— Айтмоқчи, анув намоз нима бўляпти? Турыясизми? — деб сўраб қолдилар.

— Қайсу? — дедум дабдурустдан англаб етмай.

— Ярим тундаги-чи?..

— Униму, қодир қилганча... ўқияпман, — дедим уялуб.

— Йўқ, сиз узмай, бўлмай ўқинг. Ҳар кеча ўқинг. Сизга эрингиз керакми — ўқийсиз! Йиглаб сўрайсиз Ўзидан. Бир кеча эмас, ўн кечамас, қирқ кеча туриб сўрайсиз. Ўз оёғи билан кириб келмаса — айтинг! Оллоҳ бўлади-ю, йиглаб сўрайсиз-у, етказмайдимми?!.

Шу гаплару билан ўша намозга турадурган бўлдум. Ярим кечадан ўтганда таҳоратлар қилуб, ўзумну тайёрлаб, саккиз ракъат намоз ўқийман-да, жойнамоз устуда Оллоҳумга муножотлар қила кетаман. Қаерда бўлсангиз ҳам ҳифзу ҳимоясига олишуную кўнглингизга юрт соғинчуную бизларнинг соғинчимузну солуб, бу ёқларга отлантиришиную, азиз бошингизни тошдан этуб, омон-эсон етказишиную сўрай бошлайману йиғи ҳам ич-ичумдан тошуб келавураду, тошуб келавураду. Тепамасжиддан азон чақиргунларуча шу ўтиришум — ўтириши. Шу йиғум — йиғи.

Кейин туриб, юз-кўзларумни чайуб, қайта таҳорат олуб, кичигойумлар билан бомдод ўқиймиз.

Шундай кунларнинг бирида яна эрталаб, яна улар бозорга кетушган маҳал эшигумизну бир паранжули хотин чақируб келду. Ичкари кириб бошидан паранжусину олуб эду, жудаям кўҳлик, келишган жувон экан. Биздан улуғроғ-у, лекин ясан-тусани жойида, айнуқса, духоба нимчаси қаргашойи кўйлаги билан йиглаб кўришган эду.

— Келунг, опажсон, — дедум.

— Яхшимисуз, оповси, — деди у ҳам елкамга қоқиб-кўришуб, — сиз адашмасам, Салом холамларни келинлари бўласиз, шундайми?

— Шундай, — дедим ийманиб-тортинуб.

— Табибчиликдан хабариз боракан, — деди у ўша-ўша тусмоллаб.

— Бироз... Лекин мен бу ишну бўйнузмга олган эмасман, опажсон, — дедим ростига кўчуб.

— Майли-да, келинпошиша, сўрадим-да, — деди таскинми-тасаллуми бериб, сўнг яна қайтаруб. — Айбга буюрмайсиз, қаердан бўласиз, — деду.

Мен айтуб эдум, тўғри топиб кепман, рост айтишган экан, деб қўйду. Нимага бундай деяпту, ким юборган, сўрашга тил қану, лекин ичум тошуб кетмоқда. Назарумда, биз учун бир суюнчилуғ хабарлар, чиройлу муждалар олуб келгандай.

— Адашмасам. Иқбор отинникига Марғу қизининг сувратида борган ҳам ўзиз, шундайми? — деди у ҳамон ширин жилмайишиную қўймай.

— Илтимос қилишуб эду. Мен бу ишлардан беҳабар боруб қолубман, — дедум.

— Қайтага савобга қопсиз, келинпошиша, — деду ўзину яқун олуб.

— Келунг, — дедум ниятуни билгум келуб. У боягудек ширин жилмайду.

— Сизга бир юмуш чиқиб қолди, келинпошиша, — деду ҳалигудан ҳам ўзину яқун олуб. Иложуни топса, қулоғумга айтса. Мен ҳам уни ёқтируб қолган эдум:

— Зарур бўлса, жонум била, — дедум.

— Борасизу қайтасиз.

— Қаерга, узоқму, — дедум.

— Йўқ, шу ерда, шу тепанинг орқасида. Ҳовлимизга ўтавузаю ўзим опкеб қўяман.

Тавба, нимагадур ичум тушиб, боргум келуб турибду.

Чиндан ўзиз чақиртирган бўлсангуз-чи? Ё чопар юборубсизмукан? Қани, сўрай олсам?!

Олдинма-кетин бораяпмиз икки паранжилув. Жувон олдинда, мен эргашиб. Кўчада зог йўқ.

У сочвонини бир чиройлув орқага ташлаб олган. Ўзи ҳам юзи очикқина, жилмайсаёқ кулгичлари ўйнаб бир чиройлув тортуб кетадиган. Бир кўргандаёқ ёқтируб қолубман, ҳам ишонуб эргашиб бораётганумни айтинг. Мен унга мафтун, у менга мафтун. Ҳар қадамда ўгирилиб:

— Келяпсизми, келинпошиша? — деб қўяду, бу ҳам етмагандай ширин жилмайуб, тасаллулар бераду, — ҳозир етовуз. Боравузаю қайтовуз. Ўзим опкеб қўяман.

Айтгандай, Тепамасжиддан ошуб, пастга кетган ёнгоқзор кўчага бурулдук. Қачон экилган экан, ҳар ён-гоқларки, осмону ҳафтумда шикомдай туташуб кетган. Бу ёнгоқларни қандай қоқиб олишаду — ақл бовар қилмайду. Уларнинг устида заргалдоқлар бир чиройлув биёв-биёвлаб сайрашиб ётишибду. Бог ҳовлуларнинг этагидаму, қайсибир чакалакда булбул чаҳ-чаҳлаб қўяду. Қушлар шунақа эмин-эркин, боғлар шунақа соя-салқин. Жаннатму бу ер, дейсиз.

— Етдук, келақолинг, — деб йўл бошловчум якка тавақали пастак эшик остонасида бошидан паранжусини олду.

Юракум бир орзиқдию яна ўзумни босиб олдум: нимага юзини очяпту, сизлардан қочмайдуму? Ким бўлса экан у Сизга? Хаёл қургур ҳар ёқларга олиб қочаду. Ахир Сизга тегишлув бўлмаслиги ҳам мумкин-ку. Бу кўҳлук жувон мену авраб олуб келутган жин бўлуви ҳам мумкун-ку. Мен лақма лаққа тушуб келуб ўтирубманму?

Юракум така-пука бўлуб, яна бир қадам боссам бўйра ташланган чоҳга тушуб кетадугандекман. Ор-қага қочуб-қочолмайман, учуб-учуб кетолмайман.

— Вой, ўз уйиздай киравуринг, кўрқманг. Сиздан икки оғизгина гап сўрашади, холос. Кейин ўзим обориб қўяман, тортинманг, — деб қистарди жувон.

Мен эсам, ким сўрайду, нима сўрайду, билсам ўлай, бошум говлаб, эсум оғуб боряпту. Бир камии сўроқ берушим қолган эканму! Кимга, нега — билсам ўлақолсун агар.

— Келавуринг, тортинманг ҳеч, — деб тасаллулар бериб, жувонгина мени айвонга бошлаб кетёпту. Куракларумни силаб, елкамга қоқуб қўяду, далдалар бераду, — юзизни очмасангиз ҳам майлига. Шундай, эшик олдида турсангиз, бас. У киши ичкарида, парда ортидалар. Юзизниям, ўзизниям кўрмайдилар. Фақат икки оғиз ўзингиздан эшитмоқчилар. Журақолинг.

Ниҳоят зинадан кўтарилуб, айтулган эшик олдида тўхтадук. Мен паранжуга ўрануб, сачвонумну тушуриб олганман. Биров кўриб, тануб қоладигандек бандагимну тортуб, жуфтлаганум-жуфтлаган.

Жувон эшикни қия очуб, остонада турганча ичкарига овоз берду. Мен шифт баробар тортилган оқ сурпдан бўлак ҳеч нарса кўрмасдум. Парда ортида ким бор — уни ҳам билмасдум.

— Адаси, биз келдук. Сўрайдиганиззи сўрай қолинг.

Бу гапни эшитуб ҳушим учди: Кимнинг аёли экан бу жувон? Ҳали эрининг топшируғи билан борган эканму?

Ичкарудан қироатлу овоз келду:

— Яхшимисиз, янга? Узр, безовта этуб қўйдук.

Бегона эркак овозидан капалагум учуб, сапчуб тушдум. Худди у киши мену кўриб тургандек эду, эшикдан нари тисарилубам кеттум.

Жувон далда бўлсин дебму, мен томонга чиқуб келаркан:

— Вой, адаси, келинимиз ҳали ёш, попувдек эканлар, келинпошиша деяверинг, — деб

тушунтириши берган бўлду.

— Узр-узр, минг бор узр. Сўранг-чи, Султонмурод оинамиздан қандай хабарлар бор экан? Билганларини айтсунлар, хотиржам тортайлук, — деди у.

Мен Сиз ҳақингизда бирон мужда эшитарманму ё бирон чопариз бораканму деб ўпкамну қўлтуқлаб келуб эдум. Бу киши мендан сўраётгануни эшитуб, тарвузум қўлтуғумдан тушиду. Ва шу заҳоту унинг гапларидан бошқа ҳикмат, бошқа таскин топгандай бўлдум. Оинамиз деяпти, бегона эмаскан-ку. Оқибати борки, ҳамият қилуб чақирубду. Одам юборибду. Шунисига-да, шукр.

— Айтинг, айтаверинг. Сизни кўп ушламайдилар. Эски танишликлари ҳаққи сўраяптилар, — деб тушунтирар, шивирлар эду аёли.

— Нимаям дей? Келушлари керак эду — сарҳадлар беркилуб ўтолмай қолдуларму, — дея олдум.

— Оллоҳ ҳар кишининг мушкулини ўзи осон этсин. Оинамизнинг йўлларини ҳам очсин, илоҳим, — деб дуо қилди аввалига. Дуосидан жуда мутаассирландум. Сўнг деди: — Келин, Сиз кўпам гам еманг, у тегирмонга тушса бутун чиқадиганлар хилидан, худо хоҳласа, келибам қолади.

Кўндан ҳеч кимдан бундай ширин сўз эшитмаган эдум, кўнглум бўшашуб:

— Раҳмат, мулла ака. Фаришталар омин деган бўлсунлар, илоҳим, — дедум.

Ўртадаги бегоналик кўтарилуб, қаяққадур чекилган эду. У киши оталарча меҳрибонлик кўрсатуб бир нималарну сўрар, мен баҳолу қудрат жавоб қилар эдум. Назарумда парда ортида оқ соқолли, юзларидан нур ёзилган бир мўйсафид ўтиргандек эди. Фақат тушунмасдум: нега мени бошлаб келган бу кўҳлик жувон адаси демоқда, чолга тушган эканму дейман. Балки отасидур чалкаш эшитгандурман. Яна иштибоҳга тушаман: Унда нега оинамуз демоқда Сизну? Ҳеч тушунуксиз. Парда ортида қай ҳолатда ўтирубду ё турибду — унисиниям билолмайман. Фақат қироатлув овозидан ўша сувратда — мўйсафид сувратида кўз олдумда турибду.

— Саломхон холаникида экансиз. Ишончли жойда. Қалай ўтирибсизлар? Хола бардаммилар, ҳалиям машиначилик қиляптиларми? — деди у.

— Қиляптилар. Ўтирибмуз бир нави, — дедум. Ниману сўраркан — ҳеч ақлум етмайду.

— Оллоҳнинг паноҳига. У кишининг қаватига келиб, яхши қипсиз. Фақат, — деди у томоқ қириб, сўз қидириниб, — фақат, қулогимизга чалинаётган баъзи узунқулоқ гаплар... айбга буюрмайсиз, келин, ўзингиздан сўраб-суриштирмоққа, аниқлаштирмоққа мажбур этаётир. Бизга Худони ўртага қўйиб, лиллоҳ сўзни айтаверинг, келин. Нималар бўляпти? Ким Сизни, сизларни хафа қилмоқда?

Шунча воқеалар кечуб, ҳечқум бундай ўртага тушмаган, сўраб-суриштирмаган, ҳолинг не кечяпти демаган эду. Билмайман, тўлуб турган эканману, ё қайсибир сўзи юракумнинг ингичка ерларига тегуб кетганмиду бир хўрлук босуб келуб, ўзумни тутолмай қолдум.

Назарумда парда ортида бошқа биров эмасу, дадам ўтиргандек эдулар. У диёрдан етуб келишига келуб, топуб келишига келуб, фақат юраккинасину ёрвормайин дебму парда ортида бошқа киши номидан ҳол сураб турар эдулар. Энди топдум. Қироатлув овозлари ҳам жуда-жуда ўхшаб кетар эду.

— «Дадажон, ўзиз-ку. Бу мен Маҳфузангизман, бахтиқароингузман», — деб ўшаёққа отилгум келар-у, отилолмасдум.

Фақат, йигумни тутолмадум. Босолмасдум. Ич-ичумдан бир титроқ билан, қалтироқ билан бир хўрлик босуб келдию чақуруб борган жувонни қучоқлаб олуб, бир йиглаб бердум, бир йиглаб бердум.

«...Дадажон, шунинг учун мену бу ёқларга жўнатуб эдизму? Шу кўргиликларнуям-да кўр, пешонангга ёзилгани шу, девдингизму? Кўнглингиз бўлмай энди ўзиз қидируб келдизму? Шунча

ердан тонуб келдузму? Олуб кетинг, бу ёзига чидолмайман. Ўз диёрумизга олуб кетинг. Бир кунам туролмайман бу ёқларда!» — деб бўзлардум. Овозум чиқяптиму, ё нуқул йиғи битганму, у ёғини билмасдум. Жувонга ёпушиб олгандум.

У эса:

— Ҳой, келинпоиша, ўзиззи тутинг, ўзиззи босинг. Уят бўлади. Сўраганларини ҳаммасини айтмасангзам бир оғиз тасдиқласангиз бўлди, у ёғи буларнинг иши. Сиз у ёғини ўйламанг,— деб овутармуди, юпатармуди, елкаларумни, бошларумни силаб, бағрига босармуди — мен ўзумга келолмасдум.

Шунинг орасида ҳалиги одам бир галату овозини кўтаруб:

— Бону, Бону дейман! — деб қолду.

— Лаббай, адаси, ҳозир, — деб мен билан ҳаяллади жувон, — мана, ҳозир.

Қистама, ўзига қўйиб бер, дейдиму деб ўйлаб эдум. Аммо парда ортидан унинг шошқич ҳам ҳолсиз овози келарду:

— Бўла қол, Бону. Бир пиёлагина...

У сувми, нимадир сўрар эду.

— Кетяпман, — жувон эрининг ҳолини ўзи билади шекилли, ичкарига чопду ва шу асно оқ пардани юлқиб очуб, пақирдаги сувдан косалаб оларкан, кўзум ўзум ҳозиргина гаплашган одамга тушуб, тош қоттум. Парда тушуб бўлган, жувон эрига сув тутар, «Мана, адаси, ича қолинг», деб жонсарак бўлар-у, менинг кўз олдумдан танча ёнида ёстуқларга кўмилуб ўтирган жажжи десамму, жажжмон десамму, яримта одам кетмасду!

Ишонасизму, ўзи жимитдек, аммо соч-соқоли оппоқ одам... (бу қандай ҳол?) хумдек бошини тиззалари орасига солунтируб ўлтирар эду. Тиззалари, қўллари росмана, тавба.

Мен кимну кўрдум, ниману кўрдум, у жинмиду, инсмиду, ҳалу-ҳануз ажратолмасдум.

Кўрганум — кўраётганум, мен турган бу айвонлар, пастдаги ҳовлию анув азим тут — барчасу бир рўё десам, ичкарудаги ўша оқ парда ортудан жувоннинг таниши-жонсарак овозу келуб турар эду:

— Ичинг адаси, ичинг, губориззи олади муздек сув. Бу тарновни суви — Оллоҳнинг раҳмати, — дерди у.

— Ичдим, Бону. Ўтди, ўтиб кетди шекилли, Бону. Яхшиям сен боракансан. Кўкнинг, булоқнинг сувларидан опкеб қўйганакансан. Худди замзам ичгандек бўлдим. Дардларим ариди-ей. Буям бўлса, Худонинг гамхўрлиги. Йўгингда тутса, нима қилар эдим.

— Тутмайди, адаси, Оллоҳ ҳафиз — бардам бўлинг.

— Иншааллоҳ де.

— Иншааллоҳ. Бирдан-бир сўраганим шу-ку, адаси. Шунчалик умр бериб қўйибди, ўзининг зикри, шукри, ибодатига машгул қилиб қўйибди, бу ёзига ҳам ўзи асрайди, адаси.

— Бу дунёнинг ишларига аралашиб, манавиндай қозивозликлар қилиб ўлтиришим баъзан...

— Ундай деманг, қаҳри келгай Оллоҳнинг. Бундай чиройли амални ҳамма ҳам топсин-чи, қилсин-чи! Қўйинг, тилингизга олманг қайтиб, Худо билсин — ўзингиз билинг...

— Аввалги гуноҳларимнинг каффоротига ўтса, бас, менга шуни ўзи кифоя, Бону, кечирса, бас.

— Шуни билсангиз — қайтманг. Оллоҳнинг шари-атини баланд тутиш Сизнинг зиммангизга тушган экан, қайтманг.

Улар мени-да унутуб, бир-бирларига таскин беришар, ўзунинг шу аҳволи-шу аллозига адолатчи бўлиб ўртага тушганига мен ҳайрону лол эдум, ўзуни зўрга эплаб ўтирган одам қандай ўртага тушяпти, ҳеч ақлум бовар қилмасду. У ким ўзу, ўзуга енг бўлгунча бировга эн бўлишига жазм этган? Бу ишларни кимга ишонуб қилмоқда?

Ёлғиз Оллоҳгаму?..»

4. ЎТАҒАСИНИНГ ЎРДАСИ

ёхуд қиссагўйга номаълум, муаллифга аён тарихлардан яна бири

— «Алҳамдулиллаҳи лакал ҳамд, алҳамдулиллаҳи лакал шукр, алҳамдулиллаҳи неъматидин фаҳма дин». Ўзингга беадад шукрлар, — деб шивирларди у муштдек бўлиб, болишларга кўмилиб ўтирганича.

Яна бир тун чекилиб, кеча кундуз билан алмашинмоқда эди. Алмашинмаса, нима қила олар эди инсон? Ҳоли не кечар эди? Тун қоронғулигида сурғалиб-тентираб ўтказармиди умр? Хайриятки, Зоти аввал — Ҳаййул Қоййум раҳм этди: кеча ўз ўрнини тонгга бўшатди.

У чилла пардалари кўтарилиб, шифтга тортиб қўйилган уйда ҳар кунгидек танча тўрида қиблага юзланганча бир амаллаб ўтирар экан, ўша ёлғиз ишонгани — суянганига тонгги ҳамд айтмоқда эди. У ҳамд айтмай ким айтсин! Қайси гуноҳлари эвазига оёқларидан жону мадорни олиб, ўзини бир бурда — яримта жонга айлантирган Оллоҳ унинг ўрнига тўрт мучаси соғ ҳар одамлар етишолмайдиган бир ҳидоятга, бир нури таскин — кўнгил ёруғлигига мушарраф этиб қўйибди, ахир.

— Алҳамдулиллаҳи неъматидин ислом, — деб шивирларкан, ташқаридан ҳам тонг шовурлари кела бошлаган эди.

Энг аввалига бўғот остидан бир жуфт қушча париллаб учиб чиқди. Сўнг боғ адоғиданми, қай ердан қорашакшақ овози келди. Сўнг ғуррак ғуриллаб, чумчуқлар чирқиллашга тушдилар. Сўнг ҳар кунгидек ҳовлидаги ёлғиз тутнинг устида саъва чив-чивламоққа, қўшни томондами — ундан нарида қарқуноқ қив-қивламоққа бошладию қай қуш қаерда сайраётганини ҳам ажратиб бўлмай қолди. Олам уларнинг чуғур-чуғури, тасбеҳотларига тўлиб бормоқда эди. Фақат ора-орада жаннат қушларининг овози каби бир сайроқ — ҳаққу, ҳаққу, ҳаққу овозлари эшитилиб қоларди.

Ўзи-ку, ярим жон — ўтириб қолган одам. Бу ёқ умри сўнгги нафасига доғур фойдага қолган. Лекин ҳар битта шовур, ҳар битта овоз минг ҳикматга бурканиб, қулоқларига етиб келаверади. Ўзи эса бу дунё ҳаётидан боқий дунё аломатларини қидирмоққа, топмоққа, шундан таскин-тасаллулар олмоққа маҳкум. Бу ерда ўтириб хаёли олам кезади, шу ўрдасидан чиқмай Каттабоғу Яккабоғда, ундан нари — Қаёнғлию Чалада кечган-кечаётган воқеаларни элакдан ўтказди. Ўша мавзелардан келган ҳар битта хабарни ютоқиб эшитиб, шу элакка ташлайди. Бу «элак» эса ҳар битта ситамгарга қандай жазо тайинлашу жабрдийдани қай тариқа рағбатлантиришни ҳам унутмайди. Бу ишни ёлғиз Оллоҳ ризолиги учун қилаётганини яширмаса-да, ўзини танитгиси йўқ. Барча-барчаси риёга айланиб кетувидан қўрқади. Илло, унинг нияти ҳам охират сандуқларини савоб ила тўлатиб олиш. Жон эса омонат. Эгаси қачон ҳузурига чорласа, лаббайка ва саъдайка айтиб, борувга ҳозир. Унга доғур ҳарқалай чиройли амаллар қилиб қолмоқ мумкин.

Тақир гилам устига бир ҳовуч нур тушиб, Бону киргани билинди. Ўша нур шуъласида минг-миллиард зарралар ғужғон ўйнаб, тилла гардлар гоҳ тўзонланиб, гоҳ ҳолсизланиб ҳалланар эдилар.

— Асслому алайкум, адаси. Санолариз тугаган бўлса, нонуштани ҳозирлайверсам, девдим? — Аёли бир четдаги жойнамозини олиб, қозикқа ила бошлади.

— Вазири аъламдан дарак йўқ. Ҳаялладими бу-гун?

— Кун ёйилгунча келиб қолар, чойни нима қилай?

У аёлининг юзига узрхоҳ термулди:

— Қаёққа ҳам шошаман, Бону. Жиндек кутайлик.

— Толиқиб қолманг.

— Сен опкирарсан ҳам, лекин усиз чой ичимга тушармикан? — деди у жилмайишга уриниб.

— Тинчликдир, адаси. Бўлмаса, аллақачон етиб келишарди-ку.

— Гапинг тўғри-ю, тун қандай кечганини билмагунча еган-ичганим ичимга тушмайдиган бўп қолибди.

— Майли, ўзизга қаранг, — Бону уй юзини йиғиштириб чиқди ҳам, бояги ҳалланиб ғужғон ўйнаган тўзон ҳам сўнди-қолди. Ортидан эшик беркилган эди.

Шу маҳал атроф-жавонибни жангиллатиб, ўрикзор ичида от кишнади. Токчалардаги патнислару ханик четидаги жомга қадар жаранглаб кетган эди. Таниди. Бу ўша-ўзларининг саман тойи. Ҳўб отмисан — от чиқяпти-да. Шунинг учун ҳам вазирга бериб кўйибди. Холис, сидқидил хизмати учун. Қолаверса, ўзи от минармиди. От миниш, улоқ чопиш муҳаббатларидан бир йўла мосуво бўлган, кечган. Яхшиям, шундай бўлган экан. Оллоҳ дунё муҳаббатини олиб, ўрнига бошқасини берди. Бермаса, ўша кўйи қолдириб юборса, нима қиларди? Худди Фиръавнга дард бермаганидек.

Ҳозир-чи? Оёқ бараварига кетган. Баъзан жиндек увишиб, жимирлаб кўйишини айтмаса, сонидан пастлари йўқ ҳисоб. Қўл билан тортиб олмагунча ҳам ўнгарилиш амри маҳол. Жусса бу аҳвол. Жимит торта-торта шу аҳволга келди. Тағинам Оллоҳ ҳафиз-ақлини олгани йўқ. Фаросатини олиб кўя қолса, нима қиларди? Яна ўзига шукр, кўкси бутун, кўксида ўша ҳидоятини дариф тутмаган зотга чексиз, андуҳсиз муҳаббати бор. Балки уни бу дунёда тутиб турган ҳам ўша муҳаббатдур. Унинг қошига, ҳузурига қуруқ қўл биланмас, охират сандуқларини хуш амаллар билан тўлатиб боришга орзумандлик, ошиқиш, шошиш тутиб тургандур. Бўлмаса, шу ҳолига илгариги товқасидагиларни ёнига йиғиш, ўшалар билан Оллоҳга хуш келадургон бир нималар қилишга уриниб ётиш — кимга зарур эди?

Шу маҳал боғ эшик ортида ёғоч кўприк дўпирлаб, от пишқирди. Сўнг от боғлангунча вақт кечиб, эшик зулфини шиқирлади ва:

— Ҳой, пўшт, биз келямиз, — деганча кутган одами ҳовлига кириб кела бошлади. Туни билан изғиган одамнинг бир қоп ёнғоқ каби шалдур-шулдурлигию вағирлаб келиши қизиқ эди. Тавба, қачон мизғиб улгуради бу одам, ё қуш уйқусига эгардагиси ҳам етарлими — ҳеч билиб бўлмасди.

Болажонликда вазирга тараф йўқ. Мана, ҳозир ҳам у кучокни кенг очиб, чўққайганича Кокилтойни чақирмоққа тушган эди:

— Қани, қани, той бола, тойчоқ бола, кела қолсинла. Ваалайкум, ваалайкум. Катто йигит бўлинг, мулло йигит бўлинг, тўйлариззи гули ўзим бўлай. Ўрталарни ўзим қизитай. Қани, қани, бир ачомлашуп кўйяйлик. Курақларни силашуп кўйяйлик. Ҳа-а, ана шундай. Ана энди бўйнушни бир сиқиб ташласинлар-чи, синдириб ташласинлар-чи. Ҳай-ҳай-ҳай, зўрайуб кетганакансиз-ку, билмаганаканмиз-ку. Нафасни ичга туширвордиз-ку. Балли, балли. Ие, қўлиздаги нима? Тузоқни ипи? Воҳ, зўр-ку! Ҳали саъва тутопсизми? Ваҳ-вах-вах, элакни зўрини топибсиз-ку. Ҳар куни ўнта саъва тутса мумкин-ку, фақат чўпни калтароқ, ипни узунроқ қилинг-да, той бола. Дон чўқилаб кириши-ла тортасиз, саъва сизники. Билдиз?

Унинг бундай тиллашишидан саъва тугул, барча қушлар кирадиган жойига кириб кетиб бўлса-да, тунқотарлар вазири Кокилтойни эркалашдан тўхтамас, бу манзиратлар йўлига, қочадиганлар қочиб, йўлни очиб кўйишлари учунгина эканини ҳамма тушуниб турар, илгари уччига чиққан ўғрининг бу тарз юришларига хайрон қолмай мумкин эмас эди.

Шу асно у кафтига йўтала-йўтала тойни эргаштириб, ҳузурига саломга келаркан, боягидан сал пастроқ тушиб, ижикилар эди:

— Адангиз — ҳазратим қалайлар? Яхши ётиб-турдиларми? Биз жанобларини хутбага солганлари йўқми? Агар лозим бўлиб қолса, гуноҳимиззи ўзиз сўраб оласиз-да, а, той бола?

Бу орада улар айвон четида етдилар. Ва шунда бирдан болакайдан нос сўрамагани эсига тушиб, ия, дея аzza-баzza чўнқая бошлади:

— Гапга чалғиб, хуморбостидан сўрамабмиз-ку, — деб Кокилтойдан «насибасини» қистай

кетди. — Қани, қани, қўлни қайтармай, носдан жиндек узатворинг-чи, саломдан олдин бир хапшириб ташлайлик-чи!

Кокилтой қикирлаб кулиб, қочди. Бунга сари у оёғини тапиллатиб, «Ушла-чи, ушла»лаб кетидан югурган, тиззасига шаппалаган бўлди, кетидан аразлабам қўйди:

— Вой-бў, ялинибам қоларсиз, хандалаклар чиқиб қолсин...

Бу ҳам ўтирган жойида болажон вазирининг қилиқларидан ҳузурланиб кулди. Қани, ўзининг ҳам тўрт мучаси соғ бўлса, ундан қолишмай тегишган, бир олам ҳузур олган бўларди. У фақат ёнига чақириб олиб, шунда ҳам бағрига ярим-ёрти тортиб, бошинию кокилини силашга ярайди қўли. Ундан у ёғини Худойим кўп кўрган: ҳамма қатори на тиззасига ола билади, на елкасига миндириб от бўла олади. Ўша бошини силай олганига ҳам шукр, силай олмаса, нима қиларди? Ўксик фарзанд қолдирармиди орқасида?

— Мумкинми, ўтағаси?.. — Эшикнинг битта тавақаси очилиб, валломатнинг аввал бир елкаси, сўнг ўзи кўринди. У давангирдай одам эшикдан қиямалаб зўрға кирдию қовшандозга тушибок қўл қовуштирди:

— Ассалому алайкум, хўжайин, кечирас, ўтағаси.

Қўл қовуштиргани майли, лекин қовшандоздан ўтмаёқ тақир гиламга тиз букиб, чўккалаши нимаси?

— Ваалайкум ассалом ва роҳматуллоҳи ва барокотух, — деди атай. Зора, қаерда ўтиргани, қайси товқага мансублиги ёдига тушса.

Қори «барокотух, барокотух» дея қизил этигининг қовушини ечдию энкайиб келиб, унинг қўлини олди.

— Яхши ётиб турдизми, ўтағаси? Бир қошиқ қонимиздан кечасиз бугун, ҳаяллаб қолдик.

— Оллоҳга шукр, тупроқдан ташқари, — деди у, сўнг жой кўрсатиб қўшди. — Ўзларида ҳеч ўзгариш йўқ-ку, қорим?

— Қандай ўзгариш, хўжайин? — деди валломат вазир рўбарўсидаги кўрпачага сурилиб. Муддаога тушунолмаган эди у.

— Ўша-ўша «ўтағаси», ўша-ўша «хўжайин»...

— Ҳа-а, узр, узр, хўжайин, азбаройи ўрганиш... Ўрганиш-да, ўтағаси. — У қўлини кўксига қўйиб, сал эгилди.

— Ахир, айтиб эдим-ку, жоҳилиятдаги одатларни ташлайсиз, бу ёғи тамом: бошқа ҳаёт, бошқа товқа, деб...

У қисиниб тасдиқлади:

— Айтгансиз, айтгансиз.

— Қолаверса, ўртада қасам бор... Қуръон бор, тўғрими?

— Бўлганда-чи... Шунга биноан вазир этиб сайланганмиз.— У қўл қовуштириб, бош эгди.— Чизган чизигингиз бизга қонун. Фақат бугун бир қошиқ қондан кечасиз, хўжайин. Жиндек эркалик қип қўйдик.

Ўтағаси сергак тортиди: кўнгли беҳуда ғашланмаган экан! Қўша-қўша ёстиклар орасидан қаддини сал кўтариб, қайтариб сўради:

— Яна қандай эркалик?

— Тунги воқеани айтаман-да, ўтағаси.

— Тушунмадим, ҳеч қандай хабар...

— Ҳа, биратўла ситамгарни аниқлаб келмоқчи эдик.

— Хўш?

— Аниқлагунча сахар бўп кетди. Ўзиям, ўтағаси, етти ухлаб тушга кирмайдиган нарса.

— Нарса нимаси? Ё кимни ким тунаб кетибдими?

— Қай бошидан айтишнIAM билмайсан киши, — деди тунқоровулар вазири лабини йиғиштиролма. — Бунақасини умризда эшитмагансиз. Сазонинг ҳам антиқаси чиқибди!

— Жазоми, сазоми? — деб қайтариб сўради ўтағаси. — Маҳобатсиз айтавуринг, қори.

Вазир яна ерга қараб кулди.

— Маҳобатсиз айтсам, қотириб кетибди.

— Ким? Оти борми ўша илвирсинг?! — Ўтағаси ёстикни қўлтиғига тортиб, каддини тиклаган бўлди.

Вазир боягиндек лабининг четида кулди:

— Илвирс бўлса, жон дердиз, қасоскорнинг антиқаси!

— Қасоскор?.. Шу ўз даҳамиздан-а? Ким?

— Кимдан бурун кимни денг?!

— Хўш, кимни?.. — деди унинг раъйига қараб.

— Гап шундаки, — деб вазир бир бошдан тушунтиришга ўтди, — етти хуфтонга яқин Тепамасжид олдидан ўтиб бораяпсак, ичкаридан увлаб йиғлагандек бир овоз келяпти, бир овоз келяпти: одам бўлиб одам эмас, бўри бўлиб бўри. Тавба, қанаққиб кириб қопти, энди чиқиб кетолмай увлаяптимикиан, деб яқин бор-сак — одам! Дилдирабу, хувлаб шу йиғлаяптики, қўяверасиз. Эшикларни очиб, кириб борсак, кўринг томошани. Биров бир одамни қув ечинтириб, ғассол тахтага тортиб кетибди! Тишлари такиллаб, шу қалтирайдики, қўяверасиз. Чирокни ёқсак, ким денг?..

— Ким экан?

Вазир ёйилиб ишшайди:

— Анув мўнди!

— Қайси?

— Шу... ўзимизнинг янги бўлган маймоқ-чи, анув отинг қурғур-чи!

— Ана шунақасиз-да, қорим. Биров ўламан деса, сиз куласиз.

— Йўқ, устод. Сиз ўзингиз кўргангизда эди. «Ўл, бу кунингдан баттар бўл, қотирибди» дер эдиз. Тоза жазосини берибди, шоввоз,— деб ҳовлиқиб-кўпирди вазир.

— Хўш, ким экан ўша баттар бўлгур?

— Ким бўларди, айтиб турибман-ку, Акмал чўлоқ деб.

— Ие, ўшами? Акмал ўрис-а?

Вазир қўл силтади:

— Ўша, илгариям чулчут эди, оёқдан ажрабам одам бўлгани йўқ.

— Хўш, шоввоз-чи? — деди устод юзи тундлашиб келиб. — Ким экан?

Вазир бу ёғини яшириб ўтирмади:

— Шу... гумонимиз битгасидан-у, учратолмай доғда қолдик.

— Олинг-а, қорим. Кўпиришингиз оламни бузади, гумондан нари ўтмабсиз-ку.

— Изидан етиб боргунимизча шахарга сурворибди, қаранг, — деб афсусланди вазир. Кетидан кўпириб ҳам қўйди: — Қараб турасиз, бу ўша аскар боланинг иши. Ундан бўлак эмас!

— У ким, кимнинг ҳимоячиси? — «Биз таниймизми», демокчи бўлди ўтағаси жонсиз оёқларини уқалаб.

— Танийсиз. Анув япон урушини ҳам кусар қилиб келган йигит-чи! Самурайидан кўркмаган, Акмал дўкайдан ҳайикадими! — деб тушунтирган бўлди вазир, кейин қўшди: — Эсингизда бўлса, никоҳ куни Султонмурод олиб қочган келин бор эди-ку.

— Хўш-хўш?!

— Ана ўшанинг акаси. Ҳали унгаям кўрсатаман, деб юрганмиш.

Ўтағаси ичида «вох!» деб қўйди-ю, ташига чиқармади:

— Султонмуроднинг қароргоҳини суриштираётган ҳам ўша чикмасин?

— Ҳали шундай хабарларам борми, устод?

— Бор-бор.

— Қуда томон суриштиряптими, десам, у эканми? — деди вазир шалдур-шулдурлигига

бориб.

— Ҳар иккиси ҳам, — деди устод, — лекин биз сир бермаслигимиз керак. Йигитлар оғизларига маҳкам бўлишсин. Бир нарса бўлса, ҳамма ўз чиллахонасига кириб кетгай, тушундингиз-а?

— Тушундим.

— Энди тунги воқеага келсак, — деди у сариқ ипак нусхи ура бошлаган нозик кўлини хонтахта устига қўйиб, — у нобакорнинг ўзини бу кеча ҳузуримизга олиб келасиз. Сўрайдиганларимиз бор.

Вазир бироз тушунмай хайратланди:

— Ситамгар аскарни айтасизми, ўтағаси?

У бош чайқади:

— Йўқ, катта ситамгарни. Ёлғизлик қиламан десангиз, аскар болани ёнингизга олинг.

Бу вазирнинг ҳамиятига тегиб, сапчиб тушди:

— Э, хўжайин, аскарсизниям диконглатиб келишга курбимиз етади.

— Шундай денг-да, бўлмаса, — деди устод енгил кулимсираб.

Шу топ эшик китирлаб, аввал Кокилтойнинг уқпару кўзмунчоқларга бой дўппили боши, сўнг офтобаю обдаста кўтарган ўзи кўринди. Аёли эрталабки нонуштага ҳозирлик кўриб қўйганини билдириб, ўғлини киритмоқда эди.

— Э, той бола, келсинлар-келсинлар, ҳали қўл ҳам чаямизми? Оҳ-оҳ-оҳ, сувдек сероб бўлсинлар, гўшангаларга куёв бўлсинлар, — валломат алқаган сари той бола уялиб-қисинар, адажонисидан ҳайиқиб, обдастани ташлаб кетолмасди.

Ниҳоят, устод ҳам кўлларини чайиб, у офтобани олиб чиқиб кетдию дам ўтмай патнис кўтариб кира бошлади. Патнисда иккита ёпган нону косада қаймоқ, пиёлада мураббо бор эди. Қиягина очиқ эшик тирқишида ёлғиз қўл кўриниб, текисроқ жойга чойнак, орқасидан каллакқанд солинган тақсимча қўйилди. Валломат ҳовлиқди.

— Ҳов, кунимиз туғибди-ку, жуда!

— Хабарга яраша-да, қорим, — деди устод, у алқаган кезлари шундай атаб қўяр, валломат бу номни ёлғиз «Ихлос» сурасини ёд олиб, ундан у ёғига ўтолмаганига шама эди.

— Унда Акмал маймоқ демаганлар ҳар куни ғассолнинг тахтасига тортилсин-а! — деб хандон ташлаб кулди у.

Сўнг устод-шогирд олинг-олинг ила бир чиройли манзиратлар билан қаймоқхўрликка киришдилар. Ўтағаси қайсию чопари қайси — ажратиш энди мушкул эмасди.

5. САЗОЙИ ЖОН

Яна ўша муаллифга аён тарихлардан

От туёқлари гоҳ илдамлаб, гоҳ атак-чечакка тушиб қолар эди. Улар қаерда кетишяпти экан, гоҳ тепага чиқиб, гоҳ пастга тушиб бораётганга ўхшар эдилар. Мана, ҳозир ҳам от жонивор олдинги оёқларини битталаб авайлаб босиб, пастликка энар эди. Қайси сойликка тушиб боришяпти экан? Ундай деса, на Иззанинг шовуллаши, на чимзорлардаги чирилдоқларнинг жўр овози эшитилади. Остиларидаги от текис юра кетиб, орқада бир нима пўп-пўп тушиб, тезак ҳиди анқиб кетди. Шунчалар сокин, зим-зиё кеча эди.

Аллақаерда сув шалдирайди: анҳор шекилли. Неча тун қоровулларидан ўтишди. Ўрда деганига етилгани йўқ. Қаёққа обкетяпти бу валдирвос тушмагур. Ўзи кимсану, қўл-оёғини куллаклаб, кўзигача ўраб-чирмаб ташлагани қизиқ. Кеча шарманда бўлишдан кутқаргани нимасию бугун отга ўнгариб олиб кетаётгани нимаси? Кечагисини мурувват дейлик, бугунгисичи? У бир хилда — боши боғлиқ, кўллари тўлғаниб бораркан, терга туша бошлаган отнинг сағрисидан анқиётган ачимсиқ хиддан кўнгли ағдарилиб-ағдарилиб келар эди. Устига-устак,

боя ичган мусалласи ичида шўлқиллаб, бўғзига қайтиб-қайтиб келмоқда. Қаёқданам ича қолган экан. Алам бости энди ўзини олиб бориб, олиб келмоқда эди. Ташласа кутулармиди. Ўлганининг кунидан восвосга эланишга тушди:

— Вой, ҳой, инсон, ўнгариб олиб бормасанг, ўрнига ўтмайдимми?

— Ўтмайди. Эшитмаганмисан, бераҳм буванинг невараси эканимиззи? — деб кикиллаб кулди валломат. Камига отини қистади. — Чу, жонивор, акамизанинг кўнгиллари ағдарилаётган эмиш.

Акмал чўлоқ гардани қотиб тўнғиллади:

— Биров ўламан, деса, булар куламан, дейди, сенам шошмай тур...

Унинг яниши валломатга хуш ёқиб, ҳиринглади:

— Ўзи кимнинг чангалида-ю, янишингга ўлайми? Аввал омон чиқ.

— Чиқмаганда нима?! Осиб юборармидиларинг, жа?

Вазир чиқарилгувчи ҳукми ўзича тасаввур этди:

— Осишга осмасмиз-у, лекин осгандан баттар қилсалар ҳам керак.

Акмалнинг ёдига анув Султонмурод демаганларнинг Парпи бебахтга қилган муомаласи тушиб, ичига титроқ югурди:

— Нима, сизларам?..

— Нима, бизларам?.. — деди отини этигининг пош-наси ила нуқиб, қисташга тушган валломат.

— Парпи бебахтга ўхшатиб... туяқопга тикмоқчимисизлар?

Валломат вазир унинг ғирт омилигидан кулди. Оми бўлмаса, кимнинг қўлига тушганини ўйлаб боқмайдимми? Бу ҳам Султонмурод қайтибди, деган гапларга паққос ишониб юрибди, шекилли.

— Мунча қалтирамасанг, эркакмисан?! — деди энсаси қотиб. — Қўйни ҳам, эчкини ҳам ўз оёғидан осадилар — борсанг кўрасан.

Акмал чўлоқ ғудранди:

— Нафасингни ел олсин. Сен совуққа куним қолишини билсам...

Иложи қанча, бошини кўтариб кўтаролмайди, қўл-оёқлар чирмаб ташланган, устига-устак куллакланган қўйдек отга ўнгариб опти. Ўғриниям чапдасти экан-е!

Вазир қамчисининг учи ила биқинига нуқиб қўйди:

— Кеча мойдек ёқувди шекилли, ғассолнинг тахтасидан ечиб олганим? Энди ғудраниб қоптила?!

Акмал чўлоқ бу валдирвос билан ўчакишиш бефойдалигини англаб, анча тушган эди, гиналанди.

— Тўғрилиқча борсак ҳам бўлаверарди.

Валломат «Вой, тавба-ей, анойини кўринг», дегандек кулди:

— Ўша... бўлмасди-да.

— Нега? — деди куллакланган кимса бошини ўнгариб қарашга унналиб.

— Қоидада йўқ, — деди отлиқ калта қилиб.

— Нима йўқ?

— Бизнинг ўрдага ҳар ким тўғрилиқча кириб боравурмайди.

— Эргашиб ҳамми?

— Эргаштириб ҳам.

— Албатта, кўзини боғлаб, отга ўнгариш шарт де-йилганми?

— Шундай. Уни бегона кўз кўриши мумкинмас. Ҳайдаламиз нақ.

— Унда... ўронсизам ўтиб бўлмаскан-да?

— Ўронсизлар тушини сувга айтсин. Ҳўв, хомтамалар-ей!

— Ҳеч ким хомтамалиқ қиялгани йўқ. Сўрадим-да.

— Сўрамай! Яхшиси, унингни ют. Пўстга яқин-лашайпмиз. Устингдан кулиб юришмасин, — вазир шундай деди-да, кўча бошида ҳайхотдек бўлиб қаққайган қора дарвоза томон отни қистади.

От дўпир-дўпир билан аллақандай кўприкдан ўта бошлади. Шу баробар йўл четидан кимдир томоқ кирди:

— Тўхта. Сўроқсиз-истоксиз қаёққа борасан?

— Усмон? Ўзингмисан? — деди отлик овоз бериб.

— Усмон бўлганимда сенга нима? Ўронни айт. Саломни қоидали қил, — деди овоз берган кимса.

— «Ла ҳавла вала қуввата»... Чўчитвординг-ку, жуда. Сал эви билан-да.

— Салом-чи? Қанақа бесалом қашкатаёқсан ўзинг?— деб туриб бирдан овозидан таниб қолиб бўшашди қоровул. — Ие, ассалому алайкум, вазир жаноблари, ўзлари шекилли, бир бошга бир ўлим, деб юрган?

— Ваалайкум салом тунқатор¹⁵ жаноблари. Узр, узр, ўзлари пўстда эканлар, — деб тегишди у.

— Ҳа, бу бўлак гап. Қайси эси кирарли-чиқарли ё кеккайиб кетган, дебман. Ўзиз топшириқни қотириб келяпсиз шекилли?!

— Мендек топшириқни қотириб юрсанг, жон-жон дердинг. Топдинг, ўринлатганимдан мастман.

— Ўлжангизам зўр шекилли, тилингиз бир қарич?

— Кўрмайпсанми, ўнгарифлиқ нарсани? Кўзингга ҳол тушганми, нима бало?!

— Молми, нима у? — деди тунқоровул, — отизам бўлари бўпти, қора терга тушиб?

Вазир қиҳ-қиҳлаб кулди:

— Адо бўпсан, одамни молдан ажратолмасанг, Усмон! Ҳар ўнгарилган нарса мол бўлаверибдими?

— Мустаҳиқлардан денг?

— Оч дарвозангни. Кейин эшитиб олаверасан.

— Кейин бўлса, кейин-да, ака. Билдик, омадлари чопган экан, — деб улкан дарвозани ғийтиллатиб ланг оча бошлади тунқоровул.

Пишқириб, бош силкиб турган от эҳтиёткорлик билан дарвоза остонасидан ошиб ўта бошларкан, тақаси остона темиригами — нимага тегиб, шарақлаган овоз тун сокинлигига қараб учди. От ҳуркиб, буларни кўтариб ташлашига бир баҳя қолди. Акмал чўлоқнинг ичидаги бўғзига тикилиб, сўкиб бергиси келди-ю, яна жаҳлини култ ютди: Бир ками тунқоровулга кулги бўлиши қолувди.

Орқасидан дарвоза оғир ғижирлаб ёпила бошлади.

«Қай кўчанинг боши экан бу ер? Ёки манави валдирвос айтмоқчи, у билмайдиган ўрданинг дарвозасими?» Кўзи боғлоқ Акмал чўлоқ тасаввур қилишга уринарди. Кўчабоши дарвозаси деса, бунақаси ёлғиз Абдулла тегирмончининг кўрғони рўпарасидагина омон қолган. Бошқалари ҳар ёққа кўчириб кетилиб бўлди. Ўзиникидаги ҳам ўшалардан биттаси-да. Бу-чи, қаер бўлди экан? Кўприкдан ўтилдию кирилди. Потсовнийга кираверишдагимикан? Ҳали булар шу ерни ўрда тутган эканларми? Акмал чўлоқ бу жойларни таниб-таний олмас, тасаввур этиб — этолмасди. Тушдагидек бир ғалати жойлардан ўтиб борар эдилар. Султонмуроднинг қароргоҳидан ҳам ўтиб тушди буларники. Униси — Бўзсув бўйида, тепаларнинг бағрида дейишарди. Буларники кимнинг ташқисиди экан, ҳеч англаб бўлмасди.

Шу тоб қай тарафдандир ит ҳуриб чиқиб, от ҳуркиганча ўзини бир ёнга ташлади. Чўлоқ бир қоп ундек оғабошлаб, жон ҳолатда отнинг сағрисида ёпишди. Агар шу кетишда валдирвоснинг

¹⁵ қоровул демоқчи

тизасидан ошиб кетганида борми, калласи билан тушарди! Ҳайтовур, сўнги дақиқада у орқа ёқасидан чангаллаб, жиловни тортиб қолди. Сўнг отини эркалаб, кулиб қўйди:

— Сенгамас-ку, жонивор, жонинг чиқмаса. Олапар манави ўлжамиздан бегонасираяпти, холос.

Чўлоқнинг ғижини келди: «Ўлжа, дейдими, тоза чув туширган экан-да, бу! Анув ҳазилкашларингни топдик, деб». Ичидан қиринди ўтди. Бекорга қўл-оёғини боғлаб, куллакламаган экан-да?

Кимдир наридан итни чақирди:

— Олапар, ёт. Вазир жанобларини танимасанг, қанақа итсан! Эшакдай хайбатинг билан тарикдай фаросатинг йўғ-а, — деб кулиб қўйди.

Ит бурилиб кетиб, от пишқирганча сўлиқ чайнади.

Отлиқ ҳалиги овоз берган кишини ёрдамга чақирди:

— Жудаям ерга урворманг униззи, Азлар. У менгамас, бегонага қияпти итлигини. Кела қолинг.

— Шунақами ҳали? Кечирадилар, олапарвой, биз адашибмиз, — деб итига гапириниб кела бошлади ҳалиги одам. Кейин биргалашиб «ўлжа»ни тушириб олдилар-да, тикка қилдилар. Оёқ қурғур (бутуни ҳам) ёғоч бўлиб қолган экан, ҳадеганда жон кира қолмас, суяб турмаса, бир боғ жўхориюядек оғиб бораверар эди.

— Ия, куллаклаб ташлабсан-ку, буни? Нима, шу ҳолида опкирмоқчимисан? Жилла курса, тизасидагини еч, ўз оёғида кирсин ҳазратнинг олдига, — деди у тўхтамай гапириниб. Бу орада валдирвос вазир отини қай бир дарахтга боғлаб қайтди.

— Ечинг-у, лекин қўли билан кўзини бўшата кўрманг. Бу инсоф-пинсофни билмайдиган хилидан. Ҳазир бўласиз, Азлар.

«Ол-а, жуда опқочди-ку, бу восвос. Шошмай тур, доғули!» Акмал чўлоқ тишини тишига босди. Қариянинг олдида паст кетиб, танилиб қолишга ор қилди. Оёғини бўшатганига ҳам шукр: бўлмаса, ғўла нима, у нима эди!

Исмоил вазир валенеъматиға хабар бергани кетди шекилли, уни ҳам, кадам товуши ҳам ўчиб, Азлар чол деганлари чўнқайиб, унинг оёғидаги тизимчани ечаркан, худди ўзи жабр кўргандай, унга ачиниб, жавранар, ҳатто оёқларидаги арқон изларини сийпаб қўяр эди. Бунга сари унинг кўзларига ўз-ўзидан ёш қалқиб, ўкси юмшаб бормоқда эди.

Акмал чўлоқ хайрон қолди: ўкси шунчалар бўш эканми? Ҳаммага хайқириб, бақириб юрган одам... чинакам бандилигини сезгач, (ўша восвоснинг макрига учиб ўтирибди-я! Шошмай турсин ҳали!) қай бир қилмиши учун сўроқ бергани олиб келинганинию бу каззобларнинг қўлидан осонликча кутулиб чиқа олмаслигини элас-элас англаб олаётгандек эди.

Азлар дегани шопдай найнов одам экан, ўрнидан туриб, кутилмаганда елкасига қоқиб, курагини силай бошладию кутилмаганда кулоғига шипшиб-шивирлашга тушди. (Ундан гуркираб келаётган тамакиннинг ачимсиқ хидига чидаш амри маҳол эди, шунақа кашандаси экан!).

— Укам, бу қийғирнинг чангалига қандай тушиб ўтирибсан? Бўкиб ичганмидинг, нима бало? Отига ўнгаргунчаям билмабсан? — сўнг елкаларини ушлаб кўриб, тусмоллади. — Бегонамас, ўзимизнинг тарафни одамисан шекилли. Айтовур, Азлар тоғанга, уй-пуйдагиларга етказиб қўядиган гап-папинг бўлса. Қисинма.

Акмални чинакам ваҳима босди: Қўлию кўзини ечтирмаётганидан маълум. Ҳали неча кун қамаб қўядилар, десанг-чи.

Шу давада эланиб пайпасланди. Қўли боғлиғу Азлар тоғаннинг тирсакларини топиб, тутмоқ бўларди:

— Нима, авахтага тикишадими ҳали? — деди ютоқиб-ҳовлиқиб.

— Ия, Акмал, ўзингмисан? — деди тоға овозини биров эшитиб қолади ҳам демай.

Бунга сари Акмал боғлоқ қўллари билан бунинг елкаларини силаб, эланишга уринди:

— Жон тоға, улар мени нима қилишмоқчи? Нега опкелишди?

— Билганингда нима қила олардинг. Ерга кирсанг, бошингдан, осмонга учсанг, оёғингдан тортиб олишади. Топширик шунақа.

Акмалнинг ичини бир нима тигдай тирнаб, ўтдай куйдириб ўтди.

— Йўғ-е? — деди эси оғиб.

— Худо уриб қўйибди-ку, сени, жиян. Эсинг қаерда эди? Гуноҳингни биласанми? — деди боягидек шипшиб. Ўзи ҳам бир қадам тисарилган эди гўё ундан ҳазар қилгандек.

Акмал чўлоқ бир нарсанинг хунук оқибатини сезгандек, ёмон бўлиб кетди:

— Ўлимдан хабарим бор, ундай ишдан... хабарсизман. Нима ўзи?

— Опкиришганда эшитасан энди, жиян. Биз кичкина одаммиз бу ерда. Келдингми, ўзингни эркакдай тут. Етти қолиб, бир туғишганимиз бўлганингда ҳам ёрдам қилолмаймиз. Сени сўроққа опкелишдими, Оллоҳ ҳукмидан нарисси бўлмайди. Ундан кўра, одамга ўхшаб кир олдиларига.

Бу гаплар аввалига Акмал чўлоқнинг қулоғига ўкдай куйилиб, қўрғошиндай жойлашиб бораётган бўлса-да, сўнгги лаҳзада бир жунжиктирувчи титроқ югурди-да, бутун вужуди қизиб келди. Шу баробар ич-ичидан аллақандай таҳликали қиринди ўтиб, хуши учди. Калласига бир маъноли фикр кела қолмасди.

— Кимлар дейсиз?— деди уни англаб-англамай.— Анув ўғрибошиларизнинг ўзимасми?

Азлар тоға жавоб ўрнига биқинига бир нуқиб, қулоғига шипшиди.

— Эсингни йиғ. Қанақа ўғрибоши? Одамнинг тилласи-ку! Ўзинг харом тукига арзирмикансан?! Замондан орқада қопсан. — Кейин қўшимчасига юз буриб, тўнғиллаб қўйди. — От миндим, деб қариллаб юраверибсан-да.

— Нима қилмоқчилар?

— Албатта, куёв қилиб, тўн ёпмайдилар устингга. Қолаверса, Қурбон хожим билан қори домлани чақиртириб қўйибди. Шунгаям шукр қил, ёлғиз ўзи ҳукм чиқарворса, додингни кимга айтардинг?

— Йўғ-е...

— Йўғамас, жуда-да. Нима, сен Исмоилнинг ташрифини ҳазил фаҳмловдингми?

— Шошмай турсин, у илвирс, — деди ичи ёниб бораётганини яширолмай.

Азлар тоға нимадир наша қилиб, (албатта, унинг ҳолига-да!) енг ичида ҳиринглаб кулди:

— Ҳали кўп яниб юрасан. Хўб гел қилиб, отига ўнгариб кепти. Устаси фаранг эканини билмасмидинг?

— Нимаси фаранг?— деди Акмал чўлоқ тушунолмай.

— Аканг қарағайни-да. У кимнинг шогирди экан?— Тоға йигитлардек қиқирлаб кулди. — Эплаб келмасинам-чи эди, нақ ўзим борардим. — У шундай дея қоронғида валломатларча елкасига қоқиб қўйди. — Қўрқма жуда, Худонинг ёзганидан ортиқ нима бўларди! Йигит киши гуноҳ қилдими, гуноҳини мардона тан олиб, тавба қилса — эр саналади. Хоҳласанг, қўлингни бўшатиб қўйишим мумкин. Бўшатайми?

Акмал чўлоқнинг ори келди.

— Мен сиздан буни сўраётганим йўқ, — деди тўрсайиб. — Лекин одамни... одамга ўхшатиб, кўзини очиб қўйинглар-да.

Азлар тоға шунча ҳалим-юмшоқлигига қондани бузолмасди. Жавобига елкасини силаб қўяқолди:

— Сабр қил. Чақирадиган вақтлари ҳам бўпқолди. Саломхона остонасига етишингдан ечадилар. Уларнинг ҳузурига бундай опкирмайдилар ҳеч.

Акмал чўлоқ ўзи не ҳолдаю ғижини келди. Хоннинг ўрдасимидики, қондали опкирмасалар. Ўзига эса, ачитиб гапирди:

— Нима, қароргоҳингизни таниб қолади, деб... ечмайсизларми?

Тоға боягидек кифтига қоқиб, курагини силади.

— Бир сенгамас, барчага шундай. Дўст ким, душман ким — ажратиб бўлмайдиган замонда шуям маъқул. Фақат сен ўзингни бундай тутакўрма. Отдан тушсаям эгардан тушмайдиганларнинг ҳукми оғирроқ бўлади. Билиб қўй.

— Ҳукми? — Акмал чўлоқ шунгача ҳам бу ташрифини англаб етмаган эди. Энди хуши учди. — Ҳали сўд этишадими?

Азлар тоға бамайлихотир орқа ўгириб, тамаки ўрай бошладими, нима қила бошлади, жавобига жим қолди. Афтидан, жавобидан ҳам бурун буни чақириб қолишларини кутаётгандек эди. У ёқда Исмоил гум бўлганча кетиб боряпти, на тик этган товуш, на бир нарсанинг тайёргарлиги эшитилади у ёқдан. Кўз олдида эса, қани милт этган нур кўринса, қаердалигини илғаб бўлса. Шунақа сириб боғлаб ташлаган экан у номард. Лекин назарида ўзини потсовний¹⁶нинг ховлисида, боғ ортига ўтаверишдаги анув оқ бино рўбарўсида тургандек ҳис этиптики, нега шундай, тушунмасди. Бу ерга бир эмас, бир неча бор кирган. Фақат чиндан ўша жой бўлса дарвозадан кираверишда тепадан:

— Тўхта, қаёққа борасан! Қимирласанг, отиласан,—деган товуш келгувчи эди. Сўнг ўша очик — баланд миноранинг темир зинасидан этигининг нағали тақ-тақ-тақ этганча милтик ушлаган солдат тушиб келар эди. Нимага тушмади? Ё булар уларни ҳам ўз йигитларига алмаштириб ташлаганми? Тушунарсиз.

Шу пайт кимдир тахта зинадан тапир-тупур тушиб кела бошлади. Фақат унинг этиги нағалсиз, ҳам ўзи шошганидан оёқ учида тушиб келарди. Камига йўлакай овоз берди:

— Тоға, қаердасиз? Бошлай қолинг, меҳмонни. Кутишяпти тақсирлар.

— Мана, ҳозир, тоғанг айлансин. — Ўзи эса бу ёққа ўгирилиб ҳамсояси Акмал бандига унинг устидан минғирлаган бўлди. — Булар шунақа: чеккани ҳам қўймайди. — Сўнг увол кетмасин, деб уни туф-туфлаб ўчиришга тутинди-да, тамаки ҳидини гуркиратиб келиб, тирсагидан етаклади: — Юрақолинг, меҳмон жаноблари, сизни сўроқлаётганмишлар.

Ечса ечвора қолмайдими бу дардисарини!

Унинг билагини билагига матаб ташлаган тизимча энсасини бир қотирса, шу қўллари билан кўзидаги нарсани олиб ташлай олмаётгани баттар аламини кистатар эди.

Чақирса — аввал манави матохини олмайдими кўзидан, деб тайсаллаётган ҳам эдики, ҳалиги чақирган йигитнинг ўзи келиб, бу тирсагидан тутди.

— Бўла қолинг, илдам-илдам юра қолинглар, — деб шоширди.

Зинага етиб-етмай норозиланиб тўхтади:

— Ия, тоға, боятдан бери нима қилаётувдингиз? Ечиб-нетмабсиз-ку акамни. Тақсирларнинг олдида шу аҳволда... опкирамизми?

— Мана, ҳозир-да, жиянлари. Жазаси битта тиғ-да, — деб энгашдию этиги кўнжидан бир нима олиб, учини билаги ўртасига тўғрилаб эди, тиғнинг бир бети билагига тегиб, Акмал демаганлар жунжикиб кетди. Тиғ-тиғ-да, ток ургандек сескантириб юборганди.

Ва шу тоб у бир силтовдаёқ тизимчани узиб тушиб, бўшалди-қолди.

— Шуми? — деди Азлар тоға ўзининг чаптастлигидан ўзи фахрланиб. — Энди пешонасидагиними?

Худди биров пешонасига тиғ олиб бораётгандек... Акмал чўлоқ демаганлар тисарилиб кетди.

— Ҳай, ҳай, эсинг жойидами? — Тоға қикирлаб кулди: — Жон бордир биздаям. Қолаверса, шариятимизда йўқ бу иш. Тиғ ўкталиш. Қўрқма.

Шу тоб бир қўлиминан калласи ортидаги боғични туртибми-негиб юбориб эди, сирилиб

¹⁶ Ёрдамчи хўжалик (Муаллиф.)

ётган боғич бўшалса-кетса!

Воҳ! Шу қоронғу кечада улар ҳайбатли бир айвон тагида унга чиқиб бориладиган кенг тахта зина рўба-рўсида туришар, тепада — ҳалиги икки ёни очик кенг айвоннинг меҳробсимон тоқчасида эса ёлғиз шам ёниб турар, унинг сирли нурию тоқча деворларининг соя-сида айвон шифтию тўсинларию тоқилари унданам сирли кўринар, бу ёқда зинадан чиқаверишда ковшандоз, ковшандознинг қибла томонида эса икки тавақали ўймакорим эшик кўзга ташланар, у нимочикқа ўхшарди.

Акмал гарангсиб қолган эди. Ичида ҳадеб:

— «Ўрда дейди, қайси бойнинг ташқиси... шекилли?», — дерди бояги тасавуридаги жойга ҳеч ўхшатолмай. Балки кўзи ёруғга ўрганолмай — адашаётгандир? Ундай деса...

— Қадамиззи дадилроқ ташлайверинг, бу зина, — деди ўнг тирсагидан тутган навкар йигит. Акмал чўлоқ уларни навкар дейишни ҳам, мулозим дейишни ҳам билмасди. Ҳаммаси наमत чакмон кийиб, йўғон қайиш камарми, наганми, яна бир балолар тақиб олишибди. Лекин бошларида дўппию устидан шоҳи қийиқ танғиб олганлар. Касби бойўғлидек тунда изғиш-у, пешоналарини шоҳи қийиқ билан танғиганларига ўласизми! Бу орада у қаерга келиб қолишганини фаҳмлаб олгунча, зина тепасига чиқиб боришди. Сўнг чаптаги ҳалиги кўш тавақали эшик очилиб, унга йўл беришди:

— Қани, кира қолсинлар, жаноблари. Келдиз.

Не-не идораларнинг эшигини оёғининг учи билан тепиб кириб юрган одам... шу эски гулчин эшик олдида товсиллаб қолган эди.

Уни нимага бу ерга опкелишди экан? Опкелганда ҳам оёғини ерга теккизмай... авраб келтиришди. Демак, бекоргамас. Булар Султонмуроддан ҳам ўтадилар шекилли? Ё унинг ўзи шўттамикан?

Жон ширин экан, юраги дафъатан ўйнаб кетди: гўё юраги ўрнида бир куш бору у жон куши потирлаб-потирлаб, пориллаб-пориллаб халқумига келар, шунда ҳаво ҳам етмай қола бошлар эди. Қалласига эса бир-биридан хунук хаёллар ёпирилиб келмоқда...

«Қайтгани... рост шекилли?.. Аввалги гал Каттабоғдан қувиб солган одам энди омон қолдирармикан?! Ҳаммасиданам анув гапи қулоғига чалинган бўлсамми, ўлдим деявер!»

Оёғининг остидан ер қочгандек, кўз олди тиниб кетди. Ҳайтовур, икки ёнида тирсагидан тутган тунқоровуллар бор, бўлмаса, гуппа қулаб, ё жон аччиғида орқасига уриб кетиб... қутуларми эди.

Қутулгани, бу сўроқхонага кирмай қўя қолгани авлороқ эди. Лекин... бирон нарса наша қилганда Азлар тоғанинги ўзига ўзи гапиринадиган одати бор экан:

— Кир, киравер, Султонмурод жонингни олгур, мунча тайсалладинг? Номи-дарагидан шунча титрайсан, ўзини кўрсанг, нима қиларкансан?! — дегани... хушини учирган эди.

Тоға иршайиб, шеригига тушунтирарди:

— Бу кишим шу ҳолига унинг ожизасига ишқибозлик киптилар. Кўнглиззи кўчасига қўтир жомашшов!..

Ана, холос! Гап бу ёқда экан-ку! Нимага чақиритибди, деб ўтирибди!

Остона ошдилар.

Кенг, кўш дераза, кўш тахмонли, тоқчалари баланд-баланд тоқили уйнинг тўрида дор, ўртасида эса қучоқ етмас тўсинга осиглиқ фонар чироқ, чироқнинг чор-атрофида эса кўтариб қўйилган оқ бир нима — пашшахона деса, пашшахона эмас, ўтов деса, ўтовмас, ишқилиб, оқ сурп мато кўзга чалинар, унинг ўртасидан тушиб келган фонар-чироқ таккинасида хонтахтанинги уч ёнини ёлғиз-ёлғиз эгаллаган саллали-салласиз кишилар ўтиришар, чироқ уларнинг сояларини ерга қапиштириб, ўзларини нурга чулғаб ташлаган, бунга сари юз-бошлари нурлидан нурли кўринар эди. Таксирлар дейишганича бор эди. Саллаларию, мурсакларию, савлат тўқиб ўтиришларидан кирган одамни сир босмай илож йўқ, фақат тўрдаги жун чакмонга

ўралган анув қилтириққина хумбош одам... (ким экан) кафтдеккина юзларидан ажабтовур, сариқ ипак рангидан ҳам сариқроқ бир нур ёғилади. Унинг олдида бу мўйсафидлар рангпаррок, оддийроқ, деса бўлар.

Уни кўриб ҳаммалари ялт этиб қарашди.

Кўз-кўзга тушиб, Акмал чўлоқ бу икки саллалини аниқ-таниқ таниди: дин пешволари-ку. Бири шу одамнинг кетида намоз ўқидимми, гуноҳга ботиб... деб масжидга ҳам чикмай, кулбасида ёлғиз тоат-ибодат қилиб ётадиган анув мумсик Қурбон ҳожим бўлса, иккинчиси — у илмсиз деб атагувчи имомнинг ўзгинаси эди. Оддий кунда бир-бирини кўролмайдиган икки одам ҳозир рўпарама-рўпара ўтириб, унга ҳазар қилгандек қараб туришар эди.

Фақат униси — жун чакмонлиси ким бўлди? Хум бошими, қошими — аллақаери таниш-у, лекин жуссаси, нега бунчалар кичик, йўқдек? Нима бўлган бу одамга? Юзидан одам сиёҳи бор-у, жуссасидан жуда ғалати... Қолаверса, анув шифтга кўтариб қўйилган нарса нима?..

Азлар тоғами, ким, биқинига секин нуқиди.

— Қарз саломингни еб қўйганмисан, нима бало?

У эса кўзи ила бошқа одамни излар, қилғилиқни қилиб, уни авраб отига ўнгариб келган валдирвоснинг ўзи тугул, қораси кўринмасди. Яна қандай топшириқ олиб, даб бўлган?

— Мана, тақсирим, опкелишди... оёғини ерга теккизмай, — Ўнг ёнидаги навкар йигит ўтирганлардан кимгадир мурожаат этиб, зўр бериб тўнининг енгидан тортар ва шивирларди: — Тиз бук, жонингдан умидинг бўлса...

Акмал чўлоқ қаерга опкирилгани ва қандай жавоб берарини тўла англаб етмаган эди, довдиради, шу довдирагани кўйи ковшандоз қиррасига тиз бука бошлади. Аммо шу тоб у кутган одам тўрдаги парда ортидан чиқиб келмайин ҳам... токча тагида чакмонга ўралиб, камига қўша-қўша болишу ёстикларга кўмилганча муштдек бўлиб ўтирган (яримта бўлиб яримта эмас, бола бўлиб бола) одам (балки қариб, бола тортиб қолгандир?) ажаб ғимирлади:

— Кўй, Саъдулла, расмиятчиликни. Бу ер тиз чўкиб, гуноҳлар сўраб олинадиган жой эмас. Бунинг учун чақирган эмасбиз.

Астаъфируллоҳ! Овози танишми? Ким бўлса экан? Лекин талаффузим — нимаси, мулойимдан мулойим, худди ҳалим чолларники каби эди. Шуларнинг катта-си — шу эканми? Шу, тўридан гўри яқин одам-а? Унда нега ҳамма қолиб, бу яримта одам бошламасига гап қўшмоқда? У бўлса, Султонмуродними — кимни кутмоқда эди. Балки кейин... кириб келар?

Танчанинг икки ёнини эгаллаган манави оқ салла, кўк дўппили такводорлар-чи? Нимага ўтиришибди? Киши кўзигами? Кимнинг юзини қилиб, фатво беришларини қошки ҳеч ким билмаса, ғарт оғмачилар — шулар-ку.

Шу маҳал, қироати зўр-у, аммо ўзи бидирлаброқ гапирадиган, гапирганда ҳар ким ҳам тушунавермайдиган араб башара одам — Чўлпон ота масжидининг имоми тунқоровуларга бир нарсалар деб валдиради. Унинг қўлу юз ҳаракатларидан бир нарса уқмаса, сўзидан англаш амри-маҳол эди.

Аммо унга Азлар тоғанинг ихлоси зўр экан, лабига қараб туриб нима деяётганини уқиб олди ва:

— Ҳозир-да, тақсир. Бажо қиламиз-да, тақсир, — деб шундай ковшандоз лабига ялангқават кўрпача ёзиб юборди.

Чўкдилар. Қурбон ҳожим фотиҳа қилди.

— Қани, омин, қадам етди, бало етмасин,— яна кимгадир теккизиб қўшиб қўйди, — ҳеч бандани ўзи адаштирмасин. Аллоҳу акбар.

Юзга фотиҳа тортдилар ва тепадаги (бояқиш бўлиб бояқиш эмас,) яримта одамдан изн кутиб қарадилар.

Бояги сиру саловат босишлардан ҳийла ўзига келиб қолган Акмал чўлоқ унинг юзига тикилиб туриб, бу мажруҳ одамнинг шу қадар хотиржамлигидан ҳайрон қолди. У булар

кирмасдан олдин қай ҳолатда бўлса, ҳозир ҳам ўшандек эди.

— Тақсирлар, биз сизни бу ерга чорлашимиздан мурод, узр, бемаҳалда безовта этдик, бир бандаи мўъминанинг шаънига алоқадор гап ўтган. Гапки, уни ўз номи ила атасак, бировнинг пардаи исматдаги аёлига нисбатан шул вақтга қадар кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бир тухмат, яъни ул покиза аёлга етишолмаслик орқасида ожизага маломат, маломатки, суюқоёқликда айблов содир бўлган. Ожиза бул гап-сўзларга чидолмай, турган гўшасини тарк этиб, Яккабоғимиздан бош олиб чиқиб кетган. Биз суриштириб бошлаб эдик, поёнига етгунимизга қадар ўзи бундай қилиб кетибди, сизларни шунинг ҳукмига чорлатганмиз. Токи, Аллоҳ номидан, унинг Китоби ила иш кўрарканмиз — шариат сўзи устивор бўлсин, дея сизларни сўратдук. Ана, бир ожизага нисбатан маломат чоҳини кавлаб, тухмат оловини ёққан киши қаршингизда ўтирибди. Биз эса ул ожиза номидан даъвогармиз. Сиз нима ҳукм қилгайсиз — жазоси ўша бўлмай.

Тавба, овози ўша-ўша эдию, яримта бўлиб кўрпачаю чакмонга сингишиб ўтириши ғалати эди. Наҳотки бу ўша — бир вақтларги ўғрибоши бўлса? Акмал чўлоқнинг ақли лол, ўзи карахт эди. Ҳозир ўша жабрдийданинг оғзидан тамомила бошқа сўзлар чиқмоқда, сўкса-нетса, пасткашдан олиб, пасткашга солса, чапаничасига ҳақоратлар ёғдирса, чидаса мумкин эди, аммо мана бу босиқ-хотиржам сўзларига чидаб бўлмас эди. Нима рост — шу рост. Саломхон кеннойникида пайдо бўлган анави келинчакка икки тушгани, суйкалиб боргани, жиянининг қаватига тортиб, унга етишмоқ па-йида юрганлари, кечасилари уйқуси қочиб кетиб, ўша хонадон атрофида гирдикапалак бўлганлари — барча-барчаси рост. Аммо у Султонмуродга тегишли эканини билган бўлса ўлсин агар. Билганида, кеч бўлган эди. Бўйида бўпқопти, деган гап чиқиб кетиб бўлган эди.

Қурбон ҳожи қон талашгандек ўнг бетидеги норини қашлаб, томоқ қирди (у ғайри табиий, қора соқол остидан ажабтовур кўринар эди).

— Кимнинг ожизаси, дедингиз?

Даъвогар дабдурустдан айтолмай, айлантириб айтди:

— Танийсиз, тақсирим. Тепанинг пастида туришади. Ҳақимбек амакининг нокзори қаршисида. Янги кўшнилари.

Ҳожи рўпарасидаги имомга қаради:

— Ким? Сайнаб домламдан ўтгандами?

— Бор-бор, ўтганда янги хонадонлар бор. Худойига борганимиз бор. Нусрат хўжакаларга қарашли, — деди қотма имом қайта қўндоқдек чўккалаб.

— Ўшаларга тегишли келин, — деди ўзини даъвогар санаётган яримта одам — буларнинг валенеъмати.

Қурбон ҳожи — юзини соқол босган (ўзи ҳам нақ кўксига тушар), устига-устак суяги йўғон басавлат одам эмасми, чордана қуриб, хурпайиб ўтирар, ўсиб, елкасига тушган сочларидан ҳам бурун чакчайган укки кўзларидан кўрққулик эди. Акмал чўлоқ тожик домла деб ном чиқарган бу хонанишин одамни айни туш қизиғида бир-икки Изза йўлида туйқус учратиб, отию ўзи бир хуркканича бор. Узун оқ кўйлагу иштонини халвиратиб, бир девдай одам келаверса, эс-песи чиқиб кетибди. Оти ҳам тисарилиб, кишнаб юбориб эди. Бу эса, унинг бетига қараб ҳам қўймай ўтиб кетаверди. Шу-шу номини эшитса, этига титроқ қиради. Келиб-келиб иши шунга тушибди. Яна бундай аҳволда!..

Сочли домла томоқ қирди. Овози ҳам аллақандай гулдираган, кироатлув эди:

— Эл-юрт бунинг кимлигини билади-ку, ҳукм чикора?! — деди у.

— Чикора-чикора, — деб тасдиқлади бидирлаган имом ҳам.

Бир бурда одам хумдай бошини тўлғади:

— Азизлар, азизлар. Уни биз ҳам биламиз. Биз сиздан шариат ҳукмини сўраётимиз. Токи гуноҳига яраша одил жазосини олсин ва биз ҳам эртага тонгла маҳшарда Тангри таоло ҳузурида

зулмкор сувратида туриб қолмайлик. Маймун¹⁷ қиёфасида тирилмайлик. Усиз ҳам гуноҳларимиз кўп.

— Хукм, — деди ўша-ўша бесўнақай кафтига йўталиб, томоқ қириб, сочли домла, — шариат ҳукми маълум бу тоифага. Айниқса, бировнинг пардаи исматдаги қизи ёхуд аёлига тухмат этган кишига саксон дарра урилгай, кам ҳам эмас, кўп ҳам.

— Шундай, шундай. Шариат буюргани шу. Таксирим, адашмадилар, — деб бидирлади имом ва Қуръондан оят ўқиди.

— Демак, бу кишимга ҳам?.. — деди қаддини зўр-базўр кўтариб яримта одам. У бировнинг ёрдамисиз ўрнидан туrolмаса ҳам керак эди. Ҳарқалай, шундай таассурот қолдирарди. Аммо унинг ҳукм юритиши, қуввайи ҳофизаси ҳайрон қоларли тиниқ ҳам аниқ эди, тавба.

Сочли домланинг елкаси билан битта сочлари тўлғанди:

— Бу шариатнинг ўзгармас ҳукми. Қиёматга довур кетадиган. Аммо у кучга кирмоғи учун даъвогар керак, жабрланувчини эшитмоқ лозим. Усиз ҳукм — ҳукм эмас, — деди у кесиб-кесиб.

Акмал чўлоққа жон битиб, икки суйиб, домлага кўз ташлади: ажабки, унинг юзи нурлигина, ўзи бинойидек одам эди. Хаёлидан кечди: бошига қилич келса-да, тўғриси сўзлагувчи эмиш.

Яримта одамнинг аёлларникидек нозик ҳам оқ кўли хонтахта устида кўринди.

— Ўзизга маълум сабабларга кўра, жабрланувчи Яккабоғдан бош олиб чиқиб кетиб улгурибди. Лекин биз бир марта суриштирган жойимиз бор. Шу боис даъвогарликни зиммамизга олиб турибмиз. Қолаверса, Саломпа борлар. биз у кишини биламиз-ишонамиз ва улар тарафдан даъвогар бўлиб турибмиз.

Елкани қоплаган соч, норози тўлғанди:

— Биз эшитмадук. Эшитмаган одам бир нима демоғи қийин.

— Шундай-шундай. Биз боримизда чақирмоғингиз лозим эди, — деди имом ҳам.

— Бемаҳалда аёл кишини чақириб келтириш — ўнғайсиз. Тушунарсизлар, деб ўйлайман, — деди тўр-даги одам. — Ўзидан сўрасангиз, инкор этолса — этсин.

Шу баробар биров унинг биқинига нуқиди. Қараса, Азлар тоға. Камига қулоғига шипшир эди:

— Одамни уят-маломатларга қолдирмай гапир. Сени деб... бўлгани ростми шу гаплар?

— Зўрламанг, тоға. Белда белбоғи бўлса, айтади ростини, қистамасангиз ҳам, — деди кутилмаганда буларнинг валенеъмати, ўша шарти кетиб, парти қолган одам. Яна унинг хонтахлит сўроқларига ўласанми!..

— Ўз оғзи билан айтсин, гуноҳини бўйнига олиб, — бидирлади имом бунинг бетига қарашни ҳам ўзига ор билиб. Ана, покдомонлик! Ҳаммалари алағда — у нима деркин деб. Ёлғиз сочли домла хурпайиб ўтирибди. Ҳамон ўз фикрида собит. Ҳатто кўз қирини ҳам ташлаб қўймайди. Унга осмондан тушган анув китобнинг айтгани муҳим, ўша — қонун. Сўзи сўзига, шарти шартига тўғри келиши керак. Ликилламайди мана бунисига ўхшаб. Ўлдирса ҳам шундай бир сўзликлар ўл-диргани...

Акмал чўлоқни бирдан ваҳм босди. Гуноҳи аниқ, суйкалиб боргани рост. Лекин бунчалик оғир гуноҳга бош суқаётгани тушига ҳам кирмаган бўлса-чи, жазолайверадиларми? Билиб туриб қилган билан, билмай қилганнинг фарқи бордир, ахир? Булар билмаса, Худо бор-ку, билади-ку. Ўзи асрар манави жоҳил, мута-ассиб бандаларидан?

— Нима қилиб қўйганини ўзи билмайди шекил, бу Худо беҳабар, — деди имом кўк дўпписини бошида айлангириб қўйиб ва ҳам билағонлик қилиб.

— Нега билмайди, балони билади бу энағар, — деб сўз қўшди Азлар тоға иршайиб: унинг дўст-душманлигини ажратиб бўлмай қолган эди.

— Билса, аллақачон ер ўпиб, кечирим сўраши керагийди-ку, — деди имом.

¹⁷ Ҳадисга ишора.

Сочли домла имомга ўтли нигоҳини ташлаб, норозилик билдирди:

— Бизга унинг тавбаси нега керак? Тавбани Аллоҳга қилади. Кечиргувчи ҳам Ўзи, жазо бергувчи ҳам Ўзи. Биз ким бўпмиз?! — деди овози гулдираб.

Акмал чўлоқнинг назарида аллақайдан кун чиқиб келаётгандек, ҳозир унга жавоб бергизиб юборишадигандек эди: зўр экан-ку, бу сочли домла деганлари! Қолаверса, нега ҳамма унга ёпишиб қолди? Кеча униси, бугун булар? Агар ҳаммалари адолат тараф бўлсалар нега ундан сўрамаяптилар? Кеча сени ким ҳафа қилди, ғассолни тахтасига тортиб кетди деб? Қозилик шуларга қолган бўлса, нега у нобакорни топиб келтирмайдилар? Мана бу ерда тикка қилмайдилар?

Шу асно баланд келмоқчи бўлди:

— Оламни бузган карнайчию балого қолган сурнайчими? Менга кечагиси ҳам етиб ортади, — деди тўрсайиб, камига қўшди, — сен бояқишни ким ўша алпозга солди, демаяпсизлар-ку. Қози бўлсанглар, баравар одил бўлинглар-да.

— Нима гап, дарвоқе? Нега биз беҳабармиз? — деб шерикларига аланглади сочли домла.

Кулишни ҳам, кулмасини ҳам билмай, кечаги воқеани тушунтирган бўлишди.

— Қотириб кетибди-ку, азамат. Ҳеч кимнинг тушига кирмайдиган тарзда. Э, жиян, ўлганларимиз яхши бу кунимиздан, — деб чистонга олиб, ярасига туз сепди Азлар тоға.

— У шоввозниям чақиртирмабсизлар-да шу ерга. Тоза бўларди ҳангома! — деб кулди навкар йигит, ўша Саъдулла деганлари.

— Керак бўлса чақиртирамиз ҳам, — деди буларнинг валенеъмати, — аммо бу кишининг фойдаларига бўлмайдами, деб кўрқаман. Қолаверса, шунақа бежо ҳаракатлариззи эвазига олгансиз сазою жазони.

— Мен эътироз билдираман, — деди кутилмаганида Акмал чўлоқ «сомон парчаси»га ёпишиб, — сизким, адолатли қози бўлсангиз, айтинг: киши гуноҳига неча қайта жазоланмоғи мумкин? Шариатда борми шу?

— Йўқ, — деди сочли домла турқини бузмай, — бир жиноят ёлғиз жазони тақозо этади, ортиғи ортиқ.

— Менга ҳам кечагиси бир умрга етади, — деди Акмал чўлоқ. У назарида адолат тарозусини ўз тарафига оғдирилгандек эди.

Уй ичида бирдан ғовур қўпиб, ким ҳайратини, ким нафратини яширолмай қолди. Шу асно валенеъмат аталмиш ҳалиги одам хонтахтага шаппалаб:

— Шошманг, тақсирлар, — деди ва шу бир оғиз сўзи ила ҳаммани тинчлантира олди. — Бизнинг бу кишига саволимиз бор: марҳамат этиб айтсинлар. Ё беҳуда чақирилган, деб ўйлаётирларми?

Акмал чўлоқ ноилож қолди:

— Йўқ.

У яна ажаб бир бамайлихотирлик билан давом этди:

— Демак, ўзингизни оқ-оппоқ деб ҳам билмагайсиз?

— Йўқ.

— Яхши. Энди бизга айтинг-чи, — деди у яна, — ўз қизингиз ё жуфти ҳалолингизни ўша мушфиканинг ўрнига қўйиб кўрганмисиз ҳеч?

У бўлак жавоб топа олмади:

— Йўқ.

— Унинг отаси ёхуд жуфти ҳалоли ўрнига-чи? — деди у.

Акмал чўлоқнинг боши тағин-да, тушиб кетди.

— Хўп, майли, адашибсиз, — деди у ўша-ўша сокин хотиржамлик ила, — билмай, гуноҳ кўчасига кирибсиз. Лекин шулар учун бир кун келиб сўралишингизни, Бош қозига рўбарў бўлишингизни билмайсизми?

— Кимга?! — деди Акмал чўлоқ тушунолмамай.

Яримта одамнинг юпқа лабию офтоб кўрмаган юзида ачиниш аломатлари зоҳир бўлди:

— Демак... демак, Бош қози мавжудлигидан тамом беҳабарсиз?

— У ким, қаерда?

Чўккалаб олган имомнинг ҳам юзлари аллақандай қорайиб кетган, сочли домланинг эса бошлари тушиб кетган эди. Ўртага чўккан совуқ жимликни ўша яримта одамнинг ўзи бузди:

— Таксирлар, кечирасизлар, бу жавобдан кейин менинг йиғлагисим келадир. Ўзини ҳойнаҳой мусулмон санаб юрган бир одам эрта бириси кун ўларини, шу ўлганча номаи аъмоли беркилиб, қиёматда тирилари, Маҳшаргоҳда эса ҳамма қатори Бош қозига рўбарў бўларини унутган. Барча қилмишлари учун жавоб берадиган кун борлигини ҳеч ким эсига солмаган. Биз қандай қилиб уни ҳукм эта оламиз? Уни Оллоҳнинг ўзига ҳавола этмакдан бўлак қандай чорамиз бор?

— Бор, — деди кутилмаганда овози гулдираб сочли домла, — Оллоҳнинг Китоби ила ҳукм этамиз. Покиза бир мўъминага тухмат қилгани учун саксон дарра урмоқ жоиз. Ана шунда Оллоҳни танийди, — деди у.

— Шариат устиворлиги учун ҳам жоиз, — деб бидирлади имом.

— Исботи-чи? — деб юборди жон аччиғида Акмал чўлоқ туриб кетгудек бўлиб. Назарида, ҳозирок опчиқиб, дарра остига ётқишишадигандек эди.

— Юзлаштирилур, — деди имом.

— Топиб келсинлар, ўша даъвогарни, — деб юл-қинди Акмал чўлоқ. У энди эсини ҳам йўқотаёзган эди.

— Яхши, — деди кутилмаганда тўрдаги ҳалиги чакмонга ўралиб, ёстикларга кўмилиб ўтирган бедаво кимса, кафтини хонтахтадан тушириб. Тиззасига олдимидеса, тиззаси чакмон барлари остида билиниб-билинимас эди. Шунақа кичкина тортиб кетибди, — Тан олмаса, олмай турсин. Ҳеч ким зўрлаб тан олдирмоқчи эмас. Лекин гуноҳини, ҳукмини билдириб қўймоқдамиз. Тўғри юрса — юрди, бўлмаса, қалтис қадам босган куни оёғини ерга теккизмай бир карра тутиб келтирмоғимиз ва шу кунги ҳукмини ижро этмоғимиз та-йин. Қолаверса, ул ожизанинг хасми, пушти паноҳи Султонмурод қайтмоқда деган гаплар бор. Жазони ўзига қолдирамиз.

Акмал чўлоқнинг бошидан олов чиқиб кетди.

— Султон? Қачон, қаердан? — деб юборди ўзи билмаган ҳолда.

У тиз чўкиб ўтирган жойидан сапчиб кетганмиди, бошқами, вужудини бир ёмон, тўхтатиб бўлмас титроқ босиб келмоқда эди.

Унга ҳеч ким жавоб бермади.

6. МОШААЛЛОҲ!

— Шошманг, шу ерда тўхтанг, Саида, — дедим саб-рим чидамай. Мен бир нарсаларни англагандек, ўша Адолатпешанию унинг Бонусини танигандек эдим; бу анув кўҳлик жувон — эрининг гуноҳини сўраб келган пошша келин эмасми ахир? Ва шоша-пиша ўрнимдан тура бошладим:

— Ойим ётиб қолмадилармикан?

— Вой, адаси, алламаҳал бўлиб кетди-ку. — деди хотиним

— Шунча воқеалар ўтиб, ойим билмайдиларми! Билишлари керак. Сўраб борган у жувонни ҳам, эрини ҳам! — деб уйдан чиқавердим.

Чиқсам... ойимнинг уйларида чироклари ёнук. Баъзан шунақа ярим кечаларда туриб кўзойнакни қийшиқроқ таққанча, отинойиларидан қолган Қуръонни ҳижжалаб ўтиргувчи эдилар. Ҳозир ҳам... бориб қарасам, ўша китобга чиппа ёпишиб ўтирибдилар. Мен эсам, эшикни

очаримни ҳам, қайтиб кетаримни ҳам билмасдим. Очай десам, чалғитишдан хижолатдаман, очмай десам, ичим ғурмишлаб ётибди. Нахот ўша яримта одам ўзи қолиб — бировларнинг ташвиши билан яшай олса? Бунинг устига Султонмурод акамнинг номидан иш кўраётган бўлса?! Муддаоси нима? Жилла курса, ойим билсалар керак бу тарихларни?

Ногоҳ қайрилатуриб, оёғим остонадаги жомга тегиб кетди. У эса даранглаб зинага, ундан ҳовлига тушиб, думалаб кетдию бир ерга етганда ўнгланиб, лапанглай-лапанглай тинди. Тингани ҳам бор бўлсин, шовқини етти маҳаллани тутган эди.

Ичкаридан ойимнинг овозлари чиқди:

— Ким, келинпошша?

— Мен, ойи, — деб овоз бериб кириб бордим. — Ётганиз йўқмиди?

— Кел, тинчликми? — деб у киши кўзойнақларини олиб, китоб бетини ёпдилар.

Мен кўрпача устига тиз букдим.

— Эсингиздами, ойи, Султонмурод қайтибди, фалончини ундай қипти, пистончини бундай қипти, деган гаплар чиққан-у, аммо ўзи қорасини ҳам кўрсатмаб эди? — дедим.

Ойим китобни жилдига сола туриб, илкис қарадилар, қўллари жилд ичида қотди:

— Нима, чиндан ўзи эканми?

— Қаёқда! Тамоми бошқа биров, айтсам ишонмайсиз, — дедим ҳамон ҳайратимни ичимга сиғдиролмай.

— Кўй-е, шунга ишониб ўтирибсанми? Ким юрак ютиб у ишларга бош қўшаркан, — дея ўтирган жойларидан узашиб, жилдни токчага қўйдилар.

— Эсингиздами, бир кўҳлик жувон эрининг гуноҳини сўраб келиб эди, эски уйимизда?

— Қачон? — Ойим хотирлай олмай, юзимга тикилдилар.

— Акам шу ердалигида. Баҳриддин ошнасининг қотилларини топиб, жазосини бериб юрган кезлари.

— Парпини айтасанми? Унинг хотинидан бўлак ким кепти?

— Ўша-ўша, отнинг қашқасидай таниш ўғри. Топдиз, ойи.

— Йўғ-е, яримта холига-я? Аканг уни қай ҳолга солиб, Баҳриддиннинг жанозасига олиб борганини кўрмаганмисан?

— Кўрганман, — дедим мен.

— Қайтиб, қандай одам бўпқопти? Астаъфируллоҳил азим, қаёқдаги гапни гапирасан? — Ойим кўксиларига туф-туфлаб қўйдилар.

— Шуни айтинг, ҳамма Султонмурод қайтибди, деб ўтирса, у экан...

— Сен қайдан била қолдинг? Уйга кириб ўтириб қолган, деб эшитардик-ку уни.

— Яна нима деб эшитар эдингиз, ойи? Қаерда туришарди? — Мен сандалга кўксимни бериб, кистай бошладим. Кейин кириб келган Саида ҳам бу гаплардан эси оғиброқ бир чеккага чўқди.

— Қаерда бўларди, ўша тепанинг ортидаги кўча ичида-да. Ўрикзорга етмасдан эдимикан. Лекин биров ўшандан бери остона ҳатлаб, кўчага чиққанини кўрган эмас, болам. Ҳатто муштипар онаси қазо қилганда ҳам бел боғлаб туролмаган, холи маълум-ку. Фақат эшик-деразаларига парда тортиғлик бир чиллахонага ўхшаган уйда китоб кўриб ўтиради эмуш.

— Қанақа китоб, балки Қуръондир? — дедим тусмолларим тўғри чиқаётганидан ҳовлиқиб.

— Балким. Шайхим қори ака келиб, ибодатга тушириб кетипти, савобга қопти, деган гапни ҳам эшитганмиз. Қийин-қийин — ўша кўҳлик хотинига қийин бўлган. Аёл боши билан ўша яримта эрни шунча йил оқ ювиб-оқ тараб келяпти.

— Кейин-чи, ойи, кейин нима бўлган?

— Нима кейин?

— Зилзиладан кейин-да, қаёққа кўчишган?

— Қурбақаободга бўлса керак, — ойим яхши эслай олмай юзларини сийпаб қўйдилар, кейин

хотирлаб қолиб, тушунтирдилар, — Ҳа, дарвоқе, кўчишга қудрати етмай дўмга чикқанакан, эски ошналари эшитиб, участкасини битириб беришганмуш. Кўчганми-кўчмаганми, билолмадим.

— Кўчган бўлса, қаерда бўладию, кўчмаган бўлса қаерда, ойи? — дедим ичим ёришиб келиб. Мен унинг изини топгандек, топаётгандек эдим.

— Билмадим, болам. Ўтириб қолган одам эртасини ўйласа, участкага кетса керак. Дўм ёқиб қолмагандур. Сен яхшиси поччадан сўра, билишлари керак. Ҳаммалари ўша томонга кўчишди-ку.

— Яхши айтдиз, суриштириб кўраман, — дедим-у, бошқа янгиликни — ўша яримта одам Маҳфуз кеннойимни чақиртириб, баъзи нарсаларни суриштирганию акамнинг аёлини ўз химоясига олмоқчи бўлганларини айтолмай турибман. Ё ўзлари билармиканлар?

Тепамиздаги чироқ ҳамма ётиб бўлган бир кечада яна ҳам ёруғ тортиб, оппоқ нурини аямай сочар, жимжит кечада нур ўлчагичми, нимадир шиғиллаб айланар эди. Ташқарида эса, уйку билмас кўклам шамоли хувиллаб, бўғотларга урилар, ховлидаги яланғоч шотутлару гилос тупларини чайқатиб, ўпиб ўтар эди.

— У киши бир сира бизга-да ҳамият қилмоқчи бўлган экан, Маҳфуз кеннойим шу ердалигида, эшитганмисиз?

Ойим бош тўлғадилар:

— Хабарим йўқ. Лекин анув балогинага йўлиққур Акмал чўлоқ тирғалиб юрган кезлари шунга ўхшаш бир воқеалар бўлганмидикан?

— Эсланг, ойи, эсланг, ўша қандай воқеа эди? — дедим қистаб.

— Кимдирми, кимлардирми жувоннимаргнинг ўзини Тепамасжиднинг товутхонасига қамаб кетганди. Мен акангни йигитларими, деб ўтирардим. Шунча воқеалар ўтиб бизга миқ этиб кўймаган кеннойинг ўша кезда... шаҳарга тушиб чиқаман, деб йўқ бўлиб қолиб эди-да, болам.

Ойим шу гапларни айтаяптилар-у, мен ичим тошиб ўтирганча гоҳ Саидага им қоқиб, гоҳ айтавурайми, деб шивирлайман. У бўлса, бир менга, бир ойимларга қараб, елка қисади.

Ахийри ўзлари сезиб қолдилар:

— Ҳа, Мақсудхўжам, нима гап? Нимани айтолмай турибсизлар?

— Рост, айтолмай ўтирибман, — дедим ёрилиб, — суюнчи беринг, ўша келиниз топилди!

— Мошааллоҳ! Қаерда экан? — дедилар ойим бир ерга етиб. — Отасининг юртига ўтиб кетган эканми?

— Йўқ, ойи, шу ерда, қўл узатса етгудек жойда экан! Ишонасизми?

— Қандай? Кимни қора тортиб бориб қолибди?

— Акамнинг ҳов бир ошнаси бўларди, поччаникида турганда топишган, Чаман деган...

— Анавинда сенга хат ташлаб кетганми?

— Ҳа, ўша. Ўшаникига бориб, туриб қолган экан.

— Уни қайдан билибди? Қандай топиб борибди?

— Билмасам, — дедим ҳаммасини айтиб, юракларини ёриб юборгим келмай, — Қолаверса, анув кунги болакай — ширинтой унинг ўғли эди.

— Вой, ўлмасам! — дедилар ойим юзларини кафтлари орасига олиб. — Ўғли дейсанми?

— Ҳа, ойи, уларникида болохонада туришади экан.

— Аканг Султонмурод... биладими шуларни?

— Билмадим, ойи, билмадим, — дедим у хўрликми, нима, менга ҳам юқа бошлаб.

— Ошнаси-чи? — дедилар анчадан кейин ўзларини хийла босиб олиб, — хатида нима дебди экан?

— Акамнинг дарагини топганмиш, шунга жўнаб кетибди экан, — дедим бўшашиброқ.

— Вой, қанча бўлди-ку?! Келмадими ҳалиям?

Мен ерга қарадим: ичимда нимагаям айтдим, деб афсус чекардим:

— Ўша кетганча кетиб боряпти.

— Илоҳим, яхши хабарлар билан келсин бу ёқда Махфуз келинувзанинг дараги чиққан бир кезде. Ило-ой, Ўзинг шуларга ҳам хотиржамлик ато эта қолгин. Туп қўйиб, палак ёзишларига имкон бера қолгин.

У киши дуо қиляптилар-у, мен кафт очганча игнанинг устида ўтирибман. Дуо яхши. Лекин у ёғини сўраб қолсалар-чи, нима дейман?

Ниҳоят, турдик. Улар ҳам мамнун эдилар, биз ҳам.

Яхшиям у киши ўзи қаерда, деб сўраб қолмадилар.

Яхшиям: шошма, жужуғи-чи, жужуғи қаерда, нега сен олиб келган жойда яна олиб кетишди, демадилар.

Яхшиям Олим ўзи нимага кепти, у қаердан пайдо бўлиб қолди? Акаси Султонмуроднинг қаердалигинию мана бу тўзиб қолган оиласини билмайдими, деб қолмадилар.

Яхшиям сен ўзинг қанақа жигарсан, шундай газеталарда ишлаб Тангритоғдек бир юртларга чиқолмасанг, акагинангнинг дарагини ўзинг изламасанг, сени ким айтади Улуғхўжабойлар авлодидан деб, паст-баландни тушунган деб! Ўзингга эн бўллоймайсану бош-қага қандай енг бўласан, деб қолмадилар.

Шундай деганларида, миқ этиб оғиз оча олармидим?

Яхшиям бу гапларни кейинга қолдирдилар.

7. ОШИЁНИДАН АЙРИЛГАН ҚУШЛАР

1

Ўз уйинг — ўлан тўшагинг. Саҳарга яқин ётиб ҳам бир мизғиб олсанг олам-жаҳон ором топиб, тиникиб турасан. Саъваларми, сарик ёхуд қизилбош жимит қушчаларми, бири олиб, бири қўйиб, деразамиз ортидаги кўксултон тепасида (балки ўриқдадир) чив-чивлаб чулдиришар, мен тепамга кўчиб келган қушлар бозоридан уйғониб кетган эдим.

Воҳ, кўклам нафаси бу митти қушчаларнинг барини маст этиб, дарахтларнинг офтоб инган шохчалари — қир учига ўтказиб улгурибдими! Улар қорин ғамини тамом унутиб, бир-бирларига роз айтишармиди, сайраб-қувнашармиди ёхуд кўкламга етказган Аллоҳга ўз тилларида тасбеҳоту ҳамд айтишармиди, ажратиб бўлмасди. (Балки ҳар иккиси ҳамдир). Олам шунчалар мунаввар, чаҳ-чаҳларга тўла эдики, дафъатан қай ошёндамиз — эски ҳовлимиздами, янгисидами, англай олмай қолган эдим.

Туриб, азда-базда кўчага боқдим. Янгисида эканмиз. Офтоб кўксултоннинг ярмига қадар тушиб қолганига қарамай ҳали болакайлар уй-уйларидан чиқиб, ғўра қоқишга тушишмаган эди. Тушишсами, бу жимит қушчалар қайга ҳам қочишар экан?! Унгача яйраб олмоқда эдилар. Фақат дарвозамиз тагида йилт янги— қора олхўридан ҳам қорароқ бир машина турибди. Мен унинг орқа ярминигина кўрдим холос. Олам шундай гўзал ва шодумон, руҳим ҳам шундай тиник ва енгил эдики, қанот чиқариб учиб кетсам-да мумкин эди. Ҳатто машина кимники эканини ўйлаб қўйиш хаёлимга келмасди.

Ювиниб-тараниб келиб, салом бергани ойимларнинг олдиларига кирсам, воҳ, ким ўтирибди денг?! Бир вақтлар акамнинг Бўзсувдаги қароргоҳига осмондан оёғини узатиб тушганлар алам-аччиқ устида ушлаб кетган кичкина акам — Олим акам ўтирибди!

— Ие, ўзимми? Вой, сизни, — дея бир кўриниб йўқолиб қолган холаваччамни қучоқлаб олдим. — Хабар бермаганиззи қаранг!

Эшикнинг тагидаги йилт янги ғиротни кўриб ҳам(!) пайкамаганимни қаранг!

— Эй, мирзо, сени ҳам тутар кун, топар вақт бор экан-ку! — деб Олим акам ҳам курақларимни силар, қучоғидан қўйиб юбормас эди. Сўзлари бир самимий, ичининг туб-

тубидан отилиб чиқмоқда эди. Тавба, у ҳам самимий бўла олар экан-а! Жигарларнинг қадри энди билинибдими?! Қолаверса, мен унинг қучоғида ўзимни жимит болакайдек ҳис этар, йўқ бўлиб кетгандек эдим. У бўлса, ўша қилтириқ Олим акам бўлса, йиллар ўтиб, Султонмурод акамдек норғул тортиб кетган, катта киши нусхи уриб тоғаларимизга ўхшаб қолган, ҳаммадан ҳам бурун ундан бир турлик — энг яқин жигарларнинг ҳиди уфуриб, мен довдираб қолган эдим.

— Нечук-нечук, қаранг, қандай ярашиб турибди.

— Мана, излай-излай, суриштира-суриштира... топиб келдим — деди у ҳам тўлиқиб.

— Шунақа, зилзилалар «шарофати» билан сочилиб кетдик ҳар ёқларга.

— Тағинам тариқдай сочвормабди, дўмларга чиқарворса, нима қилардингиз? Бизга ўхшаганлар қайси тошқўрғоннинг қайси каталагидан топарди?! Бир парча бўлса ҳам ҳовли-жой насиб этибди-ку. Узокқа тушмабсизлар-ку туғилиб ўсган диёрларимиздан.

Ич-ичимдан ҳайратга тушаман: шу Олим акамми, а? Ўша жигаримизми, а? Одам шунчалар ўзгариб кета олар эканми? Ё булар ҳаммаси вақтинча, синашта бўлиб кетгунчами? Ундай десам, ойим ҳам чиппа-чин ишониб, мутаассирланиб ўтириптилар. Рўмолларининг учини дамба-дам миждаларига босиб, бизга қараб-қараб қўяптилар. Камига шивирлаб дуолар қиляптилар: Илой, ҳеч кимни бизчалик узилиштирмагин деб.

Ўтирдик. Ойим дуо қилдилар.

— Илоҳим, от айланиб қозиғини топгани рост бўлақолсин. Акагинанг ҳам қайтиб, бағирларинг тўлақолсин, ўз диёрларингда оталарингни чироғини ёқиб ўтирадирган кунлар ҳам келақолсин. Қандай одамларнинг фарзанди эдингиз — Оллоҳ Сизларга ҳам бир қўним берақолсин. Ўзи тўзим ато этсин. Омин.

— Оллоҳу акбар, — дея юзларимизга фотиҳа тортдик. Назаримизда ойимнинг дуоларига ҳамма холалариму тоғаларим қўшилишиб тургандек эдилар. Ўзимни бир енгил ҳис этардим, бир енгил ҳис этардим...

Сухбатимизга ўз-ўзидан файз кириб, меҳрларимиз ийиб келмоқда эди.

— Ўшандан бери қўнғироғингни кутаман, дарагинг йўқ, мирзо,— деди Олим акам гина қилиб, гинаси са-мимий ҳам беғубор эди.— Ахийри ўзим келавердим.

— Ундан гина йўқ, акаси, ишига тузукроқ жойлашиб олсин, бормай қаёққа боради. Борса-келса, оқибат уланади-да, — деб жонимга оро кирдилар ойим.

— Узр, чиндан алаҳсиб кетибман, хизматчилик, — деб узримни қалаштирдим. Аммо кейинги воқеалардан (кеннойимнинг топилишию Ёдгорни бежавотирроқ жойга олиб кетишлари, Чаман акамнинг омонати, ҳали у ёққа ўтишим зарурлигидан) оғиз очмадим. (Очганимда ҳам нима дердим, унга айтадиган гапларми?!)

Олим акам сипоришлади:

— Ёлғизлик Аллоҳга ярашади, бу дунёда ҳамма бир-бирига суяниб яшайди, дердилар адам раҳматли, энди билиняпти, — Олим акамнинг овозида аллақандай маҳзунлик бор эди. (Айтмоқчи, у ўшанда ёлғизман, девди).

Мен чой узатиб, дастурхонга қистадим. Ойим эса ҳеч нарсадан хабарлари йўқ, астойдил гинахонлик қилар эдилар:

— Бир йўла келинни, болаларни опкелавурмабсан-да, танишиб олишарди. Сизлар келардинглар, булар боришарди. Бу дунёнинг зийнати шу-да.

Олим акамнинг томоғига ўксукқа ўхшаш бир нарса келиб-тиқилиб, чуқур тин олди:

— Эй, хола-я! Менинг бу юришим, бу савлатларимга ишонманг, — деди чапаниларча қўл силқиб, — хизматчилик деб юраверибмиз юртма-юрт, буюрган мамлакатига кўчиб. Кўч ҳам нима — иккита жомадону сариқ хотиннинг сариқ-сурук болалари! Ҳаммасини самолётга ўтказиб, чиққан шаҳрига жўнатворганман, хола. У бефотиҳа, беникоҳ орттирганларимни. Юрганаканмиз бизам мусулмонмиз деб...

Ойим юзларини ушлаганча, тилларини тишлаб қолдилар, ўртага ҳеч гап сиғмайдиган бир

жимлик чўккан эди. Ахийри ўзлари юмшатдилар:

— Вой, холанг айлансин, шундай экан, ҳа, келавурмайсанми? Сизмаган жойингми?

Олим акам хижолатомуз жилмайди:

— Унчалик деб тушунманг, хола. Жудаям кўчада қолганим йўқ. Ишхонам, оғайнилар бир хонали уй тўғрилатиб беришди. Ўшатдаман.

Ойим кўнмадилар:

— Барибир-да. Эркак кишининг ётари бор, турари бор. Қолаверса, сочингга оқ оралаганда салти-свой юришинг яхшими! Ҳалиям бўлса, кел. Қанча уйлар ҳувиллаб ётибди.

— Ҳимматизга раҳмат, холажон. Ҳали ҳамма нарсадан воз кечиб, тарки дунё қилиб кўйганимча йўқ. Ниятларим катта, — деди у гапни ярим ҳазил-ярим чинга буриб.

— Ҳа-а, ана энди эсинг кирибди, — дедилар ойим аяб ўтирмай. — Шариатни нимага чиқарган?! Кўчадан топган-хотун бўлмас, хотун бўлсаям-зотун билмас, деганлар. Тагин сен кимларнинг фарзандисан-а! Вақтида қутулибсан. Ҳай-ҳай, фалокатинг арибди. Ҳалиям кечамас. Топилар ўзингга ярашаси. Оллоҳ рози бўладирган турмуш қайдаю ҳалол-ҳаромни ажратмайдигани қайда! Ўзим бош бўлиб топганим бўлсин.

Олим акам хижолатларга ботиб қизаринди, тўлғонди, ахийри «ҳай-ҳай»лашга тушди.

— Ҳай-ҳай, холажон. Индамасам, тўйни ҳам бошлаб юборасиз шекилли, — деди ҳазилга йўйиб.

Ойим бўш келмадилар:

— Ўзинг пушмондамасмисан, ишқилиб?

— Нимадан, хола?

— Ўша сариғ-мошагингни жўнатворганингга-да.

— Ҳе-хе! Елкамни чуқури кўрсин. Умрнинг эговини...

— Шугинами? — дедилар ойим.

— Ўз динингда бўлмагандан кейин... маҳлиқоси ҳам татимаскан.

— Ҳа-а, ана бу гапинг дода гап бўлди! Қайси қавм-га яқин юрсанг, ўша қавмдан бўлиб кетасан, деб бекорга айтмаганлар. Болларинг-чи, улар ҳам онасига тортганмиди?

Олим акамнинг боши солиниб кетди:

— Секинроқ айтасизми?..

Ойим ёмон тўғрисўзлар-да: аяб ўтирмасдилар, меҳмон-ку демасдилар:

— Ўзингниям кўзинг қаёқдайди, ақлинг қаёқдайди? Шайтон тузоғига илинибам сезмадингми? Ўсасан десалар, қилаверибсан-да буюрганларини? Қошдан қовоқ қайтармай?

Олим акам қорайиб кора-қизил тортиб кетди, ойимнинг бетларига қарай олмасди. У хурпайиб олган, назаримда мана ҳозир портлар, портлаб: «Ўзлариз мени қаерга жойлаб қўйиб эдингиз? Ким қилмоқчи эдинглар?!» деб юборадигандек эди-ю, ёрила қолмасди. Ахийри ҳам... ёрилмади. Ичига ютиб, мардлик қил-ди.

— Нима бўлса-бўлди, бўёғи йитди, хола, — деди бўғиқ овозда.— Кўргулик экан — кўрдик, ками бўлса... чидаймиз.

Қарангки, мен уни... шу туриши, шу гапи учун... яхши кўриб кетдим. Уни шундай деб... айбларини мардона тан ола билади, деб (!)... ҳеч ўйламаган эканман. Шу хурпайиб ўтиришида ҳаммадан кўра кўпроқ Султонмурод акамга ўхшаб кетган эди. Балки мен адашаётгандирман, навбатдаги устамонлиги, хийласи, артистлигидир бу. Лекин менга боягидай туюлиб, ёқиб қола бошлаганди. Балки бу акамни жудаям соғинганимдан, унга ҳеч кимни ўхшата олмай юрганимдандир. Ҳозир унинг анув гапларини (хатида тайинлаганларини!) ҳалига қадар бунга айтмаганимни эслаб, очиғи, бир ғалати тортдим. У омонат гаплар хусусида чинданам оғиз очиш мавриди энди келган, келаётган эди. Аммо Худонинг хоҳлашини қарангки, бунга ҳожат қолмаганини кўриб турардим, кўрганим-сезганим сари енгил тортиб борардим. Илоҳим, ҳожат қолмагани рост бўлсин!

Олим акам эса, ич-ичида оймнинг ҳукмлариними, нимани кутар, у кишига зимдан қараб-қараб қўяр (чиндан-да, маслаҳат солиб, қора тортиб келадиган яна кими бор?! Қўлдош тоғамларнинг тергашларидан безганми, у кишини унча ҳушламайди, ҳарқалай борганини эшитганим йўқ), жим эди.

Ойим сезгир эдилар, уни алқаб курагини силаб қўйдилар:

— Умрингдан барака топ, тўғри қиласан. Бунақа вақтда сабрдан чиройлиси йўқ. Сабр Оллоҳга ҳам хуш келади. Лекин сен энди маслаҳатга ҳам кулоқ сол. Бундай юртма-юрт юришларингни қўй. Қаватимизга қайт. Уй қилсанг, жой қилсанг, бир мўминага уйлантириб қўйсақ, оталарингни чироғини ёқиб ўтирсанг қандай яхши!

Олим акам «ҳов, менинг эски дардларимни, яраларимни қўзғаб нима қиласиз, ҳамма сиз ўйлаганча бўлса, қани эди!» дегандек оймларга қараб қолган эди. Сўнг совуб қолган, қаҳрабодек чойни бир сипқориб, пиёлани кафтида тутганча ўзи сезмаган ҳолда тиззасини эзгилашга тушди.

— Уни демасанг, ана, нариги кўчаларда нечта жой бўш турибди, шаҳарга чиқсанг беришар. Шунча жойларингизни тортиб олган ҳукумат бир парча ер берса берибди, ҳақи кетмас. Бутун олам — ўрисам, чулчутам Тошкандга келиб ётганда, нима, сизларга мумкинамасми? Ҳақсиз деган жойи борми ё?

Рости, оймлардан қози чиқсами, олам-гулистон бўлиб кетар эди. Олим акамнинг юзига нур югуриб, ўзингиз зўрсиз-да, холажон, дегандай суйиб тикилди.

— Бўлмаса, ҳаракат қил. Нимадан уялиб қисинасан? Улар уялиб қисинсин, ким-ким — Сизларни унутиб қолдирганига. Жой ажратмаганига, — дедилар ойм ҳовурларидан тушмай. — Энди Худодан қўрқмайдиганларнинг замони бўлқоптими? Шошмай турсин, Оллоҳ ҳам кўрсатиб қўяр. Ё Оллоҳга қийин эканми, уларнинг ўрнига бошқасини келтириб қўйиш?!.

Олим акам у кишини юмшатишга уриниб узанди, кифтларига қоқиб «холажон»лаган бўлди. Ўзи эса, оймнинг бу ҳолларидан ич-ичидан завқланиб ора-орада менга ҳимо қилиб қўяр, «қара, қандай холам, оймнинг борлар» демоқчи бўлар эди.

— Сиз нима десангиз — шу, холажон, — деб юборди ахийри ийиб кетиб. — Ўзимам одамларга ўхшаб кўним топиб, уруғим деб, аймоғим деб, борди-келдилар қилиб, яшашни соғинганман. Етар, шунча тентираганларим. Шунча топиб-топиб — нима кўрдим? Қолгани ўша кўчадаги мошинми? Сотсам, етиб қолар бир бошпана қилиб оларга?

— Машинангни қўй, — деб уришиб бердилар ойм.— У ҳам бу дунёни зийнати. Сен бир уй тиклайман, ватан тутаман дейсан-у, қариндошлар қараб турарканми! Ҳашар биланам тиклаб беришади. Ана, Усмон тоғанг, бинойи ўтирибдилар. Ўзларига қолса, бир ғишт қўя олармидилар! Ундан кўра, сен кириб, дуоларини олиб чиқ. Кейин ҳамма ишинг ўнгидан келиб, юришиб кетаверади. Дуода гап кўп.

Олим акам у кишининг танбеҳларини олиб, бош силкиган бўлди, сўнг қўлини очиб, изн сўраганча қаради:

— Энди дуо қилинг, хола. Мен Мақсудхўжангизни бир етга опкетгани келганман. Буниз вақти зик одам, ҳали ишга бораманга тушиб қолади.

— Мана шунақа-да, келмасларингдан кетаманга тушиб қоласанлар, — ойм азза-базза хафа бўлиб, терс қарадилар.— Ҳа, келин битта овқат солсин, тузук-қурук дастурхон ёзсин...

— Кеча жужур эдим, шошадиган жойим йўқ, — дедим мен манзират учун бўлса-да. Аслида борадиган ерларим қалашиб турибди!

Олим акам қўлини туширмасди:

— Қайтага яхши. Қайтиб келамиз. Ош дам егунча қайтишга ҳаракат қиламиз, — деб қистади.

— Келасан-а, келмай қолмайсизлар-а?.. — у киши обдан ишонгач, жавоб бериб, дуо қилишга тушдилар. Ундан кўра қаёққа борасанлар деб тергасалар-чи, сўрасалар-чи, менга шу

авлороқ эди. Негаки, мен вақтимни қизғаниб, ичим ҳалак, лекин мезбонлик номим бор — андеша сақлаб, индай олмаётирман. Ҳали қаёқдаги сайру саёҳатга ё бўлмаса архивгами, суриштир-суриштиргами, бошламаса эди. Ўзим борадиган ерларим камдай. Қани айтолсам...

2

Хайрлашиб чиқиб, Оврупонинг учқур, аммо бизнинг кўчаларга хайф «Волва»сига ўтирдик ҳам, (тавба, улар бу номни биздан кўчирганми ё биз улардан? Ўхшашлигини! Волва-Волга! Эгизак-ку!) кўчамиз болакайларининг кўзини ўйнатиб ғувиллатиб кетдик ҳам Олим акам қаёққа отланганимиз ҳақда оғиз очиб қўймасди. Ичимни тоза пишироқчими, тушироқчими, билиб бўлмайди. Бунинг касби-да, ўзиям шунақа ичимдагини топ хилидан. Бошқа одам аллазамон сир бериб, гуллаб қўярди.

Мен ҳам атай сўрамаяпман. У қани парво қилса, қора қирғийини таърифини келтириш билан овора:

— Хў, ўша ёқнинг кафтдек йўлларида бу ўқдик учсин-да. Юз саксондаям қилт этмайди!

— Сув текинга олмагандирсиз, ахир? Бизнинг кўчаларни била туриб? — дедим.

У оғзини бир ажойиб тўлдириб, тилини «тоқил»латди.

— Қаёқда! У ёқда сув текин. Ҳамма қимматчилик бизда. Қолаверса, шундан бошқа нима қопти менга? Ҳаммасини шипириб кетди-ку анув юхо.

— Нечук бунга индамади, тиши ўтмадими? — дедим кулиб.

Олим акам чекаётган бир ажойиб сигаретини чапанчасига назокат билан (жимжилоғи учи ила) ойнадан чертиб юборди.

— Қаёқда! Пайкамай қолди олганимни! Орқамдан етиб келарини билса, ямламай ютарди-ку.

— Сизними, машинаними? — дедим ҳазил аралаш.

Акамга бу хуш ёқиб ўтирган ерида ирғишлаб қўйди:

— Топдинг, мирзо, нақ иккимизниям ютиб ортидан чиқаворарди.

— Тирик юхо экан-да, унда?

Олим акам қош учирди:

— Ҳа, баракалла. Олим аканга ҳам осон тутма сен. Ана ўшанақа жодугарларининг қўлидан омон чиқиб келиб турибди. Билдинг.

Сўнг... бир ажойиб ўйинқароқлик ила (гўё барча ўша нохушликларни) «Волва» ойнасидан чирт этказиб тупуриб ташлаб, қўшиб қўйди:

— Бу ғироту қолган умр — фойдага қолиб турибди-ку.

— Буюрсин, — дедим.

— Раҳмат, — деб миннатдор қараб қўйди у. — Ле-кин ростини айтсам, кўзлари куйиб ортимда ҳиқиллаб юрган кўзирчалар ҳам аллақанча. Билмайдик...

— Сотинг дебми?..

— Ҳа-да, дарди харина дегандай...

— Чиндан кўз қиймайдиган хили экан, — дедим.

— Қиймаганда нима, бир темир-да, — деди мени ҳайрон қолдириб.

— Унда, нега «лойлаб» юбора қолмайсиз?

Олим акам қувлик ила кулиб қўйди:

— Менам анойилардан бўлиб қолмоқчимасман.

— Тушунмадим.

У энди шарақлаб кулди:

— Ҳозирча бозорга соляпман! Кўз-кўз қилиб, таранг қилиб юриппан. Обдан кўзлари куйиб, ўпкалари шишсин, ана ундан кейин... пул топиб, ақл топмаган бир лақмасига ўтказвораман.

— Ие, ҳозир нима девотувдиз? Шундан бошқа нима бор деб... — Мен ҳалитдан ичим ачиб,

машинанинг момикдан-момик ўриндиқларига, йилт янги (улар чиндан бу оламники эмасдай эди!) анжомларига қараб қўйдим. Ўзиям пошшои машина экан, юрган сари бир лаззат топасиз. Бизнинг шу алмисоқ йўллардаки бир товус, бир эрка кийикдай сузиб боряптими, у ёғини қўяверинг!...

Акам хўрсинди:

— Очиғи, холам ҳақлар. Дунёга келиб, бир ошиён тикламаган, бошига бир бошпана куриб, бир ерни ватан тутмаган одам — одамми! Мен ҳов илгарийёқ ният қилиб қўйганман, эсон-омон қайтсам, Яккабоғдаги кўрғонимиздек бир кўрғон солай, жой қилай, деб. Номимиз қолмасаям, нишонимиз қолсин, авлодларимиз қолсин! Қолаверса, отам раҳматли юртга қайтинглар, юртни ватан тутинглар, жигарлардан ажраманглар деб... васият этганлар.

Иккимиз ҳам жим қолдик.

Машина катта тупроқ йўлда ортидан бир олам оқ тўзон қолдириб, ўзи ўша тўзондан қочганча ғизиллаб бораркан, акамни билмайман-у, менинг кўзларим ёшланиб келиб, ичим остин-устун бўлиб кетди. Кўз олдимда эса, ўша ўзим билган, болалиқдан таниш вайрона — холамгиларнинг Яккабоғдаги валонгор кўрғонлари — томлари очик, деворлари қор-ёмғирларда нураб-емирилиб тугаёзган ўша уйлар турардилар. Бу улар ташлаб кетган ошиён эди...

Очиғи, сабрим етмади.

— Қаёққа боряпмиз, ўзи? — деб юборганимни сезмай қолдим.

Олим акам ўгирилиб қараб, жилмайиб қўйди. Лекин жавобга ошиқмасди. Топ-чи, тополмадингми, шаҳар берасанми, деб ҳазиллашадиган бир алпозда эди.

Мен эсам, ичим қизиб, шаҳар беришга-да, тайёр эдим.

У тушунди:

— Аввал анув — кўчага тушган қайрағочли ёлғиз мозорга, сўнг сутчиникига ўтамиз. Зўр янгиликлар бормиш.

— Қайси, боғларингиз пастидаги ўша қайрағочзоргами? — дедим юрагим бир орзиқиб, — шунча жой туриб... ўша йўлга тушибдими?!

— Кимдан хафа бўласан, дуди-фиғонинг чиқиб? Бало келса ҳўлу қуруқ баробар ёнгай, бу ер мозор, бу ер бозор деб ўтирмагай ҳеч ким. Худонинг хоҳлаши. Қолаверса, дунё кўрсанг — биласан, бу ернинг мозор ўтмаган бирор жойи қоптими? — деди у.

Мен уни тушунгим келмай қизишдим:

— Қандай халқ эдик? Ким бўлиб боряпмиз?! Оталаримиз нон ушоқ тушган ерни ўраб, мозорот этиб, оёқ бостирмаган халқнинг болалари... бугун ким бўлиб ўтирибмиз! Томошабинга ўхшаб?..

Олим акам ўгирилиб, юзимга синчков боқди:

— Тузуксану, — деди, — газетангга ҳам шундай деб ёзавурасанми, ўтказишадими?

— Биладан, ўтказишмайди, — дедим тўнғиллаб, лекин тилимнинг учидагини юта олмадим, — Индамас экан деб... топтайверадиларми... азиз жойларни?

— Нимасини айтасан, бу ернинг етти қаватигача азиз-ку, тегиниб бўлмас жойлар-ку, — деди у ҳам.

— Улар эса, хор қилиб кавлаб ётиптилар, кимларгадир шаҳар куриб...

У йўлдан кўзини узмай аллатовур хўрсинди:

— Адам раҳматлининг ҳар гаплари бир ҳикмат экан. Бу ерга келиб, манави алғов-далғов қурилишларни кўриб, тушунгандай бўляпман. Авлиё эканлар.

— Шу ҳақдаям... гапириб эдиларми?

— Башорат қилган эканлар, тавба, — деди у ҳамон менга қарамай.

— Нимани? Шу зилзила, бузилиш-кўчишларни-я?

— Ҳа-да. Оллоҳдан кўрқиш керак, кўрқмай қўйганларнинг ўрнига бутунлай бошқа қавмни келтириб қўйиши ҳеч гапмас. Бизнинг ҳам тўзиб кетганимиз бежизмас, ўғлим, дер эдилар,

тавба...

Бўлади-ку шундай маҳал: ўртага ҳеч гап-сўз, юракка эса қил сиғмайдиган кезлар — ҳозир шундай бир ҳолга тушган эдик.

Аллавақт жим қолдик. Бу орада машинамиз кўча ёқасида омон қолган катта бир садақайрағоч (ниманинг касофати урган — у қуриб қолган, чангалдарахт каби турарди) тагига келиб, секинладию ўз тўзонида қолиб кетди. Бу оппоқ тўзон худди қиёмат белгисидай бирпасда бизни кулранг сояси билан ўраб, бир мав-ҳумот оламида қолдирган, ҳатто қуёш юзини тўсиб қўйган эди. Ол-а, йилт янги машинаси ўлди десангиз-чи! Ўн кун ювганда ўз ҳолига келмас. Яна уни сотармиш. Бу йўллардан уч марта ўтсин, кейин кимга сотаркин!..

Тўзон тарқаб, кулранг соя ҳам устимиздан кўтарилди.

Бор экан-ку ёруғ олам!..

— Сен ўтириб тур, мен ҳозир, — деганча Олим акам машинасидан тушиб, қайрағоч тагида баққолсупа қуриб олган одам томонга кета бошлади. Сигарети тугабдими деб ўйлаб, мен тушмай кўя қолдим. Кўриб турибман, у ҳеч нарса олгани йўқ, лекин икки оғизгина бир нарса сўради ёхуд илтимос этди. Чол ҳам кўна қолди. Қайрағоч тагидаги ариқдан ҳатлаб ўти-боқ қайбир янги уйнинг ҳандағи ёқасига бориб чўн-қайишди. Баққол юзига фотиҳа тортди-да, нимадир ўқий бошлади: билдимки, тиловат қиляпти. Этларим ўз-ўзидан жимирлашиб кела бошладилар! Олим акам ўз кўрғонлари ўрнини босиб ўтиб кетолмай... оталари ҳаққига бир калима Қуръон тилоат қилдирмоқда эди. Шунчалик эслаганига шукр, инсоф берганига шукр, ёдга олиб қўймайдиганлар қанча-ку...

Кейин чолга кўярда-қўймай қоғозга ўралган бир нарса тутқазиб қайтаркан, у Олим акамни алқаб дуо қилиб қолди. «Эшонпоччамнинг арвоҳлари қўлласин... Сен сийлабсан, Аллоҳ сийласин сени» дегани ярим-ёрти эшитилди.

У эшикни кенг очиб, жойига енгил ўтирди ва машинасига калит солатуриб:

— Танидингми? — деди аллақандай камгап тортиб.

— Шўтми? — дедим мен ҳам юрагим жиг этиб.

— Шўт, — деди у кўпориб, ҳандақлардан бир четга суриб ташланганча на арралаб олинган, на кесиб жойланган дарахтлар мазоротига ўкинчла қараб (Қоралари ўрик, кумушранглари баҳайбат ёнғоқ туплари экани шу ерданоқ билиниб турар эди!).

— Эсиз ёнғоқзорлар, — деди кейин, — биз болалигимизда шундоқ эди, экилганига қанча бўлган экан?

Мен бу ёнғоқзор оралаб ўтган анҳор ёқаларидан кўзиқорин терганларимни эслаб, ғалати бўлиб кетдим: ҳаммаси кўз ўнгимизда йўқликка кўчиб бормоқда эдилар.

— Кўрғонларизниям... суриб ташлаб бўптиларми?— ёдга соладиган ҳеч нарса қолибмадими, демоқчи бўлдим.

У сассиз-несиз бош силкиди, лекин ўзи ўша ёқдан кўз узолмасди (ахир кўз очиб кўрган-таниган ватанининг сувратини киши кўз ўнги — хотирасидан ўчириб ташлаб бўларканми! Бир туман ортида бўлса-да, туравергай-ку ўзига чорлаб!)

— Ҳатто анҳорни ҳам-а? Кўмиб юборишибдими?— дедим мен азда-базда тушишга интилиб.

— Етти авлиёнинг еттита мазоридан биттаси қолмабди-ку, — деди у.

— Шошманг, — дедим мен унинг елкасидан силкилаб, — ўша боғингиз пастидаги ёлғиз мазор, қайрағочли мазор етти авлиёнинг бириники эдими? Унда китоблар-чи, эшон бувамнинг китоблари-чи? Чикмабдими? Анув гаплар... бекор эканми?

Олим акам менинг соддалигимдан кулди. Машинасига ўт олдириб:

— Мен сени нимага опкетяпман?! Ўша хазинани кўрсатгани-да! Қолаверса, Този тоға қақирганлар, — деди илжайиб.

— Қандай тоға? — дедим тушунолмай.

— Тозиларнинг тозиси, ўзинг билган сутчи, — деди у «Волва»сини жилдириб.

Менинг каллам айланиб, эсим тескари бўлаёзди: қандай тозиларнинг тозисию қандай сутчи? Кимни айтяпти у? Анқовсираб қолибман.

У хатосини фаҳмлаб, шошиб сипоришлади:

— Ҳе, биз тоғани шундай атаймиз. Азбаройи суйиб! Хизматларига беш кетиб!.. У кишига етадигани йўқ бизда. Ҳозир пенсага чиқиб, пақир киши панада деганларидек сутчилик қилиб юрибдилар-да.

— Ўша одам-а? Илҳом сутчи-я? — дедим тасаввур эта олмай.

Олим акам очилиб кулди:

— Сен у одамнинг одамовилигию кигиз шинелига ишонма. Бировларга тарки дунё қилиб, оқликдан топганига яшаб юрган дарвеш бўлиб кўринар. Лекин у асли — зўр одам. Олим одам. Шу миқ этмай ғимирлаб юришида ҳам қилган ишларини кўрсанг эди. Ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, хатто олимларнинг тушига кирмаган ишни қилиб, бир уй китоб йиғиб қўйибди.

— Китоб? — Китоб менинг жоним-ку, ҳайратланиб қарадим.

— Ҳа-да. Ҳар бири гавҳарга тонг нодиру ноёб китоблар... Тиллага алишмайдиган хиллари.

— Йўғ-е, китобфурушлик ҳам қиладилар эканми?— дедим хаёлим қочиб.

— Айтдим-ку, бу одам бутун бир институт олимлари қиладиган ишни адо этиб қўйибди. Шу кўч-кўчларда чиққан эски китобларни сўраб олиб, сотиб олиб, қидириб топиб, бир ерга йиғибди. Тирноқлаб де-гандай... Ишонасанми, бир уй гавҳар йиғиб қўйибди!

Энди менинг ичим ғурмишлаб кела бошлади:

— «Кув-кув», «беркит-беркит»да девор ичию тоқилар устига яширворилган, кигизга ўраб қўмиб ташланган китобларни-я? Унда... унда Сизларнинг китоб-ларингиз-чи? — дедим вужудимга тушунуксиз бир титроқ тушиб. Назаримда шунинг дараги билан келгандай кўринарди Олим акам.

— Бўлмаса-чи! Ўшаларам Қанғлидан топилган-да. Китоб тўла сандиқ чиққанини хабар қилишгандаёқ бориб сотиб опти. Сандиқларимизни кўрдим, китоб-ларимизниям. Қилт этмабди. Бир қават намати тўкилиб тушибди-ю, ўзига жин ҳам урмабди.

— Қаердан чиқибди? Ўша ёлғиз мазоротданми?

— Ҳа-да, Оллоҳ шунча йил ўша мазоротда сақлаган экан. Гард юқтирмай.

Шу тоб Султонмурод акамнинг хўв анув хати, менга тайинлаган гапи беихтиёр ёдимга тушиб, ғалати тортиб кетдим: э, вох, тоза ғафлат босган экан-ку бизни! Ахир кўмилган китоблар қаердалигини ёзган эди-ку акам. Мен билардим-ку! Уйлар бузилиб, ҳамма кўча бошлагач, ўрнига дўмлар туша бошлагач ҳам нега ғулғулага тушмадим? Тамом унутдим? Нима бўлди менга? Нима чалғитди? Қайси шайтон ёзғирди мени? Омонатлар бир ёқда қолиб, қай ўтқинчи ишлар, ҳою ҳаваслар кетида чопиб юрибман? Аслида уни топиш мендан лозим эмасмиди? Им-м...

Менга алам қиларди. Йўқ, уни қаёқдаги бир сутчи чол, ишига пухта чол топгани эмас, қараб туриб, бурнимнинг тагидаги нарсани олдириб юборганим, у хазина бировларнинг қўлига тушиб кетгани, ўзим масъулиятсиз одам бўлиб чиққаним алам қилар эди.

Тағинам Худо асрабди. Иймонли бир одамнинг қўлига тушибди. Бизнинг иймонимиз шунчалар сушт эканми?

— Унданам бурун сен зўр янгиликни эшит. У киши шажара қоғозимизни топиб қўйганмиш. Етти пуштимиз битилган нарсани, — деб у қалай, мирзо укам, дегандай қараб қўйди.

— Тоғам айтганларича бораканми, — деб юбордим мен, — йўқолиб битмаган, бировларга ўтиб кетмаган эканми?

— Яна келсангиз кўрасиз, кўп нарсаларни аниқлаб қўйдим деяпти. Шунга кетяпмиз, — деди Олим акам мақтаниб. Чиндан у ғурурланса, мақтанса арзирди. Мен уни хушламай юрибман, эски қилмишларини эслаб, неча вақт йўқ бўлиб кетганидан ҳадиксираб... У бўлса, тоза омади чопган чиқиб қолди-ку!

— Сўради-ми, у бизнинг ўша Улуғхўжа бувамиздан қолиб келаётган шажара эканми? Қозилар муҳрлари босилган, хужжат ўрнига ўтадигани эканми? Ёки?.. — дедим ижикилаб.

Олим акам бир нарсадан шодумон бўлган кезлари йўлга қарамай қўядиган, ҳали ёнидаги одамнинг елкасига қўлини ташлаб, ҳали машинасининг ғир-ғир шабада уриб ётган ойнасига ястаниб олиб, гап сотишга тушадиган одати бор экан, ҳозир ҳам шу ҳолга тушиб борар эди.

У тилини бир ажойиб тоқиллатди:

— Йок, сўрамадим. Борсагоқ кўрамыз. Балки ўшадир, балки бошқа. Лекин шажара қоғозлармиш, бир-бирига уланавериш, ёпиштирилавериш сарғайиб кетган.

— Қайтариб беради эканми? — дедим ичим қуриб.

Олим акамнинг юзига бир нима соя ташлаб, сўникиб қолди. Ўзи чуқур тин олиб:

— Ҳе, — деди аллақандай ўксик тарзда, қолаверса, ўз устидан кулгандай. — Кошки биз ўша нарсаларнинг чин қадрини билсак. Бугун қувониб, эртага унутиб юбормасак. Тайин ошиёни йўқ мендай одамнинг қўлида йўқолиб-негиб кетганидан ўшанақа фидойилар қўлида бўлгани ҳам тузук. Нима дединг?

— Нега, оборсак ойим еру кўкка ишонмай асраб берар эдилар, — дедим излаганимиз топилганда қўлдан чиқиб бораётганига юрагим ачиб.

— Ҳа, дарвоқе, бу гапинг ҳам тўғри, бораверайлик-чи. Лекин чол осонликча бера қолмас. У шунақа кўхна нарсаларнинг жинниси бўлқопти пенсага чиқиб, — деди у нимагадир хаёли кочинқираб.

Бу орада илгариги файзининг урвоғи ҳам қолмаган Чўлпон ота гузарига етиб борган эдик. Мастуба опанинг дўкони очик, тол тагидагию анҳор бўйидаги чойхоналар, бозор жойида, баққолу атторликлар ёпилмаган, фақат ҳеч зоғ кўринмасди. Кимсасизликдан ҳатто соялар мудрарди. Фақат дарахтлар узра ғувлаб учган асалариларга ташлаб кетилгандек эди бу гузар. На эгасиз бир ит, на адашган бир кимсани учратардик. Расталар остида ёлғиз мусичаларгина (гўл бўлиб!) ризқ излаб юришибди. Ҳатто бир вақтги бозоргоҳга ўрганган гала чумчуқлару сўфитўрғайлар ҳам гузарни ташлаб кетган эдилар.

— Ие, — деди Олим акам хуши бирдан жойига келиб, — мен ошнинг харажатини шу ердан оламан деб юрибман, бу ерда гузар ўлиб бўлган-ку.

Эсиз, илгариги гузар деб ўйлаган-да. Чиндан ҳам илгари бу ерда учта чойхона бўлиб, учаласига уч тоифа одамлар йиғилишар эди. Миртўхта амакиникига қариялар кириб, қаймоқхўрлик, нахотшўракхўрлик қилиб, гаплашиб ўтириб кетишса, анҳор бўйидаги чойхонага сатта зиёлилар, шаҳардан чиққан меҳмон-изломлар киришарди. Қодир бойваччанинг чойхонасига эса тамоми ошхўрлар, норинхўрлару хасипхўрлар тўпланиб, эртадан кечгача анув шайтон сувини хуш кўргувчилар аримасди. Ўша шайтон сувларнинг касофати урдими ё бошқа воқеа содир бўлганми (аниғини ҳеч ким билмайди!) бир кеча шу чойхонада хизмат қилиб юрган югурдак бола девдай одам — чойхоначи Қодир полвонни ухлаб ётган жойида чопиб ташлаб, ўзи гум бўпти. Нима олган, нима қайси бўлган — ҳеч ким билмайди. Жинқарча ўспирин шундай ишга қандай дов этган, қайси юрак билан жазм этган — ақл бовар қилмайди. Лекин эрталаб келишса, полвон чопиқлик, болта ҳам ўша ерда ётганмиш. Шу-шу чойхонадан файз кетувди. Энди бу аҳвол...

— Физза Новзага ўтиб кела қолайлук? — дедим.

— Юр, ўтсак ўтиб келайлук, икки бирдек одам шўппайиб кириб боормайлук қарияникига, — деди у ҳам.

Кетдик. Энди унинг бир қариянинг кўнглини оламан деб ошнинг масаллиғини излаб юриши, ҳамма ташвишларини (ёлғизлигини ҳам, беватан-беошиён эканини ҳам) унутиб, ўтганларнинг шажарасини излаб қолгани мени ажаблантирмоқда эди: Тавба, тириклар туриб, нечук бу ўтган аждодлари билан қизиқиб қопти? У қоғоз унга нимага керакки, вақтини ҳам, йилт янги «Волва»сини ҳам аямай манави ўйдим-чуқур йўлларга солиб юрибди? Ундан кўра, ёлғиз

жигаринг — акангни суриштир! Ошналари, товкасидагиларини топ! Кими бор, кими йўқ, жилла курса, мендан сўра! Юзинг куюк, тилинг боғлиқ бўлса ҳам... Чиндан-да, нега фик этмайди у ҳақда? Сўраб қўймайди?

Менинг эса, қандай гап очарни билмай — ичим тошиб боряпти, гупириб боряпти. Гапнинг мавриди ҳам, қалови ҳам кела қолмайдики, ўзим сўз очсам... Калламда нукул бир сўз, бир ҳикмат айлангани айланган (қаердан келди билмайман): шажарангни улуғлигидан ғурурлангунча, уларга нима бўлган — билсанг-чи, ким қолди, ким йитти — суриштирсанг-чи, уласанг-чи ришталарингни!

Мен баъзан ўзим ҳайрон қоламан, ёши бир ерга етган қарияларга ўхшаб, (худди Нусрат поччадек!) мушоҳада қила бошлайман. Гўё ичимда оқ-оппоқ, митти бир мўйсафид ўтиргандек, воқеаларга у ҳукм чиқараётгандек. Ҳушим жойига келиб, баъзан этларим жимирлаб кетади: наҳот руҳим шунчалар қари?..

3

Этни олдик, ўша темир мезанали тепанинг орқасидаги ёлғиз хонадонга етиб бордик ҳам мен бу ҳақда сўз очолмасдим. Ростки, андишадан ҳам бурун номус кучлилиқ қилмоқда: бу-шундай акангизга хиёнат қилиб, ўзингиз қаёқларда юриб эдингиз, деган билан баробардек туюлар эди. Кошки ўша тарихларни билмасам!

Сутчи жигарларини кўргандек, боши бир ерга етиб (!) азбаройи тўлқинланганидан каловланиб қолди.

— Эй-й эшон болалар, хуш кепсизлар, хуш кепсизлар, бизнинг кулбаи вайронамизга, — деб кучоқ очди, сўнг бизни қўйиб, ойимларни сўрай кетди. — О, у Яккабоғу Каттабоғнинг хонадонлари. Ҳамма ҳар ёқларга кўчиб, Чўлпон отанинг сут бозорлари ўлуб, мен не эски мижозларимни йўқоттум! Ким қаёққа тушти — қаерда ошиён тутти — билмасман! Бизни бозор бирлаштириб турган экан, оқлик ришта бўлиб турган экан! Далалар ўлди, сойлар кўмилдию не-не говмушлар сотилиб, сўйилиб ришталар узилди, оқибат кетди, водариғ! Шу сут, шу отлик қанча халқни боғлаб туриб эди-я. Ўртага қаердан шу зилзила тушди, қай гуноҳларимизга Оллох у кунларни кўп кўрди, хотиржамликни ўртадан кўтарди? Шунинг ўзи бўлса кошки эди: ўрнимизга кимларни опкелмоқда, қандай қавм келмоқда? Ўз еримизда ўзимиз бегона бўлиб қолмасак эди!

Қария (ёки менинг кўзимга шундай кўринмоқдадир) илгаригидан хийла чўккандай, чўккан сари хушрўй тортиб, нурли бўлиб қолгандек эди. Аммо қани унинг илгариги даврлари — жун чакмону жун қалпоқда, елкада обкаш, обкашнинг икки илги тўла қўша-қўша сут бонкалар, уларни кўрдим демай юрганлари! Йиллар у ҳайбат, у салобатни олиб, ўрнига оқ яқтакли хушрўй бир қарияни қолдириб кетгандек эди. Умр шунақа эканми?

У дуои фотихадан ҳам бурун тўрдаги қозикда Қуръон жилди билан осиглиқ турган аллақандай йўл-йўл матога кийдирилган найсимон бир нарсани (сурнай десам, текис теша дастадек, бошқа нарса десам, бир томони пучқоқ) курси устига олиб қўйди-да, биз қистаб қўймагач, ўз ўрнига чўкди. Дуоси ҳам қадам етди, бало етмасин қавлида, қисқа бўлди. Сўнг:

— Яхши, келдингларми? Йўллар очилиб қопти-ми?— деди ҳол-аҳвол сўраб.

— Очишибди-очишибди, бу гал тепадан ўтиб яланг-да қолдирдим, ҳеч ким тегмайдиган жойда, — деди Олим акам.

Қария тинчиб, маъқуллаган бўлди.

— Ҳайтовур-ҳайтовур, қандай ўтасизлар, қандай кетасизлар, деб хавотирда эдим. — Сўнг ҳалиги олган нарсанинг сикма боғичини бўшата бошлади. — Танияпсизми, эшон бола, мана бу мато, мана бу табаррук нарсани?.. Кўзингизга иссиқ кўринмаяптими? — деди Олим акамга қув нигоҳ ташлаб.

Олим акам кўзи чакнаб (шу эканми, дегандек), ичи ҳаприкиб қараб турибди-ю, бир нима дея олмаяпти.

— Эслай... олмадим,— деди ниҳоят хижолат чекиб.

— Балким-балким...— деди қария таскин бериб, — у пайтлари ёш бўлгансиз.

Олим акам ютинди:

— У киши раҳматлини олиб кетишганда... мен ойимларнинг қўлларида эканман. Бу нарсаларни... ўша воқеадан бир кун олдин кўмиб келишган экан.

— Оллоҳ ҳафиз-да, дунё неча айланиб, қанча жойлар текисланиб битди. Ўзи сақлайман деган нарсаси қилт этмай турибди! Ваъдаси ҳақ-да Оллоҳнинг. Қуръон китоблари тафсилларнинг орасига қўйворилган экан, бир чеккаси сал эзилганини демаса... мана, тортинг Мақсудхўжам.

Мен бир бошидан тортиб боряпман, узун уйнинг тахмонига етди ҳам (ўртадаги шалди роқ қоғоз ҳар вароғи бир-бирига шунақа текис уланган, шунақа нозик сирачланган эдики, санаб адоғига етолмасдим) туганмас, ҳали ярми сутчининг қўлида найга ўхшаб турарди. У кўрдик, бу билан иш битмайди.

— Ё раббим, — дея ўрнидан туриб, Олим акамга буюрди, — энди сиз бу ёққа қараб тортинг, ҳовлига тушаверинг-чи.

Акам эшикни очиб юбориб, ҳовлига тушиб борди ва улкан куроқ варраклардан қолишмайдиган, лекин бир-бирига туташ, ҳаммаси икки ён бошидан тушган чизиклару гир айланачалар билан, жимжима ёзувлар ила тўлган нарсани оча кетди. Улар орасида бўш ҳалқалар ҳам, тугамаган чизиклар ҳам кўринар, бу нимаси — ақлимиз етмасди биз гумроҳларнинг.

Сутчи эса ковшандоз тепасида ўнг қўли белида, ўзи ярим букчайганча Олим акамга:

— Ҳа, тортинг, эҳтиёт бўлиб тортинг. Қуруқшаган нарса бу, йиртилиб-нетмасин, ҳийла кўтаринг, — деб буюриб турарди.

Ниҳоят шажаранинг боши ҳам чиқди. Унинг аввали акамнинг қўлида, адоғи менда эди. Олим акам ҳовли ўртасида, барра пиёзми, бир нарса сепилган гулхонанинг бир чеккасида мажҳул алпозда турибди. Ҳайратининг адоғи йўқ. Мен эсам, икки тахмон ўртасидаги тоқчага тиралиб, қўлимизда салқи матодек лопиллаб турган нарсага, унинг бир-бирига уланиб кетган ҳалқаларию битикларига қадалганча қолганман. Қараб туриб, ваҳм босиб келяпти: шулар бари — пуштимиздан ўтганлар эканми? Келиб-келиб энди бизга қадалибдими? Биз ҳам шулардек йўқликка қараб кетгувчилар, ўтиб битгувчилармизми?

Шажаранинг адоғидаги бўш қоғозни ушлаб турган қўлларимдан бир ғалати жимирлов-титроқ туриб келяпти: шу йўқликка кетиш учун чопиб-улоқиб... елиб-югуриб юрибмизми? Бу дунёга келишимиздан мурод нима эдию нималарга бино қўйиб юрибмиз? Мақсад шу шажарани тўлдириш — ҳалқани давом эттириш холосми ё ўтганларга тенглашиш, бир қарич-тўрт энлик бўлса-да улардан илгарилаш, бу ҳаёти дунёга келиб-кетувнинг маъносини англашми? Нега келиб-кетмоқдамиз — шуни англаб етмоқми? Ўзи ўтганларнинг тирноғига арзирмиканмиз? Ногоҳон шу саволдан — титраблар кетдим. Қулоғим ҳам том битган экан, очилиб — атроф-жавониб, дунёнинг турфа овозларидан шанғиллаб кетди!

— Ҳой, Мақсудхўжам — Саломпамнинг ёлғиз тойлари, эсингиз оғмасин. Ваҳм ҳам босмасин, — дерди сутчи қўлини сермаб, мени имлаб. — Бу сизларнинг шажарамас, неча пуштингиз ҳам эмас. Бу ёққа келинг, мен тушунтирай, наматнинг устига ташлаб келаверинг, — дерди у ўзи ковшандоздаги кавшини олиб, остонадан бир амаллаб, шажара қоғозга тегинмай ўтишга чоғланаркан, менга ниманидир илинмоқдайди.

«Тавба, — дейман ўзимдан ўзим хавфсираб, — бу бизнинг шажара қоғозимиз бўлмаса, у бизни нимага чақиртирди? Олим акамни нимага ҳовлиқтирди? Нимага келиб ўтирибмиз?»

Мен бориб қариянинг қўлтиғидан олгунимча, ўзи остонадан ўтиб, зинага тушиб борди.

Кейин акамнинг олдига қараб юрдик. Чол ўзида йўқ даражада очилиб кетган, кафтлари-ла сарғайинқираган, ширачу моғору қадим китоблар ҳиди ўтириб қолган қоғозни текислаб, уни ўпиб-тавоф қилгудек бир ҳолатда акам томон ошиқаркан, ҳаммадан бурун унинг қўлидаги — бош қоғоздаги нарсани тушунтирмоққа шошарди. Сандикдаги улуғ китоблар орасидан чиққан бу нарса — Эшон почча, у кишининг муридлари ёмон кўзлардан асраб, кигизларга ўраб беркитган нарса — бизнинг шажарамиз бўлмаса, нима экан? Нимага азизлаб яширишди экан? Сўрагим келиб, тилимнинг учида турибди, лекин чолнинг ҳайбатими, нимаси босиб, ташимга чиқара олмаётирман. Унинг мана шу ўнгдан чапга қараб ўқиладиган, очкичи ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган ётиқ ҳарфларни ҳам ўқий олишидан, эскичага катта олим эканидан ҳайиқибми, тортиниб турибман. Унинг олдида мендай мухбир одамнинг ҳам тили тушовланиб қолган эди. Аммо акам мендан олдинроқ ўзига келиб улгурган экан:

— Ажаб гапни айтдиз-ку, тақсир? — деди энди у ҳам қариянинг шунчаки таржимон эмас, катта олим эканини тан ола бошлаб.

— Ажабланманг, бўтам. Бу ундан улуғроқ нарса, — деди чол қош қоқиб. Унинг қошлари ўсиб диккая борганини ва унга-да оқ оралаганини яққол кўрдим.

— Узр, биз ўзимизга тегишли деб... — деди Олим акам у ёғини айта олмай.

— Балки нариги сандикдан у ҳам чиқиб қолар. Лекин бу... унданам улуғ нарса: силсилаи шариф! — деди чол ўрта бармоғини кўкка аллатовур нуқиб. — Тушундиз?!.

Олим акам елка қисиб, бош тўлғади ва хижолатга ботиб деди:

— Биз омилар нима — шариф, нима — улуғ — қайдан билайлик! Сиздан эшитиб турибмиз.

— Эшитиб, кўриб турганиз — шунинг ўзи катта давлат. Билмай ўтаётганлар қанча, ғофил юрганлар қанча. Шукр қилинлар Оллоҳгаки, кўрсатибди, билдирибди. Балки Сизу бизни тўзитаиб кўйгани, ўрнимизга тамоми бошқа қавм келиб ватан тутаётгани, ёлғиз мазоротларимиз устидан-да йўллар тушиб, унда-бунда мана бундай хазиналар, ҳикмат китоблари чиқиб қолаётгани бежизмасдир. Ўзига яраша ҳикмати бордир буларнинг ҳам, — деди чол ва хаёли бир ёқларга қочиб бораётганидан ўзи ҳам таъсирланиб, бош тўлғаб кўйди-да, мақсадга кўчди. — Ҳа, дарвоқе, мана бу улуғ ҳалқада ким турганини билармисиз? Албатта, билмагайсиз. Яқинроқ келинлар, — деб у менинг тирсагимдан тутиб, ўзи томон тортиб кўйди. Чиндан силсилаи шариф деб аталмиш нарсанинг бошланиши ажойиб эди: ўртада катта ҳалқа, ундан тўрт ёққа тўрт чизик чиқиб, тўрт ҳалқага бориб туташган, гўё ўртадаги тенгсиз куёшу чор тарафида тўрт тўлин ой ундан нур олиб тургандек эди. Усиз булар ҳечдек, у билан тирикдек эди. Ана шу икки чеккадаги ҳалқалардан икки ёнга қараб, чизиклару ҳалқалар тушиб борган ва беҳисоб ҳалқаларга уланиб кетган эди. Бу нимаси, ёлғиз сутчи билмаса, биз анграйиб турардик. Худди гунг-соқовдек, Оллоҳнинг оми бандаларидек...

— Ҳаммаси мана шу зотдан бошланади. У Оллоҳнинг сўнгги расули ва элчиси, бизнинг пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламдурлар. Булар чорёрлари, буниси Ҳазрат Али куёвлари, буниси Абу Бакр қайноталаридир. Бу тарафдагилар у кишидан тарқаган зоти шарифлар, буниси эса Ҳазрат Али каррамаллоҳу ваҳҳаҳу зурёдларидан чиққан уламои шарифлар, авлиёлардир. Шу боис силсилаи шариф аталгай. Ўша асри саодатдан буён шу улуғ шажарадан ўтган кубро зотлар, валийлар, карамли шарифлар киритилган экан бу силсилага. Не бахтки, унда мен ўзим кўрган бир зотнинг табаррук номларини ҳам топдим, ўқидим. У киши бу силсиланинг сўнгги ҳалқаларини тўлдириб турибдилар, валлоҳи аълам. У зот Сизнинг падари бузрукворингиз Абдурахим эшон поччам эрурлар, укам, — деди у овози аллатовур ўзгариб келиб, ҳам кўзлари бир ғалати тусга кириб. Афтидан сутчининг кўзларида ёш ҳалқаланиб борар, қийик кўзи ёхуд киприклари қилт этсаёк у томчига айланиб, дув тўкилгудек эди.

— Ё раббий, — деди акам ўзини тамом унутиб, — шундай эканми?! Бор эканларми?! Қани, қаерида, бир кўрсатинг, устоз. Биз гумроҳлар-да кўриб кўяйлик, билиб кўяйлик, — дея илтижо этишга тушди, ўзи ихтиёрсиз равишда шажара қоғозни-да ўрашга, чолга қўшилиб ўша ҳалқани

топишга ошиқарди.

Чол ҳам мутаассир бир ҳолда:

— Ҳа, ўранг. Ўраганда ҳам эҳтиётлаб ўранг: бунақаси ҳар куни топилавермайди, — деб тайинлар, бизга ўхшаб шошиб қолган эди. — Балки олимларда-да йўқдир бундай тўлиғи, барча валийлар териб киритилгани. Ҳа, ҳа, у киши куйи томонда, сўнгги қоғоз, сўнгги ҳалқаларда битилганлар. Мақсудхўжам, сиз ҳам қарашиб юбора қолинг, эшикками, бир нарсаларга, илашиб-нетмай қўя қолсин. Аяган кўзга чўп тушгандай, шунча асралган нарса йиртилиб-нетмасин.

Нихоят ўраб-ўраб, ўша ҳалқага етдилар. Сутчи (хотираси зўр экан) айтган ҳалқани бир қарашдаёқ таниб, «мана, у кишим» деб ушлаб олди ва қарангки, ҳалқа ичидаги ёзувни бинойи ўқий кетди:

— Абдурахим хўжа қози Абдураззоқ эшон ўғиллари, минг икки юз етмиш саккиз ҳижрийда таваллуд топмишлар, мударрис, қозикалон, Бешоғоч даҳаси.

Олим акам ҳам, мен ҳам сутчига ялт этиб қарадик. Ном ўша, нисб ўша эди-ю, мавзе ўзгача эди!

— Бешоғоч? — деди акам қаддини шажара қоғоздан кўтариб. — Қанақасига?

— Шунақасига, — деди қария ҳам мийиғида сирли кулиб, кейин хужжатнинг қолганини ҳам ўрашни буюриб, хонтахта ёнига — боя ўтириб енгил фотиҳа қилган жойига қараб юрди. — Ўзингга шукр, кўрсатган кунларингга, билдирган ҳикматларингга шукр, — деганча оёқларини ёзиб ўтиргачгина жавобга оғиз жуфтлади:

— Ҳайрон қолувингиз табиий. Сиз асли таги — келиб чиқувингиз Қоратошдан эканини, замоннинг зайли билан Яккабоғга чиқиб қолганингизни қаердан биласиз. Сиз кўз очиб ўша кўрғонни кўргансиз, ўша ерда туғилгансизлар. Фариб эса, бу тарихнинг бир чеккасини эшон поччамни Сибириядан ола келатурганимда, Тангритоғга ўтказиб қўймасимиздан бурунрок ўзларидан эшитганман. Умрларининг сўнггида санга у кишини кўриш, жилла курса, хизматларини қилиш насиб этган бўлса, айтмадилар-да? — деди кутилмаганда у акамни сенсирашга тушиб ва унинг тош қотиб турувиданми, нимадан шубҳага бориб.

Чиндан ҳайрон қоларли эди: оёғидан ўт чақнаб, белида куч қайнаган кезлари қай даргоҳларда ишлаб, не мамлакатларни кезиб чиққан, пайдар-пай топшириқларни кўрдим демаган, керак бўлса, ўлимларга тикка борган, сарҳадлардан не номларда, не қиёфаларда ўтиб юрган одам... қариб пенсага чиққач, тил ўтиргувчиликни ҳам қўйиб бизнинг томонларга келиб қолиши, бировнинг ташқарисида туриб, сутчилик қилиб юриши, ҳалол пешона тери — оқликдан қолгани билан умргузаронлик қилиши, буларга ўхшаб уруғ-аймоқларини излаб қолмаслиги ғалати эди. Мана энди билса, китоб жинниси экан. Сутчиликни ҳам қўйиб, бузилаётган кўрғонлардан (кимнинг тоmidан, кимнинг уриб юборилган токчаси орасидан) чиққан қадим китобларни йиғиб юрган экан. Шунақиб бир уй китоб йиғиб қўйибди. Устига устак йўлга тушган қайрағочли ёлғиз мазордан чиққан сандиқлар дарагини эшитиб, қурувчиларни енг учида хурсанд этиб, ҳаммасини ўз уйига ташитиб олибди. Мана энди битталаб саралаб, рўйхатга олиб ўтирибди. Яна унинг орасидан чиққан мана бундай нарсаларни шарҳлаб ўтириши, эгаларини топиб хабар бериши қизиқ эди. У ким? Олимми, дарвешми ё эсини еган чол? Шунчаки умр ўтқараргами бу ишлари ё жиддий? Ҳамма эшон почча кабиларнинг номини аташдан хайиқиб юрган маҳалда у нима қилибди? Сибириядан олиб келиб, Тангритоғга ўтказиб қўйганмиш. Қай юрак билан у шу ишни қилдию қайси журъат билан мана бу силсилаи шарифларни топиб, йиғиб юрибди? Жони нечта бу чолнинг — билолмасдим. Олим акамдай одамга қандай ишониб бу гапларни айтмоқда? У ахир сотиб қўйиши ҳам мумкин-ку?..

Ё мен ўлгудек ваҳимачиман, ё лақмаман.

Сутчи чол бизга қараб мийиғида кулимсираб ўтирар, Олим акам эса, эси оғиб, силсилаи шарифнинг бояги ҳалқасига тикилиб қолган эди. Мен унинг кўзларида ёш кўрсамгина унинг

софлигига, поклигига, илгариги йўллардан қайтганига ишонмоқчидай унга тикилардим-у, нимагадир ўша ёшни, ҳалқа-ҳалқа ёш босган кўзни кўра олмасдим, тавба.

Бу кўтир дунё, бу серғалва, ҳеч нарсага арзимас ҳаёт уни шунчалар сўқир қилиб қўйган эканми?! Ё мен, ё у — иккимиздан биримиз адашувда эдик. Чол эса, гўё кекса ҳакам эди.

8. ХОЖИМ НИМАГА ИНТИҚ? **ёхуд муаллифга аён тарихлар давоми**

Енглари тирсакка қадар шимарилиб, ариқ бўйига чўнқайган Мирзахўжа ҳожимнинг хаёли қирғоқдаги майсалару самбитгулларнинг оқиш-ипилтириқ илдизчаларини ўпиб ўйноқлаган сув ҳам қолиб, тамоми бўлак нарсага қочган эди.

Сувдан ҳам тоғ-тошлардаги муз-қорларнингми, қуюн-изғиринларнингми захри келиб тургандек, уфурмоқдадек. Лекин ҳожим буни сезмасди. Қолаверса, қачондан буён офтобда турган жўмраги турна бўйнидан-да узун обдастасини ҳам унутган. Томлару нокзорни ошиб ўтиб, боғ адоғидаги девор сархокига мингашганча қолган ғариб қуёшдан... (ғариб ҳам дейиш маҳол, ниятига-да етганидан ял-ял ёнмоқда балки!) кўз узолмайди. Бунга сари кўзлари ёшланиб-ёшланиб келади, қуёш ҳам чаплашиб, минг бўлакка бўлиниб кетаётир.

Ҳатто осмонда қанот қоққан қушлар-да кўзлаган манзилларига ета олмайлар: сарҳад оша билгайлар. (Албатта, Оллоҳнинг изни билан). Ҳатто тоғларда сув ичган булутлар-да, пастга эниб водийларга суза билгайлар: сарҳад оша олмайлар. (Албатта, Оллоҳнинг изни билан: шамолга буюрилмаса, шамол ҳайдамаса, қаёққа ҳам бора олмайлар?!)

Ҳатто ўша кўхна қуёш-да ўз низомидан чиқмай сарҳад оша билади, у диёрларга ета олади. Албатта, Оллоҳнинг изни билан...

«Бизда аср вақти тугаб, шом тушмоқда. Уларда-чи? Чошгоҳдан ўтиб, пешинга етгандир?.. Бир вақтнинг ўзидан улар ҳам, биз ҳам кундан вақтнинг ҳисобини олмоқдамиз. Лекин қани дарду ҳасратларимизни айтолсак, билдиролсак. Биз уларга, улар бизга. У ёқлар тинчроқдир деб қаерданам жўнатдилар уни? Ўзимизнинг мусофирлигимиз етмасмиди? Қизимизни-да, оталар юртида мусофир қилмасак? Ҳоли нима кечди экан?...»

Қариянинг ичи сидирилиб, ўксиғи бўғзига келди. Кўксининг аллақасери ачишар эди.

Ногаҳон кафти обдастанинг илиқ бандига тегиб, ариқ бўйига нима учун чўнқайгани ёдига тушдию ўзидан ўзи уялиб хижолатланди: дарвоқе, ношукр-лик нечун? Ҳаммасини Ўзи кўриб-билиб турибди-ку. Ҳаммаси имтиҳон-ку? Бандасининг сабрини синамоқ-ку!

Ҳар галгидек шаҳид халифанинг фарзанди аржумандларига васияти ёдига тушди: «...Таҳоратни чиройлув-чиройлув қилиб, камолига етказинг. зеро, намоз таҳоратда». Шундай кезде нималарга чалғиганидан уялди (Уялганда ҳам ўзининг холини кўриб-билиб турган зотдан уялди). Ва шу хижолатпазликдан қутулмоқ қасдида ҳам бисмиллоҳ ила кафтига сув олди. Ўзидан ҳам кўхнароқ (муштдек қоринчасига ярим коса сув кетиб-кетмайдиган, бўйнидан жўмраги узунроқ) обдастандан офтоб тафтини эмган жонбахш сув тушиб, вужудига тасвираб бўлмас бир ҳузурми, нимадир югурди! Беихтиёр:

— Ўзингга шукр, шу кун, шу соатларга етказганингга, юргизиб-тургизиб, ўзингга бўйин қўйдириб қўйганингга, шуларнинг барчасининг фаҳмига етказиб, керакли амалларингга андармон этиб қўйганингга шукр, — дея тили дуо-шукронада экан, таҳорат амалларини камолига етказиб адо этишдан ўзи ҳузур ола бошлади.

Чиндан ажойиб. Бунча ҳузур қайдан? Ихтимат ила кафтига олган сувданми ва ё унинг билагига бўйлаб чопқиллашидан? Балки офтоб тафтини эмган ажойиб сув кўкиштоб томирларию тагиданоқ сарғимтил тус ола бошлаган этларини ўпишидан келмоқдадур?

Ростдан ҳам ўша билақларини ўпиб-поклаб келатурган сув... тирсагига етганда яна баҳоли-қудрат жамланиб сўнг ариқдаги ўйноқи сувга сакрамоқда эди. Гўё гуноҳлари ҳам ўша томчилар

янглиғ оқуб кетмоқда эканлар, у қушдай енгил тортиб бормоқда эди.

— Гақ! — Ташқи ҳовлидан учиб чиққан ола ҳакка ўртадаги деворга кўнар-кўнмас шувиллаб сархоқ тўкилдию у ўтакаси ёрилиб, боққами-қаёққа учиб кета бошлади. Унинг узун қайчи думию чиройли ола қанотлариданам бурун бўйнидаги тўтиёга мойил қора бархат «ҳалқаси» ажойиб эди. Кечки қуёш нурида гавҳардайинми, аллақандай товланар эди. У шу хуркиб учиб кетувида ҳам нимадандир имдод бериб, сайраб борар эди.

Ҳожимнинг назарида ҳатто шу шақилдоқ олаҳакка ҳам ўзи зағизғон аталмиш юртларни эсга солиб, келмоқ бор-у, кетмоқ йўқми, кетганлардан ким хабар олгай, демокчи бўлар эди. Чиндан унга нимадир бўлмоқда: ё Ёдгормурод неварасининг дарагини эшитгандан бери ўзида йўқ ичкиб бормоқда, ё бўлмаса, бу нимадандир имдод-белги. Ишқилиб, мохпора-Маҳфузагинаси соғ-омон бўлсин.

У юз-қўлларини артиб, белбоғини елкасига ташларкан, ўшал юртдан довон ошиб келиб, ҳозирда оёқёзди тариқасида жиндек мизғиб кетган азиз меҳмонларини эслади. Ахир ҳазилми, кимсан неварагинасининг акачаси, бир ҳовлида ўйнаб катта бўлайтурган той бола — Акбаралини ола келишибди! Бағрига босиб, бошларини силай-силаё, бўйларини хидлай-хидлай эси кетди. Данагидан мағзи ширин дегандек томирининг томирчаси — неварасининг хидларини туйгандек бир ерларга етди! Энди ўзини бир ров кўрса, кўриб ўлса, армони йўқ эди. Ахир ўзлари жудо бўлган диёр — ота юртда улардан ҳам бир уруғ пайдо бўпти-ку! Илой, туп қўйиб, палак ёзсин! Ўзларидан кўпайиб, у диёрларда ҳам чироқларини ёқиб ўтиришсин. Илой, то қиёматга қадар шажараларини бардавом этдиришсин. Бир калима-бир калима бўлса-да, Қуръон ўқиб, ор-қаларидан савоб юбориб туришсин.

Ишқилиб Оллоҳ мохпорасини қўшгани билан қўша қаритсин. Ботур қуёвининг ҳам у диёрга йўлларини оча қолсин, мушкулларини осон эта қолсин.

Зағизғон беҳуда сайраб ўтмаган экан, боғ деворига мингашган кун унинг ортига чўкиб улгармай (унинг бир чеккаси қон талашган кўздек кизариб турар эди, тавба!) ташқи дарвозада биров чақирди.

— Бой бува? Ҳой, ким бор?

Ҳожимнинг юраги бир орзикиб тушди. Назарида келгувчи бежиз эшик қоқмаётгандек, бир мужда ила дарвоза тагида тургандек эди. Ё унинг феъли шундай нозук, ё ботин кўзи бор: баъзи нарсалар олдиндан белги бериб қолгай. Мана ҳозир ҳам дарвоза тагида турган одам... ўша ботин кўзига аввало отлик бўлиб, қолаверса, тоғ-тош ошиб келган сафар кишиси бўлиб кўринмоқда эди. Нега — ўзи тушунтириб беролмасди.

— Лаббай-ёв, мана, боратурмизов, — деб ташқарига шошилган эшик оғаси ҳечқанча ўтмай қайтиб, қаршисида қўл қовуштирди.

— Дуои-салом экан, ҳожи буво, — элликни қоралаб, ёши бир ерга етганда шу ташқарида уй-жой, бола-чақа қилиб, рўшнолик топган бу одам садоқатда тенгги йўқ эди. Сидқидилликда ҳеч ким унинг олдига тушолмасди.

— Хушвақт бўлғай, кимдан дединг? — Мирзахўжа бойнинг хаёли салом эгасига қочди: ким бўлуви мумкин?

Қай пуштидадир қозоқлар билан туташиб, яна ажрашиб кетган эшик оға икки гапнинг бирида «ҳов-ҳов»лаб, баъзан «ой-бай»лаб кўярди. У сўрашни-да унутганидан аzza-базза хижолат чекиб, эгилди. Кепчик юзи чечак тошган каби қизариб-бўзарди ва ростига кўчди:

— Фаромуш этибманғўй...

— Меҳмон-чи? — деди бой хушёр тортиб, — Опкирмадингми? Нон-чоё қилардинглар, кутлуғ уйдан куруқ қайтмасди.

— Унамадиғўй, таксир. Шошиб турган эканғўй.

— Эсиз, — деди қариган сари кичкина тортиб, чуваклашиб боратурган бой, бошини сараклатиб, — аввало насиба кўшмаган, лекин Алимат ука, бизнинг эшикка келган одам...

эсингда бўлсин, куруқ қайтмаслиги керак, барокат кўтарилгай, билдинг.

Алимаат икки букилди:

— Хўп бўлгай, ўтағаси.

— Кейин келган одам яхши суриштирилгай: ким, қаёқдан, қай томон борадир.

Алимаат бош кўтармай ўша сўзини-да қайтарди:

— Хўп бўлгай, ўтағаси.

— Сизларга унамаса, тушунарли бировни чақирмак лозим.

— Кечиргайсиз, бой буво. Қайтарилмагай, Сиз айт-ганча бўлгай.

— Хўш, нима экан дединг? — Мирзахўжа хожи энди унинг эгилган сари кўксидан қорнига тушиб борган кўлларига каради, ўша қорнида чирмашган кўлларида бир нарсанинг сўрғичланган учию шокилалани ипи кўринарди.

— Мана, ўтағаси.

У оч жигарранг кепак қоғозга жойланиб, сўрғичланган мактуб экан. Албатта, шўролар кўлида қолган ота юртдан. Бошқа ёқники бўлса, охонжомасию қопчиқлари зўр бўлгич эди, йилт янги бўлиб, йилтирагич эди. Бу кепак қоғозда эди.

Лекин кепак қоғозда бўлса-да, ҳожининг кўзларига оловдек кўринди. Қоғозидан тортиб, сўрғич устига урилган муҳру бошлама крилл ёзувларига довр... Ҳар куни келавурибдими бундай мактублар?! Кимдан экан?

Ялт этиб, шу қиш бошида Аҳмадбек ҳожимникида берилган зиёфат, шу зиёфатда таништиришган қиличдек адлу райҳондек хушрўй йигит ёдига тушди. Сафедхонада таржумон экан. Тилининг ширинлиги, муомаласининг гўзаллигини айтинг. Ўзининг кўркамлиги-чи, қиз бола бўлиб туғулувига-да бир баҳя қолгандек. Шу йигит Аҳмадбек ҳожимнинг авлоди бўлиб, баланд доирадаги ҳар турли қабулу кузатувларда қатнашар, баъзи хориж сафарларига-да олиб кетишар экан. Унинг бировга айтолмайдиган дардидан хабардор Аҳмадбек ҳожим четга чорлаб, қулоғига шипшиб кўйди:

— Шу жиянчамиз яқинда ота юртингизга сафаргами, бир нимага боргай. Бироз тургай ҳам. Агар ўнғай хизматлар бўлса, йўқ демас...

Воҳ! Бу нима? Тонг-сахарларги нолаи илтижолари натижасими?! Оллоҳ ўзи қушойишкор, қушойишини беришими?! Қани эди, Маҳфузасининг дарагини билиб берса? Ёлғиз ўзи нима қилди, қай ерларга бордию қайдан паноҳ топди?

Кейин мавридини топиб ўшал суксурдек йигит — таржумон жиянчага Аҳмадбек ҳожим икковлари илтимос этишган, ризолигини олиб, дуолар қилишган эди.

Хайралашар маҳал эса:

— Топсангиз бергайсиз манавини, кам-кўстига яратсин, — деб бир ҳамёнча тутқазди. Бўлагини эса: — мана бу — харажатлар учун. Узоқнинг иши, бусиз бўлмагай. Қайтишингизла маълум этинг. Албатта, ширинкомаси ҳам бўлгай, ўғлим, — деди.

Йигит «қайдам, қайдам»лаб зўрға олувди. Ўшанданмикан? Мирзахўжа хожи ширин умидла мактубнинг юзига қараб кўйди.

Хатга кўзи ўтмай (қарангки, у битиклар мактуб юзасига тушиб қолган қора кумурсқалардек ғимирлар-у, жилиб кетолмас эди, тавба) юзига яқинроқ олиб келибгина таниди. У араб имлосида эди. Шунда-да, барибир улаб кетолмади. Жуда майда эди ёзуви.

Шундагина эшик оғаси ариқнинг у бетига ярим эгилиб, изн кутиб турганини кўрди ва:

— Эй Алимаат, неча қайта айтаман, қадингни ғоз тут. Мўмин мўминга ҳеч маҳал юкинмагай, сиғинмагай.

— Эшитдим, бой буво. Узр, бой буво, — деб у тисарилганича яна букилиб борар эди.

Мирзахўжа хожи унинг содда ҳам самимийлигидан жилмайди ва шу жилмайиб, бир бурда юзига нур ёғилган куйи буюрди:

— Қизинггами, ичкаридагиларгами айт. Мени кўзойнагимни ола чиқсинлар.

— Ҳозир-да, ўтағаси. Ҳозир-да, бой буво, — дея ташқи ҳовли томон йўрғалади, сўнг остонадан ўтмайлаёқ ўшакда укасини ерга кўйиб, ўзлари сакронғич ўйнайтурсан кизларини чақирди, — Ой-бай, ҳай Хатчаёв, чопчи бунда! — Кейин буюрди. — Ичкарига югур, Эшонотангни теразаларини олачиқ!

Хол олиб, кизара бошлаган қора гилос тагидаги ёғоч каравотни ҳоли билиб, ўша томон юра бошлаган Мирзахўжа ҳожим Алимат қозоқнинг кейинги гапидан жилмайиб кўйиб, отасининг бетига анграйганча қолган кизалоққа далда берган бўлди:

— Отин бувингга айт, кизим, хат кўрар эканлар де, билиб обберади.

— Билдим-билдим, айнагиз, — деб кизалоқ ичкарига чопқиллади.

Хижолатга ботган Алимат қозоқ эса, бўйнини ичига тортиб елка қисди:

— Мен нима депманғўй?! Кўзни теразаси бўлмай не эканғўй?

Неча муддатдан сўнг Мирзахўжа ҳожим кунградор каравотнинг тўр томонида, неча қават кўрпачалар устида ёлғиз ўзи устозини кутган муллаваччадек хатга тикилган куйи қолган эди.

У биринчи сўзданоқ мутаассирланиб, бўғзига иссиқ бир нарса қадалган, кўнгли бузилиб кетган эди. Пешонасига довр жимирлайтурсан бир мутаассирликни зўр-базўр енгиб, кўзлари сўзлар кетидан чопишда давом этар эдилар:

«Ҳурматлув ва иззатлув Мирзахўжа ҳожии отамизга етуб маълум бўлсунким, камина қандайдир бир ширинкомалар илинжуда эмас, билъакс, Ҳожии тоғамизникида берган лафзимиз устидан чиқмоқ қасдида илтимосингизни удаламоқ ва у жигарпорангиз Маҳфуза бонунии излаб топмоқ, жилла қурса, дарагинии билмоқ учун кў-ўп уриндум. Бу ерга бизнинг диёр Тангритоғдан кўчиб келмиш кишиларнинг маҳаллаларига ўтиб, хабарлар юбориб, кў-ўп тонуқли кишилар орқали ул мусофиргинани излатиб кўрдум. Дараги учун харажатни аямадум. Топилса, ширинкомалар борлигинии-да эълон эттум.

Ҳожии бува, маъзур тутгайсиз. Сизни жудаям қувонтурадиган хабарлар топилмади. Аввалисига бир умидлу излар топгандай бўлиб эдум. Сарҳаддан ўтолмай қолган куявингизнинг меҳрибондан меҳрибон холаларии бор экан. Аввал ўшаларникига тушиб, ўшатларда турган экан. Сўнг у ердан ҳам бош олиб чиқиб кетганча қайтмабди. Ҳануз изинии топишолмайду.

Лекин улар топишолмаган Маҳфуза келинни (Сизнинг жигарпорангизми-бошқами, аниқлаганимча йўқ!) изинии мен топгандайман. Шундай отлиқ мусофир келинчак эски шаҳарда турар экан, шифохонага тушиб қолган деган хабарлар топдик ахийри. Аммо бориб суриштирилса, бўлак одам бўлиб чиқду. Бир оёғии оқма бўлиб ётган, уни-да кесмакка ҳозирлай турган экан-лар — қўймадилар олдиға. Номии ҳам бўлак — Маз-лумами, Марғубами экан. Ноумид шайтон. Яна суриштирамоқдалар. Қайтгунимча бирон хабар топсам, албатта, омонатингизнию дуоии саломларингизни жигарпорангизга етказгайман, иншааллоҳ. Тополмасам, маъзур кўргайсиз, Ҳожии буважсон. Менинг қайтар вақтимга оз қолмоқда.

Жигарпорангизни Аллоҳ ўзи ҳифзу ҳимоясида асрасин ва Сиз ила бу дунядаяқ кўриштирамоқни насиб этган бўлсин, илоҳим.

Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳии ва барокотух.

Аддои Ёқуббегингиз.

1968 йил, наврўзи. Тошканди азим».

— Насиб этсин, илоҳум, қиёматга қолдирмасун. — У шивирлаб илтижо қиларкан, киртайган кўзларидан шашқатор ёш думалаб, қувалашганча қай бири мўйлаби тагидан сизиб лаблари орасида йўқолар-да — қолар, қай бирлари чувак юзининг бўртиғидан тўғридан-тўғри оқ соқолига сакраб, ундан нимчасии олдиға юмалар, уни нам этиб бормакда эди.

Унинг ярасии янгиланган, мана, нечанчидир марта ич-ичидан туганмас бир ўксик босиб келиб, ўкрамакка яқин қолган, аммо ўкрай олмас (ахир у ўкраса — бошқалар нима қилади, бўзлайдими?! Бўзламакка йўл очсинми?!), бунга сарии юм-юм йиғлар, йиғлайвериби шишиб борар, шишиб боргани сарии ўзи кичкина тортиб кетмакда эди.

Чунки у ўзидан ўтганини ўзи биларди. Бу ишда ёлғиз ўзи айбдор эди.

Ҳа-ха, ўзидан ўтди. Бир ҳафталик келинчакни эрига топшириб қўя қолмай элдан бурун бир ишончлув кишига қўшиб, ота юртга жўнатмакка шошди. Бу нотинч диёрда бир кор-хол бўлишидан кўра ўша ёқни авло кўрди, тинчроқ билди. Куяви ўтолмай қолуви тушига кириш тугул, ўйлаб ҳам кўрмаган эди. Ўша ўйламагани олдига келиб турибди. Энди додини кимга айтсин?! Нолаи афғонини ким эшитсун?! Қаердан ҳам ўша Ботур уларнинг кўрғонини қора тортиб келди? Шул ертўлада жон сақлади? Кирмаса, сақламаса, шу кўргиликлар йўқмиди? Не қилсин, Аллоҳнинг хоҳлаши, ёзмиши шу бўлса? Пешонаси шу қадар шўр эканму?

Ўзинг кечир, эй буюк эгам. Ҳаммасини Ўзинг кўриб-билиб турибсан. Не ҳол рўй берган бўлса, Ўзинг воқифсан. Биз гумроҳлар нени ҳам билгаймиз? Ҳикматинг не — қайдан англаб етайлук! Фақат қизимизга-да яхшилик соғинуб топган гуноҳларимизни мағфират этсанг, бас, кечирсанг, бас. Уни-да шаръий никоҳидаги банданга етказиб, қовуштирсанг, хотиржамликлар ато этсанг, бас. Бизга бундан ортиқ иноятларинг на керак, караминг на керак!

У бирдан бир лаҳза, бир сония ичида вужудида аллақандай тинч-сокинликка монанд хотиржамлик ту-йиб, хушёр тортиб қолди.

— Дарвоқе, Мазлума дедими, Марғуба дедими? У шифохонага тушган мусофиргинани? Бировнинг заифаси, яқин-юқунларининг йўлини кутиб ётган мушфиқани? Анув меҳмон бола — довон ошиб келган тойчоқ билса керак, таниса керак ахир уни? Касалвандлиги, шифохоналарда ётишиними, нимани гапираётди эди-ку?

Чақиртирмакка сабри чидамай каравотдан тушиб, ташқи ховлига, ундан йўлакай овоз бериб меҳмонхонага довур етиб борди:

— Ҳой, той бола, меҳмон болам, қайдасан, менга қара?

— Шу ердаман, бой бува, — деб кемшиктой — Акбарали чопқиллаб тушиб кела бошлади.

— Шошма, эҳтиёт бўл. Қоқилиб-нетиб юрма. Сенга гапим бор, холос.

— Мана, келдим, — деди болакай кучоғига ийманиб кириб.

— Айт-чи, бўтам, — деди боланинг куракларини силаб-сийпалаб, — сен билган Ёдгортойнинг аяси... қаерда деб эдинг? Нима билан оғриган, деб эдинг?

Саритой уни бир оғиз гапиданоқ тушунди:

— Анув оқ машинада баннисага олиб кетишган эди.

— Нега оқ мошин? У қандай мошина? — деди қария аллақандай ваҳима босиб кела бошлаб.

Қай бир сезгилари у ўша бўлса-чи, мохпорамиз бўлса-чи, дерди.

— Ғизиллаган машинами, ўзи касал олиб кетадиган-да, — деди Саритой.

— Чақиритиб эдими? — деди қария уни сал тушуна бошлаб.

— Тоғам чақиртириб эдилар.

— Шунақа оғирмиди касали? Нима бўлган эди? — Қариянинг ўзи титрай бошлаган эди.

Лекин титраган қўллари билан-да боланинг куракларини силашдан тўхтамасди.

Бола бўйнини қисди:

— Билмасам...

Ҳали хориждан келган мужда хат таъсиридан қутулмаган қария тусмоллашга тушган эди:

— Анча бўлиб эдими, кўпдан ётармиди?

— Кўпдан эди, — деди меҳмон бола бирдан унга қўшилиб. — Ёдгор соғиниблар кетганди.

Қариянинг ожиз юрагимми — нима, титрамоққа бошлаган эди:

— Оёққинасига-чи, нима бўлиб эди, бўтам?

— Кимни? — деб дурустдан тушунолмади Саритой.

— Ўша опоқингни-да. Ёдгорни аясини? — деди қария калаванинг учини топгандек бўлиб.

Бола кўзини юмиб эшлашга уринди ва сакраб-ўйноқлади:

— Тўғри-тўғри, бир яра чиққан экан. Опоқбувим кўзьяра деб эдилар. Кейин оқади эканми?

— Субҳаналлоҳ, — деб шивирлади қария кўзларини юмганча, яхшиям меҳмон болани

кучоғидан қўймай тургани, орқасига кетса, нима тутиб қоларди. Сўнг ўзини ўнглаб, ўрнидан турди. Эшик кесақисига орқа қилиб, уни ўзига тортди:

— Оти-чи, оти, нима эди? Эслай биласанми, бўтам?

— Кимни... оти? — англай олмади болакай. — Кимни айтасиз?

— Ўша... Ёдгортойни аясини-да? Марғубамиди, Маҳфуза эдими? — дея олди қария.

Бола чиндан билмасмиди, боягидек елка қисиб, жим қолган, билмаганидан ўзи хижолатга туша бошлаган эди.

Қария тин олиб, нафас ростлади: саволни бу гал бошқачароқ қилди:

— Эсла, болам, уни қандай чорлашур эди? Масалан, ўша опокбувинг? — дея яна куракларини силай бошлади.

У эслади:

— Ҳа, кунпошшаму, ойпошшам дердилар.

— Яна? Яна-чи, қандай атардилар?

— Яна Марғу келиним — мангу келиниб дердилар. Нима эди, бува?

Эшик кесақисига суяниб турган бува эса бу вақт ҳолсизлана-ҳолсизлана пастлаб бормоқда, бўйи болакайнинг бўйига тенглашиб келмоқда эди.

Сўнггида у эшик кесақисига суянганча ўтириб қола қолди...

Эртасига Мирзахўжа ҳожи улар билан жўнарини эълон этди.

9. СИЛСИЛАДАГИ ОҚ ҲАЛҚА

ёхуд доруссалом

Биз шажара қоғозни яна ўзидай этиб, (мен текислаб турар, акам ўзига тортиб — най этиб) ўрар эканмиз, (унинг ғилофидан чиқиб қолган бир энликкина қисми — офтоб ургандек сарғариб кетган эди) ана шундан менинг ваҳмим келиб, вужудимни тушунуксиз бир мажхул кайфият ўраб келар эди: нима бу — ўтмиш қаърига кетган замон нусхими ё ҳавонинг иши? Ахир нур тушган эмас-ку унга, офтоб урган-да десак? Очик қолган қисмигагина етган. Демак, биз истаймизми-йўқми, ҳамма нарса сарғариб, унниқиб, чириб-тўкилиб, емирилиб боравуради. Титилиб, тўкилиб тушаверади. Боқий қоладиган нарса йўқ. Нарса борки, зах тортиб қурийди. Қуриб қовжирайди, қовжираб сарғаради, сарғариб юпқалашади, юпқалашиб тўкилади. Ва йўқликка кетади. Худди уйдан чакка ўтганидек, қадрли-қимматли нарсаларга нам тепчиб, зах уриб, моғор босиб, алоҳал чириб тушгани каби, куни битгани каби... Бу оламда боқий нима бор? Ҳатто шажара қоғоздан аллатовур бир ҳид уфурмоқда эди. Худди қипиқ ҳидига ўхшаш... Булар ҳам замонлар кечиши билан қипиққа, қипиқдан бўлган нарса яна қипиққа айланиб бораётгандек...

Мени ана шунақа мубҳам кайфият босиб келмоқдайди, ундан ўзимни олиб қочолмасдим, чалғитолмасдим. Нимага — тушуна олмасдим. Афтидан ё хаёлларимни замон қаърига олиб қочган мана бу шажара қоғоз, ё анави эшиги қия очик хужрадан уфуриб чиқаётган моғор аралаш эски китоблар ҳиди мени бу ҳолга солмоқдайди. Неча йил тупроқ остида ётган китобларми ва ё унинг эгаларининг тақдирими хаёлимни ўғирлаб, банд этган эдилар.

Сутчи (дарвоқе, у ҳамма кўчиб, гузардан путур кетиб, обкаш елкалашни бас қила бошлаган, энди уни сутчи деб эмас, китоб жинниси деб аташ тўғрироқ эди), ишқилиб чол:

— Мен ҳозир, — деганича ўша ҳеч ерга ишонмайдиган китоблари тахланган хужрага кириб кетдию, яна нимани излаб қолди — билмадим, чиқа қолмас эди. Мендан ҳам камгап бўлиб қолган Олим акам эса, ўрайдиганини тезроқ ўрай қолмас, худди шажара қоғоздаги ёзувлардан бир нарса тушунадигандек ора-орадаги бир жойларига тикилиб туриб қолмоқдайди. Хат танийди шекилли деб... зехн солсам, йўқ, нуқул бўш — оқ ҳалқаларини санамоқда.

Дарвоқе, у нимаси? Нега бўш қолдирилган? Сутчидан нега сўрамадик? Сўрасак бўлармиди...

Атай ўрамни бўшатдим, у туби ила тақир наMATни ўпиб, узала тушди. Акам сезиб юзимга қаради. Менга ҳам шу керак эди:

— Нимасини санаяпсиз? — дедим.

Олим акам (жиян тоғага тортади дегани ҳақ рост экан!) Қўлдош тоғамларга ўхшаб, лабини ёйиб, сассиз кулди. Уни «оббо сен-ей, шуниям назардан қочирмадингми, узокқа борасан сен, узокқа» дегандай ҳам, «ақлинг етмаган нарсага бурнингни тикмасанг кимни кўнгли қолувди» деб ҳам тушуниш мумкин эди. Аммо тоғам ҳеч майнаомуз кулмасдилар. Буникида ҳам... йўқдай, ишқилиб тикилиб туриб ҳам сезмадим.

— Қизик, — деди у елка қисиб ҳам овозини бир қадар пастлатиб, — булар ҳаммаси ўтган замоннинг ўтиб кетган улуғлари бўлса, ўзи ҳам бундан эллик йил бурун тўлдирилган бўлса, ёнидаги бўш ўринлар нимага экан? Шуниси ғалати.

— Нимани айтасиз, анув очик ҳалқаларними? — дедим мен ҳам ютоқиб Ажаб, фикримиз бир ердан чиқаётди эди? Нима, улар — унутиб қолдирилган зотларми ё келажакда чиқадиганлари?.. Шу тоб ҳовлининг этагидами ва ё ундан ҳам наридами (нариси — деворнинг орти анҳор, анҳорнинг ортида чивифига ҳам биров тегмаган лагер бор эди!) ҳаққуқуш сайраб, унга бошқаси бошқа томондан — Қозокмозор деб аталувчи қайрағочзордан жавоб қила бошлади. Куппа-кундузи қуюқ дарахтларнинг қай бир шоҳидадир (албатта, ин қўйиб, уя қурган жойларига яқин бир ерда ўтирволиб) роз айтишлари, бир-бирларини чақириб-чорлашлари ғалати эди. Одатда улар кечалари алламаҳалга довури чорлаб, кечанинг сирига сир қўшувчи эдилар. Булар эса, вақт ҳисобини адаштириб қўйгандек куппа-кундузи қўшилув-қўпайув оятини тиловат этишар эди. Балки ҳамду санолари, тасбеҳотлари шундайдир. Ҳарқалай ҳозир буларнинг бир-бирларини кўмсаб чақирувлари, чорлаб-зорланишлари, «сен қайда, мен бунда»лашлари, куппа-кундузи қаро тунда адашган жигарғўшалар сингари овоз беришлари менга ёқиб тушмоқда эди.

Аммо, манави диёридан адашган акаларим нега бир-бирларини изламайдилар, чорлаб чақирмайдилар? Шу забонсиз қушларки, бир-бирларисиз туролмай ўз тилларида зори-нола қилганда нега улар жим, дунёни остин-устун қилиб бўлса-да, бир-бирини зор-интизор изламайдилар? Ё бунинг юзи шувит, кечирилмас гуноҳлари бормики?... Балки биз билмайдиган нарсаларни ҳам билар — шунинг учун жимдир?..

— Сен нима деб ўйлайсан?

— Нимани? — дедим дафъатан англаб етмай.

У энди тоғамларга ўхшаб беозор, (нега беозор, мени худди эркалагандек) мийиғида кулди:

— Маши бўш қолган жойларни-да?

— Кейин чиқадиган зотларга атаб қолдирилган, дейсизми?

Олим акамнинг кўзлари чақнаб кетди:

— Воҳ, балосан-ку! — деб юборди. — Топдинг-а! Менинг назаримда ҳам шундай! Атай қолдиришганов.

Юрагим дукурлаб кетди, ўзимнинг фикримдан ўзим қўрқиб кетган эдим:

— Башорат қилиб-а?

Эсим тесқари бўлиб бораётди эди. Чиндан ҳам ундай зотлар отилиб-нетиб, бадарғаю сургун қилиниб бўлган кезде қай бир тупканинг тагидан анқонинг уруғини топса мумкиндир-у, буларни топиш амри маҳол кунда — бу ғалати эди! Ақл бовар қилмас гап оғзимнинг бир четидан чиқиб кетган, энди ўзимнинг ваҳмим келиб, пешонамни совуқ тер босиб бормоқда эди! Уларнинг ўзи қандай тўзиб юрибди-ку, мен башорат қилиб қаёқдаги гапни гапиряпман?.. Балки манави эски туриш-турмуши, бола-чақасидан кечиб, якка-ёлғиз яшаётган, ҳукуматга ўтказиб қўйган хизматлари ҳам қолиб, обқаш кўтариб, сутчилик қилиб юрган, ўзини ибодатгаю эски китобларга урган кишидан сўраб боқиш керакдир. У киши билар ҳақиқатини?..

— Менам шундайми, деб ўйлайман. Илгаригилар кўп нарса билишган. «Башорат»

китобларини ўқишган. Биз нима биламиз, — деди Олим акам тан бериб ва аста бояги ишида давом этиб. Қўлимиздаги қоғоз шилдираб ўралар ва шу баробар димоғимизга моғор аралаш мозий ҳиди уфураётгандек бўлаверарди.

— Ҳарқалай сўраб боқиш керак, — дедим мен бояги билағонлигимдан хижолат чекиб.

— Устозданми? — деди у.

Мен сергак тортдим: бу одам унга қанақасига устоз бўлсин? Ё илгаридан биладимикан?

Мен бир қарорга келиб улгурмай хужрадан сутчининг ўзи чиқиб кела бошлади. Унинг қўлида найча қилиб ўралиб, икки томонидан қисқич қоғоз билан ўраб-чирмалган бир нарса бор эди.

— Узр, сизларни куттириб қўйдим. Қаерга қўйганимни фаромуш этиб, эй изловдим тунов куниям. Турган экан, Бобур ҳазратларининг ортларида, у кишининг «Воқеотномалари»га эш бўлиб, — деди сутчи, у «олтин сопли пичоғи»ни топганидан оғзи қулоғида эди.

Буниси чинакам шажарамиз эканми?! Чиндан менинг ичим тушиб бораркан, Олим акам энтикди:

— Бу ҳам ўша сандикданми, устоз?

Сутчи мулойим бош чайқади:

— Йўқ, буни манави мирзом, Мақсудхўжага илиндим. У султонлар кечмишию салтанатлар тарихига қизикади. Бир кун келиб Қодирийга ўхшаб, бирор китоб-митоб ёзиб қолса, асқотар, деб олиб қўйиб эдим. Шунақа сиёқи ҳам бор бунинг, — деб мени хижолатларга қолдирди: азбаройи икки юзиму қулоқларим лов-лов ёнарди. Лекин бу гап шу тобнинг ўзида бир чеккаси менга мойдек ёқиб турибди. Ростини айтсам, чоли тушмагур топди «касалим»ни. Бошқача айтсам, мендек «гап ўғриси»ни ўғирлик устида тутган эди у. Икки юзим чўғ бўлиб ёниши шундан эди.

— Биз эса, бу ёқда Сиздан бир нарса сўрашга илҳақ бўлиб ўтирибмиз, — деди Олим акам ҳайратланиб.

— Шунақами? Билсам жоним билан, жону жаҳоним ила, — деганича у биз томон юраверди, — шу бурҳон қоғозданми? Қозию қуззотлар муҳри босилган нарсадан-а?..

Мен тилим лол, аммо унисиниям, бунисиниям билгим келиб ичим тушиб турибди, лекин қани оғиз очилсам. Тағинам Олим акам дадил экан:

— Манаша оқ ҳалқаларни айтаманми? Нега бўш қолдирилган? Эгаларини аниқлай олишмаганми ёким?..— деди тусмоллаб.

— Ҳа-а, буми? — деди қария, сўнг жиддий тортиб қўшди, — Бунда ортикча нарсанинг ўзи йўқ. Ҳатто кемтиги бор, деб ўйлашга кўрқади одам. Ўшал бўш жойлар-да бехосият эмас. Менинг назаримда қиёматгача чиқадиган авлиё зотлар учун қолдирилган. Ҳатто мана, қаранг, Эшон поччамдан кейин ҳам битта бўш ўрин турибди. Демак, сизларнинг қай бир пуштингиздан яна бир улуғ зот чиққай. У ким бўлади, ёлғиз Аллоҳ билгай.

Қария шажара қоғозни сийпаб, кўзига суртгудек бўлиб гапиряптию назаримда у биз билган оддий сутчи эмас, жандага ўхшаш жун чакмонга ўралволган дарвеш ҳам эмас, жуда кўп нарсаларни билгич олим каби ҳайбатими, салобатими ортиб борар, «мана, нега бу одам ҳалимдан ҳалим, нурлидан нурли!» дердим ичимда. Ҳатто шу нарсаларни билди-я! Бу атрофда унга тенг келадирган ким бор?

Бунга сари савол халтам очилай-очилич кетай деб боряпти. Ўзимни зўрға тийиб турибман.

Ахийри чидай олмай сўрадим:

— Бундай авлиёлар... ҳар юз йилда бир чиққайми?

Қария ажабланганини яширмай мен томон ўтирилди:

— Нимага асосланиб... айтаяпсиз, эшон бола?

Мен ғудраниб қолдим:

— Шундай гаплар юради-ку, ахир.

— Юради-юради, — деди у бош силкиб. — Қолаверса, Аллоҳнинг ваъдаси бор: вақти-вақти билан ўз динини янгулаб, қувватлантириб тургувчи кишилар юбориб турилгай. Ҳар қавмнинг ўз ичидан.

— Пайғамбарларми? — дедим мен ҳайрон қолиб. Негаки...

Қария юмшоқ жилмайди:

— Биласиз экан. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин пайғамбар келиши тўхтаган бўлса-да, валийлар силсиласи то қиёматга қадар узулмагай.

— Қандай? — дедим ақлимга сиғдиролмай, — ахир борлари ҳам...

— Ҳа, борлари ҳам отиб битирилди, бадарға этиб йўқотилди, лекин, — деб секин ўз ўрнига — бояги фотиҳа қилган жойига қараб юраверди, — лекин бу асрадагина шундай бўлди, балонинг қаттиғи ўшаларга тушди. Бу ҳам Аллоҳнинг хоҳлаши, имтиҳони. Лекин бу улар қирилиб битди, орқаси кесак дегани эмас. Пошшолик пошшосиз қолмаганидек, бу силсила ҳам бардавом этавергай.

— Қандай? — Мен ҳамон тушуниб етолмасдим.

— Жуда осон, — деди сутчи ўз ўрнига чўкиб.

— Аллоҳ Муҳаммад алайҳиссаломнинг руҳипоклари билан барча умматларини таништирганида кимнинг кўзи ул зотнинг муборак кўкракларига тушган бўлса, олим, уламо, кимнинг кўзи бошларига тушган бўлса, салтанатдор — подшо бўлган, — қария майиндан-майин ҳам мулойим жилмайди, — мана, сизнинг кўзингиз ул зоти шарифнинг ўнг қўл бармоқларига тушганки, котиб-мирзо, қалам эгаси бўлиб турибсиз. Шунга ўхшаб, ҳамма ҳам бир нарсага эга бўлган ўша тақдирул азалда. Авлиёлар сираси ҳам узулмаслиги шундан.

Мен ниҳоятда ҳайратда эдим. Сўрамоқчи бўлган нарсамни чеки-чегараси йўқ, аммо ўзим лолман. Бўлмаса, сўрасам яна сўрагудекман: нега ҳамма муборак бошларию кўкракларига қарамаган? Бетавфиқ ўғри-каззоблар-чи? Уларнинг руҳи қаёққа қараган? Осонгина диндан қайтгувчи мунофиқлар-чи? Қотиллар-чи, жаллодлар-чи? У зотга қарамаганми? Билгим келадики, у ёғи йўқ.

Бу орада акам силсилаи шарифни ўраб, жилдига ҳам жойлаб улгурган, биз ўз-ўзидан илгариги жойимизни эгаллаб, қариянинг оғзига тикилган эдик. Ҳаммадан ҳам мен унинг ҳорғин, бироз қони қочган, аммо таг-тагидан ёқимтой бир нур тепчиб турган бетидан, ўзига ярашиқли майда ажинлар босган қабоқларию қисик кўзларидан нигоҳимни уза олмасдим.

— Шунинг учун ҳам ҳар ким пошшо бўлавермас, ҳар куни авлиё туғилавермас, бўтам, — деди у қўлидаги қоғозни дераза тоқчасининг бир четига қўйиб. Демак, ҳали-бери бериш нияти йўқ. Қанча писандаю насихатлар билан тутқазса керак қайтаётганимизда. Ҳозироқ бера қолса нима қипти, ичимни туширмай? Аммо меҳмонмиз, ўз иззатимизни билишимиз керак. Мен Олим акам бўлсамки, тилёғламаликлар билан бўлса-да, ичим қуриган нарсани сўраб олсам. Мен унақамасман, тортинчоқнинг тортинчоғиман. Мендан муҳбир чиқиши ҳам даргумон, яна ким билади. Ахир Лавҳул-Махфузда битилгани бўлади эмиш-ку.

Қолаверса, мен Олим акамнинг қозон-товоққа уннагани чиқишини кутиб ётибман. Ёлғиз қолсам, ўзим билардим, сутчи амакидан нималарни сўрашни: Сиз бу акамни қайдан биласиз? Фақат оталари — Эшон бувани танирмидингиз ёким илгаридан салом-алигингиз борми? Нега устоз деяпти? Бир идорада ишлаганмисизлар? У бир қанча йил бедарак кетиб, қанча мамлакатларда «ўйнаб келгани»ни, ҳозир чулчут хотинидан қочиб, сўққабош яшаб юрганини-чи, биласизми? Ўзиз-чи, ўзиз? Шунча илмингиз, хизматларингиз билан нега ҳамма қатори юрибсиз? Нега қариганингизда бировнинг ташқисиди туриб, сутчилик қиялпсиз? Тарки дунё қилган одамлардек? Ахир иссиғингиз бор, совуғингиз, (иссиқ жон!) ётиб-нетиб қолишингиз бор?

Сўрайверсам — сўрайдиганларим адоқсиз. Лекин Олим акамнинг олдида тилим тушовлик — миқ этиб оғиз очолмаяпман. Ундан истиҳола қилганимданмас, йўқ, баъзан унга ишонмай,

шубҳаларга тушиб кетаман: кўзимга илгариги Олим акамдан ҳам қувроқ, ундан ўн чандон ўтадиганроқ бўлиб кўриниб кетади. Нега шунақа — ўзим тушунолмаيمان. Яна бир қарасанг биб-бинойи — ҳамманинг устида ўлиб-кутиладиган одам бўлиб қолади. Мана, ҳозир ҳам:

— Айтмоқчи, устоз, ошни харажатини қип келгандик, гўштни ари таламасидан қозонга олов ёқвора қолай-а? Паловхонтўрадан кейин суҳбатиззи олармиз, майлими? — деб қолди.

— Ия, ҳали шунақами? Сизларнинг шарофатингиз билан қора кўчқорнинг ёғида бўлган палов ерканмиз-да? Насиб-насиб. Савзи-тахтаю пичоқларни олишворай унда, — деди сутчи ўрнидан туришга унналиб.

— Йўқ-йўқ, сиз уринманг, ўзим топиб оламан. Фақат мухбир-мирзонгиз оловига қарашворса, бас, — деди акам бежирим туфлигини кия-кия.

Мен ноилож кўзғола бошлаб эдим, қария билагим устига юмшоқ кафтини қўйиб, «Сиз бошлай туринг, ҳозир чиқади мирзом», деб кутқариб қолди. Бошим осмонда, қайтиб чўкдим. Акам эса, «яхши-яхши»лаб чиқди.

Сутчи ҳали билагимни қўйиб юбормаган, мен эсам у момикдайн нарсаинг хуш тафтидан болақайдай эриб борар эдим. Қария ўзини яна ҳам яқин олиб, билагимни аста-аста силаркан, кўзларимга тикилиб қолган эди. Ниҳоят, акамни узоқлатиб:

— Ўбба, Мақсудхўжа мирзом-ей, шунақиб Фар-ғоналардан кўчиб келиб олдингларми, — деб қолди. — Бир чиройли иш бўпти, ўз ютларизга қайтиб олганиз. Саломпам бардам-бақувватгинамилар? Уйларни битириб, жойлашиб кетдингларми? Қизчаларимиз, келин қалайлар?

Мен жавоб бериб улгурмасдим:

— Тўнғичимизнинг тили чиқиб, кейингиси юриб кетди. Ойим ўшаларминан андармонлар. Ўтирибмиз: бошимизда бошпанамиз бор, қора қозонимиз қайнаб турибди, шуқр.

— Баракалла, обкаш кўтариб, сутчилик қилиб, оқликни орқасидан ўқитган эдилар. Илоҳим, ўша захматларнинг роҳатини ҳам кўрсинлар. Туп қўйиб, палак ёйингу шу мирзоликда қоқилмай-суқилмай Аллоҳнинг розилигини топинг, — деб дуо қила кетди, сўнг ҳеч кутилмаганда:

— Айтмоқчи, сўрайман дейман, сўрай олмайман, — деб қолди, — бунинг акасидан — анув ёқларда қолган қариндошингиз — ким эди, ўшандан дарак борми?

Ҳа-а, мана, нимага олиб қолган экан?! Юрагим дукирлаб:

— Султонмурод акамни... айтасизми? — дедим вужудимга бир титроқ тушиб.

Қария им қоқди:

— У шўттамиш деган гаплар юрибди?

— Юрибди, лекин ўзимас. Қуруқ миш-мишларга ўхшайди, — дедим бош чайқаб. Аммо Чаман акам уни излаб кетганича бадар кетиб бораётганини айтиб бў-лармиди!

— Кетганлар келиб бўлди-ку?

— Чегарадан ўтолмаган. Ўтолса, кеннойимни ташлаб қўймасди бундай, — дедим. Ўзим ҳам хайронман. Мулоҳазаларим ўқдай-ўқдай эди, қариядан ётсирамай айтиб юбораётган эдим.

Аммо кафтининг устидаги кўк ипакдек томирларини сийпаб, хаёлга берилиб кетган сутчи шошмас, мақсадини оча қолмас, бунга сари менинг гумону тахминларим тошиб борар, унинг дилидагини ўзим суғуриб олгим келаверарди.

— Нимага эди, амаки?

Қария ўзига келиб, ийманибгина қаради:

— Ҳарна қилса, эшон бувани кўриб қолганмиз, суҳбатларини олганмиз. Шундай одамнинг болалари тўзиб юрса, ачинади-да, киши.

— Нимасини айтасиз.

— Улар тўзигани тўзиган, булар қўним топа қолса бўларди. Арвоҳларини шод этиб.

— Қўйишармикан шунга?

Сутчи тушуниб, юзимга қараб қўйди:

— Лекин бу дунёда киши ўзини ўтга-чўкка уриб юравериши ҳам яхши эмас. Муросаи мадора ҳам лозим.

Мен ток ургандек бир сапчиб тушдим: акам бўлади-ку, шу гапга кўнарканми?! Нусрат поччанинг гапларини олмаган, бу гапни оларканми?!

Бироқ тилим ҳеч айлана қолмасди. Бундай қараса, ҳамма гаплари тўғри. Лекин акам — акам-да! Ҳамма у бўла олсин-чи!

— Мен уни биламан-ку, — дедим.

Қария хотиржам орқасига суянди. Кўзларимга ўша-ўша насихатомуз (худди мен — мен эмас, акамдай! Мени акам ўрнига қўйиб!) мулойим боқди: гўё мен кўнсам, у ҳам кўниб қоладигандек:

— Менам буларга азбаройи яхшилик соғинганимдан айтаётибман. Аввало, ўзи билади, лекин қачон Аллоҳнинг хоҳлаганимас, бандасининг айтгани бўлибди? Унинг китобига суянмаган одам ҳамиша доғда қолаверган.

— Қандай? — деб юборибман.

— Ҳамма нарса унинг китобида битиғлик, — деди қария маъноли жилмайиб. — Дўпписини олиб қўйиб ўйласин танасига. Дунё — дунё бўлгандан бери қанча фиръавнлар ўтди, Искандару Нуширавонлар кетди. Нега ҳеч ким адолатли давлат қуролмади? Халифаликлар ўтди, Андалусияда Абдуррахмонлар давр сурди, дорулмамлакат қурдик, деб. Лекин нега ҳеч бири асри саодатга ўхшаб келмади? Борми одил ҳукумат қуриб, даврон сурган бирон кимса, бу жаҳон айвонида? Ўйлаб боқмайдими, дарбадар кезгунча, мамлакатма-мамлакат ошгунча? Ҳижрат узилган-ку. Кўним топса бўларди, ёши ҳам ўттизни қоралаб бораётгандир, ахир?

— Шундай, — дедим мен Сутчининг (сутчи десам, олим экан-ку!) кўзларига қарай олмай.

— Гап шу, мирзом, — деди у бошқа эътирозу гап-сўзларга ўрин қолдирмай. — Аёли шўтга бўлса, дарагиям чиқиб қолар. Бир бош суқмай иложи йўқ. Эшон поччамнинг тегирмонга тушса бутун чиқадиган ўша ўғилларига илинган бир нарсам бор, — деб дераза тоқчасидаги бояги найча қилиб ўралган қоғозни ола бошлади. — Дараги чиқиши билан мана шуни етказасиз. Бу менинг сўзлариммас. Давлат қурган, қургандаям қотириб қурган одам — Ҳозиқ тўрамнинг «васи-ят»лари. Хоҳласин, насихат деб қабул қилсин, хоҳласин, ўзидан уч-тўрт қўйлак кўп йиртган одамнинг хулосаи умури мужоҳид деб билсин. Мана, кўчириб олинг-да, етказарсиз вақти билан.

— Кўчириб олиб? — мен ҳайрону лол қолган эдим. (Бояги гаплари — киши кўзига экан-да! Олим акамнинг олдида айтолмаган экан-да?) Лекин нега ўзини бера қолмаяпти — мана шуниси тушунарсиз эди. Журъат этиб-этмай сўрадим: — Ўзи-чи, мумкин эмасми?

Сутчи им қокди:

— Шуниси маъқул. — Кейин қўшиб қўйди. — Қолаверса, буни ёлғиз ўзизга ишондим. Биров билмагани маъқул.

— Хўп, хўп. Омонатдек экан.

— Бўлмаса, мен турдим, унга қарашиб юбора қолай. Сиз кўчириб бўлиб чиқарсиз. — Сутчи сандалга суяниб турди-да, ковшандозга тушиб, оёғига бир нима ила бошлади, сўнг Ҳизр нусхи урган чоллар каби ма-йин жилмайиб қўйиб, кўлининг орқасини белига ташлаб, энкайганча остонага қараб юраверди. Мен эсам титраб-қақшаб найчахатни очишга унналардим. Не умидла очсам... қай кўз билан кўрайки (мана, нечанчидир марта!) ўша ўнгдан чапга бошланадиган алиф, лом, мимли хат. Заммаю касраю фатхаларидан, думалоқ сукунларидан кўзим тиниб кетди. Бу белгиларни таниганим билан мен бояқиш қошки ўша белгиларни ҳаракатлантиролсам, очқичини тополсам.

Мана, нечанчидир марта ичим сидирилиб, ўзимдан ўтганини ўзим билиб турибман. Ўша нарса ичимдаги неча йиллик армонларни кўзгаб, уни аламгами, алам қоришиқ йиғигами

айлантириб, томоғимни ғип бўғганича бўғзимга қадалиб олган эди. На қайтиб кетади, на тошиб, отилиб чиқа олади. Чикса, енгил тортармидим. Тағин мен зиёлиман! Олди мирзо, мақтовли битикчиман! Ҳолим эса бу! Оталаримиз хатини ўқий олмасам! Нечанчидир марта таржимон излашга мажбур бўлсам. Айтишга-да, уяласан. Ўрнимдан тураримни ҳам, сутчига айтаримни ҳам билмасдим. Шундай нарса кўлга тушганда бундай ўтиришим... аламли, ҳам аянчли эди. Ўзимни ночордан ночор ҳис этиб кетдим. Ва шу тоб... бир нима китирлаб, деразанинг бир тавақаси очила бошладию Сутчи кўринди:

— Айтмоқчи, мирзом, токчада қоғоз бор, — деган жойда юзимга кўзи тушиб, ҳолу аҳволимни бир кўргандаёқ фаҳмлаб қайта бошлади. — Ие, ие, узр-узр, мирзом. Мен қарияни маъзур тутасиз. Хат эски ёзувимизда-ку. Мендан ўтибди. Фаромушхотирлик курсин. Айтиб турсам ҳам бўлади-ку.

У мени бир чеккаси хижолатларга қолдириб, бир чеккаси бошимни осмонга етказиб кириб келдию бояги жойига чўкиб буйира кетди:

— Анави токчада қоғоз ҳам, қалам ҳам бор. Олаверинг, тортинманг. Кўй берсанг, арқони билан бер, деганлар. Савоби тўлиқроқ бўлади, — деб кулди. Ўзи эса найча қилиб ўралган қоғозни кўлига ола бошлаган эди. Уни қаранг, шу муомалалардан кейин бояги аламармон, хижолатпазликлардан ҳеч нима қолмаган, ҳаммаси кўтарилиб битган эди. Мен дикка туриб, айтилган нарсаларни олиб келдим-да, бошладик.

Мана шу Илҳом домла айтиб туриб, мен ҳовлиқиб юракларим ҳаприқиб кўчириб олган ўгирма. Асли у кишида қолди. Ўзи эса, Ҳозик тўрамнинг қаламларига мансубмиш. Сутчи Масков учун ўгириб бера туриб, ўзи учун шунигина атай, ёмон кўзлардан яшириб, минг андишаю истиҳола ила кўчириб олган экан. Вақти келиб, Султонмурад акамга илинибди. Худонинг хоҳишини қаранг. Гўёки, Ҳозик тўрам Масков терговчилари учун эмас, Султонмурад акам учун ёзгандеклар. Ўқинг-а, Сиз ҳам...

«Эй бор Худоё, энди бу сатрларни ёзувчи ғариб қулингни кечиргайсан. Раҳмон ва раҳим сифатинг-ла мендан ўтган айбу гуноҳларни ўчиргайсан. Мажбурлик орқасида неки имонимга зид бир иш қиларга тўғри келган бўлса, ўзинг шоҳиду хабардорсан, ҳаммасини диним учун, уни кафтимида лаҳча чўгдек тутиб асрамоқ учун қилиб эрдим. Сенинг розилигингни топдимми-йўқми, ёлғиз ўзинга маълум. Мендан сўраб-иста-ётган нарсаларини чин-рост ҳолида ёзишга мажбурман. Улар Ернинг темир ўқлари бўлмиш тоғлар оралигидаги бу мамлакатда биз қандай инқилоб қилганимизни, шариятга асосланган ва ҳам замонавий мўминлар давлатини қурганимизни, унинг тарихини миридан сиригача ёзиб бермакни қистамоқдалар.

Мен уни дақиқ-дақиқига қадар, бирон нарса қолдирмай, ҳатто бизни янчиб ташилаш учун тоғ ортига келиб тушган ўн минг чоғли ёғий лашкарини қандай енгганимизгача ёзиб бердим. Албатта, нусрат сен томондан эди. Аммо улар буни қайдан ҳам билсинлар, қайдан тушунсинлар! Бўлмаса, бола-бақраси, аёлу заифалари билан тоққа кўтарилган халқ ҳар бири биттадан гулхан ёққан тақдирда ҳам агар бир овоздан такбир айтиб, сендан нусрат истамаса, жонидан кечиб ёғий томон талпинмаса, душман қочармиди! Мужоҳидлар қалбига нусрат иштиёқини солиб, душман юрагига гулгула юборган ўзингсан-ку, Оллоҳим. Бу қудратни булар қайдан ҳам билсинлар, онглаб етсинлар!

Шундай дейман-у, бу тарихни чинлигича ёзиб бериб, гуноҳим устига гуноҳ сотиб олмаётирманми деган-да ўйларга ҳам бораман. Бир тур шубҳаларга тушиб кетаман. Лекин на қилай: куйган кўксим шуни тилаб¹⁸-да турган бўлса?!

Яна чин гаплардан келар бўлсам, бу куйган ўтлуғ кўксумдаги армонларимни тўқар бўлсам, бу мунгул кўнгулдан қўзғолган қайғуларим қайнар сувдек бўлиб икки кўзимдан оққани турган эсалар-да, энди ҳақ сўзни айтар пайтим келди. Биз орзулардик. Мўминларга саодат

¹⁸ Балки бутун ҳикмати ҳам шундадир? (Муаллиф.)

асридагидек бир жамият қурсак, Оллоҳ ризолигини топиб яшасак, ибодатлар этсак деб. Бировга оғирлигимиз тушмаса дердик. Биз қўшниларга тегмасак, улар ҳам бизга тегмасалар, уруш-сўқишларга аралашмасак, зулми, забт этувларни эсдан чиқарсак, унутсак дердик. Чиройли амаллар билан, садақотлар қилиб, савоблар топиб ўтсак, ҳаммани сенинг қайтарганингдан қайтиб, буюрганингни адо этиб яшашига рози қилолсак дердик.

Аммо калта ўйлаган эканмиз. (Довон ошмагимда учраган у маҳлуқинг бежиз эмасканми, унинг ҳикматига энди тушуниб етмоқдамизми, эвоҳ!). Ерда жаннат яратмоқчи бўлибмиз. Энди билсак, маозоаллоҳ, бандалигимизни, ниҳояти илми чекланган қулларинг эканимизни унутибмиз. Бизнинг мағлубиятимиз табиийдир¹⁹. Мўмин банда амирликка етганда ҳам мўминлигича қололмаслигидандир бу. Ўзига кў-ўп бино қўйворишидандир бу.

Қурдобадаги Абдурраҳмоннинг халифалиги, машҳур Доруссалом таназзули, не-не салтанатларнинг емирилуви ниманинг оқибати? Искандар қаён кетти, Нуширавон нимага эришиди? Маъмун нима бўлдию Нодиршоҳ ниманинг қулига айланди?

Ҳаммаси Оллоҳ қонунини унутганлик оқибатидир. Инсон қусурли яратилганини, илми чекланганини унутиб қўймоғи оқибатидур. Оллоҳ яратган ва халифа этиб Ерга туширган кишилари учун у зот тарафидан берилган шарият қайдаю илми чекланган кишиларнинг тузган қонуни, қурган жамияти қайда! Ўзига ўхшаб чекланган ва қусурли бўлмай. Ундан ўтиб қайга боргай! Биз Оллоҳнинг шариятига асосланиб, жамият қурамиз, яшаймиз демак-да бўлганларга ҳам менинг жавобим битта: Ахир Сиз ўзингизни кимга менгзамоқдасиз ва ким деб билмоқдасиз? У қонунларни ҳаётга татбиқ этарда адашиб кетсангиз-чи? Адашмасликка кафолатингиз борми? Жамий замонларда ўтган ва келадиган башар ичида энг маҳбуби ва энг комили Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам бўлсалар, ул зотга тенглик даъвосини ким қила олмай?.. Ҳеч ким!

Демак, Оллоҳнинг қонунидан таиқарида одил жамият қурмоқ мумкин эмасдур. Ҳаммаси қусурли бўлмай. Негаким бутун дунёнинг олий даражали зўр олимлари, ҳуқуқшунос доно билгичлари йиғилсалар-да, бирор бир мамлакат халқининг ҳожатларини қондиргудек тўқис бир қонуннома ишлаб чиқишига-да ожиздурлар.

Инсонники қусурли, Оллоҳники беқусур бўлиб қолавергай.

Шундан айтаманки, алоҳида бир мамлакатда дорул салтанат қурмоқ мумкиндир, аммо доруссалом яратмоқ мумкин эмас, Оллоҳ бу ихтилофларимизга ўзи қиёматда ажри азим чиқаргай. Кимни жаннатига йўллаб, кимни абадий азобиға ташлаб. Ана шу буюк адолатдур. Бандаси бир умр, то қиёматга қадар интилган нарсага у бир оғиз «кун» деган калом ила эриштиргай. Доруссалом — ўшал жаннатдур. Ундан бериға овора бўламиз.

Эй бор Худоё, бу сатрларни ёзгувчи қулингни но-умид қўймагайсан.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «мендан кейин бир замон келур... чин олим сўзини олмагайлар, улуг одамлардан уялмагайлар, дин сўзига қулоқ осмагайлар. Мана шундоғ бўлиб, дин-дунё ишларига қаттиқчилик келган кунларда ҳар қанча қийналса ҳам ўз динидан ажрамай юриб ўлган бир мусулмон юз шаҳиднинг савобини топгай. Қиёматгача бир тоифа умматим ҳақ йўлидан адашмагай», деган сўзлари бор эрди. Эй бор Худоё, шу сатрларни битмакда бўлган гариб қулингни-да, уни ўқиган, таъсирланиб кўзига ёш олган мўъмин бандаларингни-да ҳабибинг Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаққи-ҳурматлари Ҳақ йўлидан тоймаган, ислом динида жон берган ўшал тоифадан қилгайсан. Омин!»

10. АМИРНИНГ ОҚ РЎМОЛЧАСИ

ёхуд

ШОЛ АРАВАЧА ЭГАСИ

¹⁹ Шу ўринда Максуднинг хаёлидан бошқа ўй-шубҳалар ҳам кечиб-кечиб кўяра эди: «Тўрам бу тарихни миридан сиригача ёзиб бермакни қистаганларга атай шу тарз ёзмадилармикан?» (Муаллиф).

— Энди қаён бурай, ғиротни? Буюр, пакана пари, қай тупкага десанг олиб боришга тайёрман, — деди Олим акам Чўлпон ота гузарига чиқиб борарканмиз. У кулинг ўргилсин, ош дамлаб Илҳом сутчидек бир хокисор одамнинг кўнглини олганидан хурсандми ё у киши буларнинг хазинасини топиб, асраб-авайлаб ўтирганиданми — ажратиб бўлмас эди. Ва ё ўзлари ўртасидаги муштараклик, иккалалари ҳам бир соҳанинг одами, иккиси ҳам дунё кўрган, минг чиғириқдан ўтган, энди эса иккиси ҳам сўққабош эканликлариданми, бир оғиз сўз, бир қиё боқиш, бир нигоҳ ташлашдан бир-бирларини тушунишар ва шунданми, бир-бирларига суяниб қолган кишиларга ўхшаб кетар эдилар. Бу уни топганидан, у бунинг йўқлаб келганидан бошлари кўкка етган, ҳеч ерга ишонмас эдилар. Қай ердаги узок тарихларни эслашиб, ёдлашиб тўймас эдилар. Мен эсам, Олим акамнинг бу йўқлови, чолни кўргани боруvidан чин муддаосининг тагига ҳали ҳам етолмай ўтирибман. Китоблар орасидан чиққан шажара қоғоз — силсилаи шарифнинг топилувими десам, у бу ҳақда кўпам суриштиргани, ижикилаб, чолни жон-ҳолига кўймай бир нималарни сўрай кетгани йўқ. Лекин ўша табаррук қоғозда, унинг шажара ҳалқалари аро дадаси — Абдурахим эшон бувамнинг номларини кўрганда кўзлари ғилт ёшга тўлиб, ўзи бир ғалати бўлиб кетди, мутаассирланганидан қоқ наमतга тиз чўкканча (худди кимдир улуғ Қуръон оятларидан тиловат бошлаб юборгану у тиз букканча some қолган каби) узок жим қолди. Ким билсин, қай воқеаю қай даврларга хаёли қочди? Балки эшон бувамнинг васиятлари ёдига тушиб кетгандир...

— Тортинма, қайга десанг қайтиш йўқ, бугун мен сенинг ихтиёрингдаман, — деди у қайтариб.

— Чиндан-а? — дедим ичим яна ҳам ёришиб.

— Бўлмаса-чи! Ғирт бўшман. Салти-савойман устига устак. Ким мени суриштирсин! — деди у рулга шапатилаб кўйиб. — Ғиротни бўлса, мойи етарли. Хоҳла, Қўшилишга суриб кетамиз, хоҳла Аччи қирларига. Фозилтепага десанг — Фозилтепага чиқамиз. Ҳали у омонмиш-ку, — деб кўшиб кўйди у. — Кўриб қолайлик, ота диёрни — Иззаю Бўзсувларимизни, сурилиб-нетиб кетмасидан.

— Қани эди, лекин мен, — дедим истиҳола аралаш.

— Лекини борми, истиҳоласи борми?! Айтавур, мўлжаллаган ерингни. Мен бегона бўлсамки, хижолат тортсанг. Қани, қаёққа? — деб аzza-баzza у елкамга қоқиб кўйди. Эндиям айтмай кўр-чи? Тоза хафа бўлади.

Мен эрталабоқ дилимга туккан ниятларим бор эди, ўшандан оғиз очдим.

— Бугун поччанинг томонларига ўтмоқчи, шаҳарга тушиб, бир ерларга кириб чикмоқчи эдим...

— Қайси почча? Ўзимизнинг мутавалли поччани айтасанми? Шаҳардаги?

— Ҳа, йўқ. Асад акамларникига, бу ёққа?..

У ҳали орқамдан кўлини олмаган эди, ўнг елкамга бир тушириб қолди:

— Менам кимни айтаётирман, пакана пари! Ўша Нусрат поччаникигами, ахир?

— Ўша-ўша. Лекин улар аллақачон бу ёққа жой қилиб келишган, — дедим қулиб.

— Бу ёғинг — қаёқ? Шаҳар ҳовли-чи? Ўшоқларам бузилиб битди дегин?

Мен бош чайқадим:

— У ҳовлиларни Муҳаббат кеннойига ташлаб, ўз-лари бу ёқдан — Бешқайрағочдан жой қилиб келишган.

— Қурбақаободдан-а?

— Ҳа, ўша, ўзимиз билган — Бўзсувнинг нариги бетидеги жойдан, — дедим эслармикин дегандек юзига тикилиб (Ахир ўзи қаердан йўқолиб эди?! Ўша Бўзсувнинг нариги ёғидаги усти ёпиқ мошинга босиб олиб кетилганча — қаёққа ғойиб бўлибди?!) Устига-устак анув Солининг гапи ёдимда: кимдир қип-ялан-ғоч қилиб чечинтириб, камига қора балчиққа бўйб, толга боғлаб

кетибдимиш. Осмондан тушган саллотлар эса, чечиб...

Қараб турибман: Олим акамнинг юзига бир нима жиндек соя ташлаб, жим қолди. Афтидан ўзининг ҳам ёдига ўшал шом, Аччи томонданми, қай гўрдан қиёмат аломати каби тошиб келган кўкимтир бир туман, уч кадам нарини ҳам кўриб бўлмас бир ҳол, поччанинг боғлари пастларидаги жойлар... тушиб, ғалати тортиб кетгандек эди.

— Борамиз, бораверамиз, — деди у ўзига келиб, — Ойпошша холамизни, у кишини кўрмаганимга ҳам хо-ов, қанча бўлди: бошлари осмонга етади, ахир.

Қани энди у кишини қора қилиб, кимни суриштириб бораётганимни айта олсам!.. Сўз ўзидан акамга бориб тақалган, шунча вақтдан бери сўрай олмаётган нарсаларимни сўрагим келардики... Акамнинг сўнгги хатидаги гаплардан оғиз очгим бор. Аммо... у бунга имкон ҳам бермас, ўзи бу мавзуга яқин ҳам келмасди. Четлаб қочарди нимагадир...

Ростдан ҳам у Султонмурад акамнинг эски ҳарифи, жазолашга жазолаб қўйиб, кейин узрини айтолмаган кишиси — Парпи бебахтни тирик кўрса, топиб борсак, қай аҳволга тушадикан? Унинг кейинги ишларини билса-чи, акамнинг аёли Маҳфуз кеннойимни деб Акмал ўрисга, унинг анув эркакшода жияни — бир сира кўтар-кўтар қилиниб доврўғи чикқан сохта қаҳрамонга қилган ҳукмларини эшитса-чи? Ақлига сиғдира олармикан: дунё шундай қурилганию Оллоҳ кимни ҳидоят этиб, кимни адашувда қолдириб юборишини?

— Октепадан айланиб борармиз, хойнаҳой? Кўпрук тушмагандур?

— Ўшокдан-ўшокдан. Бу ёқдан энди мўлжаллашяпти, — дедим мен. — Осма кўприклар расмдан чиқяпти энди.

— Семон чиқиб, бу ёғи осон бўб қолди-да, — деди у.

— Беш сўмга бир мошин бетон беради. Ҳар ёғочлар — сув текин.

— Шундай бўлмаса, бу қоракўз ўзбек қандай ҳовли-жой қила оларди, ҳарқалай ҳукумат ғамхўрлик қипти. Эски боғлари ўрнигаям.

Менинг эса, ич-ичимдан бир норозилик, унга қўшилиб бир ғашлик босиб келарди: жа олиҳимматлик қилиб юборишибди-да? Берган жойлари — биз йўқотган нарсаларнинг урвоғига тенг келармикан? Тонготарларда Изза чимзорларига тушиб, бир шаббохун уриб чиқишимга алишмасдим менга қолса! Қолаверса, тунда тўсатга тушишларимиз, бошқа вақт Бўзсувдан сават қараб юришларимиз-чи, тўйгунча чўмилишларимиз, у тепалардан бери келмасларимиз-чи? Қай бирини энди топа оламиз? Санай берса, адоғи борми у йўқотишларимизнинг? Қайси гуноҳимизга Худо уни кўп кўрди десам, тўғрироқ бўларди...

Мен дарди-дунёмни акамга тўкмай қўя қолдим. У Султонмурад акамидики, тушунса! Нима қилса ҳам шу ҳукуматга бўлишган — ўшаларнинг ёнини олади-да. Аравасига тушган қўшиғини айтмай нима қиларди? Биз эса, аламларимизни баъзан «руҳсат этиладиган» танқидий чиқишларимизда олволамиз. Ундан берига мўмин-қобил бўлиб юришдан ўзга нима чорамиз бор? Давлат бамисли улкан осмон устун: унга қараб (киши билмас) чирт эткизиб туфлаш мумкин, холос. Шунда ҳам бир четга... Ундан нарисига... қия бўлиб кетганингни ўзинг сезмай қоласан.

— Фақат сен йўлни айтиб, буриладиган жойларимизни кўрсатиб тур. Йўкса, адашиб кетамиз. Мен бу кўчаларга энди киришим, — деди Олим акам ахийри оқ уй — ола боргоҳ бўла бошлаган участка — ҳовлилардан, уларнинг кенг-кенг, машина сиғадиган дарбозаларию кўчага қараган пештоқларидан кўз узмай. — Орзу-ҳаваслари ёмонмас-ку, а?

— Ёмон эмас. Ўзбек ҳовли-жой билан тирик-да, дўмга алишармиди танчасини, — дедим кулиб.

— Қараб турасан, эллик йилга бориб дўмам мўдадан қолади. Биззи диёрларда тупроқ томли пахса уйлардан ўтаверсин. Ёзда салқин — қишда жон роҳати. Мен дунё кўриб келдим-ку, ҳеч бири бизнинг ота уйларга етмайди, — деди у қўл силкиб ва машина ойнасидан чапаниларча чирт этказиб тупуринди.

— Сизнинг гапингиз поччаникидан қолишмайди!— деб кулдим мен.— Ўзимиз нимадан бино бўпмиз — ҳадеб пахсали, сомон сувоқли, тупроқ томлардан қочамиз, дейдилар у киши ҳам.

— Зўр айтибдилар. Ўзлари ҳам шундай курдиларми?

— Бўлмаса-чи.

— Қотирибдилар. Юз йил қилт этмай туради эски уйларига ўхшаб.

— Э, у шаҳардаги уйларми, Бобур замонидан қолган дейдилар-ку.

— Ана, мен нима дедим?! Оталаримиз бир нарсани билганларки, шундай курганлар. Қари билганини пари билмас, деган гап кимдан қопти?

— Менам салга поччанинг олдиларига югураман, тоғам қолиб, — деб юбордим у тилимни тишладим. Сал қолса сирни очай депман.

— Нимага улар бу ёққа тушиб қолишди? Қаёнғлига бораверишса, бўларди-ку? Ҳамма-ҳамма билан, почча тўпдан ажраганлари қизиқ бўпти.

— Олишга олиб, қуришга қуриб қўйиб, энди афсусланиб юришибди. Қолаверса, битта уларми? Ҳамма тўзиб кетди-ку зилзила туфайли.

— Тағинам Оллоҳ аябди, — деди Олим акам узоқдан келиб.

Мен унга ялт этиб қарадим. У сизди, лекин ўша-ўша йўлдан кўз узмай борарди.

— Нега ундай деяпсиз?

— Етти кечаю саккиз кундуз бўрон юборса, ёким остин-устун қилиб ташласа бу ерни... ким нима қила оларди? Хўв — бир даврлардагидек, Самуд, Од қавмлари устига келган балодек?... — деди мени ҳайратда қолдириб.

— Қайси... қандай гуноҳларимиз учун?

— Кейин тушунасан, ан-ча ўтиб, — деди Олим акам ўша-ўша — турқи ҳеч ўзгармай. Ўзи бир тушкун десам тушкун эмас, аллақандай камгап бир ҳолга тушиб. Мен уни ҳеч бу алпоз кўрмаган эдим. Тавба, ҳаёт уни шунчалар ўзгартириб ташлабдими? Кўравериб, у қозондан бу қозонга тушавериб, ким бўлиб қолибди? Ким айтади уни ҳукуматнинг одами, ишонган тоғи деб?

Бу орада янги тушган трамвайлар айланиб қайта-ётган жой — Бешқайрағоч деб аталмиш мавзегга етиб бориб, гузардан ўтдик. Олим акам менга талмовсираб қаради:

— Шўтми? Қаёққа бурай?

— Юраверинг. Битта кўча ўтамиз, кейингисида.

Қайрилишдан ўтиб, Олчазор кўча билан сўритокли дарвоза олдига етиб борсак денг, Ҳизрни истасак бўларкан, эшикдан ҳассаларини қўлтиқларига қисганча, қўлларини арта-арта, почча чиқиб келаётирлар. Оёқларида ўша-ўша жун маҳси-калиш (почча захга йўқлар, салга ушлаб қолади «бой касаллари»), эгниларида кўк мовут чакмон, бошларида мош дўппи — қаёққадир отланганлар чоғи, мунисдан мунис, ҳалимдан ҳалим холам кузатиб чиқяптилар экан. Мени кўриб:

— Ана, айтмовдимми, Санобар. Ўнг кўзим учяпти деб. Қаранг, ким келяпти?! — деб ўша ёқданок кучоқларини очиб кела бошладилар. — Вой, холанг айлансун, нечук-нечук, қаёқдан кун чиқиб? Сизларниям кўрадиган кун борақан-ку.

Мен салом бериб, елкамни тутиб бордим.

— Орқангдаги ким, Мақсудхўжа? Кимни бошлаб келяпсан? Қош-кўзидан — ўзимизни уруғдан шекилли? Олимми? Эшонпоччамни кенжаларими, адашмасам? — дедилар почча мен билан ҳали сўрашишга улгурмай.

Олим акам кўшқўллаб тавоф қилгудек тезлаб келди-да, қўлларини олди:

— Мен-мен, почча. Олимман, танидиз-а, тавба.

— Самбитдай эдинг, чинордек тўлишиб, оқ теракдек бўй чўзибсан. Нега танитай, кўзинг айтиб турибди. Одамнинг ҳаммаёғи ўзгарса-да, кўзи ўзгармайди, валлоҳи аълам, — дедилар у

киши. Кейин қўл олишга қоникмай бағриларига тортдилар, — Оҳ-оҳ, бўйларингдан, бўйларингам ўз жигаримиз эканингни айтиб турибди. Бормисан? Аканга ўхшаб сенам соғинтириб, бедарак кетдинг? Келаркансан-ку. Зора қадамларинг қутлуғ келиб, Султонмуродни йўллари ҳам очила қолса, — деб алқай кетдилар.

Бу ёқда холам шошиб қолдилар:

— Вой, айтибам қўймабсан, Мақсудхўжа. Кимни кўряпман! «Раҳматли опамнинг ёдгоргиналари-ку! Кенжа тойлоққиналари! Ислом тоғасининг ўзгинаси бўпти-ку. Кел, болам, чинордек бўйларингдан ўзим ўргилай. Чироқ ёқувчи бўлиб келганинг рост бўлсин, худой, — деб ялаб-юлкай кетдилар.

Почча ҳассани бир-бир ташлаб, қайта бошладилар.

— Қани, кела қолинглар. Ҳой, келинпошша, ўша анжирни тагига жой қила қолинг, жиянлар кепқопти, бизни йўклагувчилар кепқопти, — деб шу ерданоқ ичкарига овоз бердилар.

Биз у кишини йўлдан қайтарганимиздан хижолат бўлиб, тайсаллашга, бу ахддан қайтаришга тушдик:

— Почча, бизнинг иш шошқичмас, майли. Сиз йўлдан қолманг, биз кутатурамиз. — Биз у кишини масжидга чиқаётган фаҳмлаган эдик.

Аммо у киши уришиб бердилар:

— Майлиси нимаси? Фариштаси бор жойга меҳмон келади. Ҳамманикига ҳам келсин-чи! Юр-юр. Андишаларингни йиғиштир.

Олим акам ўртага тушди:

— Машинали жой бўлса, оббориб кела қолай.

— Гапни калта кил-да, юравер. Жилла қурса, фотиҳа қилайлик. Арвоҳлар ҳаққига тиловоётиб, савоб йўллайлик. Бориш қочмайди.

У кишига холам қўшилдилар.

— Поччангни энди қайтаролмайсизлар, кираверинг-лар.

Анжир таги деганлари ҳовли бўлиб, шапалоқдек-шапалоқдек барг ёзган анжирлари энди бўй чўзиб келаётган, уйнинг сояси ҳам ўша ерга етиб қолган, пастак ёғоч каравот қўйилган сариштагина жой экан. Уч ёғига калта-калта кўрпачалар ёзилган, ўртада бир кулочгина хонтахта турибди. Бирам саришта, файзлики, бунақасини бошқа бирон ердан топиш амри маҳол. Биз жойлашимиз ила оқ дастурхон ёзилиб, яп-янги сочиқлар қўйилди. Почча дуога қул очдилар. У киши кўзларини юмиб олиб, ўтганларни хотирлаб, дуо қиляптилару қайдандир аллақандай ифорли ҳид таралиб, менинг ақлу ҳушимни ўғирлаб боряпти. Йўқ, оҳорли дастурхон ҳидимас. У боя — ёзилган чоғидаёқ гуркираган эди. Бу бўлакча, бўлади-ку, нимтатир бир муаттар ҳид — ўшанақа эди. Худди чопиб-улоқиб боратуриб, анжир тагидан энгашиб ўтиб кетгандагидақа, унинг барглари урилсангизок ўша ерингиздан неча вақтгача гуркираб келиб турадиган ҳид. Ойим уни жаннат иси дейдилар. Ўзи ҳам жаннатдан тушган дарахтмиш-да.

Ўртада бир пиёла чой айланиб-айланмай (унгача почча бир дунёнинг нарсасини сўраб ташладилар, сўнг чўзиб), хў-ўш деганча гапнинг индаллосига кўчдилар.

— Хў-ўш, очигини айтсам, мен буларга бир нарсани илиниб турибман, Санобар, — дедилар у киши.

Биз тушуниб-тушунмай бир-биримизга алангладик.

— Гапни жа узоқдан бошлайсиз-да, Санобар. Опкирдизми, энди хап ўтиринг. Келин қозонга уннаяп-ти. Буларам ҳар куни кеб юрибдимми? Борасиз-да ўша... — дедилар холам қўл силкиб.

Энди биз гап нимадалигини тушуниб қолиб, поччанинг ёнларига кириб, от қўшишдик:

— Биздан ҳеч хижолат чекманг, ўз уйимиздек гап. Обориб қўйиш бўлса, ташлабам келаимиз.

Почча унамадилар:

— Йўқ-йўқ, гапимга чучунмандинглар. Мен ўша жойга Сизларнинг ҳам насибангиз қўшилганмикан, деб турибман. Кейин: заб борибмизми, Худо етказибди-да, деб юрасизлар.

— Унда, кетдик, нимага қараб турибмиз? — деди Олим акам кўзғола бошлаб.

— Бошланг, ҳамонки, илинибсиз, — дедим мен кўлимни очиб.

У киши дастурхонга енгил фотиҳа қиларканлар, холам бай-байлаб қолдилар:

— Факат, борасизлару қайтасизлар. Ўшанақаси жавоб берворсангиз кўрасиз-а, Санобар?

— Ўлибман-да жуда! — дедилар у киши кўзғола-ётиб.

— Қайтамиз-қайтамиз. Қайтмай қаёққа борамиз, — деб ваъда бердик биз.

Почча менга жилмайиб, сирли-сирли қараб кўярдилар-у, қаёққа боряпмиз, нимани илиндилар — айта қолмасдилар. Ё бўлмаса, акамдан яширсалар, менга шипшиб кўймасдилар. У кишининг шунақа ичдан пишган қувликлари бор. Охири хурсанд бўладиган беозор шумлик десаям бўлавуради. Ҳозир бизни ана шундай «авраб» бир ёққа бошлаб кетаётган эдилар. Қаёққа — топиб ол!

Борадиган еримиз узокдамаскан, трамвай йўлидан ўтиб, иккита кўча нарига бурилдикми-йўқми, етибмиз.

Дарвозахонасининг олдига том баравар қилиб, темир ишком яساتган, ишком бағазларию белбоғларини бир хил кумушрангга бўятган (аммо токи ҳали ўтказиб улгурилмаган) оқ уй — ола боргоҳ участка олдида устол-устул, кутиб олувчилар кўринарди. Бола-бақра йўқлигидан тўй эмас, эҳсон шекилли.

— Ана шўтга мукаллифмиз, Худо хоҳласа, — дедилар почча ва (қаердан шамол тегибди?!) қафтлари билан қайтармоқчидек тўсиб, чучкириб кўйдилар — «Ярҳакамуллоҳ» — дея тушишга урина бошлаб эдилар, мен ғирот эшигини очиб, қўлтиқларидан олишга шошилдим.

У киши суяклари йўғон, илгариги замоннинг одамларидек басавлат эдилар. Кўк мовут чакмонлари сал мўлроқ тикилганми, у кишини унданам савлатли кўрсатарди.

Мен-ку тирсақларидан тутиб бораяпман, нотаниш жой — Олим акам қовушолмай орқада қола бошлаб эди, почча танбеҳнамо қараб қистадилар:

— Юр, юр, нега имиллайсан? Уялма, сени куёв қилмайдилар. У ёшдан ўтгансан.— Сўнг у ёқдагиларга эшитдирмай тайинладилар. — Мени қора тортиб, кириб боравуринглар, кейин хурсанд бўласизлар.— Икки қадам юриб, яна кўшиб кўйдилар.— Агар мени ичкарига қистаб қолишса, бирон ерга жойлашишни кўзлайверинглар. Бегонасираб юрманглар. Қаерга кеб қолганларингизни ҳали биласизлар. Бир ҳайрон қолинг-лар.

Ана, холос. Ҳаммадан кутсам ҳам поччадан кутмовдим, қандай қувлик ё шумликни бошлабдилар экан, ҳеч тагига етолмасдим. Аксига юриб, биронта таниш одам кўринмайди. Тўғрироғи, ҳаммасининг истараси иссиқ, юзи таниш-ку, фалончи, деб айтолмаяпман.

Бу орада улар тавозела «келинг-келинг»лаб қолишди. Ким салом берди. Ким йўл бошлади. Йўлакдаги хизматчилар гурра кўзғолишиб, ассаломга шошилишди. Бу ҳаммаси поччанинг ҳурматларига эди. Мен эса кўпчиликнинг салобати босиб, бирорталарининг юзига тайинли қаролмайман. Олим акам ҳам кўли кўксида, «айтилмаган жойга — йўнилмаган таёқдек» ҳеч қовушолмай, туртиниб-суртиниб кириб келяпти. Ҳаммага бир салом бериб, тавозе қилаётгандек-у, таниса ўлсин агар.

— Эй-й, келсинлар, мутавалли, келсинлар. Айвонга олинглар, айвонга, — деб қолишди одам олиб турган ишбошилар.

Бирпасда кимлардир келиб, икки қўлтиқларига кириб, у кишини калишлар расамади билан тўғрилаб-терилган зинапоядан олди ойнаванд пешайвонга олиб кириб кетдилар. Улар кириб боришган сари бу ёқдагилар истиқболларига туриб жой бўшатишар, қўлтиқларидан олган кишилар эса, кўярда-кўймай тўрга — саллалию рангоранг чакмонли қариялар ўтирган жойга етаклашар эди. Бунга сари почча:

— Ҳой, азизлар, ҳой-ҳой-ҳой, бу нима қилганлариз? Ҳаммани безовта этиб? Ҳамма жой — бир жой-да, — деб оёқ тирардилар, хижолат тортардилар. У ёқдагилар ҳам чакириб кўйишмас:

— Опкелинг мутаваллини, жойларини билиб ўтирсинлар, — деб кулишарди.

Сўнг ўтириб, дуо қилиб тинчишди ва тавозула секин-секин сўраша кетишди. Ёғ тушса ялагудек ҳовлидаги сўрилар тагига ҳам жой қилиб юборишган экан, бизни ҳам ўша тўпга қўшиб ўтказишди. Мен-ку ҳали ҳеч кимни таниб улгурганимча йўқ, фақат зинанинг тагидаги антика шол аравачадан кўзимни узолмай турибман. Эгасини қаерга жойлаштиришибди, у бўм-бўш эди. Бу орада рўпарамизда ўтирган — бир кўзига оқ тушган, чечак юзли одам кутилмаганда Олим акамни таниб:

— Ия, Осмон, ўзингмисан? Вой тикка ташлар-э, боракансан-ку! — деб қолди.

Буям таниди:

— Исроил, санмисан? Шатда турасизларми? Уни қара-я, — деб иккаларни ўтирган ерларида кафтларини қўшқўллаб чангаллаб, кўриша кетдилар. Ўрниларидан туриб кучоклаша кетишга истиҳола қилиб, бир-бирларининг қўлларини қўйиб юборишмас, пешоналарини пешоналарига тирагудек мункайиб олган эдилар.

— Кўришган жойимизни қара-я, — деди чакич юз ҳайратланиб. У ўзича овозини пастлатган-у, лекин шанғиллаб кетаётганидан, яқин-атрофдагилар лаганда уюб-уюб тарқатилаётган пармуда сомсаларни ўзларига олиб, бошқаларга узатишганча, буларга аланглар эдилар.

— Минг йил бўлди-ёв? — деди Олим акам ҳам, унинг ҳайрати бунга ҳам юкқан-қўйган эди. — Вой, сени-ей, ғирром-ей, — дерди овозини пастлатиб, аллақайси воқеаларга шама қилиб.

— Ўзинг-чи, қаёққа гум бўлиб кетувдинг? Қамалиб-самалиб кетмовмидинг? Узоқ кетдинг жуда?

Акам эса:

— Кўриб турибсан-ку, бус-бутунман. Ўтирган одамга ўхшайманми? — деб куларди.

Чакич юз (мен уни танитайроқ туриб эдим, эсладим: сутчиларни олиб, Бешоғочга қатнайдиған юк машина шофёри эди). «Вой, сан-ей, вой, хувариларнинг боши-ей», деб туриб, бошини яна ҳам пастлатганча акамга шивирлаб қолди:

— Сен уларни, анув чопиб хизмат қиб юрганларни танивотсанми? Қўй оғзидан чўп олмаган «покиза»ларни? Яхшилаб қара-я.

Олим акам ким чой ташиб, ким пармуда сомса тарқатиб юрган бир хилда хушбичим мовут чакмонли кишиларга — ёшлари ҳам қирққа бориб-бормаган йигитларнинг юзларига бир-бир тикиларкан, ажабланганини яширолмади.

— Чинданам «покиза»лар-ку.

— Ҳа, ҳа, Парпи бебахтнинг йигитлари. Энди сўфи бўлиб қолишганини кўрсанг. Худди эртақлардагидек, бир думалаб беозор мусичага айланиб қолишибди, қара. Биззи оқаям ўшаларда вазир.

— Тушунмадим, — деди акам кўзларини пирпиратиб. — Қанақа вазир?

Менинг эса ичим қуриб, гумириб боряпти: наҳотки, бу ўша бебахтнинг иши? Унинг хонадони, дейман. Кўзимни зинанинг тагидаги шоларавачадан узолмайман. Ўзи қаерда экан? Аланглаб тополмайман.

— Ўнг қўл вазир — ишбоши-да, нимасини тушунмайсан, — деди у.

— Ҳов, Исроил, деворниям қулоғи бор-а, нақ товбангга таянибам қутулолмайсан кейин, — деб орқадан кимдир шипшиди.

— Менам кечаги гапдан гапиряпман, бугун демаяпман-ку, — деди чечакюз оёғи остига тупуриниб.

Орқа қатордан яна кимдир гап қўшди:

— Кечаги гап — кечаги. Исломда жоҳилиятдаги гаплар эсланилмайди.

Исроил ака лабини жийириб, кинояли бош ирғади:

— Сеники «маъқул», опқочоғич. — Сўнг тўнғиллаб қўйди, — бир гапдан қолсам, ўламанми!

Унинг бегидирлигига ҳам, чапани-шанғилигига ҳам тараф йўқ эди. Ҳозир бор-йўғи акамни

учратиб қолганидан унга қай товқада ўтирганини тушунтириб қўяётганидан боши осмонда эди, холос.

Бизнинг қатордагиларга ҳам пармуда сомса тортилиб, ҳамма нафси билан овора бўлиб қолди. Чиндан у таъми оғизда қоладиган қилиб, думба-ёғ солиб ёпилган, зира-мурчи тобида эди. Мен уни Марғилонда тайёрлаб, нозик меҳмонларга тортишларини кўрган эдим. Бизда ҳам расм бўпти.

Сўнг қўлма-қўл пешайвондагиларга косада бир нима тортила бошланди. Кейин билсам, косанинг тагида ярим чўмичгина нукул вазудан иборат манпар экан. Умрим бино бўлиб, шунча мухбирликларда юриб, бунақа шоҳона зиёфатга энди тушишим эди. Жиндек-жиндек, лекин ичиб кўрсанг бу дунёнинг таомимас, асал бўп кетган. Ошпазларнинг ҳам зўрини чақиртиришган экан-да.

Ким буларнинг расамадини тузган, ким бошқариб турибди, ҳеч тагига етолмасдим.

Ниҳоят косалар олиниб, жой-ростонига етказилиб, пешайвондаги деразанинг бир тавақаси очиб қўйилди. Чоллар иссиқлаб, ҳаво етмай қолдими, деб ўйловдим, йўқ, микрофон қиртиллаб ичкаридаги қарияларнинг ғовур-ғувури бизга-да эшитила бошлади.

— Тўрамдан икки оғиз эштайлиг-а, соғиниб қолдик-ку, нимага йиғилганмиз,— деган такаллуф сўзлар бўлиб ўтиб, кимдир юмшоқ йўталиб, бошқаси томоқ кирди.

Атрофдан:

— Жим. Тинглайлуқ, биродарлар, — деган сўзлар юриниб қолди. Одамлар бир-бирларини тартибга чорлар эдилар.

Бир хилда майсаранг мовут чакмон кийган хизматчилар-да кўринмай қолдилар. Афтидан улар ҳам қай бир чеккага ўтиб, бояги неъматлардан татинар эдилар. Ё маърузани тинглагани ўтирдилармикан — билолмадим.

— Муҳтарам жамоа! Узоқ-яқинидан бу қутлуғ хонадон эгасини иззатлаб, қадам ранжида қилган азизлар! Ўзбекнинг нимаси кўп — тўйи-тўйчиғи, меҳмон қутиши кўп. Локин шулар ичида улуғи эҳсондур, савоб умидида дастурхон ёзмокдур. Бу хонадон султони ҳам шул умидда бизни чорлабдурлар, олдимизга дастурхон ёзиб, тансуқ-тансуқ неъматлар ҳозирлабдурлар. Ҳидоятга тушиб, унинг шукронасини унутмаган мўминнинг одати шундай: фарзанд кўрса, шукронасига ақиқа қилгай. Янги ҳовлига кўчиб кирса, шукронасига эҳсон дастурхони ёзгай. Муҳими ният, сабаблар топилавергай. Мана бугун ҳам биз эски диёрларию ота ҳовлиларини ташлаб келолмай ўтирган биродаримизнинг ниҳоят янги диёрга розилик беришлари ила янги хонадон эшиги очилиши шарафига бу ерга йиғилиб турибмиз.

Мен бу ерга келатуриб ўтмиш замондошларимиз ичида ўтган энг буюқларидан икки инсон билан бўлган икки воқеани хотирладим. Бири пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан кечмишдур, яна бири улуғ амиримиз Амир Темур жаноблари билан кечмишдур. Мен шу икки ибратлуғ ҳодисани сизларга илингум келди.

Сўзлагувчи ичкаридайди. Пешайвон ойнаванд бўл-са-да, ромларга бўлинган, ўртасидаги устунлар тўрдагиларни кўришга қўймас, қолаверса, қаёқ тўр, қаёқ паст ажратиб бўлмас, биз сал узокроққа тушиб қолган эдик. Аммо ширин лафзи қай бир ёқиларникига ўхшаб кетиб қолишидан мен бу кишининг нутқини қачондир эшитгандек бўлаверар эдим. Қулоғимгами, юрагимгами таниш эди, қисқаси.

Шу тоб Олим акам энгашиб, қулоғимга шивирлади:

— Маршал ҳазратлари-ку. Танидингми, пакана пари?

— Ким? — Мен ҳайратланиб, ялт этиб қарадим.

— Тўрам ҳазратлари-да. У ёқда номларини эшитсалароқ тикка турадилар, — деди у бош ирғаб.

— Қаёқда-қаёқда?— дедим дабдурустан англамай.

— Қаёқда бўларди, — деди у мен томон энгашиб ва шивирлаб, — Оталаримиз қолган,

Ўзимиз қанча вақт юрган ёқда-да.

— Тушундим, — дедим ичим, юрагимнинг нозик бир, ингичка ерлари титраб кела бошлаб.

— Ҳой, йигитлар, эшитинглар, — деб бир киши қараб қўйди.

Мен узр дея қўлимни кўксимга босдим. Ўзим эса, ҳайратдаман: воҳ, уни қара-я, почча шуни илинган эканларми, сир тутган эканларми?! Биз томонларда Ҳозиқ тўрам деб шухрат топган киши давом этар, мен Маҳфуз кеннойимга туркона дори истаб борганларим ёдимга тушиб кетган эди.

— Расулуллоҳ соллаллоҳи алайҳи вассаллам Маккани фатҳ этиб кириб келишларида тўққиз кишини кўрган ва тутган ерда ўлдиришга буюрган эдилар. Улар илгари Расулуллоҳга энг қаттиқ душман бўлиб чиққан ва озорлар берган дин душманлари эди. Шуларнинг энг қаттоли Абу Жаҳл эди. У Бадр жангида ўлдирилгач, ўғли Икрима ислом қонини ичишга қасам ичган эди. Шунинг учун «уни қаерда кўрсангиз ўлдилинг» деб буйруқ берган эдилар...

Ҳозиқ тўра чиройли ҳикоя бошлаган эдилар, ҳамма нафас ютмай у кишини тинглар, сўларининг мағзини ҳар ким тушунганича чақиб олмоқда эди. Мен эсам, нимага бу ҳикоятдан тушдилар — англай олмай турибман. Нимага менгзаётирлар — тушунгандайман-у, уқиб олишим қийин бўляпти.

— Локин Маккани фатҳ этиб, ҳарамга кириб, Оллоҳнинг уйида икки ракат намоз ўқиб чиққач, у зот ўзгариб қолдилар. Зотан бутун оламларга раҳмат олиб келаётган зот душманларига ҳам илтифот кўрсатадурган бир ҳолга тушган эдилар. Ана шунда у зотнинг олдиларига Икриманинг хотини Умму Ҳаким келиб:

— Ё Расулуллоҳ, сиздан яхшилик сўраб келган бирорта одамни куруқ қайтармадингиз. Мени ҳам куруқ қайтармаслигингизга ишониб, эримга омонлик сўраб келдим. Яна қочиб юриб, ўзини ҳалок қилиб қўймасин, ё Расулуллоҳ, — деди.

Анда ул зот:

— Агар уни қайтариб келар бўлсанг, яхшилик қилурмиз, — дедилар. Соллалоҳу алайҳи вассаллам.

У кишининг шу сўзларига ишониб, Умму Ҳаким эрини Яманга жўнаётган кемадан қайтариб келди. Абу Кубайс тоғи ўрнидан кўчса кўчарки, Муҳаммад сўзидан қайтмас, деб қайтариб келди.

Чиндан ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи вассаллам узрини қабул қилиб, ридоларини оёғи остига ёздилар ва:

— Эй бор Худоё, Икриманинг душманчилик билан қилган ишларини, мени ҳақимда айтган сўзларининг гуноҳларини кечиргил, — деб дуо қилдилар. Соллаллоҳу алайҳи вассаллам. Дарҳол у шаҳодат айтиб, иймонга мушарраф бўлди.

Ажабки, илгари уруш майдонида Икрима бир саҳобани ўлдириб қўйган, буни кўриб Расулуллоҳ кулган эдилар ва:

— Бу икковининг жаннатда бир ўринда ўлтирганларини кўрдим. Бу ерда эрса, бир-бирларини ўлдирмоқдалар — шундан кулдим, — деб башорат берган эрдилар. Қарангки, Абу Бакр Сиддиқ халифалик замонларида шу башорат юзага чиқди. Ҳазрат Икрима Шом ғазотига чиқиб, шаҳодат топдилар. Розийаллоҳу анху.

Худди шунга ўхшашроқ воқеа Амир Темур замонларида ҳам содир бўлмиш экан. Бир куни Озарбойжонда ҳукмронлик қилаётган Мироншоҳнинг хотини Суюнчбека қайнотаси ҳузурига эридан шикоят этиб, кўзёш қилиб келадир. Яъниким у киши давлат ва райият ишларини унутиб, кайфи сафо, базми жамшидларга берилиб кетмиш. Бундан ортиқ даражада ғазабланган соҳибқирон лашкар тортиб сафарга чиқади. Уни эшитган Мироншоҳ надиму улфатлари билан Табризга қочиб яширинади. Лекин амир уларни тутиб келтириб, ўғлини халқ ўртасида эллик дарра урдиради ва йўлдан оздирган тўрт кишини ўлимга маҳкум этади.

Уч айбдор — мавлоно Кўхистоний, Қутбиддин Коший ва ҳам Абдулмўмин Гўяндийлар ўша

куниёқ Қазвин дарвозасида дорга осиладилар.

Аммо ҳофиз Абдулқодир Мароғий Бағдодга қочиб улгуради. Соҳибқирон уни борган еридан тутиб келтиришга буюрадилар ва Бағдодга қўшин кириб боради. Ҳофиз эса у ердан Мисрга қочади. Аммо осмон узоқ, ер қаттиқ, уни ўша Мисрдан-да тутиб келтирадилар. Кўксарой олдидаги майдонга дор тикилиб, ҳукм ижро этилишга киришилади.

Гуноҳкор ҳофиз ўлими олдидан икки ракат намоз ўтаб бўлгач, вакиллар орқали буюк амирдан Куръон хурмати бир пора Куръон тиловат этишга рухсат сўрайди. Темур осий банданинг бу тилагига ҳам розилик беради.

Ва меҳрибон ҳамда раҳмли Оллоҳ номи билан Таборак сурасини тўлғониб тиловат эта бошлайди. Ҳо-физ қори эди. Аёнки, ўлими олдидан сўнгги бора таборакни ёд ўқимокда, бундан сўнг унга Оллоҳга мурожату муножот этмак насиб қилмас, шундан-да, тўлиб, йиғлаб ўқимақда эди. Гўё сўнгги нафаслари Оллоҳнинг каломи ила қоришиб, учиб кетмагига ишонган куйи ўқир эди. Бунинг-да чеки-чегараси борлигини гўё унутгандай эди. Руҳи ўша калом оҳанглирига кўшилиб эриб, учиб кета қолса яхшироқ эди унга. Бу унинг тавбаси эди.

Аммо ҳар нарсанинг туганчи — тугамоғи бор. Калом «би маим-маъин»да узулди. Сўнг «субҳона раббика роббил иззати амма ясифун ва саломун алал мурсалин, валҳамдулиллоҳи роббил аламин» билан тугади. Ҳамма юзига фотиҳа тортди ва табиийки, бутун ёшлиғ кўзлар амирга тикилган эдилар. Соҳибқирон-да эриб битган, унинг-да кўзлари ёшлиғ эди. Кўнглидаги ўтлиғ қаҳрдан эса асар қолмаган — бир улуғ қўл уни сидириб олиб ташлагандек эди.

Ногоҳ у ўрнидан туриб, пастга — қатлгоҳ томон юрди. Ва маҳбус тепасинга келиб, тиз чўкканча ўлтирган ҳофизнинг қўлтиғидан кўтардию бағрига босди. Сўнг титроқ қўлларила ёнидан оқ рўмолча олиб силкирган, жаллодга кетинг ишорасини берди.

Шундан сўнг бизнинг диёрларда тавбадан сўнг мўминнинг ўтмиш-кечмиш гуноҳлардан тил очмак, юзига солмак — урфдан чиқиб, хидоятдан сўзлаш — суннат бўлди. Розийаллоҳу анху...

Бундай қарасам, ҳовли чеккаси билан битта бўлиб, бояги мовут чакмонли хизматчи йигитлар бир сафга тизилишган, худди Ҳозиқ тўрамнинг охирги сўзлари гўё уларга тегишлидай ўзлари ним таъзимда турар эдилар.

Сўнг кимнингдир ишораси билан улар кўзғолишиб, чойлар янгиланиб, пахта гулли косаларда икки донагинадан (устида жиндек қатиғи, мурчи, кўкати билан) манти тортила бошланди. Эҳсон-зиёфат давом этарди. Сўнг тиловат билан ҳамма тура бошлади. Ана шундагина шоларавачанинг эгасини кўрдим. Уни икки йигит тагидан қўл ўтказишиб, тўй боладек ичкаридан кўтариб чиқиб келишар эди. Қарангки, бу ўша — ўзим билган ва вақт ўтиб муштдек бўлиб қолган Парпи эди. У ҳам бошқа йигитлари каби оқ иштон-оқ кўйлақда устидан мўъжаз кўк мовут чакмон кийдирилган, ўсмир боланикидек бир бурда юзидан оқ-сарғиш бир нур, бир оқлик таралар эди.

Борлиқ-йўқлиқ асносида турарканман, қулоғим остида биров ҳайратланиб шивирлади:

— Акамни номидан иш кўриб келаётган шуми экан, пакана пари?

Мен чўчиб ўгирилиб, Олим акамни кўрдим. Ва маъноли қилиб:

— Кўриб турибсиз-ку, — дедим.

11. ЖАЗО, РИЖО ВА ХИДОЯТ

Биз ичкаридагилардан илгарироқ чиқиб, дарвоза тагида қўл қовуштириб турар эдик. Бундай йиғинларнинг ҳам ўз одобию ҳикмати бор экан. Қолаверса, ўзбек шу мулозимати, узоқ-яқиндан келганлар билан кўришиб-омонлашиши, икки оғиз ҳол-аҳвол сўрашиб, бир-бирига самимиятини изҳор этиши билан ҳам ўзбек экан. Худди шунақа пайтда жиянлар тоғаларини тавоф этиб, сихат-саломатликларини сўрайдилар. Амакиваччалар, холаваччалар юз кўришадилар, яқинларини суриштирадилар. Кичиклар ўз хурматларини изҳор этсалар, қариялар

дуо қилишади. Шу он, шу дақиқада бутун тириклик, дунёнинг зийнати шундан иборатдек кўриниб кетади одамга. Яхшиям ўзбекнинг тўй-хашами, ақиқаю эҳсони бор. Дунё ташвишларидан ортмай юрганлар, манави зилзила муносабати билан узоқ-яқинга жой қилиб кўчиб кетганлар, шу баҳона йиғиладилар, дийдор кўришадилар, ҳол-аҳвол сўрашадилар. Келолмаган қарияларнинг омонат саломлари, дуою тилакларини етказадилар. Чиндан шу халққа мансублигиндан, оқибатни, қариндош-уруғдан хабар олишни унутиб қўймаганингдан (албатта, силаи раҳм қилиб турганга, вақтида келиб, қарияларнинг дуосини олганга нима етсин!) ичингда бир ғурур ту-йиб кетасан. Оллоҳ сени шу тоифадан этганига (анув ота-онасини ташлаб, бегона юртларга тентираб кетавурадиганлар тоифасидан қилмаганига!) шукроналар айтасан.

Ҳаммаси шунақа пайтда — таниш-билишлар учрашиб, кўз кўзга тушиб, меҳр жилва қилганда билинаркан. Биз ҳозир ана шу ҳолатда ичкаридан чиқаётганларга интиқиб турардик. Акам ҳам, мен ҳам.

Бизга бу йиғин-машваратни илинган Нусрат поччанинг ўзлари ҳали кўринмасдилар. Афтидан, у киши айвондаги домла-имомлар билан сўрашиб, бир-бирларини зиёрат қилишаётир, унгача бу ёқдагилар тизилишиб, ичкаридан чиқадиган азизларни кутиб туришар, ҳеч ким жилишни ўйламас эди. Бояги амри-маъруфнинг таърифини тилдан қўймай, ўша суҳандон киши — Ҳозик тўрамни иштиёқмандлик ила кутишмоқда эди.

Мен Олим акамга зимдан назар ташлаб-ташлаб қўймоқдаман. Уни ҳали Исроил таксачидан бўлак биров таниб улгурганича йўқ. (Ахир у шаҳарга милиса ўқишига кириб, уни битирар-битирмас даб бўлиб кетганича, ҳамма ҳар қаёққа кўчиб, қанча сувлар оқиб ўтиб кетди!) Таниб қолишса — бирпасда шовур-шувур қўпиб, ким Эшон буванинг хурматлари, ким Султонмурод акамни иззати ҳаққи келиб кўриша кетар эди-ку. Фақат танимай туришибди. Ўзи эса, ҳар битта таниш чехрага — яккабоғлигу каттабоғликка ютоқиб-интиқиб, бир олам хотиротларга берилиб тикилади-ю, фақат бориб сўрашишга, ўзини танитишга ийманиб турибди. Ёнидаги чапанисифат, япасқи юз Исроил ака эса оғзида носи, ғўлдираганча унга аллакимларни таништириб, алланималарни эсига солмоққа тушган эди. Акам уни англайвермагач, ахийри носини ташлаб, қулоғига ёпишиб борди-да, тушунтирмоққа бошлади.

— Кўряпсанми, товқасидагиларни? Мулла бўп олишибди. Сатта том тешаману бўҳча ўғирлайманлар. Яна тўн ярашганини кўр, — дерди у.

— Худо инсоф бераман деса шу-да, — деди акам.

— Катта! — деди Исроил ака қўл силтаб, — ўзларига қолса эртагаёқ ўша кўчага бурилиб кетишади. Фақат бу қўймай турибди-да.

— Ўша ўзимизнинг Парпи-я? Товқа боши-я?

— Хў, сен уни нима деяпсан? Яримталигига ишонма! Ўнта бутунни қочиради. Албатта сўз билан, илми билан. Биз уни ўтириб қолди, десак, ўзини илмга урган экан. Шайхим қори акага ўхшаган ҳов анувнақа домлалар билан улфат бўлволиб. Эшитдинг-ку, бугун биттасини. Қалай, ёқдими?

— Ёққанда-чи!

— Булар шунақиб эгиб олди-да, сатта қашқата-ёқларни, қамоқ ҳам тузатолмасларни. Энди сўзидан чиқсин-чи!..

Ва шу маҳал дарвозахонада «Сиз ўтинг-сиз ўтинг»-лаб домлалар кўринишди. Улар нурли қариб, кичкина тортган ва ҳам сал мункиллаб асо тутган, устига устак ўзига хўб ярашиб ўтиришган майсаранг мовут чакмон кийган киши ортидан эргашиб келар эдилар. Мен у кишини текис бодом қовоқларидану юмшоқ мулойим назарларидан бир қарашдаёқ таниган эдим. Кенно-йимга табиб излаб бориб... кимни кўрибман?! Шу киши эди-да! Фақат унда сал тикроқ, дадилроқ кўриниб эдилар. Қолаверса, Тангритоғдан келган табиб деб таништиришиб эди. Худди шу одам берган бир ўрам туркана дори Маҳфуз кеннойимга малҳам бўлган, ўша билан

оёғи кесилмай қолган эди. Бугун эса мен тамомила бўлак манзаранинг шоҳиди бўлаётган эдим. У кишини катта уламо сифатида кутиб олиб, кузатишмоқда эди. Бу орада улар дарвоза тагига чиқиб қолишган, у кишининг ҳурматларига ҳамма тизилиб қўл қовуштирган эди. Ҳамма у кишини тавоф этиб кўришиб қолгиси келади-ю, лекин ҳеч ким бориб қўлларини олишга ботина олмасди.

Ва ниҳоят у киши жамоатнинг бу истаги, бу хоҳишини сезиб қолдиларми, ўзлари ўша икки ёнда тизилишганларга таъзим қилиб, гўё салом бериб, алик олиб кела бошладилар-у, сўнги дақиқада эшик тагида чўлоқаравачаси ила кузатувчилар қаторидан жой олган уй эгасини кўриб, ўша томон юрдилар ва бориб ўша мовут чакмонда нур тўкиб ўтирган яримта одам — Парпи бебахтни авайлаб кучиб, юзларини юзларига суйкаб, куракларини силай бошладилар. Ўзлари эса бисотларидаги энг ширин-шакар сўзлар ила уни алқар, алқаб дуо қилар, чиройли умру чиройли охират тилар эдилар.

Сўнг ўша атрофдаги яқинлар билан кўришарканлар, эргашганлардан кимдир у кишини уринтиргиси келмайми, қўлини очиб:

— Таксир ҳазратлари, жамоат ҳақиға, янги хонадон соҳиби бўлмиш укамиз ҳақиға дуо қилинг, — деб қолди.

Ҳамма шовуллаб қўл очди. У киши ҳам турган ерларида тўхтаб, асоларини билакларига солганча, дуога қўл очдилар.

— Эй, бор Худоё, илоҳа иловандо мўминларга ана шундай сабру жамиил бергин, то тирик эканмиз, ватанларидан бошқа жудо қилмагил, оғир, машаққатли синовларингга ташламагил. Доим раҳм-шафқат қилгил, ўз илму раббонийингдан бенасиб этмагил. Қўзғотмагил, тўзғитмагил, сарсон-саргардон этмагил бу умматингни. Ўзингга тоатда, ибодатда қилгил. Чиройли, ўзингга хуш келадурган амалларга мушарраф этгил. Ҳидоятингга бошлабсан, қайтиб ўзингдан бегона қилмагил. Адаштирмагил ҳеч. Шу жамоатда қўл очиб турганларни ўзларини зурриёдларини улардан кейин келадургонларни ҳам ўзингга суюкли умматдан қилгил. Ўзингдан ўзгани демайдиғанлардан қилгил. Бу хонадон соҳибини ҳам ҳидоятингга олибсан, чиройлув амалларини бардавом этувига эриштиргил. Ҳасбияллоҳу ва неъмал вакил деган бу бандангни ўзинг қўллаб, унга қатишиб келган ҳар бир инсонни азизу мукаррам этгайсан. Уларни Ўзингнинг адлу адолатингга топширдик, ҳамиша қўлларини баланд этгайсан. «Роббана атина, фид дуня хасана ва фил охирати хасана ва қина аъзабан нар».

Юзга фотиҳа тортилиб, одамлар бир-бирлари билан қайта кўришиб, хайр-хўшга туша бошладилар. Ҳаммадан Исроил ака мутаассирланган, икки гапининг бирида Олим акамнинг елкасига туртиб:

— Уни кўр, зўр-ку. Охунд домладан ўтаркан-ку, а? Бир муфтийча илми бор экан-ку, — деркан, жойида туролмас, ўша ёққа интилиб, у кишини тавоф этиб қолмоқ пайига тушган эди.

Шу тоб Олим акам у қолиб, мен томонга ўгирилдию хайрат аралаш шивирлай бошлади:

— Мақсуд, бу киши уй қамоғида эмасми? Рухсат берилганми бундай юришларга? Халқ орасига киришларига? — дерди у. Мен анг-танг қолган эдим.

— Қандай уй қамоғи? Қанақа рухсат? — дедим ўзимга келолмай. — У ёқдан келган табиб-ку.

— У ёғинг — қаёқ? — деди акам.

— Акам кетган ёқдан-да, қаёқдан бўларди!

Олим акам қотиб қолди:

— Акам кетган ёқ?

— Ҳа-да, — дедим уни тушуниб етмай. — Уйларига излаб борганман бир гал, кеннойим ётиб қолганларида. Агар ўша одам бўлса.

— Ким ётиб қолганда?

— Ким бўларди кеннойим, акамнинг ўша ёқли аёли, — дедим энди яшириб ўтирмай.

У ўзига келолмай юзини ишқади. Афтидан, бу хабардан эси тескари бўлаёзган эди.

— Акам ҳали ўша ёқда, аёли бу ёқдами?

— Билмайсизми, — дедим мен ичим дукур-дукурга туша бошлаб. — Шунча ўша ёқларда юриб-а?

У беҳол тортиб, кўзини юмди, ўзига келиб-келмай:

— Кейин, кейин тушунтириб бераман. Мавриди билан, — дедию одамлар орасидан Ҳозик тўрамними, кимни излашга тушди. У аллақандай ҳовлиқиб, излаган кишисини йўқотиб қўйса, қайтиб тополмай қоладигандек аланглар эди. Улар эса бу пайт, ҳар хил духоба гажимлару шокилалар билан ичидан бежалган (қандай асрашибди, тавба!) эски «Победа»га жойлашиб улгуришган, кузатиб ўша ергача борганлар у киши билан хўшлашар эдилар.

Олим акам аzza-баzza афсусланиб қолди:

— Кетарканлар, ўзим обориб қўярдим. Эҳ, афсус, нега илгарироқ отни камчиламадик? Энди қачон кўрамузу учратамиз?

— Қачон десангиз, оборавераман. Уйлари билан, — дедим, — агар ўша табиб бўлса.

— Ўша одам! Қанчаларнинг дуосига қолиб, қанчаларнинг тинчини олган! Қандай эркин кўйишибди экан?— дедию жим қолди.

У киши жўнаб кетиб, ҳамма тарқай бошлади. Фақат биз Нусрат поччани кутиб, бир чеккада қаққайиб қолаётган эдик. Буни кўриб, почча ҳам хонадон соҳиблари билан хўшлаша бошладилару кутилмаганда бизга ўгирилиб:

— Ҳой, Мақсудхўжам, қанисизлар, бери келинлар, — деб чақириб қолдилар. — Арвоҳлар шод бўлсин, сўрашиб-ганишиб кўйинлар. Ҳарқалай бир жойнинг одамларисиз, бир ариқдан сув ичгансизлар.

Мен ич-ичимдан жон-жон деб турибман-у, лекин шоларавачадаги одамнинг сирими, нимаси босиб, ийманиб-тортиниб бора бошладим. Қолаверса, акам туфайли яримта бўлиб қолган одамни (яна қанча вақтдан сўнг!) яқиндан кўргим, сўрашгим бор (ахир, у илгариги ишларини ташлаб, наинки ўзи, бутун товқасидагилар билан қай йўлга кирибди!) Мен уни аллақачон қидириб топишим, акамнинг омонатини етказишим керак эди. Келиб-келиб мавриди шу кунга тўғри келибди! Шуни эслаганда нақ вужудимга енгил титроқ кира бошлаган эди. Қизик, акамнинг номини эшитса, қай аҳволга тушади экан — тасаввур эта олмасдим.

— Ассалому алайкум.

— Ва алайкум, келинг, эшон бола.

Биринчи бўлиб мен унинг юмшоқ, қарияларникидан ҳам нозик кўлини олдимү ғалати бўлиб кетдим. Бу кўллар духобадаин майин, ҳам илиқ, унданми ё соҳибининг енгил-бошиданми, одамнинг жону жаҳонини элитгудек бир ифор таралар эди. Одам динига қайтса, шундай ёқимли бўлиб қолар эканми, тавба?

Мен у ифор ҳидларини ҳидлаб тўймасдим.

— Танийсиз-а, тақсир, бу Саломхоннинг кенжаси. Ўқиб катта йигит бўлди, улуғ даргоҳларда ишляпти, — деб таништира бошладилар почча.

— Нечук танитай, Султонмуроднинг холаваччаси, ўзимизнинг яккабоғлик, — деди у билагимдан ушлаганча кўлларимни силаб. — Ойингиз омонмилар, бардам-бақувватгина ўтирибдиларми? Биздан дуо айтасиз. Бизга қанча яхшилиқлар соғинган, яхшилиқлар қилган жойлари бор.

Воҳ, ич-ичимдан бир турли ҳислар тошиб келарди, одам шунчалар мулойимлашуви, ҳалим тортиб кетуви мумкин эканми? Бу ниманинг аломати? Ёлғиз ҳидоятингними?

Ва шу баробар акамнинг бир пайтдаги омонат хати, ундаги рижолари яна ёдимга тушиб кела бошлаган, уни манави ҳолда бу одамга қандай айтаримни билолмасдим. Ҳаммасиданам укаси — Олим акамнинг олдида не деб айтаримни билмасдим. Қолаверса, бундан кейин бунақа маврид келадими, йўқми? Бу орада почча менинг холимдан беҳабар Олим акамни

таништирмоққа бошлаган эдилар:

— Бунисини-чи, бунисини? Аллоҳ чиндан ҳафиз, асрайман деса ўзига тараф йўқ; минг чиғириклардан ҳам гард юқтирмай осон чиқаради экан. Мана, ниҳоят юртини қора тортиб кепти Султонмуроднинг жигари, Эшон бувамнинг кенжалари, у кишининг чирокларини ёқиб ўтиргани. Олим деганлари шу бўлади, тақсир.

— Ваҳ, вақтнинг кетувини, умрнинг ўтувини кўринг. Шу ўзимизнинг Олимми? Эр етиб, сочига оқ оралаб улгурибди-ку. Уни қаранг-а. Кел, биродар, кел. Муқим қайтганинг рост бўлсин. Омонмисан, дўстимнинг жигаргўшаси? — деб шоларавачада ўтирган одам базўр «кучоқ очди», сўнг кучоғига «олган бўлиб», овози бир тур ўзгарди. — Уни қара-я, сендан кимларнинг иси келмоқда-я. Илой, акагинангнинг ҳам бошини тошдан этган бўлсин Ўзи. Шундай кўриштирмоқни насиб этсин.

Нима бало, бу илтижо, бу рижо қалбларимиздаги ёш булоқларининг калити эдими ва ё бир тилсим сўзларми, кўнглим аллатовур бўшашиб, кўзларимга тирқираб ёш қуйилиб келар, шунча ёш қаерда турган экан — ўзимни тута олмасдим.

Енгимни босиб, атрофга қарасам, бу гапдан мутаассир бўлган ҳамма — акам ҳам, ўзи ҳам, почча ҳам бир ҳолатда турибдилар. Почча ўзларини босмоқ бўлиб, дам-бадам ияк қоқадилар, ўзларини чалғитмоққа уриниб, унинг дуосини такрорлайдилар:

— Илой, ўша кунларга Ўзинг етказ.

Бу орада уй соҳиби ўзини тутиб, ичкарига қистамоққа, бизнинг суҳбатимизни олмоқ ҳаракатига тушиб қолган эди:

— Қани, почча, бошланг. Сизларга жавоб йўқ. Бир келиб қолишибди, ичкарига бошланг буларни. Отамлашайлук. Ҳой, Азлар тоға, нега қараб турибсиз? Меҳмонларни олиб кириг. Уларга жавоб йўқ.

— Бу ёғи қандоқ бўлди? — деб почча менга қарадилар. — У ёқда холанг кутяпти. Бу ёқда кирмасанг...

— Нега кирмас эканмиз, кирамиз. Қолаверса, бу кишига айтадиган омонатлар бор, акамнинг омонати, — дедим мен мавриди келиб қолганидан фойдаланиб.

— Кимдан дедиз? — уй соҳиби азбаройи ҳайратланганидан шоларавачаси турган еридан жилгудек ғижирламоққа тушган эди. — Султонмуродданми?

— У кишидан бир хат келтиришган эди. Ўшанда... Сизга тегишли гаплар бор экан. Узр, вақтида етказолмагандик.

— Уни қаранг-а, шундай эдими? — Мен ҳеч кутмаганда уй соҳиби бу хабардан боши кўкка етиб, шошиб қолган, «Шундайми, дарагини чиқарган Оллоҳимдан ўргилай-а, киригиз», деб қистамоққа тушган эди.

Кирдик. Ҳовлидаги жойлардан бирига ўтира қолдик. Почча дуо қилдилар. Чой келди. Шундан кейингина уй соҳиби яна интиқиб менга қарадию:

— Бу қачонги гап, эшон бола? Айтинг, тортинмай айтаверинг, — деб яна қўлларимни силамоққа, боладек ялинмоққа тутинди.

— Яхши гаплар, хурсандчилик гаплар! — дедим мен у кишини тинчлантиришга уриниб. Сўнг:— Баҳриддин акамни танир эдингизми? — дедим ётиғи билан.

— Қайси Баҳриддин? Яккабоғлик Баҳриддинни айтасизми? — деди бир хушёр тортиб. Кутмаган экан, аллақандай хижолатланди:

— Ҳа, ҳа, Асол холамнинг ўғиллари, — дедим.

— Хўш-хўш? — деди ўзига келиб.

— У киши тирик эканлар. Маккага ўтиб кетишган экан. Марғу кеннойимни унга етказибдилар. Ўша никоҳ қайта тикланибди, — дедим юзларидан кўз узмай. — Сизда гуноҳ йўқ экан. Акам, Султонмурод акам ҳамма ўтган ишлар учун Сиздан узр сўрайди. Кечиролсан-гиз — кечириб қўяр экансиз.

— Субҳоноллоҳ! Шундайми экан?..

Унинг юзи (кўриб турибман!) оқаришиб келиб, кутилмаганда илгаригидан ҳам нурланиб кетди, тавба, у сариқ ипак сингари ичдан бир ажойиб нурланиб балқир, шу билан баробар бу юзга хотиржамлик ёйилиб келар эди. У кўзларини кўтариб, менга миннатдор тикилди.

— Оллоҳга шукр, Ўзига ҳамду санолар бўлсин! Оллоҳдан яширмаганимни энди сизларга ҳам очай. Бу нарса кўксимни тегирмон тошдек эзиб ётар эди. Қаранг-а, Худо ўзи кушойиш бериб асраган эканми Баҳриддинни? — дея олди.

— Асраган экан, гуноҳсиз экансиз, — дедим мен. У мени кучиб олиб, тоза йиғлаб берса керак, деб ўйлаб эдим. Аммо у тобора хаёлчанлашиб, шол оёқлари устидаги мовут чакмоннинг бир четини силаб кетган, бош кўтара қолмас эди:

— Шундоқ бўлса-да, у ким экан — биз отиб қўйган, бояқиш? Куёвнавкар, анув етимча бўлиб чиққайми? — деди бизни тамоми хайратда қолдириб. Ва кўзларини юмиб, Оллоҳга илтижо этди. — Ўзинг кечиргайсан, Тангрим. Ундан кам бўлмаган гуноҳимиз бор экан. Бир етимнинг гуноҳи, — дедию жим қолди.

Унинг мижжаларида икки томчи биллурдай ёш қалқиб турар, менинг кўз ўнгимдан эса бир хил кийинган кўк тўнли йигитлар Миржумон кўчасидан кўтариб келаётган тобут ва унинг олдидаги Қўқон арава кетмасди. Қўқон аравада эса хумдек калласини осилтириб мана шу одам ўтирар ва ҳеч қаёққа қараб қўймас эди.

Тобутдаги устихон эса ўшал бояқиш куёвнавкарники эканми?

12. УЧИНЧИ БОҒ

ёхуд ЭЙ СОКИН ЖОН

Муаллифгагина аён тарихлар давомига

У остонада тўхтаб, ичкарига овоз берди:

— Онаси-ёв, қайдасиз? Биз отлануб бўлдук, дуо бермагайсизму?

Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлмас, унинг ўрнига ҳам пик-пик йиғи товушига ўхшаш бир ҳиқиллаш эшитилар эди.

Ахийри бўлмади. Мўйсафид кавушини кавшандозга ечиб, махсичан кириб бораркан, энди тўнғичининг номини атаб чақирди:

— Норпошшам, қай ердасиз? Сафарга отланган кишини шундай кузатарларми?

Ўзидан хийла ёш хотиннинг нози шу-да. Қолаверса, олди қизларини узатиб, ўғил уйлаган хотиннинг ёшлиги қолдими? Нимқоронғи уйга кириб олиб, тахмон кўрпаларига юз босганча қолган аёлининг қорасини илғаб, ғалати бўлиб кетди қария.

Ичи сидирилдими ё ачишиб, кўкрагини бир нима тилиб ўтдими, нохушлик сизди. Шунда кутилмаган ҳол юз берди.

Қулоғига яна ўша кечаги нохуш овоз эшитилиб кетиб, бутун вужудини бир титроқ-жимирлов босиб келдию пешонасини муздек тер қоплади. Шу баробар бир бадбўй хид — худди бир вақтлар болалигида қари ёнғоқ ғовагига қўл тикқанидагидек ёмон хид анқиб кетди. Унга шундай туюлдими, ё ростдан қаёқдандир анқиб кетдими, ажратолмади. Лекин аниқ эслади, у ҳов ўшандагидек — ёнғоқ ғовагида қўлини чўқиб олган укки боласиникидек бадбўй эди. Ўшанда қўлидаги пихиллаб потирлаётган (темирқанотдан ўтиб, ҳали учирма бўлиб улгурмаган) уккичани улоқтириш ўрнига юзини буриб, бир амаллаб ёнғоқдан тушиб олган эди. Кейин катталардан кимдир келиб қолиб:

— Кўлинг акашак бўлиб, ўлинг кевоттими, йўқот, жойига опчиқиб ташла, — деб сўккачгина инига ташлаб тушган, шу-шу қайтиб укки инига йўламай қўйган эди. Шунга ҳам, ҳов ўша —

Муржумондаги воқеага ҳам етмиш йил кечдимикан? Лекин келиб-келиб энди ёдга тушуви, оламнинг манави чеккасига топиб келиб, хунук сайраши қизиқ эди. Бу ниманинг аломати экан?

Тунги уккининг анави тошноқдами ё унинг ортидаги бир ён шохи қурий бошлаган қари кашқар гилосдами ўтириб олиб ҳар замон:

— Хук, хук, хук,— деб қўйиши, орадан етмиш йил кечиб чақириси, сайраши, топиб келиши ғалати эди.

Ўшанда нима бўлиб эди ўзи? Ҳа, дарвоқе, ўшанда ёнғоқ устидан тушаётиб, оёғи сирпаниб кетди-ю, жон ҳолатда дарахтга ёпишди. Шунда қўлидаги укки боласини ёмонроқ эзиб қўйдими, у чағиллаб юбордию боя инидан потирлаб учиб чиқиб кетган уккилар қаердандир пайдо бўлиб, устидан пихиллаб учиб ўтдилар. Қўйиб берса, бошига тепиб, таламоқчи эдилар-ку, талаб улгурмадилар, у ерга сакраб тушиб олган эди. Сўнг ҳалиги катта одамнинг — у сувчимиди, йўловчимиди (балки Ҳизрдир) — қистови билан уккичани инига ташлаб тушди.

Лекин унинг бадбўй ҳиди қўлидан неча кунгача кетмагани аниқ.

Яхшиям ўша Ҳизрнинг учрагани — етмиш йилгача уни унутиб яшади. Бугун эса... у индамай турганигами, ҳалигача бориб таскин бермаганигами, аёли бирдан ўзини туюлмаб ўкраб юбордию ўгрилиб келиб, елкасига осилди:

— Мени десангиз шу сафарингизни қолдиринг, отажониси!

Жаҳлини ютиб ўрганган одам (унингдек ҳалим, ҳокисор киши ҳамма қаҳр, жаҳл, аччиқларини Аллоҳга таслим этдим деб юрган бир пайтда) шайтонга ҳай беролмади.

— Қайдан топдинг бу гапни?! — деди сенсираб. — Кеча қаерда эдинг?!

Ойпошша қаршисида оқ рўмолининг учини кўзларига босганча ҳамон тўлиб турар, унга бир сўз демак ортиқча эди.

Мирзаҳожим калта соқолини тутамлаб, ичига кириб олиб васваса солишдан тоймаётган касни ҳайдамоққа урунди:

— «Ла илаҳа иллаллоҳ. Астаъфируллоҳи азими ва атувби илайҳи. Билиб-билмай қилган гуноҳларимни ўзинг мағфират эт»,— деб калима келтирдию ўзи ичида ўша бундан етмиш йил илгариги жон ҳолатда чағиллаган уккичани ўйларди: нима бало, ўша нарса қайтиб ўнганмаган эканми?

Нариги уйдаги осма соат тонгги сокинликни бузиб, бамисоли тунгги укки мисол:

— Хук-хук-хук...— деб чиқиллар эди.

Чол бу овоздан эти жунжикиб, қўлига илимилик бир нарса ёпишган каби уни силтаб ташлади:

— Мендан нима истайсан?!

У бу гапни хотинига айтдим, ё ўша тунги совуқ бойқушгами — ўзи ажратолмади. Кўзига у бойқушдан ҳам хунук кўриниб кетиб, жаҳолат ичида:

— Ҳа, юртимга кетяпман! Хилхонамга етиб олишимгаям қўймаларинг! — деб бердию, шарт ўгирилиб махсичан чиқиб кета бошлади.

Қайтиб кавушини оёғига илгани кирганда ичкари жимжит, гўё ҳеч ким йўқдек бўлиб, қулоқлари беаёв шанғиллар эди.

Яхши бўлмади. Неча йиллик умр йўлдоши эди. Шунча йил кўнглига қараб келиб, кетар вақтда дилини оғритди. Таҳорати синган эканми, шайтон қайдан илашиб, қандай ёзғирди? Бориб-келиб кучи шу муштипарга, болаларининг онасига етдимми? Хотин-бола-чақасини ташлаб, бу диёрларга қочиб ўтганида ким жонига ора кириб эди? Йўқчиликлар захрини бирғалашиб ким тортиб эди?

Шунинг отаси берган жиндек сармоя туфайли шакарпазлик билан ўзини ўнглаб олган, сўнг бойиб кетган эмасмиди? Сенинг қадаминг бу уйга қутли келди, нимага эришган бўлсам сен туфайли деб юрмабмиди? Энди ўша ҳисобсиз бойлигим, бола-чақасиям, ичкари-ташқарили бу ҳовлилар ҳам, кимсан — Мирзаҳожибой — айтувли бой экани ҳам нега кўзига кўринмай қолди?

Ҳаммаси кўзининг оқу қораси ўша Маҳфузаси туфайлими?

Агар унинг дараги чиқмаса, ёлғиз, аёл бошига тушган кўргиликлари етмагандай оғир дардга чалиниб касалхоналарда ётмаса, ётганини анув болакайдан эшитмаса, Оллоҳнинг паноҳига ташлаб жим юраверган бўлмасмиди? Балки. Дил яраси янгиланмаса, шайтонга бўй берарми эди?! Бермасди. Ҳаммасидан тўғрироғи шу. Чинроғи шу.

У бу диёрда барча йўқотганларининг ўрнига ўрин бир мўъмин-мусулмон учун лозим бўлган нарсаларнинг ҳаммасига эришди, топди. Суксурдек бир мўъминага уйланди, бола-чақа қилди. Бойиб ичкари-ташқарили ҳовлилар солди. Ҳажга қодир кишилар катори Аллоҳ уйини зиёрат этди, Пайғамбар йўлларида юриб, Миноларга борди, Арофатга чиқди, Муздалифада бир кеча ётди. Қиёмат маҳшаргоҳини кўргандек бўлди. Видо тавофини адо этиб, муваққат ватан тутган диёрига хожи бўлиб қайтди.

Оталар юртига зора йўл очилса деб, садақалар сочди, закотлар берди. Хўб савоблар топди. Кечалари таҳажжуд намозлари ўқиб, дуоларида сўрарди ота юрти Муржумонни, ундаги Олмазор боғини кўрмоқни. Ғир-ғир шамолларга кўкрагини тутган ўша жаннатдай жойда бир лаҳзагина ўтирмоқни, Изза булоқлари сувидан бир пиёлагина ичмоқни, асал бўйли босволдиларидан бир тилимгина тотмоқни орзуларди. Орзулаганда ичлари оташ бўлиб ёнардики, қўяверасиз. У соғинчмиди, дарду ўкинчмиди, етиб бўлмас қувончмиди, бир оғиз сўзла айтиб, тушунтириб бўлмасди. Кундан кунга, йилдан йилга, умр ўтган сари ловулласа ловуллардики, пасаймасди. Таскин билмасди.

Ахийри шаҳар чеккасидан баланд бир жой топди: қарангки, бу ерда ҳам қир шамоли тинмас — ғир-ғир эсиб ётар, сув олиб чиқолса, ўша биринчи боғидан қолишмайдиган жой қилиш мумкин эди. Ўша кўксидаги армонни босиш учун кўзига на дунё кўринди, на уйку. Ахийри бу қирга ҳам худди ўша Муржумондагидек бир анҳор сув чиқариб, улкан ҳовузу атрофидаги супаларни ҳалқадек ўраб оққан анҳор қаздирди. Ўртани олмазор боғ этиб, икки ённи ўрикзору ёнғоқзор қилдирди. Ўн йил деганда ўша биринчи боғидан қолишмайдиган жаннат гўша пайдо бўлдики, уни ҳам Мирзахўжа ҳожимнинг Олмазори деб аташди. Ўзи армонбоғ деб атаб, унда чиройли зиёфатлар, илм мажлислари қураб, Қуръон тиловатлар этиб, бу мўъжизани яратмоқни кўнгилга солган Аллоҳ субҳанаху ва таолога беадад ҳамду санолар айтар эди.

Инсон ана шунақиб йўқ ердан ўзига бир таскин топиб оларкан-у, бир кун келиб, у ҳам эскиб, бу қалб қурғурга эм бўлмай қола бошлар экан. Қадим Ватан соғинчини ҳеч нарса боса олмас экан. У уйғонмасин, уйғониб ўрташга тушмасин экан, атрофда малҳам бўлгулик бир нарса топилмай қолади экан!

Ота юртга жўнатган қизи ила ҳали ўзи кўрмаган, бир қур эркалаб, тиззасига олиб армондан чиқмаган неварасидан муждалар бериб, манави меҳмонлар довон ошиб келишдию, анави тилмоч йигитдан икки энликкина хат ҳам кўшилиб, кўксидаги армон болалади-кетди! Ўшандан бери юраккинаси ҳаприқади-тошади. У жаннатмакон маъвони кўргилари келиб, ичи куйиб ўртанади, ўртаниб яна куяди. Буларни деб қариганда йўлга чиқмай қўя қолай деса, дунё кўзига тор кўриниб боряпти, торайиб боряпти. У ҳам эшитди кечаси ўша савил қолгур овозни. — Ҳақ, ҳақ... — деса ҳам бир баҳарнав эди, жуфтани чорлаган ҳаққуш демоқ мумкин эди. У эса, совуқдан совуқ қилиб:

— Хук, хук, хук, — этиб ётар эди!

Алҳазар, шунча йил бойқуш қўнмаган ошиёнига у кетар маҳалда, жўнар кечада келадими у? Худди бир нарсдан имдод бергандай, тескари башорат этгандай?!

Турибоқ таҳорат янгилаб келиб, (исломда ирим йўқ эса-да) «Ҳасбийаллоху лаа илаха иллаллоху алай-ҳи таваккалуту...» дуосини етти карра айтиб, Аллоҳ-дан ғам-кулфатлардан нари қилишни сўрадию қайтиб ётди.

Шунда бойўғли ҳам бу дуонинг кучига дош беролмайин қив-қивлаганча даб бўлиб кетдию боғ тинчиб, у хотиржам тортиб қолиб эди. Мана энди туриб-туриб, сафар олдидан анави

бефаросат ёдига солиб ўтирибди. Қиёматли кампиридан топгани шу бўлса, бу дунёда одам боласига суянмоқ чикора? Ҳаммасига этак силкиб, ёлғиз Ўзига таваккул этмоқдан ва таваккал жўнамоқдан ўзга нима қолди?

— Хайр, — деди у дераза токчасига кет қўйган жойидан туриб ва ниятини хайрли ишларга йўйиб. — Ўтган гапларга саловот, — деди негадир кампири томон юриб ва маъзурнамо гапларга кўчиб. — Онаси, мен сендан яхшилик кўрсам кўрдимки, ёмонлик кўрмадим. Мен сендан розиман. Сен ҳам мендан рози бўлиб қўй. Билиб-билмай ёхуд шайтон ёзғириб дилингни ранжитган эсам, кечириб қўй. Тонгла маҳшарга қолиб юрмасин. Нафақаи аҳли аёлга тааллуқли бурчларимни-да унутган жойим бўлса, аввало сен, қолавурса, Аллоҳим кечирсин. Қолган дунём сеники, болаларингники. Расамади ила ишлатсанглар ҳали кўпга етгай. Мен бир умр орзу қилган сафаримга отланган жо-йим, қарши туриб, дилимниям сиёҳ этма, ўзингни ҳам гуноҳга қолдирма. Жон онаси, тушун. Ёзмишда борини кўргаймиз. Агар қайтиб кўришмоқ насиб этмаган бўлса, мендан рози бўлиб қўй. У ёқда тентираб қолган қизим, томиримнинг томири — жужуқ неварамни бир кўргим бор. Ўз кўзларимла кўриб, хотиржам кетгим бор. Сен ҳам мени тушун. Оталарим, оналарим ўтган юрт, ўзим туғилиб ўсган маъво, таниш-билишлар тушларимдан кетмай қолди. Ҳамма-ҳаммаси чақиряпти, чорлаяпти. Ҳозир бормасам, шу мавриди келганда ўтиб олмасам, кейин боролмайман. Ҳолим ҳам, мадорим ҳам етмагай кейин. Мени бир умрли армонга қолдирма. Қўлингни оч, онаси. Дуо қил. Зора сенинг дуоларинг ижобат бўлиб, кўзлаган манзилимга етиб олсам.

У эса, ожиза эмасми, дуо ўрнига ҳам, таскин-тасалли ўрнига ҳам бунинг елкасига осилиб, кифтларини силар, энгил-мурсақларини ўпиб йиғларди, холос. Тилига жўяли бир сўз келмасди.

Ташқарида жўнашга ҳамма нарса тахт — арава қўшилган, йўл тадориги кўрилиб, фойтун аравага неча қават кўрпачалар тўшалган, йўлда ҳожим уриниб қолмасинлар деб, неча духобаю пар ёстиқлар олиб чиқилган эди. Юртдан келган меҳмонлар ҳам аллақачон отларини эгарлаб, абзал-қайишларини тортиб, дуо берилишини кутиб туришибди. «Бувасини кўргани келган» меҳмон бола — кемшиктой эса, фойтун арава атрофида гирдикапалак. Бой ота чиқа қолсаю унинг қаватига жойлаша қолса. У довонга қадар у кишига ҳамроҳ, сўнг отга мингашади. Арава довон тагидан қайтади, у ёғига ҳожим фойтун ортига боғлоғлиқ қари саманда (ҳар қалай босик, уринтирмайдиган от) кетадилар. Рўзимухаммад фойтунга қўшган от ҳам ёш кўрингани билан фойтунда бир текис юришнинг хўб ҳадини олган, бўлар-бўлмасга ҳуркиб кетавермайди. Ишқилиб, ҳожимни уринтирмай-нетмай довонга етказиб, сарҳаддан ўтказворишса, бас. У ёғига Худо халлоқ, қолаверса, сарҳад ошиб келган манави меҳмонлар бор, амаллаб етиб олишар.

Ниҳоят қария елкасига бош уриб тинчий олмаётган аёлига:

— Бўлар энди, онаси, йўлга чиқмайтуриб... мени толиқтирмагил, — дедию у азиз бошни ўзидан хиёлгина узоқлаштириб, елкасига сирғалиб тушган оқ рў-молни тўғрилаганча икки кафтила икки чаккасидан тутиб, у юзни ўзига қаратди. — Аллоҳ шоҳид, мен сендан розиман, сен ҳам рози бўл, — деб ажин оралаб улгурган ва сажданинг ранги билан рангинланган пешонасидан ўпдию қайрилди.

Ниҳоят оқ фотиҳа берилиб, отларнинг жилови бўш қўйилди. Тупроқ кўча от туёқларини ўпиб, алвидо саломини айтишга ва оҳидан чанги ҳавога ўрлаб, тупроқ ҳиди анқишга бошлади. Олдинда у юртдан меҳмон бўлиб келган кишилар йўл бошлаб, орқаларидан фойтун эргашган эди. У от туёғига монанд ҳар чайқалганда таг юмшатгичими, силкингичиданми, қилт-қилт этган аллалагувчи бир овоз чиқиб борар, ҳожи ота билан болакай шоҳона дилижонга чиқиб қолгандек эдилар.

— Хайр, хуш қолингиз.

— Аллоҳнинг паноҳига. Эсон борингиз.

— Илоҳим, ой бориб, омон қайтингиз! — Уларнинг ортидан шундай дуолар учар, ким юзига фотиҳа тортиб, ким рўмолининг учини мижжаларига босган эди.

Ҳаводан тупроқ ҳидига қўшилиб, янги тезаклаган от тезагининг ҳиди гуркирар эди. Қир учларидан ранг олиб, думбул бўла бошлаган ва олди ёзни ҳалитдан кутиб олаётган ўрикларнинг қай шоҳидадир (албатта, ғир-ғир шабадаларга жиндек юз очиб, жиндек соясига беркинган) сариқ бошли жимит кушлар — саъвалар фойтун араваю отлардан ҳам ҳуркмай, гўё бу оламда розу тасбеҳ айтгувчилари ёлғиз биттадек, қолгани ўткинчидек — «чит-чит-чит-ов»лаб сайраб ётар, ҳеч нарсага парво қилмас эдилар. Фақат ора-чира қаердадир — кўрғон ортидаги ёнғоқзорда шекилли зарғалдоққуш (ҳар йили ўша азим ёнғоқлардан бирининг энг тепа шоҳига ин куради) «киёв-киёв-тиш-ш»лаб чакириб кўярди.

Фойтунга (қўша-қўша духобаю парёстиклар орасига) жимитдек бўлиб чўккан чолнинг кўзлари йўлдаю вужуди гўё кулоққа айланган эди. Орқада қолиб бораётган кўрғон томондан келаётган ҳар битта овозни (гўё энди қайтиб эшитмаслиги мумкиндек, хотирасида олиб қолмоқчи бўлиб!) ичига ютуб ётипти!

Аллакимнинг боғи ёқалаб ўта бошлашди. Роса кунгай, офтобга кўкрагини тутган жой эканми, ғир-ғир эсган шабадасининг ўзи жаннатнинг исларини олиб келар, бу фароғат маконида қолақол деб жилва қилар эди. Ўзининг Олмазор боғига ўхшаб кетаркан. У ҳам шундай ғир-ғир шабадалар маконида эди. Қадами етган одам борки, кетолмай қоларди. Лекин мана, вақти-соати келиб уни-да, барчасини-да ташлаб кетмоқда. Ота макондан бўлак ҳеч нарса кўзга кўринмай қолди. Буни қандоқ тушунмоқ керагийкан? Умри поёнига етганигами, жудолик қўшиғини айтиш вақти келганигами? Балки, кечасиги овоз — укки сайроғи ҳам бежизмасдир?.. Ишқилиб довондан ўтиб олсалар, бас. Қўрқадигани ўша.

Фойтун лўкиллаб, уни аллалар, ҳамиша хуш ёқадиган бу аллалаш узоқ юрилганими, нима учундир ҳозир хуш туюлмаётган, кўксининг алла қаерида ғашлик болалаб, кўкраги торайиб, нафаси сиқиб келаётганга ўхшар эди. Тавба, унга нима бўляпти? Ҳоли шунчалик эканми? Рўзимухаммад одамани топиб, Ёлғиздарадан ўтказиб юбориш тадоригини кўриб қўйгани билан у ўғри сўқмоқлардан юриш ўзи бўлмас? Ҳали фойтунни ташлаб, орқадаги отга миниш, ёлғизоёқ сўқмоқлардан жон ҳовучлаб ўтиб бориш керакдур? Унда ҳоли нима кечади? Буларга ортиқча юк бўлмаса қошки эди!

У икки дунёда ҳам дўст бўлмайдиган ғаним қавмларга бўй бермаган имом Шомилнинг сўнгги тақдирини эслади. Ўшандай одам ҳам умрининг сўнггида ҳажни ихтиёр этиб, Оллоҳнинг уйини тавоф қилган, Пайғамбар масжидларида Аллоҳдан ёлғиз бир нарсани — ҳоки туробини тангри азиз қилган шу жойларда қолдиришни сўраб уч кун ибодат қилган экан. Учинчи куни беҳол тортган қарияни туяга ортаётган чоғларида туя беҳос туриб кетиб, имом унинг устидан кулаб тушади ва қилган дуолари ижобат бўлиб, уни Бақо қабристонига кўядилар. Бундай ўлим топмоқ қандай ҳам хайрли. Лекин манавиндай... бегона юртларда... ўғринча сарҳад ошиб бораётиб... ота диёрга етдим деганда етолмайин кетиш... қанчаларам армонли!

Қариянинг муштдек юраккинаси ҳазон янглиғ титрамоққа бошлади ва ичи сидирилиб келиб, кўзлари жикқа ёшга тўлди. «Ҳасбийаллоҳу лаа илаҳа иллаҳу алайҳи таваккалту»ни такрорламоққа бошлади. У бу дуони мана неча йилдирки, ҳар тонг, ҳар окшом етти қайтадан ўқиб, Яратгандан ғам-кулфату мусибатлардан нари қилишни сўрайди. Уни муборак сафарга борганида Олтинхонтўрамдан эшитган ва шундан бери қанда қилмасди. Аллоҳ чиндан иннака антат-таввабур роҳийм, чиндан, иннака антас-самиул алим, чиндан иннака антал азизул ҳакийм. Унинг тавбаю дуоларини қабул этиб, ўз ҳифзу ҳимоясида асраб келди. Мусофир юртларда азизу мукаррам этди. Бу илтижосини-да ижобат этгай, иншааллоҳ. Ота юрт ҳавосидан нафас олмоққа мушарраф қилгай, зора. Жилла курса, ўшал тупроқдан икки газ ер насиб этмасми, валлоҳи аълам?! Бегона юртларда қолдирмас-ку суйган қулининг ҳокини...

— Шомни ўтаб оласизми, бой ота? Таҳорат янгилаямиз.

Қараса, булбуллар чаҳ-чаҳлаб, кумрилар сайраган сойлик бир мазгилда тўхтаб туришибди. Пастда тўпикдан ошмайдиган сой шарқираб ётибди. Намхуш тоғ ҳавоси кўксига мойдек ёқиб

тушмоқда, куёш тоғ ортига ўтиб кетгану сойлик ҳамон чароғон эди.

Чакирган Рўзимухаммад экан.

— Ё уриниб қоладиган бўлсангиз... яна ўзингизга қаранг,— ўша ерда ўқиб ола қолинг, демоқчи бўлди у.

Ҳолига қараб... ўқисаям бўлади-ю, лекин жамоатнинг савобига нима етсин? Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам бетобликларида ҳам сўнгги кунгача намозга чиққанлар-ку. Намоздан улугроқ нимамиз бор, шунга ҳам ярамасак?

— Тушаман, майли. Жойни ҳозирлай қолинглар.

Ўтиравериб, оёқнинг ҳам оёқлиги қолмаган экан, Рўзимухаммад бир муддат силаб-уқалаб ўзига келтиргандек бўлдию, шунда ҳам фойтундан ёш боладек кўтариб олиб қўйди.

Шарқираб оққан сув бўйига жойнамоз ёзилган экан, вақт киргач, Рўзимухаммад такбир айтди, Худойбердиннинг ҳамсоясидан бўлак ҳаммалари (хатто зиёратга келган Кемшиктой болакай-да) иқтидо қилиб, намозга туришди. Ўзи шарқираб, Яратганга тасбеҳ айтиб ётган сойдан жонбахш бир насим эсар, унинг устига тоғ ҳавоси, шом салқини, яна намоз ҳаловати қўшилиб, шунақа бир энгиллик пайдо бўлган эдики, қария кўпдан бундай ҳаловат туймаган, хузу ичра ибордат этмаган эди. Балки умри давомида ўқиган намозлари ичида энг тўқиси шу деса бўлмас (ахир, банда қусурли, тўқисга йўл бўлсин!) — ҳаловат туйиб, эриб ўқигани мана шу эди. Ёлғиз шу намоз учунгина ҳам умрдан рози кетса арзирди.

Ота юртда ҳам ана шундай намозлар ўқишга мушарраф этгил, ё халлоқи олам деб дуо қилмоқчи эди, тездан тушиб қолган шом қоронғилигида отлар нимадандир хуркиб, кишнаб юбордилару уни чалғитдилар, у дуони қисқа қилиб қўя қолди. Балки Худонинг хоҳлагани шудир, шугина бўлгандир. Ахир банда қодир қилганча ўқийди, насиб этганча сўрайди.

Турдилар. Сойдан ошиб бироз юришгач, ўчоғида олов, кулбасида чироғ милтираган аллақандай бир чорбоғга етдилар. У шундай тоғ ёнбағридаги арчазор таккинасида экан, тоғ эса улкан қора кўтосдек қиблани тўсиб ётар, боши, сағрилари, бели осмони ҳафтимга етиб, устида юлдузлар инжудек ялтирар эдилар.

— Шу ерда жиндек тўхтаб, тамадди қилиб оласиз, бой ота. Айтиб қўйилган, — деди Рўзимухаммад ва шох тутилган девор томон чақириб бора бошлади. — Имин оғаёв?!

Чорбоғдан бузоқдек ит ҳуриб чиқиб, четан деворга олд оёқларини қўйганча бор овозила вовуллай кетди. Овоз ҳам бор эди, унинг «ҳовф-ҳовф»идан отлар-да тисарилмоққа тушган эдилар.

— Арстан, жат!

Итнинг уни ўчиб, оёғини туширди ва ўзи қайрилиб кета бошлади.

Эгаси отлару фойтунни кўргандаёқ меҳмонларни таниди шекилли ўша ёқданок елкаси кўтарилиб-тушиб кела бошлади.

— Рўзимухаммад қардаш, сизларму? Начук качик-диз?

— Ассалому алайкум. Узр, куттириб қўйдик. Отларимизнинг юриши шу, — деб сипоришлади Рўзимухаммад. Аслида отларни нимага қисташмаганини бу ёқдагилар тушуниб туришар, унга айтолмас эди.

— Ва алайкум, туша берингиз. Емак-ичмаклар мунтазир. Кечиквотирмиз. Отларга-да қарасинлар, емласинлар, — деб туриб, четан эшикни очиб чиқди ва отлиқларга қараб норозиланди: — Ий, буйтиб кўпсиз, Рўзимухаммад? Шулар ҳамуси довон ошгайларму?

Рўзимухаммад яна сипоришлади:

— Сизга қўша кўринмасун, оғай, айтган меҳмонларимизу бой отанинг ўзлари. Булар тоғ ошиб юрган довқур йўлдошларимиз. Сиз бой отани узатиб қўйсангиз бўлди.

— Эшон бувамизга.. етса молумиз, етмаса жонумиз нисор. Қанулар, ҳазратумни тавоф этуб қўялук, ахур, — деб мезбон оқсоқланиб фойтун томон юраберди, — Аллохумди Каъбасину тавоф этган ҳазратумни кўрамуз-да экан.

— Шошманг, мен ҳозир, — Рўзимухаммад олдинга ўтиб илгарилади ва аввал болани, сўнг бой отани кўтариб олиб, ерга қўйди.

Мезбон болани кўриб, ҳайратланди:

— Иий, жужуқлара варму? Буйтиб даван ашарларму, Рўзимухаммад?

Рўзимухаммад жавоб қилиб улгурмади. Болакай уч кулоч наридаги нарсани зўрға илғаш мумкин бўлган бу кечада елкаси кўтарилиб-тушиб келаётган одамни овозио юришидан таниган эди, турган еридан ирғишлабоқ унга отилди:

— Бу биз-ку, табиб амаки! Анув кунги меҳмонлариз!..

Уч ёнини баҳайбат тоғлар ўраб барча қоронғиликни шу ерга қамагандай, теппасида жиндек юлдузларгина жимирлаб кўринаётган бу тоғ тагида боланинг овози жаранглаб кетди. Тоғ ҳавоси-да. Унинг овози жомга урилгандай жангиллаб чиққан эди.

— Ий, сен ким? Қайсу меҳмонлар? — деб ҳайратланди чорбоғ эгаси.

— Мен-мен, оёғи чиққан... бола-чи!

— Ҳа-а, юрабилмий қайтамизлаб ятган саритай, сенму? — Тоғ қоровул болакайни, унинг ҳамроҳларини эслаб бир ерга етди ва энгашиб пешонасидан ўп-ди, — Кетватурсизму энду?

— Қайвотмиз-қайвотмиз.

Халоскорини топиб олган болакай унинг бағрига сингиб кетгудек бўлиб ёпишаркан, тоғ қоравулининг энгилларидан ўшандагидек бир ажойиб ва аллатовур ислар гуркирар, улар тоғ арчалари ҳидими, унга қўшилиб кетган от сағрисининг терларими, ажратиб бўлмас эди. Отда тоғма-тоғ ошиб юргувчи бир оқсоқ одамдан бундан бўлак яна қандай хидлар гуркирасин! Устига устак тоғ гулларидан дорулар қиладиган табиб бўлса.

— Уни қарангиз-а, Ҳожи бувамнинг меҳмонлари екансиз-ку, ўзимизга тегисли екансиз-ку, — деб у энди алпанг-талпанг юрганча бой бува томон ошиқди ва борибоқ этакларига ёпишди. — Хуш келупсиз, Эшон бува, хизматизга жонтар садақа.

Ўзини тоғ оралигида кўриб, ўрага тушиб қолгандек довдираб ва қунишиб турган бой отанинг ичига бир илинж-илиқлик югургандек бўлди: «Аллоҳга шукр, Рўзимухаммад ёмон одам топмаган кўринади. Бир чеккаси табиб, қолаверса, иймонлув экан. Ихлосиям чексиз. Оқчага ёлланганлар бундай бўлмагай. Ўзига шукр, ўтиб олишимиз осон кечаркан. Уриниб-нетиб қолмасканбиз».

Жиндек умид ҳам қарияни тетиклантирар, жиндек нохушлик эса, уни чоҳдан чоҳга солмоқда, бор ҳолини ҳам суғириб олмоқда эди. Дум берган қовун шу-да. Сафар кишилари шу-да. Жон қуши қачон пуф этиб учиб чиқиб кетади, инсон ўзи-да билмай қолуви мумкин. Айниқса, у тенгилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам айтганлар-ку, бу ёнимга салом бериб туриб, у ёнимга салом бериб улгураманми-йўқми деб. Лекин унинг Аллоҳ таборак таолодан ёлғиз ўтинчи ота юрт сарҳадига етиб олмоқ — ватан рухсорига етмоқ. Ўшал маъво ҳавосидан эмин-эркин бир қур нафас олса, ҳаловат туйса, қани эди! Бир оёғини у заминга қўйиб, бир оёғини олиб улгурмаса ҳам рози эди! Ўша қадамини қўйиб улгурармикан?..

— Юра қолигиз, эшон поччам, сафар олдидан ярим чўмиш, ярим чўмиш бир нима тамадди этигиз. Бизнинг кулбага-да Ҳизр қадаму етсун. Техим дуо бергайсиз.

— Яхши. Сиз бизни сийлабсиз, Аллоҳ сизни сийласун.

Кирдилар. Ўшал пастак, ёлғиз деразаси боланинг бўйидан ошмаган, эшигидан ҳам энгашиб кириб борилган қора чирокли кулбада ўтириб, заранг товоқда мезбон айтгандек, ярим чўмичдан эт-шўрвага нон тўғраб ичдилар. У чиндан ўша ҳовлидаги тош ўчоққа осилган декчада пишганмиди ё бўлак жойда — таъми оғизда қоладиган, ўзи бу дунёнинг таоми бўлмаган эди. Эти қай жониворниқию суви қай булоқники экан, меҳмонлар дунёга келиб бундай мазали ёвғон ичмаган эдилар. Алқай десалар қайтариб сўраганга ўхшаб кетар, алқамасалар заранг косани ялагулари келаверар эди.

Дастурхонга фотиҳа ўқилиб, бу кулбада ҳам мусулмон дунёсининг ҳар чеккасидагидек, ер-

жой эгалари, ўтган-кетганлар ҳаққи, дуо умидида бўлган арвоҳлар ҳаққи икки калима куръон тиловат қилинди. Аллоҳ ўз паноҳию ҳифзу ҳимоясида сақлашини сўраб, турдилар.

Рўзимухаммад шу ерга етгунча ҳам келишув ҳақда оғиз очмаган эди, отларга қайта эгар урдираётиб ёрилди:

— Бой ота, рози бўлинг. Мен Сизларни шу одамга, у кишини эса Аллоҳга топширдим. Оғам бутун умри шу тоғда кечган. Довоннинг ҳар битта ўру қири, ёл-ғизоёқ сўқмоқлари, хатто архар юргич ерлари маълум бу кишига. Қолаверса, довондан биринчи одам олиб ўтишларимас. Сизга ихлосларини эса, кўрдиз. Азонга қадар довонга етиб чиқолсангиз, у ёғи бир қадам — бомдодни ватан тупроғида ўқиғайсизлар, — деди у.

— Қани эди, — деди Ака почча.

— Айтганингиз келсин, — деди Худойберди.

— Қандай яхши, — деди болақай шу қоронғи кечада ирғишлаб.

— Раҳмат, Рўзимухаммад, — деб қаролини, қароли эмас, гўё фарзандини кучиб, кўзларига ёш олди Мирзаҳожи.

Бироқ ҳеч кимнинг ҳаёлига иншааллоҳ деган сўз келмасди.

* * *

Улар тўрт отлик олдинма-кетин сел йўли билан бир-бирларига эргашиб, баҳоли қудрат тепага ўрлаб боришар, олдинда тоғ қоровулининг ҳачир оти, ундан кейин тизгини йўл бошловчининг ўнг тирсагидан бир дақиқа ҳам бўшаламай келаётган энг бақувват тўриқ от — унинг эгарига юмшоқ ёстик боғланиб, бой ота ўтказилган, ўзлари белларию корсонларидан ўша оту эгарга чирмаб ташланган ҳолларича эгар қошини маҳкам чангаллаб борар, ёнларида отини етаклаганча ҳар эҳтиёт шарт тиззаларидан ушлаб, Худойберди келар, энг орқада Саритойни мингаштириб (ҳар замон кетига шапатилаб кўяди, ухлаб қолма деб) олган ҳамсояси эди.

Пастда ўрик сарғайгани билан бу ерларни ҳали баҳор ўз ҳукмига олиб улгурмаган, аямажуз шамоллари ҳувиллаб ётар, кундузи салгина эриб жилдираган қор сувлари қайтадан тийғончиқ музга айланиб, от оёқлари остида гоҳ қирсиллаб синиб, майда-майда бўлиб кетар, гоҳ отни ҳам тийғонтириб, мункитай дер эди.

Совуқ юзни ялаб, бармоқларга сўзак киритиб борар, улар ҳеч нарсани сезмас бир ҳолга келган эдилар. Оғиздан чиқаётган ҳовур-ку ҳеч қанча ўтмай сокол-муртларда оқ қировга айланиб қоляпти. Гўё ҳамманинг соқоли бир кечада оқариб чиққандек. Булар шунчалик, Ҳожи буванинг ҳоли не кечдийкин?..

Чиндан тўн устидан чакмонга ўралиб олган Ҳожибуванинг оёқ-қўлларидан аллақачон муз ўтиб, чивиндек жони танининг қай буржигга қочишни билмас, бутун вужуди титраб-қалтирмаққа тушган эди.

Довонга қанча қолган, отлар туёғи остида шиғирлаган бу ях-муз, бу қум-тош қачон тугайди, қачонгача бу отлар кучаниб-пишқариб ўрлайди? Юзни кесиб, тескари қилиб юборгудек бу изғирин қачон тўхтаб тинади, қачон бир панароқ жойга тушилади? Қачон жонни қўшиб ялаб кетгудек бу совуқ, бу яланглик тугайди, қачон пастлай бошлашади, билиб бўлса, ўлсин агар. Ҳар шамол ҳувиллаб ўтганда бир ғалати, таниш овоз янграб кетади: улардан ҳуркиб «қив-қив-қив»лаган бир куш учиб кетадию яна қаергадир қўниб олиб, чақирмоққа бошлайди: ҳук, ҳук, ҳук... Худди анави кунгидек, ўз кўрғонида эшитганидек. Шу совуқ кечада унга нима бор экан? У-ку юртига, ота тупроғига етиб олиш учун чидаб боряпти, уккига нима зарур? Ёки аслида ҳеч нарса йўғу унга шундай туюлмоқдами? Ҳаёлига шундай ўрнашиб қолиб, таъқиб этиб бораётирми? Нега? Шайтонни кувиб солмоқ мумкин — дуо-си бор. Дуосини ўқисангиз орқасидан ел чиқариб қирқ газ нари қочгай. Ғам-мусибатни қайтармоқ мумкин. «Ҳасбияллоҳу»ни ўқиғайсиз. Лекин бу бойқушни, изма-из таъқиб этиб келаётган тун қушини

қандай ҳайдамоқ мумкин? Шунга келганда... эшитмаган экан. Эшитган бўлса ҳам... ёдига тушмаяпти ҳеч. Ҳар нарсага етган илми шунга келганда оқсамокда. Бунга сари ич-ичидан бир қалтироқ туриб, сўнг ўша қалтироққа қўшилиб, вужуд-вужудини хунук бир ғашлик кемириб бормокдаки, ўзи аёзда қолган баргдек, хазон янглиғ титрайди. Тўнгиб қолган қўллари эгар қошидами ё тагидаги от ногоҳ мункиб кетсаёқ ўмбалоқ ошиб кетадими, билолмай ҳалак. Назарида нукул омонат бир нарсага ўхшаб кетяпти. Балки Худойбердининг отини атаб чақирмоқ лозимдир? Нега унинг тиззасидан тутиб келаётган қўл... йўқолиб-йўқолиб қолмоқда?

Ғуж-ғаж, ғаж-ғуж, чирс-мирс, мирс-чирс — отлар гоҳ қордан, гоҳ муздан бормокдалар.

Гуп, гуп, гуп — муштдек юраги бўғзига тикилиб келади негадир.

Хук, хук, хук — сайрашини қўймайди ўша тунги куш. У гоҳ орқада қолиб кетади. Гоҳ бу ёнга, гоҳ у ёнга ўтиб олади. Хук, хук, хук... Мана ҳозир ўнг ёнидан келмоқда бу савил овоз.

Эргашгани-ку майли, лекин олдиларига ўтиб олмаса бўлгани. Сарҳаддан ўтиб, ота тупроққа етиб олгунларича қўйиб берса бўлгани. Қўйиб берармикан?

Нима керак унга? Нимани чақириб қўймаяпти? Кўксида потирлаб, бўғзига тикилаётган нарсаними? Жон қушини-я?

Аллоҳ асрасин. Тонг оқармай, Аллоҳнинг фарзини адо этмай туриб, қадами ота тупроққа тегмай туриб берадими жон... қушини? Етдим деганда йиқилладими? Юрт нафаси келмай туриб, нима бўляпти? Жилла курса, жила курса, тонг ёришсин. Азон айтилсин. Бомдод вақти кирсин. Сўнги намозни ўтаб туриб, ота тупроққа ўнг ёни билан йиқилса ҳам майли. «Ла илаҳа иллаллоҳ»ни айтиб улгириб. Шунгача қўйиб бер, эй карамли Аллоҳим. Ўзингдан муҳлат сўрайман. Жилла курса, етиб борай сарҳадга, ўшал муқаддас тупроққа. Унинг бўйларига, насимларига. Жилла курса, шовурини эштай у диёрнинг. Туяй бўйларини. Бомдодга қадар қўйиб бер Ўзинг.

Дор тагидагиларга-да икки ракат намоз ўтамоққа рухсат этгайлар. Икки калима Қуръон тиловат қилмоққа изн бергайлар. Ҳатто подшоҳлар ҳам. Сен икки олам моликисан, подшоҳларнинг подшоҳи. Карамни кенг зотсан. Бомдоднинг икки ракат фарзини адо этмоққа, сўнги бор ўзингга сажда этмоққа изн бер. Мажол бер, мадор бер, муҳлат, куч-қувват бер, эй меҳрибонларнинг меҳрибонроғи. Қувғинди кулингни гуноҳларини афв эт, кўз очиб кўрган юрт тупроғига бош қўймоққа ижозат эт. Жилла курса, баландроқ ердан насиб эт: ўзимиз етолмаганимиз етолмаган, юрт насимлари мазоримиз узра эсиб турсин, етиб турсин ватан бўйлари...

Кейин Маҳфузасини чақирибми, бедарак кетган куёвини чақирибми, алаҳлай бошлади:

— Куёвтура, мен Сизга ишониб эдим. Ботурлар аҳли аёлларини, ватанларини деб яшамасларми?

Ҳолдан тойган Худойберди сергак тортди. Ҳожи отанинг оёқларига ёпишиб-етиб юришга ошиқди.

— Ҳожи ота, оз қолди, сабр этинг, — деб далда бермоққа уринди. — Мен ёнингиздаман, шу ердаман.

Тун қуши энди чап ёнига ўтиб олган, овози олдинроқдан келмоқда эди негадир:

— Хук, хук, хук...

Туёқ овозлари ҳам айқашиб-уйқашиб кетаётди: «чирс-мирс, мирс-чирс, ғаж-ғуж»...

Нималар бўляпти? Кўз олдида кимлар келиб оляпти? Энг яқинлари, жигарлари-ку. Соғиниб йўқотганлари, йўқотиб топмаганлари-ку! Маҳфузаси-ку!

— Она қизим, опоқ қизим, мени кечириб қўй. Сенга жавр этгим.

Худойберди кўрқиб кетди. Жон ҳолатда бой буванинг оёқларига ёпишиб, тиззаларига шаппалади:

— Ҳожи бува! Бой ота! Сизга не бўлди? Кўрқитманг бундай! Ё тўхтайлукми?

Унинг шовқинига тоғ қоровули от тизгинини тортиб, орқасига ўгирилди:

— Не бўлду?

Бошқа отлар ҳам пишқириб-пишқириб тўхтадилар. Афтидан улар ҳам ҳолдан тойган, бурун устлари оқариб кўринар эди.

— Таксиримнинг тоблари қочди шекилли, алахляптилар, — У нима қиламиз, дегандек тикилди.

— Аёқ-қўлдарину уқалаб бакунгчу, зора беру қарасалар... Етуб қолдук.

— Қаранглар, уфқлар ҳам ёришиб келяпти. Ўлмаган қулни тонгга етказар, — деди орқадаги ҳамсоюлари. Тиззасидаги бола энди унинг кўксига бош қўйиб, донг қотган, уйку совукни ҳам енгган эди.

Худойберди отнинг ҳали у томонига, ҳали бу томонига ўтиб, бошсиз чавандоздек ўтирган қарияни (ортидан шундай кўринар, боши олдга тушиб кетган эди) ҳали қўлларини, ҳали оёқларини жон ҳолатда уқалаб қаро терга тушган, уни ўзига келтиролмас эди.

Бир муддат ўтиб қарияга жон битиб, у йўқлик-борлик орасидан бу дунёга қайтгандек, бошини базўр кўтарди. Биринчи сўзи:

— «Аллоҳга шукр, бомдодга ҳам етибмиз», — бўлди. Сўнг атрофига аланглаб кимнидир излади. Топиб сўради:

— Худойберди, азон чақирдингизми?

Худойберди борлик-йўқлик орасига тушиб каловланди, сўнг ростига кўча қолди:

— Йўқ, бой бува, худо хоҳласа, энди чақирамиз. Пича бор, сахар киришига.

— Шундайми? — деди чол.

— Бу ҳалу ёлғон субҳ, чин субҳ — субҳи содуққа жичча бор. Бироз юра турайлукмиди, — деди тоғ қоровул ҳам.

— Ихтиёр Сизда, — деди қария, — лекин йўл деб... бизни намоздан жудо этмагайсиз?

Тоғ қоровули умрида биринчи марта ғалати тортиб кетди. Ўзини бу авлиёдек одамнинг олдида ҳақирдан-ҳақир туйиб, қимирлашга-да, йўл бошлашга-да ожиз сезди.

Сўнг узрини билдириб:

— Жиндек юрсак, сарҳаддан ўтиб ўқирдик, — деди.

— Сарҳад?!

Эшон буванинг оғзидан учган сўнги сўз шу бўлди. Унинг ватан илинжида адо бўлган юраги хушхабарни кўтаролмаган эди. Жон қуши ўша сўз ила қўшилиб, чиқиб кетиб бўлган, боши кўксига шилқ этиб тушган эди.

Бойқуш ҳам чақирмас, отлар ҳам жим эдилар.

Сарҳад томондан ёлғиз азон товши эшитилар эди.

Ҳожимни шоша-пиша эгардан ечиб олиб, текис бир жойга оёғини қиблага қаратиб ётқиздилар. Ва нима қилмоқ ҳақида маслаҳатга ўтирган жойларида қибла тарафдан аниқ тиловат овози кела бошлади. Ҳаммалари ҳайратда қотиб қолдилар.

Кўринмас қори Фажр сурасини яқунлаб ўқир эди:

— Йаа айятуханнафсул мутумаиннах! Иружии илаа роббики розийатаммарузиях. Фад хулии фии ибаадии вад хулии жаннатии. Маъноси бундай эди: «Эй қарор ва ором топган жон. Қайтгил Парвардигоринг тарафига рози бўлган ва рози бўлинган ҳолда. Ва доҳил бўл бандаларим ораларига ва доҳил бўл жаннатимга».

Уни фаришталар ўқирмидилар, инсларми — ҳеч ким билолмади.

13. ҲОЖИ БУВАДАН ЁДГОР СОВҒАЛАР Ҳикоячимизга маълум қиссанинг давомига

Рухим жудаям енгил, кушдай учиб кетсам-да, мумкин эди. Ахир, ҳазилми! Мен одам сиёқидан чиқариб қўйган Парпи бебахтни (яна қай аҳволда!) топган, акамнинг омонатини

етказган ва ниҳоят Яккабоғда охирги вақтларда акамнинг номидан иш кўриб юрган сирли кишиларни бугун ўз кўзим ила (мен эҳсон берилган хонадонда мовут чакмон кийиб хизмат этган кишиларни айтмоқдаман) кўрган эдим.

Насибни қаранг. Бу воқеага менгина эмас, Олим акам ҳам шоҳид бўлиб қолган, унинг-да хайрати чексиз эди. Почча айтмоқчи, Оллоҳ чиндан ҳам чевар, қудратлув зот. Бўлмаса, ким ишонади Парпи бебахтнинг бир вақтги йигитлари ҳали ҳам унинг хизматида экан деган гапга?! Яна қандай хизматки, эшитган фақат ҳавас қилмоғи мумкин. Хайр-хўшлашиб қайтаяпмиз-ку ҳали-ҳозиргина кўрган-эшитганларимиз кўз олдимиздан кетмас, унинг таассуротидан чиқолмас эдик.

— Воҳ, бизга шуни илинган эдингизми?! Раҳмат Сизга! — дедим олд ўриндикда ўтирган поччага.

Ҳамон бурниларинию унга қўшиб соқолларини мамнун-мамнун силаб-сийпаб қўяётган почча хумдек бошларини орқага ташлаб, кўзлари кирила менга қараб қўйиб, жилмайдилар:

— Ҳидоят дегани шу, бўтам. Агар кўр ҳидоят топса, ўн саккиз минг оламини кўра бошлайди. Кар раҳмат топса-чи, жами мавжудотнинг тасбеҳотини тинглай бошлайди. Булар бош-кўзи бутун одамлар-ку.

— Ҳарқалай, ғалати-да, — деди Олим акам йўлдан кўзини узмай ва мени қувватлаб. Сўнг қўшди. — Ҳаммасидан анув одамнинг буларни иззатлаб келгани-чи. Бошқалар оёғининг тагига қўй сўйса бормас.

— Ҳа-а, Ҳозик тўрамни айтасанми? Маърузаларига тўймай қолдик-да, тўймай. Бир ерга шошиб турган эканлар. Узрларини эшитиб, жавоб бердик тағинам.

— Узрлари? — дедим мен хайрон қолиб.

Нусрат почча тушунтирдилар:

— Бир мусофиргина шифохонага тушиб қолган экан, шунга жавоб тегадирган экан.

Юрагим шиғ этди. Ялт этиб қарадим у кишига:

— Мусофирми, мусофиргинами? — деб қайтариб сўрадим.

— Келин экан, шекилли, жужуғи ҳам бормиш. Олиб бормасам бўлмас, дедилар.

Воҳ! Пешонамдан муздек тер чиқиб кетди. Ана, холос! Ўша бўлса, биз нима деган одам бўлдик?! Икки бирдек қайниси туриб, у киши борсалар — уятку! Наҳот хабарсиз қолдик? Балки биз чиқиб кетгач, орқамиздан қўнғироқ бўлгандир. Топиша олмаётгандир?

Бирпасда не хаёлларга бориб келдим. Лекин ёнимдагиларга чурқ этиб, оғиз очолмасдим.

Балки умасдир, Кеннойим мен қолиб, у кишига айтмаса керак эди? Яна ким билади, дейсиз.

Бу орада машина ғиз этиб, поччаникига етиб борган эдик. Туша бошладик. Мен айтолмайман, почча қисташларини қўймайдилар. Ичимни эса ит таталаб боряпти.

— Шўтга келиб кирмасанг, холанг нима дейди? Хафа бўлади-ку.

Хафа бўлишлари аниқ. Лекин...

— Едик-ичдик. Ўзларини кўрдик, — дедим, қани жавоб бера қолсалар.

Ахийри:

— Ҳой, Санобар, буларинг билан ўзинг гаплаш, — деб ичкари қараб юравердилар. У киши ҳассаларини зардалироқ ташлаб борардилар. Қарасак, чиндан хафа бўляптилар, ноилож эргашдик.

— Йўқ-йўқ, мана, келяпмиз...

— Ҳа, бу бошқа гап. Қутлуғ уйдан бир пиёла чойсиз кетиб бўладими? Қолаверса, биз ҳам ғанимат.

Қарасам, тушунтириб бўлмайдиган:

— Ундай бўлса, мен уйга битта қўнғироқ қилиб олай. Ҳарқалай-да, қидириб ётган бўлишмасин, — дедим.

— Яхши-яхши. Ана, деразада турибди, беминнат, — дедилар у киши.

Ўша гапни эшитганимдан бери юрагим ҳаприқади. Назаримда қидириб топишолмаётгандек. Ахийри нумеримизга тушдим, уни аёлим кўтарди.

— Саида, мен...

— Вой, адаси-ей, қаерларда юрасиз-ей.

Худди юрагим сезганидек эди, тавба.

— Тинчликми? Айтсанг-айтақолмайсанми? — дедим ичим ғурмишлаб.

— Ахир кеннойиз чиқишлари керак экан-ку бугун. Сиз бўлсангиз...

— Ким айтди? Қачон айтишди?

— Сизлардан кейиноқ, кетишларингиз билан...

У ёғини эшитиб ўтирмаёқ жавоб қилдим:

— Яхши, биз жўнаяпмиз. Унасалар оббораман, бўлмаса, кутма, — дедиму гўшакни ташлаб қайрилдим.

Улар анжирнинг тагидаги пастак ёғоч супага ўтириб, фотиҳа қилишаётган экан. Бориб мен ҳам кўшилдим.

— Ҳа, тинчликми? — дедилар холам юзларига фотиҳа тортиб бўлиб.

— У ёқдан келган келиниз, — дедим мен.

— Қайси? Акангга тегишли анув мусофиргинами? Дараги чикдими, қаердан чиқа қолди? — деб бир ерга етиб сўрай кетдилар.

— Шифохонага тушиб қолган экан, бугун чиқади экан, айбга буюрмайсизлар, — дедим мен ўрнимдан кўзгола бошлаб.

— Вой, уми? Ўша мушфиқа келинувза-я? Келавурмайдими бу ёққа? Бошувзага кўтаровза-ку.

— Бор, болам. Бора қолинглар. Кўнгли яримтанинг кўнглини олақолинглар. Унаса, олиб келинглар. Акагинангнинг аҳли аёли, — деб поччанинг ўзлари дуо қилиб, тура бошладилар.

Фақат Олим акам ўзига кела олмас эди: ҳозиргина ичкарига қистаб қўймаётган одамлар кеннойимнинг дарагини эшитиб, бундоқ ўзгариб қолишлари чинданам ғалати ва тушунарсиз эди унга.

— Юрақолинг, «Волва»нгиз шу бугун асқотмаса, қачон асқотади? Қолаверса, кеннойим бизни кўриб, акамни кўргандек бўлади, — дедим мен.

Жўнадик. Шундан кейингина Олим акамнинг савол кутиси очилиб кетди. Унгача поччаникида ийманиб турган экан.

Мен ҳамма-ҳаммасини — бизнинг юртга қандай келиб қолганию аввал поччанинг шаҳар ҳовлиларида, сўнг бизникида турганидан тортиб, Акмал чўлокнинг далага чиқасан, деб қилган қийин-қистоклари, чиққач одам қўйиб ўзига илинтирмоқчи бўлганларигача, унамагач тухмат йўлига ўтганларигача ва бу тухмат, гап-сўзларга чидолмаган кеннойижоним (мен буни кейин билдим-ку) бир тонг шаҳарга тушиб чиқаман деб кетганча бадар кетганларини, биз ҳеч ердан тополмаганимизни айтиб бердим. Орадан неча йил ўтиб, Фарғоналарда ишлаб келгач, бир ажойиб кунда, ҳеч ҳам кутмаганимда, уни шифохонадан топиб олганимни, ҳозир бир ширин фарзанди борлигини айтдим. Аммо Чаман акам, акамнинг ўша қиёматли дўсти ҳақида эса, оғиз очмадим. Қандай тушунади деб айтмадим. Қолаверса, бу тарих ҳақида Чаман акамнинг омонат гапидан бўлак ниманиям биламан?!

Олим акам ҳийла жим қолди. Шунақа сўникиб кетганки, назаримда ҳали-вери оғиз очиб бир нима дея-оладиган ҳолда эмасди. Чеккаларига оқ оралаб, ўзи сал тўлишиб, пешонасига бевақт ажинлар туша бошлаган бу холаваччам йўлдан кўзини узмай кетаётган бўлса-да, хаёли аллақаяқларда кезар эди.

Тўзиб кетган хонадонларини ўйлаётганим, шу вақтга қадар бир бошпана, бир курғон куриб, одамлардек ватан тутолмаганларини, бошларини қовуштирадиган, қайишадиган бир марди худо топилмаганини ўйлаб кетганми, билмайман. У ёғи менга қоронғи. Балки ўз оиласи, тақдирини,

билагида кучи, томирида шижоат бор пайтда, мўмай-мўмай топиб юрган кезларида керак қилиб, энди рўшнолик кўрармиз деган маҳалида ташлаб кетган сариқсоч хотинини, болаларини эслаб кетгандир! Ўзингни — ўзагинг дейдилар, ким бегонадан оқибат топибдики, у топсин. Ачинишга арзимади-ю, лекин шу ёшда сўққабош қолиб, ҳаммасини қайта бошдан бошлаш ҳам осонмас-да. Қолаверса, суянадиган кими бор? Ёлғиз жигарининг аҳволи бу. Аёлини юртга жўнатган жойда ўзи ўтолмай қолиб кетган. Кимга ҳам суянгай, кимга ҳам дарди-юрагини очгай? Ичга ютишдан бўлак қандай иложи бор?

Аммо ичга ютила-ютила зардобга айланган у аламлар бир кун портламасми? Портлаб адои тамом этмасми у юракни?

Мен унинг мижжаларида нам кўрадигандек... бетига қарай олмасдим. Шунчалик бир аҳволдаман. Оғиз очгали, очиб — дардини янгилаб қўйгали кўрқиб турибман.

У оғир хўрсиниб, томоқ қирди:

— Эшитдим, акам бу ёққа ўтолмаслигиниям, ўтиб келган куниёқ олиб бориб, тиқиб қўйишлариниям. Лекин ожизаси — аёлида нима гуноҳ? У бояқишнинг бошига шундай кунларни солдиларми ҳали? Билиб туриб-а? Шошмай турсин, ўша Акмал чўлоғинг!..

— Боя кўрганиз — мовут чакмонлиларнинг каттаси унга ҳукм чиқариб қўйганмиш, — дедим мен.

Олим акам ялт этиб ўгирилди ва бунга ҳам қоникмай машинасини йўл четига чиқариб тўхтатди:

— Ким?! Ўша Парпи-я?.. Нима деб?

— Шарият бўйича ҳукм қилиб, ижросини акамга қолдирганмиш. Ўзи келиб, ўзи ижро этади деганмиш.

Акам ёқа ушлади.

— Келишини... қаердан эшитибди? Қаердан биларкан? — деди ҳайрати ичига сиғмай.

Мен елка қисдим:

— Билмасам. Бир нарсани билса керакки... маълум бўлса керакки...

У оғир-оғир бош тўлғади:

— Қани эди келолса, келолмайди.

Энди менинг ичим тошди:

— Нега? Нега ундай деяпсиз? Акамга нима бўлган?

У бўшашиб қўл силтади, бетимга қарамай бош чайқади.

— Сўрама. Сўрамай, куйдирмай, — деди овози ўзгариб.

Мен ёш боладек елкасига ёпишдим:

— Ростингизни айтинг, Олим ака. Унга нима бўлган? Ўзи бирон нарса биласизми?

— Йигитлари билан қўл етмас музтоғга чиқиб кетган эканмиш. Олти ой деганда уч киши қайтиб тушибди. Бошқа ҳеч қандай маълумот йўқ.

— Ўша уч киши-чи, ким экан?

— Уларни ҳам хорижга — Пешоваргами, қаёққа — ўтказиб юборишган. изини тополмабдилар.

Ичимни бир нарса таталаб, ғурмишлаб ётибди, лекин сўрай олмайман. Чаман акам-чи, у кимни қидириб кетган? Ахир акангни дараги чиқди, деб кетган эди-ку... дея олмайман. Ўзи у ҳақда айтмагунча оғиз очолмаяпман.

Ҳаммани қўйиб акам, Султонмурод акам таслим бўлмаслигини, жони ширин кўриниб тоғдан тушиб келмаслигини билсам-да, бир нарса дея олмай турибман. Шу алпозда Сиздан лозим эмасмиди, жигарингизни қутқариш, унинг учун авф сўраш дегим бор-у, тилим айланмаяпти.

— Нима, у ҳалиям қидирувдами? Гуноҳи шунчалик кечирилмасми?— дедим ахийри бўғзимга бир нималар тиқилиб келиб. Афтидан қайноқ йиғи аввал бўғ-зимга тиқилиб, сўнг

кўзларимдан тошиб чикмоқда эди.

— Гуноҳики, — деди акам афтимга қарай олмай. Ўзи мендан баттарроқ бир аҳволда шекилли, — улар одам боласи журъат этмайдиган бир ишга жазм этиб, чегарадан ўтиб келганлар ва Тўрамни ўғирлаб кетишга ҳаракат қилганлар. Тағинам бахтига бу киши рози бўлмаган, ғишт қолипдан кўчиб бўлди деб...

— Э-ҳа, — дедим мен тамоми ўзгариб ва акамгиларнинг журъатига беш кетиб. — Режасининг зўрлигини кўринг. Одам боласининг тушига кирмайдиган иш-ку!

— Шунга айтаман-да. Шернинг оғзига кўл тикиб, барака топиб буларканми?! Тағинам Худо бир асрабди, — деди у. — Давлат билан ўйнашиб бўларканми!..

— Булар-чи? — дедим мен ғашим келиб.

— Нима булар? — деди у англаб-англамай.

— Булар бутун бошли бир лашкарни бошсиз қилиб, у кишини ўғирлаб келишганда... уларни ҳам тушунса бўлар?

Олим акам шу мен билган Саломхоламнинг ўғлими, дегандек бошдан-оёғимга анграйиб қаради, аммо тили на калимага, на гапга келарди.

— Сен билишимча, туппа-тузук идорада ишлайсан. Аммо тилингни бунақа кўйиб юбораверма. Бирдамасбирда куйиб қолмагин, тагин, — деди хотиржам тортиб.

Ичим шув этди, юрагим бежо тепарди. Одамига учрабман-ку тоза, деб ўйладим.

У машинасини кўзғотиб, йўлга солди. Орага гап сиғмай жим бора бошладик. Қаёқдан ҳам гап очдим деб пушмонда эдим. Аммо ўзи анча жим бориб, сўнг насиҳатга тушди:

— Сен мени тўғри тушун. Акам, жигарим учун менинг жоним ачимайдими?!— деди у. — Ачийди, лекин бир менинг қўлимдан нима келади? У ўзини тошқин бир дарёга отган одам. Ундан ё ғолиб, ё мағлуб бўлиб чиқишгина мумкин, холос. Бўлак йўл йўқ. Мен эсам, ёлғизман. Унинг устига бу борада ночор-нотавон бир кимсаман. Жилла курса, дадамизнинг дуоларини олиб қолдим, у кишининг васиятларини адо этиб улгурсам ҳам. Акамга етиш... ундай бўлиш... менга йўл бўлсин!

— Нималар деяпсиз? — Мен азбаройи шу томонга ўгирилиб олган эдим,— Адангизни топиб, у кишининг хизматларини қилиб қолишдан ҳайиқмаган одам — шу гапларни сиз айтаяпсизми? Акангизга келганда шундайми?!— деб юборибман.

У ночордан-ночор, хижолатларга ботиб бетимга қаради:

— Нима десам, сенга қандай тушунтирсам? Отамиз учун мен нима ҳам қилибман?! Асли у кишининг дуоларига бошқа биров лойикроқ, билсанг. Ҳов Чўлпон отада биз кўргани борган одам бор-ку — ўша! У отамизга ҳеч ким қилмайдиган бир яхшилиқни қилиб қўйган одам. Билмаган бир китоб жинниси, сутчи одам-да дейди. Лекин аслида топадиганини топиб қўйган — охирати гўзал одам. Савоб топаман деган киши ҳамма ерда топса бўларкан. Ўша киши туфайли отамиз умрларининг охирида ўша тоғлар ортидаги мамлакатда жиндек рўшнолик кўриб, тоат-ибодатда ўтиб кетдилар. Тақдир экан, мен бироз хизматларини қилиб қолдим, холос.

— «Бу ёқдагилар билишармиди», — деб сўрагим бор-у, бояги гапдан кейин... тилим куйиб айланмаяпти. Аммо у қарашимданми, туришимданми сезиб, ўзи деди:

— Минг шукр, билишса-да, билмаганга олишди. Қолаверса, бизда ҳам инсонлар ишлайди, инсонгарчиликни биладиганлар ишлайди. Барчаси садоқат деб виждонию имонини ютиб юборганмас. Уларнинг ҳам томирида темир эмас, қон оқади, укам!

Мен тилимни тишлаб қолган эдим. Аммо дилимдан:

— «Ишқилиб, арқонни узун ташлаб қўйишган эмасми?» — деган иштибоҳ ўтаверар эди. Ахийри айтдим:

— Йўқ, — деди у қатъий қилиб, — умрини яшаб бўлган бир одам учун унчаликка бормайдилар. Тегсалар ўша янгилигида тегар эдилар. Энди бу эски нарса, — деди у.

— Акангиз учун-чи,— дедим энди ҳар қандай истиҳолаларини йиғиштириб қўйиб. — Агар у киши учун жавоб бериш керак бўлиб қолса-чи? Нима қиласиз?

У менга қараб туриб, ноиложликдан десам тўғри бўлмас, алам-аччиғини ютолган одамдек... кулиб юборди:

— Ўсибсан, Мақсуд, ўсибсан. Сенга гап йўқ. Шу туришингда акамга тортибсан. Илоҳим, умринг ўхшамасин, — деди ва мунгайиб қолди. Мен унга ачиниблар кетдим.

Шу маҳал қаршидан келаётган бир машинанинг ичидан сочлари шамолда патила-патила тўзғиган бир болакайнинг:

— Ая, уну қаранг — додамошина! — деб қичкиргани эшитилди ва шу баробар иккимиз ҳам ғувиллаб ўтиб кетдик. Овоз таниш эди — юрагимни ўртаб ўтдию ялт этиб қарасам, болакай ҳам биздан кўзини узмай жажжи қўллари-ла машинани тапиллатиб — тўхтатинглаб боряпти.

Ўтиб кетган шофёр нима экан деб машинасини четга ола бошлади. Шундагина уни танибман! У ўша таниш эски «Победа» эди. Мен ҳам Олим акамга «тўхтанг-тўхтанг»га тушиб, орқага тислантириб борсак, қай кўз билан кўрайликки, бояги машинадан ирғишлагудек бўлиб Ёдгормурод тушиб келяпти.

— Кичкина ада! Мақсуд амақу! — У чопа келиб, ўзини кучоғимга отди. — Мен сизну қанча куттум — бормадуз-ку?..

Мен аввалига серрайиб қолган эдим, сўнг ғалати бўлиб кетдим. Чиндан хабар ололмадим. Лекин «кичкина адаси» нимаси? Буни қаердан топди? Ким ўргата қолди?

Чўнқайдим. Митти пешонасини, унга осилиб тушган қўнғирок сочларини силай бошладим:

— Шунақа соғиниб кеттингми?

— Жудаям.

— Қайси кўзларинг ила? — дедим фақат ўзимизга хос тилда яна ўша ўзимизнинг сўз ўйинимизни бошлаб. Негадир хозир мен шуни истаб қолган, ўзимни шундай чалғитмоқда эдим.

У қиз боланикидек узун-узун киприкларини юмиб:

— Ҳар иккаласула. Энду ундай қилмайсуз-а?— деди.

Мен йўқ демоқчидек киприк учирдим. У эса бўйнимга ёпишган кўйи бир ирғишлади ва шу тоб машинага кўзи тушиб, чалғиди.

— Сизларнукуму бу додамашина? — деди хайратини ичига сиғдиrolмай. — Сизну обюрадиму?

Шу пайт бошқалар ҳам туша бошлаб, мен бош чайқадим.

— Сен таниб ол, бу машина мана бу амақингники,— дедим қулоғига шивирлаб.

— Вуй. — У бир ирғишлаб қўйди ва Олим акамга ётсираbroқ қаради-ю, лекин саломини унутмади, — Ассалому алайкум.

Олим акам демаганлар олдинги машинадан туша бошлаган икки аёлдан қайбири кеннойимиз эканини билолмай турармиди, алиққа довдиради.

— Ва алайкум...

Бунга сари Ёдгормурод жажжи муштчалари билан биқинимга туртар, бир нарсаларни сўрамоқчи бўларди. Энгашиб қулоғимни тутдим:

— Нима дейсан?

— Милисада ишлуттиму бу одам? — деб шивирлади у.

Боланинг зехнига қотиб қопман!

Лекин ростини айтиб бўлармиди унга:

— Йўқ, сен кўркма. Ўзимизнинг одам, — дедим ва яна энгашиб қулоғига шивирладим. — Ундан кўра, чоп, аянгдан суюнчи ол. Ўшақдан қайтибдилар де.

У биз билан келинойимиз ўртасидаги таржумондек бир чиройли югургилади. У шунақа ширинтой бўлган, гаплашиб тўймасди одам. Ва бориб, аясининг этагига ёпишди. Кеннойим — ўша мен билган Марғу кенно-йимдан зиғирча ҳам фарқ қилмайдиган (на бўй-бастда, на чиройда

— Худо қисмаган, аксинча, бир томчи сувдек қилиб яратган) шу кеннойим анча тўлишган, сулув келинлик давридан ўтиб, сулув келинойилар қаторига ўтган эди. Тавбаки, юзларидаги жиндек шифохона нусхини демаса, биров уни қанча ётиб, дард тортган демасди. Мен Олим акамга секин химо қилдим: кўришмайсизми?

У ҳам бош силкиди: бошлай қол дея ва кўшиб қўйди:

— Олдинда ким, тўрам ўтирибдиларми?

— Ҳа, дарвоқе... — Шундагина хижолатдан ўзимни кўярга жой тополмай қолдим. Кеннойимнинг олдига биринчи бўлиб елка тутиб бора бошладим.

— Ассалому алайкум, узр, чиқишингиздан хабарсиз копмиз.

— Айтишду-айтишду, чиқиб кетган экансиз. Ҳеч қису йўқ, ҳеч қису.

Мен дадилландим:

— Танишиб қўйинг: бу киши Олим акам... Акамнинг укалари. Кўргани бораётувдик...

У келинлардек лов қизарди:

— Вой, шунақаму?.. — Қулоғининг юмшоғи таккинасидаги ўша нори юзларига дув тарқадими, ё юзи ўша рангга кирдими — билолмай ҳам қолдим. Ахир у келин бўлиб, мулла акасини энди кўрмоқдайди, кўриниш бермоқдайди. Буни кўрмоқ ўзи бир нашъали эди ва ҳам чин ўзбекона эдики, у гўзал удумларимизни эсга солмоқда эди. Одатда бундай пайтда келиннинг келинсаломию уни кўрганнинг кўрманаси лозим бўлгучи эди. Биз эса, катта кўчанинг бир чеккасида на унисини, на бунисини уддалай олмаган шўр пешоналардек бир ғалати алпозда турардик.

Йўқ, биринчи бўлиб кеннойим ўзини тутиб олди ва шу вақтда расм бўлган оқ рўмолини пешонасидан сал тушириб, икки учидан тутганча таъзим ила саломга эгилди.

Бундан мутаассир бўлган ва довдираб қолган акам, бир қадам тисарилиб, унга монанд хиёл бош эгди-ю:

— Кўп яшанг, — дея олди.

Бу орада Тўра бува туша бошладилар. Мен югуриб бориб қўлтиқларидан олдим:

— Ассалому алайкум, Ҳозиқ бува. Биз сизни уринтириб қўйибмиз-ку. Билсак, ола келарканмиз, — деб узримни айта бошлаб эдим, у киши таниб:

— Ие, Сизми, хабарчи, болам? Ёдгортойимизнинг акажонисию, буларнинг хомийси. Ва алайкум, ва алайкум. Номизни ҳеч тилидан қўймаса-я. Ичикиб қоладими деб бир ерга етгук.

Мен эсам бу мақтовлардан ўзим бир ерга етиб, ичим эса ғурурларга тўлмоқда эди. Чиндан Оллоҳ карами кенг зот — акамнинг ёдгорини ана қаерда асрамоқда экан. Ва шу баробар ўз вазифамни унутганим йўқ: ахир, Олим акамни у кишига танитсам, эшитиб қай аҳволга тушадилар экан? Ахир ким-ким лашкари сафида от сурмоқни ният қилиб сарҳад ошиб борган Ботурининг жигари...

Бу вақт Олим акам у кишининг хузурларида саломга оғиз жуфтлаб, қўлларини олишга ҳозирланганча турар экан, Ҳозиқ тўра:

— Ваалайкум, келинг, — дедилару бу ким дегандек менга қарадилар.

— Холаваччамиз... Ўзингиз билган Султонмурад акамнинг туғишган укалари, — дедим мавриди ўзи келаётганидан мутаассирланиб.

— Ҳай-хай, шундайми? Бик яхши-бик яхши, — улар қайтиб кўришдилар ва Олим акамнинг елкасига қоқиб, курагини силаб қўйдилар. — Бизнинг Ботурнинг шундай жигари бор экан-ку, шу вақтга қадар билмабмиз? — Сўнг аzza-баzza кафт очиб, дуо қилдилар. — Эй Тангри таоло насл-насабли, томирида мусулмон қони оққан бу мужоҳиду мужовид бандаларингни иймонини комил этиб, хамиша ўз ҳифзу ҳимоянда асрагин. Дўстга зор, душманга хор этмагил, илоҳо бир-бирларига мурувватли этгил, у дунёю бу дунё жудоликка учратмагил.

Омин дея биз ҳам Оллоҳдан ижобат сўраб, юзларга фотиҳа тортдик. Ўтган ҳам, кетган ҳам бизга қарар, ҳавасланар эди. Ҳавасланса арзигулик бир палла эди. Унинг яна узоқроқ

чўзилишини истаб, бир-биримиз ила сўрашиб-исташардик.

— Қаранг, шунча яқин, танишу жигарлариз бор экан, келин, ёлғизман дейсиз. Аллоҳ ўзи бандасини ёлғиз қолдирмагай ҳеч. Фақат тоатидан бегона қил-масин. Қани, жилдикми? Ҳар ким ўз жойигами?— дедилар Ҳозиқ тўра ва тобора менинг пинжимга кириб бораётган Ёдгормуродни кўриб, кўшиб қўйдилар. — Сенинг ичинг тушмасин, майли, додамощинга чиқақол.

Олдинма-кетин жўнадик. Олд ўриндикда турволган Ёдгорнинг ҳали менга, ҳали Олим акамга ёпишиб, алланималарни сўраб-суриштиришини, қувончи ичига сиғмай кетаётганини кўрсангиз эди.

Тўра буванинг дала ҳовлиларидаги кўзичокларию унга печак юлиб берганлари борми, Кўктеракка борганлари, бедапояларда тўр судраб, матраб ташлаб, бедана овлаганлари борми, бари-барини айтиб адо қилолмасди. Тоза яйрабди ўзиям, онасини, бизни соғиниб, ичикиб қолмасин деб тоза кўнглига қарабдилар. Мен у кишини китобдан бош кўтармайдиган олим ҳисоблаб эдим, тоза болажон эканлар. Яна онасини шифохонадан олиб чиқишга етказиб борганларини айтинг. Ёки одам яхши қариса, шунақа закий, силаи раҳмга ўч бўлиб қолади эканми?

Эски Жўвадан ўтиб, пастликдаги тор Қорасарой кўчасига бурилганимизда Олим акам мен томонга зингил ташлаб, саволчан қаради:

— Қаёққа кетяпмиз, бозор-ўчар қилиб олсак бўлармиди? Шўппайиб... кириб бормайлик.

Ёдгормурод бийрон жовуллади.

— Опоқбувам эрталабоқ олдуриб қўйган эканлар-ку. Қаерга кирувсиз?

Воҳ, бу масалада ҳам ортда қолибмиз-ку! Меҳмонлардек кириб борарканмиз-да яна? Эсиз. Ҳамиша эсимиз кеч кириб юради. Биз бир-биримизга қарашдик. Хижолатдамизки, нарёғи йўқ.

Қумлоққа етиб, Калковуз кўпригидан ўтиб қайрилдик. Олим акам рўпарасидаги митти кўзгудан ажаб-ланиб қаради. У айтақолсанг-чи, қаёққа боряпмиз демоқчи бўларди.

Мен гапни узоқдан бошлаб:

— Эсласангиз, акамнинг Чарли деган бир шаҳарлик ошнаси бўлар эди, — дедим.

Акам ҳайратининг зўридан, оёғини тормозгами, нимага босиб қўйиб, тортиб олди: «Волва» энгил селпиниб, яна оқар сувдек жилди.

— Воҳ, булар ўшаларникидан паноҳ топган эканми? Чаман аканикидан-а?

Унинг ҳайратининг чеки йўқ эди.

— Ҳа-да, — дедим мен, — қиёматли ошналар яна қандай бўлуви керак, сизнингча?!

У киноямни тушунди, аммо жавоб бера оладиган ҳолда эмасди шекилли, миқ этмади. Шу орада яна Калковузни кесиб чиқа бошладик. Олдиндаги Тўра буванинг машиналари Калковуз ёқасидаги кичкина Толзор кўчага бурила бошлади. Ёдгормурод яна ўрнидан туриб олиб, ирғишлашга ва ўзининг қандай зўр машинада келаётганини орқамиздан чопган ўртоқларига кўз-кўз қилувга тушди:

— Ур-ре, опоқбувимларникига келяпмуз.

Мен патила-патила сочларини силаб тегишдим:

— Қаер яхши? Қаёнғлими, опоқбуванларнинг далаларими, бу ерми?

У оқ гурунчдек тишларини кўрсатиб, жилмайди:

— Ҳамусиям.

Мен бўш келмадим:

— Йўқ, сен биттасини айтгин-да. Ҳаммасидан яхшироғини...

У ўйланиб қолиб, бош тўлғади:

— Йўқ, ҳамусиям яхшу. Кейин соғуниб қолсам, майлуми?

Кўшилишиб кулдик. Бу орада бор бўйича куйиб тушиб, шўппайиб қолган дарахт кўзга ташланиб, ўша бир тавақали, остонасига харсанг тош ётқизилган эшик олдида тўхтадик. Мен

бехос Олим акамга кўзим тушиб, кўрқиб кетдим. У машинасини тўхтатишга тўхтатган-у, лекин туришни ўйламай... ўша куйган дарахтга кадалиб қараб қолган, ранги қув ўчиб борар эди.

— Ҳа, ака? — дедим болани тушириб юборибок.

У ўзига келди:

— Яшин тушган шунақа дарахтни хўв ўша мамлакатдаям бир кўриб эдим. Бу ерда ҳам кўриб... ғалати бўлиб кетдим. Буниям... яшин қилганми? — деди у.

Мен бош чайқадим:

— Йўқ, буни одамлар ёқиб юборишган.

— Ҳа-а, — деди у зўрға ўзига келиб. Нимага менгзади, тушуна олмадим.

Туша бошладик. Бунгача олдинги машинадагилар тушиб бўлишган:

— Қани-қани, той бола, ичкарига хабар қилиб, суюнчига чопинг, бир йўла шунча меҳмонни кўриб, хайрон қолишмасин, — деб туришар, бунга сари кеннойим хижолатланиб, ичкарига қистар эдилар:

— Вой, шунчаси борму, юравуринглар, келсангуз кимну деб кепсуз?..

Аммо шу вақт ёлғиз тавақа эшик шитоб очилиб, остонада икки ҳовлуққан болакай — ичкаридан чиқаётганию кираётгани — тўқиниб кетай деганча ачомлашиб қолдилар.

Оқ ёқали оҳорли кўйлак-шим кийиб, жажжигина йигитча бўлиб олиб, (бу албатта, Тўра буванинг ишлари шекилли!) аясини опчиқишга борган ва олиб келаётган Ёдгор-ку ўзини кўярга жой тополмай ичкарига чопган эди. Аммо машина овозини эшитиб ташқарига югурган болакайнинг хайратию ясан-тусани бундан зўр, бир қарашда уни тўй болами демоқ мумкин эди!

Унинг бошидаги укпарли дўпписию, устидаги зар тўни, ҳатто оёқчаларидаги этикчалари бу диёрники эмас, ҳов бизнинг болалик йилларимиздаги каби роса ихтимат-ла тикилган, пўримдан пўрим, зар тўнининг уқаларию пистонлари ундан-да ялтираб ёнар эдилар.

— Ий, Ёдгор, вой қочқоқ! Бормисан?! — деди униси — тўй бола.

— Ўзуз қочқоқ! Келаркансиз-ку?! — деди буниси — той бола.

Той билан тўй бола ачомлашиб чирмашиб кетишган, укпарли тикроғи бунисини аzza-баzza кўтариб олиб, чир айлантитар, ерга оёғини кўяр-кўймас, яна қайтадан кучиб, юзларини юзларига суйкар эди. Бу ёқда биз мутаассир:

— Ана, қандай соғунишиб қолишибду!

— Ичикканлари рост бўлсин, топишганлари рост бўлсин.

— Бирпас кўйиб беринглар ўзларига, — деймиз, куламиз. Куламиз-у, кўзларимизда ёш айланиб, бир ғалати тортиб боряпмиз.

Улар эса, биз катгаларни, наинки бизни, бутун дунёни унутиб, ялашиб-юлқашади, алланималарни сўрашиб тўйишмайди. Тойчоғу кўзичоқлардек сакраб-ирғишшлашади:

— Ростган қайттузму? — дер эди Ёдгор, ўзи унинг бўйнига осилиб олиб.

— Келдум-келдум, — деб ишонтирмоққа уринарди буниси.

— Бутунлай-а?

— Бутунлай!

— Ур-ре, чопдик, опокбувимларга. Аямам келуттилар! — деб енгидан тортқилай туриб, бирдан Ёдгор тўхтаб қолди. Унинг бошидаги укпарли дўпписию зар тўнини энди кўраётгандек, бир қадам тисарилиб томоша қилмоққа, енгининг уқаларини ушлаб силамоққа бошлади. Сўнг бошидаги укпардан кўз узолмай:

— Зўр-ку, — деди, у ёғини эса сўрай олмасди, балки хаёлига ҳам келмасдир. Тўй бола ирғишшлади:

— Биласанми, буни қаерда кийдиришди? Ўша ёқда кийдиришди! Сенинг чин буванг, у ёқдаги буванг кийдирдилар. — Сўнг сал бўшашиб, ирғишшлашдан тийилиб, Ёдгорнинг билакларини ушлаб силкилади. — Сенга-да опкелаётган эдилар. Бундан-да зўрини. Биласанми, ўзлари кийдирмоқчи эдилар. Аммо... етиб келолмадилар... Довон оғир экан.

Чап курагимнинг тагида бир нима жиз ачишиб, тилиб ўтди.

Мен болани таниб улгурган, гап нима ҳақда бора-ётганини ҳам элас-элас англаётгандек эдим. У, адашмасам, ўша Саритой, Асал опанинг йўқолган асрандиси эди.

Ўғирлаб олиб кетишган бўлса, уни Ёдгормурод деб ўйлашган бўлса, қандай қайтди, ким билан қайтди — калламга сиғдирилмасдим. Бу ёқда эса...

Бу ёқда бизни ичкарига қистай-қистай остонага бориб қолган кеннойим негадир бирдан қалқиб-тисарилиб кетди. Ранги қув ўчиб бора бошлаганини кўриб, ўқдай отилдим. У рангида ранг қолмаган, хуши бошидан учиб, қўллари нимагадир талпинганча ҳавода бир таянч топмай, ўзи оғиб бормоқда эди.

Кимдир «Вой, ушланг!», деб кичкириб юборди. Менга қаердан шунча куч кириб кетди, бунча жойни қандай икки хатлашда ўтиб, кеннойижонимни тутиб қолдим — ўзим билмайман. Худо асрайман деса шу экан. У боши билагимда-ю, аста қадини кўтариб оляпман-у, ёшли кўзларини очмай мунглиғдин-мунглиғ шивирлар эди:

— Дадажонум, дадажонум, шунинг учун тушларумдан кетмай қолубму эдиз? Дийдор қиёматга қолибму эду?..

Шу куни чип-чип оби ҳаёт элтиб оқиб ётган ўша Калковуз бўйидаги таниш хонадонда келинойимнинг ўз диёрига етиб келолмаган падари бузрукворларига аза очилиб, қўни-қўшни, таниш-билишлар фотиҳага кела бошладилар.

Тўра бува қуёш оғиб, уфққа бош қўйгунга қадар Қуръон тиловат қилиб бериб ўтирдилар.

У киши гоҳ «Ёсин»дан, гоҳ «Таборақ»дан ўқиб ўтирган бўлсалар-да, ахийрида савоби улуғ дебми, бошқа сабабданми, «Моида» сурасининг охириги ўн оятини йиғлаб-йиғлаб ўқидилар²⁰ ва узоқ дуо қилдилар. Нега, биз бунинг сирини ҳеч тушуниб етмасдик. Тушуниб етишимизга неча қовун пишиғи ва қанча синоатлар бор, буни-да, билмасдик.

Иккинчи китоб битди.

²⁰ Орадан кўп йиллар кечиб, ҳаж сафари вақтида Саййид Маҳмуд Тарозий ҳазратлари Қуръони каримни биринчи марта туркийга ўгириб, кенг тафсир этганликлари ва бу китоб Шарқ оламида машҳур ва манзур эканини эшитдим-у, лекин уни қўлга киритолмаган эдим. Ўз диёримизга қайтгач, бу китобни ҳожи Исматилоҳ Абдуллоҳ ўғли ҳатто крилл имлосига ўтирганликларидан хабар топдим ва шунда ўша оятларнинг таржимасини ўқишга муяссар бўлдим. «Эмди ул зотларики, ватанларини ташладилар ва диёрларидан чиқарилдилар ва менинг йўлимда озорландилар ва урушдилар ва ўлдирилдилар — мен аларнинг гуноҳларини алардан маҳв қилурман ва ўзларини дохид қилурман шундоқ жаннатларгаки, остиларидин ариқлар оқиб турур, бу Аллоҳ тарафидан мукофотдир. Аллоҳ қошидадур савобнинг яхшиси», деб башорат берилган эди унда.

Муборақ ҳаж сафари ва шу асно маълум бўлган Султонмуроднинг кейинги тақдири билан боғлиқ воқеа ва ҳақиқатларни учинчи китобга қолдирдим. Ва уни «Рушди ҳидоят» деб атадим. «Жудолик диёри»нинг учинчи китобини-да ўқиб, ботур акаларимизнинг ҳижрат диёридаги курашларидан воқиф бўлмоқ, иншааллоҳ, Сизга-да насиб этсин, азиз ўқувчим! (Муаллиф).

РУШДИ ҲИДОЯТ

Учинчи китобдан илк боб

ОМОНАТ

Ёхуд

ТАНГРИТОҒДАН ПАНОҲ ТОПГАН МУЖОҲИДДАН МУЖДАЛАР

Калковуздан — катта сув бўйларида бўладигандек, намхуш ел эсар, булоқ хидларига монанд муанбар хидлар, сув ўтларининг таниш ислари гуркираб-гуркираб кетар эди. Ана шу елларга кўшилиб, тол сояси шунақанги хуш ёқмоқда эдики, ўрнимдан жилгим келмасди.

Мен, акам, шу кўчалик бир неча кўшнилари фотиҳахонликда ҳассакаш бўлиб турибмиз. Улар орасида ўнг бетидаги нозик норию қош-кўзлари ўзига ярашган Чаман акам тенги бир йигит ҳам ўтирибди. У Чаман акамнинг қиз ўртоғи, машҳур шоир эмиш.

Аллоҳнинг хоҳлашию чеварлигини кўрингки, бир кунда шунча воқеаларнинг шоҳиди бўлиб турибмиз. Бўлмаса, ким ўйлабди, биз бу хонадонга хурсандчилик олиб кела туриб, бундай аламли хабар устидан чиқамиз деб?! Қолаверса, кеннойимнинг тузалиб чиқуви, унинг жужуғи Ёдгортойнинг боши осмонга етиб қайтуви, шунинг устига Акбарнинг осмондан тушгандек кириб келуви — қай хурсандчиликдан кам эди! Тўйхонага айланиб кетса керак бу хонадон девдим. Лекин қаердадир кўз тегиб улгурган экан. Балки, ўша ярим йўлда учрашиб қолиб, кўришиб турганимиздаёқ кўз тегиб, хурсандчилигимиз поёнига етиб қолган, бу хонадонга Саритойнинг қайтув шодлиги билан бирга кеннойимга тегишли шум хабар ҳам етиб улгурган эканми! Чиндан бу ҳаёт қувонч ва ғамдан, шаккар ва заққумдан, ҳаёт ва мамотдан иборат, қоришиқ шекилли. Бўлмаса, довон ошганлар шундай кунда етиб келадиларми? Кеннойимнинг азиз падари, уни бир кўрай, неварамни бағримга босиб армондан чиқай деб кела-ётган Мирзаҳожи бува етдим деганда йиқиларми? Ватанларини ташлаб, диёрларидан чиқарилганларнинг ўз диёрларига қайтмоғу етмоқлари шунчалар душвору мушкул эканми? Ёхуд Аллоҳ ўз раҳматига шу тариқа дохил этгай эканми?

Тағинам инсон боши тошдан, ўзи тамоми бардошдан яралган экан.

Остонада той ва тўй болалар кўринишди. Энди Ёдгормурод ҳам Саритойга ўхшаб ясениб олган, акаси билан бир қадам жилмас эди. Ҳожи буванинг ота юртдаги неварасига атаб олволган кўрмана совғаларини аввалига ирим қилиб кийдиришмай туриб эдилар. Кейин Ҳозик бува уришиб бердилар. Ислонда ирим йўқ, ниятни чиройлув қилиб кийдираверинглар, бувасидан ёдгор, ўша кишининг ёшларига етиб юрсин, илоҳим, дедилар.

Аёллар Ёдгорни кийинтиришга кийинтириб, ўзлари йиғлаб олишди: зар тўн ҳам, дўппию этикчалар ҳам — барча-барчаси куйиб қўйгандек эди, ният холис экан-у, фақат кўриш — ўзларига насиб этмабди. (Маҳфуз кеннойим эса, ўзига аталган нарсаларни кўриш у ёқда турсун, тугунни ечолмаётган эмиш. Кўрди дегунча ўзини тутолмай йиғига бериларди).

Болалар ҳам табаррук деб ясантириб қўйишгани билан боягидан анча сипо тортиб қолишган, ҳеч бир-бирларидан ажралмай ичкари билан элчилик қилиб туришарди. Мана, ҳозир ҳам Ёдгор билан Акбар ўтирган жойимизга келиб, бир нарса демоқчидек ёнимга ёпишиб, елкамга суйкалди.

— Хўш? — дедим мен қулоғимни тутиб, Акбар қолиб, Ёдгормурод шивирлади:

— Сизну чақиршошту.

— Ичкаридами? — дедим юрагим жиз этиб. — Ким, аянгларми?

— Йўқ, опоқбувум.

— Кўриниб кетаркансиз, — деди Акбар-саритой катталардек.

Тушундим. Ҳалидан бери сўролмаётган нарсамни айтсалар керак. Қолаверса, ўзим ҳам кетолмасдим. Кеннойим тузалиб чиқиб, болалар топилгани билан ҳали бу уйга хотиржамлик инди, ҳамма мурод-мақсудига етди дегани эмасди. Ойтўра бувининг кўнгиллари ҳамон алағдаю, фақат буни бировга сездирмагандай ўша ўз уйларида, оқ пошшонинг давридан қолган оқ рух каравотларида (унинг қуббалари ҳамон ярқирар, аслигидан сира қилт этмаган эди, тавба) ўша-ўша, оқ-оппоқ бўлиб ўтирар эдилар. Ичлари маҳзун-у, ташларидан билинтиргилари, бировга малол келтиргилари йўқ. Менга шундай туюлаяпти. Балки мен у кишининг дардидан жиндек хабардор эканлигимдан дир бу.

— Яхши, — дедим той болаларга жавоб бериб, аммо ўзим ичим қуриб ётса-да, ўрнимдан тура олмасдим. Ҳарқалай таъзияли жой, ошиқмаган, ҳовлиқмаган маъкул. Яна сўриток тагида ўтиришган қариялар олдидан ўтиб бориш лозим. Айниқса, Ҳозик тўрамнинг салобатлари босади одамни. Чой янгилаш баҳонасида кириб бордим, алоҳал. Буви интиқ, йўлимга кўз тикиб ўтирган эканлар, каравотларини ғижирлатиб, жиндек кўзғолмоққа, тавозеланмоққа ҳаракат этиб эдилар, хижолатларга ботиб кетдим:

— Уринманг-уринманг. Мен мана шу ерга чўка қолдим. Ўз уйимдек бўлиб қолди-ку, ахир, — деб дераза тагидаги кўрпачага чўккаладим.

Аммо у киши қўймадилар:

— Ўтинг-ўтинг, одам ўз каддини билмоғи керак. Айниқса, эркак киши, — деб қистай-қистай тўрға сурилтирдилар. Сўнггина дуога қўл очдилар:

— Илоҳо омин, оғир кунда мазлумлару ёлғизларга эш бўлган экансиз, сизни Оллоҳ ўзи қўлласин. Яхшиям Сиз боракансиз. Акагинангизнинг ҳурматидан бизга шунча қайишдиз. Сиз туфайли мана, бағримиз тўлиб қолди. Кеннойингиз тузалиб чиқиб, бағримизга қайтди. Саритойим келди.

Мен баттар хижолатланиб, ер суздим, тиззаларимни уқалаб, хуш ёқаётган мактовдан ўзимни чалғитмоққа уриндим.

— Аввало Оллоҳнинг хоҳлаши.

— Ўзига шукр, ҳазор-минг шукр. Шунчалик раҳм этти. Ишқилиб бу ёғини ҳам, қолган мушқулларимизни ҳам осон этсин. Чаманим қайтиб, сизнинг акагинангизнинг йўллари ҳам очила қолсин, илоҳим.

Оҳ, қанийди, дейман ич-ичимдан бир ғурур туйиб ва ҳам бир мунглиғ ҳислар уйғониб, кўзларим эса, намланиб кела бошлайди. Юзларига тўйиб-тўйиб термулгим бор-у, (ахир ёлғиз ўғиллари кимнинг ғами билан юрибди ўша узоқ юртларда?!) аммо қарай олмаётирман кўзларига.

— Ўша кунларга етказсин, — дедим.

— Илоҳим, — дедилар у киши, — эртаю кеч Ўзидан сураганимиз шу. Аммо бандамиз — иссиқ жон — қачон омонатини олади, билмаймиз. Бу ёқда эса, ундан дарак йўқ. Айтган ҳамма муддату мухлатлари ўтиб битди.

— Узоқнинг иши, кўпам қайғураверманг, — дедим таскин бериб.

— Шундай-ку, бу ёқда айтган гапию қолдирган омонати бор, болам.

— Омонатки, хатларми? — дедим ичим ғурмишлаб. Чунки аввалги гал бир чеккасини очгандай бўлиб эдилар.

— Шунга ўхшашроқ... Ўғлим бояқиш унга кўрсатолмай Сизга қолдирган нарсалар шекилли. — Буви маҳзун тортиб, энгларини мижжаларига босдилар ва шу ўтирган куйлари сал қайрилиб ёстиқлари қатидан рўмолчага ўроғлиқ бир нарса олдилар. — Мана, ўша нарса, ўқисангиз биларсиз. Фақат бояқишгинага билдирмай турақолинг. Ўзининг ғами ўзига етарли.

— Бўлмаса-чи, секинроқ айтасизми, — дея олдим мен шошиб. Аммо ўзим, ич-ичимдан бир қалтироқ туриб, аёзда қолган одамдай титраб боряпман: нима бало, акамнинг кеннойимга аталган мактублари эканми, дейман нукул. Омонатни ҳам қўлим титраб, зўрға олдим. Қандай

туриб, қандай чиқдим, нималар деб у кишига тасалли бердим, ёдимда йўқ. Эс-хушим акамдаю сочми, мушк исими ўтириб қолган қўлимдаги нарсада эди. Уни киссамга солиб-да, Олим акамгаю бошқаларга хотиржам кўринишга уринсам-да, ўзимга келолмасдим. Минг уринмай хаёлим у омонат хатларга қочиб-қочиб кетаверар, бедарак акамную манави мусофир кеннойимнинг тақдири кўз олдимга айланиб-айланиб келаверар эди.

Уйга келибоқ, хазина топган одамдек ичкарига кириб олиб, омонатни очсам... чиндан ичим қуриганича!.. Улар — Чаман акамнинг икки оғиз илтимосию Султонмурод акамнинг Маҳфуз кеннойимга аталган хати бўлиб чиқди.

— Ҳаҳ, — дедим ичим ёниб, — бу омонатнинг эгаси шундай ёнгинасида яшаб туриб, нечук ўзига беролмабди? Аяганми ва ё азбаройи ачинганидан бермай қўя қолганми? Нимага лозим кўрмабди? Ютоқиб ўқий бошладим. Чаман акам ўша бир энликкина хатида ёзарди:

«Мақсуд, ўзинг кўп фаросатли йигитсан. Бу омонат хатларни аввал бошдаёқ ўзингга ташлаб кетавермаганимни тушуниб оларсан. Ҳар нарсанинг давоси вақт. Шу жумладан, айрилиқнинг ҳам. Яна Оллоҳ билади, буларнинг тақдирини рўзи азалда қандай битганини. Лекин барибир, хатни мушфиқа кеннойимга беролмадим. Мавриди эмас, ўз дарди ўзига етади, деб ўйладим. Тузалиб олгунича ярасини янгиламаганимиз маъқул. Агар сафарим чўзилиб кетса, бу нарса ўзингда туратурсинми, деб ўйладим. Балки омадим чопиб, аканг-нинг изини топсам (янги маълумотлар ҳам йўқ эмас) у хатни кўрсатиши керак ҳам бўлмай қолар.

Оллоҳдан умидим кўп, шояд яхши хабарлар билан қайтсам.

Чаман аканг»

«Айтмоқчи, акангнинг ёлғиз ёдгорига кўз-қулоқ бўлиб тур. Догда қола кўрма. Уларни сенга, сени Худога топширдим».

Оқ-оппоқ (ён дафтарми, тақвимми, ишқилиб тўрт томон хошиясига ислимий нақш урилган, ҳарқалай хорижники — бизникимас) қоғозга таниш имлода битилган хатни ўқимоққа интиқман-у, аммо етишганимда андеша устун келиб, (ҳарқалай бировга аталган!) журъат этолмай турибман. Бош-кетини ўгириб, ҳар варақнинг бошламасидаги жадвалу ўнгдан чапга битилган бежирим босма ёзуву рақамларни томоша қиляпман-у, тишим ўтса ўлсин агар. Ҳарқалай ҳар бетнинг бошламасига шунақа жадвалу ёзувлар урилган, бисмиллоси шундай. Лекин буларнинг ҳаммаси ҳам мени хатдан чалғитаётгани йўқ, қайтага ичимни ғурмишлатгандан ғурмишляптаптики, у ёғи йўқ.

Ўртада андиша бўлмаса, аллақачон уни бир чеккадан ютоқиб ўқий кетардим. Аммо ўзимни тутиб, кўзимни юмиб ўтирибман. Ўз-ўзимдан сўрайман:

— Ҳаққим борми бу битикларни ўқимоққа?

— Ижозатсиз бировнинг хатини ўқимоқ — гуноҳи азим, — дейди ичимда ўтириб олган ва мен тасаввур этиб-этолмаётган митти болакай. Кўзимни юмиб, роса тикилсам — ўзим, фақат Ёдгордекми, Саритойдек пайтим! (Жудаям луқмон эканман-ку!)

Унга эътироз билдирмоқчидек сўрайман:

— Кеннойим, ўша Маҳфуз кеннойим акамга аталган битикларини менга ишонганда — ўз акам, Султонмурод акам ишонмайдими? Нима, мен бегонаманми? Бу тарихлардан беҳабар бўлсам эканки?..

Митти болакай ўрта бармоғини нуқиб пўписанамо қарайди:

— Ҳа, шум! Ҳа, қув! Ўзингизча, йўл (фатво) қи-дирияпсизми? Кетмайди шумлигинг!

— Бўлмаса, нима қилай? Ичим қуришиб ўтираурайми шундай?

— Элчи-Чаман ака нима депти? Ўқиб боқ. Ижозат этса, бошқа гап.

Ютақиб Чаман аканинг хатига ёпишаман ва деганларини қайта бошдан ўқий бошлайман.

Воҳ, яна қанақа рухсат керак?! Чаман акамнинг ўзи ўқиб бўлган экан-ку. Ўқимаса кўрсата кўрма, дермиди?

Иккаласи иккимизгаям бирдай азиз-ку?! Керак бўлса, жонимизни беришга тайёрмиз-ку!

Нега бу тарихнинг миридан-сиригача билмаслигимиз керак?!

Шууримдаги митти болакай энди бош чайқаб-чайқаб кула бошлаганди. Гўё қувсан десам, фаросатинг ҳам бало-ку, демокчи бўларди. Шундан сўнггина акамнинг битикларини ютақиб ўқимокқа бошладим. У ёзар эди:

«Менинг Каъбам — диёрим томон юзланиб, буваларининг юртида кўхлик келин бўлиб ўтирган жамилам Маҳфузага. Бу мен. Сизнинг чин орқадосу тақдирдошингиз Султонмуродман. Мени қон ва олов жанг-гоҳидан ортмоқлаб бенажот ва беҳуш бир аҳволда олиб чиқишган кезде Сиз ва сизникидагилар нажот фариштасидек тепамда пайдо бўлиб, қирқ кун дуои-жонимни қилиб ўтирган эдингизлар. Энди эса, менинг диёримда ўчмас чирогим бўлиб ўтирибсиз экан. Кўриб кўнглим жойига тушди. Шукрки, етиб борибсиз. Оллоҳнинг ўзи қўллабдики, дадангиз айтган одамлар қолиб, бизнинг ишончлув орқадошларимиз — холажонларимникига бориб тушибсиз. Йиғламанг ҳам, сиқтаманг ҳам. Ўзингизни ёлғиз-нотавон ҳис этманг ҳам. Улар менинг онам ўрнида онажонларимдур. Сизни ҳеч қачон ёлғизлатиб қўймаслар.

Тўғри, Тангритогда адажонисининг эрка ва ойдин қизи билиб юрган Сиздай оғача хоним, бор-йўғи бир хафталик келинпошишага бошқа ерда бошқа ватан тутмоқ, мусофиргинага айланиб қолмоқ осон эмас. Лекин сиз қай юртга келин бўлиб тушиганингизни унутманг. Сиз у диёрга бегона ҳам, мусофир ҳам эмассиз. Ўз ота-буваларингиз юрти у. У юрт, у диёрга етолмаётганлар қанча, тушларида кўришга зор-интизор ватанжудолар қанча! Шукр қилинг худованди каримга, қолган дуоларингизни ҳам ижобат этсин.

Мен эсам, мен эсам бу олис юртга — Сиз туғилиб, оталарингиз паноҳ топган диёрга шон ёхуд шавкат излаб келмаганман. Ўз элимдан топмаган эрку адолатни шу ердан топарманми деб, жила қурса, шу тоғлар оралигида, динимиз душманларининг қўли етмас бир жой — бир диёрда одамга одамдек эмин-эркин, ўз ҳақ-ҳуқуқини таниб, Оллоҳ ризолигини топиб яшаи имконини бергувчи бир жамият қура олармизми деб келганман. Шу ниятда Ҳозиқ тўрам жанобларининг лашкарларига бу томондан қўшилишга уриниб ётган эдик. Аммо қай бир ҳаракат ва феълимиз Оллоҳга хуш келмадики, ўша қўли калта деб ўйлаган баттол душманларимиз у кишини бир кечада ўғирлаб кетиб, биз кўз тиккан лашкар ҳамда озод Ватан кишиларини етим қилиб кетдилар.

Бир хонадон ўз эгасини йўқотса, оилани отадан жудо этсалар қанча одам алам-армонда қолади-ку, бу ерда халқ, лашкар ўз сарбонини йўқотиб қўйган эди. Улар шунаққиб озодликнинг юрагига ханжар урдилар. Унга қўшиб иймонимизни суғуриб олмоқчи бўлдилар.

Ва биз ҳам бир кеча етти отлиқ — етти ботур Оллоҳга таваккул айлаб, довон ошмоққа ва сарҳаддан ўтмоққа жазм этдик. Ниятимиз ёлғиз Оллоҳгаю ўзимизга аён эди.

Кўзи боғланиб, отга ўнгарилган асиримиз эса ўзи қаерга олиб кетилаётганини билмас, типирчилаб шовқин кўтарай деса, қўл-оёғи чандиб ташиланган, оғзида латта эди.

Уни тоғ оралигидаги ўрмонлиққа қадар шу алпозда олиб бориб, сўнг булоқ сувидан ичмоққаю таҳорат олмоққа рухсат этдик. Асир титраб-қақшар, гўё биз ҳукмни ижро этгани келганмиз-ку, дор олдидан унга икки ракат намоз ўтамоққа ижозат этиладигандек. Ўзига келсин деб имконият бердик:

— Ҳозир пешинни ўқигаимиз, Сиз ҳам бизнинг имомга иқтидо қилиб намозга ўтгайсиз. Сизга зулм қилмоқчи эмасмиз, — дедик. Шундагина унинг юзига қон югурди.

Намоздан сўнг тамадди қилиб олиб, яна йўл тадоригини кўра бошладик. Ва шу асно бандимизга ниятни маълум этдик.

— Танланг, — дедим мен шарт қўйиб, — ё биз билан кетиб, шартимизга кўниб, тирик қоласиз, ё алвидо айтиб, лошингиз шу ўрмонда қолгай! Иккисидан бири. Қайбири маъқул?

Асиримиз муқаддам тўрамнинг хос табиблари эди, у жанобга бир томчи сувдек ўхшаб, баъзан у киши бетоб пайтларида қўшиш оқ — ўриндошлик вазифасини ўтар, билмаганлар тўрам

деб қулоқ тутаверар эканлар. Бизга худди шуниси керак эди. У ёғи сир эди.

— Ўлгунча эсдан чиқмайдиган бир иш қилайлик. Шунга сиз кўниб берсангиз, бас. Бир одамнинг ўрнига бир кеча-кундуз уй қамогида туриб берасиз. Кейин орқамиздан етиб оласиз, — дедик.

Гурури ўзига етгунча экан:

— Миллатим учун, у киши учун лозим бўлса, жоним фидо бўлсин. Ахийригача ҳам туриб бергум. Жиҳод-ку бу! — деди.

Биз десак, биздан ёвқурроқ чиқиб қолди у. Ҳа, Маҳфузам, ҳар иш ниятга боғлиқдир. Бўй-бастда, сувратда, шакл-шамойилда Маршал тўрамдан бир туки кам бўлмаган ўша одам ёлғиз шу сўзи ила Оллоҳ розилигини топган, жаннат боғчаларидан ўзига жой ҳозирлаб қўя олган эди. Унга ҳавас қилмоқ мумкин эди. Негаки жиҳодни сидқ ила ният этмоқнинг ўзи — илоҳий жаннатга кирмоқ ҳуқуқини бергай. Рафиқам, биз ҳам ана шундай жиҳодга — тоғлар оралигида сарбонидан айрилиб етим қолган мамлакатни асрамоққа, сарбони билан бирга ўғирланган эркимонини қайтариб олмаққа отланган эдик. Маҳфузам, ҳаётда шундай онлар бўладики, ҳамма нарса — умр, мол-мулк, дунё ҳою ҳаваслари барчаси ўтқинчи экани, фоний экани аниқ-равшан кўриниб қолгай. Ёлғиз бир нарсагина яшашига арзирли эканини англаб қолгайсан, билиб қолгайсан, киши. У ҳам бўлса жиҳоддир — Оллоҳ ризолигини топиб яшамоқдир. Шунинг учун ҳам биз аждаҳо комига кўрқмай кириб бормоққа жазм этгандик ва бунда ёлғиз Оллоҳга таваккул қилиб, сарҳад ошиб боргандик.

Тўрттамыз сарҳадда қолиб, тўрттамыз (биз энди саккиз киши эдик, асримиз-да, бизнинг сафимизга қўшилган эди!) манзилга — тўрамнинг зиёратларига — у кишини уй қамогига жойлаштиришган жойга қараб бормоқда эдик. Тун-кечалаб отлиқ юриб, тонг-сахар Қибрайга кириб бордик ва отларимизни ишончлув жойда қолдириб, у ёғига бозорга тушган анжанлик деҳқонлар сиёқида — ҳаммамизнинг қиёфамиз бир хил — қора лас чопону чуқур «анжан» нусха дўппида ва ҳам белбоғ — чорсида эдик. Яна узоқдан касал кўргани келаётган одамлардек бир олам бозор-ўчар қилиб олганмиз.

Қўймасликлари ҳам мумкин экан. Лекин тўрамнинг анжанлик хешларига мурувват қилишди. Ҳарқалай узоқдан келибсизлар деб. Албатта, эшик оғаси — қоровул амакининг олдига мазорбосди нарсалар тўкиб ташлангач, у ҳам ийиб кета қолди.

Шундай қилиб, Оллоҳ мушуқларимизни осон этиб, тўрамнинг олдиларига кириб борсак, у жаноб ниятимизни эшитиб, ўз сояи-чеҳрадошларини таниб («ие, ҳозик тўрам, мен-ку ноилож қолдим, Сизга нима бор бу диёрда?!» деб) қучоқ очиб кўришдилар-у, аммо таклифга келганда... кўнмадилар.

— Мен ўзим кимманки, асл муришидликни даъво этсам?! Ҳақиқий ҳазратни кўрмоқчимисиз, юринг, — деб мени ичкари бир бўлмага бошладилар ва бир оқ-оппоқ хона эшигини қия очдилар.

Во ажабки, хонанинг ўртасига жойнамоз ташланган ва ўшал гиламча устида оқ-оппоқ бўлиб, тўрамдан бир туки кам бўлмаган бир одам — ҳазратнинг ўзлари нур тўкиб (тасбеҳ ўгириб) ўтирар эдилар.

— Ана, асл бошчи, биз ҳам хос табиб... қўшишоқмиз, сувратмиз, холос, — дедилар.

Ана шундай, ҳабибам! Не ниятда келиб, қуруқ қўл ила қайтмоққа мажбур қолгандик.

Алоҳал чор-ночор хайрлашиб чиқдик. Йигит кишининг аввало сазаси ўлмасин, сазаси ўлсаям, ўйлаган иши пучга чиқмасин. Ҳолимизни тасвирлашга тилим оғсиз. Ҳаммамиз бир оғиздан шунча журъат топиб келганда наҳот бўйи қайтамиз, дердик. Ахийри субҳи содиқда отларимизни қолдирган ерда учрашмоққа аҳдлашиб тарқалишдик. Ким така-чойхонага вақт ўлдиришига, ким тўйиб ухлаб — куч йиғмоққа кетди. Мен эсам, отимнинг бошини аввал Калковуз томон, сўнг она диёр Каттабоғ томон бурдим. Ҳар нарсадан воқиф менинг қиёматли ошнам — Чаман (ҳа, ўша мен Сизга қийин кунда қидириб бормоқни лозим кўрган ошнам!) Сиз қай гўшада эканингиз хабарини берди. Ва мен ўша сутдек ойдин кечада ойдан тушгандек

ҳузурингизга кириб бордим. Буни ўша кеча шунча сўраганингизда ҳам айтмагандим. Энди айтмоқдаман. Негаки, ўша кечаги таширифимдан ҳеч ким воқиф эмаслигига ва бундан кейин ҳам воқиф бўлмаслигига ишонтирмоқ эдим, ҳозир ўзим ҳам яхши билмайман. Балки Сизга эркалик қилгим келгандир, ялантирмоқчи, шу билан ёдингизда кўпроқ қолмоқчи бўлгандирман. Ўшанда... ўзим Сиз биланман-у, ариши аълодаман-ку, ора-чира туриб-туриб ич-ичимдан аламми, бир нарса қайнаб кела бошларди. Бир чеккаси шундан-шу ёққа беҳуда келмаган эканмиз, деб, Сизни топганимдан Оллоҳга шукроналар айтсам, бир чеккаси алам гашилиги ўртарди. Не ниятда келиб, бўш қўл ила қайтажагимиз эсимга тушиб, ўзимни ўзим ёмон кўриблар кета бошлардим. Маҳфуз, мени тушунинг: Биз ёлғиз Оллоҳ розилигини истаб, шу ишга жаҳд этгандик. Шу йўлда қурбон бўлиб кетишига ҳам тайёр эдик. Лекин на қурбон бўлдик, на бир нарсага эришдик! Бундан бошдан-да айрилганимиз авло эди! Негаки, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам ниятга етардик. У ҳолда шаҳид кетиб, бу ҳолда эса, эрку иймонни қайтариб олиб! Ҳозир-чи, нимага эга бўлмоқда эдик?!

Ўша субҳи содиқда — Сиз билан пинҳон хайрлашган чоғда тилим Сиз учун ширин сўзлар маржонини термакда бўлса-да, дилим аламдан сим-сим ачишар ва қон йиғлар эди. Биз Тангри тоғга қай юз билан боришни билмасдик. Бизнинг ниятимиздан ҳеч ким воқиф бўлмаса-да, у Оллоҳга аён эди-ку. Жиҳодни тилга олиб, нега унинг учун жонни жабборга бериб бўлса-да, уни поёнига етказмадик?! Мана шугина — Оллоҳ ризолигини топадиган ишни удаламай қайтаётганимиз юрак-бағримизни ўртаб бормоқда эди.

Ой «Ака дийдор қиёматга қолди, мен Маккага ўтиб кетгайман» деб кетганча дараги ҳам, хабари ҳам келмаган Илом тоғамнинг болохоналари устида осмоннинг ёлғиз кўзидек қумуш нуқраларини беармон сочиб ётар, жиндек кечиксам, бозорчилар ҳам уйғониб қолишар, мен эсам, келишилган мазгилимга етиб боролмасдим. Аммо ой нурларига чўмиб ётган Изза сойларини унинг икки ёқ бетларидан, Каттабоғнинг бир сирли мудраган олачалпоқ боғлари — нокзору ёнгоқзорларидан, анҳор ёқалаб кетган тупроқ кўчасидан, сизлар қолаётган ҳовлининг тупроқ томларидан кўз узолмасдим. Кетмасам бўлмасди. Юрагимнинг бир чеккаси узилиб қолаётгандек эди. Яна қачон қайтаман? Умуман, қайтиши насиб этадимми-йўқми, ёлғиз Оллоҳ билади.

Мендан бўлак одам бўлса, балки кетишдан ҳам кўра қолишни афзал кўриб қолармиди. Лекин мен... кетмасам бўлмасди! Жиҳод деб сарҳад ошиб келган шерикларим бор, субҳи-содиқда кўришгаймиз деган ваъдамиз бор, сўзим бор эди! Етиб бормаслигим мумкин эмасди! У ёқда эса, Тангри тоғда эса, бизга кўз тикканлар қанча эди. Биз ботурларки, тинчимизни кўзлаб ҳар ён тарқаб-тарқаб кетаверсак, эрнинг эрлиги қолгайми? Бизки ўз ҳузурини-жонимизни ўйлаб кета бошласак, элнинг ҳоли не кечгай?

Бу ниятимиз Оллоҳга хуш келмаган эса, бошқаси хуш келгай! Мақсад Оллоҳ ризолигини топмоқ экан, нега қайта бошдан ўзига таваккул қилмайлик. Бирон йўл — нажот йўлини ўзи кўрсатар, ахир?!
Етиб борсам, шеригим типирчилаб турибди.

— Қани бошқалар?

— Кетишди, отингни қиста, омад чопди, — дейди.

— Қандай омад?! — дедим бир ўртаниб.

(Маҳфуз, эшитяпсизми, бизга омад кулиб боқибди!)

Шеригим отини қистаб, калта жавоб қилди:

— Улар қилган ишни биз қилолмаймизми? Тўрамни ўғирлаб чиқдик. Элчин ботур у кишини олиб, жўнаб кетди! — дейди.

— Табиб-чи, Тўрамнинг ялакатлари? — дедим ичим ишг-г сидирилиб.

— Қолди, эрта-индин орқамиздан етиб боргай.

Мен пандавақи шу гапга ишониб ўтирибман! Улар мен йўлдалигимдаёқ бошқа режани

тузиб қўйишган экан!

Тўрамнинг ялакатларини «сен тўрамдан қаеринг кам, ўзинг лашкарга бош бўласан, қолган вилоятларни ҳам озод этамиз, ана шу йўл билан Оллоҳ ризолигини топамиз», деб ишонтириб қўйган эканлар.

Э, воҳки, менга буни жуда кейин, гишт қолипдан кўчгандан сўнггина айтишди.

Ёлгон — ёлгон-да, қачон ростнинг ўрнига ўтибди!

Соя — соя-да, асл асл-да! Ҳамма ҳам тўрам бўлаверибдимми!

Мана бугун ёғийдан зарба еб, тўзиганча тўзиб, етти дўст — етти ботур аранг Музтоққа бош олиб чиқиб кетмоқдамиз. Ялакат «тўрам»-да биз билан...

Маҳфузам, Сиз менинг йўқотиб топганимсиз. Нажот фариштамсиз. Тирик қолсам, Оллоҳнинг ёлғиз Сизга раҳмат-марҳамати туфайлигина омон қолмоғим мумкин бу машаққатли доvon — Музтоғдан ошиб ўтмакда. Ҳар не бўлганда ҳам саҳарларда ёлғиз Ўзидан сў-рангки, бизни ора йўлда қолдирмасин. Ё голиб этсин, ё шаҳид!.. Биз диёрларидан қувилганлар ё голиб бўлиб, динимизни, шариятимизни бу тоғларда лахча чўздек асраб қолайлик, ё шаҳидлик шаробини тотиб кетгайлук-да, жаноби Ҳақнинг ризолигига эришайлук.

Маҳфузам, ёлғиз ўтинчим, ўгил кўрсангиз ўшал ваъдангизга биноан, исмини — Ёдгормурод қўйгайсиз. Яна бир рижом: ёлғиз қолганда Каломуллоҳнинг бизга аталган оятларини (Оли Имрон-195) ўқиб тургайсиз. У сизга юпанч ва мадад бергай, иншааллоҳ!»

* * *

Мактуб мана шу варақда узилган эди.

Чаман акамнинг топгани ва ҳеч кимга кўрсатмай келаётган нарсаси шугинамиди ёки яна борми — буни билмасдим.

У акамнинг хасмини ёмон кўз-ёмон сўзлардан, тухматчию маломатчиларнинг маломатларидан асраб, Ойтўра бувининг бағрида олиб ўтирганининг ўзи ҳар қанча таҳсинга лойиқдир. Оғир кунда дардига малҳам бўлаётгани камдек яна ошнамнинг дарагини топдим деб излаб кетгани-чи? Биз ҳам юрган эканмиз-да. Жигаримизнинг тақдирига ачинишдан нарига ўтмай! Ахир мендан лозим эмасмиди, ишхонамдан ўша юртларга рухсатнома олиш, Султонмурод акагинамнинг дарагини излаб кўриш?!

Бошига не кўргиликлар тушганда ҳам тош келса кемириб, сув келса симириб, миқ этмайин ҳамон уни кутиб ўтирган кеннойим ҳаққи-ҳурмати, Ёдгормуродимиз — томиримизнинг томири ўша той бола учун ҳам мен сафарга отланмоғим керак эмасми?!

Чаман акачалик ҳамиятим, ғурурим йўқми?

Олим акам-чи, у нега жим?

Қачон одам бўламиз?..

Умуман, биз бечораларга хорижга йўл борми? Ёки ҳаж йўли сингари у ҳам беркми?..

Мурод дорам — умидим бор Султонмурод акамдан дарак топмоққа, ўзини кўрмоққа. Оллоҳдан ёлғиз сўраганим шу.

Шояд, барояд ё раб, жавоби берилса...

5 ўктабир, 2002 йил.